

AZ ÖNGYILKOSSÁG

FEJTEGETVE

VALLÁSI, BÖLCSÉSZETI, JOGI, LÉLEKTANI,
ERKÖLCSI

ÉS

TÁRSADALMI SZEMPONTOKBÓL.

A BUDAPESTI M. K. TUDOM.-EGYETEM HITTANI KARA ÁLTAL
A HORVÁTH-FÉLE JUTALOMMAL KOSZORÚZOTT PÁLYAMŰ

Jam qui multa et atrocia facinora admiserunt,
propter improbitatem vitám oderunt ac fugiunt,
sibique manus afferent. (*Aristoteles. De morib.*)
IX. c. 5. Edit. Lugd. 1590. p. 70. B.)

SÉDA ERNŐ

BUDAPEST, 1877.

A „HUNYADI MÁTYÁS” INTÉZET NYOMÁSA.

A szerző minden jogot fentart magának.

FŐMAGASSÁGÚ ÉS FŐTISZTELENDŐ
SIMOR JÁNOS

ÚRNAK,

a római sz. egyház áldozár-bíbornokának, az esztergomi főegyházmegye érsekének, az apostoli sz. szék született követének, Magyarország herceg-primásának, fő s titkos korbátnokának, sz. István király rendje nagykeresztes vitézének és főpapjának, a magyar akadémia igazgató tagjának stb. stb.

LEGMÉLYEBB FIÚI HÓDOLATTAL

AJÁNLVA.

ELŐSZÓ.

Korunk rohamos művelődésére felette kétes fényt vetnek az öngyilkosságok statistikájának folyton emelkedő számarányai. Őszeb borult aggastyánok, kik az évek hosszú sorával megküzdve a sír szeléhez jutottak; erőteljes férfiak, kik még életük feladatának legfontosabb részét nem teljesítették; serdülő ifjak, kik az életet alig tanulták megismerni; sőt gyermekek, kik alig ébredtek az élet öntudatára – egyaránt tépik szét életük fonalát.

A napi lapok panaszai egyre megújulnak. Már egytetemes aggály fogja el a kedélyeket ama rémes látványok miatt, melyeket az elfajult emberi találegkonyság az öngyilkossági esetek szaporítása által előidéz, és a modern korszellem a dicsőség mezébe öltöztet. A hazai közvélemény már régóta hevesen sürget oly irodalmi terméket, mely az öngyilkosság kérdését minden oldalról, tüzetesen megvilágítsa, annak jogosulatlanságáról és merényletéről meggyőződést nyújtson, valamint intőjelül szolgáljon az illetékes köröknek, sőt egyeseknek is, hogy minden rendelkezésükre álló tényezőt fölkarolván, majd újabb segédeszközökről elmélkedvén, társadalmunk e kétségbeejtő kórtünetét gyökeresen gyógyíthassák. Hiszen nem indokolatlan ama meggyőződés sem, hogy ha az öngyilkosságok mértani aránya nem csökken, az eltörlött nemzedékek idővel önmagukat meg fogják

semmisíteni. De ez erőszakos sürgetések főleg nálunk még eddig meddőknek bizonyultak be, mert alig eredményeztek egyebet néhány tartalomnélküli cikknél, vagy általánosságra hajló elmefuttatásnál. Pedig ha valaha, bizonyára most korszerű és jogosult az okok nyomozása, melyek az önmagukkal meghasonlottakat az önfentartási ösztön megvetésére, önéletük erőszakos lerontására bírják.

E szempontok higgadt méltatása mellett nyújtom át az olvasó közönségnek munkámat, mely külön és széles terjedelemben veszi vizsgálat alá az öngyilkosságra vonatkozó tanokat, meggyőzi az észt az öngyilkosság bűnéről, megismerteti az olvasót annak mindennemű okaival, és bemutatja az óvszerket annak ellensúlyozására.

Időt, fáradságot és tanulmányt nem kíméltem, hogy az öngyilkosságnak fontos és sokoldalú kérdését lehetőleg kimerítsem. Nem érzem magamat hivatva többet mondani.

Végül csak arra kérem a t. olvasót, hogy e könyvet kényes tartalma miatt ne juttassa éretlen ifjak kezébe, kik szenvedélyeik befolyása alatt kevéssé hajlandók az ész intő szavára hallgatni; sőt maga a higgadt olvasó se téveszsze szem elől az összefüggést, mely az egyes fejezetek és a munka teljes tartalma között fenáll és a célt, melyért e mű létesült.

Ha munkámmal csak egy önmagával meghasonlottat is sikerül a kétségbeesés örvényéből kiragadnom, csak egy öngyilkossági szándékot is sikerül meggátolnom, munkálkodásom bő jutalmát értem el, és elég szolgálatot tettem hazámnak és a társadalomnak.

Esztergam-Víziváros, 1877. május 15-én.

A szerző.

TARTALOM.

I. Rész. Előismeretek.

I. Fejezet. Az élet fogalma s becse	1
II. Fejezet. Kötelmeink	11
A. Kötelmeink Isten iránt	12
B. Kötelmeink mások iránt	19
C. Kötelmeink minmagunk iránt	26
A. Lelkünket illető kötelmeink	28
B. Testünket illető kötelmeink	35
I. A test épsége- s egészség	36
II. A test tökélyesítése	42
III. Az élet fentartása	43
a) Az öngyilkosság meghatározó felosztása	47

II. Rész. Az öngyilkosságról szóló tanok.

A) A zsidók	55
B) A pogányok	
I. Fejezet. A hinduk	72
II. Fejezet. A chinaiak	81
III. Fejezet. A japánok	84
IV. Fejezet. Az arabok, törökök, perzsák és tatárok	87
V. Fejezet. Afrika	90
VI. Fejezet. Amerika	95
VII. Fejezet. Australia	97
VIII. Fejezet. A görögök	98
I. Pythagoras	101
II. Sokrates	102
III. Plato	109

IV. Aristoteles	112
V. Az álsokratikusok.....	115
a) A kynikusok.....	116
b) A kyrenaikusok: 1. Aristipp. 117. lap. – 2. Theodor. 117. lap. – Hegesias. 118. lap.	
VI. A neoplatonikusok: 1. Plotin. 119. lap. – 2. Porphyr. 120. lap. –3. Olympiodor. 120.1.	
VII. A görög bölcsészet hanyatlása	122
a) A stoicismus 122. lap. – 1. Zeno. 126. lap. –2. Kleantes. 126. lap. – 3. Chrysipp. 126. lap. – Eratosthenes. 127. lap. – Epik- tet. 127. lap.	
b) Az epikureizmus.....	128
Áttekintés	132
IX. Fejezet. A rómaiak	135
I. A stoicismus iránya. 1. Cicero. 136. lap. – 2. Cato. 139. lap. –3. Seneca. 142. lap. – 4. Antonin. 144. lap.	
II. Az epikureizmus iránya. 1. Lucretius. 145 1. –2. Plinius (major). 146. lap. –3. Plinius (minor). 148. lap.	
III. Virgil	149
Tacitus	
IV. A stoicismus befolyása a római jogra:	
A. A római jog és az öngyilkos polgárok.	
B. A római jog és az öngyilkos katonák.	
C. A római jog és az öngyilkos rabszolgák	
Áttekintés	169
C) A kereszténység kora.....	173
I Fejezet. Jézus és apostolok	179
II. Fejezet. Az egyházatyák és egyházirók: 1. Sz. Justin. 189 lap. –Lactanc 190. lap. –3. Özséb 191. lap. – 4. Aranyászjú sz. János. 192. lap. –5. Sz. Ágost- ton. 193. lap.	
III. Fejezet. Az egyháztól elszakadt hitfelekezetek	198
IV. Fejezet. Zsinatok és egyházi jog	201
V. Fejezet. Aquinói sz. Tamás	204
VI. Fejezet. Az angolok	206
1. Donne. 207. lap. – 2. Hume. 209. lap. –r Gil- don. 210. lap. –Watt. 211. lap.	
VII. Fejezet. Az olaszok.....	211
Passerani, Foscolo és Tagliabue	211

VII. Fejezet. A franciák.....	213
1. Montaigne. 216. lap. 2. Montesquieu. 217. lap.	
3. Rousseau. 217. lap: 4. Holbach. 220. lap. –	
5. Staël-Holstein. 222. lap.	
IX. Fejezet. A németek.....	223
1. Kant 224. – 2. Schmid. 226. lap. – 3. Fichte.	
227. lap. – 4. Mendelssohn. 228. lap. – 5. Goethe.	
230. lap. – 6. Engel. 232. lap. – 7. Schopenhauer.	
233. lap. –Mainländer. 234. lap.	
X. Fejezet. A magyarok	235
1. Munkay. 236. lap. – Tiszaparti. 237. lap. –	
3. Dobránszky. 237. lap. – 4. Németh. 237. lap.	

III. Rész. Az öngyilkosság kérdésére vonatkozó fontosabb tételek tüzetesebb megvilágítása.

I. Fejezet. Az öngyilkosság bűnös volta.....	239
1. Az öngyilkosság bűn Isten ellen. 240. lap. –	
2. Az öngyilkosság bűn mások ellen. 244. lap.	
3. Az öngyilkosság bűn minmagunk ellen. 246. lap.	
II. Fejezet. Az öngyilkosság természetellenessége.....	250
Képes-e az állat öngyilkosságra?	256
1. A sertések. 258. lap. A- 2. Sas. 258. lap. –3.	
Skorpió. 259. lap. – Alvó kutya. 260. lap. –	
5. Vonó ló. 260. lap. – 6. Neufoundländer kutya.	
261. lap. – 7. Lament lova. 261. lap. – 8. Schenk	
majma. 262. lap. –9. Vad lovak. 262. lap. – 10.	
A holothurniák. 263. lap.	
III. Fejezet. Vajjon erkölcsi bátorságról tanuskodik-e az öngyilkosság?.....	265
IV. Fejezet. Eszközölhető-e az öngyilkosság öntudatos állapotban?.....	273
V. Fejezet. Mit szólunk azokról, kik életüknek önkényt vetettek véget, de a sz. Írásban vagy a sz. atyák által dicsőíttetnek?	280
I Sámson. 280. lap. – II. Eleazár. 282. lap. –	
III. Baziás. 282. lap. – IV. Saul. 283. lap. –V.	
A sz. szüzek. 284. lap.	
VI. Fejezet. Szabad-e s mikor szabad közvetve véget vetni életünknek?	284
VII. Fejezet. Szabad-e s mikor szabad az önesonkítás?	289
VIII. Fejezet. Szokottabb ellenvetések	291

IV. Rész.

Az öngyilkosság okai	304
I. fejezet. Az öngyilkosság terjedése tekintve különböző szempontokból	305
II. fejezet. Vallástalanság és vallási felekezetek	320
III. fejezet. A rajongás	
1. Vallási rajongás. 331. lap. – 2. Politikai rajongás. 333. lap.	
IV. fejezet A kormányformák és politikai mozgalmak	
A despotismus. 334. lap. – II. A szabadelvű egyeduralom és köztársaság. 335. lap. – III. A józan konservatív egyeduralom 335. lap. – IV. Politikai átalakulások és forradalom. 336. lap.	
V. fejezet. A nevelés ferde irányai	338
VI. fejezet. A példa	345
VII. fejezet. A becsület helytelen fogalma s a párbaj	348
VIII. fejezet. Az irodalom ferde irányai	
1. A színművek 355. lap. – 2. A regények 358	1
– 3. Tudományos művek 365. lap. – A modern Pessimismus képviselői. 368. lap. – 4. A hírlapok és egyebek. 370. lap.	
IX. fejezet. Az indulatok és szenvedélyek	371
1. A szerelem. 373. lap. – 2. A bujaság 379. lap. – 3. Az önfertőzés. 382. lap. – 4. Az iszákosság. 384. lap. – 5. A harag 386. lap. – 6. Nagyravágyás, dölly és hiúság. 388. lap. – 7. A játékkörtőzsde s szédelgés. 391. lap. – 8. Félelem, aggály, ijedtség és lelkiismereti furdalás. 398. lap. – 9. A honvágy. 402. lap.	
X. fejezet. A szellemi erők túlfeszítése	403
XI. fejezet. Az elszegényedés és nyomor	405
XII. fejezet. A tétlenség és életunttság	410
XIII. fejezet. A családi viszályok	412
XIV. fejezet. Az elégedetlenség és betegség	415

B) Az öngyilkosság következménye

V. Rész.

Az öngyilkosság óvszerei	422
I. Fejezet. Az okszerű nevelés.	423
II. Fejezet. A valódi műveltség terjesztése	436
III. Fejezet A közerkölcsiség emelése.	
I. A sajtó ellenőrzése	442

II. Az erkölcstelen és vallástalan színművek előadásának megakadályozása	443
III. Az erkölcsnemesítő irodalom terjesztése	444
IV. Az iszákosság szenvedélyének korlátozása	445
V. A játékkórnak gátokat kell emelni	446
VI. A roszt példákát lehetőleg megkell akadályozni	448
VII. A prostitutio ellensúlyozása	450
VIII. A vasárnap megszentelése	452
IX. A bűntények nyilvános tárgyalása stb.	454
IV. Fejezet. A folyton terjedő nyomor enyhítése	455
1. A gyári munkások felsegélyezése	458
2. A nők keresetképeességének emelése	459
3. A nemzetgazdászati, ipar és kereskedelem felvi- Rágoztatása	462
4. Az adók apasztása	463
5. A közmunka	463
6. A fényűzés korlátozása	463
7. A kenyér és hús árának leszállítása	465
8. Hitelintézetek	466
9. Életbiztosító s házassító egyletek	466
10. Különböző biztosító társulatok	466
11. Népkonyhák és étcsarnokok	467
12. Szegény és betegsegélyző egyletek	467
13. Takarékmegtáruk	467
14. Szegényházak, rokkant-intézetek	467
15. Jótékony célú hangversenyek és vígaknak	468
16. Élelmi szerek épsége	468
17. Csalás és orzás szigorú büntetése	468
18. Uzsora büntetése	469
19. Szédelgés korlátozása	469
20. Koldulás tilalma	470
21. Lakkérdés	470
V. Fejezet. Egyéb célszerű intézkedések életbe léptetése	470
VI. Fejezet. Szigorúbb és célszerűbb törvények alkotása	471
VII. Fejezet. A vallás	475

I. RÉSZ.

Előismeretek.

I. Fejezet. Az élet fogalma 3 becse.

Az élő lényeken észlelhető tünemények okai, céljainak, valamint azok mivoltának vizsgálata s megfejtése már a legrégibb időktől fogva foglalkoztatá a világ bölcseit és tudósait. E nagy fontosságú kérdések megoldására vállalkoztak már az ókor kimagasló szellemei, mint *Pythagoras*, *Plato*, *Arisztoteles*, *Hippokrates*. Ez élesztette jelentékeny mérvben a középkor bölcsészeti törekvéseit, ösztönözte a tudományos buvárlatokat a múlt század folyamában, és foglalkoztatja korunk tekintélyeit is.

Az élet fogalmának meghatározásában a tudományos világ nem egy kísérletet tőn, de a kísérletek eredménye alig vala egyéb egymástól alapján eltérő s ingadozó tételeknél, melyek ugyan egy pont körül forognak, de ez egy pontban nem jönnek össze soha. Csodálatos, nagyszerű talány az élet eszméje még most is, midőn az emberi elme a tudományos haladás terén úgy szólván a végső határokig ért, midőn a legmélyebb titkok leplét szétszaggatá s a nagy természet nyitott könyvének hieroglyphjeit megfejtenie sikerült. Az élet eszméje máig is oly probléma, mely előtt a büszke ész kénytelen meghajolni, fölismerni tehetetlenségét.

De minél burkoltabb, elrejtettebb az eszme, annál hevesebb, kitartóbb a természetfelettiekkel ellentétbe helyezkedő tudomány küzdelme ellene.

A természettudósok nyugodtan figyelik meg az erő s anyag, a lélek és test között fenálló viszonyokat, a szükségképes törvények szerint irányuló mozgásokat az egyetemes világban, a természeti ösztön sokszoros jelenségeit az állat-

ban, a szabad akarat megragadó nyilvánulásait az emberben; de rejtve marad előttük a mozgás titokszzerű s legfőbb indoka, ezzel együtt pedig az élet végcélja is.

Az orvosok felderítették a szervezetek bámulatos elágazásait, meghatározták a vérlüktetés törvényeit, és a szervezeti fejlődés mozzanatait. Azonban ők a görcsövek fényes készleteit félrelökve kétes sejtelmek közt tekintenek az embrióban lappangó élet és a szunnyadozó szellem kétségtelen nyilvánulásaira, melyek ösztönt nyújtanak ugyan az észlelések folytatására, de nem engednek ösvényt törni a végleges megállapodáshoz.

A bölcsészek a tapasztalat és következtetés tényezőinek birtokában a természeti alkotások összefüggő láncolatán a végtelenig haladva nem bírnak eljutni az élet végső forrásához.

Demokritos és *Epikuros* regényes, de üres atomismusa, *Descartes* és *Leibnitsnek* a pusztán természeti erőkben gyökerező elmélete, *Du Bois-Reymond*, *Wirchow*, *Lotsenek* stb. „a *phisikai s vegyi erők összetartása s kormányzását*” előtérbe léptető tanai, *Büchnernek* és társainak a realitás mezébe öltöztetett ábrándozásai, *Schopenhauer* és *Hartmann* fájdalmas *pessimismusa* legkevésbé sem ismertetnek meg az élet helyes fogalmával, sőt ellenkezőleg egy-egy tétel látszólagos megoldásával újabb nehézségeket hoznak létre.¹⁾ Mindezek együttvéve csak a tévelyeket szaporították; mert kiindulási pontjuk téves volt. Főleg korunk tesz erről tanúságot, mely már eleve is visszautasítván mindoly tantételt, mely az életet egy szellemi eredetre vonatkoztatja, a rideg anyagelvűség útjára lépett, melyen a törekvő emberiség legmagasztosabb céljai hajótörést szenvednek.

Így jött létre az anyagelvűségen nyugvó irodalom, mely képtelenségeivel a legszentebb eszmékre, s igazságokra homályleplet von. Így alakultak az elme túlfeszített működésé-

¹⁾ Mi az élet? Néhány különös választ ide jegyzünk. *Buffon*: „az élet egy *minotaurus*, mely a testet felfalja.” *Blainvill*: „az élet az általános és folytonos szétbomlás kettős mozgalma.” *Herbert Spencer*: „az élet részint egyidejű, részint egymást követő heterogén változások csatlakozása.” Az *Encyclopaedia*: „az élet a halálnak ellentéte.” *Dugés*: „az élet a szerves testek specialis tevékenysége,” vagyis más szavakkal: „az élet = az élet.” *Kant*. „az élet a tevékenység belső tényezője.” *Budap. Szem.*: 1876. 19. sz. 46. lap. „Megelégszünk a fentebbi idézetekkel – így szól alább ugyanazon cikkíró, – melyeket a végtelenig szaporíthatnánk a nélkül, hogy egy kielégítő meghatározását is találnánk az életnek.” *Carneri* ily körülmények közt joggal ruházhatta fel az életet e jelzővel: „homályos” („*das dunkle Lehen*”) *Gefühl. Bewust* stb. Bécs 1876. 120. lap.

nek elméletei, melyeknek indoka – önkény, eredménye pedig a valódi haladásnak megakadályozása. Lehet-e csodálnunk, ha a tudomány ezen irányba jelentékenyebb eredményt nem tud felmutatni? Ép azért ily szavakra kénytelen fakadni: „Bármily messze haladtunk is máig az élet tüneményeinek ismeretében, a kérdés mindig ugyanaz maradt. Ugyanaz a kérdés, melyet a legrégebb. korban a tudomány kezdetekor felállítottak: vajjon az élet egy sajátságos, külön hatalom kifolyása-e, vagy csak a természet általános erőinek bizonyos nyilatkozási módja? vagy más szavakkal: van-e az élő lényekben oly specialis tényező, mely a phisikai, vegyi, erőművi tényezőktől különbözik?”¹⁾

Mennyi idő, mennyi elmélkedés ment veszendőbe! Mikiép lehetett volna ezt termékenyíteni a hittel való összhangzásban! Az önzetlen tudomány a lét nagyjelentőségű kérdéseinek megoldásában kerüli ugyan a metaphisikai képzelgéseket, de másrészt nem vonakodhatik követni a hit vezérfényét, és eleget tenni az ész sürgető követelményeinek.

Mi az élet? Mily választ adjunk e kérdésre, hogy a hit alapelveivel megegyezőleg eleget tegyünk az ész követelményeinek, és felleljük az alapot, melyre művünk teljes rendszerét fektethetjük?

Az élet legszembetűnőbb alapismérve a *fejlődés*. És mi a fejlődés? Az átmenet a lehetőség állapotából a valóságba.²⁾ Vagyis, midőn a létező kilép azon állapotból, melyben még csak valamivé lehet, és azzá lesz, ami nem volt: *életét nyilvánítja*. Ebből kiindulva állapíthatjuk meg a tételt: ami a valamivé levés képességével nem bír, az holt. Mert csak az fejlődhetik, haladhat, ami képes több lenni, mint amennyi a valóságban. E fejlődés, haladás pedig képezi a létezőnek életét.³⁾

Vizsgáljuk tehát, hol észlelhető a képesség a legnagyobb fejlődésre, haladásra? Ha azt megállapítottuk, akkor tudni fogjuk azt is: hol nyilvánul az élet legszebb és legnemesebb alakjában? A fejlődés és haladás fentebb jelzett értelemben véve alkotja a különbséget a csak egyszerűen létező s élő lények között. A mozgás még nem élet; azért a víz folyása, a szellő fuvalma, a szikla legördülése, az inga szabályszerű lengése nem nevezhetők az élet tüneményeinek. Az élet min-

¹⁾ *Budap. Szemle*, i. h. 47. lap. – ²⁾ *A potentia ad actum. Aristoteles Metapji*. VII. 6. – ³⁾ V. ö. *Rosenkrantz: Die Wissenschaft d. Wissens*. Mainz. 1868. I. k. 7 · 9. lap. Megjegyzendő, hogy e meghatározásnál, mi az életnek oly érteményt tulajdonítunk, amelyben azt az orrosi, s természeti tudomány veszi.

denek előtt szervezetet tételez fel. Az érc csak létezik, és nem él, mert nem dicsekszik a képességgel valamivé, illetőleg több valamivé lenni, mint ami valóságban. Az érc a legapróbb részecskékre bontható vagy el is olvadhat, de ez még nem fejlődés, nem haladás, hanem csak átalakulás. Hiszen bármily befolyások alatt, bármily változásaiban is csak az marad, ami a valóságban volt, és egy paránnyal sem lesz több. A víz a hó emelkedése folytán gőzzé változhatik, és a lében szétoszolhatik, vagy ismét összesűrűsödve felhővé leszen, majd eső alakjában hull alá a földre. De mondhatjuk-e, hogy a folyadék több valamivé fejlődött, mint ami eredetileg volt? Sőt végelemzésben nem épen ott végezte-e műfolyamát, a hol kezdette? Többszörös szülés után önmagát szülte az anyaelem; többszörös átalakulás után ismét eredeti alakját vette fel a nélkül, hogy minősége, mennyiségéből akár veszített, akár nyert volna.

Azonban állítsuk viszonyba a holt anyagot a növényvilággal. A csirában már meg van a tehetek azzá lenni, ami még a valóságban nem volt. A föld méhében elrejtve magába fogadja a lényének megfelelő tápanyagot, és lassanként áttöri a borító réteget, hogy a nap éltető melegében az üdítő levegő beszívása által a valamivé levés folyamatát befejezze. Az észrevétlenül emelkedő törzs, a levelek szabályos körvonalai, a lombzat terjedése, a titkon fakadó bimbók, a növekvő gyümölcsök a csirában honoló tényezőnek (*ébrenynek*) eredményei, melyek a valamivé levés, a fejlődés bizonyosságainak tekintendők, íme a mag azzá lett, ami eredetileg nem volt, vagyis növénynyé fejlődött. A mag épen életképessége által, mint növény az élők sorába lépett. A növekvés, a tápelemek elfogadása, s a fajföntartás szóval a belhatalom, vagy szervező tehetség oly tünemények, melyeket a holt anyag különböző átalakulásai fel nem tüntetnek. Az elhagyatott romokon fel, kúszó röpkény, a kopár kősziklán terjedő moh épen ezért nagyobb becsűek, mint a tenger háborgása, az égbe meredező mozdulatlan hegyláncolat, vagy a titkos törvények szerint képződő jegecek.

De az eleinek még határozottabb és szebb nyilvánulása fedezhető fel az állatban, mert benne a fejlődés folyamatát magasabb rendű tényezők alkotják; vagyis a tenyésztés fentebb jelzett irányai az érzékiséggel és az önkényes mozgással szövetkeznek, melyekre az állati ösztön gyakorolja befolyását. A tojásból kikelő pelyhetlen madár, és ennek tollasodása, a petőből származó hernyó, s ennek idővel színes pillangóvá való

átváltozása, az emlős állatnak megfogalmazása, világrajövetele, izmosodása s növekedése a fejlődés vonzóbb és nagyszerűbb jelenségei. A repülő madár, a mászó hernyó vagy röpködő pillangó, a futó oroszlán nemesebb alakokká fejlődnek, mint a földhöz tapadt bokor, a tenger mélyén ezer mértföldnyire elnyúló ázalagok. A méh, midőn ösztönének hódolva a virágok kelyheiről leszedi a mézet, vagy a csak egy napig élő rovar az élet megragadóbb jelenségét tárja elénk, mint a délcegen felnyúló pálmafa, vagy az évszázadokkal dacoló libanoni cédrus.

Vajjon csak ilyen az ember élete is? Vajjon a képesség valamivé lenni az állatban és emberben ugyanazon határok közé szorul? Vagy az ember valamivel nagyobbá, tökéletesebbé fejlődhetik? E kérdés bármily feleslegesnek látszik is, nagyon fontos, mert korunk legnagyobb tévelyeivel van összefüggésben. A tudomány új iránya felette kétes állapotokat teremtett. Az emberi élet eredete-, fejlődése-, kiképzése- és tevékenységét mindennemű nyilvánulásaiban a természet szükségképes eredményeinek tekintvén ugyanis a keserű lét gyötrelmeinek orvoslását a rideg lemondás és megnyugvásban helyezi. A fokenkénti fejlődés elméletére támaszkodva meghatározta az élet forrását, ennek folytatását, illetőleg lefolyását is. Hogy volna lehetséges ily téves kiindulási pontok elfogadása mellett kellően megvilágítani az emberi élet fogalmát! Ily felfogások okvetlenül az antik világnézet talajára terelik az eszmélődést, és megakasztva a termő gondolatmenetet oly következtetésre vezetnek, mely az ember életét az elenyészett állatok és növényekével egyenértékesíti.¹⁾ Ily elmélet igen udvarias az állat iránt, de meglehetősen durva az ember iránt, mert fölemeli az állatot az emberhez, ezt pedig lealacsonyítja az állathoz.

Mikép fejlődhetik, haladhat az állat? Tekintsük meg alkotásait.

A pók hálója, a méh sejtjei, a madár fészke, az elefánt tanulékonyasága tények, melyek az állati ösztönt sajátos irányaiban megvilágítják, de az észre való jogos következtetést kizárják. *Schmidt*²⁾, *Atkison*³⁾ és mások pusztá

¹⁾ A *Karacsonyi-Éle* akadémiai pályázatra múlt évben beérkezett pályamunkák egyikének előszavában ezeket olvassuk: „Az ember él a természettel ép úgy, mint a hal a vízzel. Ha a hal elmúlik hal lenni, a víz által ki lesz hányva a szárazra. Ha az ember elmúlik ember lenni, a természet által ki lesz vetve a természetlenségbe. (?) *Religio* 1876. 30. sz. 239. ²⁾ *Perty*. 32. lap. – ³⁾ *Der Zoolog. Garten*. Frankf. 1861.

állításait még nem bizonyították be, és nem is fogják bebizonyítani; mert azok képtelenségeit már *Aristoteles* is eleve kimutatta. *Descartes* tévedett, mert az állatot pusztá gépnek tekintette. Tévednek korunk szabadelvű tudósai is, mert egy más végletbe estek, vagyis az állatot egy rangba helyezték az emberrel.

A fentebb jelzett tények kétségtelenül bizonyítják a magasabb rendű életelvet, mely az állatoknak sajátjuk, és ezeket a növény és ember közé helyezi, de nem utalnak az *öneshmélődésre*, az „én”-ről való fogalom birtokolására, mely csak az ember, a szellem sajátja. Nem utalnak továbbá azon *akarati elhatározásra*, mely a cselekedetnek erkölcsi jelleget kölcsönöz, hanem azon állati tetterőre, vagy ha tetszik állati akaratra, melyet nem a lelkiismeret, hanem a vak ösztön szabályoz. Midőn p. o. az oroszlán a zsákmány támadására készül, vagy midőn a lángba borult erdő veszélyei elől a legbiztosabb irányt választja a menekülésre – ösztönét követi, melynek mindig egyaránt hódol.

Az ember hasonlíthatlanul magasabb jelenség a természetben; alkotásai még magasabb rendű hatványokról tesznek tanúságot. Az élet a szó legnemesebb értelmében véve benne nyilatkozik, ki az ész és szabad akarat birtokában a valamivé levés, azaz a fejlődésre legnagyobb tehetséggel van megáldva. Az ember az érzékek alá eső fejlődés mozzanatain kívül a szellemi s erkölcsi öntökélyesedés kiváltságaival az élet eszményi magaslatára emelkedik. A részvételtjes mosoly mélyebb jelentőségű, mint a hajnal hasadása, vagy a természet bármely tüneménye. A szívből eredő és nemes érzemény, vagy elröppenő, öntudatos fohász fenségesebb, mint a legszebb virágkehely fejlődése, vagy a dúló vihar viszhangja. A gyorsan elhaló gondolat, a pillanatnyi erkölcsi elhatározás nagyobb csodálatot gerjeszt, mint a természet minden egyéb nagyszerű látványa. Az öntudatos, művészi taglejtés inkább vonzza értelmiségünket, mint az iramló szarvas futása, az üldözött párduc merész szökései. A gondolatot visszatükröző szó megragadóbb, mint a csalógányok ábrándos dalai, vagy a pusztító orkán üvöltése. Hiszen az ember minden mozdulata, gondolatában és érzeményében a szellem és szabad akarat tükröződnek vissza. Minthogy pedig a szellem végtelen magasságban lebeg a szervek és az anyag felett, és ezektől lényegesen eltér, a szellemi élet is okvetlenül az érzéki fölé helyezendő, s ettől lényegesen megkülönböztetendő. Vagyis, ha a növény, az

állat él, mert valamivé lesz, ami a valóságban eredetileg nem volt: akkor az élet az emberben leginkább nyer kifejezést. Mert az ember végtelenül több valamivé lehet, ami nem volt: azaz szellemileg és erkölcsileg kifejlődhetik.

Ilykép az esz kétségtelen útmutatásai nyomán amaz igazsághoz jutunk el, hogy az emberi élet helyes fogalmát csakis a szellemiségre való vonatkozással állapíthatjuk meg.

Az ember tehát a csupán tehetetlen anyag fölé emelkedik; mert mi g ez pusztán létezik, addig az ember él. Továbbá végtelen magasságban lebeg a növényi s állati világ felett; mert míg itt egyedül a szervi élet tünetényei észlelhetők, addig az ember nemcsak szervileg, hanem szellemileg és erkölcsileg is él. Azonban itt sem szabad megállapodnunk. Van még valami, amit szem elől tévesztenünk nem szabad, hogy az emberi életet teljes nagyszerűségében fölismerhessük.

A növény a szervetlenek létezésének tökélytelenségét fölülmúlja ugyan a valamivé fejlődés által, de ha képességét kimerítette, elhal és elvész, hogy ismét más alkotások alapjául szolgáljon. A századokkal küzködő tölgy végre is enged az idő romboló hatalmának, és parányokra oszolván elvész a mindenségben. A létért való küzdelem hevesebb a tökélyetesebb szervezetben, az állatban, de az ön- és fajföntartására kiterjedő rendeltetésnek megfelelően, ez is tönkre megy. A növény és állati életnek egyéb rendeltetése nincs, ha pedig ennek eleget tett, megszűnik élni. Az elpusztulás és alakulások e játéka felett elmélkedtek minden kor elméi. Két részre osztottak a szerencsétlenek, kik képesek voltak megbarátkozni a gyászos gondolattal, hogy az ember élete is, itt a látható határok között véget ér, és a megsemmisülés kétségbeejtő sorsában a többi létezővel közösen osztozik. Sokan lázas nyugtalanságukban iszonyodtak a halál rémképétől, mely őket egyedüli boldogságuktól, a jólét minden tényezőjétől örökre megfosztja s a végtelen semmiség éjébe dönti. Mások kiengeztelődtek a végenyészet borzalmaival, sőt erőszakos és természetellenes vágyódásukban a halál fagyos ölében képzeltek boldogságukat fellelhetni, mit a világ nekik nem adhatott. A sir néma ürege, mely felett az enyészet szelleme öröködik, az örök érzéketlenség és a fájdalokkal ellentétes állapot, az úgynevezett *nirvána*¹⁾ a végcél, melyet az eltvedt elme, a felvert képzelem, a háborgó indulat elfogadott.

¹⁾ Magyarozatát lásd a tárgymutatóban jelzett lapokon.

A történelem ösatyja *Herodot¹⁾*, *Tacitus²⁾* és *Cicero³⁾*, kik nem bírtak szabadulni a vak végzet homályos gondolatától, *Seneca⁴⁾*, ki az álom, az evés, és a kény kielégítését tekintette az élet tengelyének, mely körül az emberiség ióléte forog, *Lucretius*, ki költészetével műhelyt alkotott, hol az emberiség boldogságát fékező békók kovácsoltatnak, *Hartmann* és *Schopenhauer*, kik a megsemmisülés tudatát hirdetik a szenvedő emberiség legmagasztosabb birtokának: kivétel nélkül a halálra tanítván az embereket o két osztályba sorolandók.

De mit szól ezekhez az ész? Megdőbbenve adja a választ, hogy ily túlzások csak a sülyedő társadalom sajátságai lehetnek. Felháborodva kiált fel e jogtalan eljárás ellen, mely az ember eredetét elhomályosítva, értelmiségét a holt anyaggal összeforrasztva gúnyt űz egyszersmind annak végcéljával, esetlegességeknek tulajdonítja a legszebb igazságok folyamatát, és a fensőbb rendű, isteni terveknek az emberiség történelmében való kifejlését félreismerve a tudomány terén a képzelő erőt juttatja uralomra. Vajjon nincs természetünkbe oltva a boldogság utáni vágy, mely a látható világ határai között nem nyerhet kielégülést? Ki fogja lelkünk nyugalmit biztosítani, ha a tudomány ama rettenetes öntudatot önthetné belénk, hogy vágyainknak nincs céljuk? Vajjon van-e valami cél nélkül a mindenségben? A teremtmények véghetetlen sorában egy sincs, mely a természetnek megfelelő boldogságra szükséges eszközöket nem bírná. Csak az ember volna a szerencsétlen, ki a véghetetlen boldogság utáni vágygyal eltelve az önmarcangolás fájdalomiban gyötrődne és átkozná végzetét, mely a lelkében támadt űrt kitölteni nem képes. Óh! erre felháborodik az örök bölcseségnek hódoló értelem, és nevében fõlszólal a költõ: „*az ember véges és mégis végtelen.*” Ember! te a pusztá ösztõn kielégítésével be nem éred, mert benned van valami, mi az állatok fölé helyezve képzeletednek fenséges röptõt ad, érzelmeidnek magasztosabb tárgyakat jelöl ki. számodra egészen más világot biztosít. Ha Isten beléd vágyat oltott, akar-nia kell, hogy ez kielégítést nyerjen. Sorsod nem lehet közös a többi szerves lényével. Életed nemesebb eredetű, érdekgerjesztõbb annak gondoskodása által, ki rendeltetésedet

¹⁾ *Hist.* I. 32. -r. ²⁾ Sed mihi haec ac talia audienti in incerto iudicium est, fatone res mortalium et necessitate immutabili an forte volcantur. *Ann.* VI. 22. - ³⁾ Vitam regit fortuna, non sapieetia. *Tusc.* V. 9. - ⁴⁾ Cibus, somnus, libido. Per hunc. circulam currit. *Ep.* 78.

vezérli; azért magasztos a te lényed végcéljára nézve is. Az emberi alkotások, a kérdés csodás művei leomlanak; de te többre vagy hivatva. Ki merné ezt tagadni? „Tekints magadba, s szíved nyugtalan dobogása; a vágy, mely kebledet feszíti, a remény, mely jövődre int, lelked, s minden, mi benned gondol, szól, él, emelkedik, egy szóval felzajog: ember, te halhatatlan vagy; Isten nem teremthetett hazugságot lelkedben.”¹⁾ A halhatatlanság tudata vígasztala a halálra ítélt *Sokratest*,²⁾ teremtette *Cicero* bölcsészeti ingadozásaiban is a legszebb helyeket,³⁾ buzdította az emberek millióit a vértanúság elfogadására, adott ösztönt minden kor bölcsészeinek az elmélkedésre, szólott a lant húrjain. Ez tanítja az emberiséget önbecsülésre s annak imadására, ki örökkévaló, és az embert végtelen jóságánál fogva saját hasonlóságára teremtette. A halhatatlanság gondolatával él az Isten az emberben. Igen, az ember a többi létezőt sújtó rideg törvényszerűség alól kivételt szenved. Teste hódol a természeti törvényeknek, felbomlik, elporladoz. De lelke kibontakozik az anyag kötelékeiből, és mint a pillangó, leveti romlásnak indult hüvelyét, hogy megragadó színezetű szárnyain felszálljon az örök tavaszba, a megdicsőült életbe. Lelke halhatatlanságra van teremtve.

Az emberben meg van tehát a képesség nemcsak általában valamivé lenni, ami azelőtt nem volt; hanem ő képes egyszersmind a legnagyobb fejlődésre, haladásra, vagyis megközelítheti a tökélyt, az Istent. „Mert minden érzemény, mely bennünk szokatlan emelkedésre képes, lelkeinknek felsőbb erőket kölcsönöz és nem sülyedésben érezzük magunkat, hanem közeledésben a nevezetlenhez, mely felé kebleinknek oly fejthetetlen sejdítései vannak.”⁴⁾

A személyes halhatatlanság, a valamivé levés képességének kiszélesítése a végtelenig, alkotja az emberi életnek teljes fogalmát és eszményét.

Így jutottunk el ama határponthoz, hol az emberi okoskodás a keresztény erkölcstan lélekemelő elveivel ölelkezik és fenséges összhangzásban felolvad. Ha pedig az ész egy jövő életre következtet, szükségképen el kell fogadnia a jelen és jövő élet közt levő érintkezési pontokat is.

¹⁾ *Eötvös, Karthausi.* VI. kiad. 1871. 575. lap. ²⁾ *Plato. Phaedo.* XXIX. p. 285. — ³⁾ *An censemus, si una cum corporibus animi interirent, aut sapientissimos homines tam aequo animo mori posse, aut tam iniquo, planeque invito stultos, et fatuos!* *De consol.* p. 571. — ³⁾ *Kölcsey, Paraen.*

*Mily viszonyban állunk a halhatatlan élethez, melybe el
hell jutunk, hogy a fejlődés, a haladás tökélyének fokára emel-
kedjünk? Az ész nem vonhatja kétségbe az érdem jutalmazá-
sát, különben nem volna képzelhető az ember erkölcsi fen-
sőbbisége. Lehetséges volna-e, hogy az élet nemes küzdelmei-
nek egy szebb jövő ne legyen fentartva jutalmul? hogy oly
sok dicső munka, önmegtágadás nyomtalanul elenyésszék?
„Ha az ember, nyugodtan eltúrva az életet, hol minden jó,
minden nemes kebel, mint a kő, melyben aranyérc rejtezik,
szenvetések lángjai közé vetődik, nem hiheti, hogy ezzel lé-
tünk bevégzett; ha az örök igazságban helyezi bizalmát, s a
fáradt munkás urától bérét kéri, – ez kegyetlenül elűzné ma-
gától?”¹⁾ Óh nem! a természet szépsége, a lelkünkben élő
isteni szózat, az emberiség hite hirdeti, *hogy az erkölcsi ér-
dem kedves Isten előtt, és ő ennek birtokosát meg fogja áldani.*
Miért nyugtalan lelkünk, ha ily érdemekkel nem dicsekszünk?
Miért keseríti meg a már elenyészett kéj élvezet is a vétekek
ki nem haló tudata? Miért rettentőbb, nagyobb a bizonytalan
jövőtől való titkos félelem, mint a jelen gondatlanságában
szerzett gyönyör? Miért sodorja a gonoszság az elvetemülteket
a kétségbeesés örvényébe, ha már az életet megvetni tanul-
ták? vagy még mielőtt kiapadtak volna a tilos élvezet forrásai?
Ki vonakodhatnék megadni a választ? Az örök igazság, mely
ölebe fogadandja az erényekkel díszített lelket, eltaszítandja
a bűnöktől elrúttított gonoszt; *mert Isten megjutalmazza az
érdemet, és bünteti a bűnt.**

Az ember nem élhet úgy, mint az állat. Neki annyival
nagyobb haladást kell feltüntetnie, amennyivel magasabbra
emelkedik szellemiségével és erkölcsi méltóságával a látható
világ fölé, amennyivel többre van hivatva az összes terem-
ményeknél, melyeknek koronáját, remekét képezi. Neki szel-
lemileg és erkölcsileg tökélyesednie kell. Ezen eszmék köz-
vetlenül éreztetik velünk a földi élet becsét, melyet úgy kell
értékesítenünk, hogy a halhatatlanság dicsóságára, az igazság
jutalmára érdemesekké tegyük magunkat.

*A földi élet becse ily értelemben véve felel meg méltosá-
gunknak, az észszerűtlen túlbecsülés és a balga lealacsonyítás
között ez a helyes középút, melyet a természet kijelöl, eszünk
sugal, Isten követel.* Az élet nem mint végcél, hanem mint esz-
köz nagybecsű; mert élni nem annyit tesz, mint élvezeteket
keresni, az élet örömeibe elmerülni, a szenvedélyeket kielé-

¹⁾ Eötvös i. h. 574. lap.

gíteni: hanem a cél felé haladni, erkölcsileg fejlődni, szóval tökélyesedni. Ki csak az érzékileg felfoghatók összegét tekinti világegyetemnek, melyből a szellemi lényeket mint mythosi alakokat kizárja, és reményeinek megghiúsulását bírja életének végső társul; kimondhatatlan nehéz küzdelem lesz annak a halál. *Guizot* azt mondja. *Napoleon-*, és *Lafayette*ről, hogy *komor öntudattal* búcsúztak el a világtól. *Gothe* eltévedt szelleme a kételyek tömkelegében, mielőtt végső lehelletét kiadta, „*több világosság*” („*mehr Licht*”) után sóvárgott. *Horn Ede* a kétségbeesés átka alatt nyögve e szavakkal távozott az élők sorából: „*elvesztem.*” Mély igazságban gyökereznek *Cicero* szavai: „a halál rettenetes annak, ki életével elveszti mindenét.”¹⁾ *Aranysz. ss. János* szerint csak a hitelenség mondhatja az elhalt emberről, hogy: *elveszett, és nincs többé. Ő csak alszik és fel fog támadni.*²⁾

A földi élet tűnékenysége, gyors folyása nem jogosíthat fel minket panaszokra, vétkes elcsüggedésre, vagy bármily természetellenes és végrendeltetésünkkel ellenkező irányok felkarolására. Sőt ez inkább ösztönül szolgáljon arra, hogy az ideiglenes életet annál féltékenyebb gonddal felhasználjuk: hogy annál nagyobb érdemeket gyűjthessünk a túlvilági élet elnyerésére.

A földi élet előkészítője, előlépcsőzete a jövőnek. A jellel feladata, hogy termékenyítse a /övöt, és ennek alapot készítsen. Az ég Isten királyi széke, e föld lábainak zsámolya,³⁾ melyen állva kell az embernek Teremtőjéhez emelkednie. A földi élet ideiglenes boldogságunkat az örökkel összeköti mint egy híd, melyen végig kell haladnánk, hogy oda eljuthassunk. A földi élet bot a halandó vándor kezében; ő csak erre támaszkodva érhet el a végtelenül felnyúló kőszirtre emelt várba, hol maradó lakás van számára fentartva. Ezért van földi életünknek oly kimondhatatlanul nagy becse.

II. Fejezet, Kötelmeink.

Az örök élet, az Istennel való örök egyesülés, az elévülhetetlen boldogság birtoka a halhatatlanság országában a fejlődésnek, a haladásnak netovábbja levén, mi oda nem repülhetünk, rohamosan nem siethetünk. A fejlődés különböző korszakain kell átmennünk a Teremtő bölcs törvényei szerint, mielőtt végcélunkat elérhetnők. A mindenségben észlelhető

¹⁾ *Paradox.* II. 1. – ²⁾ *Ep.* II. ad Cor. hom. I. n. 6. – ³⁾ *Mát.* V. 34-35.

rend csak bizonyos szabályok szerint tartható fen, és ennek célja csak ezek segélyével valósítható; mert különben a rendnek részei tevékenységükben céltalan irányokban szétoszlanának, azaz a rend felbomlanék, E szabályok pedig nem egyebek, mint a törvények, melyeknek az ember, mint a mindenség tagja hasonlóan alá van vetve. E törvényeket tekintve az embert, kettős szempontból kell felfognunk; mert ő, mint a teremtés remeke a többi létezőktől eltérőleg kettős t. i. a fizikai s erkölcsi rendhez tartozik. Az első a tisztán természeti lényekre, s ilykép az emberre is, az utóbbi a szabad akarattal megáldott eszes lényekre, itt a földön csak az emberre terjed ki. De az erkölcsi rendet szabályozó törvény fogalma szükségképen feltételezi a jog és kötelesség fogalmát. Mindkettő csak az erkölcsi méltósággal dicsekvő személynek kiváltsága, mely az oktalan állatokat meg nem illeti. Mi itt híven feladatunkhoz csak az ember kötelességeit fogjuk szemügyre venni. A *nemzdeh apostola* az emberi kötelmek összegét így állapítja meg: „*józanul, igazán és ájtatosan éljünk e világon.*” (Tit. II, 12.) azaz sz. Bernát értelmezése szerint sajátatosan *Isten* iránt, *igazán embertársaink* iránt, *józanul önmagunk* iránt kell élnünk. E hármás irányban van felölelve az egész keresztény erkölcsstan, e hármás szempontból kell tehát nekünk is kiindulnunk, hogy munkánk bevezető részét kellő összhangzásba hozzassuk annak teljes tartalmával.

A. Kötelmeink *Isten* iránt.

Mi az *Isten*? Megoldották-e e kérdést, kik *Istent* ábrándképnek elnevezték? Miképp határozhatták volna meg a láthatatlan *Isten* helyes fogalmát, kik még erre sem bírnak helyes választ adni: mik vagyunk minmagunk, mi a látható ember? Hol nyerjük tehát a kielégítő választ? Vonulj a csendes magányba, figyelj meg a lelked mélyéből emelkedő sóhajt, *ez ösvényt nyit számodra Istenhez*. Midőn egy titkos ösztönnek hódolva az érzékek alá eső dolgoktól elfordulsz, és a nemes lemondás e pillanatában ismeretlen sejtelmek támadnak szivedben; midőn ilyenkor szellemed, egész bensőd ellenállhatlan vágygyal magasztosabb tárgyat keres: *akkor közel jutottál Istenedhez*. Midőn a természet nagyszerű tüneményein szokatlan odaadással csüggsz, vagy az anyag sokféle alakulásaiba, a titkon működő erők nyilvánulásaiba elmerülve a csodálat érzelmét el nem fojthatod: *Istent keresed*, kit korunk büszke bölcsészete elismerni nem akar. És ne légy hitetlenemért *Istent* nem tudod, mint a számtan igazságait.

Kimérte Isten a
 Tudás határait
 S embertől elfedé
 Fenséges titkait
 A megadás szelíd nyomán
 Kel a valódi tudomány. (Tárkányi.)

Ne légy hitetlen mert Istent nem látod! mert eszeddel föl nem foghatod! Ha látnád vagy fölfognád, nem a végtelen Isten, hanem a véges létező állna lelked előtt, vagy te szünnél meg ember lenni, mert Istent csak Isten értheti.

Isten! kit a bölcs lángesze föl nem ér,
 Csak titkon érző lelke óhajtva sejt,
 Léted világít mint az égő
 Nap, de szemünk bele nem tekinthet. (Berzsenyi.)

A felkelő hajnal, vagy az elhaló alkony, a titkon kelő szellő, vagy a romboló vihar, az igénytelen fűszál, és parányi rovar vagy a magasztos alkotású ember: minden egyaránt hirdeti a teremtő Istent. Itt önkénytelenül lép előtérbe a kérdés, mi célja van a teremtésnek? Isten a világ teremtésekor két-ségtelenül szem előtt tartotta boldogságunkat is, de főcélul mindenesetre saját dicsőségét tűzte ki. Isten az embert öntökélyesedésre képesítettnek teremtette, vagyis arra, hogy a végtelen tökélyt megközelíthesse. De mit tesz az ember, midőn Istenéhez közeleg? Nem mást, mint a Teremtő dicsőségét nyilvánítja. E lehozás pedig szükségképen feltételezi azt, hogy Isten a mindenséget, beleértve az embert is, csak önmagáért teremthette, (Péld. XVI, 4.) vagyis azért akarta az összes teremtmények létrehozását, hogy ezek által, ezeken, és ezekben saját végtelen dicsősége kifejezést nyerjen. De itt okvetlenül érvényre kell emelnünk az észszerű megkülönböztetést. Az esztelen természet dicsőíti Istent, ezt teszi az ember is; de míg amaz öntudatlanul nyilatkoztatja ki a Teremtő dicsőségét, addig ez öntudatosan, azaz észszel és szabad akarral teszi ezt. Ez képezi az embernek, a teremtés remekének célját. De ez céljának még nem teljes meghatározása, végrendeltetésének még nem befejezett körülvonalozása. Mint előbb kifejtettük, az ember erkölcsi jelleménél fogva a jónak, illetőleg a legnagyobb, az *abszolút jónak* birtoklására van hivatva. Az eddigiekből folyó igazság tehát, hogy az ember az Istennel való örök egyesülésre, az örök boldogság elnyerésére van alkotva. *Fyrrhon* és *Eurylochon* nem ismerték fel az ember valódi boldogságát, mert a jó s rossz között különbséget nem találva, semmi boldogságot sem fogadtak el. *Epikur* s

Aristipp, kik a boldogságot a gyönyörben helyezték, *Perian-der*, *Korinthus*. *Lykophron*, kik azt a tekintélyben és méltóságban keresték, *Herillus*, *Chalcedonus* és *Sokrates*. kik azt a dolgok felismerésében és tudásában vélték feltalálni, az ideaért lelkesülő *Epicharmus*, és *Plato*, a rideg jellemű s erényeséget negélyező *Zeno*, *Kleanihes*, *Possidon* és a *stoikusok*, a javak halmaza után sóvárgó miletusi *Thales*, a *Jó erények* gyakorlásában gyönyörködő *Aristoteles*, vagy a *modern pessimismusnak* képviselői, kik az emberiség megváltását egyenértékesítik a megsemmisülés képzelt valóságával: kivétel nélkül félreismerték az ember legfőbb boldogságát és rendeltetését. A mint látjuk az ember legfőbb boldogságát és végcélját az Istenre, illetőleg a vallásra való tekintet nélkül meg nem állapíthatjuk. *És mi a vallás?* A vallás egy tudós állítása szerint az emberiségre nézve az, a mi Isten a világra nézve. Valamint a mindenség Isten nélkül nem gondolható; úgy viszont képtelenség az emberiséget a vallásra való vonatkozás nélkül képzelni. A vallás fogalma tehát maga körébe fogadja Istent, mert ennek az emberi természetet a legfőbb törvény alakjában kötelező akarata alkotja annak tárgyi alapját, de másrészt kiterjed az emberi természetre azaz szíve, esze s szabad akaratára is, mert ebben gyökerzik a vallás alanyi alapja. A vallás tehát az embernek Istenhez való viszonyát szabályozza; vagyis a vallás ama viszony gyakorlati nyilvánulása, melyben a teremtett ember Teremtőjéhez áll. Ezen Istentől való függés érzetében észlelhető a hitnek alap nyilvánulása. „Erre épül azután, *Horváth Cyrill* szerint, a vallási élet, mely csak ott van, hol eleven közösség díszlik az Istennel.” E vallási élet, e közösség legszebb jutalma pedig az üdvözülés, az ember legfőbb boldogságának betetőzése, mely a vallási alapkötelek hármas szempontjától van feltételezve u. m. Isten *megismerésétől*, az iránta való *szeregettől* és a neki tanúsítandó *szolgálat* vagy *hódolattól*. Ez alapeszméből indult ki az erkölcsbölcshészet, ezt kell kiindulási pontul elfogadnunk nekünk is.

I. A végoknak, minden lét forrásának megismerése képezi a vallási érzelemnek alapindokát, mely az emberi szívben támadva annál fenségesebb kifejlésnek örvend, mennél közelebbről ismeri fel eszünk a felfoghatatlan teremtőt, Istent. Azonban nem elég e megismerést pusztán csak az elmélet terére szorítani, hanem ezt gyakorlatilag is fel kel kell karolnunk, vagyis a tökély minél magasabb fokára emelnünk; hogy így Isten megismerése kedélyünket, egész erkölcsi lényünket áthassa. *Ez az első vallási alapkötelelem.*

II. Ha tisztelet és szeretettel viseltetünk saját szellemi s erkölcsi fensőbbségünk iránt, annál nagyobb szeretetet kell tanúsítanunk az iránt, kitől e fenséges kiváltságokat nyertük. Mi mindenünket Istennek köszönjük, ki ezenkívül jótéteményeinek és áldásainak kiapadhatlan forrását nyitotta meg számunkra. Ha szeretjük barátainkat, kiktől viszont szerettetünk; a szeretetnek mennyivel nagyobb hevével kell ragaszkodnunk Istenhez, ki végtelenül szereti az emberiséget! Ha szeretjük minmagunkat, mennyivel jogosabb Isten iránt való szeretetünk, ki nekünk létet adva keblünkbe oltá a tiszta önszeretet csiráit! Ha szeretjük a kincset, mert annak birtoka dobogó szívünket lecsendesíti, nyugtalanító vágyainkat kielégíti, mennyivel inkább kell szeretnünk Istent, kinek birtoka az emberiség összes vágyait örökre kielégíti! Ha szeretjük ideiglenes létünk perceiben hazánkat, mert a természet kötelékeivel vagyunk hozzá fűzve; mennyivel inkább kell szeretnünk az örök hazát, melytől a halál rideg hatalma meg nem foszthat. Oh az ész a szeretet magasabb tárgyát nem ismeri Istennél. A szív hevesebb szeretettel semmit sem ölelhet fel, mint Alkotóját; a romlatlan akarat legméltóbb vég-célja minden jó központja, a legfőbb jó. Az erkölcsi törvénynek legfőbb követelménye ennél fogva az, hogy a legönzetlenebb, tiszta szeretet érzelmeivel közeledjünk Istenünkhöz; hogy szeretetünk olyan legyen, mint az arany. Valamint ez a kohó tűzében megtisztul salakjától, úgy veszítse szeretetünk az élet viszontagságaiban legkisebb szennyét is, mely a legtökélyetesebb szeretettel ellenkeznek. Valamint a villanyfolyam a vas minden részecsen átvonul, úgy hassa át az Isten iránt való szeretet egész valónkat és érintse minden gondolatunkat és érzeményünket; mert valamint a követ súlya a földhöz, úgy vonzza az ember szívét a szeretet Istenhez.¹⁾ Valamint a növény a nap éltető melege, az üldözött szarvas biztos menhely, a szenvedő a vigasztaló remény után, úgy sóvárog lelkünk Isten után. Az ember képtelen az Istentől nyert adományok viszonzására. A Mindenható a tehetetlen embertől nem is kivan egyebet szereteténél. De a szeretet legyen oly mély, oly erős, hogy attól minket el ne szakaszthasson „sem magasság, sem mélység, sem egyéb teremtmény.” (Rom. VIII, 39.) *Es a második vallási alapkötelem.*

III. E közösséget pedig úgy őrzi meg az ember, ha a

¹⁾ Aug. Ep. 157. c 2. n. 9. – De civ. Dei, XI. c. 17.

legfőbb Úr iránt való hódolatát és szolgálatát szabadon és készséggel bemutatja. Mi mindenünkkel, lelkünk-, testünk- és életünkkel együtt Isten tulajdona vagyunk. E tulajdon pedig megilleti őt a *teremtés jogcímén*. Valamint magunké-
 nek nevezzük a remekműveket, melyek önerőinkből, mások segédkezése nélkül alkottunk, úgy nevezheti az embert magáénak Isten is, mert mindenható akaratával neki létet adott, őt semmiből teremtette. Isten igényt tart e tulajdonra a *megváltás jogcímén*, mert a haláltól megváltott és a *fentar-
 tás jogcímén*, mert segélye nélkül egy pillanatig sem biztosíthatnák létünket. Tekintsünk a csecsemőre, ki tehetetlenségében nem bír lépni sem, hanem szülője kénytelen őt karjain hordani. A káros külbefolyásoknak nem bír ellenállni, hanem mások segélyére szorul, kik őt megvédik a fenyegető veszély ellen. Ilyen, sőt még függőbb viszonyban áll az ember Istenéhez. Nélküle a nagy mindenségben oly tehetetlenségre volnánk kárhozható, melyben létezni is megszűnnénk. Segélye nélkül fenakadna az ütérszabályos mozgása, elállna leheletünk, elenyésznék érzékeink fogékonysága. Istené továbbá az ember a *mindenhatóság jogcímén*. Neki hatalmában áll velünk tetszése szerint feltétlenül rendelkezni anélkül, hogy jogainkat sértené, mert ezekkel nem bírunk vele szemben. Fölemelhet a dicsőség, tekintély tetőpontjára, vagy az emberek megvetésének tárgyává tehet, a gazdagság áldásaival áraszthat el vagy a nyomasztó inség szélére vethet, az örömek különböző nemeivel megajándékozhat, vagy a keservek és gyötrelmek éjébe sodorhat: nekem csak egyetlen jogom és kötelességem leendő – *engedelmeskedni*. Kegyelme a legvégsőbb életkorig vezethet, és fentarthatja testi erőmet, vagy kora ifjúságomban, sőt létem első pillanatában küldhet a halál éjébe és megtörheti tagjaimat, betegségnek vetheti alá szervezetemet; még ekkor is csak egyet kell teljesítenem, vagyis rendületlen hűségem jeléül hódolnom mindenható akarátának. Tiszta akarátánál fogva megsemmisíthetne, s nekem nem állana jogomban panaszra emelni szenvedő ajkaimat, mert Isten feltétlenül rendelkezik javaival. Ennélfogva mindent önkényt kell feláldoznunk, mit Isten használatra nekünk átengedett, ha parancsa ezt követeli. Vagyonom, egészségem, életem csak eszközök, melyek segélyével hódolatomat nyilváníthatom. Ha Isten ezek feláldozását követeli, a szolgáló köteles ura parancsát teljesíteni, nekem haboznom s vonakodnom nem szabad. Semmiségem érzetében gyermeki odaadással kell csókolnom Isten jobbját,

akár áldásait hinti reám, akár önbűneim miatt a csapások különböző nemeivel sújt. Ez a hódolat mértéke, melyet Isten tőlünk joggal követelhet. *Ez a harmadik vallási alapkötelesség.*

Főleg ez utóbbi tükrözi vissza a vallási érzületet, mert a hódolat az Istentől való függés legélelénkebb kifejezése, a vallásnak legszembetűnőbb cselekménye, melynek a két előbbi vallási kötelem mintegy alapját képezi. Midőn tehát az ember Isten iránt hódolatát nyilvánítja, leginkább tünteti fel a Teremtője s közte fenálló viszonyt. Milyen legyen e hódolat, hogy egyrészt az ember hivatásának, másrészt Isten akaratának megfeleljen? A hódolatnak kifejezést kell nyernie egész lényünkön, azaz mindenben és minden által, mi Istentől való függésünkre emlékeztet, kell hódolatunkat nyilvánítanunk. *Mit köszönünk Istennek? Eszünket.* Ezt tehát neki alá kell vetnünk, mert Ő adta a szellem teremtő szikráját és tanúja legtitkosabb gondolatainknak. Az ember szellemiségének: mindennemű nyilvánulásaiban helyet biztosítson Isten főnségének. Őt dicsőitse az által, hogy lelkében hozzá fölemelkedve aannak csodálásába elmerül, és amennyiig itt felfogja, s megismeri eszményképül állítsa fel. Be kell, ismernie, hogy minden birtoka, melyet gondolataival felölelhet, egyedül a Végtelen kegyességének adománya, ki joggal képezi gondolatainak központját. *Ez a szellem, a gondolkodó ember hódolata.*

Még mit nyertünkül Istentől? A szívet. A hála az ember egyik legszebb vonása, melynek alapfeltétele a vett jótétemény elismerése. De a hála ily érteményben még nem volna befejezett egész. A jónak birtoka élvezetet nyújt, mely inkább a szívnek tárgyát képezi. Az értelmi eszmélet csak lelkünk elé varázsolja az alakot, mely iránt hálás érzelmekre kell fakadnunk. Az Istenről való eszmélődés tehát Istennek a múltban, jelen és jövőben nyújtott adományaira emlékeztetvén egyszersmind a szívnek kijelöli a maga kötelező tevékenységi körét, melynek központja a hála eszméje. A hála tehát kötelezi szellemünk és kedélyünket. Az elismerés és jóindulat ikrek, melyeknek nevök: hála. A gondolat és érzelmeknek együttesen kell felhatniuk Isten királyi trónjához, hol a végtelenség eszméi tökély, idő s térre nézve egymásba olvadnak; hol az ember kötelező hálája, s hódolatának legméltóbb tárgyát felleli. Ennélfogva érzelmeink gyúpontját is csak Isten fogja képezni. A fentebb jelzett szeretetnek egyesülnie kell a lankadhatatlan hűséggel, mely minden aka-

dályt legyőz, egyedüli és legfőbb élvét Istenben találja. *Ez a szívnek, az érző embernek hódolata!*

Még mit nyertünk Istentől? Szabad akaratot. A hódolat egyik elengedhetetlen feltétele tehát szabadon akarni azt, amit az ész kötelességnek elismert, a szív természeténél fogva teljesíteni óhajt. Ellenállva minden kényszerítő külbefolyásnak, határozottan és szabadon a hódolatot feltűntetni; vagyis őszinte önérettel eltekintve minden csábító körülménytől felkarolni a Véghetent. *Ez a szabad akaratall megáldott embernek hódolata.*

De mindez együttvéve csak az ember belső világára vonatkozik. E hódolat csak a gondolat, érzelem és akarat körében nyilvánul, vagyis még nem az egész emberben és egész ember által. A test, mint annak része a hódolat e kötelező ereje alól magát ki nem vonhatja. A test, mint a lélek műszere arra van hivatva, hogy a láthatatlan, belső világot visszatükrözze. Az érzékek tevékenységének, a tagok alkalmazásának ilyképp összhangzásban kell lenniök a belső világgal, *azaz épúgy kell hódolatát bemutatnia Isten előtt az érzékek alá eső embernek, mint hódol a belső, szellemi, láthatatlan ember.* Ez az emberi természet követelménye. Az éj sötétségébe temetett; gyémántnak, az elásott kincsnek előttünk nincs becse, hacsak napfényre nem kerül. A csak belső világában hódoló ember meg nem kedves Isten előtt. A hit cselekedetek nélkül holt, az eltítkolt szeretet a jótétemények gyakorlása vagy egyéb külső nyilvánulások nélkül csak eszményi érzélgőség; a pusztá akarat, kifelé nem hat, a lélek céltalan működése, indokolatlan gyengesége. Ez mind együttvéve a köteles hódolatnak csak egyoldalú, holt kifejezése. Az ember egészen Istené, tehát mint egész ember tartozik Istennek hódolni. Az Istenhez emelkedő gondolat, a szívből fakadó érzemény arra van hivatva, hogy mint a homályon áttörő fénysugár a külső világba ösvényt nyitva a szóban, a tettben illő kifejezést nyerjen. Ez eszme pedig kizárja mindazon tetteket, melyek Isten jogaival és akaratával összeütkeznek. Midőn az érzékiek határait elhagyva lelkünkben Istenhez emelkedünk, és e benső meghatottság az ajkakat annak imádására készíti; midőn a bánat titkos könnyeivel, a töredelem heves érzelmeire, az erény gyakorlására vállalkozunk, hogy a hálaadás és önmehtagadás kötelességeit teljesítve semmisségünk érzetében a megsértett Istent kiengeszteljük, áldásait kikérjük: akkor adunk a vallási életnek

teljes befejezettséget, akkor nyújtja be hódolatát Teremtőjének a cselekvő ember.

Ezek együttvéve alkotják az ember vallási tartozását, vallási alapkötelmeit, melyek teljesítésével a test és lélekből álló ember Istenének tartozik.

A. Kötelmeink mások iránt.

Az ember társas lény. Ezt bizonyítja a Teremtő célja, ki a világegyetem létrehozása után a teremtett férfiú magányát nem tartotta az emberi boldogság teljének. „Nem jó az embernek egyedül lennie, teremtsünk neki hasonló segítőt.”¹⁾ Az ember a *magányt* természeténél fogva kerüli, s csak a legfenségesebb eszményi indokok indíthatják őt arra, hogy az emberek társaságából kilépve a teljesen elszigetelt csendes magányba vonuljon. Mi a társaságra való ösztönt már akkor hordjuk lelkünkben, midőn születve az élők körébe lépünk. Ez a hármás alapösztön kifolyásának tekinthető; mert a boldogság, legalább a külső jólét, az öntökélyesedés és az önfentartás céljainak tökéletes valósítása okvetlenül feltételezi az embernek társas életét.²⁾

Az emberek összeségének természetes végcélja van, melyet a szabad akarat által valósítani kell. Ezért alapítá Isten a társas létet, hogy az egyedek nem egyenként magukra hagyatva, hanem egymást kölcsönösen elősegítve, s támogatva e cél felé haladhassanak. E társas lét hiányában nem volna képzelhető az emberi nem fentartása, megmaradása sem. Az életre ébredő csecsemő tehetetlenségében nem nélkülözheti mások segélyét, ápolását, különben tönkre kell mennie. A serdülő ifjú az élet változó körülményeiben nem nélkülözheti a tapasztalás szentesítette útmutatásokat, mások tanácsait. Magára hagyatva minden lépten nyomon új akadályokra találna, melyekkel szemben tehetetlenségre volna kárhozthatva. A férfiú, mint ilyen, élete egyik magasztos feladatát úgy teljesíti, ha családot alapítva gyermekeit részesíti hasonló jótéteményekben, melyeket ő szüleitől nyert. Midőn pedig az élet terhe alatt meghajolva már észrevehetőleg a csendes sír felé közeleg: akkor ismét másokra szorul. A *physikai lét biztosítása* tehát hasonlóan sürgeti a társas életet, az egyedek összműködését; sőt testi, szellemi s erkölcsi tökéletesítésünk is egy elérhetetlen utópia volna társas élet nélkül. Csak oly korban, midőn az emberi szellem egyes

¹⁾ Genesis. II. 18. - ²⁾ Stöcki, *Lehrb. d. Philos.* I. k. 104. 1.

szörnyetegjei (*Hobbes, Rousseau*) szerepeltek, támadhattak kételyek ezen igazság körül. Számos oly tehetséggel rendelkezünk, melyeknek különben hasznát sem vennők. „Mi természetünkénél fogva törekedünk minél többet használni nemcsak magunknak, hanem másoknak is.”¹⁾ De mi célja volna e természeti hajlamunknak, mily rendeltetésök a bennünk szunnyadozó tehetségeknek, ha mi csak magunkra hagyatva a természet vad állapotában maradtunk volna? Ha mi szellemi kincseinket öntudatlanul hordtuk volna keblünkben? Ha a társas létet természetünk nem sürgeti, honnan van a vágy, hogy mások által szeretetessünk? Mit jelent ekkor ama benső megnyugvás, melyet fájdalomunknak vagy örömünknek másokkal való közlése okoz? Mi egyebet, mint hogy az ember társas életre van hivatva! A társas élet ily felfogása kétségtelenné teszi azt, hogy nekünk mint társas lényeknek különös kötelmeink vannak, melyeket másokkal szemben teljesítenünk kell. E kötelmek nemei számtalanok, és a társas viszonyok sokfélesége szerint váltakoznak. Vannak azonban általános kötelmek, melyek kötelező ereje kivétel nélkül minden emberre kiterjed, és mi csak ezeket akarjuk érinteni.

Embertársainkhoz fűző természeti helyzetünket tekintve mindenek előtt a *jogkötelem* tudata merül felszínre. Mindenki mintegy saját jogkörrel bír, melyben földi hivatásának megfelelni s túlvilági rendeltetését elősegíteni tartozik. Ezért soha sem szabad túlkapasainkkal másnak jogkörébe vágni. E jogérzet megőrzése alkotja a társas együttlét alaptényezőit, annak megsértése pedig okozná a társadalmi összhangzatnak, az emberiség összefüggő kötelekeinek felbomlását. Az ember észszerűen csakis a jogkötelmek befolyása alatt élhet. Az erkölcsan pedig keretébe fogadva és tekintélyével szentesítve a jogkötelmeket is, ezeknek teljesítését nem annyira a velük egybekötött kényszer, mint inkább a lelkiismeret sugalma folytán és az ész törvényei iránt való tiszteletből sürgeti.

Az emberiségnek egy végcélja van, mely mindenkit egyenként és együttvéve, egy túlvilági természetfeletti körbe vezet, és melyet mindenkinek már itt megközelítenie kell. Valamint tehát kötelemünk mások jogait feltétlenül tisztelni, hogy mások is velünk közös céljuk felé akadálytalanul haladhassanak, ép úgy kötelemünk másoknak mindazt kívánni, tőlünk telhetőleg rendelkezésükre bocsátani, annak valódi

*) *Cic. Be fin.* III. 20.

javát önzetlenül akarni, ami ama végcél elérésére nézve szükséges vagy előnyös. Ez a *szeretet kötelme*, mely ép úgy kötelez, mint Isten bármely törvénye, mert a törvény teljesítése a szeretet. (I. Rom. XIII., 10.)

Azonban e kötelmek jelentőségét helyesen kell megítélnünk. A pogányokban is megvolt a szeretet bizonyos foka, de erkölcsanukban egyetlen utalás sem volt a felebaráti szeretetre. A classikus kor még meg nem értette az ember teljes méltóságát, nem bírta önmagunk felől ama magasztos fogalmat, melyet a kereszténység adott. A szeretet az emberi természetnek szükségképes nyilvánulása. A boldogság, a jólét, a megelégedés csak hiú ábrándképek, értelemnélküli szavak volnának, ha a szeretet száműzetnék az emberek köréből. E szó: szeretet mindig valami emelkedetre, magasztosra emlékeztet, és mindig az erkölcsi elfajulás biztos jelének vehető az, ha e szó kétértelműleg, vagy aljas értelemben használtatik. Az emberek iránt való szeretetnek legmagasztosabb nyilvánulása a *felebaráti szeretet*, mely a mások iránt teljesítendő alapkötelmek másodikát képezi. A felebaráti szeretet, mely minden embertársunkra kiterjed, felette nagy fontossággal bír, mert mintegy alapfeltétele Isten iránt való szeretetünknek. „A ki nem szereti felebarátját a kit lát, Istent, a kit nem lát, hogyan szeretheti?” (Ján. I. lev. IV, 20.)

Itt nem lehet szó az úgynevezett *pathologiai szeretetről*, mely csak az egyetemesség bizonyos egyedeire szorítkozik, mely rendszeren karöltve jár a pathologiai önszeretettel, vagyis az erkölcsi tévedésekkel. Sőt e szeretet megközelítheti a rajongás határait is (*philantropia fanatica*), midőn ily szeretet lánghevében megfeledekünk ama kötelmekről, melyekkel jogi szempontból is másoknak tartozunk. Azonban ha a szeretet alapjául szolgál az emberi méltóság becslése, melyet önmagunkban felismertünk, és másokban is ugyanazt feltételezzük, akkor szeretetünk méltó lesz magunk és embertársunkhoz, és erkölcsi, erényes jelleget ölt. Minthogy pedig minden ember kivétel nélkül ugyanazon végrendeltetéssel, a többi létezőktől különböző, s ezeken felül emelő tényezőkkel bír, szóval ugyanazon emberi méltósággal van felruházva, a felebaráti szeretetnek *egyetemességnek* kell lenni. A görögöknél csak a görög dicsekedett az emberi méltóság kiváltságával, a rómaiaknál a „*római polgár*” cím képezte annak alapfeltételét; de a kereszténység a barbárokkal együtt ezeket is egy rangba helyezte, vagyis kimondta a fenséges elvet, mindenkit kell szeretni, mert felebarátunk. De ezen egyetemes jelleggel bíró szeretet, csak

a korról arányosan fejlődhetik. A szeretet legkisebb, legkezedtelegesebb nyilvánulása ama szűk körben, hol először ébredünk öntudatra, képezi mintegy a magot, melyből idők folytán az ily értelemben vett felebaráti szeretet szép virága kifejlik. A szeretetnek első halvány nyilvánulása a csecsemőben észlelhető, midőn ez első ízben mosolyog anyjára, irányozza feléje hálás tekintetét, midőn bizalmas odaadással simul anyja, legnagyobb jótevője emlíoihez, melyekből táplálékát szíva édesen elszendereg. E titkon fejlődő érzés, melyet az örökdő anya öntudatlan gyermekében keltett, csakhamar *gyermeki szeretetté* leszen. Midőn a gyermek természeténél fogva vonzódik anyja ölébe, midőn könnyekre fakad az ismeretlenek közeledésekor, kik őt onnan kiragadhatnak, midőn egy percre sem akar távozni anyja köréből: akkor kezd ébredni a gyermekben az öntudat, hogy neki szülője van, kit szeretnie kell. A gyermek értelmiségével arányosan fejlődik szeretete, mindig szélesebb és szélesebb körű lesz, míg végre teljesen kibontakozik a természeti ösztönök kötelékeiből. A gyermek szeretete emelkedik gyengédségben anyja iránt, de másrészt komolyabb jelleget ölt atyja iránt, és folyton határozottabb kifejezést nyer a szülők iránt tanúsítandó engedelmség és tiszteletben. „Az ember nem a pillanat, nem a pillanatnyi szükség rabja; értelmi eszméletekre levén alkotva, nem veszi szem elől a múltat.” (*Kölcsey Paraen.*) Ebben leli indokát *a gyermek hálája a szülők iránt*. A hála, mely a gyermek szíve mélyéből fakad, ennek egész lényét elönti, a gyermeki tartozások legszebb kifejezése. A hála a szülő iránt táplált szeretetnek mintegy hémérője, míg a hálátlanság a gyermekben rejlő gonoszság kétségtelen bizonyítéka. E szeretet megmérhetlen befolyást gyakorol a gyermek egész jövőjére, mert az képezi a *kötelesség-érzetnek* alapját, forrását. A serdülő ifjú, az önálló férfiúnak kötelességérzete mindig arányban áll a szülők iránt táplált hálás érzelmeivel. A gyermeki szeretetből közvetlenül fejlődik a *testvéri, rokon, baráti s szülői* szeretet és pedig oly arányban, amilyenben az illető egyed a családi kör és az élet egyéb körülményeiben értelmiségét, jellemét és tapasztalatát fejlesztve, másokkal érintkezésbe, viszonyba lép. A társadalmi és családi viszonyok egyenként és együttvéve a szeretet követelményeivel vannak összeforrasztva. A gyermeki nevelés, a házasság, a szolga s ura közötti viszony, kivétel nélkül a szeretet parancsait terjeszti az illető egyedek elé, melyek megtartása vagy megszegése, a társadalom és családra jótékony vagy káros befolyását gyakorolja.

A szeretetnek ezen alapnyilvánulásaiából fejlődik végre az *egyetemes emberszeretet*, vagyis a *felebaráti szeretet*, mely mindenkiben egyaránt a szeretetre méltó embert, barátot, rokont és testvért észleli, mely mindenkinek *szellemi, erkölcsi* s *anyagi* javát az élet minden körülményében lankadhatlan buzgalommal felkarolja, míg csak az egyed ereje s tehetségei e magasztos feladat teljesítését lehetővé teszik.

Azonban jól értsük meg a szeretet e törvényét. Mindenkit kell szeretnünk, de nem mindenkit kell, sőt nem is lehet a szeretet *egyenlő* hevével ölelnünk. Természeti jogainkhoz tartozik, hogy a szeretet élénkebb nyilvánulásaival ajándékozzuk meg azt, ki szívünkhöz közelebb áll. A szeretet is megengedi az *ézszerű osztályozást*. Jobban szerethetem szüleimet egyéb rokonaimnál, barátaimat egyéb ösmerőseimnél, ezeket más idegeneknél. A *világpolgárság* csak annyiban lehet jogosult, a mennyiben szeretetünket a föld minden nemzetségére, az emberiségre kiterjesztjük; a mennyiben felebaráti szeretetünk háttérbe szorít minden gyűlöletet, soha sem tűr kivételeket, és egyetemességénél fogva minden ember méltóságának becsülésére, s javának előmozdítására ösztönöz. Mindazáltal „az emberi tehetség – mint *Kölcsey* mondja – parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével, s ha egy helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsolatnunk, hogy azt jótékony világítással állandóan boldogítsuk.” S váljon melyik ez a hely? Az író megadja a választ e szavakban: „*Szeresd a hazát.*” Az emberszeretet, midőn a polgári s társadalmi különös kötelemeket veszi tekintetbe, *hazaszeretetté* olvad fel, mely az egyedet azon föld és néphez köti, melyhez születése, míveltetésénél fogva tartozik, s melynek jólétét minden erőnkől emelnünk, biztosítanunk kell. A hazaszeretet az ember egyik legszebb és legnemesebb kiváltsága, mely őt magasra helyezi az állatok fölé.

A *hazaszeretet* kötelemét már a gondviselés és a természet is szentesítette, mert heves és nemes szenvedélyt ültetett keblünkbe a haza iránt. *Cicero* *) hangsúlyozza, hogy a hazaszeretet érzelme az emberi természetben leli gyökerét. Az *Alpesek lakója* nem bír véglegesen búcsút venni hegyi hazája veszélyeitől és áldásaitól. Hazájának emléke idegen országban érzéketlenséget szül benne minden iránt, mi másokat boldogíthat. Az idegen szokások, életmód, népek búskomorságba döntik őt. Az *afrikai szerecsenek* emésztő fájdalma oly arány-

*) De leg. II. 1.

ban növekedik, a milyenben hazájuk határitól eltávolodnak, vagy reményök csökken, hogy hazájukat még egyszer láthatják. Öntépelődésükben, sötét bánatukban elhálnak, mint a vén korában idegen földbe átültetett fa. Oh e feketékben oly nagy a hazaszeretet, hogy idegen földön áldva fogadják a halál fagyos csókját, mert úgy vélekednek, hogy haláluk után szülőföldükön ismét új életre ébrednek. Méltán mondhatta *Kossuth*: „embernek, ki szereti hazáját, mint én szeretem, mindig kinos a hontalanság, kétszeresen az ily helyzetben, és irtózatos a gondolat, hogy fáradt csontjaim tán idegen földben fognak örök nyugalomra tétetni.”

E szeretet indokát leli mar saját testünkben, az éghajlat, a levegőhöz való megszokottságban.

A hazaszeretet széppé, kedvessé varázsolja a földet, hol születünk, felserdültünk, élünk, ha még oly kopár, még oly rideg is. A *grönlandi lakó* borongó ködfátyollal körülvelt kunyhója mellett meg van elégedve s nem vágyik más hon után. Mi bilincseli a vidékhez, hol a végtelenbe nyúló havas rónáknál, jéggel borított hegyeknél egyebet nem lát, hol szükséges élmét csak folytonos fáradozással és életveszéllyel bírja megszerezni? A hazaszeretet, mely előtte kedvessé teszi a földet is, melyről az utasok csak komor lelkülettel tudnak beszélni. A középfrikai négek ép oly boldogok a bűzhödt gözöket terjesztő mocsárok körül, mint a hinduk a természet pazar áldásaival megáldott rónákon; a sziklákon élő hercegovinaiak ép úgy ragaszkodnak szülőföldjükhöz, mint a magyarok a bérckoszorúzta lapályokhoz, hol a délibáb merül fel csalfa játékaival. Fönt északon ép oly kedves a főkavadászat, mint a forró égöv alatt a párduc üzése. Az eszkimó ép oly nehezen válnék el hullámok által hányatott sajkájától, mint az arabs gyorsan száguldó paripájától. A haza mindenütt áldásokban részesíti gyermekeit. Kalandozd be gondolatodban a látható földet, az északi sarktól a forró égövön át a déli sarkig, mindenütt fogsz találni hazaszeretet. *Himalaya* hegyláncolata, a Jóremény foka egyenlően tanúskodnak arról, hogy a haza szent, Hol a *Niagara* tompa zúgásával tölti be a természet templomát, hol a lavinák leomlásai temetik el az utasokat, hazaszeretetre találsz. Hol az *Amann* méltóságteljesen hömpölyög tova, vagy *Sahara* sivatagja körül, hol a fukaron csörgedező csermely alig oltja el a lakosok szomját, mindenütt hű ragaszkodást észlelhetsz a hazához. Vagy miért vonakodott *Sokrates* barátjai ajánlatát; elfogadni, midőn már minden el volt készítve a szökésre? Óh! a hazaszeretet varázsa határ-

talán. Egész népek úgy, mint egyesek hódolnak e hatalomnak, sőt bűn volna ennek ellenállni. A zsidó nép negyven évi küzdelemre szánta el magát, hogy az Isten által ígért hazába eljuthasson. A szittya vitézek a honfoglalás nagy eszméjével elteleve hagyták el *Ázsia* belsejét, hogy a hazaszeretet ösztönének engedve *Attila* örökségét visszaszerezzék. A 49-iki szabanságharc folytán kivándorolt hazafiak nem egyike hazai földet vitt magával egy új világrészbe, hogy a száműzetésben bekövetkező végperceit édesítse a gondolat, hogy ő magyar földön fog nyugodni. *Carthago* ostromoltatása a rómaik által az ó-korban, *Páris* megszállása a poroszok által legújában a hazaszeretet számos jelenségéről tesznek bizonyosságot. „A hazaszeretet adott Görögországnak egy *Leonidást*, Rómának egy *Regulust*, Magyarországnak egy *Zrínyit*.”

Sokan szeretnek a pogánykor hazaszeretetének feltétlen dicsőítésébe elmerülni. Azonban helyesen jegyzi meg *Chateaubriand* hogy „a keresztény vallás jelölte ki a hazaszeretetének a maga természetes határait. Ez érzelem a régieknél bűnné fajult,“? a nélkül, hogy a pogány világnézet ezt bűnnek ismerte volna. A pogány kor a hazaszeretetet ürügyül használta a jogtalanságok szabad gyakorlására, de a keresztény szellem ez utóbbit mindig és minden körülményben bűnnek hirdeti. A pogány kor megengedte az emberi kötelmek megvetését is, ha a haza érdeke ezt sürgette; a kereszténység a hazaszeretetet megtisztította salakjától, és ezt az erény szeplőtelen alapjára fektette.

Váljon ki feledkezhetnék meg a hazaszeretet ama magasztos és megrendítő nyilvánulásáról, midőn a *Világüdvözítő* földi hazájának végpusztulását csak könnyezve jósolhatta meg? A pogány kor és ennek elfogult bámulói *Gatot* dicsőítették, mert hazáját nem akarván rabbilincsekre verve látni, önmagát megölte. A keresztény erkölcsi felfogás kárhóztatta őt, mert nem teljesítette kötelességeit, melyekkel nemcsak önmaga, mások, hanem *hazája* iránt is tartozott.

A történelemnek számos alakja van, mely távolról varázst gyakorol a könnyelmű vagy felületes szemlélőre, míg a higgadt észlelő vádoló pillantásokat vet reá. Legyünk óvatosak a hazaszeretet eszményképeinek választásában, melyeket követésre méltóknak fogadunk el. Sokan fennen hirdetik hazafiságukat, pedig gyakorlati életök a hazafiság elleni bűnök hosszú láncolata. A hazaszeretet alapfeltétele a *kötelmek hű teljesítése*.

¹⁾ A kereszténység szelleme, Ford, Gubica. Budapest. 1876. I. k. 248. lap.

Mindent akarati erélylyel, rendületlen következetességgel végbe kell vinni, mit a jog megenged, a kötelesség parancsol, a haza java sürget. Le kell mondanunk önhasznunkról, önkény elmünkről. Híven kell ragaszkodnunk ama elvhez, hogy használni akarunk hazánknak, míg csak a haza nagyságáért imádkozó ajkainkról éltünk utolsó lehelete el nem röppen. Ha a haza kívánja, életemet is fel kell áldoznom, de sohasem szabad életemmel oktanul játszani. Rajongásból, álbecsület vagy állelkessedésből a hazáért életmről lemondani annyit tesz, mint a tehetetlen testet, a hústömeget odavetni a hazának, mely szellemi erőnkre, erkölcsi s physikai életünkre is igényt tart. A haza nem szomjazza a mi vérünket, nem azért nevelt fel bennünket, hogy felemésszen, hanem az iránta való tartozásaink lerovását sürgeti.

A felebaráti szeretet, az emberiség és a haza szeretete egymással kölcsönös viszonyban vannak. Amily mértékben fedelkedünk meg az egyikről, oly mértékben vétkezünk a többi ellen. Ne legyen szeretetünk egyoldalú, hanem terjedjen ki mind a háromra: *legyünk polgárok, hazafiak és emberek. E hármasszempontról teljesítsük kötelmeinket, és leróttuk mások iránt való tartozásainkat.*

C. Kötelmeink önmagunk iránt.

Minden lény, mondja sz. Tamás,¹⁾ természeténél fogva szereti önmagát. Már Plato,²⁾ Aristoteles,³⁾ Cicero⁴⁾ és a classicus kor egyéb tekintélyei világosan utaltak e tulajdonságra, vagy inkább ösztönszerű hajlamra. Az önszeretet, mint ilyen természeti jelenség nem eshetik erkölcsi törvény alá. Azonban tekintve szabad akaratunkat, befolyást gyakorolhatunk az önszeretet mérséklésére vagy hatásának kiszélesítésére. Az önszeretet ily értelemben véve már viszonyban áll az erkölcsi renddel, melyet tehetségünkben áll sérteni, vagy megőrizni. Itt már eléggé világosan van jelezve, mi képezi az embernek önmaga iránt való kötelességeinek alapját és forrását. Nem egyéb az, mint a helyes, az erkölcsi renddel összhangzó önszeretet. Ez utóbbi szavakra nyomatékokot fektetünk; mert az önszeretet „a természetnek azon kétértelmű ajándéka, mely asze-

¹⁾ 2. 2. *quaest.* (54. art. 5. – ²⁾ Est autem hoc dicere solent, quod natura sibi quisque amicus est, recteque est, ita id se habere. *De leg. Dial.* V. Lib. XXXIV. p. 459. – ³⁾ Sibi enim quisque maxime amicus est. Quo fit, ut sibi sit quisque maxime diligendus. *De morib.* IX. c. 8. – ⁴⁾ Be ipsos omnes natura diligunt. *De fin.* III. c. 18. – Animal se ipsum diligit. 1. c. IV. c. 9.

rént amint irányoztatik, vagy segédünk lehet minden jóra, vagy vezérünk minden gonoszra.”¹⁾ A helyes önszeretet *Maas* szerint nem egyéb, mint észszerű, vágyódás öntökélyesedésünk után,²⁾ vagyis állandó törekvés annak felkarolására, mi emberi méltóságunknak megfelel, és annak eltávolítására mi azal ellentétben áll. Minden egyéb emberi méltóságunkkal meg nem egyező törekvés *önösségre* (egoismus) vezet, mely *Plato* szerint is minden bűnnek oka, s mindennemű kötelességeink teljesítésében akadályokat képezhet, sőt végcélunktól is eltávolíthat. Az önös nem teljesíti Istennek tartozó hódolatát, vonakodik megnyugodni annak akaratában. Eszményét saját „én”-je képezi, mely előtt minden egyéb homályba borul. Vágyai észszerűtlenek és határtalanok, mert minden kívüli létezőt saját céljainak rendel alá; pedig a helyes szeretet „nem keresi a magát”³⁾ hanem hallgat az ész követelményeire, és elfogadja az erkölcsi javak oly osztályozását, mely az önszeretet fölé helyezi az Isten és a közjó iránt való szeretetet. Az önszeretet tehát az erkölcsi törvénnyel szoros összefüggésben van.

Ez alapeszméből kiindulva el kell ismernünk, hogy az embernek különös kötelmei vannak önmaga iránt is, melyek tekintve az embert önmagában vagy mint társas lényt, külön csoportokra oszolnak. Tekintve az embert mint társas lényt, ennek jóléte nemcsak saját egyéniségétől, hanem többi embertársaihoz való viszonyától is függ. A helyes önszeretet tehát e viszonyoknak olynemű megőrzését sürgeti, mely emberi méltóságunkkal és társadalmi rendeltetésünkkel összhangzásban van. E viszonynak alapfeltétele a *külső becsület*. *Ennél fogva* kötelmünk e becsületnek oly mérvben gondját viselni, hogy embertársaink tiszteletét magunknak állandóan biztosítsuk, sőt erkölcsiségünk által mindinkább kiérdemeljük. Míg azonban egyrészt e becsületünk iránt való közönytől óvakodnunk kell; addig másrészt a helyes önszeretet követelménye, hogy e kötelem teljesítésében mindattól tartózkodjunk, mi a másik végletbe sodorhatna. Becsvágy alázatosság nélkül, szenvedélyes nagyravágyás alázatosság és becsvágy nélkül lelki gyengeség. Ezek egyike sem biztosíthatja valódi külső becsületünket, mely egyéni erkölcsi előnyeinkben leli alapját. A helyes önszeretet a *külső* becsületet a *belső* után fogja helyezni. Az első változó mint maga az élet, melyhez kötve van;

¹⁾ *Kölcsey*, – *-Paraen.* – ²⁾ *Furtmair* és dr. *Uschold*. *Philos. Real-Lex.* Augsb. III. ft; 66. 1, *Selbstliebe.* – ³⁾ *I. Kor.* XIII, 5.

mert az emberek erkölcsiségünket is különböző szempontból méltatván különbözőleg vélekednek felőlünk. Az utóbbi állandó, mert ez erkölcsi tulajdonságaink összegét képezi, melyek miatt valaki becsülésre méltó, és ép oly kétségtelen annak síron túl való fenmaradása, amely bizonyos, hogy halhatatlan lélekkel vagyunk megáldva. Ha ennél fogva külső becsületünkön az emberek rossz akarata csorbát ejt, jogunkban áll azt észszerűen védeni. De az ész a szenvedett sérelem bármínemű visszatorlása helyett inkább sürgeti a nagylelkűség gyakorlását, mely erkölcsi, értékünket, *belső becsületűnhet* emeli, mert ez nagyobb jó az emberek szeszélye szerint változó tiszteletnél, azaz külső becsületünkénél. Szánalomra méltónak tartjuk, ki e külső becsületével mindenét véli elveszteni, s ezt többre becsüli életénél, mely már azért is magasabb rendű birtok, mert az elvesztett külső becsület visszaszerzésére képesít. Aki csak abban helyezi boldogságát, hogy a szeszélyes és ingadozó közvélemény őt elismeréssel tisztelje meg; aki irtózik a gondolattól, hogy az emberek őt megvetik vagy elítélik, az álbecsület csalfa fényét hajhászsa, saját boldogságának alapjait megrendíti. Boldogságunk önmagunkban van és nem az emberekben. Vének ugyan közönyt tanúsítani az iránt, váljon becstelennek ítéltünk az emberektől vagy sem; de másrészt vétkes és önmagát iszonyú mérvben megbőszülő kislelkűség volna az emberektől kívánt becsületességünket legfőbb jónak tekinteni, vagy attól boldogságunkat függővé tenni.

Vegyük most szemügyre a kötelmeket, melyeket a helyes önszeretet tekintve az embert saját egyéniségében és minden vonatkozás nélkül a társadalomra előír. Ezek részint lelkére, részint testére vonatkoznak.

A. Lelkünket illető kötelmeink.

A lélek az ember nemesebb része. Ez által lesz az ember Isten képévé, bír fölemelkedni a látható világ fölé, hogy megközelítse a legfőbb tökélyt. Épen azért leginkább lelkünket kell tisztelnünk, becsülnünk és szeretnünk. Mikép tehetjük ezt? A lélek az értelemben, akaratban vagy vágyó tehetségben nyilatkozik.

1. A helyes önszeretet tekintve az *értelmet*, sürgeti a következő kötelmek teljesítését:

a. *Az igazságok* megismerését. Az embernek vele szü-

letett vágya van az igazság után,¹⁾ melyet azonban teljesen csak az örök igazság a létezők végokának megismerése elégíthet ki. Mindenek előtt erre kell törekednie; mert ha ezt nem ismerjük, nem élhetünk célszerűen,²⁾ azaz életünk céljától eltérünk. Meg kell szerezni tehát a szükséges vallási s erkölcsi kötetelmek ismereteit is, hogy életünket összhangzásba hozzuk ama örök igazság követelményeivel.

A dolgok *tudományos* vagy *bölcsészeti megismerésre* minden egyes ember kötetmévé nem tétethetik ugyan, mindazáltal sürgeti az ész, hogy minden rendelkezésünkre álló eszközt fölhasználjunk a szellemi művelődés, és értelmi kiképzés tényezőinek kizsákmányolására. Az embernek vele született tudománya nincs; mert ez a törekvések eredménye, azaz szerzemény. Azonban van tehetsége, melylyel Isten és a világról annyi ismeretet gyűjthet, mennyire legfőbb céljainak elérésére szüksége van. A tudomány, illetőleg az ismeretek megszerzésének *nagy Albert* szerint kettős forrása van: a természeti tapasztalat és a kegyelem tapasztalata. Az elsőnek alapját képezi a végtelen igazság és bölcsesség nyilatkozása a természetben és az emberiség történelmében. Az ebből folyó ismereteket pedig *részint magamtól*, tisztán természeti belátásom és elmélkedésem folytán szerezhetem, *részint másolt segélyével* juthatok azok birtokába. Vagyis majd önmagámra, majd másokra vagyok utalva, majd öntanulmányozás, majd mások oktatására van szükségem. Minél lelkiismeretesebben figyelem meg mások búvárlatainak eredményét, és iparkodom ezeket sajátommá tenni: annál inkább szélesbül ismereteim köre. „Korunk sok ismeretet kivan s ez jó oldalai közé tartozik; de sok ismeret után kapkodás könnyen odaviszen, hogy címmel és színnel elégedjünk meg, s e hibára-hajlás a kor rossz oldalai között talán a legrosszabb.” (Kölcsey, Paraen.) Ily ismerettel bírtak a pogányok is, de ezek a tökélyetlenséget felette nagy mérvben tükrözik vissza; mert Isten a teremtésben és az emberek alkotásában nem tökélyetesen nyilatkoztatja ki magát. A természetfeletti kinyilatkoztatás nemcsak többet ad, de egyszersmind könnyebben vezet a szükséges igazságok ismeretére, azért ennek jelentősége is kétségtelen. E két irányban szerzett

¹⁾ *Cic. Tusé* Lib. I. c. 19. – ²⁾ *Summum autem bonum si ignoratur, vivendi rationem ignorari necesse est: ex quo tantus error consequitur, ut, quem in portum se recipiant, scire non possint. Cognitis autem rerum finibus, cum intelligitur, quid sit et bonorum extremum, et malorum, inventa vitae vita est, conformatioque omnium officiorum. De fin. Lib. V. c. G.*

ismereteknek pedig egymással teljes összhangzásban kell lenniök. Ha természeti ismereteink a kinyilatkoztatott igazságokkal ellenkeznek, tévelyben forgunk, melyet csak úgy lehet háttérbe szorítanunk, ha a nagyobb tekintélytől kölcsönzött ismeretekhez alkalmazkodunk. Az emberi természetnek lényegében leli gyökerét a végokok kutatására való hajlam. A Teremtő jogot adott a gondolkodó egyénnek a titkok nyomozására, az igazságok megismerésére, anélkül azonban, hogy azokat korlátoltságánál fogva képes volna kivétel nélkül kifürkészni: „Ő mindent jól cselekedett maga idejében és e világot vetekedésök alá adta, anélkül hogy az ember kitanulhatná a művet, melyet Isten művel kezdettől végig.”¹⁾ E szavakban van kifejezve a megcáfolhatatlan igazság, hogy az ember feladata *ismer et ehet gyűjteni*, szellemi öntökélyesedését emelni az Istenre való állandó tekintettel, mert „az istentelennek nincs semmi tudománya.”²⁾ Ebből önkényt következik, hogy a pogány bölcsek, kik Isten létét elvetették, nem gazdagították az emberi szellemet helyes ismeretekkel; hogy korunk tudományának istentagadó iránya, nem műveli az emberiség szellemi részét; hogy végre ezek együttvéve az ember földi rendeltetését elhomályosítják. Mert ha valaki tökélyetes leend az emberek fiai között, ha távol lesz tőle bölcseséged, semmire sem becsültetik.”³⁾ Az ember méltóságának csak ama valódi tudomány felel meg, mely őt méltósága kútfejéhez vezet, az örök bölcsesség megismerésére képesíti. A tudomány egyik legyszébb feladatunk, melyért az emelkedett szellemű apostol is lelkesedett: „Imádkozom, hogy bennetek a szeretet mindinkább bővelkedjék *tudományban és minden értelemben.*”⁴⁾ Vagy mikor hangsúlyozta halandó határozottabban a tudomány szükségességét, mint az Úr, midőn Ozeás prófétával így szól: „Elhallgat az én népem, mert *nincs tudománya*, mivel te megveted a *tudományt*, én is megvetlek téged.”⁵⁾ „De a hit és az ész nem csak hogy nem ellenkeznek, hanem inkább kölcsönösen támogatják egymást, amennyiben a józan ész bebizonyítja a hit alapjait, s általa felvilágítja az isteni dolgok tudományát miveli; a hit pedig oltalmazza s védi az észet a tévelyek ellen, és azt többféle ismerettel gazdagítja. Miért is az egyház távol attól, hogy az emberi művészetek és tudományok haladásának útját állana, azt inkább minden módon segíti és előmozdítja. Mert jól tudja, és nem veti meg azoknak az em-

¹⁾ Préd. III. 11. — ²⁾ Féld. XXIX. 7. — ³⁾ Bölcs IX. 6. — ⁴⁾ Filip. I. 9. — ⁵⁾ Ozeás. IV. 6

béri életre kifolyó előnyeit, sőt azt is elismeri, hogy amint? Istentől a tudományok urától eredtek, úgy helyesen kezelve malasztja segélyével hozzá visszavezetnek. (*Conc. Tat.* cap. 4. sess. 3.) Ennélfogva a tudomány, végcélját sem szabad szem elől téveszteni. A természettudományok által felállított rendszerek és elméletek ne legyenek egyebek lépcsőzeteknél, melyeken az örök igazság ismeretére jutunk. E felfogás pedig megérteti velünk, hogy a szellemi kiképzés végtelen tért biztosít az egyed tevékenységének, melyet földi életében megakasztás nélkül művelhet ugyan, de soha tökéletesen ki nem néni aknázhat. Megérteti velünk továbbá azt is, hogy a szellemi, vallási, s erkölcsi ismeretek elhanyagolása, öntudatos háttérbe szorítása, azok megszerzésének önkényes lehetetlenítése vagy megakadályozása bűn nemcsak Isten, hanem önmagunk, saját földi rendeltetésünk ellen is.

b. *Az önismeret.* Midőn törekvéseink célját ismerjük, számba kell vennünk minden akadályt, melyek annak elérését lehetetlenné tennék. A magasabb rendű célok elérésében pedig a leghátráltatóbb akadályokat önmagunkban kell keresnünk. Az embernek veleszületett hajlama van a roszra. Az idővel elhatalmasodott, vagy titkon lappangó szenvedélyeket stb. kell ismernünk, hogy ezek fölött fölényünket biztosítva az erkölcsi törvényeknek eleget tegyünk. Az önismeret csak nehezen megszerzhető kincs, mely nem mindig jár karöltve a szellemi műveltség magasabb hatványával. Ez csak hosszadalmas öntanulmányozás, elmélkedés és önmagába szálás eredménye, mert a hamis önszeretet mindig megvan, és gyengéinket vagy elpalástolja, vagy kedvezőbb alakban varázsolja lelkünk elé. *Eövös* joggal mondhatja: „kik csalódásait az emberek igazságtalanságának tulajdoníthatják, ebben találhatják vizsgálatásukat; de van-e szomorúbb, mintha azon meggyőződéshez jutunk, miként minden bajaink egyedüli oka az, hogy magunkat nem ismertük előbb!” Azért szükséges időközönként saját énünkkel foglalatoskodnunk, azaz főleg gyarlóságainkat vizsgálódás alá vennünk. Sokrates teljes életét csak az önismeret bölcsészetének szentelte. A kereszténység isteni alapítója, Jézus többször vonult a magányba, hogy az öntökélyesedésre hivatott emberiségnek példát adjon az önismeret tényezőinek helyes felkarolására.

2. A helyes önszeretet tekintve *a szabad akaratot*, sürgeti ennek kiművelését is, mi ismét a következő kötelmek teljesítését vonja maga után:

a. Mi észszerűen csak azt akarhatjuk, mit eszünk jónak

ismer. Minthogy pedig a jónak különböző nemei vannak, kétségtelen az, hogy észszerűen nem akarhatunk egyaránt minden jót, hanem az önszeretet ezeket osztályozza. Első helyen áll Isten, a legfőbb jó; tehát ezt kell mindenek felett akarnunk. Minden törekvésünk végcélját Isten képezi: „mert a helyes önszeretet nem egyéb, mint a valódi, vagyis a legfőbb jót akarni, és a többi javakat mint eszközöket ennek alárendelni.”¹⁾ „Akár esztek, akár isztok, akár valami mást műveltek, mindent az Isten dicsőségére cselekedjete.”²⁾ Ennélfogva az akarat elfajulása s a javak észszerűtlen osztályozásánál egyébnek nem nevezhető azok eljárása, kik nem Istent jelölik ki az akarat legfőbb tárgyául.

b. Az akaratnak Isten után legméltóbb tárgyát képezi a javak ama neme, mely legkönnyebben képesíti az embert a legfőbb jó elnyerésére. Ez pedig nem más, mint az erény. És mi az *erény*? „Ismerni a jót, mondja *Kölcsey*, könnyebb, mint követni, sőt még az sem nehéz, hogy némelykor jó vagy épen nemes tettet vigyünk véghez; de egész életedet meghatározott elv szerint intézve, soha sem tenni mást, mint amit az erkölcsiség kíván s még akkor sem, midőn haszon, bátorlét, indulat heve, vagy szenvedelem ereje másfelé ragad: ezt hívják erénynek.” Csak ez egyetlen ösvény vezet Istenhez; a gonoszság pedig elválasztja az embert tőle.³⁾ Ennélfogva az erények gyakorlása az önszeretet egyik fő követelménye.

c. Végre akaratunk tárgyát képezik mindazon javak, melyek közvetlenül az erényesség, közvetve pedig a legfőbb jó elnyerésére eszközökül szolgálhatnak. Ezek között legnagyobb jelentőséggel bír az *önmegtagadás*. Ez a leghatalmasabb övszer az erkölcsi sülyedés ellen és így jelentékeny emeltyűje az erkölcsi érzület ápolásának s erősítésének. Ez képezi mintegy alapját az erkölcsi életnek, a művelődésnek és boldogságnak; ez edzi lelkünket a rosszal való küzdelemre, a balesetek békés elviselésére, a gondviselésben való megnyugvásra. Az önmegtagadás rendületlen híve erős alapra fekteti boldogságát, melyet idő, világ megingatni, veszélyeztetni nem képesek. Az önmegtagadás ilykép hasonlóan az önszeretet követelménye. Főleg korunkban nem szabad idegenkednünk az önmegtagadás szükségességének hangoztatásától, midőn az észszerű lemondás társadalmunkban ritkán lép előtérbe, midőn az emberek oly lelki gyengeségbe estek,

¹⁾ *Stöckl, Lehrb. d. Philos.* II. k. 395. lap. b. a. — «) *Kor.* X. 31. - -) *Izai.* LIX, 2.

hogy könnyebben esnek kétségbe, mintsem szenvednének, midőn a kislelkűek a csapások terhe alatt inkább a gyötrő kínoknak vetik magukat oda áldozatul, mintsem saját szerű helyzetükkel kibékülnének.

Eddig az akaratról csak általában elméltünk. Hátra van tehát az *akarat szabadsága*, melyet az önmagunk iránt tartozó kötelmek megállapításában hasonlóan nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Az eső a nehézség törvényénél fogva szükségképen a földre hull, és esése közben meg nem állapodhatik, hacsak akadályra nem akad, irányát meg nem változtatja, hacsak más külbefolyásoknak nincs alávetve. Az éhező tigris ösztönének ellen nem állhat, midőn a megpillantott zsákmányra rohan. Vannak állatok, melyek ha különösen nemi ösztönüket ki nem elégíthetik, gyakran tönkre mennek. Nem így az ember, ki szabad akaratánál fogva erkölcsileg szabad, független, önálló elhatározásra képesített lény. Ő nincs a törvényhez bilincselve mint az égi testek, melyek mindig ugyanazon irányban haladnak. Az akarat az emberi lélek életének nyilvánulása; míg minden egyéb létező kényszernek van alávetve, addig az ember szabadságát érvényesítheti. Önelhatározása folytán érzéki ösztöneivel síkra szállhat, ezeket mérsékelheti, sőt legyőzheti. Önelhatározását végrehajthatja, ugyanazt megváltoztathatja, vagy mással felcserélheti. Az ember szabad akaratával sokra képes. Ezzel hozta létre a földön legbámulatósabb alkotásait, ezzel rontotta le azokat. A szabad akarat képesít a legszebb erények gyakorlására, s a legiszonyúbb bűnök elkövetésére. Tehetségében áll ellenállhatlanul előre törni végcélja felé, leküzdeni a felmerülő akadályokat; de másrészt síkra szállhat a fenálló erkölcsi törvénnyel is. Tehetségében áll magát felküzdeni az örök boldogság ölébe, vagy belerohanni az örök kárhozat örvényébe. Valamint a virág kelyhéből a pók mérget, a méh pedig édes mézet szí, úgy használhatja fel szabad akaratát a józan saját boldogságára, a balga pedig saját romlására. A menny, a pokol a szabad akarat érvényesítésének jutalma. Mindkettőt szabadon keresheti az ember, de észszerűen csak az első. Az emberi cselekményekre mind az ész, mind az ösztön gyakorolja befolyását. De ha az ész téved, az ösztön elfajul, meggondolatlanság, határozatlanság jellemzi azokat, sőt helyt biztosítanak a kéj és szenvedélyek különböző nemeinek. Míg ellenben, ha azok a józan ész, és a nemes ösztön folyamányai, a nyugodtság, higgadtságot tükrözik vissza, és biztos,

határozott, helyesebb irányt nyernek. A kinyilatkoztatás légkörében megtisztult ész kijelöli az egyénnek az irányokat, melyekben erőt és tehetségeit érvényesíteni tartozik. Amit az ilyen ész követel, az bír az egyénre nézve az igazság, a jóság jellegével, amit visszautasít, annak ellenkezője. Az ész ily értelemben az emberre nézve az, ami az úr a szolgára, a tanító a tanítványra nézve. Az embernek tehát észszerűen kell cselekednie, mire képes is, mert szabad akaratlan van felruházva.

Az erkölcsi szabadság ily értelemben véve hasonlóan feltételezi az emberi munkálkodás, a törekvés szükségességét. Az öntudatlan csecsemőben elrejtve idő folytán fölébred és a szellemi fejlődés általános irányával arányosan emelkedik. Az erkölcsi szabadság és a szellem művelésének tere határtalan. Valamint nem bírjuk szellemünket művelve a megszerezhető ismereteket tökéletesen kimeríteni, s még mindig rejtve lelkünk szemei előtt kincsek, melyeket a rejtekek homályából felszínre hozva értékesíthetünk, és még mindig akadunk műveletlen térre, mely a szellemi tevékenység elégséges ösztönül szolgálhat; ép úgy megmarad az erkölcsi szabadság számára is állandóan a sajátos tér, hol jogosultságát érvényesítheti, hivatásának az élet minden percében eleget tehet, sőt tenni tartozik, mert az ember soha nem szűnő harcban áll a külvilággal és érzékiséggel. Az életviszonyok, minden gondolható egyéb körülmények változásai, a szenvedélyek, vágyak és indulatok fölébredése szakadatlanul gyakorolják befolyásukat gondolkodásmódunkra, kedélyvilágunkra s érintik szabad akaratunkat is. Ha az ellenállás ereje, a szabad akarat nemes művelése el nem fajul, vagy fenakadást nem szenved: akkor az erkölcsi szabadság betölti tevékenységi körét, melynek határai folyton szélesbülnek. Ha ellenben a külbefolyások diadalmaskodnak a szabad akarat felett; akkor az erkölcsi szabadság lassanként szűkebb térre szorul, az erkölcsi érzület elzsibbad, végre az egész ember az erkölcsi eltörpülés járma alá kerül. Ebből magyarázható az emberek jellemeinek különbsége, az erkölcsi bukás és fölülemelkedés változó játéka. Az erkölcsi szabadság e fogyatkozásától, az emberi méltóság ily szomorító sülyedésétől csak ezen elv rendületlen megőrzése, s gyakorlati érvényesítése menthet meg minket: az akarat mindig legyen összhangzásban az észszel. Az észnek tehát legyen biztosítva az uralom; az indulat, a szenvedélyek pedig ennek engedelmessékedjenek. Ha az ész örökdió az érzékiek felett, nehogy ezek

elhatalmaskodjanak, és az életet felforgassák: akkor dicsekszik az egyén valódi szabadsággal. Az érzékiségnek, az ösztönnek való engedékenysége gyengíti a testi s szellemi erőket, növeli a bűn hatalmát, és kétségessé, felette nehezzé teszi a lélek győzelmét a test felett, mely győzelem mindig növeli az önérzetet, az életörömet. „Ha a tett – mondja az író – némelykor pillanatnyi haszonnal és kíváncsiságaiddal ellenkeznék: szoktasd akaratodat, hogy rajtok győzedelmeskedjék.” Ez az akarat művelésének nemes iránya, az erkölcsi szabadságnak emelése; *ebben áll az embernek feladata, melynek teljesítésével tekintve szabad akaratát önmagának tartozik. Ebben áll a valódi szabadság.* Szabad a bölcs, mondja Horác, ki önmagának tud parancsolni. Eötvös csak azt nevezte egészen szabadnak, „ki maga felett egészen uralkodik.” K. Tóth K. úgy vélekedik, hogy a társadalmat bélyegző bűnös hajlamok és innen kényökre kisarjadozó cégéres bűnök kilenc tized-része hihetőleg leolvadna, ha helyettök hősiesség önkorlátozást, önérzetet és önuralmat bocsátanának közre. ¹⁾ Szabadon csak az él, ki szenvedélyeitől függetleníti magát. Az indulat és szenvedély hatalma alatt álló akarat is erős lehet, de erkölcsileg ki mondhatná szabadnak? A bilincsekre vert oroszlán erejét soha, de szabadságát minden esetre tagadnunk kell. „Ti szabadságra vagytok hivatva – mondja az apostol – csak-hogy a szabadságot ne adjátok alkalmul a testnek. ²⁾ Szabadon csak az cselekszik, ki nem a törvény szigorától való félelemből, hanem tisztán meggyőződésből teljesíti kötelemét, mert ez javára van. Szabadnak csak az nevezhető, kinek minden gondolata, szava, tette kényszerűtlen, tisztán csak az ész, és lelkiismeret sugalma szerint intézvék és az igazság eszméjével, az erkölcsi törvényvel, minden rendnek végökával teljes összhangzásban állanak.

B. Testünket illető kötelemünk.

Az önszeretetet az egyén egész lényére kiterjed. Mint-hogy pedig nemcsak lélekből, hanem testből is állunk, következik: hogy a helyes önszeretet az utóbbira nézve is bizonyos kötelemeket sürget. Lelkünk végcélunk elérése végett van egybe kötve a testtel, azért kötelességünk ennek is gondját viselnünk. Ha észszerűnek tartjuk lakosztályainkat épségben tartani, melyeket időközönként másokkal felcserélhetünk,

¹⁾ I. h. I. k. 178. lap. – ³⁾ Gal. V, 13.

mennyivel észszerűbb testünk épségét biztosítani, mely lelkünknek állandó lakhelyét képezi e földön? Ha érdekünkben áll az őseinktől, vagy barátainktól öröklött tárgyakat gondozni s a romlás ellen megvédeni, mert ezek becsesek előttünk, mennyivel fontosabb reánk nézve testünknek gondját viselni, Istentől nyert életünket a káros külbefolyásokkal szemben fentartani, midőn lelkünk után ennél becsesebb birtokkal nem rendelkezünk? Az apostol szerint „soha senki a maga testét nem gyűlöli, hanem táplálja és ápolja.”¹⁾ Testünk e gondviselésével összefüggő kötelmek alapindokát képezi az önfentartás ösztöne, vagyis ama törekvések összege, melyekkel a szerves lény – mint *Cicero*²⁾ mondja – természeténél fogva magát, életét és testét védelmezi, és mindent eltávolít, mi ártalmára lehet, azt pedig ami javára van, felkeresi és megszerzi. Vagy sz. *Tamás* szerint, az önszeretet követeli, hogy az élő, természeténél fogva magát fentartsa és a romlásnak tőle lehetőleg ellenálljon.³⁾ Az ily értelemben vett önfentartási ösztön három irányban nyilatkozik u. m. I. a test épsége s egészségének fentartásában; II. a test tökélyesítésében; III. az élet fentartásában. Ennélfogva az önfentartás kötelmeit is e hármasszempontból kell megállapítanunk.

I. A test épsége-, s e g é s z s é g é n e k f e n t a r t á s a .

Testünk épségét és egészségét fen kell tartanunk, mert a test a léleknek műszervül szolgál. Minél nagyobb épségnek örvend a test; annál könnyebben és sikeresebben teljesíti az ész parancsait. Ebben leli indokoltóságát a régi közmondás: „*ép lélek csak ép testben*” Csak mindkettőnek épsége együttvéve alkothatja az ember fizikai tökélyességét, melyre az erkölcsit mintegy építeni kell. A keresztény *életrendtan* e tekintetben szigorúan kötelező törvényeket szab elénk.

1. *Légy mértékletes!* A test épségének alapfeltételét képezi a testi szükségleteket kielégítő tápanyag felkarolása, melynek hiánya a testi erőket gyengíti, sőt előli. Mindenelőtt tehát a táplálkozási ösztönnek (*Nahrungstrieb*) kell eleget tennünk, de észszerűen. Bár a természeti ösztön a szomjúság és éhség érzeteivel a tápanyagok elfogadására serkent, az embernek mégis tehetségében áll azt vagy bőven vagy

¹⁾ *Efez.* V, 28-28, – ²⁾ *De off- Lib.* I. c. 4. – ³⁾ 2, 2, quæst, 64. art, 5. –

felette fukaron kielégíteni. Ha ez ösztön az észszel összhangzásban van, *mértékletességet*, ha nincs, *mértékletlenséget* eredményez. A tápanyag mértékletlen élvezete észszellenes és tilos akár mennyiségre akár minőségre nézve, mert mindkét esetben a testi épség és egészség hátrányára van. Az első esetben vagy falánkság, vagy iszákosság alakjában, a másodikban mint ingyencség, nyalánkság jelentkezik.

Mi a *falánkság*? A test a belszervi működések, a külbefolyások, valamint a kötelemszerű munkálkodás által folyton veszítvén erejét, a szükséges tápanyagot követeli, mely az élet és egészség fentartására okvetlenül szükséges. Ki önmagától a szükséges tápanyagot elvonja, vétkezik önmaga ellen. Azonban vétkezik és észszellenesen cselekszik az is, ki a tápanyag használatának célját félreismerve, s csak az ezekkel összekötött élvezetekbe merülve a testi egészség helyreállítása vagy biztosítása iránt közönyt, könnyelműséget tanúsít és s tápanyagokkal rendetlenül, mértékletlenül él. E mértékletlen életmód gyászos következményeinek tekinthetők: a szellemi s testi erők lerontása s aláasása, az életkor megrövidítése, a magasabb rendű dolgok iránt való fogékony-ság elvesztése, melyek együttvéve a földi rendteléssel és így az önfentartás ösztönével ellenkeznek. A tápanyag mértékletlen használata az *iszákosság* alakjában tűnik fel. Az önfentartás ösztönének alig van ennél borzasztóbb ellensége, mely a *butítás*, *gyávaság* jelenségein, és mindennemű *szenvedélyek* fölébresztésén kívül többnyire *életuntságot* szül.

A mértékletlenség tekintve *minőségét* még a *nyalánkságot* lépteti előtérbe, mely az egyént nemcsak megvetésre méltóvá teszi, hanem a józanabbakban undort is kelt. A tápanyagnak nem célja az élvezeteket kielégíteni, ingerelni, hanem az önfentartási ösztön követelményeinek megfelelni.

Ezek után könnyen fogjuk megállapíthatni, mily elvhez ragaszkodjunk a tápanyagok használatában? A *mértékletesség* már *Aristoteles* erkölcsstanának egyik sarkalatos erényét képezte, mert ezt tekintette az észszerűtlen végletek közt fönlevő helyes középnek. Szentek és tudósok életrajzaiban olvassuk, hogy a tápanyagokat csak gyógyszereknek tekintették, melyek az elvesztett egészség helyreállítására vagy a bekövetkezhető betegségek ellensúlyozására szükségesek. Az orvosok állítása szerint az emberi test szenvedései s bajai nagyobbrészt a mértékletlenség bűnében gyökereznek. A tapasztalat bizonyítja, hogy ez a különböző *szenvedélyek* *leghatalmasabb ápolója, a tétlenség, elpuhultság és gyávaság szülő*

anya. Ezért bír legszigorúbb érvénnyel a mértékletes életmód a nevelő intézetekben, a hadseregnél. Ennél fogva vallás, erkölcs, ész, természet és önszeretet egyaránt figyelemzetnek e törvényre: „*ember, légy mértékletes.*”

2. *Légy munkás!* Mi a *munka*? A játék ellentéte, erőink és tehetségeink megfeszítése valamely komoly életcél elérése végett. A játékban is fejthetünk ki hatványozott tevékenységet p. o. a sport, a legújabb angol harcsavadászat stb. nagyon fárasztó, s erőinket felette megfeszítő játéknemek, azonban nélkülözik a komoly életcél, melyet az önfentartás törvénye követel. Az ember természeténél fogva munkás életre van hivatva. A természet nagy templomában észlelhető célszerű tevékenység, az állatok szorgalma, az idő gyors repülése, a számtalan példa a gyakorlati életben, mind intőjelül szolgálnak arra nézve, hogy munkálkodjunk. A természet e jelenségein lelkesedett már *Aristoteles* is magasztos eszmélődéseiben. ¹⁾ A természetben semmi sincs haszontalanul, tétlenségre teremtve, mindennek van célja. Amit a természet öntudatlanul tesz, azt az ember szabadon és öntudatosan tartozik véghezvinni. „Az ember *munkára születik.*” ²⁾ A munka kötelme az ember rendeltetésében leli alapindokát, ki Istentől azért nyerte erejét és tehetségét, hogy élete mindennemű viszonyaiban tevékeny, munkás legyen. A munka feladata szoros összefüggésben van az ember eredetével. A Teremtő már az emberi lét első korszakában róttá reá e kötelem teljesítését, mert midőn őt a gyönyörűség paradicsomában elhelyezé, egyszersmind megparancsolá, hogy „*mívelje*” azt. ³⁾ Sőt midőn ősszülőink eredeti boldogságuk vesztesége felett keseregtek, a munka kötelme még súlyosabban nehezedett vállaikra, mert a megsértett örök igazság átka így hangzott: „*Orcád veritékével eszed a kenyeret, míglen visszatérsz a földbe, melyből vétettél.*” ⁴⁾ Erre inté évezredek múlva az elpuhult emberiséget az apostol: „Aki nem akar *dolgozni*, ne is egyék.” ⁵⁾ Ezek alkotják a munka kötelmének általános jellegét, mely alól halandó magát ki nem vonhatja. Nemcsak azért vagyunk munkára kötelezve, hogy a testi szükségleteket kielégítsük, a kényelmet biztosítsuk, hanem azért is, mert ez a rendeltetés egyik követelménye: „*a munka a mi létezésünk fő törvénye,* – egyéneket s nemzeteket egyaránt elésegítő életelv. Az emberiség nagy többsége kézi munkára

¹⁾ *Probl sect. V.* – ²⁾ *Jób. V. 7.* – ³⁾ *I. Mos. II. 15.* – ⁴⁾ *I. Móz. III. 19.* – ⁵⁾ *II. Tessz. III. 10.* –

szorul, hogy megélhessen: de egy vagy más módon mindenkinek kell munkálkodnia, ha ugyan az életet, úgy amint lehet, élvezni akarja.¹⁾ Kiki tartozik megbarátkozni hivatásával, és ezt munkás étellel egyesíteni. A szoba falai között működő tudós, a közügyekben fáradozó államférfiú, a nap hevében munkálkodó földműves, vagy a föld méhébe alászálló bányász egyaránt tiszteletet érdemelnek, mert életcéljukat valósítják. A munka erősíti a szellemet, a testet. *Seneca* a munkát a nemes lelkek táplálékának nevezte;²⁾ a *spártaiak* munkával edzeték az ifjak testét.³⁾ A testi épség és egészség alapfeltétele a munka. A testi szervezetet legkönnyebben emésztik a szenvedélyek, a bánat, bú stb.; a *munka* elfelejteti velünk ezeket, megvéd e romboló ellenségek ellen. Az elégedetlenség, az öntépelődés sorvasztja erőnket, a *munka felvidít*, a megnyugvás édes állapotát biztosítja. A tétlenség csüggedésre tanít; a *munka* megszokása[^] felvillanyoz, és *Cicero* szerint kedvet és erőt önt belénk.⁴⁾ És mi könnyebb, mint a munkát megszokni? Az *Óskor* hadvezéreket mutat fel, kik annyira megszokták a munkát, hogy béke idején saját kezeikkel művelték a földet. „Eötvös szórakozást keresni ment ki szenttornyai pusztájára, s mégis saját vallomása szerint itt két hét alatt többet dolgozott, mint benn a városban hosszabb idő alatt.”⁵⁾ A munka terhes az érzéki embernek, míg meg nem szokta, de ha megszokta, oly nehezen válik meg tőle, mint a kéjenc bűnétől, melyet naponkint elkövet. A test érdeke a munkát még más szempontból is követeli. A *munkának*, mely karöltve halad a takarékossgal, rendes következménye a jólét, a vagyon gyarapodása, míg ellenben a pazarlás bűnével szövetkező tétlenségé, az elszegényedés. Az önfentartás ösztöne pedig épen e jólét biztosítására, az anyagi szükség, nyomor eltávolítására is kiterjed. Minden mulandó, hivatalunkat elveszthetjük, tehetségeink megtörheti az idő, a betegség. A tehetetlenség és elhagyatottság ezen állapotában pedig felette előnyös a testi épség helyreállítása vagy fentartására a rendelkezésünkre álló vagyon, mely a rendes anyagi szükségletek kielégítésén kívül előre nem látott eshetőségek ellen is megvéd. A korunkban folyton szaporodó betegségek, testi épségünket veszélyeztető egyéb körülmények is szükségessé teszik a munka állandó felkarolását. Jöhet idő, midőn megtört testünk erőit gyógyszerekkel

¹⁾ *Tóth. K. Jellem.* I. k. 101. lap. – ²⁾ *Ep.* 31. – ³⁾ *Tusc.* II. c. 15.

– ⁴⁾ *Consvetudo ertim laborura perpeccionem dolorum efficit faciliorem*, I. c. – ⁵⁾ *Tóth K. i. h.* 110. lap.

csakhamar visszaszerezhetők; de *koldusok* vagyunk, érzéketlen embertársaink rajtunk meg nem könyörülnek. Mily áldás lenne ránk nézve ilyenkor a saját szorgalmunk folytán szerzett vagyon; míg ellenben ennek hiányában testi épségünk tönkre mehet, sőt ha *gyenge lelkiük* vagyunk, a *nyomor a kétségbeesés örvényébe is sodorhat*. A tétlenség eltekintve minden egyébtől már azért is bűn, mert megfoszt a munka áldásaitól. *A tétlenség minden bűnnek anyja*, (otium pulvinar diaboli.) E példabeszéd jelzi a munka erényes voltát. A mozdulatlanul álló víz megromlik, a hullámzó vagy folyó víz épségben marad. A munkás ember ritkán aljasodik a szenvedélyek rabjává. Dolgozni, ez csak az erényesek jelszava lehet! A munka iránt táplált szeretet már kora ifjúságunkkal legyen összeforrasztva, s az idő haladásával arányosan növekedjék; mert ki soká henyél, végre a tétlenséget is édesnek fogja találni.

Azonban a fentebb jelzett mértékletesség erényét itt sem szabad mellőzni. Ha kötelességünk a testet ápolni; okvetlenül kell a munkában is mértéket tartanunk. A test arra van hivatva, hogy a léleknek alkalmas eszközü szolgáljon. E hivatásának csak úgy felelhet meg, ha épsége, egészsége meg őriztetik. A lélekről sem szabad gondoskodnunk a test hátrányára; mert mindkettőnek árthatunk. A munkásság jótékony hatást gyakorol mind a lélekre, mind a testre; a megerőltetés gyászos következményeket vonhat maga után. Valamint az erőművész túlságos erőművek gyakorlásában testi szervezetét elzibbaszthatja, ép úgy megronthatja a szellemi munkás is értelmét a mértéket nem ismerő bűvárlat és tanulmányozás által. A húr is elpattan, mely még soká lehetne a művész szolgálátára, mihelyt túlságosan feszítettik. A halász is csalódik és célt téveszt, ha mértéken felül sok halat akar egyszerre kifogni; hálója szakadoz, és a gazdag zsákmány a nyitott résen kiszökik. „Nem a kövek erőssége az én erőm, s nem rézből van az én testem.” (Jób. VI, 12.) Ebben leli indokát a szükséges *munkaszünet* kötelme, melynek lelkiismeretes teljesítése képesít az életcélok helyes és észszerű valósítására, biztosít sikert és jutalmat a munkálkodásnak. A szellemi s anyagi munkálkodást szabályozza a célszerű beosztás. Isten is megpihent a hetedik napon, midőn a teremtés nagy művét befejezte. Ebből magyarázható, mily nagy a vasárnapok megünneplésének szüksége, és a *hatalmas gyártulajdonosok* bűne, kik a folyton recsegő gépek mellé bilincseltek munkásaiknak egész

¹⁾ Agric. c. 3. p. 216.

évben egy napot sem engednek a felüdülésre. Korunk legnagyobb jogtalanságát, a humanizmus legdurvább megvetését hirdetik az égnek meredező gyári kémények, az industrializmus e kormos tornyai, melyek alatt a lelketlen bírvágy kiszemelt nagyszámú áldozatai lázas tevékenységgel, szünet nélkül kénytelenek önmaguk iránt tartozó szent kötelességeiktől elfordulni. s egészségüket lerontani, testök épségét aláásni, erőik végpusztulását siettetni. „Az embernek joga a pihenésre, megfelel ama kötelességének, mely őt a munkára szorítja.”¹⁾ A 48 órányi pihenést követelte egy *Proudhon* socialista, egy *Farr* tudor, egy *Chevalier Mihály*. Hallgassatok tehát koruuk tekintélyeire! Ti játékot űztök az ember méltóságával és rendeltetésével. Ti „imá”-nak tekintitek a munkát, pedig az ima tárgya nem lehet az emberi cselekmény, sem más valami földi létező, hanem egyedül Isten. Tiszteljük az államok az embernek önmaga iránt tartozó kötelmeit és jogait, büntessék a jelzett jogbitorlókat, tegyék lehetségessé polgáraiknak, hogy testi épségük, egészségüket tisztelhessék, fentarthassák: akkor segítve leend a nemzetek iszonyú baján, csökkenni fog a rohamosan emelkedő halandóság!

3. *Kerüld a testi épség veszélyeit.* Az önfentartás ösztöne az épség és egészség megőrzésére irányulván, okvetlenül az ezeket veszélyeztető körülmények eltávolítására kötelezi az egyedet. Ha betegség ágyhoz szegez, ha oly állapotba jutotunk, melyben a test megszűnik a léleknek alkalmas műszerve lenni: erkölcsi kötelmünk leend mindazon eszközöket felkarolnunk, melyek észszerű használata egészségünk helyreállítását eredményezhetik. Ha a heves láz az izmokat elgyengíti, mint tűzfolyam a tagokat átjárja, a homlokra forró verejtéket csal; ha a nyomasztó fájdalom a beteg sáppadt arcvonásain, remegő ajkain, bágyadt szemein élénk kifejezést nyer, kötelme ugyan mindezt békével tűrni, de másrészt kell alkalmaznia ama szükséges eszközöket is. Az öntudatos mulasztás általában az önfentartás kötelmének megszegése volna. Mindazáltal a kötelelem jelen érteményben véve nem *föltétlenül* kötelező. Vannak kivételek, melyekben a veszélyes betegségben sínlődő tetszése szerint elfogadhatja, vagy visszautasíthatja a felajánlott segélyt, mert a beteg csak a *rendes és nem rendkívüli* eszközök felkarolására van kötelezve. Az életveszélylyel egybekötött tagcsonkításokat, vagy műtéteket jogában áll ugyan bárkinek elfogadni, de erre kötelezve nincsen. *V. Pius* pápa

¹⁾ *Dupanloup: A vasárnapi pihenés* stb. Budapest. 1874. 20. lap.

köben szenvedvén a műtétet sürgető orvosok szavaira nem hajolt, és szemérmét megőrizni óhajtván, szándékától a folyton növekedő fájdalmak dacára sem állt el, bár a testi épség és egészség fentartására szükséges rendes eszközöket lelkiismeretesen felhasználta. Végre e baj következtében 1572. máj. 1-én elhalálozott. ¹⁾ *III. Napoleon* hasonló betegségében több ízben átszenvedte az operatio iszonyú kínjait, míg végre *Chislehws-lom* elő haladott kora miatt az utolsó műtét okozta fájdalmak következtében kiadta lelkét. Hazánk herceg-prímása 1872-ben az ország részvéte közt folyamodott az orvosi műszerekhez veszélyes betegsége eltávolítása végett, és rendületlen lelkületével kiállván az iszonyú kínokat, életét megmenté. E három példával kellően véltül: megvilágíthatni a fentebb jelzett rendkívüli eszközök felkarolása vagy visszautasítására vonatkozó emberi jogot és szabadságot. De valamint az önfentartás követelménye, hogy a betegséget eltávolítsuk; úgy követelménye az is, hogy mindent kerüljünk, mi testi épségünket, és egészségünket veszélyeztetni. A munka lázas gyakorlása, az erők túlfeszítése vagy az elpuhultság, a testi erőket lerontó egyéb vakmerő tettek elkövetése egyaránt vétségeknek tekintendők az önfentartás törvénye ellen. A szenvedélyek emésztik a testi szervezetet, a bűn megboszulja magát, a testen hagyja bélyegét, megrontja erejét és tartósságát. A nyirkos lakhelyek, a tisztátalanság stb. mind együttvéve a testi épség veszélyei, melyeket az önfentartás kötelménél fogva szorgosan kerülnünk kell.

Minthogy továbbá a test épségéhez a szó szoros értelmében a test részeinek sértetlensége is tartozik, a testi épség és egészség fentartásának kötelme okvetlenül az egyes tagokra és részekre is kiterjed, és pedig *Cicero*²⁾ szerint ezeket annál inkább kell szeretnünk, amennyivel tökéletesebbek, és célszerűebbek ezek a maguk nemében. Ha tehát valaki önmagát megcsonkítja, egészséges fogait kihúzza, ép ujját levágja, vagy mint *Origenes* magát elférfiasítlanítja, kétségtenül vét önmaga ellen. Csak a beteg testrészekről szabad önmagunkat megfosztanunk, midőn ezek egész testünket veszélyeztetik, vagy halálunkat eredményezhetnék.

II. A test tökélyesítése.

A test, mint megjegyzők, a szellemnek műszerve, eszköze levén, kötelességünk a testet ezen rendeltetésére nevelni,

¹⁾ *Falloux: Leben d. Papst. Pius V.* 348 és 853.1. – ²⁾ *De fin.* IV, 13.

művelni, képezni; mert minél tökélyesebb a test. annál célszerűbben foghatjuk fel a külvilág befolyásait, és annál könnyebben uralkodhatunk ezek fölött, illetőleg annál könnyebben alkalmazhatjuk ezeket saját céljaink elérésére.

1. A testi szerveket tehát olyképp kell művelni, hogy ezek célszerűen fejlődvén természeti rendeltetésüknek minél jobban megfelelhessenek. Itt természetesen csak ama szervekről van szó, melyektől külső érzékiségünk és önkényes mozgásunk függ; a benső szerveket csak fen kell tartanunk. A testet továbbá minél alkalmasabbá kell tennünk a különböző munkára, művészetekre, és a veszélyek kikerülésére, mert ezek szoros összefüggésben vannak az önfentartás kötelmével. Ha testi épségemet fentartani tartozom, okvetlenül kell ama tényezőket is megszereznem, melyekkel feladatomban könnyebben megfelelhettek. A testi épség és egészségre a fentebb jelzett tényezőkön kívül a testnek művészi idomítása, illetőleg a mell domborítása, az izmoknak erősítése s edzése, a hajlékonyság és az' érzékek tökélyesbítése is szükséges. Ebből következik, hogy a tornászat, vívás, tánc, lovaglás, úzás és egyéb gyakorlatok meg vannak engedve és hasznosak, ha az egyén hivatásával nem ellenkeznek, az erkölcsiség vagy az egészség hátrányára nem gyakoroltatnak. Ily gyakorlatok nem első rendű köteleességek, és csak addig engedhetők meg, míg valódi céljuk valóítására irányulnak és a magasabb rendű kötelmek csorbát nem szenvednek.

2. Külsőnk őszinte visszatükrözése legyen belsőnknek. Miután pedig belső világunk, lelkünk nemesítésére vagyunk kötelezve, külső modorunk és eljárásunk által is nemes voltunkat kell feltüntetnünk. Cselekedeteinket olyképp intézzük, hogy azokkal másoknak botrányt ne nyújtunk, vagyis az erények gyakorlását nemes, illemes, szerény külszínnel egyeítsük, hogy így másokra is jótékonyan hassunk, utánzásra méltó példát nyújtunk.

III. Az élet f e n t a r t á s a .

Az önfentartás ösztöne leghevesebben nyilatkozik az élet biztosításában; ennél fogva az önfentartás kötelme is itt legnagyobb kötelező erővel bír. Az eddig tárgyalt kötelmek összege az élő embert, s nem a hullát kötelezik; tehát az élet képezi mintegy az alapot, melyen az ember, mint ilyen feladatának nagy horderejű kérdését megoldja.

A létért való küzdelem, mely főleg *Darwin* feltűnése óta nagy hullámszába hozta a tudományos közvéleményt, leg-

hívebben tanúskodik az életfentartás ösztönének hatalmáról. Az orvosok egyetemes megállapodása szerint az élők világában ennél hathatósabb *ösztön* nincs. A nemi ösztön is, mely nem ritkán visszariasztó mérvben nyilatkozik, és az egyént a legborzasztóbb végletekre ragadja, háttérbe szorul előtte. A természet minden élő lényt megáldott ezzel. A letiport fű gyökerei hatványozott mértékben szíják fel a tápanyagokat, hogy ismét felegyenesedjék. Ha a fa gyökereinek tápanyagát egyik oldalról elvonjuk, annál nagyobb erővel keresik gyökérszálai azt a másik oldalon, hogy a veszteséget pótolják. A mézet gyűjtő méh a hirtelen támadt viharban kavicsba kapaszkodik, hogy életét megmentse s el ne sodortassák. Nincs élő lény, mely létét nem iparkodnék biztosítani, mely élete megmentésére minden rendelkezésére álló eszközt fel nem karolna, vagy magát ellenállás nélkül megsemmisítetteti hagyná. Az önvédelem, és önfentartás ösztöne mindig és mindenütt a legsajátságosabb bár, de az illető lény szervezetének megfelelő alakban lép előtérbe. A támadó eb elől nem menekülhető béka holtnak teteti magát, vagy undorító nyálat vet reá, hogy annak életölő harapásait kikerülhesse. Az óvatos kígyó halálküzdelmében csak fejét őrzi, melyet testével körülfog, hogy azt a halálos csapások ellen megvédje. A bak hátsó lábaira áll, hogy testének súlyával annál erősebb lökést mérjen támadójára. Bizonyos madarak a velők küzdő embernek főleg szeméit szeretik kivájni, hogy őt harcképtelenné tegyék. A legelő lovak az ordas közeledtekor körbe futnak, és hátsó patkóikkal verik vissza a veszélyes ellen támadásait.

Az életfentartás ösztöne a természet adománya levén ép ily, sőt nagyobb mértékben nyilvánul az emberben, ki szellemi tényezőinek birtokában az életbiztosító eszközöket annál célszerűbben és eszélyesebben tudja alkalmazni. Az érzéki s erkölcsi -fájdalmakkal sújtott ifjú, habár virágzó korának gyors tűnése felett kesereg, és megtört erejének rohamos hanyatlását megakadályozni nem tudván a nyugalommal kínálkozó sir széléhez eljutott, még hódol ez ösztön hatalmának, mely őt életéhez erősen bilincseli. Az undok fekélyekkel beborított koldus, kit mindenki elhagyott, megvetett, és ki csak arra van hivatva, hogy őt gyótró kínjaitól a halál fagyos csókja megszabadítsa, ez ösztönnek nem bír ellenállni, s minél gyorsabban közelegnek végső percei, annál hevesebben ápolja keblében az élet iránt való szeretetet. A férje s gyermekei felett kesergő anya, ki boldogtalansága

iszonyú gondolatától többé nem szabadulhat, bár szeretete már minden iránt kihalt, még életéhez ragaszkodik. A rablógyilkosok által megtámadott védtelen utas, bár vesztéről meg van győződve, felemeli védő karjait az ölö fegyverek ellen, és elszánja magát a gyászos végzetű küzdelemre. A hajótörést szenvedő tengerész, bár a dühöngő vihar, a habok szilaj háborgása a szabadulás végső reményét is elhomályosította, a kétségbeesésig emelkedő elhatározottsággal sikra száll a romboló elem legyőzhetetlen hatalmával. A csatatéren haldokló katona végvonaglásában mintegy segínyt keresendő még egyszer felegyenesíti véres testét, mielőtt lelkét kilehelné. Miért kiált éhségében a végső nyomorba döntött ember segítség után, és miért emeli kiaszott karjaival oly mohón száraz ajkaihoz az odavetett hitvány falatot? Mert ezzel legdrágább kincsét, életét: véli megmenthetni. A rideg éghajlat alatt tengő eszkimó az odúval egy rangban álló kunyhója mellett ép úgy örvend életének, mint a természet pazar ajándékaival megáldott forró égöv lakói. A Kárpátok közt elterülő rónákon élő magyar ép úgy kívánja létét biztosítani, mint a Sahara sivatagján kóborló nomádok. Mi képezi a természet ezen egyetemesen uralkodó törvényének alapindokát? vajjon nem az életösztön hatalma? Mi indíthatá az anyát a jeruzsálemi végpusztulás alkalmával arra, hogy saját gyermekét megegye?¹⁾ Mi volt annak oka, hogy a IX. század vége felé, a drágaság még nem ismert magas fokra emelkedvén az emberek a legutálatosabb dolgokat is főlemészítették, és Európában a műveltséget képviselő világrészen a *gyermekevés* napirenden volt? hogy ugyanekkor az életben maradt éhezők a sírokból a hullákat is kikaparták és megették? vagy Egyiptomban a *négerek* a háremben rajok bizott nőket felfalták?²⁾ Mi volt annak oka, hogy a nem régen lefolyt porosz-francia háborúban az Ínyencségről elhírhedt párisiak a csatornákból kifogott utálatos állatokkal akadályozták meg éhhalálukat? *Miben lennének okukat ez iszonyú jelenségek, ha nem az életfentartás ösztönének toppant hatalmában?* Oh e hatalom oly nagy, hogy az istentagadók nem átalották ebből leszármaztatni a lélek halhatatlansága után való vágyat, mert az ember természeténél fogva élni akar még halála után is.³⁾ Mi éleszd az emberiség történelmében

¹⁾ *De bello iud* VII. c. 7. p. 747. — ²⁾ *Cantu*. X. könyv. 430. lap. — ³⁾ La nature syant inspiré a tous les hommes l'amour le plus vif de leur existence, le désir d'y persévérer toujours en fut une suite nécessaire; ce désir bientôt se convertit pour eux en certitude, et de

a folytonos küzdelmeket, ha nem az életfentartás ösztöne? A száz éves aggastyánnak halványan pislogó életmécse, az ifjúnak heves élettüze egyaránt hirdetik az élet után való heves vágyódást. A gondviselés kegyes volt az ember iránt, hogy életét a fájdalom különböző nemével összeforrasztotta; mert ez ébreszti fel leghatározottabban az érzéki lény önfentartási ösztönét, melynél fogva minden kártékony külbefolyástól elfordul, és minden egyedére nézve hasznosat keres. Ebben leli indokát az öngyilkos *Ortisnak* csodálkozása ama nő felett, kit „sem a múlt, sem a jelen szenvedései meg nem öltek, és ki még a fájdalmak tengerébe merült életének is hízelt.”¹⁾ Az élet ösztöne oly hatalmas, hogy az ember életét sokszor gyalázattal, könnyeinek árjával, sőt gonosz tettekkel is megvásárolja.

Az élők kivétel nélkül bizonyos borzadálylyal fordulnak el a haláltól; a természet pedig a halált borzasztó jelekkel ruházta fel. A végvonaglás, a haldokló lénynek görcsös rángásait nyugodtan nem lehet nézni. A halál ott hagyja visszariasztó nyomait, melyektől az élők hidegen vagy undorral fordulnak el. Az éhező medve kikerüli az útjába eső hullát. Az ember eldobja az elhervadt rózsát, melyet feslő korában keblén viselt és melynek illatát gyönyörrel szívta, mert a halál elorozván a virág szépségeit, azt rothadásnak indítja. A halál gondolata általában iszonyt kelt; mert „*midőn meghal az ember, kígyókat és állatokat, és férgekét nyer osztályrészüil.*”²⁾ „Oh halál, sóhajt fel a sz. író, *mely keserves a te emlékezeted.*”³⁾ A régi pogányok nemcsak isteneiknek, hanem különböző bajoknak is p. o. a szerencsétlenségnek, láznak stb. oltárokat emeltek, hogy azoktól megmeneküljenek. A halált nem tisztelték meg ily kitüntetéssel, mert tudták, hogy az ellen nincs óvszer, az elől menekülni nem lehet. *Homer* a halált *Erinnys* és a kérlelhetetlen végzet mellé helyezi, *Hesiod* kesereg, hogy a halál testvérétől, az édes álmótól nagyon elüt, hogy vas szívet rejt keblében és még a halhatatlan isteneknek is ellensége. A halál rémülettel tölti el a régieket, és nevét sem szerették említeni.⁴⁾ „El van végezve, hogy az emberek egyszer meghaljanak.”⁵⁾ A kike-

ce que la nature leur avoit imprimé le désir d'exister toujours, on en fit un argument pour prouver que jamais l'homme ne necesseroit d'exister. *Mimbaud. Syst. de la nature.* I k. 13. fejt. 260. lap.

¹⁾ *Ugo Foscolo, Oie letzten Briefe d. Jac. Ortis.* 40. lap. –

²⁾ *Jéz. Sir.* X, 13. – ³⁾ *I. h.* XLI, 1. – ⁴⁾ *Herder. Wie die Altenden Tod gebildet* VI. Brief. 240-241. lap. – ⁵⁾ *Zsid.* IX, 27.

rülhetlen néma sír iszonyú mérvben ápolja az életöszönt, A haldokló *angol Erzsébet* minden kincsét ajánlá fel még egyetlen egy percért. *II. Katalin* még a fekete színtől is visszaborzadt, mert ez a halálra emlékezteté őt. *Lord Baltimore* folyton utazott hazáján kívül, mert gyötré ama föld szemlélete, melyben egykor hantjai nyugodni fognak. A haldokló *XIII. Lajos* király, midőn a 15 éves *Dauphint* eléje hozták, ezt kérdezte tőle: „*hogy hívnak?*” „*XIV. Lajosnak*” válaszolt a gyermek. A király erőlködve s neheztelve dörögőre reá: *Pas encore! (még nem)*. Oh az élet varázsa kimondhatatlan! Ha van barátod, ki sohasem kételkedett szavaidban, kételkedni fog benned, ha őt halálos ágyán figyelmezteted, hogy már meg kell halnia Ne ütközzél meg barátod e gyengeségén, mert e gyengeségre tanítja őt az élet iránt való szeretet, az életfentartás ösztönének iszonyú hatalma. Az életfentartás ösztöne a természet egyik legszebb áldása. Az ember az érzéki világ határai közé helyeztetett, hogy itt cselekedeteit az erkölcsi törvénnyel összhangzásba hozva végrendeltetésének megfeleljen. E végcél elérésére elengedhetetlen feltét a testi élet fentartása. Az ez ellenkövetett vétség az önmagunk iránt tartozó legelső kötelemnek megsértése. Azért ajándékozta meg Isten a teremtés remekét az életfentartás oly roppant mérvben nyilatkozó ösztönével, hogy annál könnyebben megőrizhesse és felhasználhassa boldogságának alapföltételét, azaz életét.

Mindezek dac ara az ember mégis nem ritkán elcsügged az élet terhei alatt, és öngyilkossá lesz. Az egész természet rémes nyögéssel fogadja a közeledő halált, csak az embert sújtja az átok, hogy önerejével visszaélve testi életét erőszakosan lerontsa s a halál rideg ölében keresse képzelt vigaszt. Megfeledkezve magasztos végcéljáról öntudatosan legyőzhetlen gátokat emel az örök boldogságba vezető útja elé. A kétségbeesés pillanatában, vagy a szenvedélyek hatalma által sarkalva elfordul a természet tiltó szózata elől és önszívébe mártja az éles tört, mellének szögzi a füstölgő fegyvert, hogy balga erőszakkal ösvényt törjön önmagának az örök romlás felé. *Az ember öngyilkos leheti Mily megdöbentő igazság!*

a) Az öngyilkosság meghatározása s felosztása.

Mi az *öngyilkosság*? Ez ama kérdések egyike, melyeket a legrégebb időktől fogva különböző s nem ritkán téves

szempontokból oldottak meg. E fogalom meghatározásában mindenelőtt a *kivégzés* és a *gyilkosság*, vagy *ölés* közötti különbséget kell megállapítanunk. E különbséget oly szigorúan kell szemelött tartani *erkölcsi szempontból*, amely szigorú ki-
lönbötetést tesz a *jogtudomány* a *culpa* és *dolus* között.

A civil jogtudomány az *öles* büntette alatt egyáltalán azon cselekményt vagy mulasztást érti, mely által ember életétől *jogtalanul* megfosztatik. ¹⁾ Ha az élet megfosztásának *jogos* alapja van, ölésről nem lehet szó.

A mindennapi életben nem szoktunk az embergyilkosságnak és emberkivégzésnek egy é s ugyanazon érteményt kölcsönözni. Az állam *kivégezi*, de nem *gyilkolja*, nem öli a bűnösöket. A rablógyilkos az utasra tör és a támadt küzdelemben ezt erőszakkal megfosztja életétől. Már amint a rablógyilkos elnevezése is mutatja, ennek cselekményét *gyilkosságnak* fogjuk nevezni. E két példa eléggé világíthatja meg a pusztá kivégzés és gyilkosság fogalma közötti különbségét. Az állam cselekménye *jogos*, mert neki Istentől nyert hatalma s joga van bűnös alattvalóit bizonyos esetekben halállal büntetni. A rablógyilkos cselekménye *jogtalan*, mert összeütközik Isten akaratával, az erkölcsi renddel. Ha valaki önéletének lerontására jogot nyer Istentől, ki az élet egye dűli Ura, akkor e cselekmény egyenértékű az embernek Isten iránt nyilvánított engedelmességével, és öngyilkosságnak nem bélyegezhető. Önéletünket lerontva pedig csak azon egyetlen esetben nem esünk az öngyilkosság bűnébe, midőn Isten erre felhatalmaz. Minden egyéb esetben, – mint ezt alább látni fogjuk – e bűn részeseivé leszünk; mert Istenen kívül semmi, még az állam sem jogosíthat fel minket életünk fonalának erőszakos elszakítására. Ha pedig valaki saját tekintélyével vet véget önéletének, cselekménye *jogtalan* és *öngyilkosságnak* tekintendő. *Az öngyilkosság fogalma hoz tehát mindenelőtt a cselekmény jogtalansága szükségés.*

Sokat neveztek el öngyilkosoknak, bár e szerencsét lenek végső tette ment volt a bűn jellegétől, mert csak esetleg ölték meg magukat. Másokat ismét kimentett a téves közvélemény, bár életöknek erőszakosan és öntudatosan vetettek véget. Az Alpeseken áthaladó utas. kit a legördülő

¹⁾ Dr. Schnierer Aladár, *Bünt. jogtan.* II. k. 8. lap. – A gyilkosság jogi szempontból az öléstől csak annyiban különbözik, hogy az előbbi akkor forog fön, midőn a cselekvő alany az ölés szándékát az észbeli reflexió tárgyává tette, vagyis midőn az eltökélés inkább az ész működésének, mint érzelmi impulsusnak eredménye, i. h. 13. lap. –

lavinák elborítanak; a torony tetején napi kenyerét kereső ács, ki hirtelenül támadt szédelgése miatt vagy rosszul kiszámított lépése folytán a magasról lezuhan; a tengeren árucikkeket szállító kereskedő, kit a dühöngő hullámok eltemetnek: *nem öngyilkosok*. A bombákat készítő munkás, ha kezében esetleg azok egyike szétrobban; az árkon átszökellő vadász, ha a kezében levő fegyver akarata ellenére elsül és a gyilkos golyó saját testébe hatol; a cséplő gép mellett munkálkodó földműves, ha a gyorsan forgó kerék ruháját megragadja öt darabokra szaggatja: *nem öngyilkosok*, Aki tudatlanságból és akarata ellenére magát megöli, még nem öngyilkos. Ez esetben a halál az illető egyén cselekedetével van ugyan összefüggésben, de nem lévén a szabad akarat kifolyása csak esetleges eseménynek, és nem öngyilkosságának tekintendő. Ebből következik, hogy az örült sem mondható szorosan véve öngyilkosnak, ha p. o. a folyó hullámai közé, vagy a lángözönbe rohan, mert öntudatlan állapotában esze s szabad akaratával nem élhet. Az örültség állapotában véghezvitt tett nem esik erkölcsi beszámítás alá. *Az öngyilkosság fogalmához ilykép még az életünk lerontására irányuló szándék vagy tudat is szükséges.*

Ezen előzmények után az *öngyilkosság (interfectio sui, suicidium, suicaedes, autochiria)* fogalmát így határozhatjuk meg: *az öngyilkosság ama jogtalan cselekmény, mely által az ember tudva s akarva magát életétől megfosztja.*

Az ily értelemben vett öngyilkosság *foganatra* nézve lehet: a) *megkísérlett (autochiria attentata)*, midőn valaki oly tettet követ el, mely különben halált okozna, de bizonyos körülmények összehatása folytán a végrehajtott szándéknak nincs eredménye; b) *lefejezett (consummata)*, midőn valaki szándokát tetteleg valósítja s így önéletének véget vet.

A keresztény erkölcstan az öngyilkosságot *a végrehajtás módját* tekintve felosztja: a) *közvetlen* vagy *durva (directa, crassa)* és b) *közvetett* vagy *finom* öngyilkosságra (*indirecta, subtilis*).

I. *Közvetlen* vagy *durva* öngyilkosnak tekintendő, ki szándékosan olyasmit tesz, minélfogva életének rögtön véget vet, vagyis ama céljának elérésére, hogy önéletét lerontsa, gyilkos eszközökkel él p. o. *kötél, mérég, lőfegyver, éles* és egyéb eszközök segélyével; *vízbe fullasztja* magát, a *magasról leugrik* vagy hasonló módon vágja el életének fonalát. *Cato*, ki kardjával átdöfte magát és belrészait tépte, az elfogott *Bajazet* szultán, ki ketrece rácsozatán fejét szétzúzta,

Gallons tábornok, ki az önmaga ellen szegzett pisztolyt el-süté: ily közvetlen öngyilkosok voltak.

II. Nemcsak ama szerencsétlen nevezhető öngyilkosnak, ki a gyorsan ölü mérget kiüríti, a pusztító lángözönbe rohan, a ragadó hullámok közé temetkezik, vagy agyán golyót röpít át; hanem öngyilkos lehet az is, ki itt az élők között mozog. Habár nem is rögtön és erőszakosan rontja le életét, mint ı az előbbi, hanem bár lassan és titkon, mégis bizton ássa alá azt, sietteti halálát. Míg az előbbi közvetlen vagy durva öngyilkos név alatt ismeretes, addig az utóbbi „közvetett- vagy „*finom*” jelzővel rendelkezik.

Közvetett öngyilkossá lesz, ki lassan, bizonyos terv szerint vet véget életének, vagy ha nincs épen szándéka sem önéletét lerontani, de tudhatja, hogy cselekménye által életének veszteségét vagy rövidítését eredményezi. Midőn p. o. *Don Karlos*, a spanyol infans, ki atyja szigora által kicsapongásai s lázongása miatt tömlőcbe vettetvén, gyomrának szándékos túlterhelése folytán életét rövidítette, közvetett öngyilkosságot követett el. A *finom* öngyilkos az undok szenvedély gyilkos késével marcangolja szervezetét, rontja le egészségét, rövidíti életét, vonszolja kiaszott testét az előtte tátongó sir örvényébe. Az öngyilkosság ily értelemben mindig szerepel, valahányszor ilyenmő eljárás folytán a halált jelentékenyen siettetik. Az emelkedett szellemű *Musset Alfréd*, ki az életet csak sötét oldaláról tanulta megismerni s keservében csak az élet terheitől óhajtván szabadulni a szesz italok mámorában kereste vigaszát: *közvetett öngyilkos volt*. Ama hírneves kártyás, ki 27 éves korában azt mondhatta, hogy élte nagyobb felét a zöld asztal mellett töltötte, ki a szakadatlan éjjelizés és szorongatások folytán mint a szúrágta fa kiszáradt: hasonlóan ezek közé számítandó.

III. De itt felette óvatosaknak kell lennünk, nehogy az Öngyilkosság bűnét az *önfeláldozás* erényével összezavarjuk. Valamint az ókor homályában gyakran találkozunk véleményekkel, úgy felette megszaporoztak korunkban is oly nézetek, melyek e kettő között fenforgó különbséget mellőzik. A fogalomzavar most már oly általános, hogy alig ütközünk meg azon, ha tudományos szakmunkák, regények, hírlapok stb. a *legijesztőbb öngyilkosságot* az „*önfeláldozás*,” a „*természetes halál*” mezébe öltöztetik.

A történelem számtalan példát tüntet fel, melyek arról tanúskodnak, hogy egyes hősök önkényt idézték elő halálukat, de azért bűn volna ezeket öngyilkosoknak nevezni. Így p. o.

egy *Dugovics Titus* a bástya-omra zászlót kitűző törököt átöleli, s azzal együtt a mélységbe dönti magát. De ki nevezné őt öngyilkosnak? *Sámson* megragadva az épület oszlopait annak romjai alatt halálát leli, s mégsem öngyilkos. Miért? Mert bár mindkettő tette, maga után vont a halálukat, de mégsem volt célja az élet lerontása, hanem a magasabb rendű célok és kötelmek teljesítése, mely lehetetlenné teszi a földi élet megőrzését. A földi élet nem képezi az ember legfőbb javát. Ha életünket szentebb kötelmek teljesítése, magasabb rendű célok, emberi méltóságunk és erkölcsiségünk megvetése nélkül fon nem tarthatjuk, akkor életünkéről lemondani – *kötelesség*; akkor el kell tűrnünk ugyan a halált, de életünknek véget vetni soha sem szabad. Az önfentartás kötelme csak addig kötelez, míg annak teljesítése bűn nélkül lehetséges; mert ily esetben többre becsülendő annak birtoka, mi az ész ítélete folytán az érzéki élet valódi becsét biztosítja, mint a testi élet megtartása az erkölcsiség, és rendeltetésünk rovására. Ha választanunk kellene egyrészt a halál vagy hitünk megőrzése, és másrészt az élet vagy hitünk megtagadása között, bizonyára az elsőhez kellene ragaszkodnunk, mert itt az önfentartás kötelme megszűnnék és előtérbe lépne egy fensőbb rendű kötelem, melyet mellőzni bűn volna. Az ily értelemben vett önfeláldozás dicső példáit észleljük a *vértanúk* sokaságában, kik inkább mondtak le életükről, mint magasabb rendű kötelemük teljesítéséről. Vagy talán bűnül rójuk föl *borrom. Károlynak*, hogy pestis alkalmával a halálos veszélyektől vissza nem riadt, és hivatásának megfelelően a haldoklókat végső vigaszban részesítette? Vagy talán vádat emeljünk *braunschweigi Lipót* herceg ellen, ki a habokkal küzdők segélyére sietvén halálát lelte? Vagy talán ellenszenvünkre méltó a lelkiismeretes orvos, ki a ragályos betegség pusztításaiban a betegek ágyait látogatja s áldozatul esik? Vagy talán nem érdemli meg tiszteletünket a hazájáért hevülő hadvezér, kit az ellenség golyózápora lesodor? az önzetlen *hittérítők* serege, kik az emberiség javáért dobogó szívük sugalmára a vadak tanyáit felkeresik, és áldásos munkájokban életüket áldozzák fel? Óvakodjunk a túlzásoktól, de ne legyünk kislelkűek sem. A vallás, erkölcsiség, haza, jog és kötelességért véghezvitt ily önfeláldozás kiállja a legszigorúbb erkölcsstan és bölcsészet ítéletét. Aki pedig ezeket megveti, nem méltó életére; arra *Kant* szavai alkalmazhatók: „*csak a hitvány becsüli többre gyalázattal terhelt életét, a halálnál*” Az embernek egyedüli joga maga-

sabbrendű célok elérése végett életének elvesztését békével tűrni, vagyis magát föláldozni, de sohasem szabad magát meggyilkolni.

Ezen előzmények után megállapíthatjuk, hogy az életfentartás kötelme tiltja *jogos oh nélkül (sine iusta causa) életveszélynek* kitenni magunkat. Jogos ok csak a magasabb rendű kötelem teljesítése, vagy valamely erényes tett lehet. Ily esetben pedig szabad magunkat kitenni életveszélynek, mert itt önéletünk lerontása nem képezi célunkat, hanem a halál csak *esetleg* (per accidens et praeter intentionem) követi a fensőbb rendű cél valósítását, melynek a test élete alárendelendő. Ellenben jogos ok nélkül p. o. szeszély, szenvedélyből vagy más ily indokból soha sem szabad magunkat életveszélynek kitennünk; mert ilyenkor a javak nem észszerűen osztályoztatnak. Ilyenkor a cél elérése, mely végett életünket veszélynek kiteszszük, nem nagyobb jó életünknel, sőt ez sokkal nagyobb jónak tekintendő amannál. Azért súlyosan vétkeznek az életfentartás kötelme ellen, kik p. o. életük jogtalan megtámadói ellen magukat a lehetőség mértéke szerént nem védelmezik. Az *önvédelem* ily esetben jogi kötelesség önmagunk iránt. Ha tehát valaki a rablógyilkos ellen nem védené magát, mert életét megunta, épúgy vétene, mint a vádlott, ki halálos Ítélete ellen szót nem emel, bár ártatlanságát bebizonyíthatná. Ugyanezen vétség alá esik, ki életuntságában ártatlansága dacára is oly büntetről vádolja önmagát, mely halálos büntetéssel sújtatik; sőt ezek vétsége még nagyobb, mert az életfentartás kötelmének megszegésén kívül hazugsághoz is folyamodnak. Aki pedig azért gyilkolja meg élettársát, hogy kivégeztessék, kettős öngyilkosnak tekintendő. Ugyanezen szempontból vétének az életfentartás kötelme ellen, kik akár oktanul *öncsonkításokat* követnek el, akár párbajba bonyolódnak; mert mindkét esetben életveszélynek teszik ki magukat.

Sok vitára szolgáltatott alkalmat e kérdés: *vajjon a párhajban elesett öngyilkosnak tekintendő-e?* A III-ik valenci zsinat 855-ben valóban ilyennek ítélte. Azonban itt csak *közvetett* öngyilkosságról lehet szó; mert a párbajvivő bár jogos ok nélkül veszélyezteti életét, mégis táplálja a győzelem reményét, és nem önéletének lerontására, hanem ellen felének megölésére törekedik. E véleményt táplálja *Krag*, *Kant* követője, ¹⁾ *Blumröder* ²⁾ és mások is. Ez alól a párbajnak csak három neme szenved kivételt.

¹⁾ *Ar et. od. philos. Tugend*, II, k. 192–193. lap. – ²⁾ *Der Selbstmord* stb. II. k. 174. lap.

I. Az *amerikai párbaj*, midőn egy töltött és töltetlen pisztoly, fehér és fekete golyó, pikk és vörös ász között választanak. Kinek a töltött pisztoly, fekete golyó, vagy pikk ász jut, tartozik becsület szavát adni, vagy esküvel ígérni, hogy magát a kitézött határidőig megöli. E párbaj tehát az egyik fél közvetlen öngyilkosságával van összekötve. A *büntető törvényi enquete* is az amerikai párbajt nem a párviadalról szóló fejezetbe, hanem az *öngyilkosságra* való rábeszélésről szóló §-ba iktatta.

II. A *japáni párbaj* (hara-kiri) pedig, midőn ketten vettekvedve metszik fel hasukat, mindkét fél *közvetlen* öngyilkosságát eredményezi.

III. A *venezuelai párbaj*, mely egyes afrikai néptörzsek között otthonos, midőn a vívó felek fejjel hevesen egymásnak rohannak. E párbaj mindig legalább az egyik fél koponyájának összezúzásával végződik, nem ritkán mindkét fél leli halálát.

Ezek után az olvasó talán azt várná, hogy itt az öngyilkosság bűnös voltát bemutassuk. Eltekintve attól, hogy e bűnnek minden szempontból való kárhoztatása már az előzményekből önkényt következik, mi e kérdést felkarolt rendszerünk megőrzése végett mégis közelebbről méltányoljuk a tanokat követő 3-ik részben. Itt egyelőre csak ezeket hangsúlyozzuk. Ha erkölcsi mulasztásról, vagy vétségről kell vádolnunk azt, ki a test épsége-, egészsége-, s tökélyesítésére szükséges tényezőket józanul fel nem használja, vagy öntudatosan megveti; annál nagyobb bűn részesévé lesz, ki életét bármi módon megrövidíti, erőszakosan lerontja vagy veszedelembe dönti, mert annál nagyobb mértékben vétkezik emberi rendeltetése ellen. Ha erkölcsi beszámítás alá esik az, ki az Isten, az emberek és önmaga iránt tartozó kötelemeket öntudatosan figyelmen kívül hagyja, vagy csak hiányosan teljesíti; mennyivel inkább lesz annak alávetve az öngyilkos, kinek gonzsága oly fokra hág, hogy nem csak makacsul elfordul élete céljaitól és végrendeltetésétől, hanem még ezek valósítását is lehetetlenné teszi.

A *kötelesség teljesítése* az erkölcsiség alapfeltétele; azért jár karöltve a kötelesség az emberi étellel, és már a bölcsőben hozzánk simul, és hú társunk marad életünk végső lehetőségig, a sír széléig.

„A kötelesség, írja *Jameson* asszony,¹⁾ az erkölcsi épület összetartó cement, mely nélkül a hatalom, jóság, érte-

¹⁾ *K. Tóth. K., Jellem.* TI. le. 1. lap.

lem, igazság, jólét, sőt még a szeretet tartóságára sem számíthatunk, mert létezésünk alkotmánya alatt összeroskadunk és pusztulásunk felett álmélkodva üldögélhetünk a romok között.” A *kötelességérzetnek* fontos szerep jutott a népek életében; ezek emelkedése s sülyedése összefüggésben áll a kötelességek tiszteletben tartásával. A rémes francia forradalomnak, mely iszonyú mérvben megingatta az emberi társadalom alapjait, fő bűne abban áll, hogy túlságos vágyakat ébresztett ugyan a *jogok* iránt, de a polgárok *kötelmeit* számításon kívül hagyta. Ama időszakban felette lazult, úgy szólván elenyészett a kötelességérzet, és vajjon mikor vetemedett az emberiség nagyobb visszasságokra; mikor lőn inkább veszélyeztetve a társadalom jóléte, mint épen akkor? Ily forradalom áll be minden egyes ember életében, ha a kötelességérzet iránt fogékonyágát elveszti. De valamint a nemzetek ily körülmények között rendeltetésöket el nem érik, úgy hasonlóan téveszti szeme elől élete célját az egyed is, ha a kötelességekre a feledékenység leplét borítja. *Azért fektettünk súlyt az ember földi életével egybekötött kötelmekre, mert ki ezeket méltányolja, öngyilkossá nem lehet.* Az öngyilkosnak előbb lábbal kell tipornia az Isten, emberek és ömaga iránt tartozó kötelmek összegét, vagy legalább szörnyű tévelyeket ápolni ezek ismerete felől, előbb fel kell lázadnia Isten, mások és önmaga iránt, és csak azután határozhatja el magát pokoli gondolatának valósítására, életének erőszakos lerontására. Az ember csak úgy valósíthatja élete célját, ha sz. *Pál* e szavai szerint intézi életét: „*senkinek semivel ne tartozzatok* ¹⁾ azaz ró-játok le Isten, mások és önmagatok iránt való tartozásaitokat. De az öngyilkos megtagadja tartozását mindenkinek. Ez igazság vörös szalagként fog végig vonulni egész munkánkon, mindenütt fogunk az öngyilkos bűnös könnyelműségével sőt gonoszságával találkozni, melylyel kötelességérzetét elfojtja. Hogy azonban erről teljesen meggyőződjünk, mindenekelőtt meg kell ismerkednünk az emberiség egész múltjával, amennyiben ez vonatkozással lehet az öngyilkosság kérdésére.

*) *Róm*, XIII, 8.

II. RÉSZ.

Az öngyilkosságról szóló tanok.

A. A ZSIDÓK.

Az ókor homályában élő népek közül legvilágosabb ismeretekkel bírunk a zsidókról. Ezek történeti múltjának minden elágazása egy könyvben van felölelve, mely az évezredek néma lefolyása után is főtartotta jogosultságát a tudományos kutatás és búvárlat terén. E könyv: *Mózes iratainak összege*. Mózes hagyományozta a törekvő emberiség azon viszonyának helyes ismeretét, mely a Teremtő és teremtményei között az emberi lét első pillanatától fogva fenáll. Ő örökítette meg a választott s legrégebbi nép életének az emberiség kezdetleges állapotától koráig lefolyt időköz alatt felmerülő mozzanatait, az erkölcsi fejlődés s hanyatlás különböző jelenségeit, az emberi tökélyesedésnek kezdetleges föltételeit. Ezekben észlelhetők az érintkezési pontok az ősi írott emlék és tárgyalandó tételünk között. Mózes könyvében megjelöljük a törvények összegét, melyek a zsidók földi életét szabályozzák tekintettel az egy végcélra, és a nép fejlődése s jólétére. E törvény-gyűjtemény az isteni bölcseséget tükrözi vissza, mely az élet minden viszonyára, a jogok, kötelemek s bűnök minden nemére kiterjed. *Mózes* mintaszerű törvényhozásában azon erkölcsi magaslatra emelkedett, hová csak egy fensőbb intéző hatalom segélye folytán juthatott. Törvényeinek alapját Istennek, s a vallásnak eszméje képezi, mely a földi rendeltetés irányait legbiztosabban határozza meg. Ebben rejlik a zsidó s az ókor egyéb pogány nép törvényalkotásainak lényeges különbsége. *Mózes* a földi életet magasztosabb szempontból fogta föl, azért határozta meg helyesen, és észszerűen az egyed életének és szabadságának becsét, méltóságát, azért örökös kiválóan annak független-

sege felett, azért fogadja őt oltalmába az önkénnyel szemben, azért szab az emberi rendletéssel öszhangzó büntetést az elkövetett bűntényekre. Azért nem jogosulatlan azon már sokszor felmerült kérdés sem; *mily viszony állt fen az öngyilkosság mint bűntény, és Mózes törvényei között? Mily büntetést szabott Mózes az öngyilkosokra?*

Mózes könyveiben az öngyilkosság büntetésére utalást sehol sem találunk, minélfogva számos tudós *feltétlenül* arra következtet, hogy Mózes e bűntényt nem fenytette sőt ezt nem is érintette. Mi azonban e felfogással ellentétbe helyezkedünk. Midőn *Josephus Flavius* az öngyilkosság ellen érvel, s ennek túlvilági büntetését hangsúlyozza, ezeket mondja: e bűntény „mind Isten előtt gyűlöletes, mind legbölcsebb törvény alkotónktól fenytettek. Minálunk ugyanis el van rendelve, hogy míg az ellenséget is szabad eltemetni, addig az öngyilkosok alkonyatig el nem temetendők.”¹⁾ *Josephus* az idézett helyen kétségtelenül két személyről beszél, úgymint Istenről és a legbölcsebb törvényhozóról. Vajjon kit ért ő ez utóbbi alatt?

*Michaelis*²⁾ a legbölcsebb törvényhozó alatt Istent érti, ki magának tartotta fen az öngyilkosság büntetését; de ez csak indokolatlan hiedelem. *Gehard*³⁾ úgy vélekedik, hogy az Öngyilkosság csak későbbi időkben kapott lábra a zsidók között, azért *Josephus* e mondata nem lehet utalás Mózesre, sőt a nevezett történetírónak hitelességét is kétségbe vonja. *Wynmalen*⁴⁾ *Josephus* e nyilatkozatát ennek saját korára szorítja, s tagadja, hogy ez Mózes hagyományaival van összefüggésben, sőt ama büntetést is utóbbi időkbe helyezi. Mi azonban e tudósok magyarázataiban azon gyanús törekvést látjuk, melynek célja Mózes törvényhozásán' csorbát ejteni. Mi csak a szószerénti értelmet fogadhatjuk el, s *Josephus*-nak más fölfogást nem tulajdoníthatunk, mint melyet a mondataalkotás megenged. *Josephus* a legbölcsebb törvényhozó alatt Istenen kívül más valakit vagyis magát *Blasest* értette,⁵⁾ ki az öngyilkosságot fékezte s fenytette. Sőt ő meghatározza a fenytés módját is, mert hozzá csatolja: „Minálunk ugyanis

¹⁾ *Be hello ind.* III. c. 14. c. p. 666. — *Mosaischers Becht.* Reutlingen, 1785. VI. K. 272. fej. 8. lap. — ²⁾ *Diss. iurid. de crim. et poen. Ipropriidii.* Jen, 1712. c. 18. p. 18. — ³⁾ *Diss. iurid. inang. de antoeh.* Lugd. 1880. p. 17. — ⁴⁾ *Josephus* eredeti (görög) művében vagy ennek bármely fordításában alkalmazott kötszavak a két különböző személyt jelzik, melyek egyike alatt okvetlen Mózes értendő. *Wynmalen* tanúsága szerént e helyet hasonlóan magyarázták mások is. p. 17. —

el van rendelve stb. Állításunk igazolására szolgál még azon körülmény is, hogy Josephus művének tartalmában Mózeset sokszor dicséri, mint *legbölcsebb törvényhozót*. Ugyan ő beszéli, hogy a zsidók *Mózeset bölcs törvényhozása* miatt nem is egyszerű embernek, hanem magasabb rendű lénynek tekintették. ¹⁾ Sőt *Josephus* idejében is oly tiszteletben állottak Mózes törvényei, hogy még a zsidók ellenei is Istennek mondták azt, ki azokat rendelte. ²⁾

Minket legkevésbé sem vezethet tévútra, hogy *Mózes* eme különös büntetését nem találjuk írott emlékeiben megörökítve. Az utókornak nincs tudomása Mózes minden intézkedéséről és eljárásáról. Ezek nem egyike csak a dívó szokás, vagy szóbeli közlés által hagyományoztatok át. így p. o. *Mózes*, büntetést szabott a házasságtörőkre, erről az írott emlékek tanúskodnak; ³⁾ de e büntetés nemét nem bírjuk fellelni azokban. Későbbi korból azonban bírunk egy adatot, mely Mózesnek erre vonatkozó határozatát is megvilágítja. „Hozának pedig az írástudók és farizeusok egy házasság törésén ért asszonyt, és középre állíták azt, és mondák neki: Mester! ez asszony most éretett házasságtörésen. *A törvényben pedig Mózes az efélet megköveztetniünk parancsolta. Te tehát mit mondasz?*” ⁴⁾ A házasságtörőt sújtandó büntetésnek meghatározása tehát csak a hagyományban maradt fenn. A *saddueusok* és a *farizeusok* között fenforgó különbség is bizonyítja, hogy sok irányban kiterjedő és az írásban föl nem lelhető hagyományok léteztek; mert míg a farizeusok erősen ragaszkodtak ezekhez, addig ők mindezeket elvetették, és csak is az írást fogadták el. Ugyanezen körülmény foroghat fenn az öngyilkosságra nézve is. Mózes büntető törvényei véleményünk szerint kiterjedtek az öngyilkosságra is, és pedig ennek vagy részletes, vagy általános fenyítését tartalmazták, melyet az írott emlékek ép úgy, mint a fentebb jelzett büntetést meg nem örökítették. A *Josephus* idejében dívó büntetés pedig, vagy a Mózes korából hagyományozott szokásnak tekintendő, ha azon időben már öngyilkosságok előfordultak, vagy pedig ellenkező esetben Mózes általános fenyítékének alapján határozottat és valósítottat, *Josephus*-nak hitelességét pedig kivált e pontban föltétlenül fogadjuk el. Ő *zsidó pap* volt (ősz szülői is papok voltak) és mint ilyen szükségképen ismerte a hagyományozott törvénye-

¹⁾ *Ant. ind. III. c. 18. p. 81.* – ²⁾ *L. c. 18. p. 82.* – ³⁾ *III. Móz. XX, 10.* – ⁴⁾ *János VIII. 3-5.*

ket. ¹⁾ Midőn pedig az öngyilkosság ellen folytatott beszédében a *legbölcsebb törvényhozóra* hivatkozik, zsidó társai szavainak igazságát legkevésbé sem merték tagadni vagy kétségbevonni. ²⁾

Azonban föltéve, de meg nem engedve, hogy az „ellenkező vélemény jogosultabb, vegyük vizsgálat alá ama állítást, mely szerint Mózes könyveiben egyetlen utalás sem található az öngyilkosságra, és mely körülmény ismét azon következtetésre szolgáltatott alkalmat, *hogy a zsidóknál az öngyilkosság meg volt engedve.* ³⁾ Sokan nem akadván e minden félreértést kizáró nyomaira, Mózesnek eme képzelt hallgatótagaságából, mely szerintők az egyedet bizonytalanság és tudatlanságban hagyja, azt következtetik: hogy Isten ép úgy nézte el az öngyilkosságot, mint a tudatlanságból elkövetett egyéb bűnöket. Szeretnek hivatkozni az ő testamentom pátriárkáira, kik tudatlanság!) 51 a többnejűség bűnében éltek, melyet Isten türt. Valamint pedig ezek az örök boldogságot elnyerhették, *ép úgy jutattak oda a végső tetre lelkiismeret lesen készülő öngyilkosok is.* ⁴⁾ Föltéve tehát, de meg nem engedve, hogy Mózes nem szabott büntetést az öngyilkosokra, ez egyrészt törvényhozásának bölcsességét nem csökkenti, másrészt meg kizárja ama téves gondolatod, hogy Mózes maga e cselekedetet megengedte. Mózes tulajdonképen mint *polgári törvényhozó*, az öngyilkosságot nem is büntethette; valamint nem büntetik e bűnt a polgári törvények korunkban sem. Mózes továbbá bünteti törvényeinek alkotásában a *visszatorlás* oktan elvét, a lehetőség mértéke szerint pénzbírsággal pótolta, de föntartotta ennek érvényét kivált a szándékos gyilkosságok ügyében, mert ezeket pénzzel jóvá tenni nem lehetett. *A visszatorlás elvénél fogva a bűnös által okozott rász mértéke volt a reá rovandó büntetésnek.* Eszerént a vétkes nem azért részesül büntetésben, hogy a károsított fél kárpótoltassék, hanem inkább, hogy az elkövetett jogtalanság fenyíttessék. ⁵⁾ Ha valaki a test halálát okozta, elvesztette életét. Aki megver és megöl valakit, halállal haljon. ⁶⁾ De az öngyilkosra ezen elv nem alkalmazható; mert e bűntény a hullán meg nem tarolható. Itt megszünt a földi hata-

¹⁾ *Josephus* ezeket mondja önmagáról: qui et sacros prophetarum libros noverat, quod et ipse. sacerdos esset, et parentibus sacerdotibus procreatus etc. *De hello iud* lib. III. c. 14, c. 665. – ²⁾ L. c. p. 666. – ³⁾ *Robeck*. Lib. I. p. 254. – ⁴⁾ *Michaelis* i. h. 5-6. lap. – ⁵⁾ *Lessius*, *De iust. et iure*. Ántverp. 1626. Lib. II. c. 9. dub. 21. n. 138. – ⁶⁾ *IY: Mag.* XXV. 16-17.

lom jog és hatásköre; itt a büntetés valószínűsítése a legfőbb törvényhozónak, Istennek van fentartva, Ily fölfogás vezérelte Mózes büntető törvényeinek alkotásában, midőn az öngyilkosság különös és határozott büntetését érintetlenül hagyta.

Önkényt merül fel itt ama gondolat is, hogy az öngyilkosság büntetése, mint ilyen kettős szempontból nem éri el célját. Részint mert ez inkább az öngyilkos által károsított vagy szomorúságba ejtett egyéneket sújtja, míg azt a büntetlen nem is érzi; részint mert sokszor nem is lehet meghatározni vajjon e szörnyű tett józan állapotban követett-e el, és betudható-e? Azonban sokan ellenvetésül e kérdést teszik fel: *Ha Mózes nem bünteti az öngyilkosságot, miért nem fenyeget mint Isten küldöttje egyszersmind azzal, hogy Isten az öngyilkosokat a túlvilágon büntetni fogja, hogy ezáltal az élőköt hasonló tettektől visszaríassza?*¹⁾

Igaz, Mózes könyveiben e különös és határozott fenyegetéseivel nem találkozunk. De erre nem is volt szükség, mert ama korban e bűn vagy teljesen ismeretlen,²⁾ vagy feltehető ritka lehetett.³⁾ Mózes tehát ugyanazon okból mellőzhette az öngyilkosság különös tilalmát, melynél fogva Solon sem foglalta törvényei közé az atyagyilkosságot, inerte természetellenes bünt. kortársairól föl sem tettezte. Azért mégis téves következtetés volna: hogy Solon fölfogása szerint az atyagyilkosság szabad, mert ezt nem tiltotta. Hermann szerint pedig Mózes azért hallgatta el az öngyilkosság különös tilalmát, mert félt, hogy népével e bünt. megismerteti.⁴⁾ Ugyanezen okból menti ki Solon törvényalkotásának ez irányban észlelhető hiányait Cicero is.⁵⁾ Mindezek elégséges érvek az öngyilkosságra vonatkozó, Mózes különös tilalma elhallgatásának igazolására.

Ha azonban Mózes könyveinek szellemébe mélyebben behatolunk, alapos meggyőződést szerzünk arról, hogy legszigorúbb tilalmának egyike kiterjedt az öngyilkosságra is; vagyis A bölcs törvényhozó e bűn ellen is alkotott rendszabályt. Mózes törvénye „Ne ölj!”⁶⁾ tágabb értelemben veendő, s tiltja egyszersmind, hogy magunkat megöljük. Az embernek nem szabad magát életétől megfosztania, minthogy e törvény alól senki, tehát bizonyára még az sincs kivéve, kinek e parancs szól.⁷⁾ Aki

¹⁾ Ssaudlin. Gesch. d. Vorstellungen u. Lehren v. Selbstmorde. Gott. 6. lap. — ²⁾ Hennann. De autoch. et philos. et ex leg. consid. Lips. 1819. V. p. 10. — ³⁾ Krohmayer, De crim. et poen. propitidii. Jen. 1712. XVIII. p. 18. ⁴⁾ Hermann 1. c. V. p. 10. — ⁵⁾ Or at. pro Rose. Amer. c. 25. — ⁶⁾ II. Mos. XX. 13. — ⁷⁾ Aug. De civit. Bei. I. c. 20.

felebarátját vagy önmagát öli meg, e törvényt megszegi. Tehát Mózes törvényéből észszerűen lehet következtetni, hogy ő az alatt az öngyilkosságot is érthette, s ezt Isten parancsával összeütköző bűnténynek tartotta. Ez okoskodást igazolja a sz. írásnak még egy régibb helye is: „*Aki embervért ont, ontasék annak vére, mert az ember Isten képére alkottatott,*” ¹⁾ A saját vérét ontó öngyilkos tehát ép oly bűnös (ha nem nagyobb) mint a közönséges gyilkos, mert mindketten az Isten képére teremtett embert ölik meg. Ha mást nem szabad ölni, mert ez a szeretettel ellenkezik, akkor az öngyilkosság is tilos, mert a szeretet önmagunknál veszi kezdetét.

Ha a tekintélynek örvendő tudósok véleményét fogadjuk el, kik Jób könyvét Mózesnek tulajdonítják; ²⁾ akkor ebben is lelünk világos utalásokat tárgyunkra. Itt az öngyilkosság egyenértékesítették az istentelenséggel. A fekélyekkel megtilt Jób ³⁾ felesége tanácsolja, hogy erőszakos halállal vessen véget életének. Jób pedig válaszol: úgy szóltál mint egy bolond. Jób már itt is eléggé ad kifejezést az öngyilkosságtól való iszonyodásának.

A tárgyunkra vonatkozó szakmunkák azonban általában egy más helyre is szoktak hivatkozni, hol szeréntők Jób a földi szenvedések okai-, s céljainak kérdéseit fejtegetve érinti az öngyilkosság gondolatát is, de visszariad tőle. „*Almok által ijesztesz engem és látomások által rettentess engem: úgy, hogy inkább felfüggesztést óhajt lelkem, és haláli az én csontjaim. Kétségbeestem! nem fogok immár tovább élni! engedj meg nekem mert semmik az én napjaim.*” ⁴⁾ E helyet így is szokták fordítani: Úgy hogy óhajtom magamat megfojtani, magamra halált hozni tulajdon csontom által, de ezt utálok. ⁵⁾ E szavaknak általában, bár tévesen oly értelmet kölcsönöznek, mintha *Jóbnak* ingere ⁶⁾ volt volna az öngyilkosságra. *Mi ezen értelmezést el nem fogadhatjuk, mert az eredeti textus ezt meg nem engedi.* ⁷⁾

Ugyanily magyarázattal szolgálnak *Lact.* Instit. div. III. c. 18. – *Chrysost.* Comm. ad Gal. c. I. – *Winckler.* Comm. iurid. de mortis volnt. prohib. ac poenis. Lips. 1775. p. 11. – *Hermann* p. 11. – *Lipsius.* Manuduct. ad stoic. philos. Antverp. 1604. Diss. 28. p. 208. – *Funck.* Cfr. Kobeck. lib. II. p. 290. adn. ff.

¹⁾*I. Mos* IX. 6. – ²⁾ *Beusch* Einleit. in d. alte Testament. Freiburg 1870. 1Y. kiad.-75. lap. 5. pont. – ») *Job.* II. 7–10. – ⁴⁾ *Job.* AII., 14–16. – ⁵⁾ *Tárkányi-féle* szentírás u. o. 18. jegyzet és *Michaelis* német fordít. – ⁶⁾ *Less* v. Selbstmorde. Gitt. 1778. 33. lap. – *Herrn.* 1. c. p. 12. – ⁷⁾ *Gonderius* a 15.v. ekkép magyarázza e helyet: „*crudelem et infamem mortem praeoptarem, quam imaginatioiis meae (melyről a-14*

Azonban tegyük fel, hogy Jóbnak valóban ingere volt e bűnre. Ez esetben is csak a fentebb jelzett következtetésre juthatunk. *Jób* teljesen elfojtja ingerét, s kísértésének fényesen ellenáll, mert *Isten meghatározta éltünk határait.* ¹⁾ *Sz. Ágoston* szerint megöhlhette volna magát, de ezt nem tette. mert tudta, hogy igaz nem lehet olyas, mit az igazság tilt. Hatalma, tehetsége megvolt ugyan e bűn elkövetésére, de ő iszonyodott ettől, mert az igazságosság ezt nem engedte. ²⁾ *Jób* kárhoztatja az öngyilkosságot, és ily meggyőződést kell tulajdonítanunk e könyv szerzőjének is. *Jób* emelkedettebb szelleme nem tekinti a földi szenvedéseket mindig büntetéseknek, hanem az erény gyakorlására, Isten akaratában való megnyugvásra szolgáló alkalmaknak, *szerénte tilos az öngyilkosság még a legvégsőül: fájdalomban is, mert ez bűn Isten gondviselése, s a kötelmek teljesítése ellen.*

Az eddigiekből láthatjuk, hogy Mózesnek az öngyilkosságra vonatkozó különös tilalma s kárhoztatásában foglaltaversben panaszkodik) calamitatem.” Quasi dicat optarem potius mortem violentissimam quam vitam hanc miserrimam. Ita Chrysostom.” – *Mosenmüller* pedig a 15. v.-ben levő „suspendium” szóról így nyilatkozik: *manhak* denotât suffocationem quameunque, non tantum earn, quae strangulatione scilicet laqueo fit. ἀγγώνυ et δίωττωκχν respirandi difficultatem et suffocationem, Aretaeus inter morbi (elephantisis) proprietates commemoravit. His vexatus, optat, ut tandem omni aura interciperetur. Dirum αυτοχειρίας votum inesse his verbis; vix putem.” S.S cursus completus Paris. 18(57. XIII. p. 748 et 49. – *Bolouc*: „suspenämm,” ex hebrea *hanak*, cujus *pid*, – unde formatur – sigaificat strangulare aut suffocare (eng sein, angustus), in *niphal* suffocare i;e. Cum igitur nostrum *manhak* ex *piel* formetur, vertimuf. suffcationem. Sed quia suffocatio alio modo fieri potest pr am per sui ipsius suspendi im, non possum non mirari rigidum quorundam ingenium, cui ex his verbis colligunt, et Jobum desperasse et (quod de sanctissimo viro cogitare nefas est) sese propriis manibus extinguere per suspendium voluisse. Quid, quod etiam servata interprets (r. latini) vers, one et inteme::ata Jobi sanctitate animi fortitudine simplicem admoclum sensumtalem dicere possumus, ut malit quamlibet violentam et ignominiosissimam mortem etiam per xiublicum suspendium subire, quam in iis quae patitur doloribas diutius vivere?” *Commen.* inL. Job. Paris. 1619. p. 3'20. –*Pineda*: „dicit se quodcuaque genus neris sive naturalis, sive violentiac, etiam ignoriiniosissimae, qualis strangulatio, aut suspendium est, levius sibi atque optabilius futurum, ut finem aliquem capere possiut mala gravissima.” *Comment,* in L. Job. Colon. Agr. 1701. p. 370. Az egész összefüggés sehogy sem sejtetheti velünk az öngyilkossági ingert; sőt a *desperari* szó is más jelentményű az eredetiben, mint milyenben mi használjuk. Azonban bármily értelemben vegyük is e kétes helyet, egyaránt véleményű k megerősítésére szolgál.

¹⁾ *Job.* XIV., 5. – ²⁾ *Sed hoc juste facere non posset, quoniam nulli fas est se ipsum occidere. Contr. Gaudent.* c. 30. n. 35.

tott az ölés általános tilalmában. Ennek különös tilalmát pedig (ha ez valóban nem adatott) ama kor viszonyai fölöslegessé tették. Ha Mózes ennek gyakoribb elkövetését tapasztalta volna, bizonyára hallatta volna büntető szavát, és ki a zsidónép minden életmozzanait figyelemmel kísérte, bizonyára meg nem feledkezett volna az *Isten, társadalom és önmaga* iránt elkövetett merénylet magakadályozásáról. *Vajjon feltehető-e a törvényhozóról, kinek részletező szigora kivált a szándékos gyilkosságot* ¹⁾ *illette, hogy az öngyilkosságot tűrte, közönnyel nézte volna?* Helytelen tehát az állítás, hogy Mózes könyveiben az öngyilkosság kárhoztatása s tilalmára semmi utalást sem találunk. Indokolatlan továbbá ama hiedelem is, hogy e bűn Mózes korában meg volt engedve, vagy hogy azt Isten tűrte.

A mindenható tilalma: „*Ne ölj!*” magába foglalta a gyilkosság minden nemét. Talán az öngyilkosság bűne leginkább élesztette a lelkiismeret tüzét, mert a hajlamaiban annyira változékonny nép, ez egy szempontból feltétlenül látszik megőrizni, s tiszteletben tartani Isten törvényét. Ha a szenvedélye által elragadtatott zsidó ritka esetben a gyilkosság tettétől nem is riad vissza, az öngyilkosságot a tapasztalás Mózes korában nem igazolja.

Mózes után még jóval nem fordulnak elő öngyilkossági esetek. idők folyamában azonban a zsidók sem kerülték ki a növekvő romlás veszélyeit. A pogányokkal folytatott érintkezések erőtlénítették a törvény iránt való tiszteletet. Az erkölcsök lazultak, az elfajulás és sülyedés jelenségei az idő haladásával arányosan gyarapodtak. A zsidók életében a Mózes koráig ismeretlen bűnök megdöbbentő mérvben s alakban merülnek fel; sőt, midőn a pogány szokások a zsidók életébe szivárogtak, már az öngyilkosság visszariasztó eseteivel is találkozunk. Az emberi méltóság s rendeltetés legtisztább fogalmával dicsekvő nép körében a pogányokkal való érintkezés után ²⁾ már megfogamzott a merész gondolkodás, mely az életfentartás tanát a gyilkosságra vonatkozó törvényt megingatta, Csak ezen időtől fogva találkozunk az öngyilkosság egyes példáival. *Ahimelek* a torony mellé jutván erősen harcol. De midőn az ajtóhoz közeledett, egy asszony malomkövet dobott reá, mely fejét betörte. Rögtön e szavakat intézi fegyverhordozójához: „*Vond ki kardodat, és ölj meg engem, netalán azt mondják, hogy asszonytól ölettem meg!*” A szentírás csak ezt jegyzi

¹⁾ *Salvador*. Gesch. d. Mos. Instit. Hamltg. 1836. II. k. 7. lap.

²⁾ *Lipsius* 1. c Diss. 23. p. 208.

meg: „Ki a parancsot teljesítvén, megöle őt.” Csak alább tünteti fel *Ahimelek* tettét mintegy Isten átkának e szavakkal: „És megtartá Isten a gonoszt stb.”¹⁾

Találkoztak egyesek, kik az öngyilkosságot dicséretes tettnek tekintették azon esetben, ha az egyed látja, hogy azontúl csak Isten gyalázatára fog élni.²⁾

A filiszteusok üldözöbe vették Israel megfutamodott férfait. *Saul* három fia elesett, ő pedig megsebesült. A menekülés tehetségéről lemondva, s vesztét előre látva, így szól fegyverhordozójának: *Vond ki kardodat és ölj meg engem ne talán elérkezzenek e körülmételetlenek és megöljenek engem, csúfot üzvén belőlem.* De elrémült fegyverhordozója vonakodott engedelmeskedni. *Saul* tehát megragadta kardját és beledölt.³⁾ *Baziás* bevádoltatik *Nikanornál.* Ez kiküldé ellene üldöző csapatját, mely *Baziás* házába rontott, s már az ajtót betörni készült. Az üldözött „inkább akarván vitézül meghalni, mint a gonoszok alattvalója lenni, és az ő nemzetéhez méltatlan bántaln. akkal illetetni, magát karddal megsebesíté.”⁴⁾ Elharmarkodott dőfése nem okozván halálos sebet, a betörő ellenek karjaiból kibontakozott, s a sokaság közé vegyült. A néptömegben átfutott, majd megállt egy meredek kősziklán és landadó erejében még belrészeit, kiszakgatta. Végző szavait az élet urához intézve kiadta lelkét.

A zsidók *nemzeti büszkesége* ez eseményt a dicsőség mezébe öltözteté. Az írás szavai, hogy ő inkább akart „vitézül” meghalni, nem szül -nehézséget, mert ezek Eaziásnak gondolkodásmódját, nem pedig a szerző helyeslését tükrözik vissza.

E felfogás nem zárja ki ugyan az igazságot, hogy Isten az élet s halál ura s csakis az ő akarata tekinthető elégséges oknak az élet fölládozására, hanem körébe vonja a tévelyt, hogy Isten az egyedet az említett esetben erre feljogosítja, *Saul* megölte magát, nehogy a körülmételetlenek belőle csúfot üzzenek, *Baziass* többre becsülte az önkénytes halált, mint a pogány alattvalóságot. Mindketten pedig azért választották a szabadulás e nemét, nehogy a jövőben *Isten gyalázatára* éljenek. Mily fontosságot lehet tulajdonítani ezen indoknak? A választott nép elbizakodottsága a nevezett két

¹⁾ *Birok.* IX. 51-57. – ²⁾ *Hug. Grot.* 1. c. II. c. 19. §. V. n. 4. – *Heumann* Exercit. acad. de autoch. philosoph. Jen. 1703. p. 13. – *Pufendorf.* De iure nat. et gent. Lib. H. c. IV. §. 19. p. 246. – ³⁾ *I. Sam.* XXXI. 1–6. – ⁴⁾ *II. Makk.* XIV. 42.

alakban a kevélység ama fokára emelkedett, hol csak a szenvedély alkot jogot, melynek nevében az elkapott egyén bűnt követ el. *Saul* és *Baziás* eljárása eltérés volt *Mózes* öröklött hagyományaitól, mely Istennek az élet feltétlen Urának akaratóval ellenkezik. A ferde felfogás, mely az érintett két esetben szembe ötlük, a zsidónép gondolkozási köréből többé el nem enyészett, sőt idővel nagyon elterjedt. *Phasael* a parthok által elfogott tetrarcha ugyanoly indokból okozta önmagának vesztét. O a haláltól nem félt, de iszonyodott a gondolattól, hogy az ellenség kezében lelje halálát. Minthogy bilincselte kezeivel önmagát meg nem ölhetette, a sziklának rohanva fejét szétzúzta.¹⁾ Itt is jutott szerep kevélységnek.

Mintha a zsidóságnak, melyet a seregek ura hajdan oly sok dicső győzelemre juttatott, nem volt volna szabad legyőzetnie, s legyőzetés esetén az ellenség kezébe jutnia. Mintha meggyaláztatnék az Úr, ha a pogány erő a választott nép valamely tagját hatalmába ejti.

Nem hiányoztak azonban oly kivételes esetek sem, melyekben az öngyilkosság indokál a lelkiismereti furdalás, vagy éhez hasonló tényező ismerhető fel.

Akitofel tanácscsal szolgál az atya ellen fellázadt *Absolonnak*, ki azonban azt el nem fogadja. *Akitofel* előre látta a veszteséget és hihetőleg félt a király büntetésétől. Azért elrendelvén házát fölakasztá magát, s őt atya sírjában eltemették. *Absolon* pedig szerencsétlenül harcolván legyőzetett, az erdőben egy nagy verembe vettetett, és nagy rakás követ hordtak rája.²⁾ Az elsőnek tisztességes módon, az utóbbinak pedig félreeső helyen történt eltemettetése nem elégséges ok azon hiedelem ápolására, hogy a zsidók *Akitofel* öngyilkosságát helyeselték. Itt a fenforgó viszonyokat kell szemügyre vennünk. Kik eszközölték a temetést? A lázongók! *Akitofel* oly tanácscsal szolgált nekik, mely javukra vált volna; mert ők e tanács visszautasítása miatt valóban legyőzettek. Miért tagadták volna meg a végső tiszteletet annak, kinek tanácsát isteninek szokták volt tartani? *Absolont* pedig a győzők temették el, kinek mint lázongónak emlékét megbélyegezni akarták.

Az öngyilkosság főleg az utóbbi időkben már neni cse kélj mértékben lehetett elterjedve. A *Josephus* által említett büntetés gyakori foganosításnak örvendhetett. *Philo* (25. Kr.

¹⁾ *Ant. jud.* IV. c. 22. p. 386. – ²⁾ *II. Sam.* XVII. 1-23. és XVIII, 17,

e. 39. Kr. u.) nyilatkozata hasonlóan arról tanúskodik, hogy az öngyilkosságra való hajlammak már jelentékeny tápot nyújtottak az öröklött tévtanok. A római uralom által elnyomott zsidók követe *Cajus* császárhoz indul Rómába, hol a többi közt ily szavakra fakad: Miért küldtök ellenünk seregeket? Mi meggyilkoljuk öveinket, és saját vérünket amazokéval elegyítvén az öngyilkossághoz folyamodunk. Ha már meghaltunk véghez vihetitek a császári rendeleteket. Még Isten sem fog minket kárhoztatni, ha mind a császárnak megadjuk a kellő tiszteletet, mind szent törvényeinket megőriztük. ¹⁾

Sőt időközben az öngyilkosságok esetei feltűnőbb számban jelentkeznek. *Joppe* ostromakor a lakók nagyrésze a hullámokban lelte halálát, többen pedig öngyilkosokká lettek, ²⁾ *Jeruzsálem* ³⁾ végpusztulásakor a kétségbeesés már ezreket ösztönzött e szörnyű bűnre. *Eleazar a massadai* zsidókat (mintegy 960-at) reábirja az öngyilkosságra, nehogy a rómaiak hatalmába jussanak.

Mindamellett azonban az öngyilkosságot kárhóztató erkölcsi felfogás is végig vonul a zsidók egész történelmében. ⁴⁾ Ez jellemzi főleg a zsidó nép vallásos világnézetét; mert benne megvolt az öntudat, hogy az öngyilkosság büntetése az örök életben el nem marad. Az önfeláldozások nemes példái, melyeknek mindig magasabb rendű eszme szolgál indokul, gyakran lépnek előtérbe. Kétes lelkiületű tudósok ezeket az öngyilkosságok közé sorolják. ⁵⁾ Mi az egyes eseteket bemutatjuk, mert ezek futólagos érintése már kellően megismerteti velünk a zsidóknak e tárgyra vonatkozó, egyetemes erkölcsi érzületét.

1. Az egybegyült filiszteus fejedelmek vendégség közben előhivatják a vak *Sámsont* tömlőcéből, hogy játszék előttök. A fogoly így szólítja meg a vezető szolgát: segíts, hadd illessem azon oszlopokat, melyeken az egész ház nyugszik és azokhoz támaszkodva kissé megnyugodjam. Háromezerén gyönyörködtek a két oszlop közé vonult *Sámson* játékában, ő pedig segélyül hívta az Urat, s könyörgött előbbi erejeért,

^{x)} *De legatione ad Cajum*. – ²⁾ *Be bell. tud.* III. c. 15. p. 668. –

⁸⁾ A győztes rómaiak feltörvén a csatornák és sírokat, mintegy kétezer bajtót találtak, kik részint önmagukat ölték meg, részint egymást megsebesítve vetettek véget életüknek. L. c.VH.c.17. p. 759. et c.28. p. 775–777.–

⁴⁾ *Grotius Hug.* 1, c. II. c. 19. §. 5. n. 2–3. – ⁵⁾ *Bobeck.* 1. c Lib. I. p. 244–307. – Sőt még *Stäudlin* sem bírta e tekintetben palástolni protest. felfogását, illetőleg elfogultságát, mely oly gyakran indította őt téves vélemények pártolására.

hogy magát ellenségein megboszulhassa, kik szemeit kiszúrták. Majd karjaival átölelve a két oszlopot e szavakra fakadt: Haljak meg a filiszteusokkal együtt! És megingatván az oszlopokat a ház leszakadt. ¹⁾ 2. A *Tarsisba* menő hajót nagy tengeri vihar érte. A megfélemlert hajósok már minden terhet dobtak a hullámok közé, hogy a hajót megkönnyítsék. Végre sorsot húztak, hogy megtudják, miért van rajtuk a veszedelem? A sors *Jonas* prófétára esett, ki végre ilykép akarta őket megnyugtadni, *fogjatok engem, és vessetek a tengerbe; mert én tudom, hogy miattam jött rátok e nagy vihar.*” Mit meg is tettek, s a tenger háborgása megszűnt. ²⁾ 3. *Eleazar, Saura fia* a jogos harcban megpillantja a király páncélával jelzett elefántot; és gyanítván hogy azon van a király, elszánta magát népének megszabadításai a. A nagy állat alá menvén vérébe mártja kardját, az pedig lerogy, s a hőst eltemeti. ³⁾ 4. *Eleazar, a fő írástudók egyike*, élemedett, s tiszteletreméltó férfiú kényszerítetik, hogy sertéshúst egyék. Ő pedig inkább akart meghalni, mintsem az úr parancsát megszegni, s öregségére gyalázatot vonni. Azért bátran akarok kimúlni az életből, így szól, hogy öregségemre méltónak láttassam, és az ifjoknak erős példát hagyjak. És csakugyan ő halálra kínoztatott „nemcsak az ifjoknak, folytatja az írás. hanem az egész nemzetnek az ő halála emlékezetét az erény és erősség példája gyanánt hagyván. ⁴⁾ 5. *A makkabeusok* ⁵⁾ Kr. e. 166-ban Antiochiában inkább meghalnak, mintsem hogy a törvényt megsértsék. Ez önkényes föláldozás indokát képezi az örök élet, a föltámadás megingathatlan hite, és a meggyőződés hogy Isten az élet egyedüli ura. „Nem tudom, így szóli az anya gyermekeihez, az én méhemből miként lettetek, mert nem én adtam nektek a lehetet, a lelket az életet, és mindenitek tagjait nem én magam foglaltam össze, hanem a világ teremtője, ki az embert eredetében alkotta, és mindeneknek léteit adott. O nektek irgalmassággal ismét visszaadja a lelket és életet, valamint ti most magatokat föláldozátok az ő törvényeiért.”

A nevezett esetekben nem bitorolják az egyedek az Istent egyedül illető jogot, sőt inkább oly tényeket nyújtanak nekünk, melyeknek főindoka azon elv, hogy a Mindenható az élet és halál ura.

Sámson és Eleazar nem követnek el öngyilkosságot,

¹⁾ *Birák*, XVI, 23-31. – ²⁾ *Jón*, I, 1-16. – ³⁾ *T. Makk.* VI. 43-46, ⁴⁾ *II. Makk.* VI, 18-31. – ⁵⁾ *U. o.* VII.

hanem a jogos harcban küzdve lelik halálukat. A makkabeusok és Eleazár életüket Isten egyedüli birtokának tekintik, melyhez joguk nincs, azért inkább vértanúságot szenvednek, semhogy Isten törvényét megszegjék. Jónás is megelőzhetett volna a hajósok szándokát, és a hullámok közé önkényt temetkezhetett volna. Azonban ő bevárja gyászos sorsát, mert azt Isten határozatának tartja, ő nem kereste a halált, hanem azt szívesen fogadta. Mindezekben végre hiányzik az önélet megsemmisítésére irányzott közvetlen szándék, tehát nem is számíthatók az öngyilkosok közé.

A zsidóknál általában e szót „meghalni,” ezzel: „*elköltözni, elmenni, elbocsátani*” (*dimittere*) cserélték fel, ¹⁾ mint ezt a sz. írás számos helye bizonyítja. ²⁾ Az eszme, hogy csak Istennek van hatalma az élet s halál felett, mindig élt a zsidók között. ³⁾ *Jésus* így szólt a zsidókhöz: Ahova én megyek, ti oda nem jöhettek. Ezek megrémülve kérdezték: Vajjon megöli-e magát, hogy azt mondja: Ahová én stb. ⁴⁾ Vajjon e hely nem azt bizonyítja-e, hogy a zsidók meggyőződése szerint az \times öngyilkosokra a túlvilágban nagy büntetés vár? Mit jelenthetne egyebet e szavakban kifejezett rémületük, hogy ők *Jézust* nem követhették, ki ferde föl fogásuk szerint öngyilkossá akart lenni?

Philónak említett nyilatkozata nem tükrözi vissza a zsidók egyetemes felfogását; mert e tudós zsidó megismerkedvén a pogány világnézettel, kivált erkölcs dolgában a stoikus bölcsészet befolyása alatt áll. ⁵⁾ Különben is azon iskolának tagja volt, mely Mózes törvényeit a pogány erköcs-telenséggel szerette párhuzamba állítani, és gyakran szándékos ferdtítéseket követett el.

Állításunkat végre megerősíti a Josephus által megörökített büntetésen kívül annak *emelkedett szellemű beszéde*. ⁶⁾ Ezt tüzetesen fogjuk előterjeszteni, mert ebben az első bölcsészeti érvek észlelhetők, melyeket egy zsidó az öngyilkosság bűne ellen fölhozott. A rómaiak minden áron Josephus

¹⁾ *Grotius Hug.* 1. c. 19. §. 5. n. 8. – ²⁾ *Elköltözöm* magzatok nélkül. *Gen.* XV, 2. A septuaginta magyarázói ezt így fejezték ki: *εγώ δε απούομαι ατεκνος*. És midőn amaz meghalt a hegy tetején, lejöve Mózes Eleazárral. *Num.* XX. 29. *on απεΑύθη Ααgov*. Most *bocsátod* el uram szolgádat. *Luk.* II. 29. – ³⁾ *Bölcs.* XXI, 13. *Jéz.* V. *Móz.* XXXII, 89. – I. *Kir.* II. 6. *Jésus.* XI. 14. *Jób.* I. 21 – ⁴⁾ *Ján.* VIII. 21-22. – ⁵⁾ *Böllinger. Heidenth. u. Judenth.* Regensb. 1857. 847 lap. 213 pont. – *Alzog. Kgsch.* I. K. Mainz 1872. 72. lap. – ⁶⁾ *De bel. iud.* III. c. 14. p 665 etc.

nyomára akartak jutni, mert úgy vélekedtek, hogy ennek elfogatásával a harc véget érne. Hasztalanul kutatták a rejtékhelyeket, és vizsgálták az elesetteket. Jos. a város bevétele után a rómaiakon áttörvén egy mély kútba ugrott, mely nagy barlanggal volt összeköttetésben, és hol mintegy 40 nevezetesebb zsidó férfiú rejtette el magát, kik néhány napra való eleséggel rendelkeztek. A várost előzőlő római katonák azonban csakhamar nyomára jöttek. *Vespasianus Nicanor* követét küldi hozzá, hogy őt életének biztosítása mellett az odúból kicsalja. Jos. hosszas tűnődések után végre hajlandónak nyilatkozik Nicanor ajánlatának elfogadására és Istenét tanúságul hívja, hogy ő mint Im szolgája, nem pedig mint áruló fog a rómaiak előtt meghódolni. De társai sejtven szándokát körülállták őt ily szavakkal: „Ha önkénytelen halsz meg, mint a zsidók hadvezére; ha pedig önkénytelenül, mint azok árulója fogsz meghalni.” Ezeket mondván kardjait mellének szegezték, és megöléssel fenyegették őt, ha a rómaiaknak meghódol. Jos. támadásaiktól visszariadva Isten törvényei ellen elkövetett vétségnek tartotta előbb meghalni, mielőtt e tárgyra vonatkozó meggyőződését nyilvánította volna, és azért bölcsészeti érvekhez folyamodik. „Kedves Barátaim! így kezdi beszédét. Miért vágyódnánk oly erőszakosan életünknek önkezünkkel véget vetni? Miért akarnók a bensőleg egyesült lelket s testet szétválasztani? Dicső a csatatéren meghalni, de a hadi törvények szerint, vagyis a győztesek fegyverei alatt elvérzeni. Ha félnék a rómaiak vasától, méltó volnék arra, hogy önmagamat megöljem. Mennél méltóbb tehát, hogy mi önmagunkat kíméljük meg, midőn a rómaiak is kíméinek minket! Valóban szép a szabadságért meghalni, de csak az azokkal folytatott küzdelemben, kik szabadságunkat megtámadják. A rómaiak azonban most sem nem harcolnak ellenünk, sem nem vágnak minket megölni. Egyaránt gyáva, ki nem akar meghalni, midőn a szükség úgy hozza magával, vagy ki meg akar halni, midőn erre nincs szükség. Mi tartóztat minket vissza, hogy a rómaiakhoz menjünk? Nem a haláltól való félelem? Az ellenségtől félünk, bár még kétes, vajjon megöl-e minket? miért okoznók hát magunknak a biztos halált? Talán ellenvethetné valaki, hogy a szolgaságot kerülhetjük? Akkor kérdem mennyire vagyunk most szabadok? Talán bátor férfiúhoz illő az öngyilkosság? Szerintem erre csak a gyáva vetemedhetik. Félénk hajós az, ki a vihar kitörése előtt sülyeszi el hajóját. Az öngyilkosság nemcsak minden élőlény természetével ellenkezik, hanem

legnagyobb bűn Istenünk s Teremtőnk ellen. Nincs állat a természetben, mely önmagát megölné, sőt inkább mind-egyikben meg van a természeti vágy az élet után. Ennélfogva azok legnagyobb ellenségeink, kik életünktől akarnak megfosztani. Istent pedig megsértjük, ha ajándokát megvetjük. Egyedül ő tőle nyertük életünket, és ezt egyedül az ő rendelkezésére tartozunk bocsátani.” „Öngyilkosság által nem kerülhetjük ki a bíró ítéletét. Vajjon nem tudjátok, hogy kik a természet törvényei szerint válnak meg életüktől, és visszaadják Istennek amit tőle nyertek, örök jutalomban részesülnek. A saját testük ellen dühöngők lelkeit azonban a sötét alvilág fogadja ölébe. Mert az öngyilkosság mind Isten előtt gyűlöletes, mind legbölcsebb törvényalkotónk által fenyítetik. Sőt a törvény parancsolja, hogy az öngyilkosok napnyugotig el nem temethetők, míg ellenben ellenségeinket is szabad eltakarítanunk. Más népeknél szokás az öngyilkos jobbját levágni; mert szerintök ép úgy kell elkülöníteni a testtől a kezét, melylyel önmagukat megölték, valamint ők a testet s lelket egymástól szétválasztották. Azért illő, hogy szerencsétlenségünket ne növeljük vallástalanságunk, és Teremtőnk iránt való hálátlanságunk által. Életben óhajtunk maradni? Akkor ne foszszuk meg magunkat életünktől, mert nem szolgál gyalázatunkra, ha éltünkért azoknak mondunk köszönetet, kik már tetteinkben bátorságunkat tapasztalták. Ha azonban inkább óhajtjátok a halált, szebb s dicsőbb lesz ellenségeinkkel szemben meghalni, aik minket foglyokká tettek. Nem közelítem meg az ellentábort, hogy önmagam árulójjává legyek. Hiszen balgatagabb volnék amazoknál, kik önkényt pártolnak át az ellenséghez, hogy életüket megmentésük; mert én csak saját vesztémre tehetném azt. Mindamellet szívesen értekezem a rómaiakkal, ha megígérik életem biztonságát és mégis megölnék. Rendületlen lélekkel halok meg, mert hűtlenségük vigaszom leend.”

Josephus beszéde nem eredményezé a várt sikert. A zsidók gyávaságát lobbantván szemére, meg akarták őt ölni. E döntő pillanatban az egyiket nevéen szólítva, a másikat hadvezéri szigorú tekintetével fékezve, másokat kezöknél megragadva, vagy hozzájuk könyörgő szózatot intézve gyilkos szándékukat egy időre megakadályozta. De a szörnyű veszélyt mégsem bírta eltávolítani. Némelyek hadvezérok iránt való tiszteletből melléje állottak, de a többség ezeket hallgatásra kényszeríté. Josephus a szabadulás végső reményeiről is lemondván, következő indítványát terjeszté elő. „Húzzunk sorsot,

hogy megtudjuk, mily rendben kelljen meghalnunk? Akire a sors esik, azt mindig az utána következő fogja leszúrni, így legalább elérjük azt, hogy egyikünk sem öli meg önmagát, hanem másnak karddöfése alatt adja ki lelkét.” A zsidók megbarátkoztak e gondolattal, és inkább akartak hadvezérekkel együtt meghalni, mint életben maradni. A gyilkos munka vége felé közeledett; Josephus még egygyel maradt hátra. Ezt azonban sikerülvén a sorsolás abban hagyására birni, mindketten életben maradtak.

Bármily véleménynyel legyünk is Josephus jelleméről, az öngyilkosság ellen folytatott gyönyörű érvelései bizonyítják, hogy ő azt bűnnek tartotta, s e tekintetben a zsidók körében még fenmaradt vallásos fölfogáshoz ragaszkodott. Vagy föltéve, hogy Jos. csak azért érvelt az öngyilkosság ellen, mert életben akart maradni, mégis kétségtelen, hogy a zsidó közvéleményben gyökerező igazságokra hivatkozott, melyeket társai sem mertek tagadni. Azért téved Stäudlin, ki itt a platonikus bölcsészet befolyását észleli. ¹⁾ Mások Josephus e beszédének érvényét teljesen lerontani iparkodnak. ők ravaszságát hangsúlyozzák, mert míg *Phasaël* és *Saul* öngyilkosságáról irataiban magasztalólag nyilatkozik, addig feltűnő ellenmondásba jő önmagával azon pillanatban, midőn önmagát kellene meggyilkolnia, Ily állítás csak a felületes vizsgálódás, vagy az elfogultság eredménye lehet. Josephus nem mond ellen önmagának, midőn a *Phasaëlrol* szóló mondat ismételve mondja: „a kezdet dicső volt.” ²⁾ E dicső kezdet alatt nem érti Phasaél öngyilkossági kísérletét, hanem annak előbb elkövetett hőstetteit, és fényes múltját. Mintha sajnálatát fejezte volna ki a nagy férfiú fölött, hogy oly gyászos véget ért, és a pogányok kezeiben lelte halálát. Sőt Josephus még ezeket is mondja róla. Miután Phasaél meghallotta, hogy Heródes életben maradt, „*férfiásan és nyugodtan*” türte vesztét. ³⁾ Hasonlóan alaptalan Robeck állítása, hogy Josephus *Saul* király öngyilkosságát magasztalja. ⁴⁾ Ő magasztalja *Saul* nagylelkűségét, mert annak dacára, hogy előre tudta halálát, mégis mint király szíven hordva népe jólétét csatába indult. E tekintetben példányképül állítja fel *Sault* a királyoknak, sőt megjegyzi, hogy éhez hasonló sok nemes tulajdonságát szeretné bemutatni. Eddig még sehol

¹⁾ I. h. 19. lap. – Josephus zsidó pap volt, és ez elégséges utalás arra, hogy az öngyilkosságra vonatkozó tant nem idegen bölcsészeiből merítette, hanem őseitől örökölte. – ²⁾ De bell. ind. I. c. 11. p. 567. – ³⁾ *Ant. ind.* XIV. c. 22. p. 386. – ⁴⁾ L. c. I. p. 245.

sem érintette *Saul* halálát. Ezután leírja a csata veszteségét, *Saul* megsebesülését és végperceit. Vége felé azonban megjegyzi, hogy *Saul*nak ily vége volt, mert *Istenének nem volt engedelmes*. ¹⁾ *A higgadt komoly észlelés itt nem az öngyilkosság magasztalását, hanem inkább annak kárhovatátását fogja felfedezni*. Sőt ennek igazolására szolgálnak *Josephus* egyéb helyei, hol ő az öngyilkosságot határozottan *gonosz tettnek, bűnténynek (faeinus)* nevezi. ²⁾ *Robeck* tehát *Josephus* történelmi előadásának részleteit összezavarta; mert amint látuk, ennek magasztalása csak a harcba induló királyra, nem pedig az önmagát meggyilkoló *Saulra* vonatkozik.

Mi *Josephus* eddig tárgyalt helyeiben az őseitől öröklött vallásos felfogás tiszta visszatükröződését látjuk, mely az öngyilkosságot elítéli, de mely iránt az idők folytán elfajult- és a bűnök tengerébe sülyedt zsidók fogékonyságukat vesztek. A sokaságban még ekkor is élt a hagyomány, mely a lelkiismeret tiltó szózatát felkeltette és az öngyilkosságtól visszariasztott. *Jeruzsálem* végpusztulásakor a *tömeg* inkább akart éhen, *mint saját bűne folytán meghalni*, ³⁾ Sőt *Josephus* ugyanez alkalommal a világtörténelemben hallatlan tettet említ egy anyáról, ki később volt saját gyermekét megenni, *mintsem önmagát megélni*. ⁴⁾

A zsidók életében legfőbb tényező volt a vallás, mely az egy teremtő Istent állította fel a létezők végokának az élet és halál Urának és mely erkölcsi és társadalmi életük minden közegét áthatotta. A vallás jelölte ki a zsidó nép számára a tökélyesedés irányait, emelte erkölcsi s szellemi értékét. Amily mértékben mellőzte az őseitől öröklött vallás követelményeit, oly mértékben kezdé veszíteni tökélyesedésének tényezőit. Az erkölcsi sülyedés és ezzel kapcsolatban az öngyilkosság is feltűnőbb alakban azon időtől fogva jelentkezett nála, mióta átlépte a vallása által szigorúan meghatározott kört, és a pogányok erkölcsi tévelyeivel rokonszenvezvén ezeket elsajátítá. Sőt az öngyilkosság szörnyetege leginkább azon pillanatban dühöngött, midőn a pogányoktól kölcsönzött, de Mózes parancsa által tiltott bűnök leginkább váltották fel egymást; midőn a zsidó nemzet megfeledkezett erőt méríteni dicső múltjából, hogy a jel en iszonyú veszélyeiből kibontakozhassak, hanem mohó vágygyal karolta fel az idegen szokásokat, bűnöket és *tanokat*, melyek az emberi méltóságot aláássák, és az emberi rendeltetést elhomályosítják.

¹⁾ *Ant. iud.* VI. c 14. p. 166. — ²⁾ *Be bell lud.* VII. c. 28.

p. 776. — ³⁾ *De Vet. ind.* VII. C 7. p. 747. — ⁴⁾ C. 8. p. 748.

B. A pogányok.

I. Fej. A hinduk.

A föld legmagasabb hegyeinek árnyékában a természet pazar ajándokaival megáldott rónaságokon lakik ama nép, mely a legrégebb időkben mintegy tündéri lepellel volt elrejtve a világ elől. Macedonia nagyravágyó fejedelme fellebbente ezt, mert győzelmi szerencséje utat tört ez ország határáig. Ezen időkből bírnak némi homályos ismereteket e mesés népről, melyeket *Strabo*, *Diodor*, *Curtius* és *Plutarch*, (*Nagy Sándor* és mások korából származott kútfők nyomán) hagyományoztak át az utókornak. Az eszmélődésnek feltétlenül hódoló nép történeti múltja az évezredek homályában enyészik el. Rohamosan emelkedő korunk tudósai is bámulattal csüggnék a néma borongással lefolyt idők maradványain és nem lankadó tevékenységükben bizton következtetnek a képzelődés honában élő nép lefolyt életének mozzanataira, melyek szoros összefüggésben vannak az öngyikosság kérdésével. A világtörténelem alig tesz említést oly népről, mely vallási rajongásában oly természetellenes tettekre vemednék, mint a hinduk. E nép hajlamai, a szokatlan égalj befolyása kiszorítják őt a valóság köréből, és elvezetik a képzelmek hónába, hol *hisz* alap nélkül, *lelkesül* cél nélkül, *szenved* indok nélkül. Tylor¹⁾ beszéli, hogy egy hindu csak azért ölte meg anyját saját kérelmére, mert ennek egyedüli vágya volt az általuk üldözött tolvaj lelkét a más világon kínozni s nyugtalanítani.

A hinduk vallása az örök igazság forrásából eredő paták volt, mely idővel a tévelyek számtalan ereit magába fogadván hatalmas, dagadó folyóvá lett. És e roppant tévelyekkel telt vallás, melynek főeszméjét a bűnhődés képezi, gyakorolja a hinduk életére a legnagyobb befolyást. A lélek-

¹⁾ Lubbock, Entsteh, cl. Civil. Übers, v. Passow. Jen. 1875. 316. lap.

vándorlás hite a legiszonyúbb végletekre ragadta az ábrándozási tétlenségbe merült népet. Míg az állatok iránt táplált rokonszenvét, kíméletét és jó indulatát féltékenyen megőrzi, addig önmaga és felebarátja iránt megdöbbenő mérvben kegyetlenkedik. Az önkínzások különböző nemei, melyek a legrégebb időtől fogva e nép kiváló sajátságát képezték és nem ritka esetben az öngyilkossággal nyertek befejezést, fönmaradtak korunkig.

Sok vitára szolgáltatott alkalmat e kérdés: vajjon az ős hinduknál a *brahnanok*, vagy *gymnosophisták* helyeselték-e az öngyilkosságot? Legtöbb nehézséget okozott e kérdés megoldásában *Calanus gymnosophista* esete, ki *Nagy Sándor*, és serege jelenlétében máglyára lépett és magát önkényt elégeté.¹⁾ *Megasthenes*. hasanlóan *gymnosophista*, *Calanus* öngyilkosságát kárhoztatta.²⁾ *Grotius H.*³⁾ ez adat alapján azon következtetésre jut, hogy a hindu bölcsek az öngyilkosságot elítélték.

A classikus kor irodalma még más esetet is örökített meg, mely ez utóbbi véleményt látszik igazolni. *Plutarch Nagy Sándor* életrajzában említi, hogy a csodált hadvezér az ind bölcsekhez több fogós kérdést intézett megoldás végett. Ezek között figyelemre méltó a következő: Mit becsülsz többre a halált vagy az életet? Az életet, válaszolt a bölcs, mely a bajokat és a csapásokat eltűri.⁴⁾ E szavakban az öngyilkosság világos elítélése rejlik. *Seneca* oly bölcsekről szól, kik az öngyilkosságot tiltják, mert szeréntük, a természet által meghatározott kimenetelt, kell bevárni.⁵⁾ Némelyek úgy vélekednek, hogy *Seneca* ezek alatt a hindu bölcseket értette. *Megasthenes* és az utóbbi két adat tehát arról tanúszkodnak, hogy voltak hindu bölcsek, kik az öngyilkosság jogosultságát kárhoztatták. Azonban másrészt nem lehet figyelmen kívül hagyni az igazságot, hogy az öngyilkos *Calanus ind bölcs* volt. Sőt az ókor egyéb hagyományai kétségtelen bizonyítékot nyújtanak arról, hogy voltak más ind bölcsek is, kik az öngyilkosságot nemcsak helyeselték, hanem el is követték.

Curcius a hinduk ama visszariasztó és vad osztályáról

¹⁾ Aelianus. II. c. 41. Cicero. Tusc. II, c. 22. – De Div. 1. c. 23. Diód. Sic. Bibi. XVII. n. 107. – ²⁾ Strabo. Geogr. XY. p. 1045. C. – ³⁾ L. c. Lib. II. c. 19. §. n. 2. p. 551, – ⁴⁾ *Plut*, in. vit. Alex. M. p. S08. B. Lehetséges az is, hogy e bölcs feleletének főindoka volt a hódító hadvezér büntető szigorától való félelem. – ⁵⁾ Expectandum esse exitum, quam natura decrevit. *Epist.* 71.

emlékezik meg, melyet az u. n. bölcsek alkotnak, kik az öngyilkosságot magasztos tettek tekintik és önmagukat élve szeretik elégettetni. Ennek indokát a tehetetlen aggkor, vagy terhes betegség szokta képezni; mert fölfogásuk szerint ilyenkor a természetes halálra való várakozás az élet meggyalázása.¹⁾

Ezt bizonyítja *Josephusnah* egyik helye, hol az ind bölcsek nyugodtan lépnek a máglyára, és kiket a sokaság boldogoknak szokott nevezni.²⁾ *Plinius* szerint Indiában vannak bölcsek, kik a felgyújtott máglyán keresik önkénytes halálukat³⁾, kikről *Cicero* azt beszéli, hogy jajkiáltások nélkül égettetik el magukat.⁴⁾ *Lucianus* megjegyzi, hogy a brahmanoknak szokásuk nap felkeltekor a máglyára lépni.⁵⁾ Hasonlóan nyilatkoznak *Arrianus*,⁶⁾ *Strabo*,⁷⁾ *Diodor Siculus*⁸⁾, *Porphyr*⁹⁾, *Lucanus*¹⁰⁾, *Clemens Alex.*¹¹⁾ és mások. *Heumann*, újabbkori író pedig az ind bölcsek e szokását tüzetesen írja le. Ezek, úgymond, nem egyszerre rohannak a tűzbe, hanem midőn a máglya lángra lobbant, közel állnak és pörkölik magukat. Majd méltóságteljesen lépnek reá s bámulandó érzékletlenséggel tűrik el a tűzokozta fájdalmat.¹²⁾

Mi az említett történeti adatok egyikének hitelességét sem vonva kétségbe, a látszólagos ellenmondásokat könnyen fogjuk eloszlatni. Indiában a bölcseknek nem egy osztálya létezett. Már *Megasthens* is a bölcsek kettős osztályát említi u. m. a *Brachmanes* és *Germanes*-eket, kiket az előbbiek műveltségük által fölülmutatnak. Némely újabbkori tudós az utóbbiak vagyis a bárdulatlanabbak közé szokta sorolni ama bölcseket, kik dicsőségüket az öngyilkosság gya-

¹⁾ Unum agreste et horridum genus est, quos sapientes vocant. Apud hos occupare fati diu pulchrum, et vivos se cremari jubent, quibus aut segnīs aetas. aut incommoda valetudo est; expectatam mortem pro dedecore vitae habent *De reb. Alex. M.* Ausgb. 1745. Lib. VIII, c. 9. §. 31 33. p. 648-649. — ²⁾ *De hello iud.* VII. c. 28. p. 777. — ³⁾ *Hist. Nat.* VI. G. 19. p. 89. — ⁴⁾ Quae barbāria India vastior, aut agrestior? in ea tamen gente primum ii, qui sapientes habentur, midī aetatem agunt. . . cumquē? *ad jlamam se applieaverint, sine gemitu aduruntur.* *Tuse.* V. c. 27. — ⁵⁾ Moris est Brachmanibus, ut salutato sole oriente pram conscendant, *De morte Per.* p. 781. — ⁶⁾ *De exped. Alex. M.* VII. c. 1. — ⁷⁾ *Geogr.* XV. p. 1039. C. et p. 1045. B. — ⁸⁾ *Bill, hist.* XVII. c. 107. — ⁹⁾ *De usu etc.* IV. p. 410–411.

¹⁰⁾ Quique suos struxere vini que calentes
Conscendere rogos Prob! quanta est gloria genti,
Iniecisse manum satis, vitae que repletos.
Quod superest, douasse deis. Lib. III. v. 240.

¹¹⁾ Lib. IV. Strom. 481 et 451. — ¹²⁾ *De autoch. Philosophorum* Jen. 1.703. p. 13.

korlásában helyezték, és kiket a műveltebbek az éri meg is vetettek. Ily különbséget sejtet velünk *Curtius* is, mert az öngyilkosságot helyeslő műveletlen bölcsekkel ellentétbe helyezi a városiakat, kik a csillagászathoz értenek.¹⁾ Az előbbiekhöz tartozott kétségtelenül *Calanus* is, kit *Cicero* műveletlennek és barbárnak nevez.²⁾ Ezek nyomán tehát valószínűséggel állíthatjuk, hogy kezdetben az ind bölcsek egy része kárhoztatta, más része pedig helyeselte az öngyilkosságot; bár az utóbbiak a classikus kor gyakori utalásából következtetve jelentékenyen felülmúlták az előbbieket, sőt idővel általánosan elterjedtek.

Különben az ind bölcsek egyik szembeötlő sajátosságát tárgyalván nem téveszthetjük szem elől ama igazságot, hogy az ind ős világnézet a vallásban tükröződik vissza, és hogy az ind népnél a bölcelem és hittan soha nem vált külön. Az ind bölcsészet a létező világot csak egy könnyen eloszló ábrándképnek tekinti. A világ megvetésének gyászos érzete jellemzi azt, mely a kegyetlenség visszariasztó nemeit ki nem záró szigorral érvényesül a nép gyakorlati életében. Vallási felfogása szerént a mindenség *Brahma* önfeláldozásával állt elő, és ezért téves hiedelmében önmagát teljesen feladja, minden érzeményét, gondolatát, hajlamait, sőt egész szellemi, egyéniségét előli, hogy az isteni tökélyhez közeledhessék. Az ind pantheismus eszerént nem önistenítés, hanem önmegsemmisítés.³⁾

Az ind nép általában nagyon vallásos; de vallásosságát leginkább a vezeklés helytelen felfogása jellemzi. A vezeklés egyenlő náluk a balga önfeláldozással, mely karöltve jár az öröm és fájdalom iránt tanúsítandó közönnyel, az életet veszélyeztető, sőt előli önkínzással, és öngyilkossággal. Ezekben nyilvánul az ind cultusnak gyakorlati oldala, melynek érvényét a bölcsek vérfagyasztó példái fentartják és szentesítik. A brahman a világ hiábavalóságának, és tiszta bölcseségének öntudatában, az őslényről való gondolkodással eltelve visszavonul a köznapi élet köréből és megkezdí az életrövidő iszonyú munkát.

A *brakmanisnak* e vallási tévelyét hatványozott alakban tükrözi vissza a *buddhismus*, Míg az első csak annyiban ítéli el a világot, amennyiben ez nem maga *Brahma*, de ebbe ol-

¹⁾ *De Reb. Alex.* VIII. c. IX. §. 33. p 649. – ²⁾ *Calanus Indus, indoctus ae barbarus, in radicibus Caucasi natus etc.* – ³⁾ *Csengery*, Tört. tanulmányok. Pest 1870. I. k. 228, és 244. lap.

vadva ismét jó lehet; addig az utóbbi a világot feltétlenül rosznak tartja. Míg a Brahma híve szenved, lemond mindenről, hogy jutalmát annak ölében föllelje; addig a buddhista megsemmisülésében, keresi nyugalomát. A hit, hogy létezik valami, Buddha szerént csalódáson alapul; minden csak gondolt valami, pusztá látszat. E képzelt élet, e tetsző állapot *Sansara*-nak neveztetik. Ellentéte a *Nirvana*,¹⁾ vagyis a tökéletes mozdulatlanság és nyugalomnak isteni állapota. A *nirvaná*-hoz csak egy módon, azaz önmegsemmisülés által juthatni el. *Menza* szerént²⁾ ez alatt azonban nem kell értenünk a durva, hanem az eszményített öngyilkosságot, mint p. o. a gázt sem irtjuk ki, ha szarát vágjuk le, hanem csak úgy, ha gyökerét legvékonyabb szálaival együtt kitépjük.

E szörnnyű tanok valósításán fáradozó bölcsek (brahmanok) az önfeláldozás öt nemét állapították meg, melyeket vallási meggyőződésük megengedett³⁾ u. m. 1. éhen halni, 2. önmagát elégettetni, 3. önmagát a fagy gonosz behatásainak kitenni, 4. Gangesben a krokodilok által fölfaladni, végre 5. akár Ailahhabad-nál vízbe ugrni, akár vágó eszközzel életének véget vetni.

Az isteni tekintélyben részesített brahmánok sűrűen nyújtott példái nem maradtak befolyás nélkül a néprétegekre sem, hová mételyező szokásaik iszonyú mérvben szivárogtak át. Erről szymorú tanúságot tesz az úgynevezett *szekér-ünnepély* (*Ticcnal-Tirunnal*) a bengali kerületben.¹⁾

Dsagernat, egy 60 lábnyi magas tornyon nyugvó fölcifrázott és vérszínű, tátott szájú bálvány szekérre tétetik, melyet a férfiak, nők és gyermekek hosszú kötelek segítségével hoznak mozgásba. A szörnyeteg iszonyú robajjal lassan mozdul előre a papok dalai és a nép féktelen ujjongásai között. Az ünnepély csakhamar vérfagyasztó jeleneteket idéz elő. A

¹⁾ Nirwana ist die Vernichtung aller Lebenselemente. Das gereinigte Wesen erfreut sich nicht mehr durch Binnenlust nachdem es die Uebel erkannt hat, die daraus entspringen. Diurch Vernichtung der 108 Arten böser Begierden befreite es sich von der Wiedergeburt, wie aus dem Kachen eines Alligators; es hat alle Anhänglichkeit an andere Wesen besiegt; es ist vollkommen frei vom Leben, und alle Schmerzen, welche mit der Wiedergeburt verknüpft sind, sind überstanden. Auf diese Weise ist das Leben bis in die Wurzel vernichtet, und diese Vernichtung ist Nirwana. *Mailänder Die Philosophie d. Erlösung i. h.* 61.9. lap. – ²⁾ Die vorchrist. Unsterblichkeitslehre. Leipz. 1870. I. k. 270– 273. lap. – ³⁾ *Rhode* a sz. könyvek nyomán úgy vélekedik, hogy *Veäa* megengedte, *Satra* tiltotta az öngyilkosságot. V. ö. *Über religiose Bildung, Myth u. Phil, der Hindus.* Lipcse 1827. I. k. 451. lap. stb. – A) *Cantu* I. köt. 473-475.

rajongók vallásuk követelményeinek engedve, a kerek alá vetik magukat, hogy a vérontást óhajtó istenség mosolyára érdemeseknek találtassanak. Sokan karjaikat, vagy lábaikat tördeltetik össze, a jámborabbak pedig életüket is föláldozzák. Az angol *Buchman* 1806-ban e borzasztó ünnepély szemtanúja lévén, egy hason fekvő hindut látott, amint előre nyújtott karokkal a kegyetlen istenségre várakozott. Szétmargangolt teste soká hagyatott a kerékvágás mélyedésében, hogy a nép abban gyönyörködhesse. Némi távolságban ettől ismét egy nő áldozta fel önmagát, ki csak fél testét zúzatta össze, hogy annál nagyobb kínokat szenvedvén még inkább kinyerje a bálvány kegyét. A nő néhány óra alatt szörnyű fájdalmak között megszűnt élni.

Hasonló ünnepély rendeztetik évenként az *arracani* tartományban *Quiai Pora* bálványnak. ¹⁾

A vezeklés téves felfogás a az önkínzások számtalan nemét idézte elő, melyek a gyakorlati életben folyton váltakoznak, bár ezeknek nem mindig következménye a halál.²⁾ A vallási rajongás királó előszeretettel ébresztett a hindukban a tűz iránt, melybe bámulandó meglepődöttséggel rohannak, mintha a romboló lángözönben egy jobblét korszaka viradna fel számukra. Az öngyilkosság e neme is sajátos szertartásokkal van összekötve, melyeket *Kircher* véleménye szerint a perzsáktól és szomszédos chaldaeusoktól sajátítottak el.³⁾

A *sangon* sziget lakói, mint ezt *Luloubére* állítja, virágkoszorúkkal úszták át az Ouglyt, hogy isteneik tiszteletére a cethalak martalékául kitegyék magukat.⁴⁾

Általánosan ismeretes az ind özvegyek (a sati-k) gyakori öngyilkossága.⁵⁾ A hinduk erkölcsi bölcsészete nagy súlyt fektet a nőknek férjeikhez való viszonyára. A nő férjét Isten gyanác tartozik tisztelni és jövő boldogságát csak annyiban érheti el, amennyiben urát tiszteli. Az özvegy nőknek férjeik elhalálozása után pedig a házasság megújítása tilos. Ezen alárendeltségi viszont érzete idővel az özvegyek öngyilkosságát eredményezte. E sokszor megvitattott szokás eredetét eltérőleg szokták megmagyarázni. Leginkább a nők féltékenységében, mások ismét az életuntság, majd a hírnév után való vágyban keresték annak okát. Egy hagyomány szerint *Brahma próphétának*, az első törvényhozónak nejei férjük halála feletti

¹⁾ *Baumhauer* I. c. 167, - ²⁾ *Plin. Hist. Nat.* VII. c. 2. p. 107. -

³⁾ *China monumentis illustrata.* Amsterd. 1667. c. III. De Indor. idololatria Simcae paraleiia. p. 149. ⁴⁾ *Y. ö. Jbi-z.* 65, lap. - ⁵⁾ *Diod. Sic.* XIX. c. 33-34, - *Cicero Tusc.* V. c. 27.

keservökben a felgyújtott máglya tüzébe rohantak, mi utóbb az özvegyek között szokássá vált. Mások a nők hűtlenségére hivatkoznak, mely gyakran indította őket arra, hogy férjeiket láb alól eltegyék. E nézetet védi *Diodor* és ennek nyomán *Baumhauer*; ezt tartjuk legindokoltabbnak mi is. E törvény erejével dicsekvő szokás biztos gátot vethetett a nők álnoksága s ravaszságának. Figyelemre méltó *Cantu* véleménye, a mely szerént e rettenetes szokás kezdetben csak a harcosok kasztjára szorítkozott. A megholtak fegyverei és egyéb kedves dolgai a máglyára hányattak. E szertartás némely nőben azon gondolatot ébreszté fel, hogy férjével együtt égettesse el magát, kivel a túlvilágban testileg is fog egyesülni.²⁾ Az özvegyek idővel vallásuk egyik főkövetelményének tekintették férjeik kimúlta után önkénytes halállal véget vetni életüknek.³⁾ Ők lelkiismereti furdalás okát érznek, míg elhalálozott férjeiket nem követik. Az égő máglyára virágokat hintenek, hogy nyughelyüket kellemessé tegyék, azután pedig a lángözönbe rohannak. Halálküzdelmükben ejtett feljajdulásaikat harsogó zenével, és tomboló zajjal némitják el.⁴⁾ *Kircher*⁵⁾ tüzetesen írja le az özvegyek önelégetésével összekötött szertartásokat. Egy vagyonos nőről tesz említést, ki férje halála után a brahmanoknak öngyilkossági szándékát bejelentette s ezt haladék nélkül teljesítette is. A kincseivel, és selyem ruhával feldíszített nő a kitűzött napon fényesen felszerelt lóra ül. Egyik kezében hangszert, másikban gyümölcsöt tartva, sajtáságos taglejtésekkel nyilvánítja benső örömét, melyet a férjével való egyesülésének gondolata éleszt. Az ujjongó tömeg körülveszi őt, és nyers hangokon zengi az éneket: *Ram Ram saltaé.* (Ram Isten ments meg minket.) A diadalmenet a város nevezetesebb utcáin végigvonul, míg az illatszerekkel meghintett máglyához ér. Alig szállt le a nő lováról, megkezdik a dicsénekeket, hogy az Önfeláldozásra szükséges bátorságát növeljék. A nő a máglyára lép, mialatt a felhalmazott fa minden oldalról meggyújtatik. Ezt követi az özönlő néptömeg viharos zaja, mely az áldozat elégetésével lecsendesül.

Narsinga tartományban a papok feleségei férjeik hul-

¹⁾ I. h. 480– 490. lap. – ²⁾ A hírneves történetíró hihetőleg *Kircher* tekintélye előtt hódolt meg, ki ezeket mondja: Mos est in India, ceterisque adjacentibus Regnis, ut nonnullae uxores post maritorum obitum. . . eo se perventuras credant, ubi inter Deorum relatae caetus, una cum marito perennibus perfruantur deliciis, sese vivas concremant. L. c. p. 150 – ³⁾ *Ständlin* i. h. 272. lap. – ⁴⁾ *Zimmermann*, Üb. die Einsamkeit. Carlsruhe, 1785. I. k. 322. lap. – ⁵⁾ L. h. 150-151. lap.

Iáival élve temették el; ha pedig a király halt meg, ennek ágyasai, kedvesei, szolgálai kitüntetésnek tartották a máglyán hullája körül csoportosulhatni. ¹⁾

E szokás főleg e század elején jelentékeny mérvben éledt fel. Egy az angol parlament elé 1825-ik évben adott jelentésből kitetszik, hogy az ily öngyilkos nők középszáma négy év alatt a *Domhay*-i kerületben 52, a *madrasi*-ben 61-re ment; de jóval nagyobb volt a *Calcuttái* kerületben, hol 1819-1823. bezárólag összesen 3068. (1819-ben 650; 1820: 597; 1821: 663; 1822: 583; 1823: 575) özvegy égetteté el magát. ²⁾ Ezen ünnepélyes elégtetésekét még csak 40 évvel ezelőtt *Lord William Bentinck*, akkori kormányzónak erélye akadályozta meg, ámbár titokban kivált a fanatikus papok izgatásai folytán még most is előfordulnak. ³⁾ A hittérítők ez elfajult szokást kivált a hindu szent könyvekre való hivatkozással szelídítik, melyekben *Manu* az öngyilkosságot sehol sem parancsolja. Az öngyilkosságra való hajlam feltűnően nyilatkozik még más irányban. A huzamosb időn át magtalan anya végre fogadalmat tesz a kiengesztelendő istenségnek, hogy ha gyermekkel ajándékozza meg őt, azt *Mahadeonak* áldozza fel. A fogadalom titokban tartatik. Midőn a gyermek felserdül és megtudja, hogy anyja őt a bálványnak felajánlotta, ennek imáadásába merül. Midőn az iszonyú fogadalom teljesítésére elég bátorságot érez, a magadatról leugorva agyonzúzza magát.

Ceylon szigetén hajdan törvény állt fön, mely a bizonyos életkort meghaladóknak az öngyilkosságot parancsolta. Az öregek ennél fogva az e szigeten nőtt mérges növény nedvét itták, mely őket fájdalom nélkül örök álomba szenderítette. ¹⁾ Az öngyilkosságok különböző nemei időközönként feltűnően jelentkeztek. Egy emelkedettebb szellemű bramin 1781-ben indítatva érezte magát az angol parlamenthez azon kérelemmel ferdülni, hogy a hazájában oly nagy mérvben terjedő öngyilkosságok ellensúlyozására az angol törvények alkalmaztassanak. ⁵⁾ E természetellenes bűn növelésére mégis állandóan gyakoroltak befolyást az egyes elfogult braminok, kiknek érdekekben áll a nemzeti hitet és lelkesedést ily visszariasztó látványok által emelni.

A hinduknak rendkívüli hajlama mindannak gyakorlására, mi a feláldozás eszméjével összefügg, számos alakban

¹⁾ *Baumhauer* 1. c. p. 169. – ²⁾ *Cantu*. i. h. 489. lap. – ³⁾ *Pütz V. Erd. u. Völkerkunde*. Köln. 1860. II. k. 426. 1. – ⁴⁾ *Diod. Sic.* II. c. 57. – ⁵⁾ *Zimmermann*, i. h. i. k. 324 lap.

nyilvánul még jelenleg is. A rajongó merengés, mely az önmegsemmisítés örvényébe dönti az eszmélődő egyéneket, némileg fentartotta érvényét még most is. A különben szelíd és jámbor lelkületű nép folytatja a vezeklés kegyetlenségeit még most is. A hindu azért tekinti a halált az élet keserveitől való egyedüli szabadulásnak, megváltásnak, mert vallásának nincs Megváltója¹⁾, ki az emberiségért szenvedett, és a halál felett diadalmaskodott. Vannak köztük számosan még most is, kik az öngyilkosságot oly fásult lelkület és könnyűséggel hajtják végre, mintha abban isteneik kiváló gyönyört lelnének. Az európai lapok múlt évben a Madrasban megjelenő „*Daccan Herald*” nyomán iszonyú híreket közöltek. A mindinkább nagyobb mértékben terjedő halálozások az indiai kormány figyelmét keltették fel. Azon alapos gyanú támadt, hogy ezek természetes halálozások nem lehetnek; hogy ezeket hihetőleg egyes fanatikus hinduk idézik elő, kik a csak emberáldozatok által kiengesztelhető bálványoknak a szükséges számot előteremteni iparkodnak. A kormány ennél fogva az állítólag kolerában elhaltakat kiásatta, és tüzes vizsgálat után arról győződött meg, hogy mindegyik belsejében meglehetősen adag mireny volt. Valószínűnek tartják, hogy Deccan-ban egy társulat létezik, mely a bálványok tiszteletére ezen önmérgezéseket elintézi. Úgy látszik, a terjedő műveltség nem szünteti meg a hinduk öngyilkosságát, sőt inkább annak mesterkéltnemeit rögtönzi. Európa hatalmasabb nemzetei, melyeket India kincsei magukhoz csaltak, féltékeny tevékenységet fejtenek ki e rajongó nép kizsákmányolására. Évtizedeken át hideg közönnyel szemlélték az öngyilkosság e gyászos jelenségeit, azért e titkon élő bünt teljesen még most sem bírják kiírtani. Csak az önmegtagadó hittérítők bírnak lassan gátot vetni a 200 milliónyi népnél meghonosult rajongásnak, azon tan bemutatása és terjesztése által, melynek isteni alapítója az önszeretet és az egy igaz Isten imádásának boldogító törvényeit meghatározta.

¹⁾ *Hettinger*, Apol. d. Christh. Freib. 1872. II. k. I. r. 16. lap.

II. Fej. A chinaiak.

Minden nép összes műveltsége, erkölcsisége, polgárisodása vallásától van feltételezve. Erről tanúskodik azon föld is, mely túlságosan nagy számú lakosságának alig bír életmet adni; melynek népe feltékenyen ragaszkodván legrégebb szokásaihoz s minden újítási törekvéstől irtóztván tespedő mozdatatlanságra, erkölcsi s szellemi pangásra van kárhoztatva. A chinai nép vallása, mely közelebb áll a kétségbeesés, mint a lelki megnyugvás bölcselétéhez, nem képesíti az egyént a földi élet becsének helyes felismerésére.

Fonák a buddhizmussal sokban rokon tana, mely Indiából vagy mások szerint Japánból (65 körül Kr. u.) hozott át Chinába, hasonlóan alkalmas az élet iránt való közöny ápolására. E tan alapelve: „*Törekedjél tenmagadat megsemmisíteni, hogy így az istenséggel egyesülhess!*”

Hol ily vallásos felfogás uralkodik, ott a polgári élet, a népben meggyökerezett szokások nem lehetnek mentek a legijesztőbb árnyoldalaktól. *Baumhauer* helyesen vélekedik, hogy a dunaiaknak öngyilkosságra való hajlama szorosan összefügg az uralkodó vallási eszmékkal.¹⁾ A szellem tespedése, értelmi félszegség karöltve jár a fondorkodás és kéj elégs gyászos kiágazásaival. A gyermekkoruktól fogva lelketölő rabszolgaságban élő chinaiak érzéketlensége az élet és halál iránt a korról arányosan emelkedik. A chinaiak között oly gyakori az öngyilkosság, mint talán sehol a világon; sőt annak elkövetésére nem ritkán a leghitványabb okok szoktak ösztönözni. Nem egy elfajult chinai csak azért akasztja föl magát ellenségének ajtaján, hogy ezt bosszantsa.²⁾ Egy kegyvesztett alkirály bosszúságában a kezében levő kőszelencét nyelte el, mely torkán fölakadva kínos halálát idézte elő.³⁾ A gazdagok által megsértett sze-

¹⁾ Haec ad suicidium propensio, cum religionis praeceptis artissime conjuncta. L. c. p, 173. – ²⁾ *Osiander* i. h. 199. – ³⁾ U. o.

gények hírvágyból öngyilkosokká lesznek, hogy övéiket joggal felruházhassák a kárpótlás követelésére.¹⁾ A halálra ítélt gazdagok pedig nem ritkán fogadnak embereket, kik csekély összegeként kiállják helyettük e büntetést.²⁾

A chinai vallásos vagy polgári törvényekben az öngyilkosságra csak egyetlen egy némileg üdvös utalás sem található, sőt különböző tények összehatása folytán az életről való lemondás kötelességnek tekintetik. *Sui-ung*, *King-sching-ku* öngyilkosságai oly jellegűek, melyeken a chinai néperzület legkevésbé sem botránkozik meg; sőt mindkettőnek diadalív emeltetett.³⁾

A szellem magasabb röptét elnyomó engedelmességhez szoktatott, és az istenített császár szeszélyeinek feltétlenül hódoló chinai nép között dívó szokások csak hatványozhatják az öngyilkosság bűnös cselekedeteit. *Confucius* 500 követője *Chi-Koang Ti* parancsára a folyóba ölte magát.⁴⁾ Midőn a menny fia valakit lassú, kínos halálra ítél, különös kegyelménél fogva megengedi neki, hogy életét önmaga vegye el. Sőt nem egy példa tanúskodik arról, hogy a menny fia sem riad vissza ez iszonyú tettől. Figyelemre méltó *Vumlié* chinai császár esete. A tatárok a 17. században Chinát elözönlötték. Az elhagyatott fejedelem a szabadulás reményéről lemondva, nehogy a szörnyű pusztulások szemtanúja legyen, elszánta magát a végső tetre. Kétségbeesésében anyját és leányát meggyilkolva önmagát fölakasztá.⁵⁾

A nők között sokkal több öngyilkos van,⁶⁾ minek lorúgója a harag, féltékenység és a férjek megszorításának vágya. Midőn *Tschienlung*, az 1790-ben elhalt császárnak neje arról értesült, hogy férje az országban tett körútjából szép asszonyt hoz magával, haragjában fölakasztá magát.⁷⁾

A chinaiak között előforduló gyakoribb öngyilkosságokról tanúskodnak a szindarabok is, melyek a nép sajátságait leginkább tükrözik vissza. A „*Chinai árva*” volt az első színmű, melylyel Európa francia fordításban megismerkedett, és ebben az öngyilkoságnak kiváló szerep jutott.⁸⁾

Az öngyilkosság példáival találkozunk China legújabb korában is. *Canton* városában mintegy 30 évvel ezelőtt fel-tűnő mérvben gyarapodtak az öngyilkosságok, 10 erőszakos⁷⁾ haláleset közt 9 öngyilkos volt. Kivált a nők csoportosan siettek a halál ölébe. *Jaou* mandarin végre indítatva érezte

¹⁾ *Wohlfarth*. i. h. I. k. 31. lap. — ²⁾ *Lubbock* i. h. 318. lap. — ³⁾ *Cantu*. III. köt. 358. lap. — ⁴⁾ *Baumhauer* p. 172. — ⁵⁾ *Kircher* p. 103. ⁶⁾ *Ständl*. 272. lap. ⁷⁾ *Oslander* 200. lap. — ⁸⁾ *Cantu* i. h.

magát egy rendelet kibocsátására, melyben némely erkölcsi szempontot érintve főleg a nőknek lelkükre köti, hogy többé tiz- vagy húszanként egyszerre a folyó hullámaiba ne temetkezzenek. ¹⁾

Stäudlin szerint a túlnépesség leginkább gyakorolja befolyását az öngyilkosságra, mely a fenyegető éhhalál és végső nyomor ellen biztosít. A gyermek-gyilkosság pedig egyáltalán megszokottá teszi az ölést, és így közvetve közönyt ébreszt az egyén önélete iránt is.

Hou-pé keleti részében, *Han-yang-fou* nevű városban volt egy pagóda, melynek kúpja alatt még a legutóbbi forradalom előtt évenként egy buddhista *bonc* égettette el magát a nép jelenlétében a bálvány iránt való szerétből (pour l'amour du démon). A *bonc*²⁾ a máglyára lépett és a körülálló boncokra vesszőt dobott, a ki pedig ezek közül ezt elkapta, köteles volt magát a jövő évben hasonlóan fölálodni. A nép a béke helyreálltával az elpusztult pokoli szentélynek fölépítését sürgette, mely rövid idő alatt, bár szerényebb alakban létre jött. Azonban a *boncok* buzgalma csökkent, és most már közölük senki sem bír hajlammal ilyenmő önfeládozásra.³⁾ Úgy látszik, az élet és a hittérítők befolyása szelídítette a visszariasztó tanokat, melyek fönmaradása az emberiség kihalását eredményezhetné. Ez a természet törvénye, a gondviselés útja, mert „a kereszténység a szabadság, szeretetet és tevékenység vallása, míg a buddhista oly istent imád, kinek homályos egységében össze van zavarva a jó s rász, a bölcsesség és gazság; és miután a szellemi tétlenség a legfőbb erény, természetesen a többi mind ennek van alávetve s a főtörekvés a magánkívül ragadtatás, az eloszlás, a megsemmisülés.”⁴⁾

¹⁾ *Baumg.* p. 174. — ²⁾ így hivatnak a buddhista papok. — ³⁾ *Les Missions Catholiques* 1875, 341. sz. 609. lap. — ⁴⁾ *Cantu* i. h. 886. lap.

III. Fej. A japánok.

Valamint a hinduk és chinaiak-, úgy a japánoknál is nemzeti sajátságának tűnik fel az öngyilkosság. A hasfelmetszés, az u. n. *hara-kiri* ¹⁾ még e század elején és általában az öngyilkosság bármily neme,²⁾ még most is oly gyakori volt, hogy egy sértő szó vagy bármily más jelentéktelen körülmény elégséges indok annak végrehajtására. Két előkelő férfiú a császári palota folyosóján találkozott. Esetlegesen egymásba botlottak. Mindketten rögtön rántották ki késeiket és egymást siettek megelőzni a hasfelmetszésben.³⁾ Különben a japánok még most sem ismerik az öngyilkosság bűnös voltát, sőt ellenkezőleg azt az erény mezébe öltöztetik.

Egy fíngoi nemes boldogan élt szép nejével. De a császár ez utóbbit megkívánta, és férjét megöletvén az özvegyet palotájába rendelte. A bátor asszony a császárnak meghívását vissza nem utasította, de mégis 30 napi halasztást kért, hogy férjét megsirathassa. A határidő közeledtével nagy vendégséget rendezett, melyen a császár is megjelent. A mulatság után az erkélyre ment, mintha körül akarna tekinteni, és a császár jelenlétében kétségbeesetten ugorván a mélységbe, véget vetett keservének.⁴⁾

A vallási felfogás jelentékenyen növeli bennök az öngyilkosságra való hajlamot. Ha erényességük tudatában vannak, legkevésbé sem iszonyodnak a haláltól; mert meggyőződésük, hogy a túlvilágban egy jobb lét van számukra fön-tartva. A japán bölcsek (*Suidosju*) az öngyilkosságot, mint isteneik előtt kedves tettet tüntetik föl.

A budzok tana szerint *Amida* és *Sachia* istenségek nagy örömeiket lelik az önsanyargatásban és ezt a japánok főleg a za-

¹⁾ *Ottiwel Adams*, *Gesch. v. Japan*. Übers, v. *Lehman*. Gotha. 1876, 123. lap. – ²⁾ *Lubbock* i. h. 318 lap – *Monstesquieu*: *De l'esprit des lois*. Paris. 1834. I. köt. ti k. 13. fej. 293. lap. – ³⁾ *Oslander* 200. lap. – ⁴⁾ U. o. 201. lap.

rándoklások alkalmával gyakorolják, sőt gyakran az öngyilkosságig fokozzák. Egy maroknyi megpirított rizs, és három pohár tiszta vizén kívül napjában egyébbel nem táplálkozzván iszonyú fáradságos utakat járnak meg. Ha pedig a zarándoklók valamelyike kihágásokat követ el, egy galyra kapaszkodtatják fel, melyről karjainak elzsibbadása után a mélységbe zuhan. A meneteket rendező *budzok* a hegy csúcsán az örvény felé nagy mérleget alkalmaznak, melyet két bűnbánó egyensúlyban tart. Ily állapotban tartoznak bűneiket bevallani. Ha valamelyikük bűnét elhallgatja, vagy azt bevallani vonakodik, a vallató lebillenti a rudat és az oktalan áldozat a mélységbe esik. Ezek iránt könyörületet, részvétet tanúsítani nem szabad; mert ez bűn.¹⁾

Sachia tiszteletére többnyire vízbe fojtják magukat. Az öngyilkosságra elszántak ünnepélyes búcsút vesznek rokonaiktól és ismerőseiktől, kik őket a tenger vagy tó partjaihoz kísérik, honnan szemük láttára az életelő hullámok közé ugranak.²⁾ Mások a hegy tetejére érven behunyt szemekkel zuhannak a mélységbe. *Amida* hívei pedig inkább éhhalállal vetnek véget életöknek. Sokan befalaztatják magukat, és a borzasztó börtön oldalán szűk nyilast hagyván, gyötrő kínjaikban folyton *Amida* nevét hangoztatják, míg csak lelküket ki nem adják.³⁾

Jelentékenyen emeli az öngyilkosságra való hajlamot a *despotismus*. Majd minden vétséget halállal büntetnek, mert ez a hatalmas császár iránt tartozó engedelmesség megtagadásának tekintetik. Japánban tehát a büntetésnek célját nem a vétkesek javítása, hanem a megbántott fejedelemnek szolgáltatandó elégtétel képezi.⁴⁾ Ez egyoldalú elv megőrzése a halálbüntetések iszonyú mérvben való gyakorlását eredményezvén, az élet iránt közönyt ébreszt és így nagyon szaporítja az öngyilkosság eseteit. A japán büntettes bejelenti magát a hatóságnál, de rögtön felmetszi hasát, nehogy a hóhér keze alatt haljon meg. A megsértett fejedelem kiadja rendeleteit: Menj, mesd fel hasadat! és a vakbuzgó alattvaló rögtön engedelmeskedik.⁵⁾ Az igazságszolgáltatásnak e neme kegyelem, melyben csak a magasrangúak részesülnek, míg az elítélteket a hóhér szokta kivégezni.⁶⁾ Az ily öngyilkosokat pedig a japánok⁷⁾ ép úgy, mint a siamok⁸⁾

¹⁾ *Cantu* 392-393. lap. - ²⁾ U. o. 391. lap. - ³⁾ *Baumhauer* p. 175- - *Cantu* i. h. - ⁴⁾ *Montesquieu* i. h. V. köt. V. k. 13. fejt. 203. lap. - ⁵⁾ *Lipsius*. Diss. XXIII. p. 209. - ⁶⁾ *Wohlfarth* i. h. I. köt. 45.1. - ⁷⁾ L. c. 177. - ⁸⁾ *Stäudlin*. 272.1. - *Oslander*. 202.1.

köztszerteletben tartják. Politikai bűnösök némely esetben rendeletet kapnak, hogy az öngyilkosság e nemét végrehajtsák.

E hajlamnak bő tápot nyújtanak elfajult szokásaik is p. o. a kéjelgés különböző nemei. A szeméremmel való kereskedés, főleg mióta az utolsó főpap vízbe fojtotta magát és hátrahagyott feleségei ily gyalázatos módon szereztek élelmöket, bizonyos ájtatossági színezetet nyert.¹⁾ E hajlamot növelik még a nevelés félszegei. A tanítók a gyermekeket a halál megvetésére oktatják, és előszeretettel ébresztenek bennök e rettenetes bűn iránt. *Kämpfer*²⁾ személyesen tapasztalta, mily lelkesedéssel festette a tanító tanítványai előtt az elődök öngyilkosságát, kiknek hátrahagyott végső leveleit másoltatta a gyermekekkel. Mindezek mellett nem hallgathatjuk el a japánok heves természetét sem, melynél fogva a korán magukba szítt tanokat legnagyobb könnyedséggel szokták gyakorlatilag véghez vinni.

¹⁾ *Cantu* i. h. XIV. könyv. 389. — ²⁾ *Osiander* i. h. 200.

IV. Fejezet. Az arabok, törökök, perzsák és tatárok.

A mahomedánokra nézve felette kevés adattal rendelkezünk. Kétségtelen, hogy *Mahomed* kora előtt kivált a törökök, perzsák és araboknál rendkívül gyéren jelentkezik az öngyilkosság. *Mahomed* pedig, bár szigorú erkölcstant nem adott, mégis tiltotta a bálványozást, vérfertőzést, mások megölését és önmagunk meggyilkolását. „*Isten, így szól az ő tana, kegyes az emberek iránt, és irgalmas. Ő az, kinek ti életetekkel tartoztok, kinek parancsára ti meg fogtok halni.*”¹⁾ *Mahomed* föl fogását még világosabban jellemzi e tilalom: „*Ne legyetek öngyilkosokká; mert Isten kegyes érzelmekkel van eltelve irántatok. Ki e parancsolatot megszegi, s e jogtalanságot önmaga ellen elköveti, az csakhamar a pokol tüzébe jut.*”²⁾ Másutt pedig így szól: „*Hamilcarnak semmit sem használt a pénz, mert öngyilkos volt, és tűzre fog vettetni.*”³⁾ Ezekből világos, hogy *Mahomed* az öngyilkosságot a) Isten és önmagunk ellen elkövetett jogtalanságnak, és b) oly bűnös cselekedetnek tekinti, mely az örök életben a pokollal büntetettik. *Tagliabue*³⁾ határozottan mondja: hogy a muzulmánok morálja kárhóztatja és elítéli az öngyilkosságot. Nekünk személyesen volt alkalmunk e tárgyról, hazánkon keresztül utazó perzsákkal értekeznünk, kik hangsúlyozták, hogy *Mahomed* határozottan tiltotta az öngyilkosságot, miről a legbárdolatlanabb hívőnek is van tudomása.

Zyro mindazáltal nem vonakodott állítani, hogy az iszlámismus nem sokat törődött e bűnnel.⁴⁾ Őt tévútra vezették a *Korán*⁶⁾ e szavai: „*Ha valakit boszant, hogy Isten Máhomedet ezen és a túlvilágban segílyezi, az kötelet erősítsen házának tetőzetéhez és akaszsa föl magát. Majd belátja, hogy*

¹⁾ *Koran*, ausd. arab. übersetrt v. *Eberhard Boysen*. Halle. 1775. XXII. *Sura*. 334 lap. - ²⁾ I h. IV. *Sura*. 78. lap. - ³⁾ *Il suicidio*. I h. 212. lap. - ⁴⁾ I. h. 115. lap. - ⁵⁾ I. h. XXII. *Sura*. 328. lap.

haragjának okát eltávolítani nem bírta.” Mahomed itt gúnyolja az illetők hiú haragját; mintha mondaná: bármennyire haragudnál is, mitsem használ. Isten mégis azt teszi, a mit akar, vagyis segíti Mahomedet.

Ennek alapján azt hinnők, hogy a *mahomedanok* mindig irtóztak az öngyilkosságtól. Igaz ugyan, hogy az *Arábia* síkságain lakó beduin még most is inkább a vérengző oroszlán gyilkos körmei között leli halálát, semhogy önmaga ellen fordítván fegyverét Mahomed parancsát megszegje: azonban a vörös zsinagoga általánosan ismert története, bár a tárgyunkra vonatkozó szakmunkák erről mélyen hallgatnak, eléggé bizonyítja, hogy Mahomed hívei is elfajultak. Ha a szultán valakit halálra ítelt, megküldte neki a vörös zsinagoga, melylyel az magát felakasztani tartozott. így cselekedett 1635-ben IV. Amarat szultán is Fakardin emírrrel. ¹⁾ Bajazedet szultán, kit a tatárok khánja, Timur-Lenk ketrecbe zárt, ennek vas rácsozatán fejét szétzúzta, ²⁾ Chosrev pasa elvesztvén magas rangját, és nem bírván nélkülözni a fényt, a pompát, melyet annyira megszokott, éhhalállal vetett véget önéletének. ³⁾

A perzsák józanabb része hasonlóan elítélte az öngyilkosságot. Ndbarzen Dariust intvén, hogy életét hasztalanul veszélynek ki ne tegye, így szól a többi között: „Miért rohanunk hiába romlásunk felé, mint az állatok. A bátor férfiakhoz illő, hogy a haláltól ne féljenek; de életüket se kockáztassák. ⁴⁾ Csak a gyávák becsülik kevésre életüket, de a bátrak mindent megkísértének. A legrosszabb, mitől félhetünk, a halál; elég ebben megnyugodnunk, ha már másképp nem lehet.” ⁵⁾ E szavakban világos utalás észlelhető azon igazságra, hogy az öngyilkosság nem egyéb gyávaságnál. Az öngyilkosság kárhoztatása még szembetűnőbb Dáriusnak ⁶⁾ Bubashos intézett szavaiban: „Én késs vagyok mindent elviselni, mit a sors reám mér. Talán csodálkozol, hogy nem vetek véget életemnek? Inkább másnak bűne. mint saját bűnöm folytán akarok meghalni.” Dariust tisztán természeti sugallata folytán jogtalan cselekedetnek ítélte önéletünk erőszakos lerontását. ⁷⁾

¹⁾ *Les missions cath.* 1875. 335. sz. 536. lap. — ²⁾ Kászonyi, *Felo de so.* 2. kiad. Lipcse. 1872. 27. lap. — ³⁾ Hammer: *Gesch. d. Osman. Beiehes.* II. kiad. Pest. 1834. II. k. 207. lap. — ⁴⁾ Curtius. V. c. 9. p. 307. — ⁵⁾ L. c. Ita mors optatissimum est perfugiura aerumnosae vitae; sed deus dulci gustu saeculum adspiciens in eo invidus esse deprehenditur. Így beszélteti Artabanust Herodot. *Hist.* VII. c. 46. p. 532. — ⁶⁾ Curtius. c. 12. p. 329. — ⁷⁾ így fogta fel e szavakat Singer E. Curtius fordítója s magyarázója is. I. b. 84. jegyz. —

Másképp állt a dolog a *tatároknál*. Kircher ¹⁾ szerint hajdanta ezek közt a fejedelem elhalálózása az öngyilkosságok roppant számát vonta maga után. A fejedelem hű és sok jótéteményben részesült alattvalói azon meggyőződésben voltak, hogy urukat a túlvilágban is fogják szolgálni, minélfogva annak hullájával együtt égettették el magukat. Volt eset, midőn e tévhit (főleg ha a fejedelem népének szeretetét nagy mértékben kiérdemelte) 30000 alattvalót ösztönzött öngyilkosságra. Ez állítás egy kissé regényesnek tűnik fel, mégis annak megerősítésére szolgálhat, hogy az öngyilkosság a *tatárok* között nagyon gyakori lehetett.

Ázsiának eddig nevezett népei között most már gyakoribbak az öngyilkossági esetek, mit leginkább ez utóbbi évtizedekben felmerült éhségnek kell tulajdonítanunk.

¹⁾ L. c. 111. p. 151.

V. Fejezet. Afrika.

Mindenelőtt e világrész legrégebb népéhez, az egyiptomiakhoz fordulunk. Felette kétes, vajjon az ősegyiptomiak közvéleménye kedvezett-e az öngyilkosság bűnének? A legrégebb írók, kik e nép ősi szokásait megörökítették, sehol sem szolgáltatnak biztos adatokat a kérdéses tétel eldöntésére. Az öngyilkosság büntetésének sehol semmi nyomára sem akadhatunk. Két történelmi utalásunk van, mely szerint, az öngyilkosok nem részesültek a nép megvetésében; de itt felette óvatosan kell eljárunk, mert ezekből nem merithetünk alapos meggyőződést. E nép mesés múltjában *Sesostris* király, *Amenophis* fia képezi tárgyunkra nézve az első figyelemre méltó eseményt, ki öngyilkossága dacára nemcsak a papok, hanem általában alattvalóinak bámulatát és tiszteletét vivta ki. ¹⁾ *Herodot* ²⁾ *Mycerin* leányáról emlékezik meg, ki afőlötti fájdalomban, hogy atyja erőszakot követett el rajta, fölakasztotta magát és mégis isteni tiszteletben részesült. Ezekből az tűnnék ki, hogy az ősegyiptomiak legalább a nevezett két öngyilkos korában az élet ily erőszakos lerontását nem tekintették rút cselekedetnek, mert különben nem őrizték volna meg oly kegyelettel azok emlékét. Baumhauer³⁾ rögtön magáévá is tette e véleményt, anélkül hogy megfigyelte volna e két adat kétes jellegét. *Herodot* és *Diodor*, míg egyrészt sokszor engednek helyet a képzelet játékának, addig másrészt itt különösen sejtetik velünk a tárgy bizonytalanságát. *Diodor* oly korról, személyzetről beszél, melynek valódiságát sokan kétségbe vonták; *Herodot* pedig oly elbeszélést közöl, melyet maga is mesének bélyegez. ⁴⁾ Habár minden népmesének van némi, az igazság talajában gyökerező jellemvonása, még sem lehet arról bizton következtetni oly

¹⁾ *Diod. Sic. Le. 58.* — ²⁾ *Hist, Lib. II. c. 131. p. 166.* — ³⁾ *Disquisitiones etc. p. 177.* — ⁴⁾ *Haec, ut ego opinor, dieunt nugantes, ut alia, ita et de manibus colossorum: quippe quas ipsi videbamus teraporis diuturnitate delapsas, quae, ad me usque, ad pedes eorum stratae visebantur. Hist. Lib II. c. 131. p. 166.*

tényekre, melyek egy nép erkölcsi érzületét kétségtelen világba helyezhetnék. Mi tehát a legrégebb, és homályba burkolt ős egyiptomiakról e tekintetben bizonyosat nem mondhatunk.

E bűn azonban *Antonius* és *Cleopatra* korában már általánossá vált. Az utóbbi az úgynevezett „*halálban elválaszthatatlanok*” társaságát alapította, melynek a tivornyázáson és dőzsölésen kívül fő gondja csak az volt, hogy minél kellemesebb eszközöket és módokat találjon ki az élettől való elválásra. *Cleopatra* valóban soká vizsgálta a különböző mérgek hatását kiszemelt áldozatain, a rabszolgákon, vajjon melyik okoz közülük legrövidebb ideig tartó vonaglások- és fájdalmakat? Midőn pedig arról győződött meg, hogy a gyorsan ható mérgek nagy fájdalmakat okoznak, a csekélyebb fájdalmakat előidézők pedig felette lassú halált eredményeznek, az állati világra veté szemét. Végre elérte célját. Azt tapasztalta, hogy a sikló kígyó marása minden fájdalom nélküli, és egy gyenge izzadtságot kicsalva az ember homlokára kellemes álomba szenderíti őt, melyből többé fel nem ébred.¹⁾ A hiú kéjhölgy, miután öngyilkos kedvese karjai között lelkét kiadta, nem bírván szabadulni a borzasztó gondolattól, hogy Rómában gúny tárgya legyen, az oly sok emberi élet árán szerzett gyógyszerhez folyamodott, és bűnös karját kitevén a vipera marásának, életének véget vetett.²⁾

Aethiopiában hajdan létezett egy törvény, melynek értelmében a halálra ítélték önmagukat kivégezni tartoztak. A törvényes közeg az elítéltet meglátogatván megmutatá neki a halál jelvényét; melynek megpillantása után amaz rögtön szobájába vonult, és megölte magát.³⁾ Az aethiopiaiak ugyanis a számkivetést nem ismerték; sőt a fenálló törvények nagy szigorral tiltották a haza elhagyását. *Diodor* ugyanott beszéli, hogy egy alkalommal valamely halálra ítélt *Aethiopiából* menekülni akart. Midőn azonban gonosz tervéről saját anyja tudomást szerzett magának, övével megfojtotta őt. Az áldozat békével tűrte fájdalmait, és legkevésbé sem mert erőszakosan ellenállni.

A *Nílusnak Meroe* (jelenleg *Atbar*) nevű szigetén még

¹⁾ *Plut. in vit. Antonii.* p. 407. B. – Y. ö. *Cantu* i. h. V. k. 310. lap. – *Baumh. Disquisitio* etc. p. 178. – ^{a)} *Plut.* 1. c. p. 409. A. et B. – *Florus. Epit.* Mer. Bom. Lib. IV. c. II. p. 135. – *Strabo.* Lib. XVII. p. 1145. – ³⁾ οντος ιδούων τό ονοσημον, χαι παραχρήμα εις τυ ιδίαν οικίαν ατεχ&ών, εαυτόν εκ του εν με&ίστησι. *Diodor. Sic.* Lib. III. c. 5.

különösebb szokás dívott. Ott a papok alkották a leghatalmasabb osztályt, és zsarnokilag uralkodtak még királyaik felett is. Ők nem egyszer követet küldtek a királyhoz azon üzenettel, hogy életének véget vessen, mert ez a halhatatlanok parancsa, melynek feltétlenül engedelmessé kell. A királyok a papsztyálysarnoki uralmának soká hódoltak, mely legerősebb támaszát bírta a sérthetetlen törvényben. *Ergamemes* nevű fejedelmük, körülbelül II. *Ptolomaeus* idejében, azonban volt az első, ki görög nevelésben részesülvén elég bátorsággal bírt e pusztán babonasztyálysban gyökerező szokás ellen fellépni. Fegyveres erővel rohanta meg a papok arany templomát, melynek ledöntése és a papok leöletése után egyszersmind megsemmisíté e törvényt. ¹⁾

*Diodur*²⁾ az *aethiophiai* nemzetnek még egy nevessebb szokásáról tesz említést, melyet ugyan feltétlenül maga sem fogad el, de mégis feljegyzett. Az alattvalók királyuk iránt való szeretetük és hódolatuk jeléül minden fájdalmában osztozkodtak. E hű ragaszkodás azonban megközelítette a balgaság határait. Ha a király bármely tagja bármily körülmények között megcsontult, környezetében mindenki, sőt minden barátja s szolgája ugyanazon módon önkényt megcsontította magát. A közvélemény nem tartotta illőnek azt, hogy az alattvaló ép testtel dicsekedj és, midőn a király egyik tagját veszette; vagy hogy bárki ne kísérje sántikálva a királyt, midőn ez lábát kitorste. Az elfogultság még ezen természetellenes tettél sem állapodott meg. Sokan elhalt királyuk iránt való hűségüket még életük erőszakos lerontása által is nyilvánították; mert ez volt a dicső halál eszménye, az a barátság bizonyítéka.

Az öngyilkosságnak legdurvább neme dívott az u. n. *troglyodytáknál* (barlanglakók.) Az öregek, ha már nyájukat őrizni képesek nem voltak, a marha farkát nyakuk köré tekerék, minek folytán az állat futásnak eredve, s nyakukat összeszorítva őket megfojtotta. Ez undorító szokás annyira meghonosodott, hogy ha valaki a nevezett állapotban életét lerontani vonakodott, bárkinek jogában állt ezt megfojtani. Ez törvény volt, mely a bénákra s gyógyíthatatlan betegségben sínlődőkre is kiterjedt.³⁾

¹⁾ L. c. C.6. *Strabo. Geogr.* XVII p. 1178. A. - ²⁾ L. c. c. 7. -

²⁾ *Οι δε δια το γήρας ου δυνάμενα ταίς τνοιμίνας άπτοΑουδειν, βοός ουρά τον αυχένα περιφιζαντες εαυτών, αποχύνουται του τρυ ποο&ύμως.* Lib. III. c. 33.

Diodor mindezen elbeszélései oly regényes tárgyúak, hogy az olvasó majd kísértetbe jó hitelességüket kétségbe vonni. A most érintett fejezetekben nagyobb történeti szababossággal értekeznek, a béltartalom ugyanis nem szolgáltat okot különös kételyekre; másrészt azonban kétes, vajjon a történetíró nem hódolt-e a stoikus felfogásoknak, és vajjon nem engedett-e itt is, mint másutt helyet a képzelgésnek? Mindazáltal bármily túlzottak ez elbeszélések, mégis bírnak történeti alappal.

Az *Aethiopia* alsó vidékein lakók azonban iszonyodtak az öngyilkosságtól, sőt ezt az istenek elleni vétségnek hitték.¹⁾

Carthago is számos öngyilkosság színhelye volt. Itt mérgezte meg magát *Hannibal*,²⁾ itt vetett véget életének *Maggo*,³⁾ a két *Philenus*,⁴⁾ itt temetkezett a felcsapongó lángok közé *Hasdrubal* király neje⁵⁾ stb.

Régente a *Canari*⁶⁾ szigeteken is gyakori volt az öngyilkosság, hol az istenek iránt való tiszteletből szokásban volt a templom tetejéről és a hegyről leugrani; mely halál nem bizonyos dicsfénnyel övezte az öngyilkosokat.⁷⁾

Némely népre iszonyú befolyást gyakorol a *honvágy*. Ezekre nézve legnagyobb csapás, ha hazájoktól el kell szakadniok. A *madagascari* lakók búskomorságba esnek, ha hazamosaob időn át tartózkodnak idegen földön. Sokan, mielőtt búcsút mondanának hazájuknak, szülőföldjükről göröngyöket visznek magukkal kérvén istenségüket, hogy mielőbb visszahozza őket hazájukba.⁸⁾ Főleg az *afrikai szerencsének* nagy hajlammal bírnak az öngyilkosságra, ha hazájokon kívül kénytelenek élni. Erős meggyőződésük, hogy a halál után szülőföldükön fognak feltámadni. A szerencsétlenekre nézve azért a halál, kimondhatatlan vigasz. A haldoklót körülveszik rokonai s szerencsés utat kívárván neki általa üdvözlnek már elhalálozott ismerőseiket.⁹⁾ A honvágy e szerencsétlen áldozatai néha csoportosan rohannak az erőszakos halál örvényébe, hogy a rabszolgaság bilincseit lerázva szabad hazájukba elérhessenek. Főleg a rabszolgakereskedés nagyobb mérvű elterjedésekor hosszú sorban akasztották fel magukat. Gyermekeiket sem kímélik, sőt jótéteményben vélik őket részesíteni,

¹⁾ *Baumhauer* 1. c. p. 179. - ?) *Corn. Nep. in vit. Mannib.* XXIII. c. 12. - ³⁾ *Plut, in vit. Timol.* p. 164. A. - ⁴⁾ *Val. Max.* V. c. 6. p. 299. - ⁵⁾ L. c. III. c. 2. p. 146. - *Florus. Epit. Mer. Bom. Lib.* II. c. 15. p. 60. - ⁶⁾ *Diez.* 64. lap. - ⁷⁾ *Baumh.* *Disquisit. etc.* p. 179., - ⁸⁾ *Schlegel, Bas Heimveh u. d. Selbstmord.* Hildburghausen. 1835. I. k. 19. lap. - ⁹⁾ *Cantu.* i. h. XIV. könyv. 142. lap.

ha megölhetik. Egy szerecsen bábasszony *Domingóban* büszkén vallotta, hogy legfőbb gyönyörét a szerecsen gyermekek megölésében lelte, kikre a rabszolgaság gyászos sorsa várt. Máglyára ítéltetvén közvetlenül elégettetése előtt kötelet mutatott a körülállóknak, melyen 70 csomó volt. E szám jelezte az általa megölt gyermekeket.¹⁾

¹⁾ *Osiand* 204. lap. – V. ö. *Voyage d'un Naturaliste et ses Observations faites en Contin. de V Amérique* etc. par Mr. Descourtils, Paris 1809.

VI. Fejezet. Amerika.

Ez új világrész ős lakói között szintén észlelhető az érzéketlenség az élet beceze iránt, mi az öngyilkosságok szaporább jelenségeit szokta eredményezni. A groenlandiak, a nyugati indek együgyűségökben fanyar közönyösséget tanúsítanak az élet iránt, ha már vénségük miatt gyermekeiknek terhére vannak. ¹⁾ *Peruban* dívott a nők önelégetése, ha férjeik elhaláloztak. Azonban kétes, vajjon itt a nők önkényt, vagy a rájuk gyakorlott erőszak folytán rohantak-e az égő máglyákra? ²⁾

Amerika főleg azon időkben volt az egyre gyarapodó öngyilkosságok színhelye, midőn az idegen hatalmak zsarnoki önkénye- s üldözésének volt kitéve. Valamint *Rómában* egy *Tiber*, *Nero*, *Domitias* vérengzése, úgy hatványozták az öngyilkosságokat *Peru s Mexicoban* a bírvágyó spanyolok ³⁾ betörései s hódításai. Az ős szabadságukban háborított népek az ismeretlen fegyverek rontó hatalma alatt megtörve s megtizedelve, kétségbeesetten önmaguk ellen fordították gyilkos vasukat, hogy az iszonyú kínzások ellen magukat biztosítsák. ⁴⁾ E gyászos korszak, melyben Amerika lakói között talán számosabban lettek öngyilkosokká, mint foglyokká, élő szemrehányás marad a spanyolok történelmében.

Még két figyelemre méltó körülményről kell megemlékeznünk, melyekre *Baumhauer*⁵⁾ különös nyomatékot fektet, a) A *hurono* mintegy kivételt látszanak képezni. Mihelyt a műveltség némely tényezőjének birtokába jutottak, és a tiszta

¹⁾ *Gött. hist. Mag.* II. k. 104. kp. stb. – ²⁾ *Baumhauer* 1. c. p. 181. – ³⁾ L. c. – ⁴⁾ Die nächste unabwendbare Folge der spanischen Eroberung (conquista) war das Aussterben der Eingeborenen und der *Bacenseibst-mord*..... Merkwürdiger noch ist, das die *Antülenos* vorbedächtigt eine Art von Racenseibstmord ausführten. Die Frauen gelobten sich nicht mehr Kinder zu gebären, sondern entfernten den Leibesseggen durch wohlbekannte Pflanzengifte, ja selbst das gegenwärtige Geschlecht kürzte sich, oft in ganzen Geselschufften, das Leben. *Hettwalä, Culiurgeschichte* i. h. 57. lap. – ⁵⁾ L. c. p. 181- 182.

erkölcös fogalmát megismerték, az öngyilkosság bűnével szemben is öntudatosabb eljárást kezdtek érvényesíteni. Ők most már az öngyilkosoknak nemcsak hulláit nem engedik a természetes módon elhunytak mellé temetni; hanem fenálló törvényeik tiltják egyszersmind azok neveit a holtakért mondandó imákban megemlíteni, b) Amerika újabb köztársaságainak büntető könyveiben nevezetes pont foglaltatik, mely az öngyilkosságra való rábeszélést, vagy az abban való közreműködést több évi börtönnel bünteti.

VII. Fej. Australia.

E legkisebb világrész csak részben foglalhat helyet munkánk keretében. A *fidsi-sziget* lakói ama vallási meggyőződésben élnek, hogy ugyanazon állapotban ébrednek új életre a túlvilágon, amilyenben itt a földön elhalnak. Miután pedig a Mbulu-ba vezető út felette terhes és fárasztó, s a halhatatlanság országába (vak kevesen juthatnak el, azért fővagyuk ép és erős testtel kimúlni e világból, hogy ama út fáradalmaikat bizton elviselhessék. Ebben keresendő a szokásnak oka, mely szerént bárki öngyilkossá lesz, vagy másokat kér fel, hogy őt megöljék, ha az aggkorral járó gyengeség közeledését érzi. E szokás feltétlenül kötelező erővel bír olyannyira, hogy ha valamely elaggott az alól magát kivonni akarná, ennek gyermekei erőszakkal ölik meg őt. A rokonok együttesen meghatározzák a napot, melyen számára a sirt megássák, és jogot adnak neki a megfojtás vagy az elevenen való eltemetés közt választani. Hunt-nak alkalma volt személyesen meggyőződni e szörnyű szokásról, és ily visszariasztó temetési pompán jelen lenni.¹⁾

Ebből is csak ama meggyőződést meríthetjük, hogy az eltévedt és magára hagyatott emberi szellem a lét legfontosabb kérdéseiben sem bírja kikerülni a veszélyeket és könnyen ragadtatik el a legiszonyúbb végletekre.

¹⁾ Lubbock i. h. 316. lap. .

VIII. Fej. – A görögök.

Az öngyilkosságnak az eddig említett nagy nemzetek körében felmerült tüneményei csábító alakban terjedve idővel átlépték Hellas határait is, és itt a különös életviszonyok befolyása alatt meghonosultak. A hegyi levegő s a tenger enyhe leheletétől fölélnékült nemzet hatalmas szellemi tényezőinek birtokában kifejthető ugyan az emberi lélekben honoló csirákat, de másrészt nem volt képes az ezekkel egybeforrt gyengéket sem háttérbe szorítani, ezektől szabadulni. E körülményben leli magyarázatát a görögök vétkei s erényeinek szokatlan vegyülete, melyben sokszoros utalásokat láthatunk tárgyunkra, az öngyilkosságra is.

Az öngyilkosságra való hajlam a görögök legrégebbi múltjában akár a gyakorlati életben, akár az elvek terén nem igen lép előtérbe. Sőt a megromlott közvélemény is inkább csak tűrte mint sem megengedte az öngyilkosság egyes eseteit, ha erre elégséges ok forgott fen. De idővel a különböző néptörzsekből álló Görögország egyes vidékein az erkölcsök elfajulása, s egyéb népektől öröklött szokások elfogadása után oly intézmények jöttek életbe, melyek az öngyilkosság bűnét nem csekély mértékben elősegítették.¹⁾

A görög hős mondákban, a hitregékben elvétele találunk ugyan az öngyilkosság egyes adataira, de ezek csak oly kivételek gyanánt szerepelhetnek, melyek az öngyilkosságra való hajlamot nem igazolják, illetőleg az öngyilkosságnak a görögök között való meghonosulására a legrégebbi időkben nem engednek következtetni. A legrégebbi mythologiai utalást Pelopián, a sphinxen stb. kívül *Oenone*, *Páris* első nevének alakja nyújtja, ki férje gyászos sorsát megjósolván figyelmezteti őt, hogy a hűtlenség veszélyeit kerülje. *Paris* mégis elpártol *Oenonetől* *Helena* kedvéért. Később azonban az

¹⁾ *Baumhauer* 1. c. p. 14-23.

ellenség mérges nyilatól megsebesítve hűtlenül elhagyatott nejéhez viteti magát, ele *Oenone* hidegen elutasítja őt. *Paris* elkeseredettségében elbujdosik, és sebében elvérzik. A nymphák és pásztorok máglyára teszik hulláját és elégetik. Ezalatt *Oenone* bánatában emészti magát, és végre *Paris* haláláról értesülvén utána rohan a máglya tüzébe.¹⁾ Többen találkoztak, kik főleg ez adatból a *görögök közt meghonosult ősi szokásra* következtetnek, mely szerént az özvegy elhunyt férjét követni óhajtván öngyilkossá lön. Mi e következtetést egy kissé merésznek tartjuk, főleg ha figyelemre méltatjuk azt, hogy e monda kétségtelenül valamely alexandriai költő nyomán létesült. Sokkal valószínűbb az, hogy e mondába átszövődik a keletiek vallásnézlete, kiknél az öngyilkosság általában, de főleg e neme (mint az előző fejezetekben láttuk) nagyon dívott. Mindettől eltekintve végre nem is tulajdoníthatunk nagy fontosságot a mythologiai képeknek, melyeket nem ritkán csak a féktelen képzelem alkotott.

De lépünk ki a képzeletek hónából és térjünk át a történeti emlékekre.

Keos lakói között találjuk az öngyilkosságnak első feltűnőbb jelenségeit, hol a véneknek nem volt szabad a természetes halált bevárniok, hanem a végelgyengülés bekövetkezése előtt mákonnyal vagy bürökkel kellett véget vetniök életöknek. Ez alkalommal a rokonok mint valami lakomára gyűltek egybe, hogy e gyászos és érzéklázító ünnepély pompáját emeljék. Az élet terheitől szabadulni kívánó polgárok azonkívül szándékukat a tanács elé terjesztették, mely a fölhozott okokat vizsgálván vagy jogot adott nekik az erőszakos halálra, vagy pedig azt megtagadta.

*Valerias Maximus*²⁾ egy alkalommal *Sextus Pompejus* társaságában *Keos* szigetén megfordulván szívfagyasztó jelenetnek volt szemtanúja, Egy tekintélyes rangban álló, élemedett nő bejelentvén életuntságát a tanácsnak, elszánta magát a végső tetre, és halálát különösen *Pompejus* jelenlétével akarta dicsővé tenni. Ez utóbbi minden áron le akarta őt beszélni, végre azonban beleegyezését adta. A nő azután ügyeit elrendezvén nyugodt lélekkel ürítette ki a mérge-serleget. Időközönként tudatta az ölö szernek hatását, és midőn már belrészei is elhidegültek, lányait kérte, hogy szemeit befogják. Ez új látvány a rómaikat megrendíté és könyekre

¹⁾ *Vollmer*, Mythologie aller Nationen. Stuttg. 1836. 1256 lap. – *Rhode*, Der griech. Roman u. seine Vorläufer. 1876. 110 – 111 lap. –

²⁾ Lib. II. c. 1. p. 88- 89.

fakasztá. Kétes ugyan, vajjon mily tényezők befolyása alatt terjedhetett el e természetelleni szokás *Keos* lakói között;¹⁾ mindazáltal valószínű, hogy ezt más idegen népektől sajátították el. Hasonló szokás már jóval előbb dívott a *kappadóciaiak*, (Kis-Azsia)²⁾ a *troglodyták* (Aethiopia),³⁾ sőt *Plinius*, *Pomponius Mela*, *Solinus* és mások szerint általában a *hyperboreusoknál*.⁴⁾

Az öngyilkosság mételye *Keos* lakóitól csakhamar a *massiliaiakhoz* (*Marseille*) jutott el, hol 600 tagból álló tanács őrizte a méregserleget azok számára, kik elkövetendő öngyilkosságukat indokolni tudták.⁵⁾ így örökölték e szokást a *saguntumi*, *numantiai*, *caniabriaiak*, és más népek; így engedtetett meg az öngyilkosság bizonyos feltételek alatt *Athenében* is. Az *atticai* törvény így hangzott: „*Ha valaki tovább élni nem akar, jelentse be szándokát a tanácsnak, melynek engedélye folytán búcsút vehet a világtól. Ha terhedre van az élet, halj meg; ha a sors csapásai érnek, bürköt igyál; ha szenvedések nyomnak él, válj meg életedtől. A szerencsétlen a tanácsnak terjeszse elő nyomorúságát, és ez meg fogja őt vigasztalni.*”⁶⁾ Egy fősvény engedélyt kér az öngyilkosságra a tanácstól, ez pedig ily szavakkal sürgeti a kérelem indokolását: *Bizonyítsd be, hogy gyógyíthatlan betegségben szenvedsz, gyermekeidet elvesztetted, vagy vagyonod tönkrement.*¹⁾

Másrészt azonban nem hiányoztak büntető törvények sem, melyek a görögök magánéletében az öngyilkosság féktelen terjedése miatt alkalmazásnak örvendtek. *Aeschines Ktesiphon* ellen mondott beszédében oly athenei törvényről tesz említést, melynek értelmében az öngyilkos jobbja elvá-

¹⁾ *Mueller, Bröndstedt, Boekh* okoskodásai nem bírnak alappal. Cfr. *Baumhauer* I. e. p. 15. - ²⁾ *Just. Hist. PMI* XIII. 6. - ³⁾ *Diod. Sic.* III. c. 33 - ⁴⁾ A *hyperboreusok* csak a képzeletben élő, mesés nép voltak. Az északi szél *βορραες* *Thraciából* jött, és innen nevezték el a nevezett tartomány felett lakó népeket *hyperboreos*, azaz *északfeletti* lakóknak. Midőn azonban a görögök *Gallia, Pannoniában* stb. is érezték e szelet, a *hyperboreusokat* a jeges tenger valamely zugába szorították, hol még sohasem jártak; vagyis a görögök csak képzeltek e népeket. A *hyperboreusok* alatt ilykép ismeretlen népeket kell értenünk, melyeket a görögök megszűntek ilyeneknek nevezni, mihelyt velük közelebbi érintkezésbe jöttek. Midőn tehát egyes írók a *hyperboreusok* öngyilkosságaira hivatkoznak, nem tudhatjuk, vajjon mily népeket kell azok alatt értenünk. V. ö. erre vonatkozólag: *Schloezer, Quaest. Petrop.* IV. *De Hyperb.* Gött 1770. 117 - 119. lap és *Plinius Hűt. Nat.* IV. c. 12. p. 60.- ⁵⁾ *Val. Max. Lib.* II. c. 1. p. 87. - ⁶⁾ *Liban., Oral.* VIII. et XII. - ⁷⁾ *Liban. Orat.* X.

gatott és hullájától külön temettetett el.¹⁾ *Thébében* az öngyilkos hullája elégettetett ugyan, de el nem temettetett;²⁾ hasonló bánásmódban részesült az *Cyprus* szigetén is.³⁾ Mindezen büntetések azonban csak azon öngyilkosok hulláját sújtották, kik e tetre gyávaságból, félelemből, vagy egyéb okokból a tanács tudta és akarata nélkül ragadtatták el magukat. Midőn p. o. a milesiai szüzek között az öngyilkosság nagyon elharapódzott, a hatóság e baj orvoslására sajátságos gyógyszer alkalmazott. Az öngyilkos szüzeket meztelenre vetkőztette, s ugyanazon kötéllel hurcoltatta végig az utcákon, melylyel önmagukat felakasztották.⁴⁾

Ezek után térjünk vissza ismét tárgyunk elméleti részére, s vizsgáljuk az öngyilkosságra vonatkozó görög tanokat.

I. P y t h a g o r a s .

A görög bölcsek között *Pythagoras* (szül. 582. Kr. e.) volt az első, ki az öngyilkosságot határozottan kárhoztatta. „*Soha sem szabad, így szól ő, a parancsoló Isten engedélye nélkül az éleiben állomásunkat elhagyni, azaz életünköt önkényesen megválni.*”⁵⁾ E néhány szóban van kifejezve tana, melyet hasonlóan nem hagyott érintetlenül korunk téves irányú bölcsészete. Találkoztak, kik elfogultságukban e tan erkölcsiségét lerontani, azt alapjaiban kiforgatni törekedtek. *Bobeck* nem vonakodott a tudományos világot meglepni indokolatlan állításával, hogy *Pgthagoras* képletesen beszélt és Isten alatt csak az észet érthette; hogy továbbá csakis addig tiltotta az öngyilkosságot, míg azt az ész meg nem engedte, vagy nem javasolta.⁶⁾ Azonban fen ne akadjunk e stoikus nézet vakmerőségén, mely a szavak eredeti értelmét idegennel cseréli fel. Sőt tegyük fel, hogy *Pythagoras* Isten alatt az észet értette. Még ez esetben is alaptalan *Robeck* következtetése. A józan ész az örök bölcseségtől ered, azért nem tanácsolhat olyasmit, mi a legbölcsebb lény akaratával ellenkezik. Isten parancsolja, hogy a kitűzött őrállomáson megmaradjunk, tehát mást az ész sem javalhat. Különbén ezt későbben még tüzetesebben fogjuk tárgyalni. *Bobeck* érvül hozza fel, hogy *Pythagoras* éhhalállal vetvén véget életének,

¹⁾ *Aesch.* d. *Bedner* übersetzt v. *Bremi* Stuttgart 1829. III. k. 325. lap. — ²⁾ *Zenob. Cent.* YI. Prov. 17. — ³⁾ *Baumhauer* 1. c. p. 19. — ⁴⁾ *Gellius, Nodes Atticae.* Lib. XV. c. 10. p. 410. — *Plut., de virt. mul.* p. 249. B. C. — ⁵⁾ *Vetatque Pythagoras, injussu imperatoris, idest, Dei, de praesidio et statione decedere. Be senect.* c. XX. — ⁶⁾ *Lib.* I. p. 42. etc.

tanúságot tett az öngyilkosság jogosultságáról; mit öngyilkos követői *Charondas* és *Empedokles* is bizonyítanak.¹⁾ Pythagoras haláláról még most sincsenek biztos adataink. *Dicaearchus*, *Heraklides*, *Hermippus* eltérő nézetei között leghihetőbb ez utóbbié, mely szerint mások által megöletett.²⁾ *Charondas* oktalan fellievülésében³⁾ ölte meg magát, de nem mintha őt erre Pythagoras tana indította volna. Empedokles esete sem bizonyos, mert haláláról *Hermippus*, *Heraklides*, *Hippohotus*, *Pausanias* ellentétes híreket közölnek.⁴⁾ Azonban tegyük fel, hogy valóban Aetna lángjai közé temetkezett; vajjon ezzel azt bizonyítjuk, hogy Pythagoras az öngyilkosságot védte? Vajjon figyelmen kívül hagyhatjuk-e Empedokles esztelen hírvágyát, mely őt e szörnyű tette sarkalta? Lehet-e ezen két eseményből azt következtetni, hogy Pythagoras az öngyilkosságot megengedte? Ez merénylet volna a nagy szellem bölcsészete ellen, ki a világegyetemben harmóniát észlelt, melyet ép úgy az emberben, mint az egész erkölcsi világrendben, a test- és szellemben, gondolkodás, érzés és akaratban, az emberek és istenek között vágyódott létesíteni. – Pythagoras a mulandóság fölé emelkedve, benső meghatottsággal merül el az örökkévalónak szemlélésébe és gyönyörítisan hallgat az égi testek mozgása által előidézett Öszhangzatos zenére, míg végre megállapítja a harmónia törvényeit, melyektől sohasem tért el. Föltehető-e, hogy e bölcsész oly következetlenségbe esett és oly cselekedetet engedett meg, mely az Isten és ember közötti öszhangzatos zavarja, megsemmisíti? Pythagoras világosan szólott, és fentebb jelzett szavait a jóakarát, a józan belátás megőrzésével félreérteni nem lehet. Ő tiltotta az öngyilkosságot, ezt bizonyítják az iskolájából kikerült bölcsek is, köztök *Philolaus*,⁵⁾ ki szintén föltétlenül tiltotta az öngyilkosságot.

II. S o k r a t e s . (szül. 471– 469. Kr. e.)

Az első figyelemre méltó eseményt Sokrates halála képezi, ki életét saját meggyőződéséért áldozza fel. Kimagasló alakjának megfigyelése, bölcsészeti felfogásának felismerése és végső tettének megítélése munkánk keretében fontos tényezők, melyek az öngyilkosságról szóló, görög tanok bemutatásában nem mellőzhetők. Sokrates szereplése a bölcsészet

¹⁾ L. c. p. 48– 49. – ²⁾ *Diog. Laërt. In. vit. Pythag.* Lib. VIII. p. 148-149. – ³⁾ *Diód. Sic.* XII. c. 19. – ⁴⁾ *Diog. Laërt.* Lib. VIII. p. 360. – ⁵⁾ *Phaed.* I. c Lib. XXIX. p. 284.

történelmében mély jelentőséggel bír, mert arra volt hivatva, hogy az elhatalmasodott sophisták gögjét, mely az erkölctant önkényes alapokra fektette s az ember elméjét elhomályosította, ellensúlyozza, megsemmisítse. Sokrates feltűnése romba dönté ugyan a sophisták áldástalan rendszereit; de a nagy bölcsésznek előbb halálával kellett megerősítenie magasztos tanait. A hazát, vallást és nevelést fitogtató szájhősök áldozata volt, kik őt istentelennek, az ifjúság megrontójának tüntették fel, a tömeg boszuját ellene felkeltették. *Meletus*, *Lykon* és *Anytus* emelték ellene a jogtalan vádat, melynek alapján az őskori tudomány legkiválóbb hőse, a bölcsészet és az erkölcsiség eszményképe három szavazattöbbséggel halálra ítéltetett. Sokrates eszmélődéseiben egy végokhoz közeledett, érvényt kölcsönzött az erény eszméjének, logikai szabatoságot biztosított a gondolkodásnak és az utókor méltán tisztelheti a delphii jósdának nyilatkozatát, mely szerént Sokrates az egyedüli független, igazságos és bölcs ember volt. Ő bölcsészetét a gyakorlati életben akarta valósítani, mert főleg erkölcsi (s nem természeti) dolgokkal foglalkozott. Az önismeretet, a szenvedélyek fölötti uralmat tekintette a boldogság alapjának, mely a jó felismerésében és gyakorlatában áll; mert ez vezethet minket az Isten iránt való tisztelet ápolása által a valódi hazába. Mindazáltal tiltakozott a föltevés ellen, hogy az embernek szabad erőszakosan siettetni az elválást az életől, sőt tanította, hogy be kell várni az időt, midőn az élet ura őt innen kiszólítja. Sokratesnek a tudományos és erkölcsi tevékenységet egyesítő tanában illykép észlelhető a nemes vonás, mely az Isten iránt tartozó kötelmek homályos ismeretének fényes tanúsága. Tanában kétségtelenül nyilatkozik erkölcsi meggyőződése, mely az öngyilkosság bűnét megvilágítja, és melynek fontosságát a bölcsész tekintélye jelentékenyen emeli.

*Kebe*s a Sokratessel folytatott végső bölcsészeti értekezletben ily kérdést intéz hozzá: „Oh Sokrates! mondd, miért nem szabad magunkat megölnünk? *Philolaustól*, midőn nálunk tartózkodott, sőt másoktól is hallottam, hogy azt nem szabad tenni; azonban még senkitől sem nyertem e tárgyra vonatkozólag kielégítő választ. Csodálatos, hogy nem szabad önmaguknak használniok, kiknek jobb volna meghalniuk, hanem egy más valakire kell várniok, ki nekik használhat.”¹⁾

¹⁾ *Phaed.* vel de anima. XXIX. p. 284. E szavak értelme: *Csodálatos, hogy nem szabad önmagunkat megölnünk, hanem he kell várunk más valakit, ki minket meggyilkoljon.*

Sokrates pedig így válaszol: „E szavak ily szempontból felfogva képtelenségről látszanak tanúskodni, azonban közelebből tekintve könnyen megérthetők. *Az emberek bizonyos onset alá vannak helyezve, mely alól nem szabad magukat sem erőszakosan, sem szökéssel fölszabadítaniok.* Az istenek gondot viselnek ránk, mi emberek pedig az istenek tulajdonát képezzük. Nemde *Kebes*, magad is haragudnál, ha rabszolgád egyike akarod ellenére lenne öngyilkossá? És ha hatalmadban állana, őt megbüntetné! Azért távolról sem észszerűtlen állítás, hogy nem szabad önmagunkat előbb megölnünk, míg Isten e tett elkövetését szükségessé nem teszi, mint azt nekem a jelenben szükségessé tette.”¹⁾ *Kebes* *Sokrates* nem értette, ki kétféle halált különböztetett meg u. m. a *természeti* (*ερvoϊόν*) halált, vagyis a léleknek a testtől való elválását, és a *bölcsészeti* (*προαιρεπ-χον δάνατον*) halált, vagyis a halálról való elmélkedést. *Kebes*, *Sokrates*nek ezen utóbbi nyilatkozata s még előbb kifejtett nézete között²⁾ ellenmondást lát. Szerinte ugyanis: „a bölcs nem óhajtja az isteneknek, mint a dolgok legjobb elintézőinek gondosságától való eltávolodást, ő sohasem hitetheti el önmagával, hogy önmagáról jobban gondoskodhatnék, ha önmagára volna hagyatva (ha szabaddá lenne); hanem csak a balgatag fogja jobbnak tartani urától megszökni. A bölcs nem kerüli azt, ami jó, sőt inkább abban óhajt maradni.” *Sokrates* erre ellenérvül a halhatatlanságról táplált meggyőződését mutatja be. Emelkedett szelleme belepillant az örökkévalóság ölébe s rendületlen hitét nyilvánítja, hogy ő a túlvilágban is jó istenek és még jobb emberek gondoskodása alatt fog állani, mit számos bölcsészti érveléssel indokol.³⁾ *Sokrates* tehát azon helyzetben képzelte magát, melyben az embernek kötelessége az élettől önkényt megválni, melyet

¹⁾ Forte igitur hac ratione liaud praeter rationem est, non prius decere seipsum interficere, quam Deus necessitatem aliquam imposuerit, qualem nobis imposuit in praesentia. *Phaed.* p. 284– 285. – ³⁾ Fas quidem non esse seipsum violare, philosophum tarnen optare orientem sequi. *Phaed.* p. 284. E szavakban nem egy tudós vélt ellenmondást felfedezni, de *Macrobius* magyarázata minden kétséget eltávolít. Eszerint *Plato* *Phaedo*ja kettős érteményt tulajdonít a halálnak: Homo enim moritur, cum anima corpus relinquit, solutum lege naturae. Mori etiam dicitur, cum anima adhuc in corpore constituta, corporeas illecebras philosophia docente contemnit, et cupiditatum dulces insidias reliquasque omnes exiitit passiones. Et hoc est, quod superius ex secundo virtutum ordine, quae solis philosophantibus aptae sunt, evenire signavimus. Hanc ergo mortem *Plato* sapientibus appetendam: illam veró, quam omnibus natura constituit, cogi, vei accersiri vetat, docens, exspectandam esse naturam. *Macrob. In somn, Scip. Lib. 1. c. 13. p 31-32.* – ³⁾ *Phaed.* p. 285. etc.

megmenteni többé nem áll hatalmában. Azonban még ilyenkor sem engedte meg a bölcsnek az öngyilkosságot, hanem csak a jogot, melylyel a halál nemét tetszése szerint választhatja, mert meg kell halnia.¹⁾ Vizsgáljuk meg közelebről a nagy bölcsész ama helyzetét, hogy tárgyunkra vonatkozó tanát kellően megvilágítsuk.

Gesner, Zeune és mások ²⁾ úgy vélekednek, hogy *Sokrates* az élet fentartására szükséges eszközöket megvetette, mert ezek felkarolásában a vértanúság és egy jobblét után való vágy őt akadályozta, minélfogva kötelességét is megszegte. E vád emelői *Xenophonra* hivatkoznak, ki apológiájának bevezetésében mondja, hogy sokan írtak ugyan a halála előtt mondott védbeszédéről, de senki sem tudta megfejtetni, miért becsülte a halált többre, mint az életet? miért szólt önmagáról oly főnhéjazón? ³⁾ Továbbá hangsúlyozzák, hogy *Xenophon* iratából általában kivehető, mintha *Sokrates* öntudatosan keserítette volna el bíráit, és ezeket kihívó magaviselete által kényszerítette volna a halálítélet kimondására. — *Valkenaer* és *Schneider* ellenben tagadják, hogy az említett helyeket *Xenophon* írta, mert ezek a tanítvány jellemével össze nem egyeztethetők. *Stäudlin* ⁴⁾ feltétlenül e nézetek egyikéhez sem ragaszkodik, mégis hiszi, hogy *Sokrates* a törvényszék előtt tanúsítandó szelidebb és eszélyesebb modorral életét megmenthette volna. Bűnül rója fel neki, hogy nem soká s csak futólagosan védelmezte magát, mások közbenjárását pedig visszautasította; hogy érdemeivel és kitűnő tulajdonságaival dicsekedve a jósdára hivatkozott, mely őt Görögország legnagyobb bölcsének nyilvánította; hogy nem átalotta a bírákat izgatni e nyilatkozatával: „én, mint a nép jótevője megérdemlem, hogy közkölségen fentartsatok.” Mindezekből két esetre következtet. *Sokrates* arról lehetett meggyőződve, hogy vértanúsága által tana-, s példájának nagyobb erőt, dicsőséget és befolyást fog szerezni, mint élete folytatása, vagy egy később bekövetkezendő s közönséges halál által. Másrészt nemes büszkeség s tiszta önértetnek tulajdonítható, hogy terjedelmesebb vitába nem bocsátkozva életére utalt, mely az ellene emelt vádakát megdöntse, hogy a halál iránt való megvetését nyilvánítván ártatlanságának öntudatában bár-

¹⁾ *Plot. Ennead.* I. Arg. Marsilii. in lib. IX. charta g. E. dit. Florent. 1492. — ²⁾ *Stäudlin* i. h. 26 lap. ³⁾ Non tamen declararunt, quod mortem sibi vitae praeferendam duxerit, quo fit, ut illa verborum magnificentia minus pondens fuisse videatur. *Xenoph.* Socratica defensio ad iudices. Edit. Frankof. 1595 t. IL p. 57. — ⁴⁾ I. h. 27. lap. stb.

minemű tartózkodást, kérelmet és hízalgést aljasnak tekintett,

Mi mindezekkel némileg ellentétbe helyezkedünk. *Gesner* és *Zeune* tévedtek, mert öntudatlanul is vallási ábrándról vádolják Sokratest. Vagy nem kétségtelen bizonyítéka-e a vallási ábrándnak a halál keresése azon szándékból, hogy vértanúságot szenvedjünk, hogy minél előbb juthassunk el a halhatatlanság ölébe? Vajjon feltehető-e ez arról, ki a pogány korban bölcsészetével oly közel jutott az egy Isten ismeretéhez? ki ugyanakkor leghelyesebben fogta fel az élet célját? ki azt tanította, hogy az életet erőszakosan lerontani nem szabad, hacsak Isten nem kényszerít arra? ¹⁾ Vajjon mellőzhette, vagy megvethette-e ő az élet fentartására szükséges eszközöket, ki tanítványaiiba a *libertinismussal* szemben a nemesebb erkölcsök csiráit ültette? ¹⁾

Talán indokoltabb *Staudlin* véleménye, hogy Sokrates csak azért vágyódhatott a vértanúság után, mert ez tanának tiszteletet szerezhetett, az utódok elismerését, saját hírnevét örökre biztosíthatta volna? Lehetséges-e az, hogy a bölcsész (ki teljes életében csak az önismeret, s szenvedélyek legyőzésére törekedett, az önmegtagadás erényeit gyakorlta), közvetlen halála előtt az önzés bűnébe esett, önmaga iránt következtelen lett? Sokrates jelleme s önzetlenségének tisztaságát elismerték kortársai, megörökítették tanítványai, megerősítette a történelem. Bölcsészéinek súlypontját az erény elmélete, az igazság eszméje képezte, melyért a jelen terheit békével tűrte, az élet veszteségétől vissza nem riadt; azért jellemét nem is áldozhatta föl a jövő bizonytalanságának, meggyőződését nem is ingathatta meg a hiúság. *Sokrates* oly következetes lelki erőről tett tanúságot, melyet még azon tudat sem tört volna meg, hogy tanait az utókor megveti és elítéli. Ő bármily esetben fölládozta volna életét meggyőződéséért, ezt sohasem idomította volna az emberek szeszélyeihez. Azért

¹⁾ *Phaed.* 1. c p. 284. – ²⁾ Nem akarunk túlzók lenni. Főleg keresztény felfogásunk szerint *Sokrates* erkölcsisége sem feddhetetlen, mert mint a pogánykor egyéb nagyobb állaraférfiai és bölcsei, (*Solon, Aristides, Kimon, Demosthenes, Aeschylus* stb. *ő is ápolta a fűszeretet.* Azonban tekintve azt, hogy Sokrates pogány volt, hogy ama kor nagyon elfajult, élete és tana sokban erkölcsnemesítőnek mondható. Mindazáltal ki nem menthető akár a hitetlenség, akár az elfogultság vádja alól, kik Sokrates és Krisztus között a részletezésig terjedő párhuzamot vonnak, vagy az elsőt komolyan és öntudatosan a pogány világ Krisztusának nevezik, mint ezt *Wohlfarth* tévé. V. ö. *Gesch. d. gesammten Erzieh. u. Schulwesens. Quedlinburg u. Leipz.* 1863. I. k. 245. lap stb.

nem lehet *Sokratesnek* bűnül betudni azt sem, hogy a sors által kijelölt törvényszéki tagok előtt csak kevés szóval védte magát. Vajjon tehetette volna-e *Sokrates*, hogy a szellemi emelkedettsége előtt eltörpülő csoportnak bölcsészeti nézeteit fejtegetesse?¹⁾ Különben rövid beszéde is, melyben lefolyt életére utalt, bizonyára meghódította volna a józan belátást, ha ezt el nem homályosítja a rász akarat. A *Stäudlin* által hangsúlyozott önértékes beszédet nem tagadjuk mi sem, mert erre fel volt jogosítva, ki önmagáról elmondhatta: „*Egész életemben arról gondolkoztam, hogy büntetésre méltó tettet ne kövessék el.*”

Mindezek után még csak egy kérdésre kell felelnünk. Miért nem kerülte ki *Sokrates* a halált, holott ezt tehetette volna, s miért üríté ki a méregpoharat?

Midőn *Sokrates* pénzbírságra ítéltetett, barátai a szükséges összegeket rendelkezésére akarták bocsátani; de ő azt nem akarta megfizetni, nehogy az által magát bűnösnek ismerje el. Barátai közvetlen halála előtt mindent előkészítettek a szökésre; de *Sokrates* szándékukat megghiúsította, ő börtönében óhajtott maradni. *Miért utasította vissza barátainak jóakarátát, és miért nem akart menekülni?*

Két okból: 1) mert nem akarta a pogány mindisteni-téssel szemben az egy Istenségről való meggyőződését megtagadni; ²⁾ 2) mert az állam mint törvényes hatalom iránt való engedelmisségét meg akarta őrizni.

I. *Sokrates egy Istent tanított*; azért vádoltatott isten - tentelenségről. A pogányok atheusoknak nevezték a keresztényeket is, mert ezek isteneiket el nem ismerték. *Sokrates* e váddal szembeállította tiszta, s megvesztegethetetlen meggyőződését, mely oly erős volt benne, hogy ezt többre becsülte az életnél is.

II. *Sokrates az államot isteni intézménynek tekintette*, melynek törvényeit tiszteletben kell tartani; mert különben egy állam sem állhatna fen.³⁾ Az állam ítéleteit nem szabad visszautasítanunk, vagy kijátszanunk, hanem azok előtt meg kell hajolnunk.⁴⁾ Mindentől kell óvakodnunk, mi az isteni

¹⁾ *Plato Kritó*. XXVIII. p. -278. – ²⁾ Soerate ama meglio subire l'estremo supplizio piuttosto che rinnegare in faccia al politeismo pagano l'unità di Dio. *Taggliabue*, Il suicidio. Milano. II. kiad. 1873. 98. lap. –

³⁾ An putas civitatem ullam amplius stare posse, ac non subverti, "in qua indicia publica nullam vim habeant, sed a privatis liominibus contemnantur atque frangantur? *Kritó*. I. c. p. 280. – ⁴⁾ Stan dum tibi esse iudicii, quae ei vitas tulerit. I. c.

eredetű hazai törvényeken csorbát ejthetne. Ha elítéltetünk is, és pedig bármily körülmények között, bele kell nyugodnunk, és nem áll jogunkban sem a törvények tekintélyét gyengíteni, sem a fenálló polgári rendet zavarni. Ha atyád, vagy urad keményebben bánik veled; ha ők szidalmaznak vagy vernek, neked nem áll jogodban eljárásukat visszatörölnöd; mennyivel kevésbé teheted ezt hazád és a törvények ellen? Ha a haza bármily kegyetlenül bánik veled, azt békével kell viselned, ha bármit parancsol, meg kell tenned. Ha a haza bilincsekre veret, ha háborúba küld, hol sebeket vagy halálot találsz, neked engedelmeskedned kell. Ezt parancsolja a jog és azért nem szabad sem hátat fordítani, sem megszökni, sem a rendet felforgatni, hanem mindenütt a haza parancsát kell teljesíteni. Ha pedig az Ítélet kimondásában hibákat észlelsz, szavakkal beszélheted rá a hatóságot; de erőszakot nem szabad elkövetned sem az atya, sem az anya, legkevésbé pedig a haza ellen.¹⁾

Ő elismerte az állam hatalmát és jogát. Halálra ítéltetvén kötelességének tartotta meghalni, és pedig úgy, a mint azt az általa feltétlenül tisztelt, és isteni eredetűnek hitt állam törvényei parancsolták. Ő kényszerhelyzetét nem idézte elő. Mi Sokrates halálát nem ítéltetjük meg keresztény szempontból, hanem ama pogány kor viszonyaiba kell magunkat helyezni, hogy arról Ítéletet mondassunk.

Ama korban erős meggyőződés volt a pogányok között, hogy az államnak joga van a polgárok élete felett rendelkezni, s kivált a görögöknél dívott a szokás, mely szerint a hatóság a kiűritendő méregserleget az elítéltnak átnyújtotta. Itt elégséges a fentebb jelzett attikai törvényre utalnunk, mely kétségtelenül arról tanúskodik, hogy a polgár görög felfogás szerint az állam birtoka volt, és egyedül az államtól nyerhetett jogot bizonyos körülmények között az öngyilkosság elkövetésére. Sokrates ez alól magát ki nem vehette; sőt ő csak kötelességét vélte teljesíthetni, midőn a mérget kiitta. A nagy bölcsésznek kinyilatkoztatott vallása nem volt, ő csak lelkismerete sugallatát, legszentebb meggyőződését fogadhatta el irányadóul, melyet egy hosszú élet tapasztalásai és állandó elmélkedés érlelt meg benne.

Ha az ő bizalmas *daimonionja*, (melyre oly sokszor hivatkozott, s melyet bizonyos isteni szózatnak tartván a lelkismeret szavától világosan megkülönböztetett) azt súgta

¹⁾ Krito. 1. c.

volna, hogy életünket sajátkezűleg még az állam parancsa, felhatalmazása folytán sem szabad lerontanunk, ő bizonyára inkább felkoncoltatta volna magát, és a méregserleget visszautasította volna. Ha tudta volna, hogy Isten az életlő méreg kiürítését minden körülmények között tiltja, bizonyosan meg nem feledkezett volna ünnepélyes nyilatkozatáról: „*Atheneiek! szeretlek ugyan titeket, azonban inkább akarok engedelmeskedni Istennek, mint nekiek.*¹⁾ Ő a kinyilatkoztatott vallás természetfeletti világát nélkülözvén, természetes eszének erejével nem emelkedhetett a bölcsészet azon magaslatára, honnan „az élet feletti jogot teljes pontossággal felismerhette volna. Ő is csak arról tett tanúságot, hogy minden emberi a gyarlóság bélyegét hordja magán. A görög szellem az igazság keresésében kifáradt, és mielőtt az emberi jogok határait kifürkészthette volna, mint a szárny szegett sas aláhullott. Mindazáltal halálának sokkal magasztosabb vonása van, mint a többi pogányokénak, kik életüknek önmaguk vetettek véget. Ő közvetlen halála előtt hatalmasan küzdött az öngyilkosság jogosultsága ellen, és nem elcsüggedésből,²⁾ hanem csak azért emelé ajkaira a méregserleget, hogy kötelességét teljesítse, meggyőződését megőrizze, s az állam tekintélyét fentartsa. A méregserleg kiürítését úgyszólván öngyilkoságnak sem tekintette, hanem csak oly tettnek, melyet az állam parancsa folytán kötelességből véghez kellett vinnie. Épen ezért halála közelebb áll az önfeláldozáshoz, melynek indokát egy magasabb eszme képezi, mintsem az öngyilkossághoz, melyet akár az életuntság, akár a kétségbeesés szokott előidézni.

III. Plato (429-384 Kr. e.)

Sokrates szelleme leghívebben tükröződik vissza Plato tanában, ki hasonlóan mesteréhez a morált tűzte ki főcéljául és az öngyilkosságra vonatkozólag ugyanazon elveket vallotta.³⁾ Phaedonjában feltétlen érvényre emeli Sokrates meggyőződését, mely az övé is volt, és mely szerént az ember önkényűleg sohasem foszthatja meg magát életétől. Ezt a tömlőcről vett hasonlattal világítja meg, melyet a fogoly a

¹⁾ O viri athenienses, diligo vos equidem atque amo, Deo tarnen parere nialo quam vobis. *Plat. Apolog. Lib. XVII. p. 274.* – ²⁾ Mint *Karsch* mondja: „Sokrates *elcsügged* s a méregpohár után nyúl.” *Material, rational, és a Kereszténység. Nagyvárad. 1875. 152. lap.* – ³⁾ *Aguirre* bibornok, *De virtut. et vitiis disput. etbicae. Rom. 1717. Disp. V. De fortitud. Quaest. II. n. 3 etc. p. 269.*

hatóság vagy a fejedelem engedélye nélkül el nem hagyhat. Isten a lelket a test börtönébe zárta, melyből való szabadulása annak akaratjától van feltételezve. Továbbá érvül mutatja be a rabszolga s az úrról vett hasonlatot is. Valamint az előbbinek nincs joga saját teste s élete felett, hanem egyedül urának van fentartva, épen úgy nem rendelkezhetik az ember sem teste és életével mert ő természeténél fogva Istennek szolgája. A hasonlat nem teljesen helyes, mert az ember és Istene között fenségesebb viszony áll fén, mint a rabszolga s ura között, Isten minden embert kivétel nélkül szabad akaratral ruházott fel, és itt csak arról van szó, vajjon az öngyilkos szabad akaratával visszaél-e vagy sem? Az egyéni szabadságot annyira megszorító s a rabszolgaságot helyeslő bölcsész itt sem tagadhatta meg önmagát; mindazáltal ezen hasonlatból is eléggé kitűnik, hogy Plato az öngyilkosságot kárhóztatta, Ellenben másutt a törvények könyvében egy nem csekély kételyt keltő helyre akadunk: „*Vajjon mikép ítéljünk arról, ki legközelebbi rokonát, legnagyobb barátját gyilkolja meg? Ki t. i. önmagát öli meg és erőszakkal küzd végzete ellen, anélkül hogy a hatóság ítélete, kikerülhetlen és elviselhetetlen szerencsétlenség, a legénység, szegyenérzet vagy az élet fentartására szükségesek hiánya, öt erre kényszerítenek, hanem ki gyávaságból és félnékségből jótalanul öli meg magát? Isten tudja, az ilyen, mily tisztításban¹⁾ és temetésben részesüljön? Árnak rokonai adják meg a választ és az illető törvények értelmében cselekedjenek. ily öngyilkos sírja elhagyatott, kopár, ismeretlen és távol eső helyen ásattassék, hol kívül senki sem temetetik, és hol nyughelyét sem szobor, sem felirat nem díszíti.²⁾ Aguirre ebből azt következteti, hogy Plato tana az állítás és tagadás között ingadozik.³⁾ Amit határozottan állít Phaedorában, arról az idézett helyen homályosan nyilatkozik. *Stäudlin* az utóbbi sorokban az öngyilkosság némely nemeiről szelidebb ítéletet észlel, undorodást pedig csak egyik neme ellen.⁴⁾ *Olympiodor*⁵⁾ e szavakból következtette, hogy Plato öt esetben védelmezte az öngyilkosságot. Eltérő véleményünket mi*

¹⁾ Quae purgationes, et quae sepultura huic lege conveniat, deus ipse novit. — *De leg.* I. c. p. 495. — Csak az előzményekből lehet megtudni, vajjon mit értett Plato a tisztítás alatt? P. o. az apagyilkos meztelen hulláját az előljáróság megkövezte, hogy az egész állam megtisztuljon, azaz felmentessék a felelősség és a büntetés alól. — V. ö. *Stäudlin* i. h. 34-35 l. jegyz. — ²⁾ *De leg.* Dial. IX. I. c. Líd. XXXIV. p. 495-496. — ³⁾ L. c. p. 269. — ⁴⁾ I. h. 33 lap. — ⁵⁾ V. ö. alább, hol erről bővebben szólunk.

sem fogjuk elhallgatni, Főleg napjainkban alapos ítések vonták kétségbe, hogy *Plato* írta az illető művet, melyben e kétes hely foglaltatik. Ha ez való, akkor bizonyos, hogy *Plato* az öngyilkosságot hasonló értelemben vetette el, mint *Sokrates* tévé. Ha ellenben az idézett sorok szerzője *Plato*, előzetesen is kijelentjük, hogy miután műveiben általában ellenmondást nem találunk, ez egy pontban sem vagyunk hajlandók neki ilyesmit tulajdonítani. Erre főleg *mad. Apulejus* jogosít fel, ki *Platónak* az öngyilkosságra vonatkozó tanát ily szavakkal adja vissza: A bölcs, Isten akaratja ellenére nem hagyja el életét. Bár tudja, hogy tehetségében áll önmagának halált okozni és a földiek után jobb életbe jut, mégsem fogja halálát siettetni, hacsak nem sürgeti erre az isteni törvény.¹⁾ Továbbá *Plato* műveiben sehol sem találunk utalást ily ellenmondásra, mely kételyt ébreszthetne. *Plato* sehol sem tanította, hogy az önkénytes halál akár elviselhetetlen szerencsétlenségek bekövetkezésekor, akár nyomasztó ínségben megengedhető; sőt ellenkezőleg erkölcs-tana, épen e tekintetben az önmegtagadás és megnyugvás erényeire serkent. Az ő tana szerint bármily nyomorban is életben tartozunk maradni, mert erre igényt tart az emberiség, haza, rokonaink és barátaink, kiknek használnunk kell, míg csak lehet.³⁾ – Ezt bizonyítják a platonikusok, peripatetikusok s kivált *Porphyr* és *Plotin*³⁾, kik az öngyilkosság tanát *Plato* nyomán fejlesztették.⁴⁾ Különbösen fölöslegesen tartjuk e kitéréseket. Tekintsük közelebről a fentebb idézett vitás helyet, melyet talán a fordítás teljes hűséggel vissza nem tükröz, és meggyőződünk arról, hogy az más értelemben is vehető.

Plato ott szónoklati alakzattal élhetett, melylyel főleg a gyávaság elleni utálatának akart kifejezést adni. Mintha így akart volna szólni: mikép ítéljük arról, ki magát megöli, midőn őt azzal sem menthetjük, hogy az állam ezt neki parancsolta; sőt mi több, midőn még azon némileg enyhítő körülmény sem forog fen, hogy őt erre valami szerencsétlenség stb. kényszerítette; szóval ki csupán gyávaságból lett öngyilkossá. Megjegyzendő, hogy a pogány felfogás a gyávaságot

¹⁾ Nam etsi in ejus manu est mortis facultas, quamvis sciât se terrenis relictis consecuturum esse meliora, nisi perpetiendum istud lex divina decreverit; accersire tamen eum mortem non debere. – *Apulei opera. De mundo.* Venet. 1493. (A cím példányunk utolsó lapján van.) p. 89. – ²⁾ *Cic. De off.* Lib. I. c. 13. – ³⁾ *Macrob. In somn. Scip.* Lib. I. c. 13. – ⁴⁾ V. ö. alább.

rettenetes bűnnek tartotta, *Plato* tehát hajlandóbb volt kevésbé elítélni a csapások miatt, mint a *gyávaságból* elkövetett öngyilkosságot. Mintha mondta volna: tudjuk ugyan, mikép vélekedjünk a végső ínségre jutott orgyilkosról, és mily büntetésre méltó; de vajjon mit érdemel a gyávaságból önmagát megölő, ezt csak Isten tudja! Vagy talán az idejében már érvényben volt és fentebb jelzett attikai törvényre célozott, melynek értelmében a tanács az említett esetekben is megengedhette az öngyilkosságot, és ezért hangsúlyozta mindenekelőtt annak ítéletét. De ekkor sem ruházta fel az egyedet az öngyilkosság végrehajtásának jogával, melylyel csak a tanács ruházta fel az egyeseket. Ha tehát *Plato* e hely szerzője, mi ezt csakis ily értelemben fogadhatjuk el. Legindokoltabbnak tartjuk tehát azt, hogy *Plato* az öngyilkosságot mesterével, *Sokratessel* egy értelemben kárhoztatta s tiltotta.

IV. Aristoteles. (384-322. Kr. e.)

Plato után, ennek közvetlen és legkiválóbb tanítványának, *Aristotelesnek* tanára térünk át, ki ama korban, mint az összes görög tudományok képviselője az utókor bámulatát vívta ki magának. Nem bocsátkozunk bölcsészetének méltatásába, melylyel oly kiméletlenül támadta meg mesterét, bár a *Platótól* kölcsönzött alapokon mozog. Nem akarjuk egyrészt a szellem, másrészt a természet bölcsésze között ész-élhető különbséget tárgyalni; hanem csak arra fogjuk figyelmünket kiterjeszteni, mi *Aristoteles* ethicájában az öngyilkosságra vonatkozóval van. Mi felállítjuk e bebizonyítandó tételt: *Aristoteles* az öngyilkosságot határozottan kárhoztatja s erkölcsellennek bélyegzi.

Aristoteles erkölcsstanának jellemző sajátága, hogy az erényt általában két ellentétes bűn között keresi, melyeknek egyike a tulságot vagy bőséget, másika pedig a hiányt:ünteti. fel. így foglalja el tana szerint a bátorság a helyes közepet a gyávaság és vakmerőség között.¹⁾ Ezt szükségesnek tartottuk *előre* bocsátani, hogy helyesen megérthessük *Aristotelesnek* e mondatát: „*Nem bátor, hanem gyáva keresi a halált a szegénység, a szerelem vagy bárminemű gond kerülése végett. Csak elpuhultságról tesz tanúságot, ki a bajokat és fáradalmakat kerüli. Az ilyen nem azért választja a halált, mert ez jó, hanem azért, hogy a rosztól szabaduljon.*”²⁾

¹⁾ *Ethic. Nic. Lib. III. c. 9. t. II. p. 20. A.* – ²⁾ *Mori autem fugientem vel paupertatem, vel amorera, vel aegritudinem aliquani, non est viri fortis,*

Vasques ebből azt következteti, hogy a nagy bölcsező az öngyilkosságot csak azért ítélte el, mert ezt vakmerőségnek, vagyis a félelem teljes hiányának tekintette. De *Aristoteles* épen nem vádolja az öngyilkost vakmerőségről, vagyis a félelem teljes hiányáról, sőt ellenkezőleg félenkségről és gyávaságról. Ez utóbbi pedig távolról sem egyenértékeshető a félelemnek, mint állandó tulajdonságnak hiányával; mert a félenkség mint ideiglenes állapot hajlandóságot szül a szerföltötti félelemre és kizárja ama középutat, melyet a bátor férfiú a terhes körülmények elviselésében vagy megtámadásában becsületének megőrzése végett szem előtt tart.¹⁾ *Aristoteles* szerint annál nagyobb lelki erőre, erkölcsi bátorságra van szükségünk, minél nagyobb bajokkal kell küzdenünk és minél nagyobb veszélyben forgunk. De a halál a legborzasztóbb,³⁾ tehát ebben leginkább tüntethetjük fel bátorságunkat. Minthogy pedig az öngyilkost gyávának, azaz erkölcsileg gyengének, aljassnak mondja, egyszersmind az öngyilkosság cselekedetét kárhoztatja, sőt erkölcstelennek nyilvánítja.

Az öngyilkosság erkölcstelen voltát még szembeütőbben indokolja, midőn azt a vétkek és a rász életből származó önmeghasonlás és öngyűlölés eredményének mutatja be. Kik sok botrányt követnek el, gonoszságukban megutálják az életet, melytől szabadulni óhajtván, önmagukat megölik. A rász akaratuak önmaguktól futnak és másokat keresnek fel, kikkel az időt, a napokat előlhetik. Ő nyugtalan lelkiismeretükre utal, mely a magányban az elkövetett büntettek megdöbbenő képeit feleleveníti. Az ilyenek gyászos, tűrhetetlen helyzetüknek megváltoztatását óhajtják, mit mások társaságában vélnék feltalálhatni, hol mindazokról megfelelkeznek. Ezekben a szeretet végső csirája is kihalt, és minthogy önmagukon többé, semmi szeretetreméltót sem fedeznek fel, az önszeretet is vesztí varázserejét. Ki pedig már ennyire jutott, annak lelke csak folytonos izgatottság és meghasonlásban élhet. A gonosz

sed ignavi potius. Mollis enim animi est, res aerumnosas et laboriosas fugere. At ille non ob id, quod bonestum est, sed quod malum iugere studeat, mortem subit ac perfert. *Ethic. Nicom.* Lib. III. c. 11. p. 21. A.

¹⁾ In oppositum enim est, quod *Aristoteles* eo loco occidentem seipsum, non damnât temeritatis, sed timiditatis, seu ignaviae: quae sane non consistit in defeetu timoris, cum timiditas sit ipsa qualitas inclians ad minium timorem; sed in defeetu illius mediocritatis, quam vir fortis servat iu perferendo et aggreduendo terribilia propter honestatem. — *Aguirre*. L. c Disp V. quaest. II. sect. II, n. 17.— ²⁾ Maximeterribilis — *ποβερα'τατον δ θάνατος* — inter omnia est mors *Ethic. Nimm.* 1. c. c. 9, p. 20. B.

tehát megszűnik lenni önmagának is barátja. E nyomorult és kétségbeeső állapot ellen csakis úgy védhetjük magunkat, ha a gonoszságot kerüljük, és állandóan jóra törekszünk. Csak a jó ember lehet önmagának és másoknak barátja.¹⁾ *Aristoteles* meggyőződése szerint az öngyilkosság szoros összefüggésben áll az erkölcstelenséggel; sőt ő elvül állítja fel, *hogy öngyilkos csók erkölcstelen ember lehet. Aristotelesnek* az öngyilkosságra vonatkozó tana ilykép oly világos, hogy míg egyrészt az minden kételyt kizár, addig másrészt ennek magasztos vonásai előtt tisztelettel kell meghajolnunk.

Nincs kérdés a tudományos világban, mely a legeltérőbb félreértéseket nem eredményezte volna. Hasonló sors várt *Aristotelesnek* az öngyilkosságról táplált és világos szavakban kifejtett nézetére. Találkoztak (p. o. *Giphanius Obertus*)²⁾, kik, bár érvek hiányában, hevesen vitatták, hogy *Aristoteles* a szolgaságtól és bectelenségtől való félelemben elkövetett öngyilkosságot kimenti. E mosolyt gerjesztő feltevés határozott ellentétben áll *Aristoteles* meggyőződésével, mert ő világosan fejezi ki,³⁾ hogy nem bátor, hanem gyáva, ki magát bármi rász miatt öli meg. Vajjon ez utóbbi kifejezés nem zárja-e magába a szolgaságtól vagy bectelenségtől való félelmet is? Az öngyilkos nem választja a viszontagságokat, nem tűri ezeket, sőt szabadulni óhajt tőlük. Tehát az öngyilkosság, bármily indokokból történjék is, nem a bátorság ténye. Azért mondja *Aristoteles* másutt: Még azokat sem nevezhetjük bátraknak, kik valamely fájdalom miatt siettetik halálukat.⁴⁾ Ha a szavak szószerént való értelme kétségtelenül tanúskodik a szerző felfogásáról és meggyőződéséről, nem kell álösvényeket keresni; a félreértések vagy kétkedéseket okozó törekvések pedig mindig indokolatlanok maradnak, sőt csakis a tudományos kutatás hátrányára lehetnek. Eddigi értelmezésünket támogatja *Aristoteles* meg más nyilatkozata is, melylyel az öngyilkosságot jogtalanásznak bélyegzi. Az öngyilkos, így érvel, jogtalanásgot követ el az *állam* ellen, azért részesíti őt büntetésben a törvény.⁵⁾

Azonban mi szigorúan az igazság talaján akarunk maradni, azért kijelentjük, hogy *Aristoteles* csak egyoldalúan fogja fel az öngyilkosság jogtalanását. Ő az öngyilkost a jogtalan cselekedet bűnrészesének tekinti ugyan, de csak azért, mert

¹⁾ *Ethic. Nicom.* Lib. IX. c. 4. p. 70, B. C. — ²⁾ *Aguirre* 1. c. n. 14. — ³⁾ *Ethic. Nic.* Lib. III. c. 11, A. p. 11. — ⁴⁾ *Eudom.* Lib. II. c. I. A, p. 131. — ⁵⁾ *Ethic. Nicom.* Lib. V. c. 15. G. p. 41.

az állam jogait sérti és az állam ellenségének nyilvánítja magát. E kérdésre pedig: ki ellen vét az öngyilkos? Így válaszol: „Nemde az állam és nem önmaga ellen! Az öngyilkos önkényt vet véget életének, tehát önmaga ellen nem követhet el jogtalanságot.”¹⁾ E jogtalanságot csak politikai, illetőleg polgári szempontból ismeri el. Ki nem látná, hogy itt a természeti, vagyis az önfentartás törvénye mellőztetik? Az öngyilkosság jogtalan cselekedet nem csak az állam, hanem önmagunk ellen is. *Aristoteles* mint egyebütt, úgy itt sem érte. el a tökélyt, ő az erkölcsiség eszményét megközelítette ugyan, de egyes pontokban tévedésnek volt alávetve.²⁾ Ő is csak azon elmélethez vonzódott, mely az egyént az állam eszközévé alacsonyítja, az egyénnek, mint öncélnak hivatása iránt közönyt ébreszt, és az egyéni élet becsét az állam igényeivel állítja szembe, ezektől feltételezi, ő sem bírt az egyéni jogok és kötelmek tökélyetes ismeretére jutni, melyre csak az istenileg alapított kereszténység képesítette az emberiséget. Mindazáltal *Aristoteles*, bár nem oly kifogástalanul s tökélyetesen, mint a kereszténység, mégis bebizonyítja az öngyilkosság erkölcstelenségét és jogtalanságát, és korunk romlott bölcsészete pirulva tekinthet az ókor ez emelkedett szellemére, ki már évezredek előtt az erkölcsiségnek ily fogalmával bírt.

Igaz ugyan, hogy sem *Plato*, sem *Aristoteles* nem emelték az erkölcsiséget a legfőbb jó határáig, mert mindketten az emberi tökélyt a társas lét határai közé szorították, az állam érdekeivel korlátozták; az öngyilkosságra vonatkozó tanuk a pogány bölcsészet világában mégis nagy sikerrel világotta meg az élet becsét.

V. Az álsokratikusok.

Sokrates hatalmas világító torony volt, mely az ókor homályában messze küldé szét sugarait. Halálával elenyészett a fénypont, melyre számosan szegeztek szemeiket, és mely sokaknak jel ölé ki a célhoz vezető ösvényeket. Sokrates követői ennek halála után mintegy magukra hagyatva általában nem karolták fel mesterük bölcsészetét egész terjedelmében, nem sajátították el annak teljes szellemét. Azon egyoldalúságnál fogva, melylyel ők mesterük tanának tovafejlesztésében fellép-

¹⁾ Injuriam igitur facit. Sed cui? Nonne civitati, non sibi. Sponte enim nunc casum subit et perfert. At sponte sua nemo afficitur injuria. L. c. G. p. 41. — ²⁾ Midőn p. o. a gyermekek kitevésését, a magzat elhajtását ajánlja. *De Republica*. Lib. VII. c. 16. F. G. p. 269.

tek, alsokratikusoknak neveztettek el. Sőt többen közölök, kik előbb más iskolákhoz tartoztak, tanaikat Sokratestől öröklött ismereteik- és elveikkel egyesíteni óhajtván, a bölcsészet és erkölcsstan terén feltűnő visszásságokat okoztak. Ily viszonyok között Sokratesnek az öngyilkosságra vonatkozó tana sem maradhatott eredeti minőségében.

a) A kynikusok.

Ezek rendszere a teljes lemondás, a nemesebb hajlamokat kizáró érzéketlenségen alapult. Eszmények vala a bölcs, ki a házasság, a család, az állam, szóval a társadalmi lét kellemes benyomásait visszautasítván minden külső befolyástól függetleníti magát. Ok *Sokrates* ethikai irányait, de ezeket is csak félszegen és egyoldalúan karolták fel. Az önmegtagadás e téves felfogása az élet iránt való fogékonyságot zsibbasztotta. – Nem csoda tehát, ha ők az élet megvétését és önkénytes lerontását némely esetben helyeselték. És valóban ez iskolának számos híve lett öngyilkossá.

Metrokles szobájába zárkózott és éhhalállal vetett véget életének, *Krates* önmagát megfojtotta ¹⁾; *Menippus Phoenix* minden vagyonát elvesztvén keservében fölakasztotta magát;²⁾ *Peregrinus* égő máglyára lépett, hogy izgatott lelkének a képzelt nyugalmat biztosítsa. ³⁾

E példákbl is azonban csak azon meggyőződést meríthetjük, hogy az emberek nem annyira a földi lét iránt viselhetnek gyűlölettel, mint inkább az ezzel egybekötött valódi vagy képzelt bajok iránt. *Antisthenes* e tekintetben nagyon őszinte volt. Midőn betegségében *Diogenest* ily szavakkal fogadta: „ki szabadít meg engem fájdalmaidtól?” a megszólított törére mutatva így válaszolt: „De.” De *Antisthenes* ezt viszonozta: „fájdalmaidtól, mondtam, nem életemtől.” ⁴⁾

b) A kyrenaikusok.

A kymkusokkal határozott ellentétben áll a Kyrene-ből származott *Aristipp* iskolája, mely az erényt az érzéki vágyak teljes kielégítésében, a folytonos élvezetekben kereste. Valamint minden élő lénynek természeti ösztöne kellemes érzések közt nyilvánul: úgy az ember is csak az érzéki gyönyörben bírhatja legfőbb boldogságát és végcélját. Az eredeti élvezet testi, melyet az érzéki ingerek kísérnek; azért az

¹⁾ *Diog. Laërt. Lib. VI. p. 256.* – ²⁾ *Diog. Laërt. Lib. VI. p. 258.* – ³⁾ *Lucian. De morte Pereg. c. 4 etc.* – ⁴⁾ *Diog. Laërt. VI. p. 228.* –

élvezetek egyetlen neme sem rász, bármily rút okokból szár mazzék is. ¹⁾ – Az élvezetek becsét nem ezek minemúsége, hanem mennyisége határozza meg. *Aristipp* fő elve volt: *jakkép munkálkodjál mindig, hogy a legnagyobb boldogság káromoljék reád.*” Erre pedig mindenekelőtt a belátás, *φρόνησις* szükséges, mely a valódi erény alapja. E belátás alatt nem értett egyebet, mint ama ügyes számító tehetséget, mely az élet bármily viszonyaiban az élvezeteket a lehetőségig felleli és fokozza. E tan szerént az élet feladata: a *jelenben elverni*; mert csak a jelen van birtokunkban. E morál alapeszméje volt a végletekig felcsigázott önzés, mely a szellemet az érzékiség rabjává alacsonyítja, az öntökélyesedésre hivatott embert a csak ösztönüknek hódoló állatokkal egyenérték esíti.

1. *Aristipp*. Hova tévedtek az önmegtagadó nagy szellem, Sokrates közvetlen utódai! Á magasztos tannak mily torzképe ez! Mit taníthatott *Aristipp* az öngyilkosságra nézve, ki az életet ily nemtelen szempontokból fogta fel? A testi élvezkebe merült bölcsész erkölcsi elpuhultságának, lelki erélytelensége s gyengeségének szomorú jelét adta, midőn oly viszonyokat képzelt, melyek között csak a balga óhajt élni, míg a valódi bölcs az élet iránt csak közönyös lehet. ²⁾ Aki mohó vágygyal szíja az élet mézét és állandóan csak a testi ingereket elégíti ki, a szellemi követelményeket pedig figyelmen kívül hagyja, alig fogja kikerülni az életuntság kétségbeesztő állapotát. Ha az érzéki élvezke túlságos és mesterkélthajhászatában idegei elszibbadnak, testi ereje elfogyott, könnyen fog undorodni attól, mit az előtt bálványozott, könnyen vetemedhetik az öngyilkosság bűnére, midőn érzéki élvezetekre már képtelen. E tannak többi kiválóbb képviselői:

2. *Theodor*. Egyrészt erősen ragaszkodott a Kyrenaiusok alapeszméje, az önzéshez, és épen ezért jogosulatlannak tartotta a barátságért való lelkesedést, valamint a hazáért való önfeláldozást, mert az önmagával beérő bölcs barátokra nem szorul és az egész világot vallja hazájának. ³⁾ Azonban másrészt *Aristipp* tanát olyképmódosította, hogy a bölcs végcélját és feladatát nem az egyes élvezetek minél nagyobb mennyiségében, hanem ezek állandósításában he-

¹⁾ *Voluptatem praeterea bonum esse, etiamsi a turpissimis proveniat rebus. Si enim foeda sit actio, voluptatem tamen per seipsam eligendam esse, bonumque existimandum.* – *Diog. Laërt. In vit. Aristipp. Lib. II. p. 07.* – ²⁾ *Diog. Laërt. II. p. 99.* – ³⁾ *Diog. Laërt. In vit. Aristipp. VI. 100.* –

lyezi. Ő az öngyilkosságot kárhoztatta, ha az más nemesebb eszmeért követtetett el; mert elve volt: *élvezni kell, míg csak lehet*. Ha pedig kényszerhelyzetbe jutunk, nem kell ugyan óhajtánunk, de félnünk sem a halált, mely minket az örök érzéketlenség hónába vezet. Midőn őt *Lysimach* király halálbüntetéssel fenyegette, így válaszolt neki: „Nem nagyot cselekszel, ha egy kőrishogár erejével dicsekszel.”¹⁾ Mikép foghatta volna fel helyesen a földi élet rendeltetését, midőn minden természetfölöttinek vakmerő tagadója volt? Midőn a felingerelt király őt keresztre feszítettte, az istentelen bölcsész e szavakra fakadt: „*nekem mindegy akár a földben, akár a magasban rothad el testem.*”²⁾ Ez volt a kétségbeesés feljajdulása, mely még élénkebb kifejezést nyert *Hegesiasban*.

3. *Hegesias*. Míg az előbbiek lázas nyugtalansággal keresik az élvezetek csillagát, és az életet derültebb oldalairól figyelik meg; addig *Hegesias* lelke ellenállhatlan mély fájdalommal telik meg. A lét folytonos küzdelmei felett töprenkedvén ama gyászos gondolattal barátkozik meg, hogy az ember vágyait, törekvéseit valósítani nem képes. A boldogtalanság fájó tudata tespedő lemondást szül benne, mely bágyadt tekintetét a néma sir felé vezeti, hol véget ér a vágy, érzemény és szenvedés. Az élvezetek tökélyetlensége feletti bánatában végtelen messzeségbe sodortatik az alaptól, melyen *Sokrates* oly dicsően munkálkodott. Az életben több fájdalmat, szenvedést észlelt, mint gyönyört és élvezetet, melyeket a jövő s csalfa számításunk is könnyen megghiúsíthat. Ennélfogva a valódi bölcseséget nem a kellemes, gyönyör és élvezetnek kiszemlélésében, hanem az élet bajainak és kellemetlenségeinek eltávolításában vélte feltalálhatni; vagyis azon függetlenségben, melynek alapfeltétele a minden gondolható dologra, akár öröm akár fájdalomra, sőt magára az életre kiterjedő közönyösség.³⁾ A tan, mely az érzéki gyönyörök élvezetét tűzte ki az emberiség végcéljául, megtermé kárhozatos gyümölcsét, az életuntságot. *Hegesias* öntépelődéseiben szellemileg eltörpül, kétségbeesik, és kétségbeesésében eszményíti a halál alakját. Bölcsészeti előadása, melyben csak az élet bajait festi, a megsemmisülés, az öngyilkosság magasztalásává fajul, úgy hogy őt „*a halálra rábessélőnek*,” *πεισι&αυατος*-nak nevezték el. Hallgatói pedig oly

¹⁾ *Val Max.* Lib. VI. c. 2. p. 330. — *Cic. Tusc.* V. 40. —

²⁾ *Val. Max.* 1. c. — ³⁾ *Diog. Laërt.* II. p. 98–99. —

sűrűen lettek öngyilkosokká, hogy *Ptolomaeus* király kénytelen volt az erkölcsiség terén ily iszonyú hanyatlást előidéző bölcsészt az alexandriai iskolából kitiltani. ¹⁾

VI. A neoplatonikusok.

Az eddig tárgyalt és az öngyilkosságra terjedő bölcsészeti tanok eredetisége többé kevésbé megmaradt a három legkitűnőbb görög bölcsészt követő nemzedékekben. Az *akadémikusok*, *platonikusok* tanaiban fölismerhetlenül látható *Plato* befolyása, kinek követői az öröklött eszméket inkább csak bővítették, szélesbítették, mintsem átalakították vagy pótolták. Idővel új rendszer, a *neoplatonismus* lép előtérbe, melyben az őс görög bölcsészet szelleme új életre látszik ébredni, de csakhamar elenyészik a kereszténység terjedő hatalma előtt. A neoplatonismus az antik bölcsészetnek végső jelensége, megsemmisülésének utolsó, derült előhírnöke, elhaló verőfénye. Még csak ennek némely hívéről akarunk említést tenni.

1. A hihetőleg *Lykopolis*-ből származó *Plotin* (205-270 Kr. u.), ki e bölcsészeti rendszernek tudományos alakot kölcsönzött, nagyon közel áll Platónak az öngyilkosságról szóló tanához. Erőszakos cselekedetnek nevezi azt, midőn valaki szándékosan választja el a testet a lélektől, vagyis midőn a lélek a testet, nem pedig ez amaszt hagyja el. ²⁾ Elítéli az öngyilkosságot, mert ez sohasem ment a szenvedélyektől, melyek – p. o. gond, fájdalom, harag – azt előidézik. ³⁾ A halál legyen a léleknek a testtől való elválása, nem pedig amannak éhez való lebilincselése. Az erőszakos halál pedig a lelket a testhez köti. Innen van, hogy az öngyilkosok lelkei a hulla vagy ennek sírja körül nagyon soká lengenek. ⁴⁾ A test mint súlyos teher huzza le magával a lelket. Nagyon különböző dolog az, vajjon *természetes úton*, vagy *önként* hagyjuk-e el az életet? Az előbbi esetben a lélek minden testitől megszabadulhat, az utóbbiban nem tisztul meg a testi szennyektől. Főleg pedig a mérég által okozott öngyilkosságot sújtja, mert ez a halhatatlan lélekre zavarólag hat. ⁵⁾ Az erkölcsi rosztat a testben helyezi, mely rabjává alacso-

¹⁾ *Val. Max.* VIII. c. 9. p. 464. – *Cic. Tusc.* I. 34. – Hasonlóan magasztalta a halált *Alcidamus* is. *Tusc.* I. 48. – ²⁾ *Verum sic vim inferret, neque corpus tunc dimitteret animani, sed ipsum anima destitueret.* – *Ennead.* I. Lib. IX. *De educatione animae a corpore.* – ³⁾ L. c. – *Macrob. In somn. Scip.* Lib. I. c. 13, p. 32. – ⁴⁾ *Macrob.* I. c. – ⁵⁾ *Plotin* itt nem azt jelzi, hogy a mérgezésnél az öngyilkosságnak más neme többre becsülendő, mint ezt *Stäudlin* i. h. 38. lapon

nyítja a lelket, midőn ez a szenvedélyeket követi; míg ellenben az erkölcsi jót a léleknek az érzékiektől való eltávolodásában látta. Hitt a lelkeknek túlvilági jutalmaztatásában, mi a tökély ama fokától van feltételezve, melyre e földi életben szert tettek. Ez életből kimúló, tiszta lelket a lapályon elesőkhöz hasonlítja, kik azonnal felkelhetnek; míg a bűnök szennyében elhalókat a meredekről alázuhanóknak mondja, kik soha többé fel nem egyenesedhetnek.) Határozottan kijelenti: „nem szabad az életet önkényt elhagyni, mert még ebben előhaladhatunk.”²⁾ E szavak értelme csak ez lehet: *meg ne öld magad, mert itt e földön még gyarapodhatol a jóban, és es által egy jobb létet biztosíthatsz magadnak a túlvilágban.* Azért menti ki egyedül az örültségben elkövetett öngyilkosságot, mert ily állapotban az egyén már erkölcsileg nem élhet, erkölcsi betudás alá nem eshetik. Mindazáltal, ha valaki az örülés előjeleit érzi, ezen állapotot is szükségképen és inkább el kell tűrni, mintsem az életet megsemmisíteni.³⁾ Vajjon – így szól ő – mit tegyen az, ki az örültség közeledését érzi? Ez alig fogja a jámbort érni; de ha mégis bekövetkeznék ez állapot, ezt is a szükségesek közé kell számítani, melyet nem ugyan ön magáért, hanem a körülmények miatt óhajtania kell.⁴⁾

2. *Porphy*, Plotin tanítványa (233–304) jelentékeny szerepet játszott ugyan a neoplatonikusok között, de mesterének bölcsészetét nem annyira fejlesztette, mint csak értelmezte. Innen van, hogy az öngyilkosságra vonatkozó elvei mesterével azonosak.⁵⁾

3. Olympiodor ugyanezen elveket vallotta ugyan, de *Sokratesnel*, *Plato* és *Plotinnak* eddig fejtegetett egyes helyeiből azt következtette, hogy ezek az öngyilkosságot öt magyarázza. *Plotimis*, *Macrobius* szerint, bármilynemű öngyilkosságot kárhoztatott, mert az öngyilkos mindig szenvedélynek van alávetve. L. c. p. 33. –

1) *Macrob.* 1. c. p. 33. – 2) *Énead.* 1. c. – 3) *Confer Ennead.* 1. c. *Arg. Marsilii. Ficini Florentini* circa finem. – 4) *At si insaniam quis persenserit imminentem, quidnam agat? forte verò id probo non accidet. Quodsi accident, reponenclum erit in eorum genere, quae necessaria nuncupantur. Atque ob ea, quae circumstant, non autem simpliciter eligenda. Ennead.* 1. Lib. IX. c. 1. lit. n. – *Olympiodor* tehát *Stäudlinnal* együtt (i. h. 37. lap.) téved, midőn e helyet úgy magyarázza, hogy: ez esetben az öngyilkosságot a körülmények miatt kell óhajtánunk. Ez ellenkezik *Plotin* felfogásával, ki a gnostikusok ellen folytatott vitájában oly világosan tiltotta: ante naturale tempus hinc exire. *Confer. Arg. Mars.* 1. c. – 5) *Plotin. Ennead.* L 1. c. – *Porphy. De abstinentia* L. III.

esetben megengedték, melyekben Isten beleegyezése folytán arra különös szükség merül fel. Az öt esetet szigorúabban körülvonalozandó. az életet vendégséghez hasonlítja. Ez utóbbi felosztásnak következő okai lehetnek: 1) A fejedelem közeledése, kit az egybegyűlt vendégek fogadni tartoznak. 2) A vendégeskedők közt támadt viszályok. 3) A vendégeskedik ittassága. 4) A gyanú, hogy az ételek megmérgezzék. 5) Midőn az ételek elfogynak, vagy a vendégeskedők ezektől megbetegednek.

Ép így szabad magunkat életünkől megfosztanunk a következő öt esetben: 1) Midőn ezt a fejedelem, vagy a haza java követeli. 2) Midőn az élesztett sűrlődásoknak oka vagyunk. 3) Midőn elménkben megzavarodunk. 4) Midőn oly bűn részesévé leszünk, mely másoknak nagy ártalmára van. 5) Midőn végső ínségre jutunk, vagy gyógyíthatlan betegségbe esünk. ¹⁾

E hasonlatnak egyedüli előnyét a szép, de tartalom nélküli kifejezések alkotják, melyek inkább csapongó képzeletről, mint mélyebben beható, alapos észlelésről tanúskodnak. Olympiodor Platónak az öngyilkosságra vonatkozó tanát már félreismerte, ő idegen elemek befolyása alatt állott, és hihetleg a korában nagyon elterjedt *stoicismust* ismerte.

VII. A görög bölcsészet hanyatlása.

Hellas történelmében korszakot alkotó eseményt képez *Macedonia* hódítása, mely utat tört a keleti tartományokba, s *Alexandriát*, *Antiochiát*, *Tarsust*, *Pergamust* stb. a görög műveltség székhelyeivé varázsolta. A kelet és nyugot között fönálló korlátok le voltak rontva; a görög szellem, mely már *Herodot* óta más nemzetek isteneiben saját isteneire vélt ismerhetni, ²⁾ az idegen népek vallási eszméibe önkénytelenül belemerült. A görög *mythus*-világ idegen elemekkel vegyülvén, az istenségek számát szaporította, sőt körébe vonta a dicsóított élők alakjait is. A hitetlenség idővel az így alkotott istenségekből azon következtetést vonta le: hogy az ősoktól öröklött istenségek is csak emberi találmányok lehetnek. E meggyőződés erőt vett a romlásnak indult nemzedéken, és bekövetkeztek a még gyászosabb viszonyok, midőn az államistenítést a féktelenség váltotta fel, az egyetemes jobb érzületet az erkölcsök felbomlása követte. Ez általános elfa-

¹⁾ Cfr. *Aguirre*, 1. c. n. 5. — *Ennead*. I. 1. c. Arg.Mars. — ²⁾*Döbling*, i. h. 143. pont. 314. lap.

Julást főleg a bölcsészet újabb rendszerei igazolják, melyek az emberi szellem vallási követelményeinek kielégítését megtagadták, és az erkölcsiség terén az eltörpülés különböző irányaihoz alkalmazkodtak. Platónak nemes szárnyalása, Aristoteles emelő önérzete elenyészett; a görög szellem nem bírt többé ezek fenségéhez fölemelkedni. Az elsőnek helyébe lép a *stoicismus realistikus* és *pantheistikus* iránya; a másodikat háttérbe szorítja az *epikureismus anyageelvűsége*. Az erény nem áll többé viszonyban az ember magasztos rendeltetésével, mint ezt Plató rendszerében észlelhettük; hanem csak vagy mint pusztá fogalom képezi a bölcsészeti eszmélődés tárgyát p. o. a *stoikusoknál*, vagy az élvezetek eszközévé törpül p. o. az *epikureusoknál*.¹⁾ A viszonyok e gyors fordulata, e sajtóságos bölcsészeti rendszerek életbe léptetése természetes változásokat idéztek elő az öngyilkosságra vonatkozó tanok körül is.

a) A stoicismus.

Az eddigiekből láthattuk, hogy a görögöknél egyetlen bölcsészeti iskola sem bocsátkozott az öngyilkosságról szóló tanok tüzetes tárgyalásába s fejtegetésébe; hanem inkább csak egyesek találkoztak, kik arra időközönként figyelmüket fordították. A stoicismus volt az első bölcsészeti iskola, mely alapelvül fogadta el, hogy az erőszakos halál némely esetben nem csak megengedhető, hanem erényes cselekedet is. E bölcsészet csak a halálra tanította az embereket, és ezek lelkesedtek e tanért, mert már hitüket elvesztették. A néma borongással lefolyó századok után is megőrizte híveit, kik alig érhető féktelenséggel iparkodnak föntartani a téves irányokat, melyek korunk bölcsészetét is jellemzik. A stoicismus befolyása hasonlítható azon jéghideg szélhez, mely a virágok kelyhét megfagyasztja; mert fagyasztó lehelete megrottá a kedélyek érzelmeit.

De mily tényezők befolyása alatt létesült, fejlődött, terjedt e tan, mely a halál útját egyengette, s a szenvedő emberiséget oly kegyetlenül engedte át pusztító hatalmának?

E kornak főkövetelménye nem annyira az elméleti tudás, hanem az erkölcsi megszilárdítás volt. Ennek teljesítésére vállalkozott a bölcsészet, mely azonban a társadalmi és vallási élet sülyedésében célját el nem érte.

A stoicismusnak félreismerhetlen sajtóságait képezik:

¹⁾V. ö. *Stöckl* Lehrb. d. Gesch. d. Philos., i. h. 158 lap.

anyagelvű iránya, dynamikus deductiói. s az ezeken alapult pantheistikus végeredmény. Elvetve az anyagtalán létezés önállóságát, a lélek és Isten tagadásánál állott meg. ¹⁾ Isten az egész világot átölelő és átható ős erő, mely az ősanyától lényegesen nem különbözik. E tannak természetes következménye volt e tétel megállapítása: az erkölcsi világ épen úgy, valamint a physikai feltétlen törvényszerűségnek van alávetve. E bölcsészet tehát az emberi akarat szabadságát el nem ismerte sajátlagos értelmében, és épen ezért az erkölcsiség eszméjének, helyes kifejtésére sem vezethetett, sem ennek üdvös alkalmazását a gyakorlati életre nem eredményezhette.

A stoikusok pantheistikus világnézetüknél fogva a legfőbb jót *a természetnek megfelelő életben* vélték feltalálhatni. ²⁾ A létezőknek alapösztöne, az önszeretet; azért minden csak arra irányozza törekvését, minek reá nézve értéke van, ami természetének megfelel. Erre azonban csak az erény képesít, mely az egyesek életét a világrenddel összhangzásba hozza. A boldogság pedig és az erény egy és ugyanaz. ³⁾ Minthogy pedig erény csak egy van, mely az élet eltérő viszonyaiban különböző elnevezést nyer; azért minden erénynek birtokába jut, ki ama egyet bírja. ⁴⁾ Valamint a fa csak görbe, vagy egyenes lehet, így az ember is vagy erényes, vagy nem erényes; senki sem lehet erényesebb, vagy kevésbé erényes. ⁵⁾ Ugyanez áll a bűnről is. Ki egy bűntől van beszennyezve, az minden bűnnek részese. Az erény *azonos* az észszel, ez is, mint amaz csak egyszerű s absolut lehet, és az erény és bűn között ép oly kevésbé képzelhető valami harmadik, mint az igazság és tévely, a bölcsesség és bolondság között. ⁶⁾ A mi magában véve nem jó, az az élet semmi körülményei között sem lehet azzá. Ennélfogva jó csak az absolut jó, az erény lehet; rosznak pedig csak az absolut rosz, a gonoszság tekintendő. Minden egyéb a világon bármily befolyást is gyakoroljon reánk, *αδικρορα*-nál, közönyösnél nem egyéb. Jók p. o. a következő erények: *bölcsesség, igazságosság, vitézség* stb. roszak pedig az ezekkel ellentétes vétkek: *tudatlanság, igazságtalanság*

¹⁾ V. ö. Dr. Pauer, A phil. tört. Pest. 1868. I. füz. 69. 71 lap. –

²⁾ *Biog. Laërt. In vit. Zen.* VII. p. 292. – ³⁾ L. c. L. VII. p. 295.

³⁾ Virtutes sibi invicem ita esse connexas, ut qui unam habuerit, omnes habet. L. c. L. VII. p. 305. – ⁵⁾ L. c. – L. VII. p. 306. ⁶⁾ – *Piacet autem eis nullum inter virtutem et vitium esse medium* L. c. Lib. VII p. 306.

stb. *Közönyösek*, melyek sem nem használnak, sem nem ártanak, u. m.: *élet, egészség, szépség, gyönyör, erő, vagyon, dicsőség*, és ezek ellentétei: *a halál, betegség, fájdalom, rútság, gyengeség, nyomor, ismeretlenség* stb. Ily értelemben örökítették a stoicismus kiválóbb képviselőinek, *Hekato, Apollodorus* és *Chrisippusnak* felfogását. E bölcsészet csak azt ismerte el jónak, ami használ és nem árt. Valamint a melegség melegít és nem fagyaszt, úgy a jónak is sajátja a használás és nem az ártalom. A vagyon, egészség stb. pedig inkább ártanak, mint használnak. Amivel jól vagy rosszul élhetek, az jó nem lehet; minthogy pedig egészségemmel jól vagy rosszul élhetek, ez jó nem lehet. ¹⁾

Ezeket előre bocsátván visszatérhetünk tárgyunkra. Az eddig kifejtett elvek alapján alkották a stoikusok a valódi bölcsnek eszményképét. Bölcs szeréntök csak az, ki állandóan hideg marad az élet gyönyörei s fájdalmaival szemben. és csak a rideg erény eszméjének valósítására törekedik. A bölcsnek csak egy célja van, az erény elnyerése, melyért minden egyébről lemond. Az erény a, legfőbb jó, mely a bölcs lényét egészen áthatja s kielégíti. Ő komor lelkülettel utasítja vissza az élvezeteket; mert ezek *természetének meg nem felelnék*. Hidegvérűen irtja ki szívéből a könnyörület, a szeretetet érzelmeit, és még csirájukban fojtja el a felébredző indulatokat; mert mindezek az erény fogalmával ellenkeznek. A sors csapásait, a betegség okozta gyötrelmeket és fájdalmakat borzalmas nyugodtsággal tűri; mert tudja, hogy ezek boldogságát nem zavarják, erényességét nem veszélyeztetik. A félelem nem nyithat rést szívének márvány falain. Az élet változó esélyeiben kimagaslik, mint a kőszirt, melyen a dühöngő szelek hatalma megtörik. Rendületlenül őrzi meg rémületes higgadságát, az élet és halál iránt való érzéketlenségét. A bölcs teljesen érzéketlen — *ἀπαῖνος*. Ez érzéketlenségben gyökerezik a valódi bölcsnek eszményképe. A bölcs, ki mindezek ellen védi magát, egyedül szabad. ²⁾ Ő minden tökélyt egyesít magában, és méltóságra nézve egyetlen értelmes lény után sem áll; sőt háborítlan nyugalomban és érzéketlenségében egy rangban áll *Zeussal*. ³⁾

A bölcs isteni természetének öntudatában minden emberi s erkölcsi törvény fölé helyezi magát. A stoikus ethica ily elmélet alapján az egyént féktelen szabátossággal ruházta

¹⁾ *Diog. Laërt. L. c. Lib. VII. p. 297.* — ²⁾ *Diog. Laërt. L. VII. p. 304.* — ³⁾ *Plutarch Stoic rep. 13. Adv. Stoic. 33.* —

fel. A bölcset saját belátása, szerént hajol meg a törvény előtt, mert természetét követvén, isteni esze sugallatának enged. A stoicismus gyakorlatilag alkalmazá e kárhuzatos elvet: *a cél szentesíti az eszközöket*. Bármit cselekszik a bölcset, mind jó s tökélyetes; mert ő cselekszi. ¹⁾ E felfogás pedig a legszembetűnőbb ellenmondásokba sodorta a stoikusokat. Ha a bölcset érzi, hogy nem a szenvedély legyőzése s elfojtása, hanem annak kielégítése biztosíthatja isteni természetének az *απαρζια*-t; akkor jogában áll magát minden törvényen túl tenni, bármintemű botrányos cselekedetekre vetemedni. E bölcsetészet tehát összezavarta a köteleességet a végzetszerűséggel, az erkölcsiség fenségét a mulandó földi boldogsággal.

Mily magasztos túlzások, és mosolyt gerjesztő bölcsetészeti indokolások! Az emberi dölyf, mely a stoikusokat az istenekkel egyenértékesítette, csakhamar ledönté őket a lét képzelt magaslatáról. A stoicismus célul tűzte ki magának az érzékiséget a spiritualismussal egyesíteni. Dölyfében nem tökélyesítette, hanem lesúlyeszté az embert. Midőn pedig már nem bocsáthat rendelkezésére eszközöket, hogy boldogságát elérje, az önmagával meghasonlott embernek csak e szavakat sugallja: „*gyilkold meg magad*.” Az élet és halál sem rász, sem jó; jogod és hatalmadban áll akármelyikhez folyamodnod, anélkül, hogy boldogságodat a legfőbb jót elvesztenéd. Mily ellenmondás! Ha a fájdalom, szerencsétlenség stb. csak közönyösek, a valódi bölcset nem zavarhatják, és nem is szolgálhatnak az öngyilkosság jogos okául. De hívei mégis nem egy esetben megengedték, sőt erényes cselekedetnek tekintették az öngyilkosságot. Az annyiszor hangoztatott „szabad kimenetel” *ενλόγον εξαγωγής*, képezi a stoikus erkölcsannak súlypontját. A legszigorúbb erkölcsbölcsetészek irataiban is számtalan utalásokat látunk a „nyitott ajtóra,” melyen át („*mint a füsttel telt szobából*”) kiléphetünk, ha az élet terhünkre van. A stoikusok különféle szavakat használtak az öngyilkosság kifejezésére, melyeket gyakran feltűnő keresettség jellemez. ²⁾

¹⁾ Dölling. i. h. 328. lap 168. pont. - ²⁾ P. o. *εαντων οιαχείρισις* & *αί*, - *άντοαρτερείν*, *αποΑνεα&αί, τψ* *ναν ανοίγειν*, *τροχειν* *τον β'ιον*, *Γροσφέρειν εάντοί τάς χενρας*, *αιταΑΑαττεαΐαι εκ τον β'ιον* - *εκ τον ζψ αμειναι* - *εζίναι τον β'ιον* - *απερχεαΐαι* stb. A stoikusokon kívül más írók még ily szavakkal fejezték ki az öngyilkosságot: *ηραΐψαι εν εξαγωγή* - *άντοειρν σφαγή χείπειν β'ιον* - *θάνατον αίρειν*, *αντόν αντόχειρα γίνεσ*

Ők bizonyos emelkedettséggel kezdtek szólni s írni az öngyilkosságról, és végre is inkább csak e bűn végrehajtási módját kárhoztatták némely esetben. így vélekednek *Lipsius, Stäudlin, Dedekind, Feder, Petitus, Gravesande, Ab Oosten de Bruyn, Heogwerff, Thierens, Brill, Nieuwenhuis és Fabius*. A stoikusok a bölcsnek r.éha nemcsak megengedték, hanem kötelességévé is tették az élet erőszakos lerontását, ha t. i. *természetének megfelelőleg* már nem élhetett.¹⁾ Ez jellemzi a stoikus erkölcsant, ez képezte a stoikus iskolában a vitatkozások és részletezései: jelentékenyebb tárgyát. Ves-sünk egy futó pillantást e bölcsészeti irány némely kiválóbb képviselőjére.

1. A stoicismus megalapítója *Zeno* (340-260. Kr. e.) volt, kit kitűnő szellemi tehetségei, szigorú jelleme magasra emeltek kortársai fölé. *Zénónak* az önkénytes halálra vonatkozó tüzetes tana nincs ugyan megörökítve, mégis kétségtelen, hogy ő a haza, a barátság érdekét a gyógyíthatlan betegségekből és öncsonkításokból eredő nagy fájdalmakat elégséges okoknak tekintette az öngyilkosságra.²⁾ Erről tett tanúságot halálával is. Az iskolából haza indulván elesett és ujját kitorste. Boszúságában e szavakat idézte *Niobe*-ből: *Ἐρχομαι, τῆ μ ανεις,*²⁾ azaz: itt vagyok, miért hívsz engem? A megöszült férfiú rögtön felakasztotta magát.⁴⁾ *Zeno* öngyilkos volt, és Athenben mégis emléket emeltek neki e felirattal: „*Élete őszhangzásban volt tanaival.*”

2. *Kleanthes* 80 éves korában megbetegszik. Az orvosok az ételektől való tartózkodást javallják neki, s miután két napi böjtölés után fájdalmai enyhültek, ismét megengedik neki az étellekkel való élést. Ő azonban visszautasítja a tanácsot e szavakkal: „*pályámat megfutom, míg az éhség iszonyú kínjai életemnek véget nem vetnek.*”⁵⁾

3; *Chrysippus* pedig úgy vélekedett, hogy ε, bölcshez legillőbb nem élni, az oktalanoknak pedig jobb és megfelelőbb életben maradni. Valamint a pusztá erény az életre befolyást nem gyakorol; úgy a bűnök és bajok sem indíthatnak minket az élettől való megválásra.⁶⁾ A stoicismus közö-

dai της σφαγής - ἀπονηχεσθαι του σώματος - τον Βεσμών
ανάΑυαν _ stb. stb.

¹⁾ *Lipsius* I. c. *Diss.* XXII, p. 199. - *Cie. de fin.* III. c. 18. - ²⁾ *Diog. Laërt.* Lib. VII. p. 307. - ³⁾ *Jamblichus* szerint: *τι μέ άγεις,* - ⁴⁾ *Diog. Laërt.* L. VII., p. 272. ⁵⁾ L. c. d. 324. - ⁶⁾ *Plutarch, De Rep, Stoic, i. p.* 1039. E. F.

nye itt legfeltűnőbb alakban nyilvánul; mely végre Chrysippust is az öngyilkosságra vezette.¹⁾

4. *Erato sthenes* szembajában megunván életét, megölte magát.¹⁾

5. *Epiktet* tana leghatározottabban tükrözi vissza a stoicismusnak eddig tárgyalt irányát. Ő az embert feltétlenül utalja Istenre. „*Hallgassunk Istenre, ne tagadjuk meg neki szolgálatkészségünket, míg ő nekünk jelt nem ad. Ne menjünk, míg nem hí minket. Mindenki maradjon ott, hová helyeztetett; ne hagyjuk el meggondolatlanul az életet.*” Sőt néha az isteni akaratban való megnyugvást is sürgeti: „*Akarod, hogy állapotomban maradjak? abban maradok míg neked tetszik! Mines rám többé szükséged? megyek. Elég soká maradtam magamért és nem másért: most megyek, hogy neked engedelmeskedjem. Bármily állapotba helyeztél is, én Sokratessel fogom mondani: ezerszer inkább halok meg, semhogy azt elhagyjam.*” E helyek első pillanatra a legtisztább erkölcsi felfogásról látszanak tanúskodni; de *Epiktet* tanainak szigorúbb megtekintése csakhamar meggyőz annak ellenkezőjéről. Igaz ugyan, hogy Isten akaratjától tételezi fel, vajjon mikor hagyjuk el az életet. De hol van *Epiktet* Istene? Önmagunkban. A bennünk lakó *dämon*, vagyis eszünk és akaratunk a felsőbb hatalom, melyre hallgatnunk kell. Ha eszem késztet az öngyilkosságra, akkor Isten hí engem; akkor engedelmeskedni tartozom. Ha balsors, fájdalom ér, életuntság stb. fenyeget, Isten jelt ad nekem az életből való távozásra. Ez a stoicismus tana, mely az u. n. *εὐλογία εὐλογία* közelebből megvilágítja. „*Talán, így szól Epiktet, füsttel telt meg házam! Ha elviselhetem, benne maradok; ha nagyon terhemre van, ki-megyek. Sohse feledd azt, hogy az ajtó nyitva van.*” Ha a test börtönéből szabadulni akarunk, mindig nyitva áll az ajtó, melyen át menekülhetünk. A stoicismus rideg közönye még szembetűnőbb alakban lép előtérbe, midőn az életet a gyermekek játékához hasonlítja: „*A gyermekek tetszésük szerint abbanhagyják játékukat e szavakkal, többé nem játszom. Utánozzátok őket és mondjátok bizonyos körülmények közt ti is: többé nem játszom; és menjetek. De ha maradtok, ne panaszkodjatok.*”

E tanok adattak elő s fejlesztettek a stoikus iskolákban Athenben. Fájdalom! az idő megsemmisítette a hagyományokat, melyekből azokat egész terjedelmükben és művelt tudó-

¹⁾ *Lact. Div. Inst.*, L. III. c. 18. — ²⁾ *Arrian. Ad Epict.* I. 9-29

mányos alakjukban rendszeresíthetnék. Az általunk alkalmazott adatok mégis biztosan sejtetik velünk, hogy a stoikusok e tanokat erélylyel terjesztették, és bölcsészeti eszmélődésük különös tárgyává szemelték ki.

Az eddigiekből láthattuk, hogy a stoikusok erkölcsanak követelményeit túlcsigázták. Míg elméletükben *a természetnek megfelelő* életmódot fogadták el alapszabályul, addig gyakorlatban egy más végletig jutottak, az ész és természetellenesség bűnébe estek.

A bölcslet oly magasra emelték, honnan megvetéssel tekintett le minden létező törvényre, mert Istennel egyenlőnek képzelé magát; minél fogva mindenre, még a legocsmányabb tettekre is feljogosítva érezte magát. A stoicismusnak ily alapokra fektetett erkölcsana végelemzésében nem egyéb az erkölcsstelenségek rendszeresített bölcsészeténél, mely visszás ellenmondásokba bonyolította híveit. *Zeno* életében a fájdalmat közönyös dolognak tanította, s mégis fájdalmában ölte meg magát. *Kleanthes* és *Eratosthenes* a bölcshez nem méltónak hirdették a haláltól való félelmet, az életuntságot, és mégis életuntságból lettek öngyilkosokká. Tanították az öngyilkosság jogosultságát, anélkül, hogy e tant bölcsészeti elveikkel öszhangzásba hozni, vagy bebizonyítani tudták volna. A stoikus erkölcsan állandó összeütközésbe hozta az embert a bölcsészszel, ki az élet kényes helyzeteiben csak arra van utalva, hogy a csomót erőszakosan ketté vágja, ha ezt föloldani nem képes. Nem lelki emelkedettségről, hanem a legmélyebb süllyedésről tanúskodik ama bölcsészet, mely az emberből kiirtja a természet szavát, az élet iránt való szeretetet, és csak a halálra tanít.

b.) Az epikureismus.

Már fentebb láttuk, mily visszariasztó tanokat alkotott a kyreneismusnak a földi élet rendeltetéséről táplált téves felfogása. Ki a földi létet, egy természetfeletti végcéltól elkülönítve veszi vizsgálat alá, az annál nagyobb bajt okoz, minél inkább iparkodik a földi jólétet biztosítani. Ez igazságról tett bizonyoságot az epikureismus is, mely a felizgatott szenvedélyek játékában annyira vett erőt az elfajult görögökön.

Epikur (312-270. Kr. e.)¹⁾ e bölcsészet alapítója a legfőbb boldogságot az élvezetben, a legfőbb roszt pedig a fájdalomban helyezi. Ez tanának alapeszméje, melyet azon

¹⁾ *Diod. Laërt In vit. Epict. X. p. 416–468.*

tapasztalatra fektet, hogy minden lény léte első pillanatától fogva az érzéki gyönyöröket keresi, a fájdalmakat pedig kerüli. Az élvezet, erkölcsstanában kettős értelménnyel bír. Ő különbséget tesz a *mozgás* és a *nyugalom* élvezete közt.¹⁾ A *kyrenaikusok* az elsőt tekintették a legfőbb boldogságnak, *Epicur* ellenben az utóbbit. A teljes nyugalom élvezete (*αταραξία*), mely ment minden kellemetlen érzéstől vagy fájdalomtól, szerinte a végcél, melynek minden alá van rendelve. E nyugalom állapotát leginkább veszélyezteti az istenektől és a haláltól való félelem, azért tanította physikájában, hogy e világ a végtelen űrben mozgó atomokból esetlegesen alakult. E tan leginkább kedvezett céljának, mert az a természetfeletti hatalomnak a földi dolgokba való beavatkozását, sőt ennek létét kizárta. A létezöket, és az életet a történelem atyjának példájára¹⁾ csak pusztá esetlegességek alá helyezte, és mindennemű törvényt elvetett; mert a törvény léte egy törvényhozóra engedne következtetni, mi zavarná a bölcs nyugalomát, *Epikur* iskolájában tehát az istenek létét tagadták, gúnyolták a félelmet, melyet egy képzelt felsőbb lénynek hiedelme kelthetne. Tanítványai öt az emberiség legnagyobb jötevőjének kiáltották ki, mert ezt a legnagyobb nyűgtől, egy túlvilági lét félelmétől megszabadította. Öt második *Herakles* gyanánt dicsőítették, ki az emberi nem nyugtalanító isteneit megsemmisítette. E bölcsészeti irány eltávolította ugyan a túlvilági büntetéstől való félelmet, de egyszersmind megfosztotta a halandót egy a földi léten kiható remény megnyugtató vigaszától is.

Ily anyagelvű világnézetnek hódoló bölcsész természetesen nem egy ferdeséget visszatükrözö erkölcsant alkotott. „A kéj, ez erkölcsstanának foglalatja, az élet kezdete és boldogsága, azon lényeges cél, melyre természetünk törekszik. Az érzékek szolgálnak próbakövüül annak, mit kell jónak neveznünk. A kéj az ember természetében gyökerezvén, és a fő jót tevén azt megválasztva kell élvezni. Valóban nem egy esetben kell azt kerülnünk, midön abból nagyobb kellemetlenség háromolhatnék reánk, máskor ismét a fájdalmakat kell többre becsülnünk, ha ezek nagyobb élvezeteket szereznek.”²⁾ Az erényt tehát nem önmagáért, hanem a belőle származó élvezetért kell felkarolni, valamint a gyógyszerert is egészségünk helyreállítása végett szoktuk használni.⁴⁾

¹⁾ *Cic. De fin.* II. 8. – D. L. Lib. X. p 463. – ²⁾ *Herodot. Hist.* Lib. I. c. 32. p. 15. – ³⁾ *Diog. Laërt. Vit. Epict.* Lib. X. p. 460. etc. – ⁴⁾ *L. c.* X p. 463.

Epikurnak életbölcseége főleg ez elven sarkal: *szorítsd vágyaidat és igényeidet azon határok közé, melyek között azokat teljesen kielégítheted, vagy úgy élj, hogy minél többet élj, minél több élvezetet biztosíts magadnak, és minél kevesebb fájdalmat kelljen túrnöd; mert az érzékieken kívül semmi sincs a síron túl.* Az epikureizmus tehát a rideg élvezetet tüzte ki célul a megromlott emberi természetnek. E tan nélkülözi a tiszta erkölcsiség kiindulási pontját, és a magasabb, fenségesebb célokra hivatott embert oly gyászos viszonyok közé helyezi, melyeket az önmagával meghasonlott kedély által annyira óhajtott megsemmisülés fog fölváltani. Igaz ugyan, hogy *Epikur* a szellemi élvezeteket a testiek fölé helyezi; azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy szerénte ezek is az érzékiségben gyökereznek, mert vagy a múlt emlékezetében, vagy a jövő érzéki gyönyörök reményében lelik alapjukat.¹⁾

Epikur kétségbeejtő tana megfosztá az embert a jogtól, melynélfogva egy jobblétre igényt tarthatna, elfojtá keblében a halhatatlanság után való vágyat, azért nevetségesnek tartotta azt, ki halálát csak azért óhajtja, mert ezzel mindennek vége szakad. Ő folytatná életét, ha semeit is kiszúrnák, mert balgaságnak tartja *életuntságból* a halál ölébe rohanni. Másrészt azonban gúnyolta azt is, ki a haláltól félt. A halált közönyös dolognak tekintette. Ami felbomlik, az nélkülözi az érzékiséget, ehhez pedig semmi közünk.²⁾ Kik a haláltól féltek, nem mintha ez Őket a jelenben ijesztené, hanem mert mint bekövetkezendő valami folyton szomorít, azt nyerték tőle válaszul: Míg létezzünk, addig nincs itt a halál, ha ez megérkezett, megszűntünk létezni. A halál nem tartozik sem az élőkhez, sem a halottakhoz. Sokan a halált legnagyobb rossznak tekintik, mások ismét mint a bajok eloszlatóját óhajtják. A bölcs nem fél tőle, mert ő nem rabja az élet iránt való szeretetnek, sőt nem is tartja rossznak, ha már nem él.³⁾ Azért a fájdalmakra úgy legyünk elkészülve, hogy ha ezek törhetők, eltűrnék, ha terhünkre vannak, mint a színházból, nyugodt lélekkel távozzunk ez életből.⁴⁾ Az életben is megtartandó a törvény, melyet a görögök lakomáikban tisztelnek: *vagy igyál, vagy távozzál.*⁵⁾ Valamint nem azon ételből merítünk, mely legnagyobb mennyiségben van, hanem mely legkedvesebb, épúgy nem a leghosszabb, hanem a leg-

¹⁾ L. c. p. 460. — ²⁾ L. c. p. 464. — ³⁾ *Diog. Laërt.* I. c. p. 459. *Cic. De fin.* I. 15. — ⁴⁾ *Cic. De fin.* I. 15. — ⁵⁾ *Cic. Tusc.* V. 41.

kellemesb életet kell óhajtnunk.¹⁾ Addig élünk, míg akarunk, mert semmi kényszerűségnek sem vagyunk alávetve.²⁾

Epikur óhajtott *nyugalma*, mibe az ember boldogságát helyezte a legvisszataszítóbb önzésnek egyengette az utat. Ha pedig az élet az önzést már kielégíteni nem bírja, s a nyugalom meg van zavarva; hátra van a sír, mely ezt számunkra biztosítja.

E gonosz erkölcsi bölcsészet alapítója élte végső leheletéig következetes maradt önmagához. Midőn aggkorában betegsége iszonyú kínokat okozott neki, *Hermachus* tanúsága szerint 14 napi fájdalmas szenvedés után lemondván a felgyógyulás végső reményéről kétségbeesve kereste az általa annyira magasztalt *nyugalmat*. Egy forró vízzel telt ércmedencébe lépett, hol a halál néma ölébe fogadta *nyugtalan* szívét.³⁾

A nyomorult és utálatos erkölcsi rendszer, mely a szellemet szenvedélyekkel gyengítette, az erény nevét is megszenstségtelenítette, a rosznak elkövetését csak a gyászosabb következményektől való félelem miatt tiltotta, végre az élet megvetését, az öngyilkosságot eredményezte. Hogy alkothatt volna erkölcsi törvényeket ama bölcsész, ki bűnöket hirdetett még ott is, hol az ész, a természet maga is félreismerhetlemit sürgette az erényeket?

Midőn *Boeotia* és *Athen* polgárainak állami létük legfontosabb kérdéseit kellett volna megoldalnia, az *epikureizmus* őket a tehetetlenség állapotára kárhóztatta. A határtalan kéjelgés már ekkor megtörte a szellem erejét, lehetlenné tette a nagylelkű tettek gyakorlását. *Lysimachus* öntudatra ébredt, és fölháborodottságában e kárhóztatos tant *Macedóniából* kiűzte. De az erkölcsök sokkal romlottabbak voltak, semhogy ez üdvös intézkedés maradandóbb befolyással dicsekedhetett volna. Az egy időre háttérbe szorított *epikureizmus* ismét fölszínre merült, és *Lysiás* által *Tarsusban* különös pártfogásban részesülvén, nagyobb hódításokat tett, mint valaha.⁴⁾

Epihír nevét még századok múlva is dicsőítették, születését megünnepezték. *Lucretius* apotheosist irt róla, sőt *Ninon* még a XVII. században is elméletileg és gyakorlatilag hódolt e botrányos bölcsészetnek, és fenhangon hirdette ez elvet: „*Használd a drága időt és elveidnek ne mennyisége, hanem megválasztása felett töprenkedjél.*” Ne ütközzünk meg

¹⁾ *Diog. Laërt.* 1. c. p. 463. – ²⁾ *Seneca* Ep. 12. p. 93. Cfr. *Lipsius* 1. c. Lie. III. Diss. 22. p. 200. – ³⁾ *Diog. Laërt.* p. 421. – ⁴⁾ V. ö. *Cantu* 1Y. k. 236. lap.

ezen. Míg emberek lesznek a földön, erény és bűn karöltve járnak, a búza mindig vegyülve lesz konkolylyal.

Nem csodálhatjuk, ha e tan minden jó, szép és igaznak kiirtására volt irányozva, ha az állam érdekeivel összeütközésbe jött,¹⁾ a bonszeretetet lankasztotta, a családi életet feldúlta, s az öngyilkosságok gyászos példáit szaporította. A túlvilági lét tagadása az öngyilkosság legbővebb forrása.

Futólagosan megismerkedtünk Görögország összes szellemi mozgalmával, melyek tárgyunkra vonatkozással lehetnek. Láttuk *Hellas* legemelkedettebb tekintélyeinek törekvéseit, melyek az ember rendeltetését, a lét magasztos kérdéseinek megoldását vették célba. Azonban a magára hagyatott emberi szellem az őt körül fogó homályban nem haladhatott előre oly biztosan, amint ezt az emberiség java sürgette. A természetes ész nélkülözvén a vezérlő fénysugárt, mely a természetfeletti kinyilatkoztatás dicső forrásából ered, nem juthatott a célponthoz, hol a bölcsészeti kutatás legszebb jutalmát, a szellem követelményeinek a szív vágyainak tökéletes kielégítését elérheti. *Pythagoras*, *Sokrates*, *Plato* és *Aristoteles* bámulatos eredményeket létesítettek a szellem emelése körül, magasztos irányokat jelöltek ki az erkölcsiség világában. Azonban bármennyire csodáljuk is ezek szellemi nagyságát; bármily nagy legyen a fáradalmaik által műveit tér; bármily fontosságot tulajdonítsunk is, emelkedett bölcsészetüknek: mégis kénytelenek vagyunk bevallani, hogy korunk nem ment túlzásoktól, midőn azoknak hatását méltányolja. *Hellasnak* eme kimagasló szellemei fogyatkozásoknak voltak alávetve kivált ott, hol tudományuk az erkölcsiség irányaira kiterjedt. Az öngyilkosságról szóló tanaik, bár nem egy szempontból gerjesztik fel bennünk a tisztelet és elismerés érzetét, ingatag alapokra voltak fektetve. A görög bölcsészet fényes bizonyítékot nyújt arról, hogy az ész nagy tiszteletben tartatott, de nem bírta az egyént azon álláspontra emelni, honnan tiszta fogaimat szerezhetett volna magának az *embernek mint embernek* méltóságáról. A görög bölcsészet az embert főleg politikai szempontból méltatta. Az állam képezi a központot, melyben a bölcsészet minden

*) Curam Reip, fugiendam censent, utpote felicitatis corruptionem, *Plutarch* – in vit. Pyrrii p. 207. C.

iránya öszpontosult. Az emberi létet oly alárendeltségi viszonyba állította az állam hatalmával, hogy az erkölcsiség, az erény, a kötelmek magasztos volta az állam érdekeitől volt feltételezve. A görög vallásosság ugyané jelleggel bírt. A polgárnak kötelessége volt az isteneket tisztelni, mert ez az állam javára szolgált. Az egyén egész lényében az állam joghatósága s befolyása alatt állt, mely életének minden viszonyára kihatott; szóval egész erkölcsi önérzete, szabadsága az állam javának előmozdításától függött. E körülmény lehetlenné tette az egyén élete s rendeltetésének helyes felfogását, okozta ama sajátságos eltéréseket, melyeket *Görögország* legnagyobb bölcsészei is feltüntetnek erkölcstanaikban. Ők kárhoztatták az öngyilkosságot, de elismerték az állam hatalmát, melynélfogva az egyént e természetellenes cselekedetre feljogosíthatja. Ők fenséges erejökkel élesztették az igazság iránt való szeretetet, de emberek voltak, kik tévedtek, inert az isteni tekintély támpontját nélkülözték.

S vajjon mire építsen az emberi szellem, ha az örök bölcsesség útmutatásaival nincs megáldva? Mikép haladhat előre a bölcsész az élet homályos és bizonytalan ösvényén, ha csak az ész és tapasztalatra támaszkodhatik; ha az istenségnek homályos, vagy helytelen ismereteivei bír. A bölcsészet ily viszonyok között a lét legfontosabb kérdéseiben csak ingatag rendszereket alkothat; melyek életképességük hiányában összeroskadnak, megsemmisülnek és melyeket az emberi gyarlóság csakhamar a szenvedélyekben gyökerező tévelyekkel felcserél. Az öngyilkosságról szóló tanok, melyeknek *Pythagoras, Solirates, Piato, Aristoteles* emelkedettsége némely nemes vonást kölcsönzött, épen ezért csak az emberi gondolkodás egyéb alkotásainak sorsára jutottak. A magasztos eszmék, melyek e nagy férfiak lelkeit vonzották, az utódokra csekélyebb varázst gyakoroltak, sőt a felületes gondolkodás terjedése folytán teljesen vesztek erejüket. A *kynikus-* és *kyrenaikusok* iskolája már feltűnő közönyt tanúsított ama bölcsészek hagyományai iránt, melyek az öngyilkosság bűnét megvilágíták; míg végre ama korszak következett be, midőn „a *stoicismus* valóban az egyedüli világitó fény volt.” Ez pedig rideg erkölcsi elveivel az élet oly eszményét hozta létre, mely a gyakorlati élet felforgatására vezetett, az öngyilkosságnak tág kaput nyitott. Ugyanezt tette az *epikureismus*, mely minden szenvedélyt csalétekkal fogadva a tudatlanságnak bő tápot nyújtott.

Így létesültek az öngyilkosság iszonyú tanai, melyek a

szenvedélyek rontó játékában elterjedtek, és a természet szavát az emberi méltóság tudatát, a lélekbe oltott hitösztönt elfojtották. És ezen iszonyú tanoknak felette kedvezett a görög szellem hanyatlása, mire már a *peloponesusi* hadjáratok lefolyása alatt a nemzeti bűnök élesztő befolyásukat gyakorolták, melyek *Pliniust* arra indították, hogy a görögöket minden gonosz tett és botrány szülőinek bélyegezze.¹⁾

¹⁾ Usum ejus ad luxuriam vertere graeci, vitiorum omnium genitores in gymnasiis publicando. Hist. Nat. L. XY. c. 5. p. 255.

IX. Fejezet. A rómaiak.

Míg valamely nép erős, egészséges, erényes, addig ritkán fordul elő nála öngyilkosság, de viszont ez annál gyakrabban jelentkezik életében, minél általánosabb lesz erkölcsi romlottsága. Erről tanúskodik a római nép is. Ős korában alig találkozunk e bűnnel, és ez *leginkább csak akkor lép előtérbe, midőn az összabadság érzetét a kényuralom, a bátorságot elpuhultság, a néphitet a vallástalanság váltotta fel.*

Míg a zsarnokok a polgárháborúk vészeiben véres babérral díszíték homlokaikat, és a kiszemelt áldozatok halálhörgései között tartották diadalmeneteiket; míg a színpadok az érzékiség mesterkéltégeinek tereivé aljasodtak; míg a kéjalgés ébresztette az elfajult kedélyvilág legfőbb vágyait; míg keleti pehelylyel telt vánkosokon, más világrészek, nyálánkságai és a kéj tüzét élesztő billikomok mellett emlékeztek meg a közügyekről; azalatt lassanként bekövetkezett a gyászos időszak, melyről *Tacitus* így elmélkedik: „*a borzasztó bal-esetek fennen hirdetek a római népnek, hogy Isten többé nem kegyeli, sőt ellenkezőleg boszút állana rajtok!*”¹⁾ És valóban e rettenetes boszú jelei a gyakorlati életben mutatkoztak, hol ijesztő mérvben csökkent az élet becse, és emelkedett az öngyilkosok száma. Azonban az élet megvetése s az öngyilkosságok *Rómában* nemcsak a *despotikns császárok*, hanem jobb kormányok alatt is napirenden voltak. A stoikus tanok még elősegítették ezeket, mert az öngyilkosság elméletét állították fel, és számos esetet engedtek meg, melyekben az erőszakos halál a legfőbb méltóság megőrzése s a bölcsék elismerése mellett volt eszközölhető.²⁾ Mindazon visszáságok, melyekkel a görög bölcsészet terén találkoztunk, sokkal feltűnőbb alakban mutatkoznak a rómaiaknál. *Korinthus* bukása Görögország legyőzetését, a rómaiaknak pedig uralomra jutását eredményezte. E győzelem a görög műveltségnek ösvényt

¹⁾ *Hist. L. I. c. 3. –* ²⁾ *Döllinger i. h. 103. p. 727. 1.*

nyitott a rómaiak hazájába. A peripatetikus *Kritólausnak*, az akadémikus *Karneades* és stoikus *Diogenesnek*, mint athenei követeknek már 150. Kr. e. sikerült a római ifjakban előszeretettel ébreszteni a görög bölcsészet iránt. Sőt Görögország meghódítása teljesen akadályozta a római bölcsészet önálló kifejlődését. *Plato* és *Aristoteles* eszmélődései azonban nem keltették fel a rómaiak rokonszenvét, kik inkább a *stoikus* és *epikureikus* irányokhoz vonzódtak. Az erényt dicsőítő stoicismus, mely a közvéleményt e szigorú erkölcsök tettetésével tévútra vezette, s híveinek jogot adott ez elméleti szigornak a legféltelenebb kicsapongások gyakorlása által való kárpótlására, a rómaiak között még termékenyebb talajra talált, mint a görögöknél. A jövő élet félelmét és reményét előlő epikureizmus is fölötte kedvezett a rómaiak természeti hajlamának. A római társadalom iszonyú bajait nagyrészt e bölcsészeti tanok okozták, melyek számtalan ellenmondásaikkal lerontották a vallás alapjait, megsemmisítették a néphitet, az erény eszméjét, és végre az erkölcsatlenség minden nemében sínlődő népet oly kétes viszonyokba sodorták, melyek közt az élvezetekben kifáradt lélek két-ségeesik.

Vessünk egy futó pillantást a római bölcsészet némely kiválóbb ápolóira, kik figyelmüket az öngyilkosságra is kiterjesztették.

I. A stoicismus iránya.

1. Marcus Tullius Cicero (106-43 Kr. e.)

határozottan egy bölcsészeti iskolához sem ragaszkodott. Mindenütt nehézségekre akadt, anélkül hogy ezeket érthető s világos alakban megoldotta volna, azért biztosított előnyt a párbeszédnek bölcsészeti előadásában is.¹⁾ Már ifjú korában részesült *Diodor* stoikus oktatásában, ki haláláig házában élt. Úgy látszik ez utóbbi nem csekély befolyást gyakorolt lelkületére, mert *Cicero* kivált erkölcsstanában feltűnően hajlott a stoicismus felé. Ennek különösen az öngyilkosságra vonatkozó elveit vallotta magáénak. Az örök igazságok fényét nélkülöző s tisztán [természetes eszének sugallatait követő] pogány bölcsész azonban itt sem bírt teljesen kibontakozni az ingadozás és határozatlanság állapotából.

¹⁾ *Dotting*, i. h. 569. lap.

ő megengedte az öngyilkosságot, ha arra nézve elégséges ok fenforog,¹⁾ melyet Isten parancsában keresett. A halál ugyanis Isten akaratjától van feltételezve s az embernek nem áll hatalmában bármikor életétől megválni.²⁾ Cicero itt a keresztény álláspontot látszik megközelíteni, de csakhamar visszaesik a pogány erkölcsi felfogások körébe, midőn *Cato* magasztalásába merül. „Megvált az élettől, mondja róla, *mintha örült volna annak, hogy ürügyet talált a halálra*. Mert Isten, tiltja engedelme nélkül annak elhagyását. De midőn Isten maga igaz okot szolgáltat arra, mint egykor *Sokratesnek* s most *Catonak*, s több másoknak, akkor a bölcs csak örvendhet, hogy a sötétségtől a világosságba költözködhetik; ekkor nem töri szét börtönének láncait, mit a törvények tiltanak, hanem Istentől, mint valamely tisztviselőtől, vagy törvényes hatalomtól hivatik.”³⁾ Isten hívása, parancsának vagyis elégséges oknak tekinti az öngyilkosságra az elviselhetlen nyomort, de tanácsolja az élethez való ragaszkodást, midőn „természeti javakban bővelkedünk.”⁴⁾ Bárki tehát saját tekintélyénél fogva ítélni meg észszerűen helyzetét, határozhatja meg, mikor jött meg számára a végső perc, hogy a világtól megváljék; mikor nyújt neki isten elégséges okot az öngyilkosságra?

Ő is ama római világnézetnek hódolt, hogy a vallás nem eredményezheti az erkölcsiséget és erényeket, hanem csak a bölcsészet védheti az emberi nemet az elfajulás ellen.⁵⁾ A jövő létről oly fogalma volt, hogy az ember vagy megsemmisül, vagy örök boldogság vár reá, az örök büntetést pedig határozottan elvetette.⁶⁾ S bár ő volt az egyedüli Rómában, ki a léleknek a halál után is individuális folytatását bölcsészetileg indokolta, mégis előbbi erkölcsi felfogásának tulajdonítható az élet iránt táplált közönye, mely minden szellemi termékét jellemzi. A halál szerénte *nem tartozott sem az élőkhez Sóm a holtakhoz,*⁸⁾ a halál a *szenvedők menedékhelye*⁸⁾ s nem valami *rosz*, hanem *jó*.⁹⁾ Azért a bölcsnek nemcsak megengedi az öngyilkosságot, hanem azt néha kötelességévé teszi s ostobaságról vádolja azt, ki életben marad, midőn nyomorától más utón nem menekülhet.¹⁰⁾

Cicero bölcsészeti habozása főleg akkor lép előtérbe,

¹⁾ *De sen.* c. 20. — ²⁾ *Be cons.* p. 567. — ³⁾ *Tusc.* Lib. I. c. 30. 49. — ⁴⁾ *De Fin.* Lib. III. c. 18. — ⁵⁾ *Tusc.* Lib. II. c. 2. — ⁶⁾ *Or. pro Cluent.* c. 61. — *Tusc. Lib.* I. c. 8. — ⁷⁾ *Tusc.* Lib. I. c. 38. — ⁸⁾ *Tusc.* Lib. I. c. 49. — ⁹⁾ *Tusc.* Lib. I. c. 8. — ¹⁰⁾ *De Fin.* Lib. III. c. 18.

midőn a lét legfontosabb kérdéseinek fejtegetésébe bocsátkozik. ¹⁾ Gyönyörű érvet nyújt az öngyilkosság kárhoztatására: „*Valamint a hajói, az épületet annak építője legkönynyebben ronthatja szét, úgy oszlatja fel az embert is legjobban a természet, mely őt összeállította.*” De csakhamar hozzá csatolja: „*az öregnek nem kell sem túlságosan ragaszkodnia életének hátralevő részéhez, sem ok nélkül arról lemondania, azt elhagynia.*” ²⁾ Itt ott ellenzi sőt kárhoztatja az öngyilkosságot még akkor is, ha annak indoka a halhatatlanság utáni vágy, ³⁾ majd ismét a méreggel telt serleget ürítő görögök példáján lelkesül, és sürgeti ama tett utánzását, ha a sors csapásai elől másképp nem menekülhetünk. ⁴⁾ *Stäudlin* szerint ⁵⁾ *Cicerónak* ez utóbbi véleményét a fentebb érintett megszorítással kell összekapcsolnunk; de így sincs eltávolítva az ellenmondás. Sőt másutt ⁶⁾ maga is hangsúlyozza e nagy tekintélynek örvendő bölcsész ily ellenmondásait.

A rómaiak általában nem ismerték a bölcsészetet, míg a görögökkel szellemi érintkezésbe nem léptek. *Cicero* sem vonta ki magát ezen általános szabály alól, ki bölcsészetében alig teremtett újat, hanem inkább a már meglevőt öntötte kedvesebb, vonzóbb alakba. *Athenben* az epikureizmus virágzásának szemtanúja lévén, a stoicismus jelentékenyebb képviselőivel közlekedvén hasonlóan merített az életközöny forrásából. S bár a pogány világban a leghelyesebb erkölcsiséget tanította, mely a római törvények s szokások hatalmas emeltyűjévé vált, a rideg stoicismus közös vonásai mégis el nem palástolható árnyoldalait képezik.

Ő ingadozott bölcsészetében, s ingatag jelleméről tett tanúságot közvetlen halála előtt is. Midőn tusculumi villájában *Quintus* elítéltetésének híret vette, *Macedóniába* szándékozott szökni. Már sikerült hajóra szállnia, midőn a habozás ismét erőt vett rajta. Egyenesen Róma felé indult. Nem messze volt a várostól, de aggályai támadtak. Megint a tengerpart felé sietett. Lelki küzdelmében nem bírta magát elhatározni, megölje-e magát, ⁷⁾ *Octaviánhoz* fordulj on- e, vagy a templomban keressen-e menedéket? Ez alatt *Popilius Lenas* hadi tribun üldöző csapataival utólérte őt.

¹⁾ *Cantu* V. k. IV. k. 883. lap. - ²⁾ *De Sen.* c. 20. - ³⁾ *Quare tibi et piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: ne iniussu eius, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est: ne munus humanum assignatum a Deo defugisse videamini. Somn. Scip.* c. 3. ⁴⁾ *Tusc.* Lib. I. c. 40. - ⁵⁾ I. h. 54. 1. „- ⁶⁾ I. h. 62. 1. - ⁷⁾ *Cicero* adeo post amissam a *Pompeio* pugnam *Pharsalicam* deliberrasse videtur, sibine violentas manus inuceret. *Baumh.* 1. c. p. 336. -

A szónok, ki oly erélyt engedett az érzelmeknek, ki szavának hatalmával a kétségbeesetteken is segített, ki érveivel legfélelmeesebb elleneit is legyőzte: *saját énjével szemlén ingadozott*. A bölcsezs ki kortársait az emberi ész bámulására indította, a legsürgetőbb pillanatban kétes kedélylyel merengett szellemi alkotásai felett. Mit tanított az öngyilkosságról? Jogos, célszerű, előnyös tettek hitte ezt? Válasza majd *tagadó* majd *állító* jelleggel bírt életében. A végső percekben tanúsított habozó magatartása pedig nem világítja meg eléggé az öngyilkosságról táplált véleményét. Ha üldözői késedelmeznek, talán biztos meggyőződést nyújthatott volna az utókornak. A tudományos világ „*alaptalan beszédnek*”¹⁾ ítéli mindazt, mit irataiban az öngyilkosság ellen említ. Ezen nézet igazolására vállalkoztunk mi is, midőn Cicerónak az öngyilkosságra vonatkozó tanát bemutattuk.

2. Marcus Porcius Cato Uticensis (sz. 95. Kr. e.)

Szigorú erkölcsű férfinak, az emberi sülyedés ama elfajult korában az ős római erények példányképeének szeretik tekinteni, bár *Seneca*²⁾ s *Plutarch* az ivásban való mértéktelenségét el nem hallgatják. Sőt más tekintetben sem kifogástalan erkölcsisége. Vagy erény volt-e az, hogy feleségét *Marciát Hortensiusnak* ajándékozta? Neki kevés bűne volt, de ezeknek feltétlen uralmat biztosított önmaga fölött.

Kortársai által túlbecsült tudománya és jámborsága³⁾ az öngyilkosságról táplált véleményének is nagy jelentőséget kölcsönzött. Ezért vonjuk szereplését munkánk keretébe, bár bölcsezszeti nézetei csak a régi Íróknál elszórva találhatók. Mint általában, úgy e fontos kérdésben is a stoikusok irányához csatlakozott. *Cicero* őt egy ízben a könyvtárban meglepte, hol stoikus művekkel volt körülveve, melyekből mohón olvasott.⁴⁾ *Cicero*, *Seneca* több ízben hangsúlyozzák, hogy Cato a *stoikus* bölcsezsnetetovábbját érte el. *Antidater Tyrius*⁵⁾ és *Athenodorus*⁶⁾ stoikusok nem csekély mértékben bírták rokonszenvét. *Macrobius*⁷⁾ szerint a stoikus tudományt ápolta.

³⁾ *Cantu* i. h. 225. lap. – ²⁾ Cato vino laxabat animum curis publicis fatigatum. . . . Catoni ebrietas objecta est etc. *Be tranquillitate vitae* c. XIV. – Cato a merev, a szigorú Cato az iszákosságba helyezi a legfőbb jót, a melyből mint *Horác* mondja, lélekerősségét és erényét meríti.” *Leroy* i. h. II. k. 185. 1. – ³⁾ *Aug. De civit Dei*. Lib. I. c. 23. – ⁴⁾ *Be fin*. Lib. III. c. 2. – ⁵⁾ *Cic. Be offic*. Lib. II. c. 24. – ⁶⁾ *Plut. in. vita Gat*. p. 334. B. – ⁷⁾ *In somn. Scip*. Lib. II. c. 17.

A tudósnek néha kötelességévé teszi életétől megválni, ha *természetének meg felelőleg*, az az boldogan nem élhet. ¹⁾ Az önmaga iránt szigorú, mások iránt kegyes, az erényre törekvő férfiú, ezen pontban is téves felfogásnak hódolt, mely őt törpévé alacsonyította. *Pharsalusnál* ellene lett a helyzet urává. Az eseményeket hideg vérrel számító *Cato* előtt csak két út állt, vagy a szerencsétlen kimenetelű háború folytatására vállalkozni, vagy *Caesar* kegyelméhez fordulni. A komor férfiú lelkét sötét homály vette körül. Az öngyilkosság iszonyú gondolata fogamzott meg agyában, melyet a kevélység ösztöne megvalósított. „*Az élet megtagyása, ez volt végső érve, feltételezi a jogot annak elvételére; mi valóban zsarnoki dolog: zsarnoktól pedig mit sem akarok elfogadni.*” ²⁾ Még az utolsó este is görög sophistákkal folytatott vitát e tétel fölött: „*csak az erényes szabad, a gonoszok mind rabszolgák.*” Midőn gyermekei, barátjai őt szándékaról le akarták beszélni, a bölcsektől csak egy érvet kért az ellenfele által adandó kegyelem elfogadásának igazolására; de ezek hallgattak. Midőn kardját átvette e szavakra fakadt: „*most már érzem, hogy szabad vagyok.*” Közvetlen halála előtt *Platónak* a halhatatlanságról irt könyvét olvasta; reggel átdöfte magát. A bátor katona: ily oktalan, aljas s gyáva tettel végezte be életét.

Oslander ³⁾ idézi *Catonak* végső perceiben mondott magánbeszédét: „*Ha el nem érem azt, amit keresek: megölöm magamat. Caesar győzelmét nem akarom túlélni, bár nagylelkű s emberszerető hódítónak ismerem. Nem alázhatom meg magamat, Caesar kegyelmét el nem fogadhatom becsületem meg van támadva, büszkeségem sértve. Kardommal önmagam iránt jogtalanságot akarok elkövetni, melyet másokkal szemben soha sem gyakoroltam. Az utódok elhatározottságotat dicsőíteni fogják.*” *Cato* öngyilkossága valóban kortársainak feltétlen elismerését és tiszteletét, a szabadelvű (?) történetírók magasztalását vívta ki. A pogány felfogás azt a nagy lélek erélyének nevezte el; mert ő már becsülettel nem élhetett volna. ⁴⁾ *Vol. Maximus* magasztalja *Cato* önközte halálos sebét, melyből több dicsőség, mint vér folyt ki. ⁵⁾ *Seneca* ⁶⁾ a végletig folytatja annak dicsőítését; szrinte *Jupiter* e földön legnagyobb élvezetét abban leli, ha

¹⁾ *Cic. Be finib.* Lib. III. c. 18. — ²⁾ *Cantu i. h.* V. k. 224, — ³⁾ I h 282– 283. lap. — ⁴⁾ *Lipsius. Man. ad Phil. Stoic. Dis.* XXII. p. 201. — ⁵⁾ Lib. III. c. 2. p. 134. a). — ⁶⁾ *Ep.* XXIV. et CV. *Be tranquill, vitae* c. 14. —

Catora tekint. ¹⁾ *Aurelius Macrobius Cato* erényességét dicséri, mert ama tudományhoz ragaszkodott, mely a halálnak általa követett neme iránt vágyat kelt a bölcsekben is.²⁾ *Cicero* nem habozott többre becsülni őt százezer más embernél. ³⁾ *Caesar*, midőn öngyilkosságának híret vette, halálát megirigyelte. ⁴⁾ *Horatius* dalaival tiszteli meg, mert halálával *Caesar* fölött diadalmaskodott. ⁵⁾ *Cicero* az Afrikában levő többi rómainak bűnül róttá volna fel az öngyilkosságot; mert ezek nem voltak oly szigorú erkölcsűek mint *Cato*, ki inkább a halálra határozta el magát, mintsem hogy a zsarnok arcát valaha megpillantsa. ⁶⁾ E szavakból bátran következtethetünk *Cato* kevélységére, mint öngyilkosságának okára. ⁷⁾ Különb en akár nagyravágyás vagy gyávaság, akár hiúság, dicsvágy, türelmetlenség, irigység volt oka öngyilkosságának, ő sem hős, sem nagy tett, hanem bünt követett el. Ő épen azon időben ölte meg magát, midőn hazájának tekintélyével, tanácsa s közremunkálásával legtöbbet használhatott volna: már ezért is öngyilkossága rút tett volt, mint ezt *Nieuwenhuis* ⁸⁾ *Beinhard* ⁹⁾ is bebizonyították. Sőt *Montesquieu*, ki különben *Cato*t dicsőíti, nem feledkezik meg őt feddeni, mert halálával hazájának ártalmára volt. ¹⁰⁾

Cato öngyilkossága felett *Napoleon* is elmélkedett száműzetésének magányában; s bár a világhatalom romjain kesergő császár is egy alkalommal a méreg gyilkoló hatásában ¹¹⁾ vélt enyhét szerezni megtört lelkének, a hideg fontolgatás pillanatában *Cato* tettét a stoikus tévedésének, élete szenny foltjának bélyege ¹²⁾

Cato tettéből nem az aljasságot kikerülő becületesség, hanem a balsors csapásait elviselni nem tudó gyengeség tűnik ki. ¹³⁾ Ő inkább meg akart halni, mintsem a győzelmes császár előtt meghajolni. ¹⁴⁾ E tett nem volt a léleknagyság

¹⁾ *Be prov. c. 2.* – ²⁾ *In Somn. Scip. Lib. II. c. 17.*

³⁾ *Quid Cato ille noster, qui maus mihi est pro centum millibus. Epist. ad Attic. Lib. II.* – ⁴⁾ *Plutarch. In vit. Caesaris p. 320. B.* –

⁵⁾ *Et cuncta terrarum subacta*

Praeter atrocem animum Catonis. Lib. II. carm. 1.

Tarquini fascies, dubito, an Catonis

Nobile letura. – Lib. I. Garni. XII. ad Caes. Aug.

⁶⁾ *De Offic. Lib. I. c. 31.* – ⁷⁾ *De Civ. Bei. Lib. I. c. 23.* –

⁸⁾ *Ije autoch. p. 21.* ⁹⁾ *IHsp. phü. de morte volunt. Edit. Poelitz. tom. I. n. 2. p. 87.* – ¹⁰⁾ *Cons. sur. les causes de la grandeur des Horn. Et dee leur decadence, ch. XII.* – ¹¹⁾ *Schlegel, i, h. II. k. 14. lap.* – ¹²⁾ *Cantu*. V. K 226. lap.* – ¹³⁾ *Be Civ. Bei. Lib. I. c. 23.* – ¹⁴⁾ *Hugo Grotius 1. c, CXXIV. n. 6.*

kifolyása; ennek indokát kárhoztatták már eleve *Plato, Aristoteles*, stb. annak jogosultságát elveti a józan ész is.

3. L. A n n a u s S e n e c a († 65. Kr. u.)

Nagyobb volt benne a külalak szépségeire, mint alapos nyomozásra való hajlam. Eszmélődéseiben a stoicismus rendszerét követte, azért iratait feltűnően jellemzi a stoicismusnak annyira sajátos kevélység is. A bölcslet egy rangba állítja Istennel, sőt még föléje Helyezi; mert míg Isten természeténél fogva bölcs, az ember bölcseségét megszerzi. A bölcseségnek fölülmúlhatlan becsét tulajdonít; mert csak a bölcs lehet erényes, s az erény az ember egyedüli java. ¹⁾ Azért sürgette mindenben az erény követését, az élet fenntartásában épúgy, mint a halál előidézésében. Az élet magában nem jó, hanem csak az erényes élet; *azért a bölcs is csak addig él, míg élnie kell, nem pedig míg élhet.* Ő nem tulajdonít becsét a hosszú életnek, hanem az élet minőségének. ²⁾ Ez a stoikusok álláspontja, melyért *Seneca* a rajongásig lelkesedett. Elragadtatásában a stoicismus legjelentékenyebb s a közerkölcsiségre legveszélyesebb képviselőjévé válik.

A stoicismusnak az élet becséről ápolt kicsinylő felfogását bárkinél meglepőbb, kora romlott Ízlésének megfelelőbb alakban tudta terjeszteni. Szerénte nem nagy előny az élet, *„mert a szolgák, az állatok is élnek. Az étel, álm, kéz képezik a tengelyt, mely körül az élet állandóan forog. Sokkal dicsőbb erényesen, azaz bátran és bölcsen meghalni, mint élni.* ³⁾ E kettős szempontból indul ki az öngyilkosságról szóló tanában is.

I. *Seneca* azt vélte, hogy az istenek nemcsak megengedték az embernek magát a földi nyomorokból kiszabadítani, hanem e cél elérésére számtalan irányt is jelöltek ki. *„Az örök törvény legcélszerűbb intézkedése, hogy nekünk az életre csak egy utat, de az életből való kimenetelre számtalant engedett.”* ⁴⁾ De nem minden kimenetel az életből, vagyis az öngyilkosság nem minden neme *erényes*. Az élet erőszakos lerontásában bizonyos szépészeti fogékonyságot, nemes ízlést sürgetett, azért kárhoztatta a germán rabszolgát, ki a nyilvános játékok megkezdése előtt egy félreeső helyen *piszkos eszközzel, utálatos módon* ölte meg magát. Ily öngyilkosság

¹⁾ Ep. 77. — ²⁾ Ep. 71. — ³⁾ Ep. 78. — ⁴⁾ Nihil melius aeterna lex facit, quam quod unum introitum nolbis ad vitám dedit, exitus multos. Ep. 71.

nem egyéb a halál meggyalázásánál. ¹⁾ Másrészt azonban dicsőíti azt, ki magát karddal, méreggel öli meg, vagy a tátongó örvénybe rohan stb. Azért nevezi *szentnek Catot, bölcsnek Sokratest,* ²⁾ kit a méregserleg börtönéből *égbe* ragadott. ³⁾ Az öngyilkosságot az erény mezébe öltözteté. *Öregségem előtt – így érvel – óhajtottam jól élni, öregségemben jól meghalni. Jól meghalni pedig annyit tesz, mint szabadon meghalni,* ⁴⁾ mert csak az erényes, ami a szabadság jellegével bír. ⁵⁾ Az öngyilkosság pedig a szabadsággal való élésnek legszebb bizonyítéka. „*Látod ama meredek hegyet, azon leszállhatsz a szabadsághoz. Látod a tengert, a folyót, a kutat? Ott a mélységben székel a szabadság. Látod a rövid, réműletes bitó fái? Azon függ a szabadság. Kérdezed, melyik út vezet a szabadsághoz? Az egész emberi testen bármelyik eV.*” ⁶⁾

A halálról való elmélkedés a szabadság megfontolása;⁷⁾ aki pedig megtanult halni, az nem ismeri a szolgaságot. Az embert saját élete *urának* tekinti, ki addig él, míg akarja, kinek legfőbb *szabadsága* abban áll, *hogy életének bármikor véget vethet.* ⁸⁾

II. Míg azonban az öngyilkosság jogosultsága mellett küzd, kárhoztatja annak vak, meggondolatlan elkövetését. Mindenütt csak az imádott észnek egyengeti útját; mert bármily tett, melyet az ész javai, dicső, erényes. Tehát az öngyilkosság is csak akkor bír nemes és szép vonással, ha azt *ésszerűen* hajtjuk végre. A *bölcs* sem nem óhajtja, sem nem kerüli a halált. Egy kötelék fűz minket a földhöz: az élet iránt való szeretet. Ezt nem kell sem hévvel ápolni, sem elfojtani, de ha néha szükség merül fel, ne vonakodjunk rögtön megtenni, mit néha tenni kell. ⁹⁾ Vagyis az öngyilkosságtól szükség esetén vissza ne riadj, sőt készséggel hajtisd végre azt. *Hiszen egyre megy, akár a halál keres fel minket, akár mi őt.* ¹⁰⁾

Az *örégkort* nem tartá elégséges oknak az öngyilkos-

¹⁾ Nuper in ludo bestiariorum unus e Germanis cum ad matutina spectacula pararetur, secessit ad exonerandum corpus, nulluni aliud ūli dabatur sine custode secretum. Ibi lignum id, quod ad emundanda obscœna adhaerente spongia positum est, totum in gulam farsit, et præclusis faucibus spiritum elisit. *Hoc fuit morti contumeliam facere, ita prorsus, parum munde et p arum æcenter.* L. c. – ²⁾ De cons, ad Martiam, c. 22. – ³⁾ Ep. 68. – ⁴⁾ Ep. 62. – ⁵⁾ Ep. 67. – ⁶⁾ De ira, Lib. III. c. 15. – ⁷⁾ Ep. 26. – ⁸⁾ Malum est in necessitate vivere, sed in necessitate vivere necessità nulla est. Quid si nulla sit; patent undique ad libertatém viae multae, breves, faciles. Ep. 12. – ⁹⁾ Ep. 26. – Ep. 24. – ¹⁰⁾ Ep. 70.

ságra, ha az gyógyíthatlan bajokkal nincs összekötve. „*Én vén koromat el nem hagyom, lia engem épségben hagy. De ha lelkemet megrendíti, ha erőimet lerombolja, kirohanok a rothadt s bomladozó épületből. Gyógyítható s lelkemet nem veszélyeztető betegség elől nem futok, a fájdalom miatt kezemet magamta nem emelem. Ilyen halál nem lenne egyéb: legyőzetésnél. Ha azonban meggyőződöm, hogy örökké kell szenvednem, búcsút mondok az életnek. Nem ugyan a fájdalom miatt halok meg, hanem azért, mert ez távol tart attól, mi az élet célját képezi. Gyenge és gyáva ugyan, ki a fájdalom miatt hal meg; de esztelen az, ki a fájdalom végett életben marad.*” ¹⁾ Sőt felteszi a bölcsről, hogy nemcsak a végső szükségben öli meg magát, midőn már a bajok megrohanták; hanem már akkor is, midőn alaposan sejti, hogy balsorsát ki nem kerülheti. ²⁾ A földi élet iránt tanúsított ily közöny csak a túlvilági lét nem ismerésének szörnyszülöttje lehet. Ezt csak oly bölcsész taníthatta, ki a halált az emberi természet *elenyésztésének* és nem *büntetésnek* tekintette; ki elég elszántsággal bírt szörnyű tanának gyakorlatilag is érvényt kölcsönözni. ³⁾ A féktelen tömeg mégis tapsviharral fogadta Senecát, mert oly bölcsészettől vonta le következtetéseit, mely egyértelmű volt az istentagadással.

4. Marcus Aurelius Antoninus (szül. 121. † 180. Kr.u.)

A *stoicismus* ennek személyében kiemelkedve a köznapiság köréből ösvényt tört magának a trónra. A bölcsészettért hevülő császár szereplése a stoicismusnak a dicsőség verőfényét kölcsönzé, melyet az utódok feledékenységének éje követett. A legfelsőbb hatalom védnöksége a bölcsészeti felekezetnek a végső figyelemre méltó lendületet, lökést adta, melyet a mozdulatlanság, a megállapodás állapota váltott fel. Görög nyelven irt *elmélgedései*, melyekben a stoikus iskola életszabályait tárgyalja, a legutolsó jelentékenyebb tünemény a stoikus bölcsészettérén. A bölcs uralkodónak az öngyilkosságról táplált véleménye annyira megegyező *Epiktettel*, hogy majd ugyanazon szavakkal él. *A bölcs feladata különösen az időt meghatározni, váljon mikor hagyja el életét.* ⁴⁾ Erre *gyermek*ek képtelenek, de a *bölcs* szakíthat életével,

¹⁾ *Ep.* 69. – ²⁾ *Ep.* 71. – ³⁾ *Seneca Tacitus* szerint ereit vágta fel. A lassú halált be nem várva méreggel telt serleg után nyúlt, melyet azonban végső bágyadságában már kiüríteni nem bírt. *Annal.*, L. XV. c. 63-65. – ⁴⁾ *Reflex, mor.* L. III. c. 1. Cfr. *Demonstrations evangeliques.* Paris. 1843. Tom. VIII. eh. XI. §. 5. Lempereur Marc -Ant. p. 1143-1144.

midőn azt helyesnek találja. *Antoninus* megengedte a bölcsnek az öngyilkosságot, midőn nem olyan élete, amilyenek óhajtja. „*A mint élni akarsz, midőn életed végső perceihez közeledel, úgy élhetsz már most is. Ha az emberek nem hagynak így élni, akkor távozzál az életből; azonban távolról sem azon meggyőződéssel, mintha a halállal valami rászéred. Ha házam tele van füsttel, így szól, kimegyek. Ebben nincs semmi szokatlan.*”¹⁾

A stoikus önhiúség, az élet iránt való közöny más helyen még határozottabb kifejezést nyer. A császár ugyanis ama gondolat komoly megfigyelésére int, hogy életünk fonálát a rohanó idő arányosan rövidíti, s az ember napról napra közelebb jut sírjához, hogy életének mindig kisebb része marad hátra. Ha tovább folytatjuk életünket, bizonytalan, vajjon elég lelki erőnk marad-e az isteniek és emberiek szemlélésére s felfogására, kötelmeink pontos teljesítésére, gondolataink érthető alakban való közlésére, sőt annak megfontolására, vajjon megválnunk-e életünktől? *Tehát nem csak azért észszerű az öngyilkosság, mert minden pillanatban közelebb jutunk a halálhoz; hanem azért is, mert gondolkodó erőnket gyakran még a halál elöl is elvesztjük.*²⁾

II. Az epikureismus iránya.

I. Titus Lucretius Carus. (95-52. Kr. e.)

Az egyaránt tehetséges költő s bölcsész, ki Athenben Zenot hallgatta, *De rerum natuta* című művében Epikur tévtanainak összegét mutatja be. Költeményének alapeszméjét képezi, a mindenekfölött uralkodó természet dicsőítése. Legfőbb súlyt fektet azon tényezőkre, melyek az emberi életet teljesen áthatják és nyugtalanítják u. m, a halálra s a túlvilági létre. Főtörekvése az emberiséget a rá nehezető átoktól, Istentől megszabadítani. Tagadja a vallás jogosultságát,³⁾ ábrándnak ítéli el Istent, az iránta való félelmet, és „balgaságnak a haláltól való borzadást; mert isteni gondviselés, és a halál után lét nincsen. A lélek a testtel együtt elenyészik.”⁴⁾ A lélek nem is emlékeztetik a testtől elválva arra, hogy egykor létezett.⁵⁾ Gunyorral illeti a haláltól való félelmet⁶⁾

¹⁾ L. c. L. V. c. 29. – ²⁾ – *ΕΙς εαυτον*, III, I. *Betrachtungen üb. sich selbst*. Hamburg. 1735. III. k. I. fej. 28. lap. – ³⁾ L. c. I. v. 45-159. – ⁴⁾ L. c. III. v. 818-841. – ⁵⁾ L. c. III. 844-882 – ⁶⁾ L. c. III. 896-899.

és tanítja, hogy a halál nem lehet rász, mert a halottak nem szorulnak a javakra, melyek után az élők sóvárognak,¹⁾ sőt nem is érzik a fájdalmat, mely a halandókat sújtja. Indokolatlanul mondja az élethez való ragaszkodást, mely ugyanazon gyönyörök egyhangúságával lerontja a lét örömeit. „*Miért nem szakítasz – így szólítja meg a halandót – a gyötrelmekkel? miért siratod a halált? Ha terhedre van az élet, miért nem vetsz véget nyomoraidnak? Mással nem szolgálhatok, mi előtted kedves; mert az élet mindig ugyanaz marad. Habár testedet még meg sem törték az évek és nem lankasztották erőidet, mégis mindig fenmarad a dolgok egyformasága, habár századokon át fogsz élni vagy soha sem halsz is meg.*”²⁾ E sorok, költészetének salakját képezik. Szerénte nem csak a szenvedések elviselhetlensége, hanem a kedély fásultsága, az érzéki gyönyörök egyformasága³⁾ iránt keltett közöny is elégséges indok az öngyilkosságra. Ily tan csak attól eredhetett, ki az élet örömeit mohón hajhászván az életuntság örvényébe dőlt. Azért lelkesül a *Scipiók*, *Demokrit*, *Epikur* öngyilkosságának példáján, és undort gerjesztő megilletődéssel teszi fel a kérdést: „*Te pedig ily pridak után ingadozol meghalni, méltatlannak tartod a halált?*”⁴⁾

Lucretius elvetemült mestereit követte; életuntsága sarkalta őt vészes pályáján, melyet örült szelleme egyengetett, míg végre megutált életét önkényüleg kioltá.⁵⁾

Még a két *Pliniusról* akarunk megemlékezni, kik bár szorosán véve nem tartoznak a római bölcsészek ápolói közé, mégis számos bölcsészeti tételt és tárgyunkra vonatkozó adatot örökítettek meg műveikben.

2. C a j u s P l i n i u s S e c u n d u s (major) 23-79. Kr. u.

feltűnően szít az epikureismushoz. Istennek tekinti a mindenséget, melynek éltető eleme s központja a nap.⁶⁾ A gyarló emberek a mindenséget részekre osztották, melyekből egyenként azt választották tiszteletük tárgyává s azt imádták Isten

¹⁾ Nam licet aeterimm per nos sic esse soporem: Nec desiderium nostri nos attigit ullum. L. c. 1. III. v. 934-935. – ²⁾ L. c. 1. III. 957-962. – ³⁾ L. c. 1. III. 1093– 4. – ⁴⁾ L. c. 1. III. 1058– 60. –

⁶⁾ Sokan kétségbe vonják *Lucretius* öngyilkosságát, azonban állításukat nem indokolják. Postea amatorio poculo in furorem versus, cum aliquot libros per intervalla insaniae conscripisset, quos postea Cicero emendavit, propria se manu interfecit anno aetatis quadragesimo quarto. U. C. 703. a. C. 51. L. c. XY. p. *Fabricii Bibliotheca latina. Jo. Aug. Ernesti auctius édita. Tom. I. cap, 4. – 6) Hist. Nat. L. II. c. 6.*

gyanánt, mire leginkább szükségük volt. A pantheismus álláspontjára helyezkedő író ebben véli feltalálhatni az istenek sokaságának okát. Az istenek eszményi alkotások, melyek részint a bűnök, részint az erényekben gyökereznek, s azért az azokban való hit határos az emberi balgasággal.¹⁾ Szerénte Isten csak az lehet, ki a halandón segíteni képes és ez maga a természet.²⁾ A tökély étlen embernek megnyugtatóra szolgál a gondolat, hogy az istenség, mely nem egyéb a természet erejénél, sem képes mindenre. Így p. o. nem teheti a halandókat halhatatlanokká, *nem ölheti meg önmagát, mikor akarja. Az önkényes halál előidézése pedig a legnagyobb jó, melylyel az ember az élet változó és soha nem szűnő bajaiban, s annyi büntéde között dicsekedhetik;*³⁾ *mert az élet rövidsége*⁴⁾ *vagyis az erő, melylyel mindenki bármikor megölheti magát, képezi a természet legáldásosabb ajándékát. leghatalmasabb segélyét. Plinius az emberiség nagy küzdelmeit és szenvedéseit értékökben annyira leszállította, hogy indokolatlannak hitte még a vágyat is a jobb, a tökélyetesebb után. Egy képtelen eszmének rabja volt, mely szellemének fölemelkedését, lehetlenné tette, lelkét az anyag határai közé szorította. Ő csak az élet sötét képein csüggött, mert nélkülözé az örök igazság forrását, melynek természetfeletti fénye azokat megvilágíthatta volna. Komor eszmélődéseiben érthetetlen világfájdalom lép előtérbe, mindent felfedez, mi lankaszt, fájdalmat okoz, reményt elöl, és mindent érintetlenül hagy, mi örömet éleszt, lelket emel, vigaszt nyújt, A boldogságról nem volt fogalma, s azért nem is gyakorolhatott az reá varázserőt. Legboldogobbaknak tartotta a hyperboreusokat, kik életuntságukban a szikláról leugorva a tenger mélységébe temetkeztek.*⁶⁾ Sőt meggyőződése volt, hogy a halandóknak csak egy vágyuk lehet: *szabadulni a nyomasztó élettől.* A természetbűvár annyira pazarolta dicséreteit és magasztalásait a természetre, hogy az élet becsének egyetlen egy elismerő szót sem juttatott. A természetet dicsőítette, mert megkönyörült az emberi nemen, mert méhében őrzi az életlő mérgeket, nehogy életuntságunkban az éhhálal lassú, emésztő fájdalmának legyünk alávetve, nehogy önmarcangolással, kötéllel vagy a mélységbe

¹⁾ L. II. c. 5. – ²⁾ L. XXVII. c. 3. – ^{?)} L. II. 7. – ⁴⁾ Natura vero nihil hominibus brevitate vitae praestitit melius. L. VII. c. 50. – Quapropter hoc primum quisque in remediis animi sui habeat: ex omnibus bonis, quae homini tribuit natura, nullum melius esse tempestiva morte: in eaque id optimum, quod illam sibi quisque praestare poterit. L. XXVIII. c. 1. – ⁵⁾ Lib. IT. c. 12.

való ugrással szabjunk határt létünknek. Úgy van, folytatja indokolását, *a természet könyörületből nyújtja nekünk a mérget, hogy mintegy szomjúságunkat elolttva fájdalom s vérontás nélkül ép testtel haljunk meg; hogy az öngyilkos, mint halott, sem madár sem ragadozó állat által nem illetve adassék át a természetnek.* „*És vall juh meg az igásat, így szól, a föld gyógyszert adott a bajok ellen, mi pedig abból mérget készítettünk az életnek.*” Ez utóbbi állítását érthetőbb alakban sehol sem érintette.¹⁾ *Plinius* szavai következő magyarázatot engednek, ő a mérget ismerte el a keservek s bajok gyógyszerének, mert véget vet az életnek, melylyel egyszersmind a fájdalmak megszűnnek. Midőn pedig vonakodunk méreggel előlni magunkat, vagyis félünk a haláltól, és a gyötrelmekről szabadulni nem bírunk, valóban méregnek tekintjük a leghatásosabb gyógyszert. *Plinius* ily gondolkodásmódjára következtethetünk másutt kifejezett nehezteléséből, melyet a *Tarquinius Priscus* büntetésétől visszariadt római polgárokat illette.²⁾

3. C. Plinius Caecilius Secundus (született 62. († 109-117. Kr. u.)

Ez is védte bizonyos esetekben az öngyilkosságot. „*Heszen és vak ösztönnel, így szól, rohanni a halál ölébe, felette közönséges dolog; azonban bámulatos lelki erőről tesz tanúságot, ki a halál okai fölött elmélkedik, azokat mérlegeli, s az ész sugalma szerint vagy a halálhoz folyamodik, vagy életben marad.*”³⁾ *Caecina Petus* nejének, *Arriának* öngyilkosságát dicső tettnek nevezi.⁴⁾

Plinius a többi között a gyógyíthatlan betegséget tartotta jogos oknak az öngyilkosságra.

Helyesléssel fogadja *Titus Aristo* eljárását, ki huzamosb időn át békével túrvén fájdalmas betegségét, őt több barát-

¹⁾ *De Aguirre* (I. c. sect. I. n. 10) úgy vélekedik, hogy *Plinius* itt a régi királyok szokására utal, kik rögtön bekövetkezendő csapások megelőzése végett gyűrűjükben elrejtett mérget hordtak magukkal. Mire vonatkozólag *Livius* ezeket mondja: *Regio more apud antiquos ad incerta fortunae fuisse venerum sub custode promtum.* Így p. o. *Mythridatesről* tudjuk, hogy hasonlóan a gyűrűjébe rejtett méreggel akart életének véget vetni. A pogány felfogás a királyi méltósággal sokkal könnyebben tudta összeegyeztetni az öngyilkosságot, mintsem a mások által okozandó halált. A mérgezés pedig csak felsőbb körök kiváltságát képezte, melyek a mérget balsorsban valódi gyógyszernek tekintették. – ²⁾ L. XXXVI. c. 15. V. ö. *Hugo Grotius. Be jure helli et pacis.* Lib. II. c. 19. η. 5. pag. 550. és alább „*a stoicismus hatását a római jogra*” című fejezetet. – ³⁾ C. *Plinii C. secundii. epist.* Edit. Berolin. 1750. Lib. I. ep. 22. p. 31. circa fin. – ⁴⁾ Lib. III. ep. 16. p. 88.

jával együtt elhívta azon kérelemmel, hogy az orvosnál kérdezősködjenek állapota felől. *Aristo* tudni akarta, vajjon lehet-e reménye a felgyógyulásra, mert ez esetben hajlandó volt volna neje s gyermekei könnyörgésére hallgatni, vagyis életben maradni, különben pedig az önkényes halálban vigasztalást keresni.¹⁾

Corellius Rufus sok éven át podagrában szenvedett. A nagy fájdalmakat szigorú mértékletesség által enyhítette s előhaladott korában is békével tűrte. Egy alkalommal *Plinius* hívatta, kinek kijelenté, hogy fájdalmait csak azért tűrte, mert a rablót (*Domitian* császárt) túlélni akarta, mit el is ért volna, ha teste is oly erős volna, mint lelke. *Rufus* még egy ideig szenvedett, azután éhhalálra határozta el magát.²⁾ Egy nő gyógyíthatlan betegségben sínlődő férjét halálra készítése s őt átölelve vele együtt a tenger hullámaiba rohant. *Plinius* e tettet ép oly magasztosnak mondja, mint *Arria* öngyilkosságát.³⁾ Ily értelemben nyilatkozik *Silius Italicus*ról, ki hasonló indokból sietett a rideg halál ölébe.⁴⁾

III. Publius Virgilius Maro. (70. Kr. e. – 19. Kr. u.)

Költeményeiben figyelemre méltó helyet találunk, hol élénken írja le az öngyilkosoknak gyászos állapotát az alvilágban.⁵⁾ Az öngyilkosokat emésztő fájdalomra kárhóztatja, melyet elkövetett tettük feletti bánatuk gyarapít. Erőszakos vágy zaklatja őket az alvilág fékeinek elhagyására, a földi szegénység és bajok türelmes elviselésére. Sokan szeretik e sorokból ama következtetést levonni, hogy a költő a római világnézlettől eltért, és az öngyilkosságot feltétlenül elítéli. Nem szabad azonban felednünk, hogy *Virgil* csak azon öngyilkosokról szól, kik *nem elégséges okból, hanem csak a szenvedések miatt* lettek öngyilkosokká.⁶⁾ E jelzett megszorítás némi tartózkodásra int. Lehetséges, hogy a költő a római törvények által tiltott öngyilkosságra utalt,⁷⁾ mely a rokonoknak a gyászolást tilalmassá, az öngyilkos végrendeletét érvénytelenné

¹⁾ Lib. I. ep. 22. p. 31. – ²⁾ Lib. I. ep. 12. p. 17. – ³⁾ Lib. III. ep. 24. p. 186. – ⁴⁾ Lib. III. ep. 7. p. 74. –

⁵⁾ Proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Projecere animas. Quam vellent aetliere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristisque palus inamabilis unda
Adligat et novies ÍStyx interfusa coerctet.

Aeneid. Lib. VI. v. 434– 439.

⁶⁾ *Stäudlin* i. h. 63.1. – ⁷⁾ „*Qui mala conscientia sibi manus intulerunt.*”

tette stb. Azonkívül nem szabad szem elől tévesztenünk azt sem, hogy *Virgil* nem részesíti az öngyilkosokat az alvilág tulajdon képi büntetéseiben, sőt csak a *Styx* folyón túl egy tágas mezőn jelöli ki számukra a helyet, hol a gyermekekkel, a csatában legyőzöttekkel és a szerelemből elhaltakkal együtt tartózkodnak. Csak e mezőn túl van a két irányban elágazó út, mely jobbra az alvilág királyának *Platónak* várához, balra pedig a tartarusba vezet, hol a gonosztevők vannak, kik között azonban *Virgil* az öngyilkosokat nem említi. Továbbá másutt nem vonakodik *Catot* dicsőíteni.¹⁾ Ő sem bírta magát korának uralkodó eszméin túltenni. Mindazáltal hajlandók vagyunk tisztább erkölcsi fogalmakat tulajdonítani a költőnek, ki a mythologiai alakokat inkább szépségeknak mint valóságoknak tekinté s kinek vallásos sejtelmei egy mindent éltető szellemi lényben összpontosultak. Ha *Virgil* az öngyilkosoknak csak ezen nemét ítéli is el némileg, feltűnő ellentétbe helyezkedett a római pogány felfogással, mely egyáltalában nem ismeré az öngyilkosság túlvilági büntetését.

Azonban ezen adat sem változtat a dolgon; sőt úgy látszik, hogy idő folytán a római közvélemény sem kárhóztatta az öngyilkosságot. Nem fogadhatjuk el *Winkler*²⁾ és *Hermann*³⁾ indoklásait egész terjedelmükben, kik szerint a római közérzés mindig elítélte e bünt. De másrészt túlzottnak véljük *Wächter*⁴⁾ állítását, ki feltétlenül küzd a mellett, hogy a rómaiak józanabb része, valamint a közvélemény, soha sem emelte szavát az öngyilkosság mételye ellen, sőt ennek mindig védelmére kelt. Erről alább tüzetesen szólnunk, egyelőre csak azt jegyezzük meg, hogy a rómaiaknál meghonosult egyetlen meggyőződés a fentebb bemutatott bölcsészeti elvekkel összhangzásban volt. Azt bizonyítják a gyakorlati életben egyre szaporodó öngyilkosságok és az egyes Íróknak ezekről tett helyeslő megjegyzéseik. Már pedig ha valamely nép történetírói és bölcsészei irataikban valamely feltűnőbb tényről sokszor értekeznek, de azt sehol nem feddik, sőt magasztalják, bátran mondhatjuk, hogy e tényt legalább azon korban, melyre ama emlékek vonatkoznak, a közvélemény is helyeselte.⁵⁾ Erre vonatkozólag, mi csak néhány példával akarunk szolgálni.

Lucretia, a nemes és ősz származású nő, miután *Tarquinius* király fia rajta erőszakot követett el, az ocsmány

¹⁾ *Aeneid.* Lib. VI. v. 842. — ²⁾ L. c. p. 29. — ³⁾ L. c. p. 16. — ⁴⁾ J. h. X. k. 76. lap. — ⁵⁾ Mi *Wächter* érvelését csak ily megszorítással fogadhatjuk el.

tettet *Collatin* férjének és *Brutus* rokonának bejelentvén, majd ezeket boszúállásra felhíván, magát keservében megölte.¹⁾ A rómaiak nem győzték eléggé dicsőíteni e nőnek hős lelkületét; sőt példáján idővel sokan lelkesültek, és hasonlóan vetettek véget életöknek.

Még inkább erősíti meg nézetünket:

Cornelius Tacitus (szül. 52 körül † 117 K. u.)

A legnagyobb római történetíró műveiben számtalan eseménynyel találkozunk, melyek a rómaiaknak az öngyilkosságra vonatkozó tanait s eszméit is némileg megvilágítják.

Marbodus-, a markomannok királyáról említi, hogy a császár engedélye folytán ravennai magányában már 18 évet töltött. „*A korában előhaladott aggastyán, mondja Tacitus, fényes életpályáját azonban nagy mértékben homályosítá el az élethez való túlságos ragaszkodás.*”²⁾ Tacitus itt titkos meggyőződését árulja el, hogy *Marbodus* előbb szerzett hírnevét önkényes halálával föntarthatta, sőt emelhetne volna.³⁾

Sejanus kegyencei *Cremutius Cordus* ellen vádat emeltek, hogy irataiban *Brutust* dicsőítette és *Cassiust* utolsó rómainak nevezte. Miután a kitűnő s szabadelvű férfiú magát a senatusban hasztalanul védelmezte, vesztét előrelátva éhhalál vetett végett életének.⁴⁾

Lucius Piso-, Róma praefectusának kimúltáról emlékezvén meg, hangsúlyozza ennek természetes halálát, mi ily nagy hírnév és tekintélyvel kapcsolatban ama kor rendkívüliségei közé tartozik.⁵⁾

Midőn Tacitus, *Scaurus Mamercusról* szól, ki neje bátorítása folytán magát megöli, megjegyzi: *hogy méltó volt az ő Aemiliusokhoz.*⁶⁾

Pomponius Labeo és neje *Paxea*,⁷⁾ *L. Annaeus Seneca*,⁸⁾ *Gajus Galba*, a két *Blaesus*,⁹⁾ *Bondicaea*, *Poenicus Postumus*,¹⁰⁾ *Crispinus Rufus*,¹¹⁾ *Drusus*,¹²⁾ *Gavius Silvanus*,¹³⁾ *Julius Priscus*,¹⁴⁾ *Aemilia Lepida*,¹⁶⁾ *Otho*,¹⁴⁾ *Calpurnius Piso*,¹⁵⁾ *Plancina*,¹⁶⁾ *Scaurus Mamercus*,¹⁷⁾ *Sofonius Tigellinus*,²⁰⁾

¹⁾ Liv. Hist. I. 57-59. — ²⁾ Ann. Lib. II. c. 63. — ³⁾ V. ö. Stäudlin. i. h. 65. 1. — ⁴⁾ Ann. Lib. IV. c. 34- 35. — ⁵⁾ Ann. Lib. VI. c. 10. — V. ö. Stäudlin. i. h. 72. 1. — ⁶⁾ Ann. L VI. c. 29. — ⁷⁾ L. c. 29. — ⁸⁾ Lib. XV. c. 63. — ⁹⁾ Lib. VI. c. 40. — ¹⁰⁾ Lib. XIV. c. 37. — ¹¹⁾ Lib. XVI. c. 17. — ¹²⁾ Lib. VI. c. 23. — ¹³⁾ Lib. XV. c. 71. — ¹⁴⁾ Historiarum. Lib. IV. c. 11. — ¹⁵⁾ Ann. Lib. VI. c. 40. — ¹⁶⁾ Hist. Lib. II. c. 50. — ¹⁷⁾ Ann. Lib. III. c. 15. — ¹⁸⁾ Lib. VI c. 26. — ¹⁹⁾ Lib. VI. c. 29. — ²⁰⁾ Hist. Lib. I. c 72.

Thræsea Pelus,¹⁾ *Trébellienus Rufus*,²⁾ *Trio Fidcinus*,⁵⁾ öngyilkosságai, melyeket a nagy történetíró hagyományáiban megörökítve találunk, tükröt nyújtanak, melyben a rómaiak erkölcssei félreismerhetlenül visszasugárzanak.

Hasonló adatokat találunk más írónál is: *Scipio* Afrikában szerencsétlenül védelmezvén Pompeius ügyét, Hispánia felé irányozza hajóját, de a szél visszafelé hajtja őt. Látván azonban, hogy ellenségei kezébe kerül, kardjával átdöfi magát; midőn pedig azok kérdezősködtek a hadvezér után, a haldokló öngyilkos így válaszolt: „jól érzi magát.” *Valerius Maximus*⁴⁾ ez elbeszélést e szavakkal egészíti ki: „ennyit bírt kimondani, a mennyi lelki erejének bebizonyítására, örök dicséretére elég volt”

Midőn *Atticus* meggyőződik, hogy testi fájdalmai már meg nem szűnnek, az őt környező barátaihoz így szól: „*bemitt sem mulasztottam el felkarolni, mi felgyógyulásomat eredményezhette volna; most már csak az van hátra, hogy önmagámon segítek. Elhatároztam magamat, hogy betegségemet többé nem ápolom, mert az e napokban elfogadott ételek csak arra szolgáltak, hogy minden reményt háttérbe szorító fájdalmaimat csak növeljem. Kérlek titeket, helyeseljétek szándékomat, és erről le ne beszéljétek.*” Két napi böjtölés után jobban lett ugyan, de ő mégis teljesítette bűnös óhaját.⁵⁾

*

A stoicismus a legnagyobb tekintélyeket ejté hatalmába, kik e tanveszélyes áramlatának útját egyengették a társadalom kebelébe. *Plautus* a rómaiak kiváló színírója lelkesedéssel mondotta el a közönségnek, hogy az életnek erőszakos lerontása legjobb gyógyszer a sors csapásaiban,⁶⁾ sőt *Horatius* a fenkölt szellemű sem vonakodik az Aetna rettenetes üregébe temetkező *Empedoklest*¹⁾, a gyilkos viperát ölébe szorító *Cleopatrat*, a belrészeit marcangoló *Cato*⁸⁾ dalaival magasztalni.

¹⁾ *Ann. Lib. XVI. c. 35.* – ²⁾ *Lib. VI. c. 39.* – ³⁾ *Lib. VI. c. 38.* – ⁴⁾ *Lib. III. p. 134.* – ⁵⁾ *Corn. Nep. Pomponius Atticus XXV. 21–22.* – ⁶⁾ *In Bud. Act. III. sc. III. v. 12.* etc.

*)..... *Dicam siculique poëtae*

Narrabo interitum: Deus immortalis haberi

Dum cupit, Empedocles ferventem frigidus Aetnam

Insiluit.

Art. poët. v. 463 etc.

⁸⁾ *Et cuncta terrarum subacta*

Praeter atrocem animura Catonis.

Az erkölcsi érzület elzsibbadásának ily jelenségei közt már vigaszul szolgálhat az ókor szellemébe mélyedt bűvárnak *Seneca* nyilatkozata: vannak bölcsek, kik tagadják, hogy az embernek szabad életének kötelékeit önkénytesen szét-tépni; mert be kell várnunk a természet által előidézendő halált.¹⁾ Hasonlóan megnyugtató utalásokat lelünk *Quintilianánál*, ki az öngyilkosságot inkább az elhamarkodottság, a fellázadt szenvedély, és zaklatott türelmetlenség, mint a józan fontolgtatás eredményének nevezi.²⁾ Figyelemre legmél-
 î óbbak végre *Martialis* epigrammái, melyekben nem szűnő hévvel és éles gúny orral sújtja a stoikusokat, kik az öngyilkosságot magasztalták és tanították, hogy az embernek jogában áll életének véget vetni.³⁾

Bármily csekély számúak is ez adatok, mégis arról tesznek tanúságot, hogy az emelkedettebb erkölcsi érzület időközönként feltűnedezett a klasszikus korban is, habár az elfajult bölcsészet okozta aléltságot ellensúlyozni nem bírta.

*

Már eddigiekből is láthatjuk, hogy a rómaiak az öngyilkosság tanát részletesebben és rendszeresebben fejlesztették, mint a görögök. Azonban valamint a görög, úgy a római bölcsészet sem engedte meg a bölcsnek az öngyilkosság minden nemét.⁴⁾ *Seneca* vádat emel *Brutus* ellen, mert nem a stoikusok tanához mérten ölte meg magát,⁵⁾ undorodással szól a bestiariusról, ki egy félreeső helyen piszkos eszököknek torkába szúrása által vetett véget életének.⁶⁾

1) Ep. 71. p. 161 – 2) Deccl. 844.

3) Quod magai Thraseae, consummatique Catonis

Dogmata sic sequeris, talis ut esse velis;

Pectore nec nudo strictos incurris in enses,

Quod fecisse velim te, Deciane, facis.

Nolo virum, facili redimit qui sanguine iáam:

Hunc volo, laudari, qui sine morte potest.

Lib. I. epigr. 9. pag. 71.

Hostem cum fugeret, se Fannius ipse peremit.

Hic rogo, non furor est, ne moriare, mori?

Lib. II. epigr. 80 pag. 200.

Rebus in angustis facile est contemnere vitam,

Fortiter ille facit, qui miser esse potest.

Lib. XL epigr 57. pag. 817.

4) *Seneca*. Ep. 50. et Ep. 80. – 5) Ep. 123. – 6) Ep. 71. A rómaiak utálták p. o. az önfelakasztást, míg a karddal elkövetett öngyilkosságot dicsőnek, szépnek hitték.

Ha az *okokat* vizsgáljuk, melyek az öngyilkosság elkövetésére elégségeseknek, azaz jogosoknak tekintettek, akkor ezeket általában két osztályba sorozhatjuk.

I. *Midőn másnak jóléte végett követtetett el az öngyilkosság.* A haza s barát java mindig jogos ok volt az öngyilkosságra; sőt az ilyen halál néha kötelességnek tartatott, és feltétlen dicsőítésben részesült.¹⁾

II. *Az ön nyomorúság miatt végrehajtott erőszakos halált némely csekélyebb eltéréstől eltekintve a következő esetekben engedték meg.*

a) Midőn sem magunk, sem másoknak nem használhatunk, p. o. vénség, gyógyíthatlan betegségben, elmebajokban stb.

b) Midőn a viszontagságos jelenben az enyhülés reménye végképen elenyészett.

c) Midőn az életet csak becstelenül vagy a szolgaság elfogadásával lehet megmenteni.²⁾

d) Midőn a szegénység nyomasztó állapota elviselhetetlen.

e) c) Midőn valaki életét megunta.

Az előrebocsátottakból tehát azon következtetést vonhatjuk le, hogy a legtekintélyesebb római férfiak elve szerint az öngyilkosság bizonyos esetekben nemcsak szabad volt, sőt erénynek is tekintetett. Erről még inkább meggyőződünk, ha e kérdést jogi szempontból méltatjuk.

IV. A stoicismus befolyása a római jogra.

A. A római jog és az öngyilkos polgárok.

A történelmi kutatásnak egyik legérdekesebb feladata, valamely nép jogi életének mozzanatait megvilágítani; kimutatni, mily körülmények között emelkedett a dívó szokás a közérzület jogi érvényére; mily befolyást gyakorolt általában a műveltség a jogi eszmék fejlődésére? stb. Azonban Róma őskora oly homályba van burkolva, hogy a kellő adatok hiányában a királyok korszakában fenlevő viszonyokról legfőlebb

¹⁾ *Cic. De fin.* Lib. III. c. 18. – ²⁾ Ez néha kételyekre szolgáltatott alkalmat: *Caeteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent. Catoni autem moriendum potius, quam tyranni vultus adspiciendus fuit, Cic. De off. L. I. c. 31.*

általános ismereteket szerezhethetünk, és a büntető jog egyes irányaira csak valószínűséggel következtethetünk. ¹⁾

Hosszadalmas vitákra szolgáltatott alkalmat e kérdés: vajjon a római közérzület a legrégebbi időkben kárhoztatta-e az öngyilkosságot? A tudósok a fenforgó kételyeket a római törvények hagyományából óhajtván eloszlatni két végletbe estek. Némelyek élükön *Crell, Windeier, Hermann* stb. abban állapodtak meg, hogy a rómaiak az öngyilkosságtól, mint erkölcsi rosztól a legrégebbi időktől fogva állandóan nemcsak gyűlölettel fordultak el, hanem azt büntetésekkel is sújtották. Mások, élükön *Wächter, Baumhauer* stb. ellenben azt állítják, hogy a római közérzület kezdettől fogva a királyság és a köztársaság, valamint a császárság korában is legkevésbé sem tekintette erkölcsi rosznak, és azt sem a gyakorlati élet, sem a törvény nem tartotta jogellenesnek, vagy büntetésre méltónak. Véleményünk szerint itt legjogosultabb a középút. A római közvélemény a legrégebbi időkben ép úgy iszonyodott az öngyilkosságtól, mint természetellenes vétség-től, mint bármely más, még erkölcsileg el nem fajult nép. Azonban utóbb kivált a *stoicismus*nak meghonosulása s terjedése folytán azt már csak annyiban kárhoztatta, amennyiben másnak jogaiba ütközött.

Az öngyilkosságra vonatkozó legrégebbi római törvényt *Plinius*²⁾ örökítette meg e szavakkal: „*Midőn Tarquinius Prisais a nép keze által csatornákat (cloacas) építtetett, és nem lehetett tudni, vajjon a munka szintoly hosszadalmas is lesz-e, mint fűrésztő; midőn a quiritek a kellemetlenség alól sűrűen öngyilkosság által vonták ki magukat; ama király egy új és sem előbb, sem utóbb ki nem gondolt intézkedést talált ki, t. i. az ilykép elhalálozottak testét keresztre feszítetté látványul a polgártársaknak és martalékul a ragadozó állatoknak és madaraknak. Ennek következtében a becsületérvés, mely annyira sajátja a római népnek, és a mely gyakran a szerencsétlen ügyet az ütközetben diadalra vezette, akkor is fölébredt; de azon időben nyakukra hozta a szerencsétlen állapotot, mert szegyeitek magukat életökben, mint fognák magukat*

¹⁾ Allein elessen ungeachtet lässt es sich nicht läugnen, dass wenigstens für die ganze Dauer der Königszeit unsere Quellen nicht geeignet sind, eine wirklich klare und bis ins Einzelne geraume Anschauung von den betreffenden Verhältnissen und namentlich von dem Criminalproceße zu geben. *Dr. Geib, Geschichte d. röm. Criminalproceße bis zum Tode Justinians. Lipsce 1842. 8. lap. —* ²⁾ *Hist. Nat. Lib. XXXVI. c. 15. p. 643. —*

szégyenleni, ha erőszakkal vetnének véget életöknek.” E törvény értelmében tehát a terhes munka miatt lett öngyilkosok hullái büntetésben részesültek. Ezenkívül a „*Ubrī pontificales*” *Sernus* tanúsága szerint elrendelték, hogy a magukat felakasztottak hullái el ne temettessenek. Ez adat következőleg szól: „*Tudnunk kell, hogy a pontificales libri megtiltották annak tisztességes eltemetését, ki kötéllel vetett véget életének; azért helyesen mondják, hogy ez a legutálatosabb halálnem. ¹⁾ Tékát ennél nincs rútabb halál, amint a költő ²⁾ ezt a királyné ³⁾ méltóságának dacára, is megénekelte. Cassius *Hermīna* pedig mondja: hogy *Tarquinius Superbus*, midőn a népet a cloacák építésére kényszerítvén e jogtalanság miatt sokan megölték magukat, esek hulláit keresetre szegeztette. Ekkor rútt dolognak tekintették az öngyilkosságot. *Varró* mondja, hogy a kik kötéllel végezték ki magukat, el nem temették, hanem képeiket föl akasztatván és ez által mintegy utánozván halálukat, felettük dicsbeszédeket tarthattak.” ⁴⁾*

E két adat összevetéséből kitűnik, hogy e büntető törvény csak *Tarquinius Priscus* vagy *Superbus* korában fogantatosított. Minthogy pedig *Cassius Hemina* régi történetíró emlékei, melyekre *Servius* hivatkozik, elvesztek; nem tudjuk vajjon melyiknek tulajdonítandó e törvény alkotása? Mindkét adat e törvény eredetét a jelzett építkezésekkel hozza összefüggésbe. Valószínűbb tehát *Hermann* véleménye, mely szerint az létét *Tarquinius Priscus*nak köszönheti, ki különben is számos építkezéseket folytatott. Most azon kérdés merül fel, vajjon *Priscus* az öngyilkosságot, mint *magában véve rossz és erkölcstelen cselekedetet*, vagy csak mint oly bűntényt kárhoztatta s büntette, *mely más jogát sérti?*

Igaz ugyan, hogy *Wächter* szerint ⁵⁾ egy teljesen elszigetelt tény sohasem igazolhatja a nép érzületét, melynek nyomait véli észlelni e törvényben kivált *Winkler* és *Her-*

¹⁾ A rómaiak általában undorottak a kötél által okozott öngyilkosságtól. V. ö. *Virg. Mar., oper.* Edit. *Carol Ruæus*. Budae. 1802. t. I. p. 925. A. - ²⁾ Ez alatt *Virgili*t kell értenünk:

Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis léte trabe nectit ab alta
Aeneid. XII. 602-603. -

³⁾ Az *Aeneassal* párbajt vívó *Turnus Rutul* fejedelemnek neje (?) *Amata*, kötéllel vetett véget életének. Cfr. *Virg. Mar. oper.* Edit. *Albertus Forbiger*. Pars. III. Lips. 1852. p. 479, not. - ⁴⁾ Cfr. *Hermann*. p. 15. - *Wynmalen* p. 20. - *Wächter* 90. lap. - ⁵⁾ I. h. X. k. 90. lap.

mann; igaz ugyan, hogy a nevezett adat főleg arról is tanúskodhatik. mennyire képes egy zsarnok terveit minden gondolható módon kivinni s elnyomott népét a kétségbeesés oly kitörésétől visszatartani, melyek céljaira hátrányosak lehetnének: mégsem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a királyság korszakában főleg a súlyosabb vétségek büntetése kizárólagosan a királyokat illette, mint ezt *Romulus*, *Servius*, *Tullius* és *Tarquinius Superbus* intézkedései is bizonyítják. ¹⁾ *Tarquinius Priscus*, a nevezett ezekben az elkövetett vétség felett mint legfőbb bíró mondott ítéletet, es ezt végrehajtotta. A szolgálati készség egyszerű megtagadása egyes polgárok részéről pedig véleményünk szerint alig sorozható a súlyosabb vétségek közé (milyenek p. o. a gyilkosság, felségsértés stb.) és melyek büntetése egyenesen a fejedelmet illeti. Valószínű tehát, hogy említett esetben nem annyira a polgárok engedetlensége, mint inkább az öngyilkosság vétsége sürgette a fejedelem büntetését. Továbbá figyelemre kell méltatnunk *Plinius* szavait, hogy a király „*eddig és ezentúl hallatlan új övszert gondolt ki* az öngyilkosság ellen. Ebből következik, hogy az öngyilkosság már *Priscus* előtt is büntetett, csak hogy nem ily furfangos módon. A király pedig legkevésbé sem jött ellenkezésbe a közvéleménnyel, midőn e különös büntetést alkalmazta, sőt intézkedése annak megfelelő volt, mert célját csakhamar elérte. Mi tehát bátran fogadhatjuk el ama nézetet, mely szerint a rómaiak a legrégibb időkben az öngyilkosságtól visszaborzadtak, és azt a legrégibb római jog (ha e halvány utalások már e korban a jogcímre méltók) mint *erkölcsi rosztat*, az az mint *magában bűntényt* büntette. Azonban eltérünk *Winckletől*, *Hermanntól* stb. kik e következtetést vonják le, hogy a római közvélemény és jog az öngyilkosságot utóbb is állandóan mint *jogtalan cselekedetet* és *magában véve bűntényt* nagy büntetésekkel, nevezetesen a vagyon elkobzása, a temetések megtagadásával és a végrendeletek érvénytelenítésével sújtotta.

Az idővel roppant mérvben terjedő stoicismus hatalmas befolyását nemcsak a római erkölcsökre s közéletre, hanem a törvényhozásra is gyakorolta. Voltak idők, midőn kétségtelen történeti adatok bizonyítéka folytán a római törvényhozást oly szellem jellemzé, mely az öngyilkosságot csak annyiban tekinté vétségnek, amennyiben más jogaival össze-

¹⁾ *Dr. Geib.* i. h. 14. 15. lap.

ütközésbe jött. ¹⁾ A római jog utóbb csekélyebb szigorral járván el az öngyilkosok ellen, sőt ezeknek bizonyos előnyöket biztosítván, az öngyilkosok gyászos eseteit feltűnően gyarapította.

Hogy a római jognak az öngyilkosság büntényéhez való viszonyát kellően méltányolhassuk, főleg két időszakra kell figyelmünket fordítanunk n. m. *Traján* koráig, és a *Hadrian* és *Justinian* között lefolyó időközre.

I. *Hermann* ²⁾, ki *Winckler* érveléseinek nyomán fejt ki nézeteit, két adatra hivatkozik, melyekből az következne, hogy a római jog *Trajánig* az öngyilkosságot, mint erkölcsi rosztal bélyegezte s büntette.

a) Az elsőt *Liviusból* ³⁾ meríti. Két vádlott decemvir, *Appius Claudius* és *Spurius Appius* jószágai, miután a börtönben magukat megölték, elkoboztattak. Itt megjegyzendő, hogy mindkét decemvir elkövetett büntényük miatt Ítéltett halálra, mely ítélet a vagyon elkobzását is maga után vont. *Liviusnak* alább alkalmazott szavaiból ⁴⁾ pedig világos, hogy a büntetést legkevésbé sem eredményezte a közbejött öngyilkosság; sőt ezt a decemvirek ellen fölháborodott nép ítélete sürgette, miből szintén nem lehet az öngyilkosság rosztalására következtetnünk. ⁵⁾

b) A második adatot *Licinius Macer* öngyilkossága nyújtja. ⁶⁾ *Hermann* ebből azt következteti, hogy a vagyon elkobzás, mint az öngyilkosság büntetése dívott *Cicero* idejében is; mert ez habozott, vajjon *Macer* vagyonát is elkoboztassa-e? Végre ennek rokonai iránti tekintetből az elkobzást

¹⁾ A stoicismus befolyását az öngyilkosságot érintő törvényalkotásra ily értelemben fogták fel: *Eckhard, Herrn, jur. Lib. I. c. 4. §. 138.* – *Van Hoogwerff, de variis jur. rom., part, stoam redolentib. c. 3. §. 15.* (apud. *Oelrichs, thes. nov. Vol. III. t. II p. 97. etc.*) *Otto, in Papiniano, c. 9. §. 7.* – *Cujaeus, Obs. XXVI. 40.* – *Wynmalen. Diss. jur. inaug. de autoch. 1. c. p. 2. 3.* – *Söt Wächternel (i. h. X. k. 266. lap)* és *Baumhauernél Lib. I. p. 63.* – Részbem ugyanígy nyilatkozik *Stäudlin* is: das ist überhaupt der Geist der röm. Gesetzgebung in diesem Punkte, den Selbstmord als *Unrecht gegen andere* zu betrachten und zu verbieten, *nicht aber an sich.* Sie war hier ein im Ganzen gelinde und *Diez* kam mit von dem Einflüsse des Stoicismus auf dieselbe her. I. h. 75 lap, A stoicismusnak nagymérvű befolyását elismerte már *Tacitus* is; *Plautum magnis opibus ne fingere quidem cupidinem otii, sed veterum Romanorum imitamenta praeferre, assumpta etiam Stoicorum arrogantia sectaque etc. Ann. Lib. XIV. c. 57.* – ²⁾ *Loc. p. 18.* – ³⁾ *Lib. III. c. 44. etc. et c. 58.* – ⁴⁾ *Collegae eorum exilii causa solum verterunt: bona publicata sunt.* ⁵⁾ *Wächter i. h. 78-79. lap.* – ⁶⁾ *Val Mat, Lib. IX. c. 12. p. 539.*

sem hajtotta végre. *De ez tévedés. Valerius Max.* elbeszéléséből épen az ellenkező következik, vagyis, hogy az öngyilkosság *Cicero* korában már nem is büntetett, még azon esetben sem, midőn az öngyilkos valamely vétségről vádoltatott. Sőt *Wächter* helyes ítélete szerint ez utóbbi körülményben még az elkövetett vétség miatt bekövetkezendő vagyonek Kobzás is elmaradt, vagyis az öngyilkosság eszköznek tekintett ama büntetés alól való kivonásra.¹⁾ *Macer* ugyanis zsarolásról vádoltatott.²⁾ A *Cicero* elnöklete alatt egybegyűlt törvényszék épen ügyét tárgyalta, midőn a vádlott, követet küldött *Cicero*hoz ily üzenettel: „*hogy ő még nincs elítélve, hanem csak vád alatt áll, minélfogva vagyona sem bocsátható árverés alá,*” *Macer* ezután rögtön megölte magát. Ez kétségtelenül arról tanúskodik, hogy az Ítélet kimondása előtt végrehajtott öngyilkosság ama időben nemcsak az ítéletet, hanem a vagyonek Kobzást is megakadályozta. *Wächter* indokolása minden kételyt kizár. *Macer* római, állami hivatalnok volt, és mint ilyen okvetlenül kellett ismernie a törvényeket. Azonkívül *Cicero* is, mihelyt öngyilkosságáról értesült a gyűlést feloszlatta s az ítéletet ki nem mondta. *Cicero* habozásáról, melyre *Hermann* hivatkozik, *Valerius Max.* elbeszélésében szó sincs. Amit pedig *Cicero*nak *Macer* rokonai iránt való tekintetéről mond, hasonlóan nem egyéb félreértésnél. „A hírneves szónok atyjának e tette folytán megmenekedett a szegénység és a szégyentől, hogy családjának egyik tagja elítéltetett.”³⁾ *Valerius* tehát kétségtelenül bizonyítja, hogy *Macer* öngyilkossága által nemcsak az elszegényedés, hanem a szégyentől is megmentette családját. Sőt a nevezett történetíró *Macer* halálát magasztalja is (*fortis hujus mors*), miből nagy valószínűséggel lehet következtetni, hogy az öngyilkosságot *Tiberius* alatt sem kárhoztatták.

Utóbbi állításunkat, hogy a rómaiak *Tiberius* alatt sem tekintették bünténynek az öngyilkosságot *Tacitus* és *Plinius*ünk fentebb idézett számos adatain kívül főleg *Cocejus Nerva* öngyilkossága igazolja. *Tiberius* arról értesülvén, hogy *Nerva* teljesen ép állapotban („*integro statu, corpore illaeso*”) életének véget akar vetni, hozzá siet, és őt kérelmeivel vissza akarja tartani szándéka végrehajtásától. *Tiberius* meggyőződván arról, hogy kérelmei hajótörést szenvedtek, *Nerva*

¹⁾ *Wächter* i. h. 81. lap. — ²⁾ *Val Max.* 1. c. — ³⁾ *Igitur ilhistris ingenii orator ab inopia rei familiaris et a crimine domesticae damnationis inusitato paterni fati genere vindicatus est. Val. Max.* 1. c. p. 539. —

öngyilkossági szándokát meg sem akarja akadályozni. Itt figyelemre méltó az, hogy *Nerva*, kit *Tiberius* a legkitünőbb jogtudósnak (*omnis divini humaniqae juris sciens*) nevezett, öngyilkossági szándokát császára előtt sem titkolja, ez pedig e jogellenes tettet, e roppant vétséget meg sem akadályozza, s csak azért neheztel, hogy *Nerva* minden ok nélkül lesz öngyilkossá. ¹⁾

Véleményünket még inkább megerősítik más adatok. *A kegyetlen császárok uralma, a hóhértól való félelem*, az öngyilkosságok szaporább jelenségeit vonta maga után. E bűnnek hatalmas tényezője volt még azonkívül a főnálló törvény gyakorlati alkalmazása, melynek értelmében *az elítéltek jószágai elkoboztattak és hulláik el nem temették*. Ez utóbbi büntetések alól azonban kivették *a hóhért be nem váró gyilkosok*, kiknek végrendelete is érvényes volt. A törvény tehát az öngyilkosokat mintegy jutalomban részesítette, melyet Tacitus így fejez ki: „*pretium festinandi.*” ²⁾ Tacitus egyéb utalásából is kiviláglik, hogy a felségsértésről ³⁾ vádlott öngyilkosok az elítéltetést ⁴⁾ kikerülték, sőt hangsúlyozza, hogy ama korban az öngyilkosság volt az *egyedüli mód, melyen a vádlott vagyonát családjának biztosíthatta.* ⁵⁾ Ugyanezt mondja *Dio Cassius* Tiberius koráról: „*Sokan elítéltetésüket önkényes halál által hiúsították meg, és pedig leginkább azért, hogy ne legyenek kénytelenek a szégyent és a kínzásokat elviselni, továbbá hogy gyermekeiknek az örökséget biztosítsák.*” ⁶⁾ Nem

¹⁾ Tac. Ann. VI. 26. – ²⁾ Nam promptas eiusmodi mortis metus carnificis faciebat, et quia damnati publicatis bonis sepultura prohibebantur, eorum qui de se statuebant, humabantur corpora, manebant testamenta, *pretium festinandi.* Ann. Lib. VI. c. 29. – ³⁾ Mely vétség a vagyon elkobzását is vonta maga után – ⁴⁾ Neque *Caesar* ubi criminibus aut probris defunctui (az öngyilkost) insectatus est. Ann. Lib. V. c. 7. – *Scaurus* damnationem anteit etc. Ann. Lib. VI. c. 29. – *Ciodius Quirinalis* veneno damnationem anteit L. c. Lib. XIII. c. 80. – ⁵⁾ Egy vádlott öngyilkossága által vagyonát családjának biztosította, bár erre *Nero* maga vágyódott. Quas inspectas *Nero* ierri ad eum jussit, *opibus ejus inhians* Ann. Lib. XVI. c. 17. – Ann. Lib. VI. c. 29. – ⁶⁾ *Hist. Bom.* Edit. Reimar Lib. LVIII. c. 15. *Dio Cassius* másutt épen az ellenkezőt látszik jelezni: Qui vitám suam projiciunt, eos, tanquam ex amentia quad am facinus aliquod malum tentaturos. reliqui omnes supertos et odio habent. Lib. XLVI. c. 28. – Ez adatra főleg *Grell* és *Hermann* (p. 33.) hivatkoznak, hogy velünk ellenkező nézetöket indokolhassák Azonban *Wächter* (81-82. lap) helyesen jegyzi meg, hogy öök nincsenek tekintettel arra, vajjon *Bio Cass.* kinek tulajdonítja e szavakat, és vajjon mily körülmények között alkalmazta e kifejezést a vita folyamában *hevessége által elragadtatott szöök*, kinek föccélja volt, ellenfelét bármily módon legyözni?

hiányoztak ugyan egyes kivételes esetek, midőn az öngyilkosok jószága elkoboztatott, ¹⁾ mint ezt a felségsértésről vádolt *Libo Drusus* esete bizonyítja. ²⁾ De ezek távolról sem hitethetik el velünk *Hermann* véleményét, hogy a rómaiak az öngyilkosságot is büntették; mert egyes despoták mint sokkal fontosabb ügyekben, úgy ebben is önkényesen szembezállhattak az uralgó római felfogással, hogy bírvágyukat kielégíthessék. Ez esetek legfelebb csak arról tanúskodhatnak, hogy a császár az öngyilkosságot néha nem tartotta elégséges oknak az elkövetett vétség miatt alkalmazandó büntetésnek megakadályozására, mely eljárás azonban csak az utóbbi időkben emelkedett általános érvényre.

Még csak egyre akarjuk figyelmünket fordítani e korszakban. *Hermann* ³⁾ úgy véli, hogy az öngyilkosokat *Tiberius* alatt a vagyon elkobzásán kívül a *tisztességes temetkezés* megtagadásával is büntették. Érvelésének súlypontját *Tacitus* ⁴⁾ többször idézett szavai képezik. *Hermann* a *humatio* és *sepultura* között lényeges különbséget észlel. Szerénce az előbbi csak egyszerű eltakarítást, az utóbbi tisztességes temetést jelent, melyet az öngyilkosoknak megtagadtak. De a rómaiak egyrészt *humani* és *sepeliri* szavaknak ugyanazon értelmet tulajdonították, másrészt pedig az elítéltek hulláit nem szokták volt eltakarítani, hanem a *Teberbe* vetni. ⁵⁾ Vagy feltéve, hogy a római írók némelykor különbséget tettek a *humatio* és *sepelicio* között, idézett helyen e különbséget még sem fogadhatjuk el. *Tacitus* így szól: „minthogy az elítéltek el nem temetettek, (*sepultura prohibebantur*) az öngyilkosok pedig mintegy jutalmul eltakarítottak (*humabantur, pretium festinandi*). Ez összefüggés és ellentétből kitűnik, hogy itt a *humatio* s *sepultura* egy értelemben veendő; sőt a nem tisztességes eltemetést nem lehetne jutalomnak (*pretium festinandi*) tekinteni. ⁶⁾

Az öngyilkosságot tehát e korban már nem büntették a tisztességes temetés megtagadásával. Ezt bizonyítják a többi között a következő adatok is. *Decius Syllanus*, *Manlius Torquatus* fia fölakasztotta magát, és mégis fényesen eltemetett. ⁷⁾ *Pomponius Atticus* megölte magát, és bár pompa

¹⁾ *Dio Cassius* Lib. LVII. c. 15. – ²⁾ *Tacit Ann.* II c. 27-32. – ³⁾ L. c. p. 16. – ⁴⁾ *Ann.* Lib. VI. c. 29 – (?) L. c. c. 19 – ⁶⁾ *Wächter* i. h. 93– 94. lap. ⁷⁾ *At ille (Manlius Torquatus) neque adolescentis (ki öngyilkos volt) exequiis interfuit, et cum maxime funus ejts duceretur, considere se volentibus vacuas aures accomodavit. Val. Max* Lib V. c. 8. p. 305. –

nélkül, mégis ünnepélyes temetkezésben részesült, melyben a tekintélyesebb férfiak, és a nép sokasága részt vettek.¹⁾

Mindezekből joggal következtethetjük, hogy az öngyilkosoknak *Augustus* és *Tiberius* uralma alatt a tisztességes eltemetést meg nem tagadták. Ugyanezt kell mondanunk a *Tiberius* és *Traján* között lefolyt időközről, mert míg egyrészt egyetlen adat vagy történeti utalásunk sincs, mely az ellenkezőt bizonyítaná, addig *Minim* sem tanácskozott volna nyilván barátaival az öngyilkosság végrehajtásáról, ha ez ama korban oly visszatetsző, sőt utálatos, jogellenes, és tiltott cselekedet volt volna.²⁾

Mi tehát véglegesen abban állapodhatunk meg, hogy a rómaiak a legrégebb ős időkben iszonyodtak az öngyilkosságtól, és ezt erkölcsileg rútnak hitték; utóbb azonban főleg a stoicismus befolyása folytán a római közvélemény és törvényhozás elfajulván, e természetellenes bűnt mint ilyent büntetésre méltónak nem tekintették. A római jog itt már azon stádiumba lépett, hol a jogtudósok féltékenyen ragaszkodtak bizonyos sarktételekhez (*axióma*), melyekből következményeket vontak le, ezeket egyes esetekre alkalmazták anélkül, hogy az általános elveket és főleg a természeti jogot kellően méltányolták volna.³⁾

II. A stoikus szellem, mely a római jogot az öngyilkosságra való vonatkozásaiban *Trajánig* jellemezte, fenmaradt a *Hadrian* és *Justinian* között lefolyt időtartam alatt is. Az öngyilkosság e korban sem tekintetett erkölcsileg rász, vagy jogellenes cselekedetnek; mindazáltal *a későbbi római jog nagy fontosságú változást tett.* A vádlott öngyilkos *Trajánig* azon kedvezményben részesült, hogy a vétsége miatt különben bekövetkezendő vagyon elkobzás ő rajta végre nem hajtattott. Ha a vádlott veszélyben forgott, hogy az állam vagyonát lefoglalja, az öngyilkosságot egyedüli mentőszernek tekintette; vagyis az öngyilkos a törvényes hatalomnak reája nézve káros intézkedését, illetőleg a törvényes Ítélet kimondását megakadályozhatta, s vagyonát örököseinek biztosíthatta. A bírványó s tekintélyeket féltő császárok utóbb nem voltak hajlandók az öngyilkosoknak e kedvezményt engedni, mely nem egy esetben határt szabott a zsarnokok önkénye s sze-

¹⁾ *Elatus in lecticulo, ut ipse praescripserat, sine ulla pompa funeris comitantibus omnibus, maxima vulgi frequentia. Sepultus est iuxta viam Appiam ad quintum lapidem in monumento Q. Caelii, avunculi sui. Corn. Nep. XXV. Pomp. Attic, c. 22. —* ²⁾ *Wächter, i. m. 94. lap. —* ³⁾ *V. ö. Cantu i. h. VIII. könyv. 105. lap.*

szélyeinek. Ismeretes dolog, mennyire boszankodott *Tiberius* ha a büntetést és vagyonelkobzást öngyilkosság által ki kerülte valaki. Miértis kiszámított ügyességgel váratlanul lepte meg áldozatait; ¹⁾ nehogy ezek terveit megghiúítsák.

Carnutiusról sikerülvén az öngyilkosság, *Tiberius* azt monda róla: „*Megszabadult körmeim közül.*” Az utóbbi császárok e kellemetlenségtől megakarták magukat kímélni. Az újabb római jogban ennél fogva már azon elv lép előtérbe, hogy az öngyilkosság nem tekinthető eszköznek az egyén vétsége miatt eszközrendő büntetés megakadályozására. Az e korban fenálló törvények értelmében az öngyilkos vagyona valóban lefoglaltatott, ha oly vétség vádja alatt állott, mely különben is a vagyon elkobzást vonta maga után. ²⁾ De ezen büntetés végrehajtása több megszorítással volt egybekötve. Az egyénnek vád alá helyezése, ki ezután öngyilkossá lett, még szükségképen nem eredményezte a vagyon lefoglalását. Itt a végrehajtásra rendelt törvényes közegek kettőt tartottak szem előtt, a) Vajjon az öngyilkos ellen emelt vád bír-e alappal, azaz rá bizonyítható-e a vétség, mely a vagyon elkobzását maga után vonja? b) Vajjon ellenkező esetben a vád emelése után ölte-e meg magát? *Wächter* ³⁾ ez éles megkülönböztetés után így állapítja meg Ítéletét: *ha nem a per végleges letárgyalása után ölte meg magát, és a vétség részesének nyilvánított ott; akkor a vagyon elkobzását a következő esetekben érvényesíthették:*

a) Ha a vétség az öngyilkost a törvényes ítélet folytán valóban terhelt, vagyis ha az reá bizonyodott.

b) Ha a vád emelése után *ob conscientiam admissi criminis*, lett öngyilkossá.

Ez elvek félreismerhetlenül észlelhetők az egyes törvényekben.⁴⁾ Azonban e korban sem foganatosították a vagyon-

¹⁾ *Cantu.* i. h. VI. könyv. 38. lap. – ²⁾ *Dig.* 48. tit. 21. (*de bonis eorum qui ante sent.*) 1. 8. §. 1: Ut autem *D. Pius* rescripsit, ita demum bona ejus, qui in reatu mortem sibi conscivit, fisco vindicanda sunt, si ejus criminis reus fuit, ut, si damnaretur, morte aut deportatione adficiendus esset. – L. 3. §. 3. eod.: Bona ejus, qui manus sibi intulit, fisco vindicari, si eo crimine nexus fuit, tunc si conviceretur, bonis car eat. – ³⁾ I. h. 99. lap. stb. – ⁴⁾ *D.* 48. tit. 21. 1. 3. ab. init. (*De bonis ooruni*) Qui rei postulati, vel qui in scelere depreliensi, metu criminis imminenti mortem sibi consciverunt, liaerodem non habent. – *Papinianus.* L. 16. *Respons.*: Qui rei criininis non postulati manus sibi intulerint, bona eorum fisco non vindicentur. Ergo aut postulati esse debent, aut in scelere deprehensi, ut, si se interfecerint, bona eorum confiscentur.

elkobzás büntetését oly szigorral, mint ezt némelyek állítják; sőt az öngyilkosokra kiterjedő, fentebb jelzett elv még egy harmadik megszorításnak is volt kitéve;

c) Ha a vagyonekobzást eredményező vétség vádja alatt álló, egy más be nem bizonyítható okból követett el öngyilkosságot: annak rokonai joggal ruháztattak fel, hogy az öngyilkost az ellene emelt váddal szemben ártatlannak bizonyítsák be. Ha ez sikerült, az öngyilkos vagyona el nem koboztatott.¹⁾

Ezekből láthatjuk, hogy az újabb római jog az öngyilkosokat csak akkor büntette, midőn azok oly vétség részesei voltak, mely különben is maga után vonhatta volna e büntetést; vagyis midőn ők az állam törvényeinek ellenére követtek el öngyilkosságot.

A római jognak túlságos szigora tehát nem az öngyilkosság bűnére, hanem az öngyilkosnak az állam vagy a császárt sértő vétségére vonatkozik. Ezt pedig csodálnunk nem lehet. Oly társadalomban, mely az államot istenítette, a császárt bálványozta, a felségsértés, az állam ellen elkövetett merénylet iszonyú bűn volt, mely a megtorlást a lehetőségig hatványozta. E stoikus szellemet még közelebről ismerhetjük fel, ha azon eseteket vizsgáljuk, melyekben a fenálló törvények az öngyilkosokat *nem* büntették.

Fentebb jeleztük, hogy a vagyonekobzás el nem maradt, ha az illető vádolt *ob conscientiam admissi eriminis, metu eriminis imminentis* vagy más ismeretlen okból lett öngyilkossá. Hangsúlyozzuk, hogy a római polgár az összes római források tanúsága szerint csak e két esetben volt a nevezett büntetésnek alávetve; mert ilyenkor az öngyilkosságot a törvényeket sértő vétség biztos jelének tekintették. De a vagyonekobzást kizárták azon esetek, melyekben az öngyilkosság már ismert okokból követtetett el, melyeket a római erkölcsi világnézet akár észszerűeknek, akár kevésbé kielégítőeknek ismert el.²⁾

Ha valaki életuntságból, így szól *Antonius* egyik rendelete,³⁾ vagy túlságos fájdalom miatt, vagy *más okból* véget

¹⁾ De. 48. tit. 21. (De bon. eorum) 1. 3 §. 8. De ille videamus, si quis conscita morte, nulla justa causa praecedente, in reatu decesserit: an si parati fuerint heredes, causam suscipere et innocentera defunctum ostendere, audiendi sint nee prius bona in fiscum cogenda sint, quam si de erimine fuerit probatum: an verò omnimodo publicanda sint?

— ²⁾ E kérdés tüzetes előterjesztését lásd: *Wächter* i. h. 100 stb. lap.

— ³⁾ *Marcianus Dig.* 48. tit. 21. leg. 3. §. 4. Successorem habere eum, qui taedio vitae vel impatientia doloris alicujus vel alio modo vitam fmierit.

vet életének, törvényes utóddal bír. Ily más okok voltak még p. o. *adósság,*¹⁾ *fitogtatás,*²⁾ *elmebaj (insania.)*³⁾ A római jognak az öngyilkosokkal szemben tanúsított eljárása általában rendkívüli lanyha volt. Hacsak némi valószínűség forgott fen, hogy valaki ez említett okokból, és nem *ob conscientiam admissi criminis* lett öngyilkossá, a törvénysugalta büntetés, a vagyonekobbzás elmaradt. Az öngyilkosok ezen előnyeit még a császárok is iparkodtak védelmezni. Erről tanúskodik Hadriannak egyik rendelete,⁴⁾ midőn a fiúgyermekgyilkosságról vádolt atya öngyilkossá lett. *Hadrian* azon enyhítő körülményre hivatkozván, hogy az atya gyermeke feletti bánatában is, és nem épen *ob conscientiam admissi eriminis* ölhet meg magát, vagyonának lefoglaltatását megakadályozta.⁵⁾

Ez az újabb római jognak álláspontja, melyet az öngyilkos polgárokkal szemben elfoglalt. A vagyonekobbzást tehát sohasem tekintette az öngyilkosság, hanem azon vétség büntetésének, melyet az öngyilkosok még életökben elkövettek, és mely a törvény értelmében ama büntetést vont maga után, melylyel egyszersmind a végrendelet érvénytelenítése is volt összekötve.⁶⁾ Másrészt pedig a vagyonekobbzást maga után vonó vétségről nem vádolt öngyilkosok végrendelete is tisztelben tartatott.⁷⁾

Ulpian tanúsága szerint az *ob conscientiam imminenus criminis* lett öngyilkosokat még gyászolni sem volt szabad.⁸⁾ Sőt ha az öngyilkos, nejét ajándékokban részesíté, melyeket életében visszavonhatott volna, ezek sem voltak érvényesek.

¹⁾ *Dig. 49. Ut. 14. (De jure fisci) 1. 45. §. 2. Quod si id taedio vitae aut pudore aeris alieni, vel valetudinis alicujus impatientia admisit, non vindicabuntur, sect suae successione relinquuntur. —* ²⁾ *Dig. 28. tit. 3. (De injusti rupto) 1. 6. §. 7. Quod si quis taedio vitae, vel valetudinis adversae impatientia et jactatione, ut quidam philosophi in ea causa sunt, ut testamenta eorum valeant. —* ³⁾ *Cfr. Cod 9. tit. 50. (De bon. eor.) const. 1. 2. C. 3. 26. (ubi causae fisc.) const 2. — C. 6. 22. (qui test. fac. poss.) const. 2. — D. 49. tit. 14. (de jur. fisc.) 1. 45. §. 2. vége felé. — D. 28. tit. 3. (de inj. nipt.) 1. 6. §. 7.—* ⁴⁾ *D. 48. 21. (De bon. eor.) leg. 3. §. 5. — V. ö. Wächter i. h. 101. lap. —* ⁵⁾ *Hermann* érvelése, hogy az eredeti *quod* helyett *cum* olvasandó (i. h. 20. lap) valóban mosolyt gerjesztő. — ⁶⁾ *D 48 21. (De bon. cor.) 1. 3. pr. Papinianus 1. 16. resp. aut postulati esse debent, aut in scelere deprehensi, ut, si se interfecerint, bona eorum confiscentur. — Rod. L. 6. §. 7. — Diocletian és Maximian elrendelték: C. 6. tit. 22. (qui test. fac.) 1. 2. quod si futurae poenae metu voluntaria morte supplicium antevertit ratam voluntatem ejus conservari leges vêtant. —* ⁷⁾ *D. 28. tit. 3. 1. 6. §. 7. —* ⁸⁾ *D. 3. tit. 2. (de his qui not.) §. 3. non soient autem lugeri, ut Neratius ait: hostes vel perdullionis damnati nec suspensiosi nec qui manus sibi intulerunt, non taedio vitae, sed mala conscientia.*

Végig menvén a római jogon, véglegesen állapíthatjuk meg tetteinket a következőkben.

I. *A rómaiak az öngyilkosságot csak a legrégebb időkben büntették és kárhoztatták mint erkölcsi roszt.*

II. *A római jog utóbb a stoicismus befolyása alatt csak annyiban büntette s kárhoztatta az öngyilkosságot, a mennyiben ez másnak jogaiba ütközött.*

III. *Ez utóbbi esetben az öngyilkoság csak bizonyos félételek alatt volt büntetésnek alávetve:*

a) Ha az öngyilkos az állam törvényeit sértő vétségen rajt éretett, vagy e miatt legalább vád alá helyeztetett.

b) A vétségen rajt nem éretett és vád alá sem helyezett öngyilkost vagyonekobbzással nem büntették még akkor sem, midőn a vétséget rája lehetett bizonyítani.

c) A római jog az öngyilkosságban a büntény hallgatag elismerését látta, midőn a vádlott látszólagosan nem más okból, mint épen az elkövetett vétség öntudatában lett öngyilkossá, vagy megkísértette életének erőszakosan véget vetni. Ha öngyilkossága sikerült és vétsége a vagyonekobbzás büntetését vontá volna maga után, akkor e büntetést a fentebb körülvonalozott elvek nyomán hajtották végre, hacsak rokonai ártatlanságát be nem bizonyították. Ha öngyilkossági kísérlete hajótörést szenvedett, a körülményeknek ilyenmő megfontolása után e kísérlet is ama vétség bevállása, megérsítésé volt, és a büntetés hasonlóképen el nem maradt.

IV. *Az ilyenmő öngyilkost büntették:*

a) vagyónának elkobbzásával, mi a végrendelet érvénytelenítésével volt összekötvé;

b) a tisztéséges temetés és gyász megtagadásával.

E büntetések elseje nem szolgálta okot fenakadásra. Az államnak úgyis különös érdekében van az anyagiak elvonása által az ellene elkövetett vétségeket megtorolni, mert egyrészt saját gazdagságát gyarapítja, másrészt az anyagi birtokok elvesztése súlyos csapásként nehezedik bármely polgárra, az öngyilkosoknál pedig az illető örökösökre. A büntetésnek főcélja: a vétségek megfenyítése s ezzel kapcsolatban ezek megakadályozása, vagyis a javítás. A római jogban nem kereshetjük e javítás tiszta erkölcsi alapjait, melyek csak a kereszténység ölében található. Mindazáltal a római állam érdekeit tekintve, e büntetémód emelte az állam tekintélyét, mert érzékenyen illeté az alattvalókat, s a bennök keltett félelem egyszersmind a büntető hatalom iránt való tiszteletet ápolta.

De mily fontosságot lehet és szabad tulajdonítanunk a második büntetésnek, vagyis a *tisztességes temetés megtagadásának*? A rómaiak nem bírtak szabadulni egy köztük meghonosult vallási előítélettől. Képzeletükben a tisztességes temetésben nem részesült lelkeket gyászos viszonyok közé helyezték. A *justa sepultura*-ban nem részesültek a *Styx* folyón át nem vonulhattak, melynek partján száz évig kellett elhagyatlanul bolyongniok. A klasszikus kor általában számos példában (p. o. *Patrokles*, *Archytas* stb.) tünteti fel ezen hiedelem nyomait. A rómaiak leginkább a hajótöréstől iszonyodtak, mert ekkor a szerencsétlenek a temetkezés szertartásai mellőzésével egyszerűen csak a halál martalékává lesznek. *Horác* egy tengeri vihar alatt felkiált, hogy ő nem iszonyodik a haláltól, sőt ezt jótéteménynek tekintené, ha a hajótörést kikerülhetné. Rémületet keltett a gondolat, hogy nélkülözni kell a temetkezést, *az örök nyugalom zálogát*. A legfőbb vágy, a végcél csak az volt, hogy a test porladozó hüvelyének sir biztosíttassék. Azért csak a gonosztevőket p. o. a haza ellenségeit, honárulókat, felségsértőket stb. fosztották meg a sir édes nyugalmatól.²⁾ *Ebben leli magyarázatát a tisztességes temetkezés megtagadásának, mint 'büntetésnek fontossága*. Azonkívül sértette a római büszkeséget a gondolat is, hogy ők oly büntetéssel gyaláztassanak meg, melylyel csak a gonosztevőket szokták büntetni.

Ezekből láthatjuk tehát, hogy a két nevezett büntetésnek *mélyebb erkölcsi jelentőséget* tulajdonítani nem lehet, mert egyrészt az állami érdekek, a császárok féltett tekintélye, másrészt (míg a néphit ki nem halt) egy tévedésen alapuló előítélet képezte annak indokát.

B. A római jog és az öngyilkos katonák.

A katona római felfogás szerint életével és testi erőivel a szó szoros értelmében az államnak volt lekötelezve. Ez volt a római katonának első s legszebb kötelme; ha pedig ennek teljesítése alól magát kivonta, vétséget követett el, melyet a római jog szembeűnő szigorral büntetett. A római jogból előbb leszármaztatott elveket épen azért nem lehetett feltétlenül alkalmazni az *öngyilkos katonákra*. Mindazáltal a római jognak ezekkel szemben követett eljárásából is csak az tűnik ki, hogy az öngyilkosság nem mint erkölcsileg rossz

¹⁾ V. ö. *Die christlichen Märtyrer und die Zerstörung des Leibes. Katholik.* XXV. évf. 1875. 396–397 lap.

cselekedet, hanem mint a kötelező fegyelem ellen való me-
renylet vonta maga után a büntetést.

Itt főleg kettős szempontot kell méltányolnunk: a) a
véghelvitt és b) megkísértett öngyilkosságot.

Az első esetben a katonát ép úgy büntették, mint a
polgárt, ha az *ob conscientiam criminis* és nem *életúntásból*
stb. lett öngyilkossá; vagyis vagyona lefoglaltatott, végren-
delete érvénytelen maradt, és a gyászolás megtiltattott.¹⁾ E
törvény azonban érvényben maradt még akkor is, ha a ka-
tona általában valamely *fegyelmi vétség miatt* lett öngyilkossá,
mely vétség különben nem vonta maga után a vagyon lefog-
laltatását.²⁾

A második esetben e megkülönböztetéssel kell élnünk:
a) Ha a katona más elégséges okokból (*impatientia morbi*
vei doloris, luctusve, taedio) kísérletté meg az öngyilkossá-
got, a gyalázatos elbocsáttatáson kívül más büntetés nem érte
őt.³⁾ Ha pedig a szolgálat terhétől óhajtván menekülni kí-
sérletté meg az öngyilkosságot, halállal sújtattott,⁴⁾ mert
ilyenkor szökevénynek tekintették. Kitka esetben csak felette
súlyos büntetésben részesült. Így p. o. *Gains Vatienus*, ki
nem akarván harcolni, balkezének ujjait levágta, örök fog-
ságra vettetett, és jószágait lefoglalták.⁵⁾

C. A római jog és az öngyilkos rabszolgák.

Az újabb római jog oly kevésbé jogellenes cselekedetnek
hitte az öngyilkosságot, hogy az élet feletti rendelkezés ter-
mészeti jogát még a rabszolgáknak is tulajdonította.⁶⁾ *Ulpian*⁷⁾

¹⁾ *D. 29. tit. 1. (De test. mil.) 1. 34. pr.: Ejus militis, qui doloris*
impatientia, vel taedio móri maluit, testamentum valere, vel intestati ab
his, qui lege vacantur, vindicari Divus Hadrianus rescripsit. — D. 28.
t. 3. (De injust. rapt.) 1. 6. §. 7.: ut si qui dein ob conscientiam. delicti
militaris mori maluit, irritum sit ejus testamentum, quod si taedio vitae,
vel dolore, valere (testamentum.) — 2) Mod 1. 6. §. 7. — 3) D. 49 16.
(de B. M.) 1. 6. § 7. Non animadvertetur in eum, sed ignominia mit-
tatur. — 4) Eod. D. 48. 19. (de poen.) 1. 38. §. — 12.: Miles, qui sibi
manus intulit, nee factum peregit, nisi impatientia doloris, aut morbi
luctusve alicujus, vel alia causa fecerit, capite puniendus est alias cum
ignominia mittendus est. — 5) Val. Max. Lib. VI. c. III. p. 333. —
⁶⁾ *D. 15. tit. 1. (De pecul.) 1 9. §. 7.: Si ipse servus se vulneraverit*
non debet dominus de peculo deducere, non magis quam si se occiderit,
vel praecipitaverit: licet etiam servis naturaliter in suum corpus sae-
vire. — 7) D. 21. tit. 1. (de aedilitio edicto) 1. 23. §. 3. — Malus servus
creditus est, qui aliquid facit, quo magis se rebus humanis extrahet, ut
puta laqueum torsit, sive medicamentum pro veneno bibit, praecipitemve
se ex alto miserit aliudve quid fecerit, quo facto speravit mortem per-
venturam.

csak rossz szolgának nevezi, ki életét erőszakkal lerontja, p. o. kötélt, méreggel stb. Valamint a katona életével az államnak, úgy tartozott a rabszolga ezzel urának. A jogtudós itt nem a rabszolgának természeti jogát, hanem polgári kötelezettségeit . urához való alárendeltségi viszonyát tartja szem előtt. Az öngyilkos rabszolga urának jogát sérti, ki igényt tart életére, mint tulajdon birtokára. Ulpian csak e szempontból ítélte el a rabszolgák öngyilkosságát. Ha a római törvény csekély pártfogásába is vette őket, ennek sohasem volt indoka a humanizmus, hanem mindig az állam érdeke, mely ezen élő gépek épen tartását, ezen ingó birtokot képviselő lények megőrzését sürgette.

Az előzményekből láthatjuk, hogy *Rómában* a köztársaság szabadságának aeraja alatt az öngyilkosság ellen tudtunkkal határozott törvények még nem léteztek. A római jogot, ha lehet ily kifejezést használni tárgyunkra vonatkozólag, csak az egyes történeti adatok világítják meg, melyek azonban inkább csak szokásokról, egyes esetekre vonatkozó alkalmazkodásokról szólnak. Az öngyilkosságot szorosabb értelemben tárgyaló római jog, főleg az első császárok alatt létesült, mint ezt Montesquieu is bizonyítja.¹⁾

A görög törvényhatóság büntette az öngyilkosságot, ha ennek oka gyávaság volt.²⁾ A római ezt büntetésre méltónak csak akkor tekintette, midőn nem kislelkűségből, hanem nyugtalan lelkiismeretből követtetett el. A római és görög jog tehát az öngyilkosságot teljesen eltérő szempontokból fogta föl.

Plato törvényeiben a lacedemoniai intézményekre fektetett fősúlyt, melyek a hatóságnak feltétlen hatalmat biztosítottak, és a becsstelenséget, szégyent a legnagyobb rossznak, a gyávaságot a legrútabb bűnnek hirdették. A római törvény mindezen eszméken túltevéen magát, egyszerű *fiscus* – törvény volt.³⁾

Áttekintés.

Rómának *hőskora* aránylag még leggazdagabb dicső tettekben. De mily lelkesedést kelthet bennünk az is, midőn

¹⁾ *De V esprit des lois.* Paris. 1834. V. köt. XXIX. köt. 9. fejj. 122. lap. – ²⁾ *De leg.* Lib. IX. – ³⁾ Montesquieu i, h. 122. lap.

Lucretia mások bűne miatt tört márt szívébe? midőn *Curtius* babonáságból a tátongó örvénybe rohan? midőn a *Deciusok* oktalanságukban az ellenség gyilkos vasaiba dőlnek? midőn 170 nő magát megmérgezi, mert hűtlenségről vádoltattak? De e bűnök főleg akkor váltakoztak, midőn már a római jog, sőt a közvélemény is kivált az első császárok alatt a szó legszorosabb értelmében hódolt a stoikus befolyásnak. Az öngyilkosság, bár ettől az ember természeténél fogva visszaborzad, megszűnt erkölcsileg rász lenni ép oly mértékben, a milyenben terjedt a stoikus bölcsészetnek mételye.

A *stocismus* bálványyá tette az embert, ki határtalan önösségében élete végcélja, tetteinek főrugójául az élvezeteket és a földi lét kényelmét fogadta el. E bölcsészet járatlan utakon vezette az embereket, melyeken a boldogsághoz eljutni nem lehet. Midőn pedig a bűnöket az erények mezébe öltöztette, megvesztegette egyszermind az akarat önzetlenségét, az érzelmek tisztaságát, homálylepelt vetett az érzelemre, mely többé nem bírt fölemelkedni, feldúlta a kedély szentségét, mely többé nem tudott lelkesedni a tökély eszményeért. Az ilykép önmagukkal meghasonlott, lelkükben megtört rómaiak elvesztve a hit éltető sugarát, bágyadt szemikkel csak a látható világon csüggték. Innen van, hogy a haza eszméje képezte ama gyúponot, mely a hitevesztett római nép vágyainak netovábbja volt. Hiszen mi kedvezhetett volna inkább a világuralomra jutott rómaiak hiúsága s nagyravágyásának, mint az öntudat, hogy ők a leghatalmasabb és legdicsőbb nemzetet, a legelterjedeltebb birodalmat alkotják? A hazaszeretet volt az egyedüli szép vonás, melyen a higgadt történetbúvár megelegedéssel megpihenhet; mely az ókor szellemeihez leszálló utódokban rokonszenvet ébreszthet. Azonban az általános romlás korszakában, midőn a haza már nem adott méltóságot és nagyságot, a hazaszeretet is gyengült, és a polgárok csak magukról gondolkodtak. A hazaszeretet szép vonását mégis semmi sem homályosította el annyira, mint a stoicismus, mert a római hősiességét lerántotta magaslatáról, és helyébe tette a legundokabb gyávaságot.

Az ősi erény a hazáért minden szenvedések elviselésére tanította a rómaiakat. A stoicismus a haza érdekét számításán kívül hagyta, midőn az egyén az élvek hajhászatában kifáradván az életunság terhes gondolatától szabadulni nem bírt, vagy midőn a szenvedélyek által megrontott képzelem kedvezőbb színekkel festette a nemlét, mint a lét óhaját. A legnagyobb római alakok, kiknek dicsőítésében korunk írói

már belefáradtak; kik jellemök nagysága s tisztaságával évezredek éta hódítanak; kik példás béketűrőssel és megtagadással áldozták fel mindenüket a közjóért, csak addig szenvedtek hazájukért, míg a stoikus bölcsészet romlott iránya oly tette nem ragadta őket, mely merénylet a honszeretet ellen is. Miért ölte meg magát *Cato*, midőn élete sokat használt volna hazájának?

A bölcsészet, mely halni, nem pedig élni tanítja az embert, nem lehet a honszeretnek élesztője sem. A hazaszeretet erény, ezt józan észszel tagadni nem lehet; azonban mindig legyen összekötve az emberiségért való lelkese déssel, és a természeti kötelmek iránt való tisztelettel. Vagy szerette *Cocceius Nerva* hazáját, ki ugyszólva minden ok nélkül lett öngyilkossá? *Marcellinus*, ki életuntságból sietett a halál ölébe V számos bölcs, kik tisztán fitogtatásból vetettek véget életöknek V A hazaszeretet a rómaiaknál nem volt egyéb a természet félreértett törvényénél, mely a polgárokat sokszor örvjögő tettekre, *öngyilkosságra* sarkalta. Kik haszontalanul élnek, vagy kik önkényesen tagadják meg a szolgálatot hazájuknak: nem lehetnek a hazaszeretet példányképei. Pedig a stoicismus ez utóbbiak számát főleg *Tiberius*, *Nero*, *Domitian* alatt iszonyú mérvben szaporította. „Nincs idő, melyben annyi öngyilkosságot lehetne felhozni, mint a római császárok uralkodása alatt. A fürdőkben minden pillanatban százanként lehet látni az ereiket felvágó polgárokat; majd kardjaik hegyeire dőlnek, elvágják torkukat, vagy éhen halnak meg. Ennyi kétségbeesés, ennyi életuntság között csak egy van, mi még élethez fűzi a rómaiakat: a gyönyörök élvezete.”¹⁾

Martialis csipős gunyora kortársainak örvjögését szelidíteni nem bírta.

Amit a görögöknél méltó megilletődéssel észleltünk, az még ijesztőbb alakban ismerhető fel a rómaiaknál. A stoikus bölcsészet a római társadalomban sokkal feltűnőbb pusztításokat, vitt véghez, sőt az öngyilkosságokat, mint fentartatlan ragályt hatványozta. Kétségbeejtő állapotok voltak ezek, melyekre fényesen ráillenek *Cantu* szavai: „A levert, bizalmatlan, félénk nép még a vallás vigasztalásában sem találhatott menedéket, miután a vallás a leggonoszabb babonának, úgymint a csillagjósoltnak engedett helyet. Az elfajult bölcsészet csupán csak szörszálhasogatásokat és álokoskodá-

¹⁾ *Leroy*, i. h. II. k. 337. lap.

sokat tanított, és a stoikusokkal kétségbeesésre, az epikureusokkal gyalázatra vezetett. Nem maradt tehát egyéb hátra az *öngyilkosságnál*, ami már rendszeres szokásban volt, miként soha azelőtt; vagy pedig kéjelgésbe merülve menté föl magát az ember gondoktól és a félelemtől.”¹⁾

A romlás annyira elhatalmasodott, hogy a pogány világ már képtelen volt oly tényezők alkotására, melyek annak gátot vehettek volna. A romlott társadalom elfajult nemzedéke a javulás eszközeit nem adhatta, sem a kor gyarlóságaiban osztozó államok. Az emberiség erkölcsi nyomorait enyhítő segély titka kizárólagosan a kereszténység ölében volt elrejtve.

¹⁾ I. h. VI könyv. 33. lap.

C. A kereszténység kora.

Az ó-világ intézményei hasonlítottak egy homokra épített óriási erődhöz, melynek összeroskadása csak időkérdés volt.

A pogány társadalom végvonaglásához közelgett. Ha léteztek is még tényezők, melyek vérenek lassú lüktetését élesztették; csak az alkonyt hirdető verőfény végső sugarainak tekinthetők azok, melyek a beköszöntő éjnek előhírnökei voltak. Kietlen pusztaként terült az el, mint a megátkozott vidék, melyen a fürkésző szem egy üdítő forrást, egy enyhet nyújtó oázst sem talált. A bölcsészet meg volt mételezve: a politika a haszonlesés és csalás alapelveire fektetve; a vallás vagy a babonaságig aljasodott, vagy helyét elfoglalta a mindenható állam akarata. A leghatalmasabb nemzet, a római leginkább tükrözte vissza a szellemi s erkölcsi eltörpülés gyászos jelenségeit. Ők istenítették az államot, melynek parancsait feltétlen engedelmességgel teljesítették: nem mintha ezek a jogosság és igazság természetes kifolyásai voltak volna; hanem kizárólag azért, mert az állam akarata szent volt. A törvény babonás tiszteletben részesült. Mivel pedig ennek fékező hatalma terhes volt, a törvény * tekintélye s isteni jellegének megőrzése végett a legnagyobb igazságtalanságokat jogszerű alakba öntötték. Valóban a cél szentesítette az eszközt. A törvény tiltotta a szüzek meggyilkoltatását; azért *Sejanus* leányát lefejeztetése előtt meg kellett becsteleníteni. Az államérdeke a jogtalanságból jogot, a bűnből erényt teremtett. Midőn *Regulus Attilius* a rómaiakat a carthagoiak ellen izgatta, *Curio* hangsúlyozta, hogy ebben a „köztársaság haszna határoz.” Az ókorban a jog alapjait az erőszak képezte. Míg keleten minden jogot az uralkodó nyelt el és a törvényhozás nem jogelméletekre, hanem egyszerűen rendőri szabályokra volt fektetve; addig az egyéni és népjog a görögök és rómaiaknál az állam ha-

talmában olvadt fel. A polgári törvények körülvonalozták az egyén rendeltetését, mely a folyton alakuló s enyésző államoknak használásában állott. Az ily viszonyok között feltűnő korlátok közé szorított szabadság is csak egyes osztályok kiváltsága volt; mert a rabszolgaságon nyugvó társadalom természeténél fogva képtelen volt az ember méltóságát, annak magasabb célokra hivatottságát méltányolni. A törvények istenisége felett vitatkozó bölcsészet csak a bölcslet nevezvén szabadnak, gögre tanította a hatalmasokat, kik időközönként az élet szenvedései alatt megtörve, s mivel egy fensőbb gondviselésben vigaszt nem leltek, a kétségbeesés rideg karjaiból hidegen rohantak a halál ölébe. Hogyan tisztelheték volna önmagukat azok, kik önmagukban az embert lealacsonyították? Hogyan lehettek volna könyörületesek önmaguk iránt, midőn a rabszolgákkal való embertelen bánásmód keblükben a könyörület végső szikráját is elhamvasztá?

Kétséges állapotok következtek be. A bölcsészet növelte az általános bajokat; a tömeg tengődött és szenvedett cél nélkül. A műveltek mohón szedték az élet rózsáit, és midőn már élvezni nem lehetett, főgondjuk volt a terhes léttől szabadulni. A zsarnokok öldöklés és pusztításokban edzették gonoszságukat. A forradalmak rémnapjai, az erkölcsök elvadulása, a jog- és igazsággal való visszaélés istentagadás, az *öngyilkosságok* társadalma: bűzhödt tová változtatták, melynek gátját eltávolítani nem volt szabad, nehogy még iszonyúbb rombolásokat tegyen. Ezt biztos terv szerint hosszas és fáradságos munkával ki kellett: szárítani, hogy a megfertőztetett talaj ismét termékenynyé tétessék. De ki létesítse e tervet, ki adja meg a szükséges tényezőket ennek sikeres végrehajtására? Az elsülyedt emberiség tehetetlen volt. Itt Istennek kellett közbelépni, ki nem is vonakodott segélyét megadni, midőn az emberiség romlottsága végső határait megközelítette.

A világ-uralom létesítésének nagy műve be volt fejezve. A római birodalom határait északon Németország őserdei, délen Atlasz hegységei, nyugaton a Tajo alkották és keleten az indiai óceán dagadó hullámai mosták. Rómában a görög művészet remekei, az egyiptomi tudomány kincsei meghonosultak. A játéktermek- és fürdőket *Apelles* és *Praxiteles* csodás művei, idegen népek gazdag szőnyegei díszítették. A keleti természet pazar ajándékai, palesitina gránát, délceg pálmafák, északi fenyvesek, a bozontos ciprusok, pontusi cseresnye, egyiptomi birsalma, jerichói rózsák emel-

ték a kékbarlangokat övező kertek varázsát. Az enyhet nyújtó bokrok árnyaiból a forró égöv madarainak éneke hangzott fel. Gyöngyökkel kirakott víztartókban a meghódított népek tavaiból kifogott halak és tengeri rákok pajzánkodtak. A fény, pompa emelésére *Macedonia* s *Hispania* kifogyhatatlan kincstárai szolgáltatták az aranyat és ezüstöt. Minden növény, állat és tárgy a leigázott nemzetek hódolatát hirdeté.

A harc zaját csendes nyugalom váltotta fel, nehogy az emberiség epedő várakozásában megzavartassék. Közeledett az emberi nem megváltása, a béke fejedelme; ¹⁾ azért mindenütt lesimult a tenger háborgása. Ez volt a pogány világ fénykora, Kóma nagysága, de egyszersemind az elhaló mécs végső fellobbanása. Ez egyetemes béke korszakában derengett a most született kereszténység hajnala, mely lassanként eloszlatá a pogány lelkeken nyugvó homályt. Elérkezett az idők telje, melyről az emberiség már évezredek előtt vett tudomást a próféták jövendöléseiből. Egész keleten azon meggyőződés uralkodott, hogy *Judaea* magához ragadja a világ uralmát. ²⁾ És valóban a pogány világ indokolt sejtelve beteljesedett, anélkül hogy az anyagi képzetekkel telt elmék ezt észrevették volna. A pogány felfogás egy hatalmas hódítót várt, ki pallosával a világ széleit fogja érinteni; pedig ő csak a roppant birodalom igénytelen zugában, egy jászolban született kisded volt. Jézus meghódítá a világot, nem erőszakkal és fegyverekkel, hanem isteni tanaival, melyekkel az egész emberiséghez szólott. Az emberi gőg ezt nem bírta felfogni, azért gúnyolta a királyok királyát és Isten fiát. A féltékeny hatalmak gúnyos kacajok közt koronázták meg fejét tövisekkel és nád vesszőt szorítottak lebilincselte kezeibe; pedig ő volt az, ki feloldotta az emberiség súlyos békóit és széttörte a zsarnokok vasvesszejét. A gyarló emberek nem tudták, hogy csak a jövendőit megváltás műve fejeztetik be, midőn a mindenség urát még ruhájától is megfosztva megölték, midőn az isteni szentséget latrokkal egyenértékesítve oly bünt követtek el, melynek terhe alatt a föld megrendült, és melynek rútsága a nap fényét elhomályosítá. A gyilkosok nem hitték, hogy önmagukat győzték le, midőn kétségbeesésükben békétűrő Istenüket káromolták. Midőn a lázongók vért lihegő boszúja a: „Feszítsd meg őt!” felkiáltásban tört ki; már akkor mintegy útban voltak a meggyalázott Isten-ember tanítványai, kikhez dicső feltámadása után

¹⁾ *Izaias* IX. 6. – *Tacit. Hist. Lib. V. c. 13.*

e szavakat intézé: menjetek és tanítsatok minden népeket.” És ők szétmentek a világ minden részébe, hogy isteni Mesterük tanait terjesszék, hogy a szenvedők lelki nyomorát enyhítsék és tanúbizonyságot tegyenek arról, hogy a Golgothán kimagasló kereszt fölérve a végtelen magasságba, az emberiséget a kegyes ég áldásaival egybeköti és két karja a világ széleivel érintkezik.

A pogány társadalom, mint a világegyetemben pályájából kiesett csillag sehol sem lelte fel nyugalmát, mert Istentől elszakadt. A kereszténység visszaadta az emberiségnek Istenét és Istenének az emberiséget; megvédte őt a vak ösztön romboló hatása ellen; nemesítette vágyait, törekvéseit és erkölceit; szóval visszaterelte eredeti ösvényére, mely örök rendeltetése s boldogságához vezet. Ezen, évezredek néma borongása által megerősített igazságban rejlenek egyszerűs mind az érintkezési pontok tárgyunkra, az *öngyilkosság* kérdésére vonatkozólag.

Jézus megváltási műve az egyetemes gondolkodásmódnak határozott és új fordulatot adott, a régi elveket lerontva, új s áldásosabbakat teremtett helyükbe, *ennélfogva meg kellett változtatnia a pogány világnak az öngyilkosságra vonatkozó felfogását és tanait is.*

„*A kereszténység tartalma s értéke felőli kérdésben, alapítója személyében pontosul össze minden, a mint ki e személytől gondolkodik, úgy gondolkodik magáról a kereszténységről is.*”¹⁾

Azért a kereszténység korszakát tárgyaló fejezetünkben mindenekelőtt vizsgáljuk Jézus tanait.

¹⁾ Dr. Bitá. „*A keresztény vallás isteni eredete*” stb. Budapest 1875. 361. lap.

I. Fejezet. Jézus és az apostolok.

Jésus és az evangélium első hirdetői az öngyilkosságot sehol sem érintik közvetlen és határozott tilalommal. Ez indította *S. Preux*-t ama téves véleményre, hogy az öngyilkosság bűnös voltát legelőször *Lactanc* és sz. *Ágoston* kezdték bizonyítani. Azonban (eltekintve attól, hogy a sz. írásban nincs megörökítve Jézus minden szava) méltán kérdezhetjük Preuxt, vajjon nem sokat követel-e a történetíróktól, midőn a vallás, mely történelmük tárgyát képezi, úgyszint mindenütt határozott ellentétben áll az öngyilkosság bűnével? ¹⁾ Ha az öngyilkosságot védelmező tudósok gögősen hangoztatják: hol mondotta Krisztus, hogy az öngyilkosság akaratával ellenkezik? viszont kérdőre vonhatjuk őket, honnan merítik a sejtelmet, a valószínűséget, hogy e bűn Isten akaratával összhangzásban áll? De eltekintve ettől eléjük tarthatjuk a sz. írást, hol *Jézusnak* az öngyilkosságra vonatkozó és határozott kárhoztatása észlelhető. A zsidók megütközve kérdik: „*vajjon megöli-e magát?*” ²⁾ – mire az Üdvözítő szelíden válaszolt: „*Ti innen alulról vagytok, én onnan felülről.*” Vagyis: nem csudállak titeket, hogy mint az érzékiséghez tapadt emberek ilyent gondoltok, és a szellemiekre képtelenek vagytok. „*Ti e világból vagytok, én nem vagyok e világból,*” vagyis: én távol állok gonosz felfogásoktól. így akarta a zsidók kételyeit eloszlatni *s egyszersmind bebizonyítani, hogy a mit ok gondolnak t. i. az öngyilkosság hűn.*³⁾ Már e hely is elégséges érvül szolgálhatna annak bebizonyítására, *hogy Jézus bár explicite sehol sem tiltotta az öngyilkosságot, azt mégis közvetve kárhoztatta, s így implicite tiltotta is.*

Az evangélium minden tanában, törvényében világos utalások észlelhetők, melyek az öngyilkosságot elítélik.

Jézus isteni tanainak szelleméből bizton lekövetkeztet-

¹⁾ Drei Untersuch, etc i. h. 139. lap. – ²⁾ Ján. VIII. 22-23. – ³⁾ Chrys. Ed. Migne. In Joann. hom. 53. n, 1. p. 293.

hetjük az egyes eszméket, melyek valóban az öngyilkosságról táplált nézetekkel szemben többet javítottak, mint a stoicismus rontott.¹⁾ „A vallás – mondja *De Maistre* – a tudomány anyja és a tudomány jogarát Európa csak azért bírja, mert keresztény.” Jézus felhozá az egyedül üdvözítő vallás napját; az ő tudományának főjelleme, hogy megoldotta a *halhatatlanság* és *túlvilági lét* fenséges kérdéseit, melyek mintegy összeforrvák az erkölcsiség eszméjével és az emberi szabadsággal. A stoicismus csak a bölcslet ismerte el szabadnak és erkölcsösnek. A régiek általában az erényt csak kevesek számára tartották fenn. Krisztus lerontá az egyes osztályok között felmeredező falakat és az erényt mindenkinek közös birtokává tette. *„Nincs személyválogatás az Istennél.”*²⁾ Ez az *egyenlőség* magasztos bizonyítéka. *„Legyetek ti tökélyesek, mint a ti mennyei Atyátok is tökélyes.”*³⁾ Ezzel bebizonyítá Jézus, hogy az ember nemcsak a társadalom irányában bír fontossággal. Az erkölcsi Öntökélyesedést jelöli ki az ember feladataul. E parancs az egész emberiséghez volt intézve, azért ébreszté fel az egyéni méltóság érzetét, melyet a pogány világban az *állam istenítése* elhomályosított. A pogány felfogás az állam iránt való tiszteletet, érdekének előmozdítását a legelső törvénynek hirdette; Krisztus ennek helyébe az Isten iránt való szeretetet tette. *„Szeresd a te uradat Istenedet teljes szivedből és teljes lelkedből és teljes elmédből.”* Ez a *legnagyobb és első parancsolat.*⁴⁾ Ezzel biztosítva lőn az egyének becsé az állam túlkapásaival szemben. Mindkettőnek jog- és kötelesség-köre pedig szigorúan körvonaloztatott. *„Adjátok, meg tehát, a mi a császáré a császárnak, és a mi az Istené az Istennek.”*⁵⁾ Az ember tehát nem mindenével tartozik az államnak; sőt van benne valami, mi őt Istenével viszonyba állítja. Ő kettős világkörre van utalva, egy anyagi, azaz földi s egy természetfelettire. Ebben rejlik a keresztény tudomány fensége, mely az emberi lélek becsét és rendeltetését kétségtelen világba helyezi, miről a pogányoknak vagy ferde fogalmuk, vagy csak sejtelmük volt. *„Némely bölcsész előtt, így szól Cicero,⁶⁾ a lélek nem egyéb szívnél.”* *Em-*

¹⁾ Man hat oft angeführt, dass es keine Stelle im Evangelium gebe, die die förmliche Missbilligung dieser Handlung enthielte; aber Christus geht in seinen Keden mehr auf die Grundsätze der Handlungen, als auf die auseinandergesetzte Anwendung des Gesetzes; reicht es daher nicht hin, dass der allgemeine Geist des Evangeliums dahin abzweckt, die Ergebung zu heiligen? *Staël-Holstein.* 39. lap. – ²⁾ *Born.* II 11. – ³⁾ *Mát.* V. 48. – ⁴⁾ *Márk.* XII. 30. – ⁵⁾ *Mát.* XXII. 21. – ⁶⁾ *Tusc. Lib. I. c. h.*

pedokles szerint nem a szív, hanem benne keringő vér a lélek; mások szerint az nem különbözik az agyvelőtől. A stoikus *Zeno* tűznek tartja a lelket. *Xenokrates* és *Pythagoras* azt csak egy bizonyos szám mennyiségének tekintik. *Aristoteles* ötödik elemnek; *Demokrit* gömbölyded parányokból álló valaminek nevezi. *Plato* hármassal különböztet meg, u. m. a lelket, haragot és vágyódást. *Dicearch* tagadta annak létét, vagyis egyszerű erővel egyenértékesítette, mely közös az állatokkal és a testtől el nem választható.

Hol ily fogalmak uralkodtak, ott a lélek jövőjéről semmi biztos tudomás sem lehetett. Cicero a fogalmak e zavarában joggal kiáltott fel: „*Isten tudja, e vélemények melyike igaz.*”¹⁾ Ily állapotok csakis azt eredményezhették, hogy még a gyermekek sem hittek többé a jövő életben. Méltán kérdehetjük tehát, csuda-e, hogy az emberek ily viszonyok közt az erőszakos halál rideg ölében keresték vigaszukat, midőn a megutált földi létet nem édesítette a jövő élet biztos reménye? A megváltás folytán újjászületett emberiség e tekintetben is új, boldogító eszmékkel gazdagodott, visszanyervén a lélek *halhatatlanságának* elhomályosított tanát. Ha a pogány világnak volt is némi hite, ez nem bírt vágyat kelteni a halandókban. *Achilles* inkább óhajt e földön a legnyomorultabb napszámosként tengődni, mint az alvilág összes árnyképei felett uralkodni.²⁾ Jézus ellenben az örök dicsőségről oly fogalmat nyújt, melynek egyetlen sugara homályba borítja a földieket. A kereszténység az Olympot végtelen magasságba, a mennybe helyezte, hol az egy, örök Isten székel, kihez mint Teremtőjéhez az emberi lélek a halál után visszatér. Az Isten hasonlatosságára teremtett embernek végcéljául a Teremtőjével való örök egyesülését állította fel, hogy így a végtelen Tökélynek színéről színre való szemlélete képezze erkölcsisége legszebb jutalmát. De a jövő élet a földinek célszerű átélésétől van feltételezve, mely ennek mintegy előlépcsőzete és előiskolája. „Amit az ember vet, azt fogja aratni.” „Jót cselekedni pedig meg ne szűnjünk, mert annak idején aratunk.”³⁾ A földi életnek célszerű felhasználása kötelesség, mely alól magát senki ki nem vonhatja; mert mindnyájunknak meg kell jelennünk a Mindenható Ítélszéke előtt, hogy kiki elvegye díját.⁴⁾

A *jövő* büntetés vagy *jutalom* tudata pedig biztos meg-

¹⁾ *Tusc. Lib. I. c. 11.* – ²⁾ *Odyss. XI. 488-491. v.* – ³⁾ *Galat. VI. 8-9.* – ⁴⁾ *II. Kor. V. 10.* – *Zsid. IX, 27.*

győződést nyújt arról, hogy a földi élettel önkényesen bánni vagy azt kioltani nem szabad; hanem abban minden tényezőt fel kell karolnunk, hogy az örök életre érdemeket szerezhessünk. Jézus e tanának kiegészítéséhez tartozik még azon igazság, hogy a földi élet nem képezi az egyén tulajdonát, hanem az csak *Isten ajándoka*. „Mivel ő ad mindennek életet.”¹⁾ „Mert közülünk senki sem él magának és senki sem hal meg magának. Mivel ha élünk, az Úrnak élünk, ha meghalunk az Úrnak halunk meg. Tehát akár élünk, akár halunk, az Úréi vagyunk.”²⁾ Istennek köszönjük életünket, tehát ezt úgy kell felhasználnunk, a mint ő akarja. Itt kincseket kell gyűjtenünk jó alapul, hogy elnyerjük az igaz életet.³⁾ Ez az élet valódi bölcsészete.

A pogány vallás megfosztá az embert reményeitől; a kereszténység ezek határait végtelenül kiszélesítette. A vak végzet zsarnoki hatalmával határt szabva minden nemesebb vágynak, arra kényszeríté az embereket, hogy vagy az élvezetek mámorában keressenek ideiglenes vigasztalást, vagy rideg lemondással tűrjék megmásíthatlan helyzetüket. Azonban képes-e a halhatatlanságra hivatott lélek a végtelen semmiben, az élet keservei által kierőszakolt lemondásban megnyugodni? Lemondás! mily vigasztalan kifejezés! mely fagyos orvként fogja körül a szívet, a remény után vágyó lelket, anélkül hogy a fájdalmat enyhítené, s legfeljebb a zord sir nyugalmával kecségtet. *Ily tan csak az öngyilkosságra utal, mint végső mentőszerre.*⁴⁾ A mythologia, istenségeinek ábrándképeivel kétségbeesésre tanította az embert; a kereszténység feltétlen bizodalmat öntött bele egy kegyes, örök Isten iránt, kinek hatalma és akarata van őt mindenben segíteni; ki az egész világegyetemnek, és így az embernek is gondját viseli. És Jézusnak a *gondviselésről* nyújtott tanában rejlik az *öngyilkosság kétségbevonhatlan tilalma*. Jézus e gondviselést kiterjeszti mindenre; de annak legmagasztosabb tárgyát képezi az ember. „Tekintsétek az égi madarakat; ezek nem vetnek, nem aratnak, sem csűrökbe nem gyűjtenek és a ti mennyei atyátok táplálja azokat. Nem vagytok-e ti azoknál becsesebbek?”⁵⁾ A gondviselés öröködik felette, határozza meg életének határait, szabályozza életviszonyait, el nem hagyja őt a lét terhes pillanataiban.

Bármily sokat beszél is Jézus a földi szenvedésekről,

¹⁾ *Apost. csel.* XVII. 25. — ²⁾ *Rom.* XIV, 7-8. — ³⁾ *I. Timot.* VI, 19, — ⁴⁾ *Hetting.* i. h. II. k. I. r. 17-38, lap. — ⁵⁾ *Mát.* VI, 26.

mindenütt az Istenben való megnyugvásra hivatkozik, és szavaiban sehol semmi nyoma ama gondolatnak, hogy jogunk van életünknek véget vetni, midőn annak terheit többé állítólag viselni képesek nem vagyunk. Az élet minden szenvedését, baját, nyomorát az erények gyakorlására nyújtott alkalmaknak tekinti, melyek megjutalmaztatása el nem marad. „Boldogok, a kik sírnak, mert ők megvigasztaltatnak. ¹⁾ Vagy midőn már a szenvedők élete is veszélyben forog, bátorítja őket hogy üldözőik legfeljebb testüket, de lelküket meg nem ölhetik.²⁾ Sőt, midőn már további fenmaradásunk célját sem bírjuk felfogni, még akkor is kötelességünk az irgalmas Istenben megnyugodva, bevárni az időt, melyben minket magához szólít. „Aki állhatatos lesz mindvégiglen, az üdvözülni.” ³⁾

De nemcsak szóval, hanem tettel is hirdette tanát. Egész élete a szenvedések hosszú láncolata volt, melyekben lelki ereje, türelme olyan volt, mint a forrás vize, mely tiszta marad, akár arany-, akár fakanállal merjünk belőle. „Oly vallás, melynek alapítója a keresztfán meghalt, csak a szenvedés vallása lehetett. A pogány világ a hatalom cultusával dicsekedett; a bölcsészeti világ a genius cultusát követeli; a kereszténység a fájdalom cultusát adta a világnak. „ ⁴⁾ De e fájdalomnak egyszersmind oly célt tűzött ki, melynek elnyerése kimondhatatlan boldogsággal tölti el a szenvedések között sem csüggedő lelket.

Váljon még mire volna szükségünk, hogy az Isten akaratában való megnyugvás parancsában egyszersmind az öngyilkosság kétségbevonhatlan tilalmat fölismerjük? Az Üdvözítőnek minden ily parancsát egyúttal az öngyilkosság, a legnagyobb türelmetlenség kárhoztatásaként üdvözölhetjük. Az Üdvözítő a Gondviselésben való megnyugvást parancsolja; az öngyilkos a Gondviselésnek gátakat emel, hadat üzen. Ezt nem szabad szem elől tévesztenünk.

Ezek után tehát legyen szabad *Preux*-hez és társaihoz egy őszinte kérdést intéznünk. Szükség volt-e arra, hogy *Jézus* az öngyilkosságot nyílt szavakkal kárhóztassa? Mikor szolgáltatott a gyakorlati élet okot a hiedelemre, hogy öngyilkossá lett ama hívő, ki *Jézus*nak érintett tanait rendületlen hűséggel tiszteli, a kereszténység szellemében folytatá életét, a *Jézus* által törekvéseink céljául kítűzött magasztos erényes-

¹⁾ *Mát.* V, 5. — ²⁾ *Mát.* X, 28. — ³⁾ *Mát.* X, 22. — ⁴⁾ *Betting* i. h. II. k. I. r. 39. lap.

séget lankadatlan buzgalommal valósítá? Vagy nem bizonyítja-e a statistika is, hogy az öngyilkosságok száma bizonyos népnél ép oly arányban csökken, amily arányban emelkedik nála a Jézus tanai iránt táplált tisztelet, a kereszténység tisztán megőrzött szelleme? Mihelyt valaki e bűnre vetemedik, már nem vallhatja magát Jézus igaz hívőjének; annak élete már nem tükrözi vissza Jézus e magasztos tanait; annak akarata elfajult, és a kereszténység szellemével harcra kelt. Vagy nem erősíti-e meg ez igazságot a közvélemény is? Válgjon a *népérzület* nem hajlandó-e az öngyilkosságot menteni, illetőleg betudás alá nem eső cselekedetnek tekinteni oly egyednél, ki állandóan hű maradván a keresztény elvekhez, Jézusnak eme tanait lelkiismeretes szigorral teljesítette? Nem hajlandó-e a sokaság a jámbor életű egyednél az öngyilkosságot a magánkivüliség állapotával kapcsolatba hozni, miután előre meg volt győződve arról, hogy a Jézus tanainak őszinte elfogadása s valósítása egyszersmind azonos az öngyilkosságnak kárhoztatásával, és ez Isten, emberek, és önmaga elleni bűnnek öntudatos elkövetését lehetlenné teszi? Vagy nem ezt bizonyítja-e az egyház gyengéd és emberszerető eljárása is, midőn a vallásos és Jézus tanaihoz rendületlenül ragaszkodó hívőről, ha ez netalán öngyilkosságnak látszó tettel fejezné be életét, fölteszi, hogy e tettet öntudatlan, azaz beszámítás alá nem eső állapotban követte el? Valóban, ki mint Jézus rendületlen hívője él, nem tetőzheti dicsőséges életét oly rút halállal, melyre csak Jézus ellene vetemedhetik. Az öngyilkosnak előbb kell Jézussal szakítani, mielőtt önélete fonalát erőszakosan szétszakítaná. Egy *Hellwald*,¹⁾ ki Jézusnak csak művelődéstörténeti szempontból tulajdonit fontosságot, bevallja, hogy a kereszténység az öngyilkosságot nemcsak kárhoztatta, hanem épen ezáltal az ókor világnézetére homályt borit; és *Preux* mégsem vonakodik ezt tagadni!

Mit szóljunk tehát ama tudósokról (?), kik mégis állítják, hogy Krisztus tana némely esetben szabadságot ad az embernek önéletének erőszakos lerontására? Nem azt mondják-e ők ezzel, hogy Jézus a legrútabb bűnök egyikének titkos kibúvó ajtót biztosított; nem követnek-e el merényletet az ész, a közvélemény és a természet ellen? így csak a hitelenség, rossz akarat, örültség érvelhet. Hol van az összhang ez örült állítás és ama tan között, melynek isteni alkotója így szólott: „A ki fel nem veszi keresztjét és nem követ

¹⁾ *Culturgeschichte* i, h. 435. lap.

engem, nem méltó hozzám;”¹⁾ „Vegyétek rátok az én igámat és tanuljatok tőlem.”²⁾ Jézus tana nem *csüggedésre*, hanem a *szenvedések békés elviselésére* nyújt ösztönt. Jézus nem tanított a földi élethez való határtalan ragaszkodásra, sem ennek közönyös és rideg megutálására, lerontására, hanem az arany középút megőrzésére, mely az élet feladatának helyes felismerésében és megoldásában áll.

*E vezérely lép közvetlenül előtérbe az apostolok tanai-
ban is.*

Szt. Pál az élet terhei alatt felsóhajtván, vágya támad a halál, és így az örök boldogság után; de életben akar maradni, hogy kötelességét teljesítse, apostoli hivatásának megfeleljen.³⁾ „*Kívánok elválni és Krisztussal lenni, mert ez sokkal jobb, de megmaradnom a testben szükséges tiértetek.*”⁴⁾

Pál és *Szilás* a tömlöcben éjfélkor imádkoznak. Hirtelen nagy földrengés támad, a tömlőc alapjai megrendülnek, az ajtók felnyílnak, a bilincsek a foglyokról lehullanak. A börtönőr álmából felriad és a felnyílt ajtókra tekintvén, félelem szállja meg őt, hogy a foglyok megszöktek. Rögtön kibrántja kardját és meg akarja magát ölni. De *Pál* megakadályozza őt e felkiáltással: „*semmi rosszat ne tégy magadnak.*”⁵⁾

Sz. Pálnak következő szavai nagy véleményeltérést szültek: „*Közölünk senki sem él magának és senki sem hal magának; mivel, ha élünk, az Úrnak élünk; ha meghalunk, az Úrnak halunk meg; tehát akár élünk, akár halunk, az Úréi vagyunk.*”⁶⁾ E szavak értelme kétségtelenül ez: mi mindennünket az Úrnak köszönjük; életünk és halálunk felett az Úr rendelkezik. *Rosenmüller* és mások úgy vélekednek, hogy itt nem *physikai*, hanem *erkölcsi* halált és életet kell elfogadnunk. *Michaelis* nevetségesnek ítéli el azok eljárását, kik e helyet az öngyilkosságra vonatkoztatják. De kétséget sem szenvedhet, hogy itt az „*élet*” és „*halál*” szavak alatt nemcsak *erkölcsi*, hanem *természeti* „*életet*” és „*halált*” is kell értenünk. Igaz ugyan, hogy sz. Pál itt nem gondolt épen az öngyilkosság bűnére, azonban mi *Stäudlin*nel⁷⁾ erre is alkalmazhatjuk e helyet. Az összefüggésből kiderül, hogy sz. Pál a keresztényeket mások hibáinak megítélésétől visszatartja; mert felettük még egy hatalmasabb bíró létezik, kinek életük és halálukban egyaránt vannak alávetve. Ha e szavakat ily szempontból fogjuk fel, az öngyilkosság bűnére is alkalmaz.

¹⁾ *Mát.* X, 38. – XVI, 24. *Luk.* IX, 23. – XIY, 27. – ²⁾ *Mát.* XI, 29. – ³⁾ *Stäudlin.* i. h. 89. lap. – ⁴⁾ *Filipp.* I. 23. 24. – ⁵⁾ *Apost. cselek.* XVI, 25-29. – ⁶⁾ *Rom.* XIV, 7 - 8. – ⁷⁾ I. h. 90-93. lap.

hatók. Ha Isten életünk Ura, ha ő életünknek bizonyos célt tűzött ki, akkor mi ezzel önkényesen nem rendelkezhetünk.

Sz. Pálnak van más helye is, melyet bár a tárgyunkat tüzetesebben tárgyaló tudósok egyike sem méltatott figyelemre, mi itt mégis megemlítünk, mert ez már sz. Ágoston idejében különös kételyt ébresztett *Donatus* áldozárban. Ez utóbbi, mint sz. Ágoston ¹⁾ leveléből kivehető, öngyilkossági kísérletet követett el, melyet sz. Pálnak következő szavaiból iparkodott indokolni: „Oszszam el bár a szegények táplálására minden vagyonomat, és adjam át testemet, úgy hogy égjek, ha szeretetem nincs: mitsem használ nekem.” ²⁾ *Donatus* ezt így értelmezte: valamint helyes, jó cselekedet a szegények felszegélyezése, ha a szeretettel van összekötve, s enélkül semmit sem ér; épúgy jó cselekedetnek tekintendő önéletünk lerontása is. ha ezt szeretetből teszszük. Első pillanatra láthatjuk, hogy e megdöbentőleg téves felfogás a sz. írás eme szavainak félremagyarázásából ered. Sz. Ágoston teljesen megdönti ez alaptalan érvelést. E kifejezés: „adjam át testemet, úgy hogy égjek,” nem azt jelenti, hogy üldöztetésünkben testünket a tűzbe vessük, hanem, hogy választásunkra bocsáttatván vagy valami rosszat cselekedni, vagy valami rosszat szenvedni, készebbek legyünk a rosszat szenvedni, mintsem ezt cselekedni. Tehát úgy adjuk át testünket üldözőink hatalmába, mint ezt Dániel társai tették, kiket bálványimádásra akartak kényszeríteni, s azzal fenyegettek, hogy ellenkező esetben tűzbe vetik őket. Ok a bálványt imádni vonakodtak és tűzre dobattak. Ámbár tehát ők magukat tűzbe nem vetették, a sz. írás mégis ugyanazon szavakat alkalmazza.³⁾ Ezek után sz. Ágoston e kérdést intézi *Donatus*hoz: „És váljon azt hiszed-e, hogy használsz magadnak valamit, ha megöled magad? ⁴⁾ Hiszen épen e szeretet sem enged minket elveszni; a ki tehát magát megöli, szeretete sem lehet.”

Az *apostolok általában* oly tanokat hirdetnek, melyek az öngyilkosság egyetlen indokát sem engedik meg. A földi bajokat, melyek a pogány világban oly sok öngyilkosságot

¹⁾ *Ad Bonat.* Epist. CLXXIII. n. 5. et 6. – ²⁾ A latin textusban világosabb e kétes hely: *Et si tradidero corpus meum ut ardeam.* *Gor.* I. XIII, S. – ³⁾ Kézbe adták testeiket – tradiderunt corpora sua. *Dan.* III. 95. – ⁴⁾ *Ad istam charitatem vocaris, ab ista charitate perire non sineris et putas tibi aliquid prodesse, si te ipse praecipites in interitum, cum tibi nihil prodesset, etiamsi alter te occideret charitatis inimicum* *Epist. ead.* n. 6.

szültek, viszonyba állítják az örök boldogsággal és kijelentik, hogy azok végtelenül csekélyebbek az utóbbihoz képest. „Azt állítom, hogy nem méltók a jelen idei szenvedések a jövődő dicsőségre, mely bennünk ki fog jelenteni.”¹⁾ Ők a szenvedéseket békés szívvel fogadják, mert „az Istent szeretőknek minden javokra szolgál.”²⁾ Minden csapás, nyomorúság, fájdalom nyugodt elviselése csak az örök élet elnyerésére szolgáló alkalom. Boldognak nevezik az igazságért szenvedőt,³⁾ a kísértést kiállót, mert, ha hűnek találhatik, elnyeri az élet koronáját.⁴⁾ Örömmel kell fogadnunk az élet viszontagságait; mert ezek az erkölcsi tökély magasabb fokára emelnek minket.⁵⁾ Vigaszt lelnek a sanyarúságokat szenvedők, mert ezek Isten szeretetéről tanúskodnak. „Mert a kit szeret az Úr, megsanyargatja.”⁶⁾ „Minden fenyíték most ugyan nem látszik öröme szolgálni, hanem szomorúságra; azután pedig az igazság megnyugtató gyümölcsét adja meg az általa gyakorlottaknak.”⁷⁾ És mindezekhez, hogy a csüggedés és kislelkűség veszélyeit elhárítsák, hangsúlyozzák: „Isten nem hagy titeket kísértetni azonfelül, mit elviselhettek, sőt a kísértettel erőt is szerez, hogy elviselhessétek.”⁸⁾

Az egész új szövetségben csak *Júdás* öngyilkosságáról tétetik említés. „Ugyanez telket szerzett a gonoszság béréből, és felakasztván magát ketté hasadt, és minden bele kiömlött.”⁹⁾ A sz. történetíró elkomorult lélekkel írta e sorokat és bár e rút cselekedetről semmi egyéni megjegyzést sem közöl, mégis sejteti velünk, hogy *a bűnök öngyilkosságra vezethetnek.*”¹⁰⁾

Ennyi fenséges eszme csak az Üdvözítő tanainak hű visszatükrözésében lelhető fel. Mindezen tanok az öngyilkosság közvetett, de félreismerhetlen kárhoztatását rejtik magukban, mert mindazon tényezők elítélését és ellensúlyozását vették célba, melyek az öngyilkosság iszonyú bűnének bő forrását szokták képezni.

Míg azonban Jézus és az apostolok tanaiban az öngyilkosság kárhoztatását észleljük; addig azoknak magasztos jellemvonását képezi az *önfeláldozás*, melynek indoka a magasabb rendű erkölcsi eszmék megvédése és megőrzése. A pogány kor is szolgáltatta a látszólagos önmegtagadás, az önfeláldozás példáit, de ezek többnyire téves bölcsészeti fel-

¹⁾ – *Rom.* VIII, 18. – ²⁾ U. o. 28. – ³⁾ *I. Péter.* Ili, 14. – ⁴⁾ *Jakab.* I, 12. – ⁵⁾ *Jakab.* I, 2-4. – ⁶⁾ *Zsidók.* XII, 6. – ⁷⁾ U. o. 11 – ⁸⁾ *I. Korinth.* X. 13. – ⁹⁾ *Apost.* cselek. I, 18. *Mát.* XXVII. 5, – ¹⁰⁾ *Stäudlin.* i. h, 95. lap.

fogással vannak összeforrasztva. Az őskor bölcsei a lelki erő nagyságát sokszor keresték az érzéketlenségben, melylyel az élet örömei, a halál fájdalmai iránt viseltettek. Minél nyugodtabban tűrte a bölcs az önkényt elvállalt gyötrelmet, annál jogosultabb volt igénye kortársainak elismerésére. De itt háttérbe volt szorítva az erény fogalma, a cél szentsége; mert az önfeláldozást csak nagyon ritkán tekintették a magasztosabb eszmék követelményének. Sőt ennek indokát többnyire képezte az életuntság, a kevélység ingere, a dicsőített öngyilkosok példáinak követése, az elődök által utódjaikra átszarmaztatott bűnös szokásnak befolyása, melylyel szakítani képesek nem voltak. Az ily önfeláldozást dicsőítenünk nem szabad, mert ez nem egyéb öngyilkosságnál, az összes emberi kötelmek megvetésénél. Jézus az önfeláldozás fogalmát az emberi rendeltetés eszméjével hozta kapcsolatba.

Az erkölcsi kötelmek teljesítése nagyobb jó a földi életnél; azért ezt amannak alá kell rendelni. Az erkölcsi kötelmek elmulasztása tilos még akkor is, ha életünket veszélyeztetjük; inkább a halált kell elfogadni, mintsem azokat megszegni, vagy rendeltetésünknek meg nem felelni.¹⁾ Azonban az önfentartás törvényét sem szabad szem elől téveszteni. A veszélyt keresnünk nem szabad, sőt kötelességünk ezt jogos és méltányos eszközök segítségével elhárítanunk. Az Üdvözítő így szólt tanítványaihoz: „Mikor pedig üldöznek titeket egyik városban, fussatok a másíkba.”²⁾ Hiszen, mint szent Ágoston helyesen megjegyzi,³⁾ azt is mondhatta volna nekik, hogy öljék meg magukat, nehogy üldözőik kezébe jussanak. Ha tehát Ő nem parancsolta, sem erre őket nem tanította, hogy övéi életök kötelékeit erőszakosan felbontsák; bármiképp erőlködjenek is az elfogultak, bizonyos, hogy ezt az egy igaz Isten tisztelőinek tenniük nem szabad. Sőt ő előre mondta halálát, és mégis Júdást iparkodik visszatartani gonosz szándéka végrehajtásától. Este a városon kívül egy félreeső helyre vonul, hogy ellenségeinek tekintetét kikerülje; a törvényszék előtt védi magát, szóval mindent elkövet, mit az önfentartás törvénye neki parancsol.⁴⁾ Mindezek után végre nem riad vissza attól, mit előre tudott, mi végett a földön megjelent és a legszebb példát adja az emberiségnek annak tanúságául: hogy az embernek némely esetben nemcsak joga, hanem kötelessége

¹⁾ *Máté.* X. 32-33. – ²⁾ *Ü. o.* 23. – ³⁾ *De civ. Bei.* Lib. L. c. 22. – ⁴⁾ *Standi,* i. h. 96. lap.

is önmagát föláldozni. „A jó pásztor életét adja juhaiért.”¹⁾ „Senki sem veszi el tőlem (az életét), hanem én teszem le azt magamtól.”²⁾ Azért írta róla sz. Pál: „Ki önmagát adta érettünk.”³⁾ Sz. János pedig: „Abból ismertük meg az Isten szeretetét, hogy az életét adta miérettünk.”⁴⁾ A szeretet legkétségtelenebb jele az, midőn szükség esetén nemcsak vagyónkat, egészségünk-, hírnevünk- és becsületünket áldozzuk fel azokért, kiket szeretünk, hanem mindenünket, még életünket is. „Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint ha valaki az ő életét adja barátiért.”⁵⁾ A szeretetnek e tiszta önzetlen érzetét sürgeti tanítványainak és hívóinek részéről is. „Aki életét meg akarja tartani, elveszti azt; a ki pedig életét elveszti érettem és az evangéliumért, megmenti azt.”⁶⁾

Az ily értelemben vett önfeláldozás a legszebb erények egyike, mert indokát a felsőbbrendű kötelmek teljesítése-, a legszentebb jogok megőrzésében lelvén, a legszigorúbb erkölcsstan, a legrészletezőbb bölcsészet ítélőszéke előtt habozás nélkül megjelenhet, hogy az elismerés és tisztelet ígéit hallhassa. Jézus ily szempontból fogván fel isteni küldetésének kötelességszerű erejét, földi életét az emberiség lelki üdvének rendelvén alá, végre a legmagasztosabb önfeláldozással tetőzte be örök üdvünket biztosító, földi munkálkodását. *Leonidas a görögökért* adta életét, és nem érdemelte-e ki ez által az utókor bámulatát és tiszteletét? *Zrínyi* a magyarokért halt meg, és hol van a honfi, ki őt ezért magasztalni vonakodnék? Jézus az emberiségért és ennek javára áldozta fel önmagát, tehát mennyivel inkább múlja fölül az előbbi erények nagyságát! A hitetlenség elborzadt az önmegtagadás e lebilincselő látványán, és hogy felvert lelkiismerete nyugalmát biztosítsa, meg akarta fosztani Jézus halálát dicsfénytől, az emberiség történelmében a páratlan erényt le akarta taszítani a tökély magaslatáról a bűnök mocsarába. Vagy mi célja lehetett *Mirabaud* kaján rágalma, örült vádjának, *hogy Jézus öngyilkos volt?*⁷⁾ Aki ily botrányt szül a bölcsészet terén és az erkölcsi világban, már annyira

1) *Jan.* X. 11. - 2) *U. o.* 18. - 3) *Lev.* III. 16. - 4) *Ján.* XV. 13. - 5) *Marl.* VIII. 35 - *Mát.* X. 39. - *Luk.* XVII. 33. - *Jan.* XII. 25. - 6) *Le Messie ou le fils des Dieu des chrétiens, s'il est vrai, soit mort de son plein gré, fut évidemment un suicidé. On en peut dire autant d'un grand nombre de martyrs, qui se sont volontairement présentés au supplice, ainsi que des penitens qui se sont fait un mérite de se détruire peu a peu. Syst. de la nature. Loud. 1770. ch. XIV. p. 307. - Még erre visszatérünk.*

súlyedt, hogy rósz akaratában az alvilág elkárhozottainak rakkonlátanságával versenyezhet.

Jézus az önfeláldozás magasztos eszméjének meghatározásában is a legbiztosabb tájékoztatásra, képesít mert ő itt is érzéki tapasztalatunk alá eső példájával, eszünk és szívünkre ható tanával világosított fel minket. A kereszténység e tekintetben is a valódi elveket alapította meg, melyek még most is a legáldásosabb befolyást gyakorolják az emberiségre. Valamint Jézusnak minden egyéb, úgy ezen tanát sem hagyta érintetlenül az emberi gyarlóság; sőt az emberiség történelme számos, gyászos példát nyújt, mily féktelen ábrándozássá alacsonyították, és megdöbbsentő ferdeségekkel homályosították el ezt időközönként az emberek. Mi feladatunkká tettük részletenkint előterjeszteni mindazon mozzanatok, melyeken a kereszténységnek az öngyilkosságra vonatkozó tanai átmentek. Látni fogjuk egyrészt, mint iparkodtak Jézus hű követői az öngyilkosság tanát az anyaszentegyház szellemével egyöntetűségbe hozni és fejleszteni; másrészt figyelmünket ki fogjuk terjeszteni mindazon visszáságokra, melyek a kereszténység korszakában keletkezvén, egyesek vagy egész felekezetek részéről pártolásnak örvendettek. Szóval az előbbi fejezetekhez híven ragaszkodván és az ismétlésektől őrizkedvén meg fogjuk világítani az egyház keblében és ezenkívül megfogamzott tanokat.

II. Fej. Az egyházatyák és. egyházírók.

1. Sz. Justin, († 166.)

À kereszténység kezdő korában az első fontos adatot Justin szolgáltatja, ki azon idők bölcsészeti rendszereiben szellemének kielégítését fel nem lerve a keresztény vértanúk felöli eszmélődései folytán a kereszténység ölébe sietett, hogy ennek dicsőségét életének föláldozásával emelje. Ama korban a keresztény hitérzület a hívekben eszményi magaslatra emelkedett. Lemoniani mindenről, hogy Isten akarata teljesüljön, volt a magasztos indok, mely az önmehtagadás, rettenthetlenség csodálatos példáit megteremtette. A hit bajnokainak véréből átázott föld, a hóhéroknek a gyilkolásban kifáradt karjai bizonyíták, hogy a folyton szaporodó vértanúk nem elérhetetlen eszményekért, hanem magasabb rendű érdemek elnyeréséért küzdve s feláldozva életüket, Isten különös pártfogásának örvendeznek. Azonban a hitélet akkor sem volt minden árnyoldaltól. Találkoztak, kik a mérséklet határait átlépve rajongással vágyódtak a vértanúság dicskoszorúja után. Öntudatosan keresték a halál veszélyeit, önkényt jelentkeztek a vért lihegő pogány bírúk előtt. Ez merénylet volt a keresztény szellem ellen, mely a vértanúságot az Isten előtt kedves érdemek jutalmának hirdette, mit erény által és nem erőszakosan volt szabad keresni. E körülmény indította arra Justint, hogy a *vértanúság*, és a *halál erőszakos előidézése* közötti különbséget megvilágítsa. Magasztalja azok lelki erejét, kik midőn a halál és az evangélium megtagadása között választani kell, az előbbitől vissza nem riadnak. Lelki megnyugvással hangsúlyozza, hogy míg a pogány vallás és bölcsészeti rendszerek, vagy iskolákért még senki sem halt meg; addig Jézus követői annál inkább gyarapodnak, minél nagyobb dühvel

koncolják és tizedelik őket.¹⁾ Azonban tiltja a vértanúság erőszakos keresését és még inkább az élet önkényes lerontását, nehogy az üldözők hatalmába essünk. *Isten – így szól – nem hiába, hanem az emberiség végett teremtette a világot, és megelégedését leli azokban, kik kedvében eljárnak; míg ellenben elfordul tőlük, ha akár szóval, akár tettel vétkeznek. Ha tehát mindnyájan véget vetnénk életünknek, hogyan maradhatna fenn az emberiség? terjedhetne Isten tana? Kétségtelenül Isten akarhatja ellen cselekszünk, ha ily aljas büntől nem iszonyodunk.*²⁾

2. L a c t a n c. († 330.)

Vizsgálat alá vévén a stoikusok tanát, mely az öngyilkosságot megengedte s tanította, azt keresztény szempontból ítéli meg. *Kleanthes, Chrypippus, Zeno, Cato és Demokrit természetellenes tettéről értekezvén ezt a bűnök legnagyobbikának tünteti fel. Az egyszerű embergyilkosságot viszonyba állítva az öngyilkossággal azon végleges következtetést vonja le, hogy az utóbbi sokkal iszonyúbb bűn. Ha az embergyilkos, így szól, gonosz, mert embert öl, bizonyára ugyanazon bűn részesévé lesz, ki önmagát öli meg. Sőt az utóbbit sokkal nagyobb gonosz tettek kell tekintenünk, mert ez az egyedüli Istennek fentartott jogát sérti. Mert valamint nem önmagunktól jöttünk a világra, úgy testünket is, melyet fentartanunk kell, csak annak parancsára szabad elhagynunk, ki minket e testbe zárt, és abban mindaddig kell megmaradnunk, míg ő akarja. Ha pedig mások erőszakot követnek el rajtunk, azt is nyugodt lélekkel tűrjük, mert az ártatlanul meggyilkoltnak lelke nem maradhat boszulatlanul. Van feletünk bíró, kit egyeiül illet meg a boszú végrehajtása. Gyilkosoknak nevezi a bölcseket is, kik önmagukat megölték. Főleg Cato öngyilkosságát festi, ki a stoikus tanoknak hódolván, életét kimondhatatlan, nagy gonosz tettel fejezte be.*³⁾

¹⁾ Dum enim gladio percutimur, dum crucifigimur, dum feris tradimur et vinculis et igni et omnibus aliis tormentis, a confessione, ut manifestum est non discedimus. Sed quanto magis magisque talia nobis infliguntur, eo plures alii per nomen Jesu fideles et pii fiunt. Quemadmodum vitis, si quis partes illas amputet quae fructum ferunt, ita proficiunt, ut alios ferentes et fructiferos palmites rursus proferat; idem nobis quoque evenit. *Dialog, cum Tryph.* n. 204. p. 110. pas. 730. – ²⁾ *Apolog.* II. n. 91. p. 4. pag. 451. – ³⁾ *Div. instit. Lib. III.* c. 18 p. 406-408.

3. Özséb. (270-340.)

Az egyháztörténelem atyja a vértanuk között említ néhány nőt, kik szüzeségüket megőrizendők, az üldöző kéjencek elől a halál ölébe siettek. Ebből számosan azt következtetik, hogy *Özséb* az öngyilkosságot bizonyos esetben, vagyis a *szüzeség megőrzése végett* pártolta. Tekintsük meg közelebről a sokszor idézett helyet. A keresztények üldöztetését tárgyalván megemlékezik egy szent életű és nagy lelki erejű nőről is, ki két szép leányát keresztény szellemben nevelte. Midőn a vérengzések korában ő sem kerülhetvén ki a zsarnokok figyelmét, és látta, hogy gyermekeivel együtt már körülvéttetett, hathatós szavakkal festette a fenyegető veszély nagyságát, kifejtette a megfertőztetés rút bűnét, melynek minden gondolható módon kell ellenállni. A leányok elfogadták anyjuk tanácsát mindhárman a folyó hullámaiban kerestek menedéket a kikerülhetetlen erőszak ellen.¹⁾

E hely azon fejezetben olvasható ugyan, mely a vértanuk haláláról szól; azonban ez nem szolgáltat okot *Stäudlin* ²⁾ állítására, hogy *Özséb* az öngyilkosságot bizonyos esetekben „*magasztalja*.” *Özséb* történetileg írja le az eseményeket. Midőn az antiochiai vértanúkat érinti, így folytatja „*mások pedig*” stb. és közölvén a jelzett adatot ismét azon vértanukra tér át, kik a kínzásokat végig kiállták. A fejezet végén általában dicséri a vértanuk erényeit. Megjegyzendő, hogy a jelzett adatot nem kíséri külön dicsérettel. miből kettőt következtethetünk. Először, hogy a történetíró mintegy elismerést szavazott ugyan ama nőnek és két leányának, mert inkább akartak meghalni, mintsem a pogányok kezeibe jutni; de nem rója fel nekik a bűn elkövetését, mert tudatlanságban voltak. Vagy másodszer fölteszi róluk, hogy az öngyilkosság bűnét ismerték ugyan, de életüket Isten különös sugalma folytán áldozták fel. Ez esetben pedig, mint ezt alább sz. *Ágoston* tanában látjuk, az *önéletünkről való lemondás nem öngyilkosság, hanem az Isten iránt való engedelmesség megerősítése*, kinek egyedül áll hatalmában feltétlenül rendelkezni életünkkel. *Özséb* művének szelleméből tehát azt is lehet következtetni, hogy az öngyilkosságot legkevésbé sem dicsőítette, *sőt ellenkezőleg kárhoztatta*. – Végre feltéve de meg nem engedve, hogy az öngyilkosságot a szüzeség megőrzése végett megengedte, ebből még semmi hátrány sem

¹⁾ *Hist. Lib.* Ed. Mign. VIII. c. 12. p. 770-771. – ²⁾ I. h. 100. lap.

származik az egyház tanára, mert tudjuk, az egyházatyák és egyházírók egyike vagy másika némely pontban eltért, anélkül, hogy abban mindnyájan együttvéve tévedtek volna.

4. A r a n y s z á j ú sz. János (347– 407.)

egyik dicsbeszédében ¹⁾ magasztal két szüzet, kik inkább óhajtván a halált, mint szüzeségük elvesztését, a folyó hullámaiba temetkeztek.²⁾ Magasztalása legnagyobb fokra emelkedik, midőn sz. *Pelagia* halálát leírja,³⁾ ki szintén legféltettebb kincsét biztosítandó az önkény tes halál ölébe sietett. Ha megőrizhette volna, folytatja a sz. atya, mind szüzeségét, mind a vértanúság dicskoszorúját, legkevésbé sem vonakodott volna az ítélőszék előtt megjelenni, mert minden kínzásra volt elkészülve; de ezen esetben vagy az egyik vagy a másiktól meg kellett volna válnia. Balgaságnak hitte fél koronával beérni, midőn kettős győzelmet arathat, vagyis megőrizheti szüzeségét és a vértanúság koronáját is. Nem akart tehát az Ítélőszék elé menni, nehogy a tilos kéjnek tárgyul szolgáljon és szeplőtelen teste megbecsteleníttessék.⁴⁾ Szent János tehát a nevezett sz. szüzek öngyilkosságát kimenti. Azonban tévedés volna azt hinni, (mint *Stäudlin*) hogy a szüzeség megőrzését elégséges indoknak ismerte el az öngyilkosság elkövetésére; mert világosan mondja, hogy ők *Isten közvetlen parancsa folytán* tették azt.⁵⁾ Majd vizsgálat alá vévén a körülményeket, kutatja az okok jelentőségét, melyek miatt Isten tőlük ezt kívánta. Tehát nem annyira szüzeségek megőrzése, hanem Isten akaratának teljesítése volt a főindok. Onéletük lerontása ilykép az engedelmesség és önfeláldozás jellegével bírt. Ily szempontból magasztalta e szüzeket. Hiszen ha a szüzeség pusztá megőrzése életünk erőszakos lerontására feljogosítana, miért nem magasztalja vértanú gyanánt azon számos rajongót, kik a történelem tanúsága szerint szintén így cselekedtek? Miért szenved épen csak e néhány szűz kivételt?, Mert Isten csak ezekkel tudatta közvetlen parancsát; míg amazok csak önmagukra hallgattak.

Sz. János az öngyilkosságot feltétlenül ítélte el; csak Istennek tulajdonította az étellel való rendelkezés jogát.⁶⁾ Az

¹⁾ *De ss. Bernice et Prosdice. Ed. Migne. tom. II. p. 680-640. –*
²⁾ L. c. n. 6. p. 638. – ³⁾ *De s. Pelagia virg. et martyre, tom. II. 572 586. –* ⁴⁾ L. c. n. I. p. 57 9. – ⁵⁾ Non enim ex casus natura, sed ex Dei iussu mors consequuta. L. c. n. 3. p. 582. – ⁶⁾ Nec hoc ego dico, ut quis manus sibi inférât, aut se interficiat *contra voïuntatem Dei creatoris* etc. Serra. I. tom. VI. n. 7. p. 299.

embernek pedig kötelességévé teszi a természetes halálra való várakozást.

5. Sz. J e r o m o s . (331-420.)

E sz. atya dicséri a milesiai szüzeket, kik a gallusok betörésekor inkább a halál ölébe siettek, hogy példát nyújtsanak a szüzeknek, *mennyivel többre becsülendő a szüzeség erénye az életnél.*¹⁾ *Stäudlin*²⁾ elhamarkodottságában ebből ismét azt következteti, hogy *Jeromos* az öngyilkosságot a *szüzeség megőrzése végett* megengedte. *Jeromos* jelzett mondatában nem az öngyilkosságra vetemedett pogány szüzeket, hanem a pogányok által nem követett szüzeség nagy becsét hangsúlyozta, melyért sokan még életüket is feláldozták. Van azonban egy másik hely, melyből valóban az látszik következni, hogy az önélet lerontását a szüzeség elkerülhetetlen veszélyeiben megengedi. „Amiértis,” szól a többi között, nem szabad saját kezünkkel magunkat megölnünk, kivéven midőn szüzeségünk veszélyben forog („*absque eo, ubi castitas periclitatur.*”)³⁾ Sokan kétségesnek nyilvánítják e helyet, mert e szó „*absque*” szeréntök kettős értelemben vehető u. m. „*kivéven*” és „*azon esetben sem.*” Elfogadható ez utóbbi is, de végre ha az első értelem mellett küzdünk is, csak azt tartjuk szem előtt, mit *Özsébnél* a vége felé mondtunk.

6. Sz. Á g o s t o n . (354-430.)

Sz. *Ágoston* volt az első az egyházatyák között, ki az öngyilkosság kérdését tüzetesen, széles körű tudomány és alaposággal tárgyalta. „*Az Isten városáról*” írt könyveiben foglaltatnak mindazon szempontok, melyek koráig e tárgyra vonatkozólag akár a bölcsészet, akár az erkölcsstan terén felmerültek. Főleg mély elmeállással írt elmélkedéseire nagy súlyt fektetünk, mert ezekből a pogány és keresztény felfogás között észlelhető eltéréseket és érintkezési pontokat tisztán felismerhetjük. A tudós, feddhetlen jellemű hippói püspök tekintélye, melylyel az egész kereszténység tiszteletét kivívta, áldásos befolyását gyakorolta e kérdésben is. Bátran állíthatjuk, hogy alig található egyén a tudományos világban, ki az öngyilkosság bűnétől való iszonyodást nálánál jobban élesztette, azt határozottabban körülvonalozta volna, mit még a protestánsok sem vonakodnak elismerni. Tekintsük meg

¹⁾ *Advers. Jovianum* Lib. I, c. 42. n. 308. tom. II. p. 285. — ²⁾ I. h. 102. lap. — ³⁾ *Commentait, in Jonam* c. I. n. 402. tom. VI. p. 1183.

fütolagosan az alapelveket, melyeket az öngyilkosság kérdésében felállító ot.

1. Már a pogány korszak bemutatásában meggyőződhetünk arról, hogy a *büntetés* vagy a *gyalázat* miatt elkövetett szándékos gyilkosság iszonyú mérvben volt elterjedve. Sz. Ágoston tehát mindenekelőtt e tény vizsgálatára veti kutató szemeit. Fölállítja az elvet: hogy a nevezett indokok az élet semmi körülményeiben sem tekinthetők elégségeseknek e bűn elkövetésére. Kiindulási pontját képezi az igazság, hogy senkinek sem szabad magánhatalomból mást, még bűnöst sem, életétől megfosztani, ha erre törvény által nincs feljogosítva. Ha gyilkos, ki ezt teszi, bizonyára gyilkos az is, ki önmaga tépi szét az élet kötelekeit; bűne pedig annál súlyosabb, minél ártatlanabb' volt tekintve azon okot, melynél fogva öngyilkolását indokoltnak hitte.¹⁾

2. A pogány világ felruházta az államot a hatalommal, hogy másnak jogot adjon az öngyilkosság elkövetésére, mint ezt kivált a *görögöknél*, a *chinaiak* és *japánoknál*, *Massiliában* stb. észleltük. Sz. Ágoston e tévelylyel szemben kimondja: nincs tekintély, mely a keresztényeket bármilyen okból is szándékos gyilkosságra jogosítaná fel. A hiteles sz. könyvekben nincs egy hely sem, melyben Isten parancsolná vagy megengedné az öngyilkosságot. A parancs: „*Ne ölj!*” nem részletes, hanem általános. E parancshoz semmi sincs hozzáadva, tehát senki sincs kivéve ez alól, még az sem, kinek e parancs szól; mert aki magát megöli, nem mást, mint embert gyilkol meg.²⁾ Érveléseiben azon eszme lép előtérbe, hogy az ember életével önkényesen nem rendelkezhetik, mert Isten annak bizonyos célt tűzött ki, melynek elérését az öngyilkosság lehetlenné teszi.

3. A pogány bölcsészet a bölcs kiváló sajátjának tulajdonította az öngyilkosságot. A stoicismus e bűnt bizonyos körülmények között erényes tettnek ítélte, sőt azon egyetemes gondolkodást juttatta érvényre, hogy az élet erőszakos lerontása oly hős tettről, oly léleknagyságról tanúskodik, mire csak az emelkedett szelleműek, a földi érdekeken magát fölülhelyező bölcsek képesek. A történelem bizonyítja, hogy a pogány kor számos öngyilkos lelki nagyságának bámulatába merült el. Ki nem ismerné a hatást, melyet egy *Cato*, egy *Lucretia* és mások példái előidéztek. De sz. Ágoston sürgeti, hogy a példáknak elébe kell tenni a józan észet.³⁾ *Ha szorosan*

¹⁾ *De civ. Dei.* Lib. I. c. 17. - ²⁾ L. c. c. 20. - ³⁾ L. c. Lib. I. c 32. n.h.

meggondoljuk – így folytatja érvelését – még lelkileg erősnek sem nevezhető az, ki nem tűrhetvén az élet sanyarúságait vagy mások vétkeit, önmagát végezi ki. Mert azt inkább lelki gyengeségnek mondjuk, ha valaki testi bajait, vagy a nép dőre véleményeit el nem tűrheti, és annak méltán tulajdonítunk lélek nagyságot, ki az élet nyomorait inkább tudja viselni, mint előlök menekülni, s az embereknek, leginkább pedig a köznépek többnyire hibás ítéletét lelkiismerete tisztaságának önértékében megvetik) Bonckés alá veszi *Cato* öngyilkosságát és levonja a következtetést, hogy tette inkább gyenge, mintsem erős lelkületre mutat, melyből nem az aljasságot kikerülő becsületesség, hanem a balsors csapásait elviselni nem tudó gyengeség tűnik ki. Erről tanúskodnak *Cato* józanabb barátai, kik őt oktalan szándokáról lebeszélni iparkodtak. Sőt erről tanúskodik maga *Cato*, mert bár gyalázatnak tartotta *Caesar* uralma alatt élni, mégis fiának azon tanácsot adja, hogy minden reményét *Caesar* kegyelmébe helyezze.²⁾ *Cato* és *Regulus* jellemei között párhuzamot vonván az utóbbi erős lelkületét kiemeli, mert inkább akart győzőinek szolgaságában maradni, mintsem ettől magát öngyilkosság által megszabadítani.³⁾ A földi szenvedések, bármily nagyok legyenek is, sohasem jogosíthatnak fel öngyilkosságra; mert ez gyávaság. A hős lelkületűek minden baj és viszontagsággal szembe szállnak; ez az igazság, az erény első követelménye.⁴⁾

4. Számos példát láttunk, midőn az egyesek öngyilkossokká lettek, hogy bizonyos bűnök elkövetésének veszélyeivel szemben önmagukat biztosítsák, p. o. több nő tört mártott szívébe, hogy a kéjvágyó fejedelem incselkedéseit kikerülje; a szépségéről híres ifjú forró vízbe fojtotta magát, hogy az aljas kéjvágyra⁵⁾ ébresztett *Demetrius* király ártatlanságával vissza ne éljen. Kérdés merült fel tehát, vajjon az öngyilkosság ily esetben megengedhető-e? *Sz. Ágoston* erre is tagadólag válaszol; mert aki inkább engedelmeskedik Istennek mint a test kívánságainak, semmi esetre sem fogja beleegyezését adni idegen bujaság által felizgatott testének

¹⁾ L. c. n. I. – ²⁾ L. c. c. 23. – ³⁾ L. c. c. 24. – ⁴⁾ Quia etsi non ad salutem, non ad Ecclesiae pacem, non ad Christi corporis imitatem, non ad sanctam et individuum charitatem, sed ad mala aliqua cogaris, nec sic tibi ipse mortem inferre debuisti. August, oper. omn. edit. Migne. 1865. Epist. CLXXIII. ad *Donatum*. tom. II. p. 775. n. 4. – Eevoca ergo animum ad sanam considerationem, et sobriam cogitationem; attende diligenter utrum ad errorem et impietatem voceris, et patere pro verilae quaslibet molestias. L. c. p. 756. n. 6. – ⁵⁾ Itt a pogányok között dívó paederastiáról van szó.

vágyaiba. Azonban az öngyilkosságnak még akkor sem volna helye, ha valaki a nevezett bűnnek ellenállni képes nem volna. a) Mert a kéjvágy nem fog szennyfoltot okozni, ha másé, ha pedig valóban beszenyezi őt, már nem másé. b) Mert mégis kisebb rossz oly bűnt elkövetni, mely bünbánat által lemosható, mint olyat, melynél többé az üdvös bünbánat nem eszközölhető.¹⁾ Ha elvben elfogadnék, hogy az öngyilkosság valamely más bűn kikerülése végett szabad; akkor miért nem öli meg magát minden megkeresztelkedett, midőn a kegyelem állapotában van? És ha ezt valaki tenné, nem nevezhetnék őt örültnek?²⁾

5. A halhatatlanság eszméje kimondhatatlan varázst gyakorol arra, ki ennek tudatával bír; mert az embernek az örök boldogság után törő vágyát kielégíti. Azonban annak helytelen felfogása könnyen meghasonlásba hozza az embert önmagával. A pogányok közül sokan sejtették a halhatatlanságot, de erről ferde fogalmakkal bírtak. Csodálkozhatunk-e, ha egy *Kleomhrotus*, *Platónak* a „halhatatlanságról” írt könyvét elolvasván, magát egy falról levetette, hogy abba minél előbb átköltözködhessenek? Szabad-e tehát ily szándékkal életünknek véget vetni? *St. Ágoston* erre is megtagadja a választ, midőn *Kleombrotus* tettét elítéli.³⁾ Sőt még világosabban szól *Donatushoz* írt levelében: ha kötelességünk testi épségünkről gondoskodnunk, annyival inkább kötelező a lelki egészségünk fentartására sürgető parancs. Aki pedig öngyilkossá lesz, nemcsak testét dúlja fel, hanem lelkének is örök halált okoz.

6. Az általános törvény alól, mely a gyilkolást tiltja, némely kivételeket tett maga az isteni tekintély azokra nézve, kiknek kivégeztetését maga az Isten, vagy adott törvénye, vagy bizonyos személyre ideiglenesen ruházott nyílt meghagyása által parancsolja. Mert az nem gyilkol, ki a parancsolónak szolgálni köteles, hasonló levén a kardhoz, mely az azt használnak eszközül szolgál. E magasztos indokolásban van megvilágítva a *kötelesség eszméje*, mely az embert, mint alattvalót Istene, mint legfőbb Ura iránt tanúsítandó szolgálati készségre indítja. Ez alapra fekteti észszerű tételét. E törvény ellen: „*Ne ölj*” korán sem vétkeztek, kik Isten akaratjából háborúba indultak; kik nyilvános hatalommal felruháztatván, annak törvényei, azaz: a meg nem vesztegetett észparancsa és sugalma folytán a bűnösöket halállal sújtották.

¹⁾ *Be civ. Bei.* Lib. 1. c. 25.— ²⁾ *L. c.* Lib. I. c. 27. ³⁾ *L. c.* Lib. I. c. 22.

Abraham is épen azért nem vádolható gyilkosságról, sőt jámborsága elismerést követel, mert fiát nem rossz akaratból, hanem engedelmségből akarta megölni. Épen ezért *Sámsont* sem menthetjük másképp, ki magát elleneivel együtt az épület romjai alá temette, csak úgy, mivel azt az általa csodákat művelő sz. Lélek benső sugallatából tette. Kivéve tehát azon eseteket, midőn valakinek megöletését vagy az igazságot szolgáltatató törvény, vagy az élet Ura s az igazság kútfeje maga megöletni parancsolja, mindaz, ki embert, akár önmagát, akár mást öl, gyilkossági bűnt követ el.¹⁾

Ágoston eszmélődései kiterjednek azon nőkre is, kik szüzeségük megmentése végett az üldözések korában a folyók hullámaiba temetkeztek, és noha így végezték, életüket, az egyház őket mégis szentek gyanánt tiszteli.²⁾ Ő meghajol az égj-ház isteni tekintélye előtt, és a kételyt ily szavakkal osztalja el, hogy a szüzek *nem emberi csalódásból, hanem isteni parancs következtében, nem tévedésből, hanem engedelmségből teüéli azt.*³⁾

A mint látjuk, *Ágoston* csak egyetlen egy esetet enged meg életünk lerontására; vagyis midőn ezt Isten sugalma, kinyilatkoztatása folytán tennünk kell. Ki nem látja, hogy itt az élet kioltása az önfeláldozás határaival ölelkezik. Azonban *íß: Ágoston* kimondhatatlan óvatossággal és körültekintéssel jár el, és a *vallási ábránd, a képzelet csalfa játéka, az önámításnak* jogosulatlanságát keményen hangsúlyozza e szavakkal: „Aki tehát tudja, hogy önmagát meggyilkolnia nem szabad, tegye azt, ha az parancsolta, kinek parancsszavát megvetnie nem szabad; csak tudja meg, ha vajjon az isteni parancs valamely bizonytalan körülmény miatt nem kétes-e?”⁴⁾ Hogy azonban meggyőződését, tanainak helyes értelmét velünk megismertesse, ily szavakra fakad: „*Azt ismételve mondom, állítom, és minden tekintetben helyeslem, hogy senki se vessen magának véget önkényes halállal, így mintegy kerülve a múltékony bajokat, nehogy az örökkévalókba essék; sem más bűnei miatt, nehogy akkor igen súlyos tulajdon bűne kezdje fertőzteni, kit addig idegen bűn nem szennyezett be; sem saját elkövetett bűnei miatt, melyek nagyon is szükségessé teszik az életet, hogy azokat bűnbánat által jóvá tegyük; sem mintegy a halál után remélt jobb lét kívánatától ösztönöztetve, mert a halál után remélt jobb lét saját haláluk okozóit be nem fogadja.*”⁵⁾

¹⁾ L. c. Lib. I. c. 21. — ²⁾ L. c. c. 26. — ³⁾ Quid si enim hoc fecerunt, non humanitus deceptae, sed divinitus praeceptae; nec errantes, sed obediens. L. c. — ⁴⁾ L. c. Lib. I, c. 2G. — ⁵⁾ L. c.

Midőn pedig e kérdést tárgyalja: Vajjon a bűn elkerülése miatt kívánatos-e az öngyilkosság? fejezetét így zárja be: „*Ha az öngyilkosság valamely esetben alapos helyén lenne, úgy kétségkívül ennél alaposabb nem található. Minthogy azonban es sem áll, tehát egy esetben sincs helyén.*”¹⁾ Ő tehát feltétlenül kárhoztatta, az öngyilkosságot.

80. *Ágoston*, mint minden egyéb, úgy az öngyilkosságkérdésében is a keresztény erkölcsiség meghamisítatlan tükrét adja. Valamint a forrásból eredő csermelyek idegen tartományokba érve hatalmas folyókká dagadnak; úgy folytak sz. *Ágoston* tanai is *Jézus* végtelen bölcsességének forrásából, és bejárván a keresztény világot, mindenütt áldásos befolyásukat gyakorolva egyetemes érvényre emelkedtek. Sz. *Ágostonnak* az öngyilkosságban megállapított tételei világító toronyhoz hasonlók, mely a hittudomány és. az erkölcsstan terén megvilágítja a biztos ösvényeket.

III. Fejezet. Az egyháztól elszakadt hitfelekezetek.

Az apostolok által terjesztett, az egyházatyák által fejlesztett tanok nem mindenütt maradtak eredeti tisztaságukban. Míg egyrészt a keresztény hívők erényességüket szigorúan megőrizve a Megváltó példájára a lemondások legmagasztosabb nemét gyakorolták, sőt a vérengzések és üldözések korában lelkesedve az önfeláldozások nemes eszméjeért hitüket életök odaadásával, vértanúságukkal szentesítették; addig másrészt az első századokban oly téves irányok kezdtek felszínre merülni, melyek távolról sem tekinthetők *Jézus* egyháza kisu-gárgzásainak, mert azokat a vak szenvedély alkotta,

A Illik században, főleg *Perzsiában* sajátosságos hitfelekezet alakult, melynek őrült tanai felette nagy befolyást gyakoroltak a test erőszakos lerontására. A *manicheusok* az emberi testet a sötétség birodalmából származtatták, és mintegy börtönnek tekintették, melyben Isten egy része van elrejtve.²⁾ Ennélfogva megakadályozták a gyermek fogamzását, nehogy az isteni állag a testhez bilincseltség.³⁾ A hús, a test iránt való gyűlöletük oly magas fokra emelkedett, hogy azt a leg-rútabb erkölcsstelenségek gyakorlása által lerontani iparkodtak. Az emberi gyarlóság e visszariasztó tévelyét még feltűnőbb

¹⁾ L. c. c. 27. – ²⁾ *S. Aug. Contra Manich.* c. 45. tom. VIII. p. 569 – *De Mer.* c. 46. p. 35. – ³⁾ *Be haer.* c. 46. p. 37.

mérvben üzték a *manicheusokból* kivált *patricianusok*¹⁾ és *priscillianisták*²⁾ *Spanyolországban*, kik közül számosan csak azért lettek *öngyilkosokká*, hogy az utált hústömegtől végkép szabaduljanak,

Afrikában *Donatus* áldástalan törekvései egy hitfelekezetet, a donátistákat létesítették, kiknek örjögésig emelkedő dühe páratlanul áll az egyháztörténelemben. A vad ösztön lázadásra sarkalta őket a törvényes hatalom, a felsőbbség képviselői ellen. *Konstantin* e visszaéléseket megszüntetni akarván, a kemény rendeletek végrehajtásával *Ursaciust* bízta meg. A lázongások hatványozása azonban *Konstantint* arra bírta, hogy hatalmát a legnagyobb szigorral érvényesítse. E körülmény a pártütőkben a szenvedély tüzét iszonyúan élesztette. Csoportosan járták körül *Numidia*, *Mauritania* vidékeit, (miért is *circumcelliones* vagy *circelliones* nevezetet nyertek,) mindenütt üldözve a katolikus egyház híveit, a rabszolgákat úraik ellen lázítva, a szegényeket pártfogásukba véve, tüzzel vassal folytatták pusztításaikat. E vérengző csapat, mely marok iránt oly vérfagyasztó kegyetlenséget követett le, hogy tanúsíthatott volna önmaga iránt szelidebb bánásmódot! Botrányaikat tetézték az *öngyilkosságok*³⁾ sűrű példáival.

A vallás az ember legszebb kincse, legmagasztosabb birtoka, mely felemeli őt a múlandóságok köréből egy természetfeletti világkörbe, mert nemesíti gondolatait és érzeményeit. Azonban a rossz akarat vagy bűnös könnyelműség ezzel is visszaélhet, és a leggyászosabb gyümölcsöket teremtheti belőle. *A vértanúság szorosabb értelemben az erények azon neme, mely csak a katolikus egyház különös birtoka, sajátos dicsőfénye;* mihelyt az egyház kebelétől elszakadunk, önfeláldozásunk a vértanúság jellegét elvesztette. A vértanúság nem a halálnak öntudatos előidézése, hanem ennek az üldözőktől való békés elfogadása, eltűrése hitünk, Isten iránt való szeretetünk igazolására. A nevezett dühöngő felekezet főleg e kettős szempontot nem méltatta figyelemre. Midőn a *circumcelliones*-ek az egyház kebelén kívül táplálták a vértanúság után való vágyat,⁴⁾ csak egyszerű vallási rajongóknak tűntek föl. Hová vezette őket a felvert képzelem, a fölizgott szenvedély? A legszonyúbb bűnök ösvényén eljutottak azon pontig, *hol az eltévedt szellem az öngyilkosságot a vértanú-*

¹⁾ Ibid. c. 71. p. 42. – ²⁾ Sambia et dapibus nutriunt corpora sua, ut céleri motu proficiant ad perditionem. *Ambros. Cymm. in Epist. ad Tim. oth.* I. c. 4. – ³⁾ *De haer.* c. 69, tom. VIII. p. 43. – ⁴⁾ *De baptismo contr. Donat.* Lib. II. c. X. n. 15. tom. IX. p. 136.

sag magasztos mesébe öltözteti. A rajongók az öngyilkosok hulláit a vértanúság szent tiszteletében részesítették,¹⁾ és az öngyilkosságok évfordulóit ünnepelték.²⁾ Ily ferde érdemnyben vett vértanúság élesztette szenvedélyeiket és ők az öngyilkosságot érdemes, erényes tettnek tekintve csoportosan ölték meg magukat.³⁾

Örjögő gyilkolásaikat *Baziás* példájával akarták indokolni, kinek öngyilkosságát szeréntök a sz. írás is nemes halálnak nevezi. Sz. *Ágoston*⁴⁾ megdönthetlen érvekkel tette ezt nevetségessé; azonban a szenvedélyek rontó játékában az észnek jogosultságát el nem ismerték. Sokszor azért is ölték meg magukat, hogy elkövetett bűneiket önmagukon megtorolják, és töredelmet gyakoroljanak. Legszokottabb volt náluk a meredek hegyekről való rohanás.⁵⁾ Bárkit iparkodtak rábeszélni, hogy életének véget vessen.⁶⁾ Némelykor másokat kényszerítettek, hogy őket megöljék, és ilykép vértanúságot szenvedhessenek. A vonakodókat ajándékokkal vesztegették meg, hogy óhajukat teljesítsék; ha pedig valaki örült sürgetésüknek engedni nem akart, halállal lakolt. Azonban természetellenes céljukat könnyebben elérendők a pogányok oltárait lerombolták, bálványaikat feldúlták, kik a háborítókon iszonyú boszút álltak. Ily érzéklázító körülmények között véltek érdemeket szerezni a vértanúság dicskoszorújára.

E vallási rajongásnak fájdalom! idővel egyes remeték is hódoltak, kik a keresztény önmegtagadás erényét gyakorlandók más kárhozthatandó végletbe mentek át. A bűnbánók meg nem elégedtek az önsanyargatás azon nemeivel, melyeket a kereszténység szelleme sugalt, a természetes ész megengedett, az erkölcsi öntökélyesedés eszméje sürgetett. A gyökér és vízzel való táplálkozás, a legszigorúbb böjtölés, a

¹⁾ Omitto furem Circumcellionum, et precipitator um ultro cadaverum cultus sacrilegos et profanos. *Contr. Petii. Lib. I. 24. tom. IX. p. 257.* Nonne tolerantur ab eis caedes et inedia Circumcellionum, qui sunt veneratores praecipitatorum ultro cadaverum . . . *Epist. 43. c. 8. n. 24. torn- II. p. 171.* – ²⁾ *Contra Parmen. Lib. III. c. VI. η. 29. tom. IX. p. 106.* – ³⁾ Qui faciunt opera latronum et daemonum, et gloriam sibi vindicant martyrum. *Contra Gaudent. Lib. I. c. 27. n. 31. tom. IX. p. 724.* – Cum vivatis ut latrones, mori vos jactatis ut martyres. *Contr. Petil. Lib. II. c. 83. n. 184. tom. IX. p. 315.* – ⁴⁾ *Epist. CCIV. ad OuJcitiium n. 6. 7. 8. tom. II. p. 941 – Contr. Gaudent. Lib. I. c. 31. n. 36- 40. tom. IX. p. 728-731.* E tárgyát alább III. rész. V. fejj. 3. pont. tüzetesebben vizsgáljuk. – ⁵⁾ *De ha er. c. 69. tem. VIII. p. 43.* – ⁶⁾ *De haer. c. 69.*

kopár sivatagokon való állandó tartózkodás, a rontó elemekkel való törhetlen küzdelem nem szabott határt túlszorongó képzelműeknek. Ők mértékletlen vágyaikkal tovább akartak menni. Midőn pedig emeletüknek lassú megtörésével, testi erejüknek hosszadalmas elzsibbasztásával be nem érték, a testtől a szükséges táplálékot, éhség, kötéllel, a mélységbe való ugrással vetettek véget életüknek. *Nas. Gergely* elkomorult kedélylyel sóhajt fel egyik költeményében a keresztény szellem, az erkölcsi érzületnek e gyászos sülyedése ellen.¹⁾

Egyesek e visszaélést túlságosan sötét színekkel festették. Sőt történeti ferdítésektől sem irtóztak, mert e bűnt ama kor szerzeteseire általában terjesztették ki. Pedig jól jegyezzük meg, hogy e szomorú tény kevés kivételt kivéve csak azoknál fordult elő, kik közelebb álltak a fentebb nevezett elszakadt rajongó hitfelekezetekhez, mint a keresztény egyházhoz, mely e bűnt mindig kárhoztatta.

E visszásságok csak emberi gyarlóságaink megerősítésére szolgálhatnak, mert az elfajult emberi akaratok gyümölcsei voltak, melyeket a kereszténység áldásos befolyása eliens úlyozott. Az erkölcsi világ olyan, mint az ég, mely ha még oly derült is. soha sem ment apróbb fellegetől. Azonban soha se feledjük, hogy csak az emberek romlottsága csalja a felhőket az égboltozatra.

IV. Fej. Zsinatok és egyházi-jog.

Az előbb fejtegetett visszaélések, melyek az egyháztól elszakadt egyes hitfelekezetek kebelében, sőt a vallási ábrándnak hódoló némely hívők között is felmerültek, majd szélesebb körben terjedtek, szükségessé tették a legnagyobb tekintélynek, a római anyaszentegyháznak ítéletét, nyilatkozatát. Az egyházi zsinatok emiatt a hívőknek időközönként

¹⁾ Cfr. *Ad Hellenium pro monachis exhortatorium*:

Quod si illo, quia rem nescit mortem collaudat

(Subjungit): Moriuntur alacriter varus mortibus;

Alii sua ipforum manu, et ventris necessitate (inedia);

Alii scopulis, et barathris, et laqueis,

Martyres veritatis; et a bello

Ac luctuoss, hac vita gaudent se abseedere.

Parce, Christe rex, piis animabus insanientibus,

Instar equi victoris, qui ultra metam

Procul eifert genua sua, pedibus celerrimis confidens,

Nee frenis intra coërcetur.

Edit. Migne. n. 1001. v. 99-109. tom. III. p. 1459.

üdvös határozatokkal szolgáltak, melyek egyenkint és együttvéve az öngyilkosság határozott kárhoztatásának tekintendők. Mindenütt azon elv lép előtérbe, hogy az öngyilkosok; miután Isten jogai ellen iszonyú mérvben vétének, mint az egyház kebeléből kiközösítettéknek tekintendők és nem méltók arra, hogy a hívőket megillető végső tisztességben részesíttessenek, vagy értők imák mondassanak.

Az öngyilkosok e büntetését legelőször a *II. orleansi* zsinat rendelte el 533-ban szigorúan megtiltván, hogy azokról az imákban megemlékezzenek.¹⁾ Még világosabban nyilvánította szándokát a *II-ik bragai* zsinat 563-ban, midőn a fegyver, mérge, kötél által vagy bármi más módon lett öngyilkosokról való megemlékezést, sőt ezeknek a szokott, ünnepélyes eltemettetésüket megtiltotta.²⁾ Az *auxerre-i zsinat* 578-ban indítatva érezte magát az öngyilkosok eme büntetését újólág elrendelni.³⁾

Úgy látszik, az idő haladásával arányosan emelkedő romlottság az egyháznak még szigorúbb intézkedéseit tette szükségessé, mert a *XVI-ik toledói* zsinat 693-ban az öngyilkossági kísérletet is büntette s pedig 2 havi kiközösítéssel.⁴⁾ A *III-ik valencei* zsinat 855-ben a párbaj vívókat is az öngyilkosok közé sorolta, s azért ezeknek hasonlóképen megtagadta a tisztességes temetkezést.⁵⁾

¹⁾ Oblationes clefunctorum, qui in aliquo erimine fuerint interempti, recipi debere censemus, si tamen non ipsi sibi mortem probentur propriis manibus intulisse. *Gönc. Aurél.* II. can. XII. Apud *Labbei.* Venet. 1728. tom. V. p. 928. – ²⁾ Placuit ut, hi qui sibi ipsis aut per ferrum aut per venenum aut per praecipitium aut suspendium aut quolibet modo violentam inferunt mortem, nulla pro illis in oblatione commemoratio fiat, neque cum psalmis ad sepulturam eorum cadavera deducantur. *Concil. Bracarense* II. can. XVI. Ibid. tom. VI. p. 522. – ³⁾ Quicumque se propria voluntate in aquam jactaverit, aut collo ligato se suspendent, aut de arbore praecipitaverit, aut ferro percussent, aut qualibet occasione voluntariae mortis se tradiderit, istorum oblata non recipiantur. *Condi. Autisiodor.* can. XVII. Ibid. tom. VI. p. 645. – ⁴⁾ D-uorum mensium spatio, et a catholicorum collegio, et a corpore ac Christi sanguine sacro manebit omnimodo alienus. *Goncil. Toletan.* XVI. cap. IV. Ibid. tom. VI. TI. p. 61.-⁶⁾ Hie vero, qui occisus fuerit tamquam *sui homicida* et propriae mortis spontaneus appetitor a dominicae oblationis commemoratione habeatur alienus, nee cadaver ejus juxta sanctorum cononum decretum, cum psalmis et orationibus ad sepulturam ducatur. *Concil. Valent.* III. can. XII. Ibid. tom. IX. p. 1156– 57. – Stäudlin mint másutt, úgy itt is előállt egy hibás adatával, melyet a plágiumokra hajlandó német írók nyomban átvettek. Azt állítja i. h. 112. lap, hogy az esztergomi zsinat (1114. és cap. IX) az öngyilkosokat a temetés megtagadásával büntette. A nevezett zsinat határozata csak az általában excommunicáltakra vonatkozik, és az öngyil-

Hazánkban az 1858-ban tartott, esztergomi tartományi zsinat tárgyalásainak egyik kiváló pontját képezte a feltűnő mérvben szaporodó öngyilkosságok kérdése. Azon szempontból kiindulva, hogy a papság magasztos hivatalánál fogva minden lehetőst elkövessen e terjedő mételey meggátlására, üdvös irányeszmeket jelöl ki a hívek oktatása s megnyugtatására. Kiválóan sürgeti, hogy a hívek minél tüzetesebben ismer- tessenek meg a lélek halhatatlanságának, az isteni gondvi- selés, az emberi rendeltetés, a keresztény türelem, a töre- delem szentségének, a földi nyomorok rövid tartamának és az örök büntetésnek igazságaival.¹⁾ Továbbá meghagyja, hogy az öngyilkosokra szabott egyházi büntetések szigorú lelkiismeretességgel végrehajtassanak,²⁾ és *kivétel* csak ott engedhető meg, hol az öngyilkosnak örültsége, vagy is a. beszámítást kizáró állapota kétségtelennek bebizonyul.

Erős meggyőződésünk, hogy az 1870-ben megakasztott vaticani egyetemes zsinat, mihelyt a mostoha viszonyok né- mileg megváltozván nagy jelentőségű feladatának teljesítésére ismét vállalkozhatik, az öngyilkosság büntetésére vonatkozó- lag új rendszabályokat fog alkotni. A megromlott erkölcsi érzületnek e tekintetben való nemesítése és javítása korunk egyik szembeszökő követelménye. Az egyház intó szózata mindig elhangzott a keresztény népek közt, midőn ezek az erkölcsi eltörpülés visszariasztó jelenségeit tüntették fel; azért nem fog az elmaradni most sem, hogy a fásult lelkeket megrendítse, öntudatra ébreszsze. Ki életében nem tartozott az egyház kebeléhez, nem méltó arra sem, hogy halála után annak kebelében róla megemlékezzenek.³⁾

Az egyházi zsinatok által kijelölt elveket keretébe fo- gadta az egyházjog is. *Gratián* leginkább a sz. *Ágoston*⁴⁾ és a *Iragai* zsinat⁵⁾ útmutatásaihoz alkalmazkodott. *Wächter* téved,⁶⁾ midőn azt gondolja, hogy *Gratián* a nevezett egy- házatyának az öngyilkosság bűnével szemben tanúsított szigorát sz. *Jeromos* véleményével enyhíti, ki ezt el nem ítélte, ha a szüzeség erénye veszélyben forgott.⁷⁾ Már

kosokat meg sem említi. V. ö. *Péterfy*. Concil. in Reg. Hung. celebrata. Viennae. 1742. tom. I. p. 55. et. *Szvorényi*. Synopsis Décret. Synod. Yes- primii. 1807. §. IV. c. 9. p. 8.

¹⁾ Décret, et acta Cone. prov. Strigoniesis. an. 1858. Pestini. 1859. tit. VIII. §. 1. De morib. pop. p. 102-103. — ²⁾ L. c. tit. IX. §. 6. De Coem. et sepult. eccl. n. 4. p. 130. — ³⁾ *Gaus*. XXIV. quaest. 2. c. 3. — ⁴⁾ Caus. XXIII. quaest. V. c. 9. 10. — ⁵⁾ Caus. XXIII. qu. V. c. 12. — ⁶⁾ *Eevis*. d. Lehre v. Selbstmord i. h. 637. — ⁷⁾ Caus. XIII. qu. V. c. 11.

fentebb (193. lap.) bizonyítottuk be, hogy *Jeromos* e kivételes esetet el nem fogadta. Sőt az egyházjog tüzetesebb megtekintése után meggyőződhetünk, hogy annak szelleme e kivételes esetben is kárhóztatta az öngyilkosságot. Ezt bizonyítja főleg *IX. Gergely* decretaliainak egyik helye, mely szerint egy leánynak, ki a szüzeségét veszélyeztető üldözés elől menekülvén a hidról leesett és a hullámok között halálát lelte, csak azért engedtetett meg az egyházi szertartásokkal való temetkezése, mert az nem *önkéntesen* ugrott a vízbe, hanem csak *esetlegesen* esett bele.¹⁾

Az egyházi jog szigorú tilalma folytán a fent nevezett esetet (őrültség) kivéve, az öngyilkosokat mai napig sem szabad eltemetni a szokásos szertartásokkal.

V. Fej. Aquinói szt. Tamás (1225–1274.)

Egyrészt az egyházatyák szereplése, másrészt ama hitfelekezetek óta a keresztény skolasztikusok fellépéséig alig találkoznak valami figyelemreméltó mozzanattal, mely tekintve az öngyilkosság kérdését, érdeket kelthetne. Sőt e tekintetben a skolasztikusok tudományos törekvései sem bírnak jelentőséggel, kivéven *sz. Tamás* feltűnését, ki „*Summa theologiae*” című széles körű művének keretébe az öngyilkosság kérdését is befogadta. *Sz. Tamás* e kérdést erkölcsbölcseleti szempontból oldja meg, és mi mély tudománnyal megállapított érveléseinek annál nagyobb fontosságot tulajdonítunk, mennél inkább vagyunk meggyőződve, hogy a szentéletű tudós az egész tudományos világ előtt nagy tekintélyre tett szert. *Sz. Tamás* a bölcselet azon irányának követője, mely *χαρ εἰσοψ* *Aristoteles* álláspontjaira helyezkedett. Már ebből is sejthetjük, hogy valamint az ó kor e nagy szellemű bölcseste, úgy *sz. Tamás* is feltétlenül kárhóztatta az öngyilkosságot. Csakhogy míg az előbbi tisztán természetes eszére támaszkodva, az utóbbi az ész követelményeit a kereszténység szellemével összhangzatba hozva folytatja indokolásait.

Az öngyilkosságot főleg hármasszempontból ítéli el.

¹⁾ Quocirca mandamus, qtiatenus cum illa non sponte praecipitaverit se de ponte, sed (sicut superius est expressum) casu ceciderit, corpus ejus tradi facias Ecclesiasticae sepulturae: praesertim cum ex honesta causa fugisse noscatur, et cui communicabatur viventi, communicandum sit iam defunctae. *Greg, Pap. IX. Beeret. Cf. cap. 11. (ex parte) III. 28. de sepult.*

1. Minden lény természetnél fogva szereti önmagát. Ezen önszeretetnek kifolyása pedig, hogy minden lény természeténél fogva föntartja magát, biztosítja életét, és a veszélyes külbefolyásoknak ellenáll. Azért vét az öngyilkos természeti hajlama és az önszeretet ellen; minélfogva az öngyilkosság mindig halálos bűn, merénylet a természeti törvény és önszeretet ellen.

2. Minden rész, úgy amint van az egészé. Bármely ember a társadalomé, s pedig úgy a mint van a társadalomé. Ennélfogva az öngyilkos jogtalanságot követ el a társadalom ellen.

3. Az élet Isten ajándéka, s az ezzel való rendelkezési jog azt illeti, ki őt és eleveníti. A ki tehát magát életétől megfosztja, vét Isten ellen, valamint vét az úr ellen, ki ennek szolgáját megöli, és valamint vét az is, ki másnak jogát bitorolja.¹⁾

Így tehát *st. Tamás* az öngyilkosságot Isten, a társadalom és önmagunk ellen elkövetett bűnnek ítéli el. Az időközönként felmerült ellenérveket bölcsészeti élel és alapos készütséggel rontja le, melyeket azonban itt mellőzünk, mert ezekkel munkánk tartalmában még felette sokszor fogunk találkozni.

A sz. atyák megállapított elvei, az egyháznak tana, úgy a mint ezekkel megismerkedtünk, azon tudományos törekvéseknek szolgáltak alapul, melyeket a keresztény erkölcsstan tekintélyei az öngyilkosság kérdése körül mostanig kifejtettek. Mi tehát e téren az egyház részről újításokat hasztalanul keresnénk. Az egyház tana most is az, ami volt a kereszténység első századaiban és a középkorban.

*

*

Ezek után ismét a pogány kor jellemezésében követett rendszerünkhöz folyamodunk vagyis vizsgálni fogjuk az egyes nemzetek tudományos légkörében előtérbe lépő tüneményeket, hogy kitűzött feladatunkat teljesítsük. Megjegyzendő azonban, hogy óvakodni fogunk egyrészt az egy és ugyanazon irányok méltatásának ismétlésétől, másrészt a jogi viszonyok érintése után csak az e téren kimagasló tekintélyek vagy feltűnést előidézett művek fejtegetésébe illetőleg megítélésébe bocsátkozunk.

¹⁾ 2. 2. quaest. 64. art. 6.

VI. Fejezet. Az „angolok.

Különös hogy az angolok között, kik oly makacsul őrzik vallásuk törvényeit, az öngyilkosság már régóta oly felette gyakori jelenség. Sokan bámulják az angolok hidegvérűségét, fagyos nyugalmit és ezért annál bajosabban ismerik fel e tünemény okait, mely rendszerént otthonosabb a heves természetű s véralkatú nép-fajoknál. Azonban aligha tévedett *Szemére Bertalan*, midőn e nép jellemét festve kimondá, hogy „*az angol hidegség mesterséges*”. Alig van nemzet, mely a vakmerő kalandok és vállalatokban oly kedvet lelne. A legveszélyesebb fogadások és építkezések eszközlői még napjainkban is az angolok. Nem bizonyítják-e ezek a természet heveségét? A vallásbeli szigor, a törvény iránt való tisztelet mérsékli ugyan, de le nem győzi ezt.

Mások Angolország borongó, ködös éghajlatára hivatkoznak. De menjünk fel a még magasabban fekvő ridegebb tartományokba, ott feltűnően gyérebbe e bűn. Itt is csak a társadalmi életben kell keresnünk a kulcsot e rejtély megfejtésére. A kevélység, a kincs-szomj, a múlt vérengző forradalmi stb. mint ezt alább látni fogjuk, szorosabb összefüggésben vannak e mételey terjedésével.

Ily viszonyok között- okvetlen szükséges volt, hogy az angol kormány minden eszközt megragadjon e bűn fékezésére. S valóban alig intézkedtek a törvények Európában oly szigorral, mint épen itt. ¹⁾

Már *Edgar* (959-978) a kánoni törvények értelmében elrendelte, hogy aki fegyverrel, vagy az ördög incselkedése folytán életének véget vet, a szokott szertartások nélkül temetessék el, és érte misék se mondassanak. ²⁾ Utóbb már oly törvénnyel találkozunk, mely az említett büntetésen kívül az öngyilkosok jószágainak lefoglalását és a szegények között való szétosztását parancsolta. E szigort hármas szempontból indokolták: a) mert az öngyilkos, királyt egy polgártól megfosztja; b) a fenálló rendet zavarja c) és rász példát nyújt. ³⁾ Mindamellet az angol büntető-törvények sem érték el a tökély eszményét; mert míg az öngyilkosok iránt kemény bánásmódot sürgettek, addig az öngyilkossági kísérleteket figyelmen kívül hagyták.

¹⁾ *Blackston* (Comm. Cod. Crim. cap. 14) nyomán ugyanígy vélekedik *lagliabue*. i. h. 212 – ²⁾ *Baurohauer Disquisit. etc.* 1. c. p. 94 – ⁴⁾ *Ibid.* p. 99. – *Stäudlin* i. h. 118. lap.

I. D o n n e .

Ennek dacára méltán nem csekély megütközést, sőt feltűnést okozott *Donne* műve.¹⁾ A nevelés és a higadtan gondolkodónak méltatlankodását felkeltő tévelyeknél, melyek e munkában fel vannak halmozva, nekünk is meg kell állapodnunk; mert alig ismerünk terméket, mely többet rontott volna az irodalom erkölcsi irányán. Az alkalmazott érvelések, az erőltetett fordulatok, a változatos gondolat- és képek tudományos alakba vannak öntve, s ez keltette fel a könnyen hívők, a kislelkűek érdekeltség és rokonszenvét. *Donne* compilációi, *j melyekben a szentek, vértanúk és az Üdvözítő életének mozzanatait sem vonakodik aljas célokból kétes világba helyezni, alapul szolgáltak az új *Heloise* szerzőjének is.

Szerző képtelenségei három csoportra oszthatók. Az első a *természet*, a második az *ész*, a harmadik *Isten* törvényeit öleli” fel. Mi is e hármasszempontról vesszük rövid vizsgálat alá *Donne* művét.

Az olvasó ugyan joggal fogja kérdezhetni, érdemes-e ily szánakozó mosolyt gerjesztő sophismák cáfolatába bocsátkozni? Igaz, az öngyilkosságra vonatkozó szakmunkák többnyire csak egyszerűen elősorolják, vagy hallgatással mellőzik ezeket. Ez eljárást célszerűnek tartanak mi is, ha nem emlékeznénk *Geaume* szavaira: „Mai napság már nincs oly badarság, melyet ha sokáig hangoztatták a tömeg előtt, valaki el nem hinne. „Elégséges-e a szörnyű tévtanokat csak a maguk meztelenségében bemutatni vagy legfeljebb *jezsuitafogásoknak* bélyegezni, mint ezt Stäudlin tévé?³⁾ A tévelylyel, hogy csábító erejét tönkre tegyük, szembe kell állítani az igazságot. Teszünk tehát néhány csak rövid megjegyzést *Donne* tévelyekre is, ki:

I. mindenelőtt a természeti törvényből származtatja le tételeit, melyekben az általunk több helyütt fejtegetett tévelyekkel találkozunk.

II. Az *ész* törvényeinek jelentőségét tárgyalván kifejti, hogy azok a természettörvénnyel teljes összhangzásban állanak. Itt is feltűnő *Bonne* elfogultsága, mely őt a józan érvek lerontása s az ész indokolatlan bálványozás ára indítja. Mindazáltal bevallja, hogy az ész törvénye a polgári vagy az

¹⁾ V. ö. a függelék. — ²⁾ *Bluröder* így nevezi *Donne* művét. i. h. I. k. 139. lap. — ³⁾ I. h. 120-150. lap.

emberek által hozott bármintemű rendeletekben, az egyes iskolák vagy tekintélyek tételeiben tökélyesen nem nyilatkozik. Eltekintve ezektől mégis súlyt fektet a büntető-jog határozataira, mert szerénte a polgári törvények még leginkább közelítik meg az ész-törvényt, és ezekből is lehet bebizonyítani az öngyilkosság jogosultságát. Futó pillantást vet:

a) a *római törvényekre*, melyek nem az öngyilkosságot sújtották a vagyonekobbzás és a tisztességes temetésnek megtagadása által, hanem az azt megelőző egyéb vétségeket;

b) a *kánoni*, s különösen a fentebb idézett *bragai zsinat* határozatára, melynek hasonlóan nem volt célja, hogy az öngyilkosságot büntesse, hanem csak ennek gyakoribb jelenségeit megakadályozza, s ettől visszariaszson;

c) az előbb jelzett *angol törvényre*, melynek alkotására nem az öngyilkosságnak bűnös volta, hanem azon felfogás szolgáltatott alkalmat, hogy az öngyilkos kárt okoz az államnak;

d) végre hivatkozik *egyéb népekre*, melyeknél az öngyilkosság gyakrabban jelentkezővén szintén büntető-törvények voltak, melyeknek azonban csak oly jelentőséget tulajdonít, mint más p. o. a szeszies italok, uzsora, vagy bármintemű kihágásokra terjedő tilalmaknak. *)

Bonne itt sajátóságos ellenmondásba esett. Megengedi, hogy az egyes polgári törvények megközelítik ugyan a csalahatatlan ész törvényét, de ennek tökélyetes visszfényéül nem tekinthetők, vagyis, hogy ezek a tévely lehetőségét ki nem zárják, és mégis ezekből csalja ki a megdönthetlennék vélt alapot, melyre okoskodásait helyezi. Az ész-törvény szükségképen megfelel a természet törvényének is, mert mindkettőből nyilatkozik az örök forrásból eredő igazság; de ebből nem következik, hogy az emberi ész alkotásai a legjobb akarattal szövetkezve tévedésnek alávetve ne legyenek. *Donne* azonban jóakarataról sem győzhet meg minket, mert öntudatos ferdítésekben is sínlődik.

Az a) alatt mondottakat elfogadjuk, a már kifejtett s bebizonyított megszorítással,²⁾ hogy t. i. a római jog kezdetben az öngyilkosságot, mint erkölcsileg rosztat büntette, és csak későbbben, a stoicismus befolyása folytán hagyta figyelmen kívül annak erkölcstelen jellegét.

b) A *bragai* zsinatra vonatkozó rágalom alig említésre méltó. Az öngyilkosság a kereszténység szellemével iszonyú

¹⁾ *Stäudlin* I. h. 134–136. lap. – ²⁾ V. ö. fentebb. 166. lap.

ellentétben áll; annak bűnét nem csak a *bragai*, hanem ép ily értelemben minden egyéb fentebb (202. stb. lap.) idézett zsinat is kárhoztatta. ¹⁾ Ily állításra csak az képes, ki az egyházi zsinatokat vagy egyszerű rendőri gyűléseknek, vagy célnélküli játékoknak tartja.

A c) d) alatt alkalmazott érvelés bírhat némi alappal, mert a kormányok az öngyilkosság korlátozását célzó törekvéseikben mint p. o. korunkban, úgy a régi időkben is tisztán anyagi szempontoknak hódolhattak; bár épen az angol állam *Edgar* idejében kivételt látszik képezni. Az utóbbinak rendeletében „az ördög incselkedése”-féle kifejezés és a kánonokból kölcsönzött szellem csak igazolhatják állításunkat. De ha *Donne* véleményét feltétlenül is elfogadnák, még akkor sem következtethetnénk az öngyilkosságnak jogosultságára s ennek az ész törvényével való összhangzására. Ha a polgári törvények egyszerű rendőri kihágások közé sorolják is az öngyilkosságot, és ezt nem is tekintik erkölcstelen tettnek, következik-e ebből, hogy az öngyilkosság észszerű vagy erkölcsös?

III. *Donne* végre az isteni törvényekre tér át, melyek szerénte sehol sem tiltják az öngyilkosságot. Végig haladván a sz. íráson és az általunk már szórványosan alkalmazott idézeteken, mindenütt ama meggyőződésének ad kifejezést, hogy azokból az öngyilkosság bűnére következtetni nem lehet. E zavart gondolkodásmód számos jelei említésre sem méltók.

V. ö. alább. III. rész. VIII. II. fejezet. Ellenvetések.

Hume D a v i d (1711-1776.)

Az angol könyvpiac a múlt század vége felé egy különös munkával gyarapodott.²⁾ A közvélemény *Hume* személyében ismerte fel a szerzőt; bár ezt a feslett erkölcsű bölcsész, életében soha sem vallotta magáénak. Sőt *Stäudlin* szerint *Hume* sem óhajtotta ennek kiadását, mert nem akarta hírnevét veszélyeztetni oly művel, mely az öngyilkosság védelmére kel és ilykép nemzetének úgy is túlságos mértékben jelentkező gonosz hajlamát ápolja. A műnek, mely állítólagos szerzőjének halála után látott napvilágot – kárhozatos szelleme teljes összhangzásban van *Hume* egyéb irataival, melyeket Edinburgból Franciaországba való átköltözködése után (1763)

¹⁾ V. ö. Egyházi zsinatok, fentebb 204. stb. lap. – ²⁾ Essayson the suicide stb. V. ö. a függelékét *Hume*. – ³⁾ I. h. 153. lap.

írt, midőn *Rousseauval* megismerkedett. E mű az öngyilkosság jogosultságát minden gondolható szempontból védi, s ritka rősz akaratról tanúskodik. De megjelenése után rögtön következett egy névtelen cáfolat is, mely csakhamar lefordítottat németre. ¹⁾ Mi az utóbbinak nyomán bocsátkozunk *Hume* némely tévelyének rövid taglalásába, hogy így egyszerre mindkét termék beltartalmával ismertessük meg a t. olvasót.

I. „Az öngyilkosság nem sérti Isten iránt teljesítendő kötelmeinket.” *Hume* e tételt csak álokoskodásokkal iparkodik bebizonyítani.

II. A II-ik rész tárgyát képezi e tétel: „m öngyilkos nem vét a társadalom ellen.” *Hume* főleg e részben az érvelés hiányát éles guyyorral akarta pótolni, melynek bemutatása csak időfecsérlés volna.

III. *Hume* végre a harmadik részben e tételt iparkodik bebizonyítani: „az öngyilkos nem sérti az önmaga iránt tartozó kötelmeket.” Az itt fölhalmozott sophismák célpontját alkotja a földi nyomornak tudata s terhe, melyből való szabadulásra az öngyilkosság nyújtja a legbiztosabb eszközt. Ez ama régi érv, melylyel a pogányok bölcsészetében oly gyakran találkoztunk. Ezt az ismétlés kikerülése végett itt mellőzvé az olvasót külön külön fejezetekre utaljuk, ²⁾ hol *Hume* balga ellenvetéseire is kitérünk.

III. G i l d o n

a köznapiságon felülemelkedő költő, ki az irodalom terén gyakran *Lindamour* név alatt szerepel, hasonlóan az öngyilkosság bűne mellett fogott fegyvert. Erre *Blount Károly* barátja szolgáltatott alkalmat, ki (a feletti bánatában, hogy saját hűgát nőül nem vehette,) 1693-ban golyót röpített át agyán. Ez öngyilkos egyik hátrahagyott iratának kiadására vállalkozván, a bevezető részben ennek rűt tettét a lelki erő gyengeségének színezetével ruházta föl, és védte. -³⁾ E mű inkább csak a régibb sophisticated ellenvetések ismétlésének tekinthető, mint ezt *Mendelsohn Mózes* válaszaiból láthatjuk, melyeket alább bemutatunk. ⁴⁾ *Gildon* mindazonáltal tiszteletet és elismerést érdemel, mert tévtanainak alaptalansága s gonosz hatásáról meggyőződév, azokat a tudományos világ előtt ünnepélyesen visszavonta. ⁵⁾

¹⁾ Drei Untersuchungen etc. V. ö. a függelék. A névtelenek. -

²⁾ V. ö. alább III. rész. I. fej. III. pont. - ³⁾ V. ö. Miscellaneous Works. Lond. 1695. - ⁴⁾ V. ö. alább IX. fejezet. 4. pont. ⁵⁾ - The deits stb. v. ö. a függ. *Gildon*.

Az erkölcsi érzületet sértő irodalmi termékei között ez kellemes nyugpontot nyújt a fürkésző szemnek.

IV. W a 11

műve, melyben az öngyilkosságot kárhoztató ítéletét tárja elének, főleg az Angolországban koráig elterjedt tévtanokra terjesztette ki figyelmét, melyeket a hitelvek nyomán és a 'józan ész útmutatásai szerint megcáfolt.¹⁾ Mint művének címe („az öngyilkosságra való kísértés ellen”) mutatja, utal az okokra, melyek e bűnre csábítanak. Másrészt ajánl néhány üdvös gyógyszer; közölök kiemelendő a párbajok, a szeszitalok és más elfajult szokások korlátozása, melyek nagyon befolyanak az öngyilkosság terjedésére.²⁾

És ezzel búcsút vehetünk Angolországtól. Ami a *Watt* korától napjainkig lefolyt időközt illeti, csak azt hangsúlyozzuk: hogy számos az öngyilkosságot kárhoztató cikk, de kevesebb önálló mű jelent meg. Azonban jelentékenyebb tartalommal ezek sem dicsekszenek, és inkább csak a régibb termékeknek visszatükrözései.

VII. Fejezet. Az olaszok.

Európa déli tartományaiban az egyházi jog által szabott büntetések dívtak. Később szokásba jött az öngyilkosok hulláit a *bonctermék* rendelkezésére bocsátani, mi még ama időkben felette lealacsonyító volt.

Az olasz irodalom kevés terméket mutat fel, mely tárgyunkra nézve fontossággal bírhatna. Az első figyelemre méltó mozzanat *Fasserani*³⁾ szereplése volt, ki az egyház elleni gyűlöletében a vallás és erkölcsiség legveszélyesebb elleneihez csatlakozott. Mint ilyen saját hazájában üldözéseknek lévén kitéve Angolországba menekült, hol egyik gonosz tartalmú művét angolra fordította, melyben az öngyilkosságot dicsőítette s igazolhatta. Kevéssel halála előtt (1737) azonban a bánat és töredelem érzelmeire serkenve minden tanát visszavonta, kijelentvén egyszersmind, hogy mindazt nem meggyőződésből, hanem boszúból írta.

Ezután értekezésünk tárgyát még csak két figyelemre méltó alak képezheti u. m. *Foscolo*⁴⁾ és *Tagliabue*.⁶⁾

¹⁾ Defence against stb. v. ö. a függelék: *Watt*. – ²⁾ U. o. 352– 389. v. ö. *Stäudlin*. 161. lap. – ³⁾ V. ö. a függelék: *Passerani*. – ⁴⁾ U. o. *Foscolo*. – ⁶⁾ U. o. *Taglibue*.

Az előbbi, a kétségbeesésig emelkedő kedélyhangulatában élő *Ortis* leveleit bocsátotta közre, melyben az öngyilkosság dicsőítették. *Tagliabue* pedig az öngyilkosságról külön tisztán keresztény alapokra fektetett munkát írt. *Tagliabue* művében új nincs; az alak szépsége, az öngyilkosság undok volta feletti elmélkedések képezik annak fő előnyét. *Tagliabue* azonban *Foscolot* is cáfolja, és ez szolgált okul, hogy e két szerzőt együtt tárgyalván, az utóbbinak fontosabb tévtanait bemutassuk, és ugyanezeket az előbbinek nyomán cáfoljuk; vagyis mindkét munkának tanát előtérjesszük.

Foscolo *Göthe* művészi „*Werther*”-jét másolja hevenyészve. (*Tagliabue*, lő7. 1.)

„... Facies non omnibus una,
Nee diversa tamen qualis solet esse sororum.”

Mindamellett *Foscolonál* sem hiányzottak ékes szövirágok, költői szárnypróbálgatások, de túlnyomólag mégis Göthétől eltérőleg nem a szív-, hanem az észhez szól, melyet tévútra vezetni s olvasóit a fatalismus és kétségbeesés mérhetlen örvényébe sodorni egyetlen s a mily istentelen, ép oly embertelen törekvése és célja. „Nem tudom” – mondja – „vájjon az égnek van-e gondja a földre; de ha mégis volt valaha, úgy hiszem, hogy a sors ezt írta az örök végzet könyvébe: „Az embernek szerencsétlennek kell lennie!” S újra kérdi: „Oh Isten! létezel-e te értünk halandókért? Vagy egy elfajult atya vagy-e teremtményeidre nézve? Oh! miért ismerteted meg velem a boldogságot, ha örökre megfosztottál a reménytől? Jól van, én megyek, elhagyom az élet poklát. Erre egy magam is képes vagyok, és nevetem az embereket s magát az Isten mindenhatóságát.”

Tehát nincs Gondviselés? Nem annyit tesz-e ez, mint-hogy nincs Isten? Mert ha van Isten, egy végtelenül tökéletes lény, ki legbölcsebb, legjobb és mindenható, szükségkép gondot is kell viselnie nemcsak az emberre, hanem minden teremtményére is. Nem lehet fény, mely nem világít, nem erő az, a mi ellentállással nem bír, nem tűz, a mi nem melegít. „Si est Deus, mondja *Lactanc*, utique providus est ut Deus!”

Legyen bár, hogy nem mindenkor értjük az eseményeket; de ez koránsem azt bizonyítja, hogy a mindentudó sem érti, vagy hogy semmi gondja a földiekre: „homo sum et non intelligo secretum Dei,” mond *Aristoteles*; s ép azért, mert csakis emberek vagyunk, hozzá kell adnunk azt is: „et non audeo investigare.”

„De váljon feledheted-e a kötelességeket, – így érvel *Foscólo* – melyekkel a társadalomnak tartozol? – Kötelességeket? Tán azért, mert a társadalom kiragadott a természet szabad öléből akkor, midőn még sem eszem, sem akaratom nem volt, hogy beleegyezésemet adhattam volna, sem ellen nem állhattam, és mert aztán követelményei és előítéletei 'közt felnevelt? ...” „Barátom! minden egyes ember született ellensége a társadalomnak, mert a társadalom is szükségképpen ellensége minden egyesnek. Tegyük fel, hogy minden embernek érdekében állna az életet elhagyni; hiszed-e, hogy egymagam kedvéért fentartanák azt? és ha én a többségre nézve némi károsat teszek, büntetést nyerek; míg ellenben ha én még annyit szenvednék is tőlök, nincs a ki őket megbüntesse. Mondhatják ugyan, hogy én a nagy család tagja vagyok, ámde én lemondván a közös javak és kötelmekről mondhatom: én egymagam is egy világ vagyok, és szabaddá akarom magam tenni, mert hiányzik ama boldogság, melyet nekem ígértetek. Ha nekem a közszabadságból ki nem jut az én részem; ha attól az emberek megfosztottak, mert erősebbek, mint én; ha ők engem megbüntetnek, midőn azt visszakövetelem – váljon nem mentem-e fel őket hazug ígéreteiktől és az én tehetetlen parancsaimtól, midőn magam számára a föld alatt menhelyet keresek?”

Munkánk tartalmában számos utalást teszünk e szavakban foglalt tévtanra. Itt egyelőre csak azt mondjuk *Tagliabue*-vel: Azért, hogy más nem teljesíti kötelmeit irányomban, nincs jogom az én kötelmeimet elhanyagolni. A kötelesség kötelesség marad az én részemről, ha tán más nem is teljesíti azokat a maga részéről. Nem kölcsönös szerződésen alapulnak a kötelmek; Isten s a természet azoknak alapja. Erős lelkű légy és habár az egész világ elhagyna is, állj meg helyeden, melyet Isten kijelölt számodra...

VIII. Fejezet. A franciák.

A régi gallusoknál hasonlóan akadunk a többször jelzett pogány szokás nyomaira. Az elhalt családfőt övéi nem egy-izben követték önelégetésük által. *Caesar* ¹⁾ tanúsága szerint

¹⁾ Quorum haec est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruuntur, quorum se amicitiae dediderunt: si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferunt, aut sibi mortem conscisunt; neque ad huc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo inter-

Aquitania egyik néptörzsénél létezett bizonyos baráti kör, melynek alapelve volt, hogy minden tag közös sorsban osztozzék. Ha valaki erőszakkal megöletett, a többiek sem akarván életben maradni, megölték magukat, és senki sem emlékezik arra, hogy valamelyikük valaha vonakodott volna meghalni, ha a nevezett szükség felmerült. A pogány erkölcsi elfajulásnak e gyászos vonásait csak a keresztény szellem semmisíthette meg. A kereszténységnek Franciaországban való végleges meghonosulása után az öngyilkosság büntényére vonatkozólag ama elvek emelkedtek érvényre, melyeket fentebb az „*egyházi zsinatok*” című fejezetben bemutattunk A *capitularia* Je szóról szóra vették át a zsinatok s különösen a *bragai* és az *auxerre*-nak határozatait. Az egyházjog irányelvei diadalmaskodtak, melyek a legújabb korig fenmaradtak. A *normann* szokás szerint az öngyilkosnak ingó birtoka lefoglaltatott; fekvő birtoka azonban örökösei javára nem bántalmaztatott.¹⁾ E rendszabáshoz alkalmazkodott IX. *Lajos* is 1270-ben kiadott rendeleteiben. (Etablissements de St. Louis.) Gyakran találkozunk azonban oly adatokkal is, melyek a fekvő birtokok elkobozásáról is tanúskodnak. *Baumhauer*, még ezenkívül megemlíti, hogy az öngyilkosnak hullája elégettetett. E büntetés tisztán civil jellegű volt. Az egyház csak annyiban adott kifejezést kárhoztatásának, hogy az öngyilkost megfosztá a temetés szokásos szertartásaitól. Kétségtelen az is, hogy e hullaégetés, melyért jelenleg modern hőseink lelkesednek, ama korban gyalázat volt, vagyis oly büntetés, melyre a közvélemény csak a gonosztevőket tartotta méltóknak. Ama kornak az öngyilkosságtól való iszonyodásáról tanúskodik még egy más büntetésnem is, melynél fogva az öngyilkos hullája nemcsak temetésben nem részesült, hanem a ragadozó madarak zsákmányául tétetett ki, vagy szemétre dobott; a halotti állvány pedig a bűnös kétségbeesés jeléül föléje helyeztetett. Kétes ugyan vajjon e büntetések egész Franciaországban, vagy csak ennek egyes tartományaiban voltak-e elterjedve? Azonban mindezek elégséges indokokat szolgáltatnak azon vélemény apo-lására, hogy a franciák között a legrégebb időkben az erkölcsi, vallási s jogi érzület, a néphit, a közvélemény iszonynyal fordult el az öngyilkosoktól. A jelzett intézkedések *Tarquinius* szigorú eljárására emlékeztetnek, és azon következtetésre jogosítanak

fecto, cuius se amicitiae cleuovisset, mori recusaret. *De bello gall.* Lib. III. c. 22. p. 90-91.

¹⁾ Terris tarnen propter hoc haeredes non priuantur: sed eorum catalla debent principi remanere. V. ö. *Baumhauer*. II. 87. lap. stb.

fel, hogy valamint a rómaiak legrégebb múltjában, úgy a francia nemzet érintett korszakaiban még ép erős, romlatlan erkölcsi felfogás uralkodott, mely az öngyilkosság undok és bűnös voltát nem pártolta, sőt ellenkezőleg szigorúan sújtotta. Még egy figyelemre méltó és sokkal régebb eredetű intézkedésről kell megemlékeznünk, mely annál nagyobb jelentőséggel bír erkölcsi s jogi szempontból, mennél kevésbé tudnak ezzel kibékülni a tudósok, kiknek főcéljuk csak azt bebizonyítani, hogy az egyes nemzetek az öngyilkos hulláját tulajdonképi büntetésekben nem részesítették. Az öngyilkos hullája felett ugyanis bíróilag mondták ki az ítéletet. Eszerént a hulla egy kis szekérre (mely körülbelül oly alakú lehetett, mint jelenleg nálunk a szánok) tétetett, és pedig olyképen, hogy a hulla arca a földet érte, lábai pedig a szekérhez voltak kötve. A hóhér a hullát ily helyzetben hurcolta végig az utcákon a vesztőhelyre, hol az öngyilkos két lábánál fejfelé fölakasztatott. E büntetés sajátos indokolása ez volt: *ki a természet ellen vétkezett, legyen egyszerűs mind természetellenesen büntetve.* Az öngyilkos hullájával való eljárásnak XIV. Lajos büntető codex-ében (Ordonance criminelle de 1670) már egy teljes fejezet van szentelve.¹⁾ Amint láttuk, sehol sem találhatjuk azon jogi megkülönböztetések nyomait, melyek az öngyilkosság indokai méltatásában a rómaiaknál oly feltűnő szerepet játszottak. Az öngyilkos hullájára kiszabott büntetés alkalmazásában soha sem volt szó ama esetekről, melyeket a római jog „*ex conscientia criminis*” (a büntetéstől való félelemből) vagy ex „*vitae taedio*” (életuntságból) stb. szempontból vett vizsgálat alá. Egyesek ezt olyképen magyarázzák, hogy a franciák a legrégebb időkben a római jog elveit félreértették, és tévesen alkalmazták a gyakorlati életben. Ez azonban megbocsáthatatlan tévedés. A francia jognak az öngyilkossággal szemben követett büntető eljárása nem a római, hanem az egyházi joghoz való alkalmazkodásában leli indokát. A kereszténységnek erkölcsnemesítő hatása keltette fel az iszonyt az öngyilkosság szörnyű bűne ellen, ez adott tápot a világi hatalom szigorának, mely az öngyilkosok hulláját sújtotta; ez tanította a közvéleményt is arra, hogy e természetellenes bűn felett pálcát törjön.

¹⁾ XXII. fej. de la manière de faire le procès au cadavre ou à la memoir d'un défunt. Y. ö. *Baumhauer*. II. k. 92. lap, és *Wynmalen*. 8. §. 34. lap.

E tekintetben csak a múlt század vége felé dühöngő forradalom idézett elő jelentékeny változásokat, és pedig azon elv felkarolása által, hogy a halál mindennek véget vet (*mors omnia solvit*). Azon idő óta a *civiljog* megszűnt az öngyilkosságot büntéynek tekinteni; bár az egyház önmagához hű s következetes maradván büntető szigorát még most is érvényesíti.

Ezek után vessüik futó pillantást azon francia írókra, kik az öngyilkosságnak bölcsészeti, erkölcsi vagy egyéb szempontokból való méltatása által kiválóan kitűntek.

I. M o n t a i g n e M i h á l y (1533-1592).

A skepticizmusnak e figyelemreméltó képviselője mint minden egyéb tárgyra, úgy az öngyilkosság kérdésére vonatkozólag is csak nehezen érteti meggyőződését. A feltétlen bámulás, melyben az öngyilkos *Cato* alakját és jellemét részéssíti, némi kételyt ébreszt, egyéb nyilatkozatai pedig ezt ismét ellensúlyozni látszanak. A műveiben szórványosan jelentkező eszméket összefoglalva tanát ilykép állapíthatjuk meg. Miután a klasszikus kornak eltérő nézeteit ni eg vizsgálta, kijelenti, hogy ily felfogással mindenütt ellenmondásokra bukkanunk. Sokan ugyanis azt hiszik, hogy állomásunkat el nem hagyhatjuk Isten parancsa nélkül, ki minket abba helyezett és nemcsak önjavunkat, hanem saját dicsőségét és embertársaink érdekeit is szem előtt tartotta. Istennek jogában áll minket tetszése szerint kiszólitani e világból, de nekünk nem szabad bármikor az élők köréből távoznunk, mert mi nemcsak magunknak, hanem a hazának is születünk. Ennélfogva jogában áll a hazának saját érdekéből az öngyilkosokat kérdőre vonni, kik a túlvilágban kötelemük megszegése miatt büntetésüket ki nem kerülhetik.¹⁾ Ezután áttér az öngyilkos erkölcsi bátorságának és lelki erejének jellemzésére. „Sokkal nagyobb állhatatosság kívánatik ahhoz, hogy a terhes bilincseket elviseljük, mint hogy azokat széttörjük, sokkal nagyobb lelki erőről tett tanúságot *Regulus*, mint *Cato*. Meggondolatlanság és türelmetlenség ösztönöz a szökésre; az erényt semmi sem csüggesztheti, mert ez a fájdalomkat, az élet viszontagságait szükséges táplálékának tekinti. A zsarnok fenyegetései, a hóhér rémes alakja csak erejét acélozza. A gyáva, nem a bátor húzódik vissza a zord sírba, hogy a halsors csapásait kikerülje; az

*) *Essais*. I. ch. 3.

erény nem hátrál, nem lép le az ösvényről, habár a vihar zúg körülötte. Életünk kicsinylése felette nevetséges valami; mert végre is a földi élet képezi mindenünket. Magasabb rendű hatalmak ugyan megvethetik életünket, de az önmegvetés mindig természetellenes.”¹⁾

2. Montesquieu Károly (1689-1755).

A deismus e nagy tudományú képviselője nem észlelt erkölcstelenséget az öngyilkosságban, sőt ennek jogosultságát is iparkodott bebizonyítani.²⁾ Mi jelentékenyebb tévpontjait alább (V. ö. III. rész. VIII. fejezet. I, és VII. pont.) vizsgáljuk.

3. Rousseau. (1712-1778.)

Alig van egyhamar férfiú, kinek szereplése több anyagot szolgáltatott volna a sajtónak, mint a deismusnak e legkiválóbb francia képviselője. Azonban alig van egyszersmind író, ki nálánál többet ártott volna irataival a közerkölcsiségnek. *La Harp* azt mondja róla: „szava tűz, de oly tűz, mely pusetii, mélynek szikrái a romok felett világítanak. Minden, még az igazság is csal az ő műveiben.” Az utóbbiról tesz tanúságot ama művében³⁾ is, hol az öngyilkosság kérdését tárgyalja. Felette érdekes tudni, vajjon mily szempontból fogta fel e bűnt ama férfiú, ki a bűnök gyakorlásában dicsőségét helyezte, ki gyönyörrel kereste az erkölcstelenségek legundokabb nemeit, és a legszentebb eszmék lerontásában, a legtisztább érzelmek kiirtásában szilaj kedvvel gyönyörködött? Kétes lelkülete itt is kereste a tekervényes utakat. Az öngyilkosság elleni s melletti érveket felhalmozza, anélkül hogy a bemutatott ellenvetéseket kellően megoldaná. *Barruel*⁴⁾ mégis azt következteti ebből, hogy *Rousseau* az öngyilkosság ellen irt.

Ha *Rousseau* e regényben saját érzelmeinek adott kifejezést, indokoltnak hiszszük ama véleményt, hogy általában kárhozta ugyan, de különös esetekben megengedte az öngyilkosságot. Ezt erősíti meg ama körülmény is, hogy az első levélben elősorolt nevezetesebb érveket a másodikban meg sem érinté; s életének hasonlóan öngyilkosság által akart véget vetni. Ha tüzetesebben vizsgáljuk *Milord Edouard* válaszát, arról győződhetünk meg, hogy ennek nem annyira

¹⁾ U. o. – ²⁾ Perzsa levelek. LXXVI – ³⁾ *La nouv. Heloise* etc. P. III. Lettr. 21.22.411-419. – ⁴⁾ *Histoire du Jacobinisme*. T. I. p. 307.

célja az öngyilkosságnak kárhóztatása, mint kizárólagosan csak az ifjút visszatartani szándéka végrehajtásától. Neki nem volt érdekében az öngyilkosság rút voltát kimutatni, hisz itt-ott az ellenkezőt is tette, hanem csak barátját akarta megmenteni.

Rousseau idézett regényében az egyik hős a pogány bölcsészetből merített és a már bemutatott érvekkel védi az öngyilkosságot. Az angol, kihez e levél intézve volt, sokkal alaposabb érveléssel válaszolt, és egyszersmind bebizonyítja az öngyilkosság esztelenségét. „Ellenvetéseidet röviden megcáfolandó, így szól a regény egyik hőse, csak egyet kérdek tőled. Te, ki hiszed az Istent, a lélek halhatatlanságát, az emberi akarat szabadságát, te, mondom, csak nem gondold, hogy valamely eszes lény csupán esetleg nyer testet és a földre helyeztetik egyedül azért, hogy éljen, szenvedjen és meghaljon? Sőt lehetséges, nemde, hogy az emberi életnek megvan a maga célja, rendeltetése és erkölcsi hivatása? Kérlek, felelj világosan e kérdésre; s akkor aztán pontról pontra válaszolok leveledre, s te pirulva fogod olvasni soraimat.”

„*Neked tehát szabad véget vetni életednek?* Szeretném tudni vajjon kezdettél-e már élni? Hogyan! te tehát azért helyezettél e földre, hogy itt tétlenül élj? Vajjon az ég nem tűzött-e ki étednek bizonyos feladatot? Ha napnyugta előtt elvégezted munkádat, pihenj estig, ezt megteheted; ámde hadd lássuk munkádat. Mit fogsz felelni a legfőbb Bírónak, ki számadásra fog vonni a neked engedett időről? Mondd meg, mit fogsz neki válaszolni? Elcsábítottam egy becsületes leányt. Elhagyok egy buba merült barátot. Szerencsétlen! Mutass nekem egy igaz embert, ki azzal dicsekszik, hogy eleget élt; hadd tanuljam meg tőle, mikép kellett élni, hogy jogosan el lehessen hagyni az életet.” „*Te az emberiség bajaira hivatkozol.* Nem szégyenled magad e százszor megcáfolt dolgokra visszatérni, s azt mondod, hogy az élet rossz? Ámde mutass nekem oly jókat e földön, melyek rosszakal nem volnának vegyítve! Szabad-e azonban ezért azt mondanod, hogy a világon semmi jó sincs, s lehet-e neked a természeténél fogva rosszat összezavarni az esetleg rosszal? Magad mondád: a tétlen élet semmi élet, s ez csakis a testre vonatkozik, melytől csakhamar megszabadul az ember; a tevékeny és erkölcsi élet azonban, melynek az ember egész lényére befolyással kell lenni, az ő akaratának művelésében áll. Az élet rossz a gonoszra nézve, ha tán szeren-

esés is; ellenben jó a becsületes emberre nézve, ha szerencsétlen is: mert nem holmi pillanatnyi módosítások, hanem a kitűzött célhoz való viszonya teszi azt jóvá vagy rosszzá. S azután melyek azon iszonyú bajok, melyek téged életed elhagyására kényszerítenek? Azt véled, hegy midőn te oly finom pártatlansággal részletezed az élet szenvedéseit, nem veszem észre, miként te elég gyalázatosan saját bajaidról beszélsz? Higy nekem, s ne adj túl egyszerre minden érényeden. Legalább régi őszinteségedet őrizd még, és mondd ki nyíltan barátodnak: nincs reményem, hogy egy becsületes nőt hálómbe keríthessek, kénytelen vagyok hát derék ember lenni, megölöm magamat.” „*Meguntad az életet, s azt mondod: az élet rossz.* Ma vagy holnap enyhülnek viszonyaid, s azt mondod: az élet jó. Igazad van, de okoskodásod nem helyes: mert csakis tenmagad változhatol. Mindjárt mától fogva változzál tehát, és miután kizárólag a te lelked gonosz tulajdonaiban fekszik a rász, jobbitsd meg rendetlen hajlamaidat és ne perzselj fel házadat azért, hogy ne kelljen annak rendbehozásával fáradoznod. Vedd röviden fontolóra, mennyire különböznek a lélek bajai a testétől, melyek egyenes ellentétben vannak egymással épen úgy, mint eme két állag is, természeténél fogva különbözik egymástól. Ez utóbbiak a haladó korról lépést tartva szoktak megrögzenni, és mindinkább elmérgesedni s végre feldúlják e halandó gépet, a testet. Amazok ellenben, mint egy halhatatlan és egyszerű lény külső és pillanatnyi változásai észrevétlenül eltűnnek a maga eredeti állapotában hagyván a lelket, melyet semmi sem változtathat meg. A szomorúság, unalom, bú, kétségbeesés nem hosszan tartó fájdalmak, és gyökeret soha sem vernek a lélekben; a tapasztalat is mindig alaptalannak bizonyítja az elkeseredettség amaz értelmét, mely fájdalmainkat örökkévalókul akarja feltüntetni. Többet mondok; én nem hihetem, hogy a minket rongáló bűnök tartósabban hatnak reánk, mint bünbánatunk; úgy vélem, hogy ezek a testtel együtt, mely alkalmul szolgált nekik, elvesznek, sőt nincs kétségem benne, hogy a hosszabb élet elégséges lehet az emberek megjobbítására és századokra nyúló fiatal kor arra is megtanítana, hogy az erénynél semmi sem jobb.”

Eddig *Rousseau* az öngyilkosság elleneként szerepel, ámde csakhamar mint védő lép fel mellette, midőn ekként folytatja: „Bármiként legyen, miután a fizikai roszak legnagyobb része folyton növekedni szokott, a gyógyíthatlan iszonyú testi bajok szabad rendelkezési jogot adhatnak a

testre nézve; mert a fájdalom által minden tehetségétől megfosztatván és a baj gyógyíthatlan levén az ember sem akaratát sem eszét nem használhatja. Ő még halála előtt megszűnik ember lenni s elvevén életét csak azon testből kezd kivonulni, melyben már nincs is az ő lelke.

Kétségtelen tehát, hogy *Rousseau* a következtelenségek e remek művében híven a pogány bölcsészekhez nem feltétlenül kárhoztatja az öngyilkosságot. A gyógyíthatlan iszonyú testi bajok szerinte elegendők annak szabad elkövetésére, sőt oly körülmények, mint Catoéi valának, szintén szabadságot adnak az önkivégzésre.

4. H o l b a c h , 1723– 1789.

Mirabaud álnév alatt jelent meg hírhedt műve, ¹⁾ melyet méltán a „*Materialismus bibliájának*” lehet nevezni. E könyv iszonyú pusztításokat okozott az erkölcsi világban, és az öngyilkosságot is elősegítette. Szerzője, mint a vallás és emberi szabadságnak határozott ellene, az érzékfelettieket tagadva a bűnök ellensúlyozására és az erény növelésére szolgáló indokokat kizárólag az érzéki világban kereste. Szerinte fajunk bajainak gyógyszerei csak a természetben, a tapasztalás és igazságban lelhetők fel. A kihágások fékezésére szolgáló tényezőknek pedig csak a nevelést és törvényeket ismerte el. a) Az embernek a vallás, természet s társadalomhoz való hármas viszonyának fejtegetésébe bocsátkozván, a természetfelettséget, Istent ábrándnak ítélvén az embert eszköznek tekinti egy vak végzet, szükségképeség kezében. Ha az emberre nézve a lét terhes, elviselhetlen lesz, és magát megöli, vagyis fajától elválík (*il sort de son espèce*), csak a természet tervét valósítja, mely többé nem akarja, hogy létezzék. Valamint akaratunk nélkül születünk, úgy szintén akaratunk befolyása nélkül végezzük cselekedeteinket, melyek egy ismeretlen oknak (*de causes ignorées*) szükségképes következményei. Az értelmes lény s a természet között kölcsönös egyezmény nem jött létre. *Az ember a természet kezében olyan, mint a kard saját kezében; a kard szívét döfheti át, anélkül, hogy a szerződés megtöréséből vagy hálátlanságról lehetne vádolni, ki azt kezében tartja.* Az ember csak addig szeretheti létét, míg boldog, b) Az ember s a társadalom között levő szerződés pedig föltétes s kölcsönös, vagyis feltételezi a szerződő felek köl-

¹⁾ System de la nature., Lond. 1770. I. k. 14. fej. 290-311. lap.

csönös előnyeit. A polgárt csak a jólét köteléke fűzheti a társadalom, a haza, s társaihoz; ha e kötelék megszakadt, teljes szabadsággal élhet. Ha bajai elviselhetlenek, elhagyhatja a világot, mely reá nézve ezentúl csak pusztaság; szakíthat hazájával, mely őt többé nem tekinti gyermekének; kiléphet a házból, mely fejére roskadhat. Azután a pogány bölcsészetből merített érvelésekkel hangsúlyozza, hogy a halál a kétségbeesettnek egyedüli barátja, vigasza. Kinek reménye van, hogy bajai elenyésznek, maradjon; kinek nincs, s magát azoktól megmenteni akarja, arra nézve kötelesség a halál. Ha a társadalom nem tud, vagy nem akar nekünk jólétet szerezni, elveszti felettünk való jogát; s a halál ölébe sietvén csak a természet parancsának engedelmeskedtünk, mint midőn születtünk. A benső meghasonlottság keserű hangja val gúnyolja a kereszténység kegyetlen Istenét, ki gyönyörét leli az öngyilkosságtól visszariadó hívőnek nem szűnő gyötrelmeiben, s örök büntetéssel fenyegeti vakmerőségét, ha a neki rendelt helyét átengedi, c) Figyelme kiterjed azon körülményre is, hogy az egyedek egy s ugyanazon öngyilkosságról eltérő véleményeket táplálnak, minek okát abban leli, hogy azok különböző szervezettel (organisation) bírnak s más viszonyok között élnek. A kincseinek elvesztése után magát megölő zsugori esztelennek tűnik fel annak, ki csekélyebb érdeklődéssel viseltetik a gazdagság iránt. Az előbbi ezüst nélkül boldogtalan, s fájdalmát semmi sem bírja enyhíteni, s ha az utóbbi annak szeretete, vérmérséke, szenvedélyei s eszméivel bírna, hasonlóan utálná létét oly körülmények között. Végre mentegeti magát azok ellen, kik őt vádolák, hogy veszélyes elveket tanít. Szerinte az elvek sohasem ösztönözhetik az embert ily elhatározásra, hanem a keservek által megtámadott vérmérsék, az epés kedélyalkat, búskomorság, szervezetének hibája, a gépezetnek bomlása stb., mit ő a szükségképességgel egyenértékesít. Különben is mi előnyt nyújthat a társadalomnak egy kétségbeesett tag, ki már senkinek sem használhat? A társadalom sokkal szerencsésebb volna, ha ilyenek öngyilkosságát megakadályozná azáltal, hogy őt maga ölné meg. A társadalomnak főtörekvése legyen az emberekből kiirtani a túlvilági lét eszméjét, s akkor megszűnik a haláltól való félelem.

Holbach iszonyú tana sokban kedvez jelen korunk felfogásának is. A szükségképesség tanára elég utalunk alább közlendő (III. rész. IV. fejt.) sorainkra. Mirabaud itt a po-

gány világnézettel annyira rokonszenvezett, hogy bölcsészeti indokolásaiban teljesen nélkülözi az eredetiségét, ő a pogány bölcsészekről nemcsak érveit, eszméit, hanem még a hasonlatok-, s szavakat is kölcsönözte. De valamint ezek, úgy ő is megállapodott egy ismeretlen oknál, melyen túl szellemi kutatása nem nyomul, s melyet csak azért nem akart Istennek elfogadni, mert nem bírta megérteni. De az embernek míg egyrészt önmagát szereti, másrészt nemcsak önmagáért s önmagának él, nincs jogában mindenelőtt s mindenfelett önmagát szeretnie. A szeretet más osztályzást sürget. *Életünkkel mindenelőtt Istenünknek tartozunk;* (v. ö. 15-19. lap.) továbbá szüleinknek, kiknek neveltetésünk, műveltségünket stb. köszönjük, rokonainknak, embertársainknak, az államnak, szóval mindenkinek, ki testi, szellemi, erkölcsi kiképeztetésünkre s javunk előmozdítására befolyt. Ezek iránt való tartozásunkat csak erőink célszerű felhasználása által róhatjuk le. A társadalom s hazához fűző kötelék ennél fogva jogosan csak a természetes halál folytán szakadhat el. (v. ö. 19-26. lap.)

Ez a valódi bölcsészet tana, a vallás s erkölcsiség parancsa s ki ezt tagadja, vagy szellemi képességével szűnt meg helyesen élni, vagy a kaján hazugság s roszakarát bűnébe esik.

Különben tanában, melynek sok rokon vonása van *Lucretiuséval*, ellenmondásokat látunk. Szerinte ugyanazon természet mely az embert az önfentartásra serkenti, ösztönzi egyszersmind kétségbeesésében azon útra lépni, melyen egyedül menekülhet, vagyis az öngyilkosságra. Ha tehát a természet sugalja néha az öngyilkosságot, ez sohasem lehet természetellenes. Azért mégis természetellenesnek nevezi az öngyilkosságot, melyre csak akkor vetemedik, midőn már semmi sem enyhíti fájalmát. Majd ismét hangsúlyozza, hogy az ember csak megzavart ítélőtehetségével becsülheti többre a nemlétet mint a létet. Mi azonban ily ellenmondásokon fen nem akadunk. Ugyanezekkel találkoztunk már *Holbach* mestereinek, az ókor pogány bölcsészeinek műveiben; kikkel együtt közös hibában szenved. Hitelenségében oly tant követett, mely minden erény kiirtására alkalmas; mely a földi boldogság alapjait aláássza; a hazaszeretet élesztésére képtelen.

5. Staël-Holstein. 1766-1827.

Midőn egy nő nem mindennapi tehetséggel irt termékeit bocsájtja sajtó alá, fáradozásának jutalma, ha egyéb nem

is volna bizonyára a közönség pártolása. *Staël* asszony mélyebb szellemről tanúskodó iratai épen ezért nem csekély feltűnést okoztak. Azonban irodalmi munkálkodásának első időszakát felette jellemzi az ifjú hév, mely a csapongó képzelettel szövetkezve helyenként az erkölcsi renddel és a bölcsészeti igazságokkal ellentétes álláspontokat foglalt el. Nem lehet csodálni, hiszen ezen első iratok a szenvedélyek uralmának korszakában jöttek létre, midőn az emberi szellem megfelelő hivatásával ellentétben a társadalmi s erkölcsi jólét veszélyeztetésére irányítá törekvéseit. Ezen művei közül a következő bír némi utalásokat tárgyunkra: *De l'influence des passions* etc. (v. ö. a függelék.) A téves ösvényeken bolyongó szellem itt az ókor bölcsészei által hirdetett tévtanokat vonzó külalakba öntötte. Az öngyilkosság dicsőítése van ebbe foglalva. A forrongó korszak irodalma elismeréssel fogadta az öngyilkosságra vonatkozó helyeket, és ezeket mélyen átérzett igazságok gyanánt tisztelték. Mi kettős szempontból mellőzzük ezeket: a) mert azokat már az eddigi fejezetekben tárgyalván, ott új érvekre nem találunk; b) mert ugyanazokat *Staël* asszony egy később 1812-ben megjelent művében ¹⁾ ismét lerontotta. *Staël* érettebb korában helyreigazítá ifjúkori tévedéseit, a mennyiben egy teljesen keresztény szellemben irt művet alkotott, melyben az öngyilkosságot minden szempontból kárhoztatta. „Egykor magasztaltam az öngyilkosságot, ezek saját szavai, de azóta mély bánat tölte el szívemet e könnyelműen kiejtett szavakért. Akkor még első ifjúságom vérmes korát éltem; de mit érne az élet, ha nem vigasztalna minket a remény, hogy megjavulhatunk?”²⁾ Magasztos vallomás, mely a múltak nagy bűnét is jóvá teszi; és e vallomásnak megfelelő a mű béltartalma is.

IX. Fejezet. A németek.

Germania őslakói, és mint *Florusnak* többször idézett helyeiből tudjuk főleg a *cimbereh* és *teutonok* az öngyilkosságot többre becsülték a rabszolgaságnál. Hasonló gondolkodásmód nyomaira találunk más népfajoknál is, kik az öngyilkosok lelkeit a *valhallába* jutni képzelték, hol a legügyobb boldogságban részesülnek. Miután azonban a kereszténység ragyogó napja Germania őserdei felé is elhinté éltető

¹⁾ Ezt *Gleich* fordításában használtuk. *Betracht üb. d. Selbstermord. Stralsund.* 1813. – ²⁾ U. o. 12. lap.

sugarait, e pogány hiedelem csakhamar elenyészett, és az öngyilkosságok száma is leapadt. Idővel azonban a folytonos háborúk ismét feldúlván a társadalmi viszonyokat, az öngyilkossági esetek is gyakrabban jelentkeztek. E körülmény arra indította a német fejedelmeket, kik egyszersmind római imperatorokul szerepeltek, hogy a keresztény vallással összhangzó gyógyszereket alkalmazzanak, illetőleg az öngyilkossági eseteket büntessék. Így történt, hogy a német civil jog a kanonjog álláspontjaira helyezkedett. A büntetés valószínűsítése helyenként több ferde felfogáson nyugodott, a mennyiben a rómaiaknál meglelt jogi szempotokat félreismerték. Mindazáltal mindenütt lőn többé kevésbé büntetve az öngyilkosság; így p. o. *Tirolban* az öngyilkos vagyonának harmadrészét foglalták le. *V. Károly* is némely esetben a vagyonelkobzást rendelte el. *Würtembergben* az öngyilkosok éjjel temetettek el. *Ausriában* az öngyilkosság és az öngyilkossági kísérlet súlyos rendőri áthágásnak tekintett, és az első esetben a temetés szokott szertartásai mellőztettek stb. A német törvénykönyvek most már sehohol sem rónak büntetéseket az öngyilkosokra.

Az elméletekre és az elvont tárgyakra oly túlságos hajlammal bíró német tudósok a szoba csendes falai között felette sokat elmélkedtek az öngyilkosság kérdése felett. Valamint azonban a bölcsészet bármily kérdése körül feltűnő botlásokat követtek el, ép úgy az öngyilkosságról szóló tanok megállapításában és fejtegetésében is a tévelyeket iszonyú mérvben szaporították. De legkevésbé se gondoljuk, hogy a német elmélkedés talán nagy eredetiséggel dicsekszik. Az e nemben feltűnő német búvárlatok úgyszólván kivétel nélkül az antik világnézetben gyökereznek. Kezdve *Robecktől Mainländerig*, számtalan irodalmi termék látott napvilágot, melyek a németeknek annyira sajátos szörszálhasogatásáról, céltalan és üres okoskodásairól tanúskodnak. Az ismétléseket kikerülendők tehát csak azon egyénekre terjesztjük ki figyelmünket, kik e téren újabb, helyes, vagy helytelen eszmék fölkarolása által kitűntek.

1. Kant. (1724– 1804.)¹⁾

Elértünk ama férfiúhoz, kinek szelleme megmérhetlen forradalmat idézett elő a bölcsészet terén. *Kant* a tekintély

¹⁾ *Grundlegung zur Metaphysik d. Sitten*. II. kiad. Riga 1786. 67. lap. stb.

oly fokára emelkedett, hol a szabadelvű világnézet hervadhatlan babért tűz homlokára. Korunk bölcsészete is, mely *Kant* rendszerével majd összhangzólag, majd eltérőleg folytatja munkálkodását, feltétlen elismeréssel tiszteli meg őt. Vajjon mikép vélekedett e nagy férfiú az öngyilkosságról? Tanának fellette nagy fontosságot kell tulajdonítanunk, mert míg abban a természetellenes bűn kárhoztatását látjuk, legkevésbé sem eshetünk gyanúba, hogy elfogult tudósra hivatkozunk.

Kant az öngyilkosságot mint erkölcstelen tettet határozottan elítélte. Erkölcstelenségét leszármaztatja az emberi méltóságból, a *kötelesség* fenséges eszméjéből. Képtelenségnek tartotta, hogy az ember mint ilyen, joggal felmenthesse magát minden kötelesség alól. A kötelesség személyiséggel van egybeforrasztva. A kötelesség kötelező ereje fenmarad, míg csak életről szó lehet. Felállítja az elvet: „*Cselekedjél úgy, hogy az emberiséget valamint tetszemélyedben, vagy más személyben is, mindenkor célnak tekintsd és sohasem eszköznek.*” Ha pedig valaki a terhes viszonyoktól szabadulandó, magát megöli, akkor a személyt csak eszköz gyanánt használja föl valamely állapot biztosítására élete végéig. Az ember azonban nem dolog, ennélfogva olyasmi sem, mit eszköz gyanánt lehetne felhasználni, hanem minden cselekményben *öncélnak* tekintendő. Ezért nem is rendelkezhetem az ember felett saját személyiségemben, nem is szabad azt megcsonkítanom, lerontanom, megölnöm. Az önélet erőszakos lerontását bűnnek nyilvánította, *mert az öngyilkos az erkölcsiség alanyát semmisíti meg saját személyében*, ami pedig annyi, mintha az erkölcsiség létét aláásná, amennyire tőle (mint egy embertől) telik. Az emberi méltóság lealacsonyításáról vádolta az öngyilkost, ki azt saját személyében (*homo numenon*) lerontja, bár erre van bízva az ember, (mint *phaenomenon*) hogy az föntartassék. A stoikusoknak pedig, kik az öngyilkosságot az ember kiváltságának tekintették, azt válaszolta, hogy éppen a bátorság (melynél fogva a haláltól vissza nem riadunk, és az életnél még valami magaszosabbat ismerünk) annál inkább szolgálhat indokul arra, hogy az embert, ki a leghatalmasabb érzéki ösztönöknek is tud ellenállni, meg ne semmisítsük.

Ezek után ama kérdést fejtegeti: vajjon bátorságról vagy gyávaságról tanúskodik-e az öngyilkos? „Mi e kérdésnél – így folytatja Antropológiájában ²⁾ – eltekintve az erkölcsiség-

¹⁾ *Menschenkunde od. philosophisch, etc. Antropologie. Lipsce. 1831. 325. lap.*

től, azt találjuk, hogy az öngyilkosság rendesen a félenkség és csüggedés eredménye. Innen van, hogy a leggyávabb nemzetek között legtöbb öngyilkos van. Bú és gond minden reményüket megsemmisíthetik, és végre ők elcsüggedve folyamodnak segédeszközökhöz. Azonban ezt nem lehet általános szabályul elfogadnunk. Gyakran beszélnek a bölcs hatalmáról, hogy jogával tud élni, ha akar, és életéből úgy lép ki, mint a füsttel telt szobából. A stoikusok magasztalva írtak erről, és az öngyilkosság valóban tiszteletben tartatott. Vannak példák, hogy az élet erőszakos lerontásától való félelmet gyalázatnak, becstelenségnek tekintették, bár az öngyilkosság magában véve rút. Itt mindig az embernek véleményét kell mérlegelnünk. Bizonyos körülményekben képzelteti valaki, hogy az öngyilkosság meg van engedve, és ily esetben valóban bátorságról lehet szólni, bár az öngyilkosság mindig tilos.” Kant, mint ezekből látjuk, az öngyilkosságot *erkölcstelen* és *gyáva* tettnek hirdeti. Megengedi ugyan, hogy nem mindig aljas és elvetemedett lelkek szánják el magokat e tetre, de erős meggyőződése, hogy e tett mindig rút.

2. Schmid Károly Erhard. (1761-1812.)

Kant rendszerének e követője hasonló szellemben kárhoyztatta az öngyilkosságot. *Schmid* az *önfentartás köteleméből* indul ki, melynek annál nagyobb fontosságot tulajdonít, minél nagyobb jónak megőrzésére ösztönöz minket. Az élet nagy becsét főleg az alkotja, hogy testünk lerontásával azt is elveszítjük. Bevallja ugyan, hogy az embernek vágya van a halhatatlanság után, de megjegyzi, hogy ennek alapja nem levén a tapasztalat és a bebizonyítás, az nem szolgálhat alapul a kötelem és jognak sem, mert ezek a bizonyosságban lelik indokukat. E felfogásból végre leszarmasztatta tételét, mely *Kantéval* teljesen megegyezik: *hogy az öngyilkosság az alannak megsemmisítése saját személyünkben*. Elfogadta ugyan a valásnak jótékony hatását az egyedekre nézve, vagyis lehetségesnek tartotta, hogy az Isten és a túlvilági lét hite sokakat visszatarthat az öngyilkosságtól, azonban tagadta, hogy a hit szabályozza e büntől való tartózkodás kötelemét.¹⁾ E bölcsészeti szörszálhasogatások kétségtelenül jellemzik *Schmid* bölcsészét, mely az észet emancipálja a hit kötelékeitől és az erkölcsiséget ettől elkülönítve tüzi ki az emberi cselekedetek céljának. Ezekből eltekintve előttünk csak az bír

¹⁾ *Versuch einer Moralphiosophie*. Jena. 1790. II. k. 198. lap.

fontossággal, hogy *Schmid*, is mint az öngyilkosság ellene szerepel.

3. Fichte János. (1762-1814.)

E felette homályos bölcész talán egy kérdést sem oldott meg nagyobb határozottsággal, mint épen azt, miről most értekezünk. Valamint *Kant*, úgy ez is a *kötelesség* fogalmából indul ki, hogy az öngyilkosság jogosulatlanságát és erkölcs-telenségét kellően megvilágítsa. Tiszteletre méltó erélylyel sújtja az öngyilkosok tettét, kik az erkölcsi törvény teljesítésének egyedüli feltételét, az életet semmisítik meg. Az erkölcsi törvény parancsainak okvetlenül eleget kell tenni, az öngyilkos pedig függetleníti magát az erkölcsi törvény alól, mely sohasem parancsolhatja az embernek, hogy önkezüleg élete fonalát elvágja. Ennélfogva az öngyilkosság nem is lehet kötelesség, sőt ellenkezőleg éltünk folytonos viszonyban áll a kötelmek hosszú sorozatával, melyeket teljesítenünk kell, de az öngyilkos lábbal tipor. Ebben véli felfedezni e tettnek rútvoltát. A kötelességet oly szentnek, annyira kötelezőnek hiszi, hogy még a *halál utáni vágyat* is tilosnak, a kötelességgel összeütközőnek ítéli, mitől a tiszta erkölcsiségért hevülő embernek mindig óvakodnia kell. Ha e vágnak indokát a sorsnak intézőjében való megnyugvás, az ennek tanúsítandó készség képezi, akkor azt kárhoytatni nem szabad. Ha azonban csak azért ápoljuk e vágyat, hogy minél előbb jussunk egy más világba, akkor ez nem egyéb, mint az erkölcsi törvényt sértő rajongás. A *kétségbeesés* annál kevésbbé mentheti az öngyilkosság bűnét. Az ember szabad akaratával az élet bármimemű viszontagságát legyőzheti. Ha a legnagyobb gonoszságba merülünk is el, és a bűnök gyakorlása lebilincselő szokássá vált bennünk, még akkor is csak akarni kell, és az akarat ki fogja vivni a szabadulás babérjait. A kétségbeesés is csak a kötelesség követelményeivel való szembeszállásnak tekinthető, s épen azért az erkölcsiség elleni vétség. Végre megengedi ugyan, hogy az öngyilkosság *bátorságról* tanúskodhatik, de ennek csak oly érteményt szabad tulajdonítani, hogy az egyed az önfentartás ösztönének ellenáll, ezt legyőzi. A bátorságnak sokkal magasabb fokára van szükségünk, hogy e legszomorúbb körülmények között is életünket megtartva mindattól is őrizkedjünk, mi az erkölcsi törvénytől össze nem egyeztethető. Minthogy pedig az *öngyilkos a bátorságot ily értelemben véve nélkülözi, gyávaságról tesz tanúságot.*¹⁾

¹⁾ *Syst. d. Sittenlehre. Jena és Lipcse. 1798. 356-364. lap.*

4. Mendelssohn Mózes. (1729-1786.)¹⁾

Felette örvendetes, mily kedves alakban nyer kifejezést a vallásos érület e berlini izraelita bölcészben, ki a múlt században figyelmet keltett. *Gildon*, ki Mendelssohn irataiban *Lindamour* név alatt szerepel, feltűnően téves irányban fejlesztette az öngyilkosságról szóló tant. *Mendelssohn* az érveket tüzetes tárgyalás alá vévén, alapos és tisztán keresztény szempontokból kiinduló cáfolatokat nyújt. *Gildon* csak az ismert érveket alkalmazta, ennél fogva ezek cáfolatában sem kereshetünk sok új eszmét. És bár az angol tudós az öngyilkosság mellett szerkesztett művét vissza vonta, Mendelssohn nem könnyen megérthető elleniratát mégis közrebocsátotta, mert e bűn már ezen időben megdőböntő mérvben volt elterjedve. Művének kiválóbb pontjai:

a. Javallhatja-e az ész az öngyilkosságot? Ha igenlő választ adunk, akkor a higgadt megfontolás egyszersmind biztos meggyőződést nyújt, hogy a föld minden birtokát, kincsét örökre elvesztettük. Melyik öngyilkos volt valaha ily helyzetben? Mikép képzelhető ily állapot? A szenvedélyek mocsarából kifejlődő fojtó gőzöket el kell oszlatnunk, és a tárgyakat a létezőket tisztább eszmélődés alá fogadnunk.²⁾

b. Szépen és részletesen cáfolja Gildonnak következő állítását: „Gondolhatok körülmények, melyekben a megsemmisülés, a nemlét kívánatosabb, mint ezer hiánynak tudata.” Majd éles elmeéllel leszármasztatja a tételt: a lélek természetéből bizonyítható, hogy az öngyilkosság elvetendő, még eltekintve a kinyilatkoztatástól is, ha feltesszük, hogy lelkünk a halál által megsemmisül. Az eszmélődő ember nem cselekszik és nem választ indok nélkül.³⁾ Ha pedig valamit akarunk, akkor ez vagy magában jobb, vagy jobbnak látszik amannál, amit nem akarunk. A halál is jobbnak tűnik fel nekünk, ha ezt az életnél többre becsljük, inkább óhajtjuk. Azonban mit jelent e kifejezés: *jobbnak lenni*? Mi mást jelenthetne ez, mint azt, ami javunkat előmozdítja, tökélyesedésünkkel összhangzásban van; mert mindaz jó, ami tökélyesedésünket emeli.⁴⁾ A léleknek tökélyessége pedig fel van tételezve képzelő erejének, vagy ami mindegy *realitásának* bizonyos fokától. Ami tehát valóságunknak, azaz képzeleti világunknak határait kiszélesbíti, az minket tökélyesebbekké

¹⁾ *Philos. Schriften. Bécs. 1783.* – ²⁾ I. h. I. k. 13. lev. 84-85. lap. ³⁾ I. h. 14. lev. 92 lap. – ⁴⁾ L. h. 93. lap.

tesz.¹⁾ Ez ennél fogva jobb is más valaminél, ami ugyanezt nem eredményezi. Az önmegsemmisülés azonban nem tágíthatja valóságunk körét, vagyis minket tökélyesebbekké, jobbakká nem tehet úgy, mint a létnek bármely csekélyebb foka is.²⁾ A lét csekélyebb fokának érzete is végtelenül nagyobb mértékben foly be tökélyesedésünkre, mint az önmegsemmisülés, minnél fogva a halhatatlanságom tagadó hitetlenekre nézve sem lehet jobb, kívánatosabb a halál, mint az élet.³⁾

c. Végre kiterjeszti figyelmét a naturalisták rendszerére, kik az öngyilkosság ellen eddig felhozott érveket elvetve, a halált tisztán bölcsészeti szempontból méltányolva átmenetnek tekintik egy tökélyesebb létbe, s ennél fogva megengedhetőnek tartják állapotukat megváltoztatni, illetőleg életüknek véget vetni, ha ezt az ész sugalja. Ezek a halált nem tartják megsemmisülésnek, hanem átmeneteinek egy más folytatatólagos létbe, mely jelen életüket csak felváltja. Ha tehát magukat megölik, nem óhajtják a tökély étlen állapotot felcserélni a megsemmisüléssel, hanem csak terhes porhüvelyüket lerázni, egy más kellemesebb létbe átlépni. Bizonytalan ugyan vajjon jövő állapotuk jobb leend-e annál, melyből magukat kiragadják. Azonban ezen átváltoztatást ki nem kerülhetik, és néhány pillanattal megtoldani a jelen létet csak azokra lehet nyereség, kik attól félnek, hogy a halál után végképen elenyésznek.⁴⁾

Mendelssohn e nehézséget egy új nehézség előtérbe léptetésével távolítja el. Vajjon nem valószínű-e, e kérdést intézi a jelzett rendszer követőihez, hogy idő s megfontolás jelen bántalmaikat megsemmisítendi, s megsebzett lelküket meggyógyítandja?⁵⁾ Továbbá nem lehet tudni, vajjon a halál után a boldogság napja rájuk virrad-e? Ennek reménye egyedül Isten jóságától van feltételezve. De a jobblét reménye az életben a dolgok természetén, és lelkünk lényegén alapszik és az ezekből merített valószínűség okvetlenül tetteink fontosabb indokát képezi, mint az, mely Isten jóságából ered.⁶⁾ Isten nem teljesíti minden vágyunkat azért, mert bizunk mindenható jóságában. Az isteni bölcsesség meg nem elégszik a vak bizalommal. Ő észszel áldott meg minket; azért kell a dolgok természetét is megfigyelnünk.⁷⁾ Ami pedig így valószínűnek látszik, azt várjuk és reméljük, és ekkor az Istenben helyezett bizalom valóban bátorságot, állhatatosságot

¹⁾ I. h. 95. lap. - ²⁾ I. h. 96. lap. - ³⁾ I. h. 97. lap. - ⁴⁾ I. h. 15. lev. 100. lap - ⁵⁾ I. h. 101. lap. - ⁶⁾ I. h. 103.1. - ⁷⁾ I. h. 104.1.

önthet belénk. Ha tehát erkölcsi igazság ez. bizonyára véte-
nek ellene, kik a dolgok természetén alapuló valószínűséget,
hogy e földön boldogok lesznek (eltekintve attól, hogy Isten
jósága itt is megerősíti reményünket) ama valószínűség után
helyezik, mely kizárólagosan csak Isten jóságán alapul.

De ők azt is mondják, *hogy az ember semmit sem vé-
szit, ha állapotának ezen átváltoztatását sietteti.* Ha a lét
folytatását a halál után elfogadjuk, be kell látnunk, hogy
ezen erőszakos tett befolyást gyakorol egész halhatatlansá-
gunkra. Ki e világot másképp hagyja el, másképp fogja meg-
kezdeni a jövő életet is.¹⁾ Az öngyilkos tehát egészen más
állapotba dönti magát, mint a milyenbe a természet rendje
szerént jutott volna.²⁾ Mi Isten akaratát a kinyilatkoztatá-
son kívül máshonnan fel nem ismerhetjük, mint a természeti
erőkből. Ami ezekkel öszhangzásban áll, azt kell Isten aka-
ratjának tekintenünk. Ha ennél fogva észszerűen Isten aka-
ratja szerint akarunk tenni, akaratunkat és lelki erőinket a
természeti erőkkel kell öszhangzásba hoznunk. Akkor teste-
met addig kell fentartanom. a meddig ennek erői velem
megértetik, hogy Isten annak fentartását akarja, és csakis
ennek jóságára kell bíznom, mikor akar engem jobb állapotba
áthelyezni.³⁾

5. G o e t h e (1749-1832).

Németországnak e sok oldalú írója sem hagyta érintet-
lenül az öngyilkosság kérdését. Mi nagyon is szerettük volna
az e tekintetben feltűnt szereplését csakis a IV-ik részbe
szorítani, de a közönség már oly jelentőséggel ruházta fel az
öngyilkosságról táplált véleményét, hogy ez a társadalom
bármily rétegében is nagyobb pártolásnak örvend, mint bár-
mely más bölcsésznek tana. Goethe „*Leiden des jungen
Werthers*” című regényében az öngyilkosság védelmére kelt.
A regény történeti alappal bír; bár Goethe képzelete nem
csekély mértékben másított annak eredetiségén. A regény
hőse egy öntelt, és végre önmagával meghasonlott ifjú. De
bár az emberiség összegében semmi lélekemelőt sem talál,
mégis a szeretetnek annál nagyobb hevével vonzódik egye-
sekhez, sőt a rajongással határos szerelemmel csügg egy nőn,
kihez közelednie sem volna szabad, mert az másnak van el-
jegyezve. Az embereket pessimistikus gyűlölettel sújtja, de
mégis érzeleg. Belépti jogot biztosít magának egy családhoz,

1) I. h. 105. lap. – 2) I. h. 106. lap. – 3) I. h. 107. lap.

hol boldogság honol, melyet indokolatlan érzelgőségével fel-
dúl. Az emberek között nem lelvén megalégedését, a néma
természethez fordul, hogy annak titkaiba merülve lelki nyug-
talanságát lecsendesítse. De ismét fölébred benne az érzéki-
ség lángja, s ő céltalan ösztönét követve elhatalmasodott szen-
vedélyével üldözi a tiszta jellemű nőt, kit a gondviselés tőle
megtagadott. A nyughatatlan ifjú az élet magasabb szempont-
jait szem elől tévesztvén időközönként az erkölcsi s vallási ké-
telyek bölcsészeti méltánylására vállalkozik. A többi között
így elmélkedik az öngyilkosságról: „*Igaz ugyan, a lopás bűn,
de vajjon részvétet vagy büntetést érdemel-e az, ki e bűnre ve-
temedik, hogy magát és övéit az éhhalál ellen megvédje? Ki
merészelne ama férfiu felett pálcát törni, ki méltó haragjában
feláldozza feleségét, és ennek elcsábítóját? vagy a leány felett,
ki a szerelem ellenállhatlan gyönyörébe merül? Mindezek ment-
hetők. A nagy embereket, kik lehetetlennek látszó dolgot mű-
veltek, örültek és szenvedélyeseknek neveztek el. Így történik
az úgynevezett öngyilkosokkal is.*”¹⁾ Goethe ezen okoskodása,
mely számtalan olvasóit elcsábította, feltűnő tévedésen alap-
szik. A költő itt önkénytelenül elárulta, hogy nincs teljesen
tisztában a lopás fogalmával. Ő az erkölccstan elvére utalt, mi
tehát az erkölccstani elvek nyomán fogjuk a nehézségeket eltá-
volítani. *Mi a lopás?* Valamely tárgy elidegenítése, elvétele a
birtokosnak észszerű ellenzésének dacára. Ha azonban valaki
végső szükségben ennyit vesz el másról, mi életének fentartá-
sára okvetlenül szükséges, a tárgynak elvétele ment lesz a lopás
bűnének jellegétől, mert ez esetben e tettet az illető birto-
kos észszerűen nem ellenezheti. Az isteni gondviselés, vagy
ha úgy tetszik a természeti jog a földieket az élet fentartá-
sára rendelte. A végső szükségben tehát, midőn az élet ve-
szélyben forog, a földiek az ember közös birtokát képezik, és
ő ily esetben természeti jogával élhet, sőt élni köteles.²⁾
A tételes jog szétosztotta ugyan a földi birtokokat, de azért
nem semmisítette meg az ember természeti jogát. Igaz ugyan,
hogy a lopás bűn, de nem szabad lopásnak bélyegeznünk oly
tettet mely a természeti jog szükségképes kifolyása. Ezek
után Goethe érvelését bátran az álokoskodások hónába szám-
űzhetjük. Goethe egyéb érvelései pogány felfogáson nyugsza-
nak, melyeket már az eddigiekből ismerünk, és melyekre ki-
téréseket tenni felesleges.

¹⁾ V. ö. a *stuttgarti stereotip* kiadást. 1868, 37. lap. — ²⁾ S. Thorn. 2-2 quæst. 66. art. 7.

6. Engel. (1741– 1802.)

Nem tudom, így szól *Werther*, vajjon mit jelent ez: élni, halni? *Engel* sem tud erre válaszolni, de hangsúlyozza, hogy mikép bátorzkodék ő tehát kezével a homályba vágást mérni, melyet szemeivel nem kísérhet? Megengedem, így folytatja, hogy e mondat határait nagyon is ki lehet szélesíteni, annyira, hogy még valamely tagnak feláldozását, valamely résznek megsemmisítését sem lehetne megengedni. De az ép ész rögtön felismeri a különbséget, melyet a bölcselkedés folytán csak lassan és nehezen fedezhet fel. A nagy mindenségben, melyben vagyok és élek, végtelen kör nyílik értelmem, ítéletem és tevékenységem számára. Itt tudomány s művészet, az eszközök megjavítása, egyszóval cél és terv foglalkoztatja szellememet. Amennyire ezen eredmények felismerésére képesítve vagyok, azon határig szabad saját intézkedéseimet és változtatásaimat eszközölnöm a természetben. Előre látom az eredményt, ha karomat levágom, egy karommal is tovább fogok élni, bár kellemetlenségeknek és fájdalomnak is leszek kitéve, mégis élvezetek is lesznek biztosítva számomra. De ha megölöm magamat! Akkor már nem tudok semmit önmagam felől. A következmények egyikét sem tudom, melyeket az agyvelőmon keresztül ható golyó eredményezni fog. Élet vagy halál nem tartozik jogkörömhöz. Ez már a szellem magasabb jogköre, ki nekem a születést, az életet és a halált adja; ki mindent tud, mi előttem volt, utánam lesz, ki terv szerint működik, és oly eszközökkel rendelkezik, melyek előbb voltak, és tovább lesznek – mint életem.

Ezek után utal ama általános panaszra, hogy Goethének nevezett műve felette veszélyes a társadalomra s erkölcsiségre nézve. Öngyilkosságra, így folytatja, alig lehet valakit elcsábítani. Mindazáltal nem lehet közönyös, vajjon ki mily véleményt táplál e tekintetben? vajjon e vélemény kedvez-e szenvedélynek, vagy ellenkezik-e ezzel? *Ha pedig ez igaz, akkor kétségtelen nagy hiba volt a legfurfangosabb érveket az öngyilkosság mellett mesteri előadással és ügyességgel elősorolni, az ellenérveket pedig mellőzni, vagy erélytelenül bemutatni.* Bár mily cselekményt kettős szempontból kell megítélnünk: 1) midőn az már véghez vitetett, és 2) midőn véghez fog vitetni. Mindkét szempont felette nagy fontossággal bír. Aki valamely megvetésre méltó tett indokát kimutatja, az ember helyzete s jelleméből az érveket leszármaztatja, és a tévedéseket, a helytelen elveket megvilágítja, melyek szerint valaki

cselkedett; az érdemi meg őszinte köszönetemet, mert elősegíti emberi ismeretemet, szeretetemet, türelmemet. De e mellett soha sem szabad megfeledkezni ama másik szempont-ról; vagyis neki kell bizonyítani, hogy téves következtetésem valóban tévesek, téves felfogásom valóban téves, hiú érveim valóban ilyenek, es az ezekből folyó tettek valóban megvetésre méltók. Ezt nem tette „*Werther-s Leiden*” szerzője, s ez kétségtelenül a legnagyobb szemrehányás, melylyel őt méltán illetni lehet.¹⁾

7. Schopenhauer Arthur. (1788-1860.)

A kereskedőből lett bölcész, ki klasszikus, varázstelt iráyával a bölcészetében őszpontosított képtelenségeknek oly terjedelmes olvasó közönséget szerzett, mint még kevesen, határozottan elítéli az öngyilkosságot. Ezt pedig annál figyelemre méltóbb jelenségnek kell tartanunk, minél közelebről ismerkedünk meg e hírhedt bölcésznek világfájdalmával. Eszményképe az'örök tétlenség, a fájdalom-nélküliség, állapota a *nirvana*. Kárhozatos törekvéseinek végcélja meggyőződést csepegtetni az emberiségbe, hogy céltalanul él, hogy vágyai balgaságok; hogy az „*élet áldástalan üzlet, mely a költségeket nem feded.*” Az élet szerénte „*fizetés, melyet aprópénzben, végtelen csekély részletekben kapunk, és mégis egyszerre nyugtáznunk kell. Fizetésünk a gyorsan lepergő percek, a nyugta pedig – a halál.*” „*A legboldogabbnak legboldogabb pillanata pedig a felébredés.*” Átkot mond a születésre, lázas vágyat kelt a halál után, és mégis – *pálcát tör az öngyilkos felett.*

Gúnyt üz a Gondviselésből, rögeszmének ítéli el a túlvilágról ápolgt gondolatot, balgaságnak mondja a célra való törekvést, bárminemű vágyak ápolását, a halált hirdeti a szenvedő emberiség megváltójának, dicsőíti a nemlét állapotát, és mégis – *tiltja a legboldogítóbb pillanata, a halál önkénytes siettetését!* Egyengeti az utat az élet erőszakos lerontására, megfosztja az embert életkedvétől, undort kelt szívében minden szép, igaz és jó iránt, ösztönzi a meghasonlottakat szabadulásra, s mégis – *visszatartja őket az öngyilkosságból.* Végtelen ürt támaszt lelkükben, és nem engedi meg nekik a jogot, hogy a kétségbeesés örvényébe sodró lét terhes gondolatától megszabadítsák magukat. Ez a modern pessimismus tana! Mily iszonyú ellenmondás, mily rettenetes bölcészeti következet-

¹⁾ *Der Philos, für die Welt. Univers. Bibl. Lipcse. 362, 363. sz. 11-16. lap.*

lenség! Valóban nehéz volna mindezt elhinni, ha nem olvasnók *Schopenhauer* szavait. És miképen indokolja eljárását? Kárhoytatta az öngyilkost, mert ez nem az élettől, hanem a terhes állapottól óhajt szabadulni. „Az öngyilkos, ezek saját szavai, csak egyediségét tagadja meg, és nem a fajt.” Mert szerénte „az akaratot soha sem lehet anyagi erővel, a csira előlésével, az újszülöttnek megsemmisítésével vagy *öngyilkossággal* megtörni.”¹⁾ Ne vizsgáljuk e bölcsészeti indokolás lényegét, mert ez nem vág feladatunk keretébe. Tény az, hogy *Schopenhauer* az öngyilkosságot, bár különöc felfogásában kárhoytatta. Mi ezzel megelégszünk, és e tényre hivatkozunk korunk istentelen öngyilkosaival szemben, mert öök imádot mesterük tanával ellenkezőleg cselekedtek.

*

A modern pessimismus bölcselete lázas erővel hódit napról napra nagyobb tért. A legeggyüebbek is dicsőséget helyezik abba, ha a „nirvana” a „semmiség bölcsészetének hívei gyanánt szerepelnek. A feltűnési viszketeg hatványozott számban szaporítja a bölcsészeti műveket, melyek tárgya a halált követő „*semmi*.” E nagy számú termelök között felemlíthetjük *Mainländer Fülöpöt*, ki ugyan e tárgyról egy 623 lapra terjedő vaskos kötetet bocsátott közre.²⁾ A bölcsészeti félszogségek ezen gyűjteményéből miképen maradhatott volna el az öngyilkosság kérdése! Épen csak az a különös, hogy *Schopenhauernek* e nagy tisztelője e pontban már eltért. *Mainländer* megilletődéssel fogadja a közvélemény eljárását, melynél fogva az öngyilkos sírját kövekkel dobálja, bár ez csak nagy küzdelem után szerezhette meg nyugalmát. „Aki az élet terhét el nem viselheti, – így szól – lökje el azt magától. Ki bolondjainak termében, vagy mint *Jean Paul* mondja, a világ nagy cselédszobájában rosszul érzi magát, az lépjen a nyílt ajtón át a néma éjbe.” Korunk hősei, mint látjuk, a pogányvilág mondásaival akarnak hatni, melyeket csak szebb szavakkal fejezték ki. *Mainländer* megengedi, hogy az immanens bölcsészet iparkodik rábeszélni az életuntakat, hogy életben maradjanak, azonban nem kárhoytatja ezeket, ha mégsem mondanak le szándékukról. Az életunt tegye fel a kérdést: „*létezni vagy nem létezni?*” Azonkívül merítse az érveket pro et contra e látható világból – mert ezentúl nincs sem béke sem fájdalom, ott csak a „*semmi*” van. Aki oda

¹⁾ V. ö. *Knauer, Gesch. d. Phil. Bécs.* 1876. 344. lap. – ²⁾ *Die Philosophie der Erlösimg. Berlin.* 1876. 349 - 351. lap.

eljut, sem nem nyugszik, sem nem pihen, neki nincs állapota, mert akarata meg van semmisítve. Mindenki tegyen saját belátása szerént. Ha azelőtt a menny és a pokolban való hit sokakat visszaretentett a haláltól, és most az „*immanens*” bölcsészet sokakat halálra ösztönöz, nyugodjunk bele, mert a világban minden észlelhető indok szükségképpen jelentkezik és hat.” Ez ama gyászos véglet, hová az immanens bölcsészet híveinek szükségkép jutniok kell. Ez a hitetlenség tana, mely az embernek az állattal közös végsorsot jelölt ki.

X. Fejezet. A magyarok.

Őseink gondolkodásmódját az öngyilkosságra vonatkozólag még homály fedi. Vajjon magukkal hozták-e a keleten dívó szokásokat e tekintetben is, vagy pedig az élet küzdelmeiben ki nem fáradt erős népfaj természeténél fogva idegenkedett-e a halálnak e rút nemétől, történeti adatok hiányában semmi bizonyosat sem tudunk. Van ugyan egy kétes történeti hely. *Attila* a Chalons melletti ütközet után nyergéből máglyát rakatott, miből egyesek azt következtetik, hogy ha *Aetius* esetleg üldözőbe vette volna a hunnok, ezek fejedelme a meggyújtandó máglyán lelte volna önkényes halálát. Már az is kétes, nem képezi-e ezen adatnak alapját a pusztá hiedelem, vagy feltevés? De eltekintve ettől, nem valószínűtlen-e az, hogy *Attila* ezen eljárásának stratégiai szempontok szolgáltak indokul? Azonban harcias szelleme és bátor lelkületéből joggal következtethetjük, hogy inkább vállalkozott a legnagyobb fáradoalmak békés elviselésére, inkább óhajtotta a legkétesebb kimenetelű csatákat éleszteni, inkább nyugodott meg leveretésébe, mintsem harcban edzett karját önmaga ellen fordította volna. Sőt a történelem egyes utalásaiból kiviláglik, hogy Őseink nem hódoltak a pogányok ama téves és némileg kiskorú felfogásának, melynél fogva inkább vágták volna ketté életük fonálát, mintsem hogy az ellenségek által okozott megszégyenítést békével elviseljék. A harcra termett népfajban mindig, még a legválságosabb időkben is élt az öntudat, hogy kötelességét megtette, a veszélyektől vissza nem riadt, és ez megnyugvársra, de nem csüggedésre tanította őt. A *magyarkokról*, kik megcsonkítva visszaérkezvén honfiainak gúny-tárgyává lőnek, sehol sem olvassuk, hogy öngyilkosokká lettek. Hazai történelmünk az önfeláldozások számtalan példait tárja elénk, melyek indoka mindig magasabb eszme, p.

o. a közjó, a haza, a hit, a kötelességérzet stb. volt; de az Öngyilkossági esetekről mélyen hallgat. Főleg már sz. *István király* uralma óta a kereszténység terjedése is hatalmas óvszer volt e bűn meghonosulása ellen. Ha volt volna is őseinkben némi hajlam e természetellenes bűnre, azt is megsemmisítette volna a kereszténység szelleme, mely talán sehol sem létesített oly nagy jelentőségű változásokat az erkölcsi világban, mint épen a Kárpátok koszorúzza országban. A fenlevő hazai kútfők szorgos átkutatása után sem jutottunk a tárgyunkkal összefüggő adatok nyomára. Szóval bizton és lelkiismeretesen állíthatjuk, hogy őseinknél az öngyilkosság bűne ismeretlen volt. E bűn főleg csak a *Calvinismus* terjedése folytán jelentkezett hazánkban. Az első öngyilkos, kiről történeti tudomásunk van, *Ilosvay Péter*, debreceni prédikátor fi a volt, ki azt híván, hogy az előrendeltek között nincs,¹⁾ 1562-ben Csáholyon Ecsed mellett felakasztá magát.²⁾ Így nem lehet csodálnunk, hogy legrégebb törvényeink keretében hiába keresünk utalásokat az öngyilkosságra vonatkozólag. Az első adatot szolgáltatja *Bodó Mátyás*, ki az első fenyítő törvénykönyvet szerkesztette, mely 1751-ben látott napvilágot. Ennek II. Rész. LXIII. szak. XV. §. fejezete az öngyilkolásban megakadályozott egyénekre azt rendeli, hogy az orvosok és sebészek ily szerencsétlenek segedelmére sietni tartoznak, különben a gyakorlattóli eltiltással fenyegettetnek.³⁾ Ujabban pedig polgári törvényeink csak csekély rendőrségi kihágásnak tekintik az öngyilkosságot, minélfogva az öngyilkossági kísérleteken rajtaért egyéneket nem büntetik, hanem gondos, ideiglenes őrizet alá helyezvén, komoly megfeddésben részesítik őket. Az öngyilkosok temetésére vonatkozólag pedig a *ministeriumnak* egy 1857-iki oktob. 30-ikán kelt rendelete az egyházi joggal összhangzólag kívánja, hogy azok, ha öntudatos állapotban vetemednek e természetellenes tetre, a szokott egyházi szertartásokban ne részesüljenek.

Így tehát nem feltűnő az sem, hogy hazai irodalmunk terén első ízben feglalkozott az öngyilkosság kérdésével

1. *Murikay János*, ki a *Religio* 1860-iki évfolyamában 32-43. számokban e bünt vallás, erkölcsi s társadalmi szempontból fejtegette. Ezen terjedelmes de különben csak az *általánosság* jellegével bíró értekezés súlypontját képezi e lehozás:

¹⁾ *Dr. Lányi. Magyarföld egyháztörténetei. Nagy szombat, 1844. i. k. 337-348. lap. –* ²⁾ *Bodó* művét az idő rövidsége miatt nem volt alkalmunk birtokunkba ejteni; ennélfogva ez adatot másodforrás nyomán használjuk v. ö. *Eltér; Törvényszéki orvostan. Pest. 1852. 12. lap.*

„Már pedig bizonyos, hogy minél nagyobb valamely országban a vallásosság, különösen a kath. meggyőződés hiánya, ennek népe annál könnyebben esik martalékul mindenféle erkölcsi nyomornak; annál hamarabb, és azért tömegesebben is lesz az elfajulás, elkorcsosulás, hitetlenség, testi lelki sülyedés, és öngyilkosság borzasztóságainak (*sic!*) zsákmányává. (39. sz. 308. lap.) *Munkay* értekezésének mintegy kiegészítésül szolgál:

2. *Tiszapartinak* ugyanazon lapban (50. sz.) „*Az öngyilkosság okairól korunkban*” című cikke, melyben főleg a roszirányu regényeket és az érzekiségnek való túlságos kedvezést is elfogadja jelentékeny okoknak.

3. *Dobránszky Péter*, 4 évvel ezelőtt megjelent művében, (v. ö. a függelék) a korunkban sűrűn jelentkező öngyilkosságok némely okait is érinti, bár nem minden kifogás és hiány nélkül. Ennek dacára e művet mégis hasznosnak kell ítélnünk azon szempontból, hogy még eddig hazai irodalmunk az öngyilkosság kérdését hidegen mellőzte. Mindazáltal az abban foglalt több tévelytől eltekintve tiltakoznunk kell *Dobránszky* indokolatlan véleménye ellen, mely a *coelibatust* az öngyilkosságok egyik jelentékeny oka gyanánt tünteti fel. Szerénte ezt eléggé igazolják a coelibatus folytán gyarapodó erkölcstelenségek és különösen „*a katonák ép úgy, mint azok, kik a lelki kard hordozóinak adják ki magukat.*” Felette kiskorú gondolkodásmódról tanúskodó szavak! Ajánljuk figyelmébe *Dobránszky*nak, hogy az általa tanulmányozott *Wagner* féle (v. ö. a függelék.) statistikának 220-ik lapját figyelmesebben megtekintse. A *tudósok, tanítók és papok* egy rovat alá foglalva aránylag feltűnő csekély számot tüntetnek fel. Ha a papok között valóban annyi öngyilkos volna, akkor számukra külön rovatot kellett volna biztosítani. Ami pedig a katonákat illeti, nem a coelibatus okozza a köztök előforduló Öngyilkosságok gyakoriságát, hanem a fegyelem szigorúsága, a meglazult erkölcsök és ama körülmény, hogy a gyilkolásokhoz szokott harcosok életuntságukban nagyon könnyen hajtják végre azt, mit másokon a harc tüzeiben gyakorolni megszoktak. Mindazáltal *Dobránszky* is kizárólag kárhóztatja az öngyilkosságot.

4. Végre említésre méltó *Németh Antalnak* az öngyilkosságról szóló füzetkéje, (v. ö. a függelék) melyben e bűn mivoltát, okait és különféle tünetényeit nem annyira tudományos alakban, mint népszerű modorban, de tisztán keresztény szempontokból tárgyalja.

A folyó iratokban újabban több, de igénytelen tartalmú cikkekke jelent meg, melyek kivétel nélkül kárhoztatják az öngyilkosságot. Ez arról látszik tanúskodni, hogy nálunk az értők és józanabbak valóban undorral fordulnak el ama bűntől, mely művelt korunk iszonyú szenyfoltja gyanánt szerepel.

*

* *

A jelen század tudományos bűvárlata az öngyilkosság kérdése körül újabb és eddig nem művelt irányokkal gazdagodott. Az egyre szaporodó öngyilkosságok arra indították a tudósokat, hogy e méltán komoly aggályokat keltő kórtünetnek okait és gyógyszereit tüzetesebben vizsgálják és megálapítsák. E feladatra leginkább az orvosi tudomány érezte magát hivatva, mely főleg a testi szervezetben rejlő bajok felfedezésével legkönnyebben vélt célt érhetni. E téren első feltűnést okozott *Oslander*, ki terjedelmes művében (v. ö. a függelék) körülményesebben, bár nem minden tévedés nélkül értekezett az öngyilkosságról. *Oslander* főbb tételeivel munkánk egyes helyein eléggé ismerkedhetünk meg.

Ez irányban számos követője volt, kik az öngyilkosság kérdését külön-külön szempontokból méltatták.

A világirodalom számtalan termékét itt nem lehet külön méltatnunk. Azonban ez felesleges is volna, mert részint ismétlésekbe kellene esnünk, részint pedig munkánk tartalmában a fontosabbakra még számtalanszor fogunk utalni. Mi eddig csak az öngyilkosságról szóló tanok méltatására szorítkozván, most már azon fontosabb tételek megvilágítására vállalkozhatunk, melyek főleg korunkban jelentékeny véleményeltérésekre szolgáltatott alkalmat.

III. RÉSZ.

Az öngyilkosság kérdéseire vonatkozó fontosabb fő tételek tüzetesebb megvilágítása.

I. Fejezet. Az öngyilkosság bűnös volta.

Bármily szembetűnő is valamely igazság, mindig lesznek egyének, kik azt jogosulatlan törekvéseikkel elhomályosítani iparkodnak. Bár az előzményekből önkényt következik az öngyilkosságnak minden szempontból való kárhozzátása, bár azt a józan ész már első pillanatra is kénytelen elítélni; mégis minden korban találkoztak írók, kik nem vonakodtak e különcködő kérdést szőnyegre hozni: *vajjon erkölcsi szempontból elvetendő-e, vajjon bűn-e az öngyilkosság?* főleg az erkölcsiség megdermesztésében gyönyörködő korunk már némi fontosságot is tulajdonított e kérdésnek. Korunk erkölcsisége tekintve az öngyilkosságot felette lazult, téves. Vajjon a részvételteljes beszéd, melynek tárgyát az önmagával meghasonlottnak erőszakos halála képezi, nem árulja-e el ama titkos felfogást, hogy az öngyilkosság a lét terhes pillanataiban megengedhető? Vajjon a sajtónak mentegető nyilatkozatai nem azt bizonyítják-e, hogy az irtózatos önkivégzések különböző nemeiben korunk semmi megütközésre méltót sem talál? Valóban megmételyezett korunkban már nem egy ízben tiltakozó hangokat hallunk az egyház jogos intézkedése ellen, mely az öngyilkost a temetés megadásának büntetésével sújtja; sőt sokan már e bünt érénynak is szeretik tekinteni. *Helvetius* ily balgaságot tanít: „Ki azért lesz öngyilkossá, mert életét megunta, majd úgy érdemli meg a *bölcs* mint *bátor* férfiú nevét. Meghalni, mint *Cato* meghalt, ez az *emberi erény legmagasabb foka.*”¹⁾ Még megdöbbenőbb ama bölcselkedés, melyet *Schiller* az eszményi világkörben élő költő (!) megteremtett. „A bánat, ezek saját szavai, az önelkárhozzátás legmagasabb fokán, a kétségbeesésben is, erkölcsileg fönséges, mivel nem érezhető többé, hacsak a bűnös keblében nem honol a jog

¹⁾ *De l'Esprit Disc.* IV. c 10. – V. ö. *Schuler, Die Leugnung der Gottheit*, stb. 43. lap.

és jogtalanság megvesztegethetlen érzete, mely igényeit az önszeretet legvérmesebb érdekei ellenében is érvényesíti. Áldozza fel bár önkényt életét az erényes, hogy az erkölcsi törvény szerint cselekedjék – vagy semmisítse meg azt saját kezével a gonosztevő, hogy a lelkiismeret kényszerítő szavának engedve magán az erkölcsi törvények áthágását megboszulja, az erkölcsi törvény iránt való tisztelet egyenlő fokig emelkedik bennök; és ha mégis volna valamely különbség, úgy az inkább az utóbbinak előnyére válnék, mivel az erényesnek elhatározását mégis némi tekintetben megkönnyíthette az édes öntudat, hogy helyesen cselekszik, és mivel az erkölcsi érdem azon mértékben csökken, amely mértékben részes benne a hajlam és kedv. Bánat és kétségbeesés valamely elkövetett bűntény fölött csak későbbben tüntetik fel előttünk az erkölcsi törvény hatalmát, de nem kisebb fokban; a legmagasabb erkölcsiségnek képei ezek, csakhogy erőszakos utón jöttek létre. Az oly ember, ki valamely erkölcsi kötelem megszegése miatt esik kétségbe, ép ezáltal tér vissza engedelmességre az iránt, és minél borzasztóbban mutatkozik önelhatározása, annál hatalmasabban nyilatkozik az erkölcsi törvények hódító hatalma.”¹⁾ *Schüler-Tel* egy értelemben nyilatkoztak *Vischer, Nüsslein, Sulzer, Batteux* és *Pasqualit*²⁾ Ily visszásságokkal szemben erkölcsi kötelemünknek ismerjük az öngyilkosság bűnös, erkölcstelen voltára utalnunk.

Első kérdés, vajjon az öngyilkosság bűn-e Isten ellen? Ha ezt bebizonyítottuk, akkor kétségen kívül helyeztük annak erkölcstelen voltát is; mert erkölcstelen csak az lehet, a mi egyszersmind bűn, ez utóbbi pedig csak az, ami Istennel ellenkezik.

I. Az öngyilkosság bűn Isten ellen.

Az öngyilkosság bűnéről tanúskodik mindenek előtt az, hogy önéletünk erőszakos lerontására *nincs jogunk, hogy az öngyilkos sérti Isten jogát*. Az ember egészen Istené, a Teremtőé, mint, sőt még inkább, mint a műrecek a művészé, ki azt létesítette. Azért az ember élete, halála is egyaránt Isten kezében van. „*Akár élünk, akár halunk az Úréi vagyunk.*”³⁾ Isten hatalma életünk és halálunk felett még világosabban van jelezve a bölcsesség könyvében: „*Uram te vagy, kinek az élet és halál fölött hatalma vagyon*”⁴⁾ Továbbá: „*én ölkök és eleveníték.*”⁵⁾

¹⁾ V. ö. *Jungmann. A szépség és a szépművészet* 13. §. 213–214. lap. ²⁾ U. o. 214–217. lap. - ³⁾ *Róm XIV, 8.* - ⁴⁾ *Bölcs XVI. 13.* - ⁵⁾ *Deut. XXXII, 39.* - *I. Kir. II. 6.*

Isten ilykép életünkkel való rendelkezési jogát önmagának tartotta fen; ő életünknek egyedüli Ura.

Az ész is belátja, hogy az ember nem lehet életének ura. Mi birtokunknak csak azt vallhatjuk, amit *Lessias* szerint saját tevékenységünk folytán megszerezhetünk; ¹⁾ de az életet önmagunktól meg nem szerezhetjük. „*Tudjátok meg, hogy ő az Úr, ő az Isten. Ő alkotott minket és nem mi magunkat.*”²⁾ Az élet minden emberi birtoklásnak alapját képezvén nem lehet egyszersmind birtokunk is, mert mielőtt még léteznénk, semmit sem bírunk. Azért volt kénytelen a *Karácsonyi-féle* díjra beérkezett hírhedt pályázók egyike előszavában a gyilkosság jogtalanságát hangsúlyozni: „*mert nincs arra feljogosítva senki, hogy valakitől olyasmit vegyen el, amit ő neki nem adott.*”³⁾ Bármely birtokunk esetékes valami, de az élet mint ily esetékesek összegének alapja maga esetékes nem lehet. Hogy az életet birtokunknak vallhassuk, azt életünkben kellene megszerezni, ami képtelenség. Továbbá birtokunk csak valamely kívülünk létező, illetőleg tőlünk különböző valami lehet; de az élet ép úgy mint testünk én-ünkhöz tartozik, lényünk részét képezi. „Az emberi test, mint *Krug* ⁴⁾ hangsúlyozza, *nem valamely külső dolog*, melyet én-ünk tetszése szerint elfogadhat vagy nszszautasíthat. Sőt inkább a test tekintve az érzéki világot egyenértékesíthető saját én-ünkkal.” Ebből láthatjuk, *hogy életünket nem vallhatjuk birtokunknak.*

Isten életünk ura; ez igazság nyomaira találunk a legműveletlenebb népeknél is. A legújabb missiói tudósítások szerint a *Robitok* törvényei tiltják még a halálbüntetést is, mert Istenen kívül senki sem rendelkezhetik az ember életével, és egyedül neki van joga meghatározni az időt, mikor adja neki vissza azt.⁵⁾ Csak maradjunk tehát azon meggyőződésben, hogy mi nem vagyunk életünk urai, s azért nincs jogunk azt erőszakkal lerontani. „Élet és halál – úgy szól *Garve* – nem tartozhatik jogkörömhöz. Egy magasabb rendű szellem hatalma engedé meg születésem, felserdülésem, életemet és halálomat, ama lény intézkedése, ki mindent tud, mi előttem volt, utánam leend, kinek tervei és segédeszközei korábbi eredetűek, és tovább maradnak fen, mint életem.”⁶⁾ Ha az embernek joga volna magát saját tekintélyénél fogva megölnie; akkor Is-

¹⁾ *Lib. II. c. 2. dub. 10. p. 40. – Thomas. 2. 2. quaest. 64. –*
²⁾ *Zsolt. XCIX. 3. – n. V. ö. Religio 1876. 30. sz. 239. lap. –* ⁴⁾ *Areto-
 logie i. h. 180. lap. –* ⁵⁾ *Les Missions eath. Lyon 1875. 340. sz. 598.
 lap. –* ⁶⁾ *V. ö. Engel. Der Philosoph für die Welt. 13. lap.*

tennék kellene alkalmazkodni az emberhez, akkor a véges lénynek hatalmában volna a Végtelennek céljait megakadályozni s megghiúsítani, vagyis Isten megszűnnék Isten lenni. Ez pedig képtelenség, mely a stoicismus tévelyeinek súlypontját képezi. *Az élet a gondviselésnek reánk bízott adománya*, melyet mindaddig kell megőriznünk, míg csak Istennek tetszik. Némelyek mondják ugyan, hogy az ember kapta életét anélkül, hogy kérdezett volna, vajjon e sok bajjal összekötött ajándékot el akarja-e fogadni vagy sem; azért szabadságában áll a terhes életről lemondani, életének véget vetni.

Ha futó pillantást vetünk a stoicismusnak fentebb bemutatott tanaira, arról győződünk meg, hogy ily közönyös gondolkodásmód rendesen csak akkor lép előtérbe, midőn az emberekben elenyészik a fogékonyság a szép, igaz és jó eszmék iránt; midőn a társadalmi sülyedésben felszínre emelkedik a kötelmek megvetése, az egyéni szabadosság, a vallástalanság.

Azt mondják, hogy *az élet ajándék*. Igaz, de az ajándékot kettős szempontból kell méltatnunk u. m. tekintve az ajándékozót és az ajándékot. Az ajándékozó joggal követelheti tőlünk, hogy ajándékát tiszteletben tartsuk. E követelés pedig annál kötelezőbb reánk nézve, minél nagyobb és hatalmasabb az, kitől az ajándékot nyertük. De Isten a legnagyobb és leghatalmasabb, tehát ajándékát legnagyobb mértékben tartozunk megbecsülni. Továbbá az ajándék megbecsülése annál észszerűbb és annál fontosabb, minél nagyobb belbecsessel dicsekszik. S vajjon adhatott volna-e valaki az életnél fontosabb és nagyobb ajándékot? Ezenkívül nem szabad felejtenuk, hogy vannak ajándékok, melyek köteleességekkel vannak összekötve. Aki tehát az életet haszontalan ajándéknak tartja, melyet kénye kedve szerént eldobhat, vét Isten ellen, ki minden létezőnek bizonyos célokat tűzött ki. Még az állatok sem élnek azért, hogy meghaljanak, annál kevésbé lehet az ember életének célja a halál. „*Isten a halált nem szerzetté s nem örül az élők veszedelmén.*”¹⁾ „*A bűn által jött be e világra a halál.*”²⁾ Az ember, végrendeltetését tekintve, az életet, a legmélyebb hálára indító ajándékot, valamint az ezzel kapcsolatos többi ajándékokat azon célból kapta, hogy az élet feladatát teljesíthesse. Isten nem azért adta az életet, hogy tegyünk vele a mit akarunk, hanem hogy teljesítsük azt, a miért adta.

¹⁾ Bölcs. I. 13. – ²⁾ Rom, V. 12.

Ami pedig a jelzett ellenvetést illeti, annak alaptalansága kitűnik a következőkből. Az élet ajándékának nem oly érdeményt adhatunk, mint bármi más tetszésünktől függő tárgynak, melyet más valaki rendelkezésünkre bocsátott. Az élet ajándék, mert Isten azt önkényt, független és szabad-akarattjából adta nekünk anélkül, hogy azt előlegesen megérdemeltük volna. Hiszen a megérdemelt dolgot ajándéknak nevezni nem lehet, a mit pedig nem érdemeltünk, okvetlenül ajándéknak kell tekintenünk. Azonban jól megjegyzendő, hogy az élet nem feltétlenül adott ajándék, melyet ép azért nem is utasíthatunk vissza, midőn nekünk tetszik. A szellem állapota itt a földön nem a valódi őt megillető állapot. Ez a szellemség próbaideje, de nem célja, melyet Isten egy más természetfeletti világba helyezett. De a cél elérése az erkölcsi cselekedetektől, az ideiglenes élet célirányos átélésétől van feltételezve, ennél fogva az ember életét kénye kedve szerint meg nem rövidítheti, mert így örök boldogságának alapfeltételét semmisíti meg. Isten csak ez élet ajándékával való célszerű élest, és nem az ezzel való visszaélest engedte meg. Visszaélünk pedig ez ajándékkal, midőn életünknek erőszakosan véget vetünk; mert összeütközésbe jövünk Isten céljával, ki életünket fentartja, s azt általunk is fentartatni kívánja. Azért méltán kérdehetnők az öngyilkost: éltél-e már? Teljesítetted-e az élet feladatát? Hol van a bölcs, ki bármennyi jót tett volna is, joggal mondhatná, hogy már eleget élt? Ki minket megtaníthatna ama jog elnyerésére, melynél fogva bár erőszakosan, de mégis büntetlenül lemondhassunk az életről? Úgy hisszük sehol! Isten az emberiség végett is teremtete a világot. „Ha tehát, mondja sz. *Jusztin*, ¹⁾ mindenki öngyilkossá lenne, hogyan maradhatna fenn az emberiség? „ Isten akarja hogy éljünk; mert mint a létezők teremtője akarja, hogy teremtményei tőle függő viszonyban legyenek. Az ember e függését az által nyilvánítja, hogy Teremtője és nem saját akarata szerint mutatja be hódolatát. Ez igazság a gondviselés szükségképes folyamánya. Ennek kétségtelen vonásai észlelhetők a Teremtő nyilatkozatában: „*megáldd őket Isten, és mondd: növekedjete és szaporodjatok.*” ²⁾ De az öngyilkos az ég ez áldásától elfordul, mert az emberiség számát egygyel megcsónkítva Isten célját meg akarja akadályozni. Oh az élet áldására nagy súlyt fektet Isten is.

¹⁾ *Apolog.* II. n. 91. p. 4. pag. 451. – ²⁾ *Gen.* 1. 28.

Azért van számos példánk a sz. Írásban, hogy ő az erényeket hosszú élettel jutalmazza; ³⁾ azért jellemzi a választott népet annyira a forró s lankadhatatlan vágy a hosszú élet után; azért hirdeté a Mindenható Sinai hegyén: „atyádat és anyádat tiszteljed, *hogy hosszú életű légy a földön*, melyet a te Urad Istened ad te néked.” ⁴⁾ De ez akaratának meghatározottabb alakban adott kifejezést általános tilalma által: „*Ne ölj!*” ⁵⁾ Nekünk pedig semmiségünk érzetében e parancsot feltétlenül meg kell őriznünk; mert mi – mint *Sokrates* szépen kifejté, – *Istennel szolgái* vagyunk, *kiknek rendeltetésük uruk szavára engedelmeskedni*. Az öngyilkos pedig megtagadja Istenének e szolgálatot, el nem ismeri tőle való függési viszonyát és fellázad ellene.

Vajjon kellene-e még több érvet alkalmaznunk annak bebizonyítására, hogy az öngyilkosság *bűn Isten ellen*? Azt véljük, már az eddigiekből is eléggé van megcáfolva *Montesquieu* s *Voltaire* véleménye, hogy az öngyilkosság természeténél fogva *közönyös* cselekedet, melylyel Isten haragját magunkra nem vonhatjuk, hogy az a Gondviselés elleni vétségnek nem tekinthető. Vajjon közönyös lehet-e az öngyilkosra nézve oly tett, mely őt földi s végcélja elérésétől visszatartja? Könnyű ugyan a megmételtyezett korszellemnek megfelelő tanok által hatást előidézni, ele felette nehéz ezeket a józan ész ítélőszéke előtt igazolni, s még nehezebb ezekért lelkiismeretünknek számot adni.

II. Az ö n g y i l k o s s á g b ű n m á s o k ellen.

Az emberek egymással kölcsönös viszonyban állván, egymás iránt kölcsönös kötelemekkel is bírnak. „Jókor szokjál a gondolathoz, mondja *Kölcsey*, a *társaságban született ember nem önmagáé*. Számtalanok a jótétemények, mik a társas életben naponkint reánk haramiának; lehet-e kívánunk, hogy e jótéteményekkel ingyen élhessünk, mint zsarnok a más izzadása bérével? használni akarod a társaságot? úgy mindent kell tenned annak fentartására, mi saját erőid-től kitelik.” (*Paraen.*) *Az öngyilkos e kötelemeket is gúnynyal illeti*. Vakmerően szaggatja szét a családi kötelékeket, melyek őt szülőihez, rokonai, barátai és ismerőseihez fűzik. A lelkiismeret szava, Isten törvénye egyaránt sürgeti az ezek iránt tanúsítandó szeretetet, melyet az öngyilkos a legsötétebb

³⁾ *Zsolt.* XC. 16. – ⁴⁾ *Exod.* XX. 12. – ⁵⁾ *Exod.* XX. 13.

gyűlölettel helyettesít. De az öngyilkos érzéketlen hű nejének gyászos sorsa, hátramaradt árváinak könnyei, szülőinek szív szaggató bánata, barátainak keserve iránt. Ő vissza nem riad többé az általa végínségre jutottak átkától, mert már lelkét előbb megzavarta egy sokkal iszonyúbb átok, melynek terhe alatt önmagával meghasonlott. A ki pedig önmagát megveti, annál kevésbé fog becsülni másokat.

Jogtalanságot követ el továbbá az emberek nagyobb körű társasága ellen, melyben él és melyet államnak nevezünk. Mindenkinek ki van szabva a maga hatásköre, melyet betöltenie kell. E tekintetben mindenki az egésznek szükséges része; mert csak a részek kölcsönös hatása, összeműködése biztosíthatja az egésznek fönmaradását, a legszebb összhangot, az összefüggő hosszú láncolatot. Midőn pedig az öngyilkos élete mécsét kioltja, erőszakkal rabolja meg az egészet a résztől, tőri le a lánc egyik szemét. Nemcsak az a feladatunk, hogy saját boldogságunk felkarolására szorítkozzunk. Eleget kell tenni a szív követelményeinek is. Engednünk kell lelkünk azon titkos hatalmának is, mely bennünk érdeket kelt mások jóléte iránt, és vágyainkat ébreszti, melyek kielégítésüket embertársaink erkölcsi, szellemi s anyagi javának öntudatos előmozdításában lelik. Hallgatnunk kell ama belső sugalomra is, mely minket mások jogainak tiszteletben tartására serkent. A tettek végtelen mezeje terjed előttünk, termékenyítsük azt oly törekvésekkel, melyek embertársainkra áldást hoznak. De aki a gyakorlati élet e feladatát sem oldja meg, miképen ápolhatna tiszteletet az egyesek felett rendelkező állami jogok iránt? Valóban itt tűnik ki az öngyilkosság egyik legrútabb árnyoldala. Ő nemcsak az egyeseket fosztja meg a jótékonyság ama tényezőitől, melyeknek birtokában van, hanem megveti az állam törvényeit is, melyek az alattvalókat munkálkodásra, engedelmességre, a közjó előmozdítására intik. Az öngyilkos szétszaggatván a baráti, rokoni szeretet kötelekeit, vakmerőségében lábbal tiporja azon hatalom parancsait is, melynek célja az egyesek jólétét biztosítani, s ezeket a rendeltetésükre kártékonyán befolyó veszélyek ellen megvédeni. Mikep lelkesedhetnék ő magasztosabb eszméjéért? Belőle elhamvadván a rokoni, családi s felebaráti szeretet végső szikrája, nem hevülhet többé fagyos szívével a *hasáért*, a *társadalomért* sem, melyek egyenként s. együttvéve igényt tartanak tehetségeire, szellemi ereje s életére.

De felesleges leend többet szólni. Idézzük vissza gondolatainkban a fentebb (19-26. lap) mondottakat és kényte-

lenek leszünk bevallani, *hogy az öngyilkosság bűnös jogtalanság nemcsak a szívünkhöz legközelebb állók iránt, hanem az dilim és haza iránt is.* Záradékul csak *Bluntslira* akarunk hivatkozni, kit a szabadelvűség egyik kiváló bajnokának szeretünk tekinteni, s ki ily szavakra fakadt: „*az ember a társadalomból magát önkénynt nem száműzheti.* „

III. Az öngyilkosság bűnére minmagunk ellen.

A civil jogtudomány szerint önmaga ellen büntényt elkövetni nem lehet, es az ily cselekmény erkölcstelenséget sajátlagos jogsértést csak akkor alkotna, ha általa mások jogai is sértetnének.¹⁾ E felfogás nyomaira akadunk már a római jogban is, amint azt fentebb kifejtettük. Azonban jól megjegyzendő, hogy a civiljog jogos eljárása csak az lehet, hogy bizonyos minmagunk ellen elkövetett bűntényeket csak annyiban nem tekint ilyeneknek, amennyiben azok megtorlása hatáskörébe nem vág. Az öngyilkosság *erkölcstelensége* mindig megmarad,²⁾ és a civiljog csak annyiban tekintheti azt joggal nem bünténynek, amennyiben a büntetést az öngyilkos hulláján nem valósíthatja, azon elvnel fogva: „*az élet a büntetés feltétele.*” Mindamellet az öngyilkosság bűntény marad, melynek büntetése fen van tartva Istennek, kinek hatalma kiterjed a túlvilágra is. Az öngyilkos hulláján végrehajtott büntetésnek egyéb célja nem lehet, mint hogy ezáltal e bűn rút volta feltüntessék, és ennek gyakorlásától az élők visszaretentessenek. *De eltekintve ezektől, ama kérdésre kell válaszolnunk, vajjon az öngyilkosságot mily szempontból lehet tekinteni bűnnek minmagunk ellen?*

Földi létünk célja az, hogy lelkünket az örökkévalóságra előkészítsük. E cél elérése okvetlenül feltételezi öntökélyesedésünk akadályainak szorgos eltávolítását, és mindazon tényezők felkarolását, melyekkel azt elősegíthetjük. Az erkölcsi törvény parancsolja, hogy erény után törekedjünk, tökéleysedjünk. Bármily soká éljünk tehát, mindig válhatunk érelyesebbekké. De e halál tökélyetlenség levén, aki ezt keresi, a tökélyetlenséget tüzi ki élete céljául, mi az erkölcsi rend-

¹⁾ V. ö. *Dr. Pauler, Punt. jogtan. Pest. 1864. I. k. 72. lap. 3. jegy.* – ²⁾ Begeht jemand eine Verletzung an sich selbst, so bleibt zwar die Unsittlichkeit dieselbe; aber sie tritt nicht in die soziale Sphäre heraus, und wird daher kein Gegenstand für die *Reaktion* von Seiten des Staates, der sich den subjectiv sittlichen Mächten (*Gerissen, Familie, Kirche* etc.) zur angemessenen Handlung anheim zu stellen hat, *Köstlein, Syst. d. Straf.* 99. lap. N. ö. *Pauler* i. h.

del, emberi méltóságunkkal ellenkezik. A bűn kerülése, a szenvedélyek leküzdése az örök élet méltó elnyerése végett képezik a földi élet valódi feladatát, melynek teljesítését az öngyilkos lehetetlenné teszi. Az öngyilkos ugyanis erőszakosan rontja le az alapot, melyen lelki boldogságát építhetné, s kiirtja önmagából az emberi méltóság magasztos vonásait, örült szilajssággal dúlja fel Isten képét, mely őt a teremtés remekévé teszi. Miután pedig magát a legfenségesebb lelki szépségektől oktalanul megfosztotta, elvágja maga előtt az utat, melyen még érdemeket gyűjthetett volna, sőt lerontja még meglévő érdemeinek becsét is, melyeket lefolyt életében valaha szerzett.

Továbbá minden bűnösnek fen van tartva – míg él – a lehetőség, hogy az erkölcsi rendben okozott zavart elsimítsa, az elkövetett jogsérelmeket jóvá tegye, a felháborodott örök igazságot a bánat és töredelem cselekedeteivel kiengesztelje. Csak az öngyilkos fosztja meg magát e végtelen becsü előnyről, csak ő idézi elő öntudatosan ama kárhozatos állapotot, melyben érdemeket gyűjteni, s az öntökélyesedést valósítani többé nem lehet. A rablógyilkosnak, ki az ártatlan utasok vérében fűrösztötte gyilkos vasát, fen van tartva a vigasztaló pillanat, hogy a töredelem érzelmeivel eltelve a Végtelentől bocsánatot könyörögjön, és a meggyilkoltak rémképeivel szemben lelki nyugalmát biztosítsa. Az öngyilkost önokozta sebe örökre fogja zaklatni, s hányatott lelkének nyugalmát elérni nem fogja. Az örök kárhozat örvényében hasztalanul fogja keresni sóvár tekintetével a könyörület Istenét, mert az el lesz zárva előle. *Ott fogja őt gyötörni a gondolat, hogy Önmaga iránt tartozó kötelmeit lábbal tiporta, s nem más, hanem önmaga okozta örök romlását.*

Végre az öngyilkosságnak, mint minmagunk iránt elkövetett bűnnek nagysága kitűnik a fentebb (28-47. lap) bemutatott minmagunk iránt való kötelmekből, melyeket az öngyilkos hidegen megvet.

*

Íme láttuk, *hogy az öngyilkos az emberi kötelmeket* (v. ö. 12-47. lap.) *egyenként és összesen lábbal tiporja.* E körülmény legszembeütőbbé teszi az öngyilkosság *erkölcstelen voltát.* E szempontból kárhóztatta az öngyilkosságot Kant is: „Mert az ember saját személyiségéből ki nem vetkőzödhetik, míg csak *kötelmekről* szó lehet.” Hasonló szellemben bélyegezték meg az öngyilkosságot *Sckmid, Fickle* és mások. A kötelmek tel-

jesítésére pedig idő kell. Mikép tehetne tehát eleget az öngyilkos a kötelemeknek, midőn életétől megfosztja magát? Ez képezi annak okát, hogy az erényes nem lehet öngyilkossá, mert a kötelemek megszegése s az erény, egymást kizáró fogalmak.

Az öngyilkosság sem jogi, sem bölcsészeti, sem *erkölcsi* szempontból nem indokolható, mert az bűn; a bűn pedig jogtalan, esztelen és erkölcstelen cselekmény. Vagy erkölcsös tettnek nevezhető-e a jogtalanságok gyakorlása? *Aristoteles* joggal mondhatta, hogy öngyilkos csak erkölcstelen ember lehet. (V. ö. 114. lap.f)

Mily végtelen balgaságra vetemedtek tehát a stoicismus képviselői, midőn a bölcseséget bálványozván, az öngyilkosságot az erény mezébe öltöztették? Ok az erényben helyezték a boldogságot, és érzéketlenséget segélyeztek az élet bajai iránt, de mégis; öngyilkosokká lettek, hogy boldogságukat el ne veszítsék. „Oh boldog élet, sóhajthatunk fel sz. *Ágostonnal*, mely hogy véget érjen a halál segélyéhez folyamodik! Ha boldog; benne kell maradni; ha pedig ezen roszak miatt kerülnek, hogyan lehet boldog? Ugyan, hogyne volnának azok roszak, mik erőt vesznek az erősség javán, és magát az erősséget is arra kényszerítik, hogy nemcsak engedjen nekik, hanem oly dőre is legyen, hogy ugyanazon életet boldognak is mondja, s kerülendőnek is tanácsolja?”¹⁾ A stoicismusnál emelkedettebb gondolkodásmód nyomaira találunk népünk legalsóbb rétegeiben is, mely a kereszténység szellemétől áthatva, az öngyilkosságot feltétlenül kárhoztatja, erkölcstelenségnek bélyegzi.²⁾

¹⁾ De civ. Dei. Lib. XIX. c. 4. n. 4. – ²⁾ Erről elégséges tanúságot tesznek a magyar népnél divó szólásmódok. Így p. o. Zala, Vas-megyékben az öngyilkossággal fenyegetődzőknek ily választ szoktak adni: „Nem kell az ördöggel játszani.” Aki felakasztja magát, arról azt mondják: „az ördög rántja lábait, hogy elvágja maga alól a széket,” hogy függve maradhasson. Midőn az öngyilkost megtalálják és még életének némi jelét adván végre szemük láttára kiadja lelkét, ezt mondják: „az ördög már birtokába vette.” Midőn pedig megfeketül: „fekete macska alakjában szalad el az, ördög.” Az öngyilkosok sírjához nem mernek közeledni, s úgy vélekednek, hogy azt: „fekete macska” őrzi. A rablók és tolvajok pedig lesnek az öngyilkos nyakát övedző kötélre; mert azt hiszik, hogy a gonosz szellem birtokosát segíti. A württembergi népnél is 1856-ban mindenféle kísérteties beszédek szállongtak az öngyilkosokról. V. ö. *Allgemeine Bealeacyclop. Regensburg.* 1872. XI. k. 696. lap. Tartsuk bár ezeket a nép babonás hajlama nyilvánulásának, mégis elégséges indokul szolgálnak arra nézve, hogy a nép mélyen gyökerező meggyőződése az öngyilkosságot bűnnek itéli el.

Valóban *Aristoteles* megdönthetetlen igazságot hirdetett e szavakban: „Kik sok undok bünt követnek el, gonoszságukban megutálják életüket és ettől szabadulni óhajtván, magukat megölik.”¹⁾ *Seneca* legnagyobb lelkesedéssel védte az öngyilkosságot, és kérjük a törtélmélet, mily életű volt e bölcsész? mily erényekre tanította kortársait? A görögök akkor helyezték örült dicsőségüket az öngyilkosságba, midőn a *Sokrates* által hirdetett erények iránt vesztívén fogékonyságukat, többre becsülték *Aristipp* erkölcstelenségét. Az *epikureismus* hívei csak azután lettek öngyilkosokká, miután a bűnök gyakorlásában kifáradtak. *Róma* azon időben mutat fel legtöbb öngyilkost, midőn a vezérek a közügyek elintézése közben is kéjelegtek, midőn polgárai az erkölcsi sülyedés legvégsőbb fokára jutottak. Korunkban is azért szaporodnak oly iszonyú mértékben az öngyilkossági esetek, mert erkölcsileg eltörpültünk, elfajultunk. Az öngyilkosságot mindenütt az erkölcstelenség bizonyos nemeivel látjuk megelőztetni, melyek a végzetleges utat egyenetlik. Nagy bűnhöz csak kisebb bűnök ösvényén juthatni el; mert senki sem lesz egyszerre gonoszszá. Az öngyilkosság pedig a bűnös életnek leggyászosabb betetőzése, a bűnös pályafutás legundokabb befejezése, a kétségbeesés játéka, mely az erőszakosan és időelőtt előidézett halál bekövetkezésével véget ér. Gyakran tapasztalhatjuk, hogy a legnagyobb gonosztevők is kibékülnek Istenükkel közvetlenül haláluk előtt; de az öngyilkos jnég e legfontosabb pillanatban is csak gyűlöletet ismer, csak bünt szomjazik. Elmondhatjuk *Salvianussal*: „Korunk új jellemvonása, hogy némelyek még a halálban is bűnösek.”²⁾)

Ki kételkedhetnék tehát, vajjon az öngyilkosság bűn-e? Az öngyilkosság bűn az élet bármily viszonyaiban, és halandó nem bír érvel, mely azt bármikép is igazolhatná. Az öngyilkosság bűnét a kereszténység szelleméből, az egyházatyák, a helyes bölcsészet tanaiból tudjuk ugyan, de annak nagyságát szavakkal eléggé festeni nem lehet.

Mi szánakozunk a szerencsétlenek felett, kik bűnös életüket ily undok tettel koronázzák. Részvétellel indulunk meg az Öngyilkosnak siránkozó árváin, kesergő özvegyén, kik nem önbűnök miatt a nyomor szélére jutottuk, és az atya, illetőleg a férj becstelenséget szívükön hordják. *Azonban sohasem fogunk vonakodni kárhoytató ítéletünket kimondani a fe-*

¹⁾ De morib. Lib. IX. c. i. p. 70. B. — ²⁾ De gubenat, Dei. Lib. VI. p. 216. n. 221.

lett, ki elaljasodottságában nemcsak lábbal tiporta Isten, mások és önmaga iránt való kötelmeit, hanem oly bűn elkövetésétől sem irtózott, mely lehetetlenné teszi a kiengesztelődés emelő cselekményét, a töredelem üdvözítő könyhullatását is.

II. Fejezet.

Az öngyilkosság természetellenessége.

Az emberi gyarlóságot nem csekély mértékben tünteti fel ama körülmény, hogy mindig találkoztak egyének, nem ritkán nagy tekintélyű (?) írók is, kik inkább kételkedtek a legszembetűnőbb igazságok, mint a homályos dolgok felett. Mi világosabb annál, hogy az öngyilkosság valóban szörnyű vétség a *természet ellen*? Mely bűnösnek kell hevesebben küzdenie a természet ellen, mint épen az öngyilkosnak? Mint fentebb (v. ö. 43-47, lap) láttuk, a természet hatalmának netovábbját nyilvánítja az önfentartási ösztönben; előbb ezt kell legyőznie, lerontania az öngyilkosnak, hogy örült célját valósíthassa. Az oktan állat reszket, midőn ösztönénél fogva megsemmisülésének bekövetkezését érzi, s rémesen kitörő vagy halkan elhaló hangokban ad kifejezést segély kiáltásának. De az öngyilkos erőszakosan némítja el a *természet* szavát, és féktelen szilajssággal keresi azt, mitől *természete* visszariad. Ki bírná eléggé festeni az öngyilkosság *természetellenességét*? Mindennek dacára már a klasszikus korban voltak egész bölcsészeti rendszerek, melyek ama téves hiedelemnek kedveztek, *hogy az öngyilkosság nem természetellenes*.

Az emberi okoskodás tévedéseiről legkönnyebben akkor győződünk meg, midőn vizsgálat alá vesszük az egyes tekintélyek érveit, melyekkel homlokegyenest ellenkező nézeteiket indokolni iparkodnak. *Holbach*, *Mainländer* stb. szerint az öngyilkosságok szükségképes törvények szerint eszközöltetnek, és ha ezeket megakadályozni lehetne, a *természet* rendjében zavar állna be. *Montesquieu* épen ellenkező szempontból védi az öngyilkosságot; mert éhez szerénte semmi köze a nagy természetnek. Mindkét vélemény hódított, vagy helyesebben mondva csábított el sokakat, és mégis mindannyian azt vélik, hogy az igazság talaján mozognak. Szóval a *természet* mindig fontos szerepet játszott az öngyilkosság kérdésében. Sőt újabban annál inkább terjednek e bűn *természetes* voltát védő elméletek, mennél feltűnőbbben emelkedik a gyávák, és erkölcsileg eltörpültek száma.

A *stoicismus* hajdan felállította az elvet, hogy az ember-, illetőleg a bölcshez legméltóbb a *természetének megfelelő élet*, („*secundum naturam vivere.*”) Ez elv magában véve helyes; azonban helytelen annak alkalmazása, úgy amint ezt a *stoicismus* rendszerében észleljük. Mit kell értenünk az ember *természete* alatt? Kétségtelenül ama szükséges tulajdonságok összegét, melyek az emberi méltóságot alkotják, vagyis az embert emberré teszik. Emberi természetünk ellen vétünk tehát, mihelyt oly tulajdonságnak kedvezünk, oly tettet követünk el, mely emberi méltóságunkat veszélyezteti, tönkre teszi. Az öngyilkos pedig lerontja magában ezt, tehát a természetellenesség vádjá alól ki nem menthető. A *stoicismus* azonban megengedi, sőt parancsolja (mint ezt a görögöknél és rómaiaknál láttuk) a bölcsnek az öngyilkosságot, ha természetének megfelelőleg többé nem élhet. Ez érvelésnek alapindokát képezi a gondolat, hogy ily állapotban a természetnek megfelelő végső tett csak a rajtunk elkövetendő erőszak lehet. És ezen kirívó ellenmondás képezi a *stoikus* tévelyek súlypontját. Élünk a természetnek megfelelőleg, majd ismét vessünk véget életünknek, hogy a természetnek megfelelő életmódunkról a végső pillanatban is tanúságot tegyünk. *Mily képtelenség! az általunk észszerűen intézett élet, vagy erőszakosan előidézett halál egyaránt a természetnek megfelelő.* Ha csak magát az életnek kioltását is életnek nevezni nem akarjuk, ami hasonlóan képtelenség, akkor a *stoikusok* e felfogása ép oly tévedés, mint hinni, hogy a szép és rút egyaránt megfelel ízlésünknek; hogy a jog és jogtalanság egyaránt cselekedeteinknek célja; hogy a bűn és erény egyaránt az emelkedett szelleműnek eszményképe; *hogy a természetesség és természetellenesség egy jelentőségű fogalmak.* Az ember természeténél fogva szereti önmagát, és ezen *önszeretet* legélénkebb kifejezést nyer az önfentartás ösztönében. Ami ezzel ellenkezik, az közeledik az öngyűlölet ¹⁾ határához, vagyis a természetellenességhez. A természet nem tűr kivételeket; a természetben egyetemes érvénnyel bíró törvények uralkodnak. Ha tehát az öngyilkosság a természetnek megfelelő, akkor ilyennek kell lennie nemcsak a bölcsre, hanem egyaránt mindenkire nézve. Vagyis a természet e követelményének ki kell terjednie az egész emberiségre, s ama körülmények között,

¹⁾ Tulajdonképi öngyűlöletről nem lehet szó, de igen az önmegvetésről; midőn t. i. az erkölcsiség követelményeivel oly szembevetendő ellenmondásba jövünk, hogy eszünk sugallja, miszerént nem vagyunk többé méltók emberi méltóságunkra. *Esser, Psychologie.* 96. §. 423, lap.

melyekben a stoikus felfogás szerint többé a természetnek megfelelőleg élni nem lehet, minden embernek öngyilkossá kellene lennie. Ha pedig találkoznak, kik a természet e követelményének eleget nem tesznek, azokat nem a természet kivételeinek kellene tekinteni, hanem oly kivételeknek, melyeket a természettel szembe szálló szabadakarat alkot, Ez esetben pedig a természet ezen uralkodó törvényét legalább általánosságban fel kellene tüntetnie a gyakorlati életnek is; de a tapasztaltá épen az ellenkezőt bizonyítja. Vessünk egy futó pillantást ama időszakra, midőn a nyomor minden neme a IX. század felé a legmagasabb fokra emelkedett, midőn ama állapotok következtek be, melyekben a stoikus bölcsészet szerint az ember leginkább fel van jogosítva az öngyilkosságra, mert ilyenkor már természetének megfelelőleg nem élhet. Azon időkben az illetékes körök a felett tanakodtak, mit tegyenek, mert kivesz az emberi nem, vagy a világ vége közeledik. E rettenetes írásban, a társadalom e kétségbeejtő zavarai között az öngyilkosság mégis oly ritka, hogy a történelem alig tesz róla említést. A hullákon rágódó emberek nyomortól kiaszott kezeit ég felé emelték, az éhhalállal küszködő bölcsek és hatalmasok szörnyűt öltöttek, a rablók a zsákmányok iránt fogékonyságukat veszítve, oltárhoz siettek, de mégsem lettek öngyilkosokká. Ha az élet erőszakos lerontása a természetnek megfelelő volna, ekkor kellett volna lenni legtöbb öngyilkosnak.

De ekkor a keresztény vallás élesztette a kedélyeket; míg ellenben a stoikusok korában a *néphitnek* már nyoma sem volt. Az isteni tekintélyben gyökerező vallás a természetnek megfelelő életmód leghatalmasabb rugója, mert a természet is Istenben leli alapját. Az ember-alkotta vallás, vag) vallástalanság pedig a természetellenes életmódnak ápolója. Ebből magyarázható, miért vallott kudarcot a stoicismusnak természetellenes elmélete ép azon időben, midőn a virágzás legmagasabb fokára kellett volna jutnia; midőn az emberiségnek leginkább kellett volna hozzá folyamodnia. Az öngyilkosságnak *természetellenes volta általánosságban kétségtelen.*

Tekintsük most az embert, mint külön álló egyedet. Vizsgáljuk az öngyilkos lelki állapotát közvetlen öngyilkossága előtt és alatt. Sokszor hallhatjuk, hogy valaki *hideg vérrrel* ölte meg magát. Sokan bámulják a fagyos nyugalmat, melylyel a kétségbeesés áldozatai, az öngyilkosok ügyeiket végezik. Gyakran olvashatjuk, hogy az öngyilkos arcán a belső világ háborgásának legcsekélyebb kinyomata, visszatükrözése sem volt felfedezhető; hogy végső tettük előtt komolysággal írták meg övéik-

hez búcsú soraikat; hogy különben kacér nők díszpiperéiket magukra aggatva üríték ki a méregserleget és ily halotti pompában várták be a rideg vőlegénynek, a halálnak dermesztő öleléseit. Családapák, nem ritkán a lehetőség mértéke szerint elrendezik családjuk viszonyait, és midőn már mindent tervszerűleg elintézték, visszariasztó nyugalommal ragadják meg a gyilkos fegyvert, hogy titkon megfogamzott bűnös szándékukat valósítsák. De vajjon hidegvérűség-e ez, vagy csak ennek látszata s negélyzése?

Már önéletünk nem becsülése, s még inkább az aziránt tanúsított gyűlölet feljogosít a legalaposabb kételyekre. „A hidegvérű öngyilkos diadalma az élet iránt való szeretet felett, jegyzi meg *Hoffbauer*“¹⁾ természetellenesség, és annak tettehez hasonló, ki tört döf anyja keblébe, kit imád.” (sic! Hideg vérrrel senki sem oltja ki élete mécsét. Az egyednek előbb *természete* ellen kell fellázadnia, hogy önkényt vegyen búcsút az élettől, melynek szépsége nagy varázst gyakorol az öngyilkosra is, ki mindaddig hévvel ragaszkodik hozzá, míg csak elcsüggedt lelke a remény végső sugarát el nem vesztette; míg csak az önszeretet végső szikrája kebléből ki nem halt. *Sardanapal* akkor temetkezett a lángözönbe, midőn ellenségei már körülsáncolták. *Antonius* akkor dőlt kardjába, midőn a kikerülhetlen veszély sötét borúját megpillantá. *Nero*, bár sikertelenül, akkor ragadta meg gyilkos vasát, midőn rejtekében már üldözőinek lódobogását hallotta. Nem halasztották volna még iszonyú tettüket, ha az ellenség üldöző boszújával késedelmezett volna? Miért fogamzott meg bennük az iszonyú elszántság csak e végső pillanatban? Oh mert nekik csak akkor sikerült a természetet erőszakkal leküzdeni. És lehet-e az öngyilkos e rettenetes küzdelemben nyugodt? Legyünk hívők vagy hitetlenek, egyaránt el kell ismernünk, hogy az öngyilkos nyugodt nem lehet. Ezt vallja be még *Hartmann* is „*Philos, d. Unbewussten*” című művében: „Nem az utolsó ítélettől való félelem, vagy *Hamletnek* a kétes jövőtől való visszadöbbenése, vagy *Egmontnak* a létben és a munkálkodásban való gyönyöre tartja vissza az öngyilkos kezét, hanem az ösztön (talán inkább a lelkiismeret? vagy mindkettő?) teszi ezt rémületes borzalmával, féktelen szívdobogásával, mi ereiben a vért bősziült forrongásba hozza.” Az öngyilkosban a lelki tehetségek összhangzata felbomlik. Lázás nyugtalansággal keresi a szórakozást, mi vele saját én-jét fe-

¹⁾ I. h. 15. lap.

ledtetné, majd a mértéktelen kéjhajhászat, a szeszes italok, lázító, érzékcsiklandozó iratokhoz folyamodik, hogy keble háborgása elől a kábító mámorban egyidőre vigaszt leljen. A homlokon nyugvó sötét felhők, a komor tekintet, az ajkakon időközönként elröppenő gunyoros mosoly, vagy csípős szavak, a vigasztalhatatlan lehangoltság mindarról tanúskodnak, *hogy a természet rendje meg van zavarva*. E külső jelek néha elenyésznek, és a kutató szem be nem pillanthat a belső világ titkaiba; de még ekkor sem szabad elhinnünk, hogy az öngyilkos önmagával nem harcol, hogy oly nyugodt, mintha valamely mindennapi közönyös munkára vállalkoznék. Képzeltető az állapot, midőn ezen önmagával meghasonlott féltékenyen rejti rettenetes tervét, mert irtózik a gondolattól, hogy őt valaki megakadályozhatná; midőn a szem megszűnik a lélek tükre, a szó a gondolat és érzemény tolmácsa lenni. A tenger sziíne is sima szélcsendben, de lenn a mélységben szörnyetegek viaskodnak. Oh hiszen az emberiség történelme számtalan példát nyújt, hogy a legféltelenebb szenvedélyek a szelídség, a látzólagos nyugalom leple alatt lappangnak. Egy hírneves *játékos* ¹⁾ feltűnést okozott rendkívüli hidegvérűsége által, melyet a zöld asztalnál még a legnagyobb pénzösszegek elvesztésekor is híven megőrizni látszott. Amint azonban esetleg mellénye alól kihúzta kezét, a körülállók megdöbbenek a rajta észlelhető vérfoltokon. A szerencsétlen körmeivel marcangolta öntestét, míg játszótársai hidegverűségét bámulták. Az öngyilkosok eszményképe *Cato* sem halt meg oly hidegvérűséggel, mint ezt feltétlen bámulói hirdetik. Vajjon a bölcsekkel közvetlen halála előtt folytatott heves vitája, a szolgálja ellen tanúsított ingerlékeny és durva bánásmód, dölyfös és heves magánbeszéde, melyet a *Caesar* elleni gyűlölet jellemez, vajjon mindezek azt bizonyítják-e, hogy nyugodtan döfte mellébe a tört, hogy nyugodtan tépte belrészzeit? Hagyjunk fel ilyenmű törekvésekkel, ne öltöztessük a valószínűtlenségeket a szép szavak mezébe, hogy azokat önmagunkkal elhitessük. A máglyára lépő indusnőknek a hangszerek zenéjére, s az ujjongó tömeg bátorító lármájára volt szükségük, hogy a természettel megkezdett harcban el ne csüggedjenek. A *sangori* sziget lakóit virágkoszorúkkal kellett feldíszíteni, hogy a vallási rajongás és dicsvágy karöltve ösztönözzék őket a bálna önkénytes feleresésére, s a vele való megküzdésre. A görögöknél dívó méregserleg kiürítését víg lakmározások előzték meg, hogy a

¹⁾ Blumröder. i. h. I. k. 109. lap.

mámoros állapotban elnémuljon a *terméket tiltó szózata*. *Antonius*, ágyasa ölében hajtotta végre azt, amitől különben visszariadt volna. I. *Napoleon* a képzelet játékaiba merült el, midőn a méregpoharat ajkaihoz emelte. Mindenkinék szenvedélyre van szüksége, mindenki szenvedélyének kedvez, amint azt sajátzerű helyzete megengedi, mert az ember *önmagára hagyatva nem bírna diadalmaskodni a természet felett*. Neki büntársra van szüksége, ki útját egyengeti a végső bűn ölébe; társra van szüksége, ki folyton ösztönözze ama szörnyű lépésre, melyre *természeténél* fogva erőtlennek érzi magát.

Képzeltető-e ezek után, hogy az öngyilkos teljes nyugalommal szegezze homlokára a füstölgő fegyvert, vagy higadtan ugorják le a tátongó örvénybe? Szavakkal könnyű játszani, de nem az étellel és a túlvilág tudatával. Ne engedjük magunkat tévútra vezetetni az öngyilkosságra elszántnak hideg mosolya által; mert ez nem az erkölcsi megnyugvás, és lemondásnak önérzetes mosolya, hanem a bűnös meghasonlottság, a kétségbeesés tettetése. Már *Aristoteles* utalt az öngyilkosoknak nyugtalan lelkiismeretére, kik mások társaságában óhajtanak szabadulni komor gondolataiktól, folytonos izgatottságban és meghasonlásban élnek önmagukkal. (V. ö. 113. lap.) *Engel* az öngyilkos állapotát hasonlóan ziláltnak mondja, s ép ebben leli a főérvet annak bebizonyítására, hogy az öngyilkosság *természet elleni vétség*.¹⁾ *Sz. Tamás* pedig azon szempontból kiindulva, hogy a természet az önfentartás követelményeinek kielégítését sürgeti, hasonlóan hangsúlyozza az öngyilkosságnak *természetellenes voltát*.²⁾

Ha a gyászravatal előtt megállva a halottra tekintünk, kit a halál hosszú küzdelem után elragadott, vallási érzelmekkel telünk meg, és ajkaink imát rebegnek. Ha a tolongó csöcselék után indulva megpillantjuk a kíváncsiak által csodált hullát, melyet valahol félreeső helyen találtak, kiket a pisztoly dörrenése odacsalt, és ha az öngyilkosnak eltorzított arcát nézzük: nem fojthatjuk el titkon kelő borzadályunkat, mely csakhamar távozásra kénytet. Oh mi *természetünknel* fogva elfordulunk attól, mi *természetünkkel* ellenkezik.

À halálra való előkészület rendes, erkölcsi, s természetes menete az, hogy az egyed a cselekvénydús élet után az örök honba való átköltözködésre nyugodtan készüljön. Ha a szenvedő aggastyánt, kit évek hosszú sora megtört; ki élete

¹⁾ I. h. 13-14. lap. — ²⁾ 2. 2. quaest. 64. art. 5.

feladatát híven megoldva s a fáradalmak méltó jutalmát esdve Istenétől a sir vigasztaló nyugalma után vágyódik: ekkor meg nem ütközünk e vágyódáson. Hiszen könnyen meglehet érteni a jámbor lélek vágyódását, mely sz. *Pállal* ¹⁾ testétől elválni kivan, és Krisztussal lenni. De örökre érthetetlen marad előttünk az öngyilkos tette, ki vakon rohant a sirba, kinek ereiben, még talán ifjú vér pezsgett, ki az életet talán még meg sem ismerte! *Ez a természetellenesség legborzasztóbb nyilvánulása.* E meggyőződésünket nem ronthatja le sem *Cato* rideg jelleme (14u— 142. De sem *Seneca* emelkedett irálya (143-144. lap.), sem *Plinius* világfájdalma (146-148. lap), sem a *stoicismus* fagyos közönye. Épen ezért kénytelen az *öngyilkosság természetellenességét* bevallani még *Schopenhauer Arthur* is.²⁾ Sőt *Montaigne* is elismeré, hogy magasabb rendű lények ugyan megvethetik életünket, mi azonban a *természet ellen* vétünk midőn önmagukat megvetjük.” (V. ö. 217. lap.) Valamint hajdan a francia büntetőjog (1670) az öngyilkosok hullájával szemben követett szigorú eljárását (v. ö. 215.1.) olykép indokolta, hogy aki a *természet ellen* vét, az *természetellenes* büntetéssel sújtassák (*inverso quodam tupplicii genered afficeretur*); ép úgy meggyőződésünk nekünk is, hogy az öngyilkosság valóban szörnyű bűn a *természet ellen*. Ezek után hogy az öngyilkosság *természetellenes voltát* minden oldalról megvilágítsuk, még csak ezen kérdésre kell válaszolnunk:

Képes-e az állat öngyilkosságra?

Az öngyilkosság eszméjeért hevülő tudósok figyelmét ki nem kerülte az állati világ sem, hogy annak nyomait itt is felföldözvén indokolhassák ez alaptalan és téves tételt: „*az állatok között is található öngyilkosság.*” Ennek bebizonyítására vállalkozott már a 17-ik században *Donne*,³⁾ legújabban pedig kivált *Percy* ⁴⁾. Ama előítélet, melynek alapját az állatoknál észlelhető s az öngyilkossággal rokon vonásokat feltűnítő tények képezik, felette kedvez a tudósoknak, kik minden áron az öngyilkosság *természetességét* akarják bebizonyítani, bár ezen önkivegzés okát felderíteni nem bírják. Eltekintve attól, vajjon mily őszinteséggel jártak el céljuk valósításában, vessünk futó pillantást az általuk bemutatott állati jele-

⁴⁾ *Filipp.* I. 23. — ²⁾ Mert: „Die Natur führt eben den Willen zum Lichte, weil er nur am Lichte seine Erlösung finden kann.” V. ö. *Knauer, Gesch. d. Philosophie.* 344. 1. — és még munkánkat. — ³⁾ V. ö. a függelékét. — ⁴⁾ U. o.

netekre. Ezt annál szükségesebbnek tartjuk, minél gyakrabban találkozunk írókkal, kik az állatok öngyilkosságának lehetőségét hirdetik, sőt papokkal¹⁾, kik ilyenmő tévedéseknek még a szószéken is hódolnak. Dr. *Németh Antal* hasonlóan elfogadta az állatok öngyilkossági képességét,²⁾ bár bevallja, hogy azt indokolni nem lehet. De jogosnak nevezhetjük-e ezek eljárását? Elégséges ok-e valamely nézet elfogadására ama körülmény, hogy azt a sajtó terjeszti? *Diez*³⁾ és *Wagner*⁴⁾ nem kis tekintéllyel dicsekvő egyének kárhoyztatták e hiedelmet, a közvélemény hasonlóan elítélte azt. Ennek megcáfolására a leghatalmasabb érvet nyújtja a klasszikus kor. A stoikusok az öngyilkosságnak ép oly érteményt kölcsönöztek, mint újabban e bűn pártolói. Náluk az öngyilkosság egyértelmű volt az „önkéntes, szabad halállal”, mint ezt ρ. o. „*εὐλόγου ἐξαγωγή*”, „*patet exitus*” stb. kifejezések bizonyítják. Erkölcsanak az ember, és kivált a bölcs különös kiváltságának tartotta azt, hogy az életfentartás természeti ösztönének szabadon ellenállhat, sőt ezt legyőzve magát meg is ölheti. E kiváltság pedig mintegy megkülönbözteti az embert az állattól, mert ez öngyilkosságra képtelen.⁵⁾ De ha egyedül állnánk is véleményünkkel, határozottan tiltakoznánk ama felfogás ellen, hogy az állatok öngyilkosságra képesek.

Az önfentartási ösztön minden állatban legnagyobb. *Darwin* elméletének megállapításában főleg e szempotot méltatta figyelemre. Az állat ösztönénél fogva védi magát a káros külbefolyások ellen, küzd az élet veszélyeivel. De ha másrészt képes volna öngyilkosságra, azt is csak állati ösztönénél fogva cselekedhetne. így tehát egy és ugyanazon ösztön volna az önfentartásnak és önmegsemmisítésnek oka. Lehetséges-e ez? Nem jönne itt a természet önmagával ellentmondásba? Ily alaptalan hiedelem elfogadása a legbadarabb képtelenségre vezetne, mint ezt Dr. *Nagel* bizonyítja, ki még a növények öngyilkosságát is kétségbe vonhatlan ténynek nyilvánította.

Ha az állatok öngyilkosságára vonatkozó adatokat közelebbről megfigyeljük, csakhamar meggyőződünk arról, hogy azok részint teljesen eltérő magyarázatokat engednek meg,

1) U. o. *Thuille* sem vonakodott egyik sz. beszédében bevallani, hogy a skorpió megöli magát. V. ö. D. Mensch stb. IV. beszéd. 43. lap. — 2) I. h. 7-8. lap. — 3) *Der Selbstmord*, i. h. 4. lap. — 4) *Beobachtungen üb. Lebensart u. Biss d. gemeinen Otter* (Coluber Berus) in *Hufld. Journ.* 1829. marc. 111. lap. — V. ö. *Diez*. i. h. — 5) V. ö. *Krug. Aretologie* stb. i. h. 177. lap.

részint nem feltétlen hitelességgel dicsekvő forrásokból erednek.

1. A legrégebbi adatot, melyből az állatok öngyilkossági képességére következtettek, a sz. írásban leljük, midőn az Üdvözítő a gerazenusi ördögösökből a gonosz szellemeket kiűzte. „Azok pedig kimenvén a sertésekbe szállának, és íme az egész nyáj a tengerbe rohana, és a vízbe vészének.”¹⁾ *Oslander* ²⁾ ennek nyomán elfogadta, hogy a *sertés* megölheti magát; mit *Grüner* ³⁾ csak a dühödtség állapotában tart lehetségesnek, midőn a sertés állati akaratát, illetőleg ösztönét nem érvényesítheti. A jelen példa legkevésbé sem jogosít föl az állatok, öngyilkosságára következtetni. A 2000-re menő ⁴⁾ sertésnyáj nem önmagától, hanem a gonosz szellemek kényszer hatalmától ösztönözötten rohant a tenger hullámai közé. De ettől eltekintve akár hívő, akár hitetlen vagyok, az idézett helyből sehogy sem vonhatom le ama lehetőséget, hogy a sertések önéletüknek ösztönszerűleg vetettek véget, vagyis öngyilkosok voltak. Az első esetben e tényt okvetlenül az Üdvözítő természet feletti hatalmával kell vonatkozásba hoznom. A másodikban az eseménynek okát kell nyomoznom, s ezt legfeljebb abban lelem, hogy ismeretlen okból, talán tévedés, ijedtség, vagy dühödtségből rohantak a tengerbe. Mindkét esetben pedig csak azon eredményre juthatunk, hogy itt tulajdonképi öngyilkosságról szó sem lehet.

2. *Plinius* említi, hogy *Seston* városában egy sasnak emléke kegyeletesen őriztetik, mely felette hű levén a leányhoz, ki által felneveltetett, ezzel együtt égeté el magát a máglyán.⁵⁾ A nevezett író általában nagy hajlamot árul el a történeti tényeknek a képzelem játékaival való felcserélésére, minél fogva legkevésbé sem követnék el jogtalanságot, ha *Diezzel*⁶⁾ ezen adatot is a valótlanok birodalmába számüznők. Azonban tegyük fel, hogy *Plinius* elbeszélésének történeti alapja van, ekkor is csak oly szempontból értelmezhetnők ezt, hogy a sas még e veszélyes pillanatban is óhajtotta megközelíteni kedvelt úrnőjét, de hű ragaszkodásának áldozata lőn. A felcsapongó lángok megpörkölhették szárnyait, és a sas a romboló tűzbe eshetett. Vagy tegyük fel, hogy a sas egyenesen a tűzbe rohant. De kérjük miért? Azért-e hogy ott tönkre menjen? vagy pedig, hogy úrnőjét megközelíthesse?

¹⁾ *Mát.* VIII, 32. – ²⁾ I. h. 127. lap. – ³⁾ U. o. – ⁴⁾ *Márk.* V, 13. – ⁵⁾ *Defuncta postremo, in rogam accensum eius iniecit sese et simul couflagrasse. Hist. Nat. Lib. X. c. 5. p. 171.* – ⁶⁾ I. h. 6. lap.

Kétségtelenül észszerűbb az utóbbi. A korban előhaladott földművesektől volt alkalmunk hallani, hogy a juhok, ha a kolompoló kos tűzvész alkalmával a lángok közé kerül, mind utána rohannak, azért veszély idején mindenelőtt a kost kell biztonságba elhelyezni, nehogy az egész nyáj tönkre menjen. E sorok írójának más szemtanúkkal együtt alkalma volt iszonyú tűzvész, alkalmával hasonló esetről tudomást szerezni. A tyúksereg több oldalról tűzzel volt körülvéve, s a romboló elem rohamosan szűkebb és szűkebbre szorította a félkört. A szorongatott kakas végre szabadulásra szánta el magát, de szerencsétlenül választván az irányt, és a sűrű füstfellegget átrepülni nem tudván aláhullott. Veszélyben forgó társai, a tyúkok rögtön nyomában voltak, s ugyanazon irányban lelték vesztüket. Szokatlannak tartottuk ugyan e jelenséget, azonban egyikünk sem látott ebben öngyilkosságot. A sas, a juhok, a tyúkok egyiránt természeti ösztönük kielégítését keresték, mely távolról sem irányult saját egyedük lerombolására, sőt ellenkezőleg ezen tettük, kísérletük szoros összefüggésben van az önfentartás követelményeivel. Csak esetlegességeknek, vagy a különös körülmények összehatásának kell tehát tulajdonítanunk az állatok tönkrejutását, melyet önmaguk ösztönszerűleg elő nem idéztek, és oktalanságuknál fogva ki sem kerülhettek.

3. Legtöbbször hivatkoznak a *skorpióra*, mely ha égő testekkel körülvétetik, és már nem menekülhet a tűz romboló befolyása elől, mérges fullánkját végre saját testébe fúrva, önmagát megöli. Első tekintetre itt öngyilkosságot vélnénk észlelhetni, de e jelenségnek közelebbi megfigyelése csakhamar más meggyőződésre fog vezetni. *Wagner* A. Fr. hosszas tapasztalatok nyomán megállapítá e tételt: *hogy az állat saját mérgeivel magát meg nem ölheti*. Meggyőződött ugyanis, hogy a *kurta kígyónak* mérge is különböző hatással van az egyes állati szervezetekre, míg az egyiket életétől megfosztja, addig a másiknak kisebb veszedelmet okoz, de saját fájának egyedeire semmi befolyással sincs ¹⁾ Ebből jogosan következtethetjük, hogy a skorpió mérge is önmagára nézve megszűnik mérge lenni, vagyis saját mérgeivel magának nem árthat, halálát elő nem idézheti. Ezek után elfogadhatjuk, *Dieznek*, ²⁾ a nem csekély tekintélyvel dicsekvő orvosnak véleményét, mely szerint a skorpió ezen látszóla-

¹⁾ *Der Selbstmord etc. v. Standpunkte d. Psychologie u. Erfahrung.* 1838. 4. lap. – ²⁾ I. h.

gos öngyilkossága csak végvonaglás, melyben a megpörkölt és nagy fájdalmak által feszített izmok a fullánkot ezen irányban azaz, az egyed görcsösen összetörődött teste ellen irányozzák.

4. *Oslander* a „*Hannov. Magazin*” (1808, 87. lap) nyomán elbeszéli, hogy egy alvó eben átvonuló terhes szekér ennek hátsó lábszárait elszelé. A szegény állat hazavitetvén sebeire enyhítő szereket alkalmaztak. Végre türehtlen fájdalmiban vonítva vánszorgott a folyóhoz, hol mohón ivott a vízből, míg végre magát belefulladásztá. ¹⁾ Azonban lehet-e ezt öngyilkosságnak nevezni? Az eb mohón ivott, mert sebláz okozta szomját eloltani kívánta; továbbá a hús víz enyhítőleg hatott fájdalmas sebére. E cél vonzotta a vízhez, és nem öngyilkossági szándék, mire állat képtelen. Lehetséges, hogy az eb kinját mielőbb csillapítani óhajtván, egyenesen a vízbe rohant, honnan erőtlenségből, vagy épen lábszárainak hiánya miatt többé nem bírt kijönni. Ily tény legkevésbé sem utal arra, hogy az állat az öngyilkosság eszméjével bír, miáltal szenvedéseinek véget vethetne; hanem ösztönére, mely ezek enyhítését sürgeti. Valamint a szarvas, midőn a vadász gyilkos golyója belrészeibe fúródik, a földhöz szorítja, dörzsöli sebzett testét, mert a hús föld égető fájdalmát csillapítja; úgy a megsebzett kutya is találhat enyhülést a víz hatásában.

5. Ehez hasonló esetről emlékezik meg 1830-ban egy német lap. ²⁾ Egy köszenet szállító fuvaros kifogta lovát, és legelőre bocsátotta. A túlságosan zaklatott pára „*leverten*” tartott a folyó felé, hová elérkezvén a vízbe dőlt és megszűnt élni. Ha ez adat bír némi alappal, és nem hírlapi kacsa, akkor itt az előbbi pontban alkalmazott magyarázatnak van helye. A ló „*levertsége*” pedig nem szolgáltathat okot oly következtetésre, hogy mélabús kedély állapota (?) volt öngyilkosságának oka. A terhes munkára kényszerített, és csekély táperővel jutalmazott ló nem léphet oly délcegen, mint a harci mén, vagy a futtatásra szánt paripa; hanem testi gyengeségében okvetlenül lekonyítja fejét. Továbbá nem szülhet nehézséget az sem, hogy a kemény és valószínűleg sovány ápolásban részesített ló a folyóba ment; mert ezt szokták tenni a szomjazó állatok. A látszólagos nehézség itt csak az, hogy a vízbe dőlt, és így véget ért. A megkinzott

¹⁾ *Vb. den Selbstmord* etc. Hannov. 1813. 127. lap. — ²⁾ *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur u. Mode. Notizenblatt.* 16. n. V. — V. ö. Diez. i. h. 5. lap.

ló hihetőleg már végelgyengülésben volt, és szabad lábra helyzetése után minden pillanatban összerogyhatott volna. Ennélfogva csak esetlegességnek kell tulajdonítanunk, hogy épen a folyó sekély vizében veszté el végső erőit. Különös jelenség az, hogy állatkíznő korunk ily példákat nem mutat fel a gyakorlati életben; pedig a szájalomra méltó igavonó marháknak erre elégséges okuk és alkalmuk volna. Vagy miért szerezhetünk magunknak ezekről tudomást csak könyvekből.

6. Csak ily jelentőséget vagyunk hajlandók tulajdonítani *Pertynek* ¹⁾ is, ki szerént egy *neufoundländer* kutya többször kísérelte meg magát vízbe fujtani, azonban mindannyiszor kihúzatott. Végre is sikerült tette, s megfűlt. Talán oly betegségben szenvedett, melyben az állatoknak jól esik a hű víz használata? Kár, hogy *Perty* fel nem jegyezte azt is, vajjon az eb álló vagy folyó vízbe ölte-e magát? vajjon feljuthatott volna különben a partra? Itt is joggal engedhetünk helyet a fentebbi magyarázatnak.

7. Mindezeknél legrendkívülibb *Lamont* francia huszár lovának esete, ki az 1809-ben (Duna mellett) vívott csatában golyótól lesújtva a nemes állat lábaihoz hanyatlott. A hű bajnoktárs azt híván, hogy gazdája álomba szenderült, melléje feküdt, és senkit sem engedett a hullához közeledni. Egy haragra lobbant katona, kit a gazdáját védő állat meg-rúgott, épen kivont karddal készült e sérelmet megbo-szúlni, midőn *Napoleon* esetlegesen azon irányban lovagolt. A császár közelebből értesülvén a tényállásról és az ügy iránt különösen érdeklődvén elrendelte, hogy a nemes állatot bántalmazatlanul hagyják, és a végeredményről őt érte-sítsék. *Berthier* tábornok más napon a következő sorokat intézte Napóleonhoz: „*A ló az éjet ura hullája mellett töl-tötte. Napfelkeltekor több ízben körülszaglászta a hullát. Hi-hetőleg ura haláláról győződött meg, mert miután fájdalmá-nak panaszos nyerítéssel (mi azonban nyerítésnél több volt) minden irányban kifejezést adott, sebesen rohant a Dunába, és szemeink láttára alámerült*”.¹⁾ Elégséges okunk van ez adat hitelességét regényes voltánál fogva kétségbe vonni. Nem lehet tudni, vajjon mily szándék lebegett *Berthier*, a rendkívüliségek emberének lelke előtt, midőn e jelentést szerkesztette. Lehetséges hogy a rendkívüliségeket szintén

¹⁾ I. h. 67. lap. – ²⁾ V. ö. *Schlegel*, Das Heimweh, stb. i. h. II. k. 139. lap. – *Perty*. i. h. 59. lap.

kedvelő császár előtt érdekessé akarta tenni a dolgot. Ellenkező esetben pedig ezen tényt is csak a fentebb jelzett irányban világíthatjuk meg.

8. *Schenk* ¹⁾ egykori jenai tanár egy majom csontvázát bírta, mely magát állítólag felakasztá. Itt sem lehet szó öngyilkosságról. A majom állítólag erősen fűszerezett kenyérevés folytán megdühödt, és így önkivégzése sem tekinthető a természeti ösztön kifolyásának. De ettől eltekintve e példát kétfős szempontból lehet méltatnunk. A majom először a fűszer okozta fájdalmakat enyhíteni kívánhatta. Gyermekeknél, sőt ügyetlen éltebbeknél is tapasztalhatjuk, hogy a torkukon érzett kellemetlenségeket enyhíteni akarván kívülről nyomják, vagy bekötözik nyakukat. Az ilykép előidézett nyomás kellemes nekik. Lehetséges, hogy a kötél nyomása által ellensúlyozván fájdalmát esetlegesen felakasztá magát. Vagy másodsorú csak utánzási hajlamának engedett, és már az embereknél látott tettet utánozta.

9. Némelyek az eddig érintett példák érvényét kiterjesztik egész állati fajokra. *A vadlovak* állítólag néha egy tagot kiszakítanak körükből, melyet az egész csorda üldözöbe vesz, míg ez végre fejét a fa derekán szét nem zúzza. Ugyanezen jelenséget vélték fölfedezni a *mókusoknál*, míg végre az üldözött állat megöli magát.²⁾ Mindkét adat fellette kétes jellegű. Azonban elfogadva ezek hitelességét, még sem engednek következtetni az állatok öngyilkosságára. A kinek tudomása van a vadlovak szilajságáról, mely ezeket a legvakmerőbb száguldozásra ösztönzi, meg fogja engedni annak lehetőségét is, hogy a vad ló a futás rohamában testének tétlensége folytán bizonyos akadályokat rögtön ki nem kerülhet, és ebbe beleütközik. Minél nagyobb pedig a roham ereje, annál könnyebben s annál veszélyesebb sérülést szenvedhet a kemény anyagba ütközött állati szervezet. Vegyük fontolára még az üldözött ló szorongatását, a sebes futást, melyek egyiránt káros befolyást gyakorolhatnak a látidegre, s meg fogjuk engedni, azon lehetőségét is, hogy a menekülő állat szemkápráztatásában észre sem veszi a veszélyes akadályt, melyen esetleg fejét is szétzúzhatja. Ez történt Sándor Mór gróf egyik híres, makrancos lovával is. Ami pedig a mókusok öngyilkosságát illeti, az előadás nagyon határozatlan, és az önkivégzés módja sincs jelezve. A pusztá állí-

¹⁾ V. ö. *Oslander*, i. h. 129. – *Diez*, i. h. 6. ²⁾ V. ö. *Moore*, *Die Macht d. Seele über d. Körper* 273 l. – és *Perty* i. h. 67. lap.

tás pedig még nem érv. *Moore* hihetőleg az üldözött mókusnak végegyengülése folytán bekövetkezett halálát vette öngyilkosságnak. Hazánkban ily tünetény észlelhető a *nyulaknál* párzás idején. A hímek nem ritkán agyonüldözik a menekülő nőtényt.

10. Egyes tudósok az öngyilkosságnak leggyakoribb, s egyszersmind legsajátságosabb jelenségeit a *holothumiáknál* (tengeri állatok) vélték felfedezhetni. Ezek a legcsekélyebb kellemetlen érintésre is görcsösen összekuporodnak és beirészeiket kiköpi. E testi izgékonyosság főleg a *synopta diyitatoknál* oly fokra hág, hogy izmaik görcsös összehúzása által törzsük jelentékenyebb részét is eltaszítják maguktól, úgy hogy még senki sem látott egy ép, teljes példányt. Ki nem látja, hogy ez öncsonkítás a *holothumiák* sajátságos testi szervezetében leli okát, és mintegy az érzéki ösztön nyilvánulásának tekinthető? Érdekes volna tudni, vajjon e tengeri állatok ily öncsonkítások folytán még életben maradnak-e? *Perty* szavaiból következtetve igenlő választ kell adnunk. Ez esetben pedig az öncsonkítás az önvédelem egyik szükségképes kifejezése. Valamint a *béka* veszélyben nyálkát hajít támadójára, valamint a *méh* fullánkját, a *rák* ollóját hagyja hátra, hogy megszabaduljon; úgy hajíthatja el magától a *holothumia* is teste egy részét, hogy életét megmentse. Kétes továbbá az is vajjon a *holothumia* elvesztett tagja ismét meg nem nő-e, mint p. o. épen a *rák* ollója? *Perty*¹⁾ és nyomában *Németh Antal*²⁾ mégis ezt öngyilkosságnak nevezi!

Valamint az eddig bemutatott példák nem jogosítanak fel az állatok öngyilkosságára következtetni, épugy nem mondhatjuk öngyilkosságnak azt sem, midőn a *papagájok* (*les inseperables*) *Perty* szerint párjukat elveszítvén halálig gyötrik magukat; midőn az ura sírját őrző eb a tápanyagokról megfeledkezve végét leli; midőn az önmagát védelmező méh a támadó testében fullánkját hagyva meghal; midőn a kölykeit védő vad szabadulásáról lemondva életével lakol. Igaz ugyan, hogy a fentebb érintett példákban oly jelenségekkel is találkozunk, melyek valódi okát teljesen felderíteni nem lehet. De ki képes a testi szervezet minden titkába hatolni? Némelykor az épnek látszó növény is, bár szemünk az arra kártékonyán ható okokat fel nem fedezheti, elsatnyul, kivesz. Az állatokban is dülhatnak betegségek,

¹⁾ I. h. 239 lap. — ²⁾ I. h. 7. lap.

melyek folytán azok a tápláléktól elfordulva elveszhetnek, bár a titkos baj nyomára nem juthatunk. De e körülmény nem jogosíthat észellenes következtetésekre. Mindezeknél fel nem fedezhető az öngyilkosságnak alapfeltétele, a biztos tudat, hogy e cselekmények okvetlen következménye a halál, vagy az ennek előidézésére kiterjedő szándék.¹⁾

Az állatok öngyilkosságát minden kétségen kívül helyezné ama körülmény, ha be lehetne bizonyítani az azt védő tudósok elvének általánosságát. Be kellene ugyanis bizonyítani, hogy bizonyos állati faj egyedei ugyanazon körülmények között általában ösztönszerűleg, és nem esetlegeségek folytán ölik meg magukat. Az állatok öngyilkosságára való következtetés akkor volna jogosult, ha ki lehetne mutatni, *hogy az állat ép oly ösztönszerűleg rontja le életét, amint bebizonyítható, hogy magát ösztönszerűleg fent ártja s védi.* A bemutatott példákban, ha már annyira szeretjük a trópusokat, legfőlebb átvitt értelemben lehet szó öngyilkosságról. Valamint az érett gyümölcs önsúlyánál fogva leesik a fáról és összezúzza magát, bár a gyümölcs leszakadásának természeti célja csak az volt, hogy a fajfentartásra szükséges mag törzsétől elváljék; ép úgy az állat is néha tesz valamit, ami bár önéletének lerontásához bír hasonlatossággal, de valóságban csak önfentartását nyilatkoztatja. Gyakran az ember is veszélyben önkénytelenül szétterjeszti karjait, bár épen ez által halálos sebeket okoz magának. Pedig ez ösztönszerű cselekedetnek célja nem volt az élet lerontása, a testnek tönkretévése, sőt ellenkezőleg az önvédelem. Az állat cselekvőségét soha sem nyilvánítja ösztöne nélkül. Ha azonban ösztönét kielégítette, cselekvőségének indoka megszűnik. Az ember pedig gyakran keresi az ösztönének kielégítésével járó élvezet akkor is, ha már ösztönét teljesen kielégítette. Bármennyire elvetendő is erkölcsi szempontból e jelenség, mégis nagyon jellemzi az embert; mert az állat ösztöne kielégítését soha sem eszközli másképp mint *természetes utón*, az ember pedig sokszor *természetellenesen*. O keresi az élvezet meszterkétségét bár physikai természetének rovására is, mint az ópiumevők és szívók. Ez bizonyítja, hogy saját ösztöneivel ellentétesen is cselekszik, mire az által képtelen. A szelídített oroszlán urát sem kíméli, ha az éhség erőt vesz rajta. Az ember pedig minden ösztönével, még az önfentartás ösztönével is dacolhat.

¹⁾ V. ö. Diez. 6. lap.

Mindezek után joggal állíthatjuk, hogy az állatok öngyilkosságra képtelenek. Az egykor elkobzott „Eulenspiegel” pedig eltekintve egyéb tévedéseitől nem minden alap nélkül mondhatta: „Az embernek csak két előnye van az állat felett. Az ember nevetet és meggyilkolhatja magát!”¹⁾ Az öngyilkosság ép ezért a féktelen dühnek oly nemét tételezi fel, mely az embert nem az állatokhoz, hanem még ezek alá súlyeszi.

III. Fej. Vajjon erkölcsi bátorságról tanúskodik-e az: öngyilkosság?

Az eddigiekben több helyütt láttuk, hogy a pogány felfogás az öngyilkosságot általában a *hősiesség* színezetével ruházta fel. S bár *Aristoteles* emelkedett szelleme a legrútabb gyávaságnak bélyegezte, ez előbbi ferde nézet mégis folyton terjedt, sőt korunkban is hívőkre talált. Sokan érdeklődnek a szerencsétlenek iránt, kik az önfentartás ösztönével szembe szállni mernek; ezeket az elismerés kifejezésével is szeretik megtisztelni vagy a *bátorság* példányképeül felállítani.

Mi azonban határozottan kijelentjük, hogy kik az öngyilkost a bátorság és erély nymbusával körülövezik, legkevésbé sincsenek tisztában az erkölcsi fogalmakkal.

A bátorság és az öngyilkosság között oly nagy különbség van, mint az üdvösség és a kárhozat, az erény és a bűn, a nap és az éj között. A *bátorság*: I. erkölcsi hatalom és nem bűnös cselekedet. II. az akarat erélye s nem annak gyengesége, III. a bátorság célja az erkölcsi győzelem, az öngyilkosságé a leveretés, IV. a bátorság észszerűen, az öngyilkos esztelenül cselekszik, V. a bátor síkra száll az előítéletekkel, az öngyilkos ezek előtt meghajol.

I. A *bátorság* alatt nem értjük a testi, anyagi erőt; mert ha ez képezné a bátorság alapját, akkor a vérszopó ragadozó állatok felülmúlnák az ember egyik legszebb jellemvonását. A bátorság mindenekelőtt *erkölcsi hatalom*, és oly *lelki erő*

¹⁾ *Smetena* is kénytelen volt ilykép nyilatkozni: Das Sterben des Menschen unterscheidet sich von dem des Thieres dadurch, dass der Tod auch in den Willen des Menschen gelegt ist. *Jener Selbstmord, welcher zu Stande kommt, weil der Mensch sich vernichten will*, geht aus einem sehr traurigen und kranken Zustande hervor, und ist wie der Wahnsinn und die Unmässigkeit ein durch die Vorzüge des Menschen vor dem Thieve bedingter Fluch. Dr. Eeieh Eduard. *Die allg. Naturlehre d. Menschen*. 261. lap.

jelent, mely mindennek elviselésére ösztönöz, mit az erkölcsi rend megsértése nélkül háttérbe nem szoríthatunk. Bármily cselekedetünk, ha ezzel a közvéleményt bámulásra indítottuk, ha ezért számosan elismeréssel is megtiszteltek, megszünt *bátorság* lenni, mihelyt azzal az *erkölcsi rendet* sértettük. Azért helyesen vélekedik *Frayssinous*: hogy „*az erényes életre bátorság szükséges. Csak ott van helye a gonoszának, hol nincs erély a jó*) *a; mi csak akkor vagyunk gonoszak, minden gyávák vagyunk.*” Az ily értelemben vett bátorságnak alapfeltételeit képezik a *kötelesség* és *jogérzet*. A földi élet fenntartása kötelességünk, és ennek lerontására jogunk nem lévén kétségtelen, hogy az öngyilkos már e szempontból sem mondható bátornak. Az embernek kötelessége életben maradni, mert csak ez életben van fentartva számára a lehetőség, hogy erkölcsiségét megőrizheti, vagy azt elveszítvén megszerezheti. Ez pedig lehetséges még azon esetben is, ha valaki huzamosb időn át az öntökélyesedés ösvényéről letérve az erkölcsi rendet sértő életmódot folytatott, vagy az élet legnyomasztóbb viszontagságai közé jutott is. Sőt az embernek éppen az élet terhes pillanataiban a bűnnel való küzdelemben van alkalma erkölcsi erejét a legszebb kifejlésnek indítani, a legmagasabb fokra emelni. A bajok néma elviselése, melynek indokát a kötelességérzet képezi, sokkal valódibb hősiességet tanusít, mint a nyers erőnek véres diadala. „*A lelki fájdalom nyugodt elviselésére* – mondta I. *Napoleon* – *ép oly bátorság kívántatik, mint arra, hogy az ágyúgolyók záporában a kitűzött helyen megmaradjunk*” Azért mondta már *Aristoteles* is: „*annál nagyobb lelki erőre s erkölcsi bátorságra van szükségünk, mennél nagyobb bajokkal kell küzdenünk, és mennél nagyobb veszélyben forgunk.*” ¹⁾ Majd ismét másutt: „*csak elpuhultságról tesz tanúságot, ki a bajokat és fáradaimat kerüli.*” „*Az ilyen nem azért választja a halált mert ez jó; hanem azért, hogy a rosztól szabaduljon.*” ²⁾

A *lelki erő* abban áll, hogy semmitől se féljünk, mi erkölcsiségünket veszélyeztetni, s nem abban, hogy életünknek erőszakkal véget vessünk. Aki a veszélyt ok nélkül és öntudatosan keresi, ép oly megvetésre méltó, mint ki a veszélyt kikerüli, melylyel szembeszállni kötelessége. A *bátor*, *Herder* szerint, sem nem keresi, sem nem kerüli a halált. ³⁾ Ne vélje senki, hogy a bajok tehetetlenségre kárhoztatják a

¹⁾ *Ethic. Nicom.* Lib III. c. 9. tom. I. p. 20. B. – ²⁾ *Ibid.* c. 11. t. I. p. 21. A. – ³⁾ Er suchte nicht, und floh nicht seinen Tod. „*Der Tapfere*” című költ.

bátor lelkületűt. A bátorság mindent legyőz, mint *Berzsenyi* dalolja:

Merj! a merészség a fene-fátumok
Mozdíthatlan zárait átüti,
S a menybe gyémánt fegyverével
Fényes utat tusakodva tör s nyit.

És mily lelki erőről tanúskodik az öngyilkosság? Vajjon nem gyáva-e az, ki még mielőtt pályáját megfutná, visszariad? Bátor-e az, ki a pálya közepén megáll, és tovább haladni nem akar? „*Bátorság ad erőt, pályán a gyáva hányatlik.*” (*Kölcsey.*) Nagyobb lelki erő kívántatik arra, hogy valaki terhes életének véget vessen, mint hogy azt nyugodtan elviselje? „Hiszen ha az élet bajainak elviselése könnyebb volna a halálnál, sokkal önzőbb az ember, sokkal nagyobb híve, imádója az epikureismusnak, hogysen az előbbit ne választaná.”¹⁾ Midőn az öngyilkos a két baj, élet és halál közül azt választja, mely neki csekélyebbnek tűnik fel, a bátorság hiányát árulja el. „Aki – jegyzi meg *Krug* – életét elviselhetlennek véli, mert legvérmesebb reményei hajótörést szenvedtek, vagy nagy fájdalmakban gyötrődik, vagy a jövő rémképeitől fél, annak nincs *nagy elszántságra* szüksége, hogy életét tönkre tegye.”²⁾ Mél-tán zengheté *Martialis* lantja:

„Balsorsban könnyű megvetni az életet; ámde
Az a bátor, a hős, ki nyomorában is él.”³⁾

II. A *bátorság* csak ott lép előtérbe, hol a veszélyes vállalatokra irányuló elhatározás, s ennek gyakorlati kivitele oly bajok elviselésével van összekötve, melyektől leginkább szoktunk visszariadni. A bátorság tehát *akaraterély*, mely a külvilággal folytatott küzdelemben ellenállhatlanul kivívja a győzelem babérait.

Mutasd meg, mit vihat ki
Erős szívláng alatt
Az elszántság hatalma
És az érc akarat. (*Bajza.*)

Azt mondják, hogy *iszonyú elszántság* kell arra, hogy valaki önkezével élete mécsét kioltsa. Megengedjük, de ez nem az *akaraterélynek* jele, sőt ellenkezőleg a *szenvedély erőszakos kitörése, mely az akaratot lebilincseli.* A haragra lob-

¹⁾ *Vasámapi Újság.* 1875. 21. szám. 330. lap. – Animi est ista mollities, non virtus, inopiam paulisper ferre non posse. Qui se ultro mortis obferant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant etc. *Caesar de hello gaëlico.* Lib. VII. c. 77. – ²⁾ *Aretologie* i. h. 38. §. I. jegy 179. lap - ³⁾ V. ö. fentebb 153. lap.

bant katona civódó bajtársát leszúrja, de dühének lecsillapodása után iszonyodik iszonyú tettétől. Neki is elszántságra volt szüksége, hogy e szörnyű gyilkosságra vetemedjék, de nem mérsékelte volna magát, ha akarati erélylyel dicsekedett volna? *Az öngyilkos is a szenvedély hatalma alatt áll, azért bátor nem lehet; mert a bátor mindig akaratát érvényesíti s szenvedélyét uralomra jutni nem engedi.*

A balsorssal való dacolás képezte a régiek szerint is az istenek legkedvesebb látványát. *Petőfi* a bátornak gyönyörű képét nyújtja, midőn zengi:

„Ha férfi vagy, légy férfi
S ne légy hitvány gyöngé báb,
Mit kény és kedve szerint lők
A sors idébb odább.

Félénk eb a sors, csak csahol;
A bátraktól szalad,
Kik szembe szállanak vele ...!
Azért ne hagyd magad!”

És valóban az *akaraterély* nem csekély fokára van szükségünk, hogy a legterhesebb viszonyokkal is szembe szálljunk. Aki az élet viszontagságaival küzdeni nem akar, az akarata gyengeségét árulja el. Aki a sors csapásai alatt elcsügged, az elvesztett jólét fölötti keservében, állhatatosságában megfogyatkozik, és a bajok elől szégyentelven menekül, nem bátorságot, hanem gyávaságot árul el. „Félénk hajós az, mondja *Josephus Flavius*, ki a vihar kitörése előtt sülyesztí el hajóját.” (V. ö. 68. lap.) Legyünk őszinték! ki méltó a „*bátor*” elnevezésre? vajjon az, ki az élet nyílt küzdterére lépve előre halad, vagy az, ki az élet veszélyei elől a néma sírgödörbe visszahúzódik? Igen jellemző az, hogy a *leggyávább* ember a világon, *Heliogabalus* határtalan kicsapongásai közt is állandóan elmélkedett oly eszközök biztosításáról, melyekkel életét megsemmisítheti, ha erre szükség merülne fel. Magas tornyot építtetett, melynek tővét drága kövekkel és arannyal díszített deszkázat vette körül, hogy egy kétségbeesett ugrás folytán azon véget érjen. Vörös selyem és aranyból zsinórt készíttetett, hogy ezzel felakaszsa magát. Arany tört hordott magával, onyx és topas edényben mérget tartogatott, hogy a körülményekhez képest a legkönnyebb halálnemhez folyamodhassék. A történelem azt jegyzi meg róla, hogy ha a praetorianusok meg nem ölték volna, a legcsekélyebb bajban is bizonyára öngyilkossá lett volna. *Aristides, Begulus, Varro*, IX. *Lajos* épen azért sokkal megragadóbb jelleme, mint *Han-*

nibal, Cato, Brutus és mások; mert míg az előbbiek az élet nyomorát békével túrték, és állhatatosságukat rendületlenül megőrizték, addig az utóbbiak gyáván visszaretentek a bajoktól, melyek elviselése valódi dicsőségüket csak emelhetne volna.

III. Az élet folytonos küzdelem, melynek célja a *győzelem* babérja. Mindenkinek kötelme tehát lelki erejét kifejezteni, bátran előre törni. Aki tehetetlenségében visszavonul, bátorságában hanyatlik, *vét az élet célja ellen*.

Előtted a küzdés, előtted a pálya,
Az erőtlen csügged, az erős megállja,
És tudod, az erő micsoda? Akarat,
Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat. (*Arany.*)

A bátorságnak *célja a győzelem*, de az öngyilkosság mindig leveretés, tehát nem bír a bátorság tulajdonságával. A bátornak célja az emberi méltóság megőrzése, az öngyilkosé pedig ennek lerontása.

„*Legnagyobb cél* pedig itt e földi létben
Ember lenni mindég, minden körülményben.” (*Arany.*)

Mi célja van továbbá az öngyilkosnak? Életét erőszakkal megsemmisíteni, azaz magát az élet kötelmei alól kivonni, az élet magasztosságát lábbal tiporni, közönyt tanúsítani minden igaz, szép és jó iránt. Vajjon feltehető-e e célban az erkölcsiség legkisebb szikrája is? Valóban az öngyilkosnak végcélja a legundokabb bűn, az erkölcsi rend felforgatása. A bátor férfiúban pedig nem a bűnt, hanem az erényt szoktuk csodálni.

IV. A bátorság továbbá okvetlenül feltételezi a *bajok és viszonyok helyes megítélését, saját alanyi erőnk és tehetségeink észszerű* ¹⁾ *méltánylását, az erkölcsi cél felismerését, a jogos eszközök kiszemelését, és ezek célszerű használatát.* De az öngyilkos mindezeket háttérbe szorítja, megveti, az élet viszontagságait félreismeri, terhes voltukat végtelennek képzelve *kétségbeesik*. Hiszen nem képzelhető baj, szenvedés, mely e szörnyű tett elkövetésére elégséges okul szolgálhatna. Már *Archilochus* így vigasztala a csüggedőt: „*soha se essél kétségbe. Minden lehetséges, semmi sincs remény nélkül.*” Oh a kétségbeesettnek alig van fogalma az élet szerencséjének forgandóságáról. Az öngyilkos vak rohammal vet véget életének, mely jövő boldogságának lépcsőzetül szolgálna. *Esztelenségé-*

¹⁾ Unde manifestum est, quod fortitudo est virtus, in quantum facit hominem secundum rationem esse. S. Thom. 2. 2. quaest. 123. art. 1. tom. III. p. 896.

ben nem bírván kellően méltányolni helyzetét, csak a jelen bajain csügg komor lelkületével, anélkül, hogy a jövőnek mosolygó örömcillagát megpillantaná. A szenvedély elhomályosítja tekintetét. Ő szükség nélkül rohan a veszély örvényébe, a bátor pedig csak akkor nem kerüli ezt, midőn felsőbbrendű érdek, vagyis a szükség úgy kívánja. A bátor *észszerűen*, az öngyilkos *esztelenül* cselekszik. Saját erejét egyrészt kicsinyli, mert nem bízik önmagában, hogy a felmerülő akadályokat legyőzheti; másrészt túlbecsüli, mert Istennel szembe száll. Azért hangsúlyozza *Malencon*, hogy az öngyilkos *gyáva* és *vakmerő* is; az időben nem bír küzdeni, s az örökkévalósággal dacol!

Végre miképp használja fel az eszközöket az öngyilkos? Vajjon a törnek az a célja, hogy azt szívünkbe mártsuk? A méregnek az a rendeltetése, hogy az szervezetünket romlásnak indítsa? A kötélnek csak az a haszna volna, hogy lélekzetünket örökre megakadályozza? Vajjon a némán hömpölygő folyó csak azért vonja magára figyelmünket, hogy az önmagukkal meghasonlottakat életölő medrébe fogadja? Vajjon a kőszirt csak azért magaslik ki a lapály fölött, hogy onnan lerohanjunk? A bátor mindent *észszerűen* felhasznál erkölcsi céljainak valóítására; fáradtság és szorgalommal ejti hatalmába az eszközöket, hogy ezekkel életét fentartsa, jólétét elősegítse, azt a veszélyes külbefolyások és támadások ellen megvédje. Az öngyilkos mindennel visszaél, mindenben gúnyolja a Teremtő által kitűzött rendeltetés céljait. *A latornak józan meggondolás, az öngyilkosnak örülség adja kezébe a gyilkos vasat. A bátor a dicsőségért hevülve, az öngyilkos kétségbeesve nyúl töréhez.* A bátornak dicsőséget, az öngyilkosnak galázatot szerez a fegyver.

V. Az öngyilkos gyávaságát főleg azon körülmény is tünteti fel, hogy nem bír szabadulni az *előítéletek* nyomasztó nyűgétől. A tönkrejutott bankár nem bírván megbarátkozni a gondolattal, hogy mások könyöradományaira van utalva, a gyorsan ható méregben keresi vigaszát. A hűtlenségen rajta kaptatott vasúti igazgató elviselhetlenné tartja a szégyent, melyet könnyelműsége vagy rossz akarat okozott, és mellének szegzi a füstölgő csövet, hogy inkább megsemmisüljön.(?) A katonatiszt, ki félelmében a kihívást visszautasította, társainak megvetésében részesül, és az ellenség leveretésére szánt kardnak élet maga ellen fordítja, hogy élete fonalát kettévágja. A paráznasága folytán bűnhődő úri hölgy irtózáva a gondolattól, hogy palástolt rút tette végre is napfényre kerül

és a hír szárnyán elterjed, a parkjának díszét képező tó hullámaiba temetkeznek. A pazarlás és kéjelgésbe belefáradt kalandor, kiben már a végső nemes érzemény is elhamvadt, még csak a kárhozatos hírvágy zaklatásainak van kitéve, és ő hódol szenvedélyének, leugrik a főváros tornyának csúcsáról. Így lehetne a végtelenségig szaporítani, a gyakorlati életből merített gyászos példákat, melyeknek egy-egy nyomorult *előítélet* szolgál alapul.

A puszták királya a bátor oroszlán nem törődik a légy röpködésével; míg a gyáva szűnyogsereget igénytelen szellőlebbenés is forrongásba hozza. A bátor erős lélek nem háborodik fel csekélységeken; míg a gyáva, kislelkűt csakhamar csüggedésre indítják az élet könnyen legyőzhető viszontagságai. A valódi bátor mellőzi a dívó szokást, a ferde közvéleményt, ha ezt a jog és kötelesség sürgetik; a gyáva pedig hajlandóbb elfordulni s véglegesen szakítani a kötelesség és jog eszméjével, semhogy függetlenítse magát az ingadozó közvélemény vagy más hitvány okok befolyásától. Helyes életbölcseességről tesznek tanúságot I. *Napóleon* szavai: „Az emberek öngyilkosokká lesznek szerelemből – ez *balgaság!* vagyonuk elvesztése feletti kétségbeesésből – ez *gyávaság!* a becstelenségtől való félelemből – ez *gyengeség!* Azonban túlélni a korona elvesztését a kortársak gúnyját, – ez a *valódi bátorság.*”¹⁾ Majd sz. *Ágoston* ilykép hangoztatja kárhóztató ítéletét: „Ha szorosán meggondoljuk, helyesen még lelkileg erősnek sem nevezhető az, ki nem tűrhetség az élet sanyaruságait, vagy mások vétkeit, önmagát kivégzi. Mert azt inkább lelki gyengeségnek kell bélyegeznünk, ha valaki testi bajait, vagy a *nép dőre véleményeit el tum viselheti.* Ellenben annak méltán tulajdonítunk léleknagyságot, ki az élet nyomorait inkább tudja viselni, mint előlök menekülni, s az embereknek leginkább pedig a *közvéleménynek többnyire hibás ítéletét lelkiismerete tisztaságának önérzetében megveti.*”²⁾ Vagy nem érdemelne tiszteletet *XVI. Lajos* méltóságteljes magaviselete, midőn fellázadt és jogbitorló alattvalói által tömlöcbe vettvén a küldöttséget, mely őt fegyverének átadására felszólította, ily szavakkal fogadta: „*oly gyávanak tartanak, hogy a halál óráját sem merem bevárni?*” E szavakban eléggé van jellemezve az öngyilkosnak gyávasága, kislelkűsége.

Ezek után méltán kérhetjük, mikép tudják csak némileg is indokolni az öngyilkosság védői állításukat, hogy e

¹⁾ V. ö, *Krug Aretologie* i. H. 38. §. 5. jegy. 195. 1. – ²⁾ *De Civ. Dei. Lib. I. c. 22.*

bűn részesei bátor lelkületüknek adnak kifejezést? *Kant* joggal állíthatta, hogy a leggyávább nemzeteknél legtöbb öngyilkos fedezhető fel. ¹⁾ Fussunk végig az emberiség történelmén, vizsgáljuk az öngyilkosságok számos eseteit, és mindenütt mutathatunk a *kirívó* vagy *eltitkolt lelki gyengeségre*. *Cato* az öngyilkosok eszményképe maga is megerősíti ez igazságot. Vagy talán bátorságról nyújt meggyőződést öngyilkossága, midőn tudjuk, hogy ennek egyedüli indoka volt a győzedelmes *Caesar* ellen táplált gyűlölet? Midőn tudjuk, hogy fiának megparancsolta a *Caesar* kegyelméhez való folyamodást, míg ily önmegtagadásra önmaga képtelen volt?

Tévedett-e ennél fogva a szeplőtelen jellemű író, ki *Cato* tettét inkább gyenge, mintsem erős lelkületre mutatónak nevezte, melyből nem az aljasságot kikerülő becületesség, hanem a balsors csapásait elviselni nem tudó kislelkűség tűnik ki.²⁾ Ha *Catot* a klasszikus kor e csodált hőjét csak egy *Lady Grey Jankával*, egy nővel is szembe állítjuk, be fogjuk látni *Cato* lelki gyengeségét. Az előbbi megölte magát, nehogy *Caesar* megaláztatásában gyönyört leljen; az utóbbi nem akarta magát megölni, nehogy öngyilkossága által a királynő hiúságának kedvezzen. *Cato* még szabad volt és már kétségbe esett jövője felett; *Grey Janka* már fogva volt, halálítéletének hírért vette, s mégis bízott jövőjében. *Cato* remegett *Caesar* tekintetétől, ki büszkeségének tartotta volna őt barátságával megajándékozhatni; *Grey Janka* bátran lépett a hóhér elé, kitől csak az életelő kardcsapást remélhette. *Cato* a gyilkos fegyvert kereste, hogy mellén rést üssön, sőt még önkezeit is ily nemtelen célra használva belrészeit kitepte; *Grey Janka* a rendelkezésére álló mérget, nemes megilletődéssel ellökte magától. *Cato* megölte magát, hogy az eltörpült utóvilág magasztalásait kiérdemelje; *Grey Janka* visszariadt ily aljas céloktól, hogy példányképül szolgáljon a legerhesebb életviszontagság leküzdésére. Vajjon a megvesztegethetlen, józan ész melyiknek fogja odaitélni a tisztelet és elismerés babérját, a lelki erő, az erkölcsi bátorság dicsőségét? Mindemellet mégis sokan hivatkoznak a klasszikus kor öngyilkosaira, kik nem voltak egyebek saját gyávaságuk áldozatainál. Ha az elfogultág szánandó rabjai vonakodnának szavainkban megnyugodni, akkor higgyenek legalább egy *Rousseau*-nak, ki a csüggedőknek példányképül állítja fel *Varrót*, a megveretését túl-

¹⁾ *Menschenkunde od. philos. Antrop. Lipcse. 1831. 325. lap. –*

²⁾ *De civ. Dei. Lib. I. c. 23.*

élő consulnak erényét. Hajoljanak meg legalább a történelem tekintélye előtt, melynek tanúsága szerint a római köztársaság fénykorában nem volt erényes polgár, ki az élet legkét-ségbeejtőbb helyzetében is öngyilkosságra vetemedett volna. Ne tagadjuk meg tiszteletünket főleg egy *Regulusnak*, ki inkább akart szolgaságban meghalni, mint életének erőszakosan véget vetni.

A pogány világ e jellemes alakja tehát tettleg bizonyítja be, hogy az öngyilkosság gyávaság, a bátor lelkületű férfiút lealacsonyító bűn! Korunk felvilágosodottságának előharcosai ellenben, az öngyilkosokat a bátorság és erély nymbusával veszik körül. Korunk elfajult Ítéleteiben, mert elfajult erkölcsében. Az öngyilkosság magasztosságaért való lelkesedés csak az erkölcsi sülyedés biztos jele lehet, mi alapos aggályokat kelthet minden hazáját hően szerető kebelben. A fogalmak megdöbbenő zavara ez, mely nem fényt, hanem átkos homályt terjeszt az eszmék világában. Kik így vélekednek az erkölcsi bátorságról, azok kétségtelenül meggyőződést nyújtanak arról, hogy a bűnös gyávaság erkölcsileg eltörpült szívök és lelkükbe lopódzott.

IV. Fejezet. Eszközölhető-e az öngyilkosság öntudatos állapotban?

Ha a bemutatott tanokra futó pillantást vetünk, alig leszünk képesek elfojtani sejtelmünket, hogy a tudományos világ a legrégebb időktől fogva napjainkig főleg azért teremtett e tárgyra vonatkozólag oly gazdag irodalmat, mert a *lelkiismeret állandóan bűnnek ítélte az öngyilkosságot*. A hírhedt szereplők a lelkiismeretet el akarták nyomni, érveikkel akarták bebizonyítani e szörnyű tett jogosultságát, sőt erényes voltát. De balga törekvésük hajótörést szenvedett, és az öngyilkosság kórtünete mint undok folt bélyegezte meg rohamosan haladó jelen műveltségünket. Az iszonyú mérvben szaporodó öngyilkosságok tehát a józan ész ítélőszéke előtt jogtalanság, esztelenség és büntény maradtak. A korszellem segélyökre jött azoknak, kik szabadelvűségük, szellemi képzettségük dacára is annak részeseivé lőnek. Egy új elméletet állítottak fel, illetőleg csak egy régebbit felelevenítve határozottabban védelmeztek, *melynek alapján minden öngyilkost elmeháborodottnak nyilvánítottak*, vagyis oly állapotban levőnek, midőn már önmagáról nem eszmél, szabad akaratával nem élhet és így beszámítás alá eső tet-

tet el sem követhet. E véleménynek főleg most már számos pártolója van; sőt e sorok írója ez ügyben a gyakorlati életben működő, tudományosan képzett orvosokkal érintkezésbe helyezvén magát arról győződött meg, hogy többnyire ama nézetet vallják. Pedig e jó urak alig sejtik, mily kétes színben tüntetik fel korunk haladását, midőn elfogadják, hogy roppantul szaporodik az Örültek száma.

Holbach, mint láttuk (v. ö. 220. stb. lap.) szónoklati tehetségeihez folyamodott annak bebizonyítása végett, hogy az öngyilkosságot mint a szükségképes törvényekhez való alkalmazkodást tüntesse fel. *Quetelet*, a közerkölcsiségi statisztika megalapítója azon eszméből indult ki, hogy a tisztán szellemi s erkölcsi életmozgalom terén is csak változatlan természeti törvények vannak, melyekkel szemben az akarat-szabadság, az Öntudat, az erkölcsi beszámítás fogalmai csak értelemnélküli szavak maradnak. *Buckle Tamás* szerint: „Az emberi társadalomban bizonyos számú egyéneknek öngyilkosokká kell lenniök. Ez egyetemes törvény.” *Dankwardt* pedig így szól: „Az ember nem szabad. Őt tetteért ép oly kevésbé vonhatjuk felelősségre, mint a követ, mely a nehézség törvényeinek hódolva fejünket megsérti, a bűntény mindig a természeti törvény szükségképes működése.” *Wagner* az öngyilkosságok hírhedt statistikájában felállítja az elvet, hogy a természet évenként kiszabja a maga háztartását, és az öngyilkossági esetek csak a szükségképesesség nyilatkozásai. Mindkét nézet pedig végelemzésben csak ama nem csekély hírnévre vergődött orvosok nézetével vág egybe, kik szerint az öngyilkosság az ember beszámítás alá nem eső tettének tekintendő.

Ezért szükségesnek tartottuk feltenni a kérdést, vajjon képes-e az ember öngyilkosságra jósán, öntudatos, azaz beszámítás alá eső állapotban?

Mi megengedjük azt, hogy vannak elmebetegségek, midőn öneszméleten kívül vagyunk, és tettünk beszámítás alá nem eshetik; milyenek p. o. a *dühöngés* (mania), *búskomorság* (melancholia), *téboly*, *előhaladó hűdés* stb. Képzeltető állapot, midőn az ember folytonos lelki szorongattatások között érzéketlen lesz az élet örömei iránt, szellemi erői elzsibbadnak, kedélye elfásul. Ha pedig huzamosb ideig tart a l htingoltság és szomorúság állapota, a képzelő tehetség is kilép a valóság köréből, és rögeszméket, sőt örültséget szül, mi *Despine* legújabb meghatározása szerint nem egyéb, mint a szellem önkénytelen erkölcsi vaksága, az erkölcsi öntu-

datlanság. Ha valaki ily állapotban lesz öngyilkossá, kétségtelen hogy végső tette nem esik beszámítás alá; bár többnyire fenforog az eset, hogy önbűne miatt jutott e gyászos sorsra. Ily beszámítás alá nem eső. Örült állapotban ölte meg magát 1875-ben *Juvara Tamás*, római szabadelvű tanár, ki fölmetszvéen ereit, felfogta kiömlő vérét, s egy abba mártott ecsettel szobája falára időközönként feljegyzéseket írt. Midőn szobája ajtaját feltörték, széken ülve találták, szájába dugott pisztolylyal, melyet azonban elsütni a vérvesztés folytán nem volt ereje. Iszonyú elhatározását úgy 8 óra tájt hajthatta végre, mert a falon ez volt olvasható: „Fél kilenc. Nyugodt lelkiismerettel és vidáman várom a halált.” Valamivel alább: „Jóságos Isten, bocsáss meg nekem, mint én megbocsátok elleneimnek!” A fal egy másik részén: „Józsanságom visszatér. Istenem, mentsd meg lelkemet!” Hogy halálharca hosszú és fájdalmas volt, kitűnik a következő feliratról: „Már dél van, és én még élek!” De az ily esetek tárgyalása feladatunk körén kívül esvén, ezeket mellőzzük. Mi figyelmünket csak azon öngyilkosokra fordítjuk, kik mint eszök és szabad akaratuk urai vetettek véget életüknek; vagyis felállítjuk a tételt, hogy ily öngyilkosok valóban vannak. Ha öngyilkosságot öntudatos állapotban nem lehetne elkövetni, akkor balgaság volt egész irodalmat létesíteni e tárgyra vonatkozólag; akkor balgatag volt az öngyilkosság jogosságának vagy jogtalanságának indokolására vállalkozni. Hiszen az örült elvesztette a jog fogalmát! Akkor *Pythagoras*, *Sokrates*, *Plato* és *Aristoteles*, az ókor e kimagasló bölcsei, *Kant* és vele korunk egyéb tekintélyei szellemileg eltörpülnek, mert oly tettet kárhoztattak, mit csak örültek vihetnek véghez, és melyért senki kérdőre nem vonható. Akkor szánandó mosolylyal kell fogadnunk a stoikiisok dicső (?) férfiuinak (*Zeno*, *Cicero*, *Cato*, *Seneca* stb.) hiú törekvéseit, mert az öngyilkosságot a bölcs kiváltságának tekintették, ki szellemi tehetségeivel, eszének épségével a buta tömeg felett áll. Ha csak elmebetegek ölhetik meg magukat, mért büntették az öngyilkosságot? Hiszen örült sem bünt, sem erényt nem gyakorolhat! Vagy miért sürgetik a törvények, hogy az öngyilkossági kísérleten rajtaért egyéneket a hatóság tettük oktalanságáról meggyőzze s nekik jó tanácsadással szolgáljon? Megérti ezt az örült? Vagy miért tesz különbséget az orvosi tudomány az öntudatos és tudatlan állapotban elkövetett öngyilkosságok között? Hiszen ha minden öngyilkos örült, egy sem lehet öntudatos állapotban! Vagy miért fogadja az ön-

gyilkosság okai közé a statistika a családi viszályokat, a szegénységet, a munkahiányt, a szégyenérzetet, a becsület elvesztését vagy a büntetéstől való félelmet stb? Hiszen ha egy öngyilkos sem élhet szabad akaratával és eszével, akkor az öngyilkosság okai gyanánt csak az elmebetegségek szerepelhetnek! Valóban szelíd kifejezéssel élve elfogultaknak kell neveznünk azokat, kik kétségbe vonják a lehetőséget, hogy az ember öntudatosan vághatja el élete fonalát. A gyakorlati élet számos példát nyújt állításunk igazolására.

M... J... 19 éves polgárleány N. városban nényénél volt, kinél oly kemény bánásmódban részesült, hogy halálra határozta el magát. 1875. aug. 2-kán valóban a Dunába ugrott. Midőn azonban az életmentő őt megragadta, hangoosan kiáltott, hogy ereszze el, és hagyja őt meghalni. Rögtön a város kapitánya elé vezetettvén, bevallotta, hogy ő teljes öntudattal ugrott a folyóba.

A szándékos öngyilkosságot bizonyíthatják még a következő körülmények:

1) Ha valaki különös előkészületeket tesz, rendezí pénzviszonyait, búcsút vesz levélben rokonai és ismerőseitől, vagy barátjait levélben szívességekre felkéri, közvetlen halála előtt végrendeletet tesz, kedveltjeinek emlékeket vagy levelet hagy hátra, melyben öngyilkosságát indokolja.

St. Denis-ben két katona lett öngyilkossá. Az ajtó belül be volt zárva, s a szerencsétlenek egymás átellenében ülve találtattak, lábaiknál pedig a kilótt pisztolyok heverték. Az asztalon két levél volt, melyekből figyelemre méltók a következő sorok: „Semmi fontos okunk sem volt önéletünk erőszakos lerontására. De a szomorú gondolat, hogy a lét néhány pillanatát élvezvén ezt örökké kénytelenek leszünk nélkülözni, azon elhatározásra bírt minket, hogy a végzet kény szerhatalmát szabad cselekedetünkkel megélezzük. Az életuntság az egyedüli ok, mi az életről való lemondásra indított.”¹⁾

Grünhut Adolf pesti lakos, magányzó, nőtlen ember, 68 éves, ki előbb tanító volt, vagyoni bukás következtében nov. 30-án agyonlőtte magát. Hátrahagyott levelében többi közt ezeket írja: „Azt mondják, hogy minden öngyilkos örült; én úgy érzem, hogy nem vagyok az. El tudnám mondani hiba nélkül (?) az eszmék kifejlődésének történetét Platótól Kantig . . . *Az öngyilkosság oka inkább az Istenben*

¹⁾ Diez i. h. 227. lap.

való hit hiánya, mint az elmeháborodás. -Egy félóra múlva több metaphysikai ismerettel fogok bírni, mint valamennyi német professor.”

2) Ha valaki oly ügyesen palástolja öngyilkossági szándokát, hogy legkisebb gyanút sem ébreszt senkiben, és a gyilkos fegyvert vagy a mérget a legelrejtettebb helyeken őrzi.

3) Ha az öngyilkosságot oly találékony vagy oly módon hajtja végre, hogy ebből bizony következtethetünk józan állapotára. Midőn p. o. a) valaki vízbe ugrik, és előbb zsebet kavicssal megtölti, vagy két hüvelykujját összeköti, hogy ki ne úszhassék. b) A híd párkányzatán ülve lövi meg magát, hogy vízbe essék és menekülése lehetetlen legyen, c) A fejének szegzett puskát a töltő-vessző, zsineg, vagy lábujjhegyével süti el. d) A sínekre fekszik épen akkor, midőn a vonat közeleg, e) Ha az erdőben felakasztja magát, de előbb fahéjból kötelet készít, s ezt megzsírozza, hogy nyakát annál jobban szorítsa.

4) Ha első kísérlete nem sikerült, más gyilkos eszközhöz folyamodik.

5) Ha több töltött pisztolyt visz magával, vagy több golyót röpít testébe.

6) Ha széngőzbe fulasztja magát, miután előbb a szénrel telt medencét kellően elhelyezte, az ajtókat és ablakokat gondosan elzárta.

Minden körülményt nem lehet elősorolni, az élet külféle viszonyai sok módozatot nyújtanak erre vonatkozólag.

A fentebb idézett tudósok balga állítását leginkább meghazudtolja a lelkiismeret, a bánat és töredelem gyakorlása, a megtérés; mert ezek, mint az emberi öntudat tényei, az akarat szabadságáról tanúskodnak. A tudományos világ elfogadja, hogy a társadalmi, vallási, erkölcsi stb. viszonyok befolyást gyakorolnak az emberi cselekményekre. De ezek korántsem bírnak a változhatlan természeti törvény jogerejével; sőt ellenkezőleg ezek befolyása mindig az egyén szellemi műveltségének fokától van feltételezve. Minél műveltebb az egyed, annál függetlenebb lehet cselekedeteinek gyakorlásában, és minél kevésbé művelt, annál inkább simul bizonyos ténykedéseiben a körülményekhez.

A Statistikus okát az öngyilkossági esetek számarányaiiban észlelhető *szabályszerűség* vezette tévútra. Mint ugyanis az alább bemutatott táblázatokból láthatjuk, az évenként

előforduló öngyilkosságok bizonyos szabályszerű emelkedést tüntetnek fel; sőt vannak egyes bűntények, melyek nagyon csekély eltéréssel évenként ugyanazon számban jelentkeznek. Egyesek még az erkölcsileg közönyös cselekedetek számarányát is minden évben ugyanannak találták. Így p. o. a londoni postahivatalok kimutatása szerint a levelek száma, melyekre a címet feljegyezni elfeledik, alig észrevételreméltó különbséggel ugyanaz marad. A gőzhajókon feledett esernyők száma hasonlóan évről évre ugyanaz. A statisztikusok ily csekélyiségekre is kiterjesztvén figyelmüket azon végeredményhez jutottak, hogy a bűntények általában, és így az öngyilkosságok is az emberi számítástól függetleneknek látszanak. Szóval az emberi *akaratszabadság* csak pusztá csalódás.

Az emberi életben kétségtelenül nyilatkozik az ok és okozat között olynemű összefüggés, hogy az egymásra hatás és fejlődésnek bizonyos szabályszerűsége azonnal szembe ötlük. Kétségtelen továbbá az is, hogy az életben egymást felváltó jelenségeknek nem mindegyikére gyakorolja szabad befolyását az akarat. Azonban tévedés volna ebből ama következtetést levonni, hogy az akarat befolyása kivétel nélkül minden ténynél háttérbe szorul.

Az elemi csapások, vagy egyéb jelentékenyebb országos tényezők, melyek a-jövedelmi forrásokat kiapasztják, kétségtelenül kisebbiteni fogják a megvásárolt fényűzési cikkelyek számát. Ki nem ismerné fel itt az ok és okozat között fenálló viszonyt? Midőn mindennapi szükségletek kielégítése is csak gonddal és önmehtagadással eszközölhető, csökken a nélkülözhető fényűzési cikkelyek után való vágy, és így az üzleti forgalomban bizonyos tárgyak körül megakasztás lép előtérbe. De ki vonna le ebből érvet a vásárlás szabadsága, illetőleg az akarati szabadság ellen? Hiszen éppen a vásárlási vágy mérséklése a külső akadályok miatt bizonyítja az öntudatos cselekedetet, a megfontolást és önelhatározást, mely nincs alávetve a természet szükségképes törvényeinek. Ugyanez alkalmazható a bűntényekre is, melyek rendszeren összefüggésben állanak a fenálló társadalmi viszonyokkal, melyek többé kevésbé a minden emberben egyaránt honoló bűnös hajlamot felébreszthetik, de anélkül, hogy az emberi akarat szabadságát megsemmisítenék. Így p. o. az iszákosság bizonyos jelenségei egyes vidékeken évenként ugyanazon számarányokat tüntetik fel, melyek egyrészt a lakosok elharpódzott bűnös hajlamában, másrészt pedig az ott fenálló viszonyokban lelik magyarázatukat, és ezek nem tekinthetők

a természetben működő törvények szükségképes kifolyásának. Az így származó szabályszerűséget maguk a lakosok alkotják, kik szabad jó akaratukat vagy nem akarják, vagy nem bírják ezen esetekben érvényesíteni. Itt tehát a szenvedélyek elhatalmasodása szerepel, és ha ennek célszerű intézkedések vagy helyes oktatások által gátakat emelnek, változni fog a számarányok, illetőleg a statisztikai adatok szabályszerűsége is.

A statistika nem foglalkozik ama fontos kérdéssel, vajjon hány esetben állnak ellen az emberek a kívülről ható csáboknak és a szenvedélyek kísértéseinek? és hány esetben érvényesíthették volna jó akaratukat?

A statisztikai adatok tehát soha sem bizonyítják azt, vajjon hány esetben kellett az embereknek a szükségképes törvényeknek hódolniok, hanem mindig arról tanúskodnak, hány esetben feledkeztek meg a büntettek jó akaratuk szabadságával élni!

A nagy természetben vannak szükségképes törvények, melyek az oktan anyagi világot kormányozzák; de az erkölcsi s szellemi világban a szabad akarat kivonhatja magát az erkölcsi rend törvényei alól, vagyis az ember öntudatosan határozhatja el magát a bűn vagy az erény gyakorlására. - Ha ezer követ hengeríték le a hegy lejtőjéről, a nehézkedés törvényénél fogva az anyagvilág e részei kivétel nélkül fognak tova gurulni. De ha ezer embert képzelek bármily külső befolyások alatt, a szükségképeség ilyenmő törvényének egy sem lesz alávetve, és ábrándnak kellene nyilvánítani a felfogást, mely oly törvényt fogad el, hogy ama ezer ember közül épen tíznek meg kell magát ölnie. Mikép lehetne igazolni ily törvény létét és annak ilyenmő befolyását a szabad akaratra?

A bűntények csoportosításában az erkölcsök elfajulása, a szabad akaratról, de távolról sem ily szükségképes törvényekről lehet szó, és az ember statisztikai adatok bármily szigorú megfigyelése mellett is mindig felelősségre vonható, ha bűntényt követ el, vagy életének öntudatosan véget vet.

Ezek után kijelentjük, hogy az egyház észszerűen jár el, midőn az öntudatlan és öntudatos állapotban elkövetett öngyilkosság között különbséget tesz, úgy szintén a közvélemény is, mely az ő eljárása nyomán az elsőt kimentí, az utóbbit pedig kárhoztatja.

Szóval mi e fejezetet *Ney Ferenc*¹⁾ nyilatkozatával fejezzük be: az öngyilkosság oly tett, melylyel az ember öntudatosan és szabadon szerzi meg könnyelműségének a diadalt saját kötelességérzete felett; vagyis az ember önmagáról eszmélve s eszének teljes birtokában is lehet öngyilkossá.

V. Fejezet. Mit szóljunk azokról, kik életüknek önkényt vetettek véget, de a sz. Írásban vagy a sz. atyák által dicsőítettnek?

I. Mindenek előtt *Sámsonról* kell szólanunk, kire sokan hivatkoznak, hogy az öngyilkosság jogosultságát bizonyítsák.²⁾ Sokan helytelenül *öngyilkosnak* tekintik őt, míg sz. *Pál Dávid, Gedeon mellé sorolja,*³⁾ sz. *Ágoston az igazság napjának, Krisztus előképének neved.*⁴⁾ Főleg pedig a sz. Írásban mint Istennek különös sugalma folytán létesített könyvben csak az erénynek lehet biztosítva a dicséret. *Döntsük el a kérdést, vajjon öngyilkos volt-e Sámson?*

Sz. *Ágoston* azon szempontból indult ki, hogy bár a törvény az öngyilkosságot tiltja, mégis némi kivételt maga az isteni tekintély tett azokra nézve, kiknek kivégzését maga az Isten, vagy adott törvénye, vagy bizonyos személyre ideiglenesen ruházott nyílt meghagyása által parancsolja.⁵⁾ Isten az élet ura, Ő parancsolhat, nekünk kötelességünk engedelmeskedni. Nem gyilkol pedig az, ki a parancsolónak szolgálni köteles; mert ez hasonló a kardhoz, mely az azt használónak eszközéül szolgál. „*Sámson* sem másképp menthető, hogy elle-neivel együtt az épület romjai alá temetkezett, csak úgy, mivel ezt az általa csodákat művelő sz. Lélek benső sugalmából tette.”⁶⁾ így vélekedik sz. *Tamás*⁷⁾ és mások is.

Azonban a természetfeletti világtörvényszármazott érvekkel alig leszünk képesek hatni a hitelenség sötét országában tévelygőkre, kik a vallási igazságok iránt már azért sem bírnak fogékonysággal, mert ezek az emberi ész felett állnak. Mi vallásos meggyőződésünkben sz. *Ágoston* jelzett indokolása előtt tisztelettel hajolunk meg; azonban az érzéki világhoz tapadt hivatlanok serege boszúságában kacag felette. Igaz ugyan,

¹⁾ *Gerichtliche Arsneikunde*. Bécs. 1847. II. k. 252. lap. – ²⁾ V. ö. *Roleck* 1. c. pars. I. p. 307. – ³⁾ *Zsid.* XI. 32. – ⁴⁾ *In psalm.* LXXX, n. 14. tom. IV. p. 1041. – ⁵⁾ *Be civ. Dei.* Lib.I. c.21 – *Contr. Gaud.* Lib. I. c. 31. t. IX. p. 751. – ⁶⁾ L. c. Lib. I. c. 21. – ⁷⁾ 2. 2. *quaest.* 64. art. 5. ad. 4.

az ilynemű kérdések megvitatása meg nem illeti őket, mert a profán tudományokban való jártasság még nem biztosít illetékességet a hittudomány terén. De legyünk elnézők, ereszkezdjünk le felfogásukhoz, és kíséreljük meg tisztán a természeti ész útmutatása szerint okoskodásaikat megdönteni.

Sámson önkény tes halála nem oly jellegű, mint azoké, kik kétségbeesésökben csak a halál ölében látják szabadulásukat, és csak életök erőszakos lerontásával vélnek véget vetetni földi nyomoraiknak. Ha ez volt volna szándoka, akkor *Sámson* a mulatózok elé való hivattatása előtt is talált volna módot az erőszakos halál végrehajtására. Valamint egy *Phasaël* a kősziklán akarta fejét szétzúzni, úgy cselekedhetett volna ő is. És valóban, ha nem bírt volna az öngyilkosság bűnének tudatával, és ezt megengedhetőnek tartotta volna, alig tűrte volna elleneinek gúnyolódásait. De őt a kislelkűség legkisebb árnyalatáról sem lehet vádolni, mert végső tette egy magasztos eszmeért való lelkesedésnek eredménye volt, mely méltó az emberiség tisztelete és elismerésére. Méltán kérhetjük: vajjon közvetlenül (*directe et positive,*) vagy csak közvetve (*permissive*) ölte-e meg magát? Mit akart közvetlenül elérni halálának előidézésével? Nem egyebet, mint a philiszteusok tönkre tevését, bár előre láthatta saját vesztét is. Ily véleményben vannak *De Aguirre*, ¹⁾ *Lyran*, *Cajetan*, és a sz. iratok egyéb hiteles magyarázói. *Sámsonnak* e cselekedete pedig ily értelemben véve ment a bűnnek, az öngyilkosságnak jellegétől. Hasonlóan teheti ki magát biztosan életveszélynek, az öngyilkosságnak bűne nélkül a bátor katona is. Sőt ez kötelessége; mert hivatása és célja a vele szemben álló ellenséget legyőzni, megsemmisíteni, halála pedig csak a küzdelemnek esetékes következménye, melyet nem keresett, hanem csak megengedett. *Sámson* pedig, a zsidók vezére sem tett egyebet, minthogy nemzetének ellenségét tönkretette. Ha az emberiség hálás elismeréssel tüzi a diszkoszorút a halálát bizton előre látó s azért mégis az ellenséggel megküzdő *Leonidas* fejére; ha nemzetünk büszke öntudattal hangoztatja a törökök gyilkos vasai közé rohanó *Zri-*

¹⁾ L. c. *Bisp. V. quaest.* II. sect. IV. n. 46. — Dieser sein tod ist keine Verzweiflung, noch ein Mord seiner selbst gewesen, sondern ein heroischer Act des Gehorsams, uud Unterwerfung gegen Gott, welcher es ihm eingegeben, aus Liebe gegen seinem Volke, welches tyrannisch hergenommenen wurde, und einen tapfere Starkmüthigkeit wider ein gegen Gott feindliches Volk. *Calinus Caesar Bibl. WeMgesch.* i. h. 215. lap.

nyit: akkor nem szabad vonakodnunk *Sámsonunk* ¹⁾ megadni a kellő tiszteletet, mert e három hadvezér a jogos harcban gyakorolt önfeláldozása egyaránt magasztos erény.

II. Így védhetjük *Eleazárt* is, ki jogos harcban megpillantván az elefántot, melyen az ellenség királya volt, és a szörnyű állat szügyébe mártván fegyverét, annak roppant súlya alatt életét veszti. Ő nem azért támadta meg a szörnyeteget, hogy öngyilkosságot kövessen el, hanem azért, hogy mint harcoló katona a győzelmet kivívja, népét megszabadítsa.

Így tehát teljesen indokoltnak fogjuk találni azt, hogy a két nevezett hős a sz. írás és a sz. atyák különös tiszteletének tárgyát képezi, és nem minden megütközés nélkül fogjuk olvasni egy *Mirabaud* sorait, ki őket eszmezavarában öngyilkosoknak nevezte el.²⁾ Hazai történelmünk hasonló példákat mutat fel, egy *Zrínyi*, *Kemény*, stb. alakjaiban, kik többre becsülték a haza dicsősége- s jólétét saját életüknél. Az utókor pedig irántuk való lelkesedésében méltán hazafiatlanságról sőt esztelenségről vádolhatná, ki azoknak dicső önfeláldozását, mely egyedül a haza, és a keresztény vallás diadalát célozta, tisztelni nem akarná, vagy őket közvetlen öngyilkosságról vádolná.

III. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a sz. atyák vallási elfogultságból a sz. írásban előforduló öngyilkosságok mindegyikét bármily álúton is jogosnak és dicséretesnek akarják feltüntetni. E vakmerő hiedelem legfényesebb cáfolatát bírjuk a sz. atyáknak *Baziás* felől táplált véleménye s ítéletében.

A sz. írás *Baziásról* ezt mondja: „inkább akarván vitézül meghalni, mint a gonoszok alattvalója lenni, és az ő nemzetéhez méltatlan bántalmakkal illetetni.” ³⁾ A *donatisták* mohón karolták fel e helyet, hogy az öngyilkosságot a sz. írás szellemével összhangzásba hozzák; ⁴⁾ ugyanígy tettek újabkori íróink is, kik hasztalanul iparkodtak bebizonyítani, hogy az öngyilkos nem vét Isten akaratja ellen. Azonban mindezek téves voltát eléggé jelzi az idézett helynek történelmi jellege. A sz. írás itt *Baziás* halálának történetét írja le, visszatükrözvén egyszersmind korának viszonyait és népének felfogását, mely őt az életében véghezvitt tettekért a nép atyjának nevezte, és az ellenség iránt táplált gyűlöletében, tehát a kedély rendetlen állapotában helytelenül többre becsülte a

¹⁾ I. *Makk.* VI. 43. — ²⁾ *Syst. de la nature*, t. I. p. 307. — ³⁾ II. *Makk.* XIV. 42. — ⁴⁾ V. ö. fentebb 200. lap.

halálnak e nemét, mint az ellenségnek való hódolatot. *Baziás* és tisztelői úgy vélekedtek, hogy halála dicső tettek tekintendő; de még ebből nem következik, hogy ilyennek tekinté Isten is.¹⁾ Ha a *Makkabeusok* történelmének szerzője, így ír sz. *Ágoston*, *Baziást* dicséri, úgy e dicséret csak a vallásához való rendületlen ragaszkodásra, a hazájának tett szolgálatokra vonatkozhatik.²⁾ A sz. írás tehát ily értelemben dicséri őt,³⁾ mint a népek atyját, de másrészt elbeszéli tettét, miből önkényt kiviláglik, hogy *Baziás* nem választotta bölcseséggel a halált, sőt az alázatosság gyakorlásától idegenkedett.⁴⁾ Ő vitézül akart meghalni, azaz megmutatni, hogy életének erőszakos lerontására is képes. Föltéve, de meg nem engedve, hogy *Baziás* valóban nagy tettet vitt véghez; még nem kell hinnünk, hogy ez egy szermind jó volt.⁶⁾ Sz. *Ágoston* és sz. *Tamás* a fentebb idézett helyeken nemcsak elismerik *Házias* tettének bűnét, sőt őt gyávának bélyegzik; mert nem volt lelki ereje a kellemetlen eshetőségek elviselésére. *De Aguirre* bíbornok⁶⁾ mentségére hangsúlyozza ugyan *Baziás* előzetes tudatlanságát, mely azonban az eddig alkalmazott érvekkel szemben teljesen elenyészik.

IV. A sz. atyák vádja nem csekélyebb mértékben sújtja *Sault*, kit a sz. írás illetékes értelmezői is kivétel nélkül elítélnék. *Sault* öngyilkosságát gyávaaságból követte el. Épen ezért semmit sem bizonyítanak, kik *Baziás* és *Sault* tettével akarják az öngyilkosság jogosultságát feltüntetni. A sz. írás sehol sem helyesli ezek tettét, sőt ellenkezőleg világosan sejteti velünk roszalását, a sz. atyák és egyéb tekintélyes hittudósok pedig kivétel nélkül kárhoztatják azt.

V. Végre gyakran hivatkoznak azon szüzekre, kiket a sz. atyák, és az egyház vértanuk, szentek gyanánt tisztelnek, bár magukat közvetlenül megölték, mint p. o. sz. *Apollónia*, ki az égő máglyára rohant stb.

E látszólagosan nagy nehézséget eloszlatja mindenekelőtt a már fentebb jelzett elv, hogy *Isten parancsából*, vagyis *annak biztos sugalmából* szabad *önéletünket lerontani*. *Sokrates* is csak azért emelte ajkaihoz a méregserleget, mert pogány létére arról volt meggyőződve, hogy Isten neki ezt ép ezen

¹⁾ V ö. *Tagliabue* i. h. 311. lap. – ²⁾ *Blumröd*, i. h. I. k 126. lap. – ³⁾ *Contr. Gaudent* Lib. I c. 31. n. 37. t. IX. p. 729. – ³⁾ *Aug. Epist.* CCIV. ad *Bulcit.* n. 7. t. II. p. 941. – ^{B)} *Magna haec sunt, nee tarnen bona, non enim bonum est omne, quod magnum est; quoniam sunt magna etiam mala.* L. c. n. 8. – ⁶⁾ *Disp.* V. *quaest* II. sect. IV. n. 46-47.

esetben kötelességévé tette. (V. ö. 104. lap.) Már Cicero is ily értelemben iparkodott *Cato* és *Sokrates* halálát indokolni, kik szerénte nem törték szét börtönük bilincseit, mit a törvények tiltanak, hanem Istentől, mint valamely tisztviselőtől, vagy törvényes hatalomtól erre feljogosítottak.¹⁾ Sz. Ágoston ennél fogva joggal mondhatta: „ha Isten parancsa szól s parancsát kétértelműség nélkül közli, ki fogja az engedelmességet vétkül felróni? ki a vallási kötelesség betöltését vádolni?”²⁾ A nagy férfiú e szabatos meghatározásával utalt az ember egyik veszélyes gyarlóságára, a képzeleti tehetség tévedéseire. A *vallási ábránd*, mely csak hiedelmet ébreszt, a *vallási rajongás*, mely biztos alap s célpont nélkül elragadja a képzelgő egyént, vagy bármily előítélet nem tekinthetők Isten sugalmának, nem szolgálhatnak indokul az élet lerontására. (V. ö. 197. lap.) Erre okvetlenül szükséges Istennek világos parancsa, sugalma, mely minden kétséget kizár, feltétlen bizonyosságot nyújt. De Istennek ilyenmű parancsa csak felette ritkán, rendkívüli nehéz körülmények között, a végső szükségben szokott felmerülni. Ez isteni parancs szolgált tehát indokul az egyházatyák tana szerént a nevezett szentek önkivégzésének, kik Istennek megelőző, kétségtelen sugallatától indítatva áldozták föl életüket.

VI. Fejezet. Szakad-e, s mikor szabad közvetve véget vetni életünknek? ³⁾

Az eddigiekből meggyőződhattunk, hogy mindoly szándékos cselekedet, melylyel (p. o. kötél, méreggel stb.) életünket *közvetlenül* és ténylegesen (positive) lerontjuk, az élet minden körülményeiben bűn. Most még csak azon fontosabb pontokra akarunk utalni, melyek e kérdés körül felmerülnek: *vaj on szabad-e némely esetben magunkat közvetve megölnünk, azaz olyasminek mellőzése által, mivel életünket fentarthatjuk? vagyis midőn tettünket annélkül, hogy azt akarnók csak, esetlegesen követi a halál?*

Az erkölcsstan megenged némely esetet, midőn ezt tenünk szabad, azonban megjegyzendő, hogy soha sem szabad céloznunk saját halálunkat, sem pedig ennek előidézésére va-

¹⁾ *Tusc. Lib. I. c. 30 49.* – ²⁾ *De Civ. Dei. L. I. c. 26.* – ³⁾ *S. Tom. 2-2. quaest 124. art. ult.* – *Card. de Aguirre. 1. c. Disp. V. sect. V. η. 51. 52.* – *Lessius. Lib. II. c. 9. dub. 6. p. 91.* – *Theol. cursus complet. Ed. Migne. 1861. t. XIV. p. 461-466.*

lamit szándékosan elmulasztani vagy tenni. A halál ilyenkor csak esetlegesen követheti a tettet, melyet tenni kötelesek nem vagyunk, vagy a mulasztást, melyre különben fel vagyunk jogosítva; ígypedig halálunknak nem vagyunk oka, s közvetve sem akarjuk azt. Képzeltetők továbbá körülmények, melyekben az élet veszélyeinek kitenni magunkat nem csak meg van engedve, sőt erény is. (V. ö. 50 stb. lap.) Ezek azon általános szempontok, melyekből kiindulva, a következő tételeket állapíthatjuk meg.

1. *Kik hivatásukat teljesítik, kitelhetik, sőt tartósnak kitenni magukat életveszélynek, milyenek p. o. a papok, kik ragályos betegségek idején a szentségeket kiosztják; az orvosok, kik ugyanakkor a betegeket, gyógyítják; a hittérítők, kik az üdvözítő tanokat térj esztendők, messze útra kelnek, idegen népek közé vegyülnek; a katonák, kik jogos harcban a golyózaporba indulnak. Ide számíthatók a tudósok is, kik az emberiségért hevülve ismereteket gyűjtendők, idegen világrésekbe vándorolnak, és az éghajlat káros befolyása alatt elvesznek, vagy a tudományokban való szorgos bűvárkodás folytán egészségüket lerontják, valamint a napi kenyerőket kereső bányászok, kik a föld sötét méhébe alászállva többé vissza nem térnek stb. stb.*

2. *Nem csak szabad, hanem kell életünket föláldoznunk, ha különben az erkölcsi rendet sértenők.* A szűz köteles inkább halált szenvedni, mintsem a tilos kéjvágyba egyezni. A keresztény hívőnek inkább életéről, mint hitéről kell lemondania.

3. *Ha engem joggatlanul, orgyilkos támad meg, és én észszerűen következtethetem, hogy kegyelmi állapotban vagyok; akkor inkább hagyhatom magamat megölni, mintsem hogy támadómat megöljem.* Ez nem kötelesség, hanem a keresztény lemondás ama erénye, mely a vértanuk korára emlékeztet, kik üldözőik halálos csapásait az Istenben való megnyugvással viszonozták.

4. *Kitehetem magamat életveszélynek, hogy barátomnak, másnak, vagy főleg a közjóra felette hasznos egyénnek életét megmentsem.* Az ügyes úszó vízbe ugorhatik, hogy a hullámmokkal küszködőt megmentse. A családapa berohanhat a szobába, melyben neje, gyermekei a becsapó lángok martalékaivá lehetnek, hogy ezeket kiragadja. A hajótörést szenvedő átengedheti a mentő deszkát a fuldokló fejedelemnek, hogy ez meneküljön. A bajnokok fedezhetik testökkel vezéröket az ellenség golyózápóra ellen.

5. *A fogolynek szabad a börtöne ablakára alkalmazott hágcson leereszkedve magát életveszélynek kitenni, ha emberileg remélheti, hogy veszélyes lépése sikerülhet.* Így tett Bazain is midőn fogságából megszökött, anélkül, hogy e szempontból bünt követett volna el. Tűzvész alkalmával szabad az ablakból kiugranom, ha így remélhetem szabadulásomat a kínos halál elől, bár tudom, hogy jelentékeny testi sérülést fogok szenvedni.

6. *A beteg köteles annyi élelemmel élni, a mennyi élelé jentartására szükséges, ha ezt teheti; mert különben vétene a természet követelményei ellen. De nem tartozik az orvosok által előirt keresett ételekhez vagy rendkívüli s veszélyes eszközökhöz folyamodni; mert ez nem az élet öntudatos rövidítése, hanem egyszerűen azon rendkívüli eszközök mellőzése, melyeket felkarolni nem tartozik.* Ha p. o. a végelgyengüléshez közel állónak a tokaji boressentia használatát, vagy a tüdővésztben szenvedőnek azt tanácsolják, hogy enyhébb éghajlat alá utazzék, vagy a kőben szenvedőnek, hogy a veszélyes orvosi műtétnek aláesse magát, a beteg e tanácsot, tetszése szerint elfogadhatja vagy visszautasíthatja, (v. ö. 41-42. lap. Az első esetben halála az élelmek, vagyis a természet által kijelölt eszközök megvetése folytán következnek be, vagyis az öngyilkosság büne követetnék el. A második esetben azonban csak a természeti betegség és a rendkívüli eszközök jogos nélkülözése folytán hal meg a beteg, ki nem idézi elő halálát, hanem csak nem hosszabítja életét a *rendkívüli eszközök* felkarolása által. Ezt pedig tennie szabad. Mindazáltal nagy bűn részesévé tenné magát, ha a közönséges orvosszereket is visszautasítaná, bár tudja vagy bizton reméli, hogy ezek használása folytán egészségét visszanyerné.

7. *Szabad a töredelem és önsanyargatások, a böjtölés különböző nemeit gyakorolni, az elkövetett bűnökért való elégtétel, az érzékek fékezése, az erényesség magasabb fokának elérése végett, bár előre látjuk, hogy ez által életünk megrövidül, csak ne legyen célunk az élet rövidítése.* Találkoztak egyesek, kik ebből is iparkodtak egy általános érvet levonni, az öngyilkosság jogosultságának bebizonyítására. Érvük ez: „*A böjt meg van engedve, sőt erényes cselekedd. A böjt pedig a testtől elvonja a szükséges tápelemeket, gyengíti azt s így siettet a test romlását, a halál bekövetkezését. Tehát a halált ténylegesen siettető cselekedetek, ha nemes indokból ez közöltetnek, meg vannak engedve, ennél fogva az öngyilkosságot positive eredményező cselekedet, ha nemes célból történik,*

meg van engedve, sőt erényes cselekedet. Tehát a mily értelemben megengedhetek az önsanyargatások és böjtölés, bár ténylegesen eredményezik a halál gyors bekövetkezését, ép úgy megengedhető az öngyilkosság iè.”

E szavak csak látszanak valamit bizonyítani, azonban közelebbről tekintve üres okoskodásnál egyebet nem tüntetnek fel. Tagadhatlan, hogy a kereszténység tana szerint gyakorolt mérsékelt önsanyargatások erényes cselekedetek; de a tapasztalás bizonyítja, hogy ezek a halált általában véve nem siettetik. A szentek életéből számtalan adatot halmozhatnánk össze annak igazolására, hogy az észszerű önsanyargatás éppen ellenkezőleg edzi a testet, megvédi a különböző betegségek ellen, melyeknek ŐZ elpuhultak s az önmegtagodótól irtózik ki vannak téve, s hosszabbítja az életet. A legtöbb betegség (p. o. különböző fájdalmak, lázak, apoplexia, paralisz stb.) a gyomor túlterheltségéből veszi eredetét. *A böjt* mindezek ellen megvéd, mert az emésztést nemcsak meg nem gátolja, hanem elősegíti is. Sőt a böjtnek számtalan előnye is van, melyek az élet hosszabbítására jelentékenyen befolyanak, u. m. 1. egészség, 2. az érzékség fékezése, 3. a szellem élénkítése, 4. a lelki erők ápolása, 5. a belső megnyugvás, hogy bűneinknek eleget tettünk, és Isten akaratának megfeleltünk, stb. *A karmeliták életmódja*, kik teljes életükön át böjtölnek, az önmegtagodás minden észszerű nemét gyakorolják, majdnem fölöslegessé teszi az orvosi segélyt. *Lessius* a böjtöt szigorúan megőrző nők klostromáról emlékezik meg, melyben az ifjabbak is már a GO és 70 éven túl voltak. ¹⁾ *Sz. Pál, Anted, Hilarion, Bomuald* stb. rendkívüli nagy kort értek el, bár állandóan, szigorúan böjtöltek s az észszerű önsanyargatások bizonyos nemeit gyakorolták. *De itt hangsúlyozzuk az önsanyargatások ésszerű gyakorlását, melyet az egyház megenged; nem pedig azon önkínzást, melyet csak a balga vallású ábránd gyakorolhat s melyet a rossz akarat a kereszténység intézményének szeret tulajdonítani*, így tehát a hasonlat is helytelen; mert míg az öngyilkosság nem egyéb az élet fonalának erőszakos elvágásánál, addig az ésszerű önsanyargatás a test szívósságát neveli, az életet hosszabbítja.

Tegyük fel azonban, hogy a böjtölés s hasonló önsanyargatások egyeseknél valóban rövidítik az életet; ésszerű felfogás szerint még ez esetben is gyakorolhatók azok:

¹⁾ De just, et jur L. 4. c. 2. De jejunio. Dub, X. p. 735.

a) Mert a halál gyorsabb bekövetkezése azoknak cselekvő szándékát kizáró, csak közvetett s nem közvetlen eredménye lehet. Az önmehtagadásoknak célja az Isten iránt való engedelmesség, szeretet és a bűnökért való elégtétel, melyeket Isten sohasem tiltott meg, sőt inkább parancsol. Az öngyilkosság ellenben a halálnak közvetlen előidézése, mely határozottan ellenkezik Isten parancsolataival, s mely tilos még azon esetben is, midőn az öngyilkos jó célt tűz ki] magának azon elv szerint: „a cél nem szentesíti az eszközöket. „

b) Mert az önmehtagadás szerezte erkölcsi érdem valóban megbecsülhetlen mértékben pótolja azon veszteséget, mely a halál gyorsabb bekövetkezésével van összekötve; míg ellenben az öngyilkosság, mint magában véve rász cselekedet, minden érdemet leront, és minden jótól megfoszt.

c) Ha szabad az ólombányákban dolgozó családapának egészségét föláldoznia, hogy gyermekeinek élelmet adhasson; ha szabad a tudósnak az éjeket álmatlanul töltenie, hogy hatványozott bűvárlataival dicsőségét, hírnevét emelje; ha szabad a katonának a testet veszélyeztető nélkülözésekre vállalkoznia, hogy az ellenségnek hátrányokat okozzon, a győzelmet biztosítsa: akkor szabad, sőt illő s méltó, hogy a vallásos ember Isten dicsőségére, saját lelki üdvére hasonlóan karolja fel a fáradaimat, a nélkülözéseket.

d) Az önsanyargatás s böjtölés eszméje még a pogányoknál is élt. *Numa Pompilius*, midőn áldozatot mutatott be a húsevéstől visszatartotta magát. ¹⁾ A rómaiak a *Sibyllák* szerint minden ötödik évben a jóslások végett böjtöltek *Julian* a hithagyó, vallásos indokból gyakran csak növény étkekkel táplálkozott. A *chinaiaknál* még most is dívik ez, a *japánok* agyon böjtölik magukat isteneik tiszteletére.

A kereszténység az észszerű önsanyargatást javallja s parancsolja, az oktalan önkínzásokat tiltja, vagyis oly eszközöket nyújt az elégtételre, melyek Isten akaratjával összhangzásban vannak, a lélek s testnek egyaránt javára szolgálnak. *Azon keresztények tehát, kik az önsanyargatást egyenértékesítik az öngyilkossággal, vagy rász akaratuak, vagy elfogultságukban a hajdankor pogányai fölé sem bírnak emelkedni.*

¹⁾ Erre vonatkozólag mondja *Ovid*:

Usus abest Veneris: nee fas animalia mensis

Ponere, nec digitis annulus ullus adest. Lib. IV. *Faust.*

8. *A büntettes végre feljelenheti önmagát a bírónál, bár tudja, hogy halálbüntetéssel fogják őt sújtani.* Ez nem a halál erőszakos előidézése, hanem az igazságosság és jogosság megőrzése, minek folytán lehetővé teszi a társadalmi rend biztosítására szükséges jogos megtorlást, büntetést, és halálát nem iparkodik szökés vagy fondorkodások által megakadályozni. Másrészt azonban súlyosan vétkeznek, ki ártatlansága dacára oly bűntényről vádolná magát, mely a halálbüntetést vonná maga után; mert eljárásának végcélja ön-életének lerontása, az élet terhétől való tilos szabadulás volna. Épen ezért kárhoztatta az egyház is ama híveket, kik a kereszténység első századaiban ártatlanságuk tudatában csak is a vértanúság után való forró vágyódásukban önkényt jelentkeztek a pogány Ítélszék előtt. Ugyané szempontból maradhat a fogoly börtönében is bár könnyen megszökhetnek és bár előre tudja, hogy büntette miatt halállal fog lakolni. Mindazáltal vétkeznek, ki a börtön néma falai között oly tetre vetemednek, melylyel öntudatosan életét rövidítené, vagy megsemmisítené.

VII. Fejezet. Szabad-e, s mikor szabad az öncsonkítás? ¹⁾

1. Bármely tag az egész testnek részét képezi s az egészért van, mint a tökély étlen a tökélyetésért. Ebből tehát következik, hogy a részszel szükség esetén rendelkezhetem, hogy az egész testet megmentssem. Ha valamely tag rothadásnak indul és a bajt másképp meg nem akadályozhatom, gondoskodnom kell az egész test megmentéséről, vagyis le kell vágnom a megromlott tagot.

2. Másképp áll a dolog, ha a testnek minden tagja épségnek örvend. Ez esetben nemcsak nincs jogunk az ép tagot elvágni, sőt ellenkezőleg kötelességünk azt fentartani mert különben a jelzett elvet: „az egész test megmentéséről kell gondoskodni”, megsértjük és az egészséges tag levágása által testünknek kárt okozunk. Valamint nem vagyunk urai életünknek, nem egész testünknek, úgy nem vagyunk urai a test egyes részeinek sem. Azonkívül vétkezünk a közjó ellen, mely a mi egész testünkre, tehát egyes ép tagjainkra is igényt tart, hogy ezekkel neki használjunk.

Az ész azonban a javak osztályozásait sürgeti. A köz-

¹⁾ 8. Thom. 2.2. quaest. 65. art. 1. — Card. Aguirre Disp. V. quaest. II. sect. V. n. 53-54. Lessius. Lib. II. c. 9. dub. 14, p. 101-102.

jó az egyes ember java felett áll. Ennélfogva tehát képzelhető eset, midőn az ember ép tagja joggal levágatik a világi hatalom által, annak dacára is, hogy e csonkítás az egész test jelentékeny kárát vonja maga után. A világi hatalomnak Istentől nyert joga van az alattvalókat életöktől megfosztani, tehát e jog kiterjed ezek egyes ép tagjaira is. Ebből következik, hogy az állam jogát gyakorolá, midőn hajdanán a büntetéseket egyes tagját levágta, hogy megbüntesse őket. Továbbá képzelhető eset, midőn ép tagomat is levághatom, hogy egész testemet, életemet megmentsem. így ha p. o. a gyorsan forgó kerék karomat elcsípte s látom, hogy egész testemet elragadná, rögtön levághatom azt. Vagy ha a vad megtámadna, s én másképen meg nem menekedhetnem, odavethetem prédául egyik tagomat; nem azért, mintha tagjaim ura volnék, hanem mert azok gondozása reám van bízva.

3. Az öncsonkítás tilos és bűn, midőn annak nincs egyéb célja, mint hogy gyengeségünk érzetében az által a lélek üdvé megmentessék. A lélek üdvét a bűn veszélyezteti, a bűn kerülése pedig az akarat erélyétől van feltételezve; tehát nem az öncsonkítás, hanem az akaratérvényesítése képezi a helyes eszközt, melylyel lelkünk üdvéről gondoskodnunk kell. Azért kárhoztatta a nicaeai zsinat azokat, kik mint p. o. *Origenes* ezen célból magukat elférfiasítlanították.

4. *Vajjon szabad-e magunkat megcsonkítanunk, midőn ezt a kényúr, a zsarnok parancsolja?* Tekintélyes erkölcstanítók nyomán igenlő választ adhatunk; mert a rész az egészért van. Midőn pedig életünket másképp meg nem menthetjük, levághatjuk a tagok egyikét. Mindazáltal tilos az öngyilkosság, mert ezzel jogosan soha sem menthetünk meg nagyobb jót az életnél, amit elvesztünk. De a test egyik tagjánál mindig valami nemesebb és nagyobb jó marad az emberben, ami miatt ama tag létezik, és a mely tagnak föláldozása által ama nagyobb jó jogosan megmenthető. Itt nem szülhet nehézséget az, hogy e kényszerhelyzetbe nem a természet, hanem a külső befolyások sodornak minket. Ellenben vétkezünk, ha e kényszerhelyzet előidézésére magunk is befolyunk; de legkevésbé sem vétkezünk, midőn mások által kényszerítette ily módon akarjuk életünket megmenteni. Így vágta le *Josephus* parancsára *Clitus*, a lázongás feje egyik kezét.^{x)}

¹⁾ De bello iud. Lib. II. c. 27. p. 647.

Tehát az öncsonkítás csak azon egyetlen esetben van megengedve, midén azzal egész testünket, életünket, menthetjük meg.

Találkoztak, kik ez elvből kiindulva e téves elvet származtatták le: *Az öncsonkítás szükség esetén nem bűn, bár ezt az isteni s természeti törvény tiltja, úgy nem bűn az öngyilkosság sem szükség esetén.* Ezen ellenvetést két érvel akarnák igazolni, a) Ha valamely tagom rothadásnak indul, le kell azt vágnom, hogy egész testemet megmentsem; épúgy megölhetem magamat, midőn az által az államot egy káros és veszélyes tagtól megmenthetem, b) Az öncsonkítás valóban meg van engedve némely esetben. Ezt bizonyítja Márk evangélista, kiről olvassuk, hogy az előreléptetést kikerülendő, alázatosságból ujját vágta le.

Erre nagyon rövid választ adhatunk, a) A hasonlat helytelen. A rothadt tagot le kell vágnom, mert ha le nem vágom, „rothadásnak indul egész testem. Észszerű tehát, hogy a haszontalanná vált részt az egész jóléteért feláldozzam. De az ember, mint a társadalom egyik tagja soha sem válhatik teljesen haszontalanná, sőt csak az illető egyén akaratától függ, hogy a társadalomnak hasznára legyen. A test csak úgy menthető meg, ha a gyógyíthatlan, rothadt testtől megszabadul. Az ember pedig, mint a társadalom tagja mindig javulhat, csak szabad akaratát érvényesítse, és mindentől tartózkodjék, mi a társadalom kárára van. b) Az említett Márk pedig, mint *Baronius* megjegyzi, nem volt *evangélista*, hanem valamely *anachoreta*, ki épen úgy vétkezett, mint *Origenes*, ki magát elférfiasítlanította.

VIII. Fejezet. Szokottabb ellenvetések.

I. „*Az élet ajándék, visszadhatom azt, mikor nekem tetszik.*” E tétel alaptalansága kitűnik a fentebb v. ö. 242-243 lap. mondottakból. *Montesquieu* ezt így fejezte ki: „*Az élet kegy gyanánt adatott nekem, visszaadhatom tehát, ha többé nem t dalom annak.*”

Ilyképen a teremtménynek jogában állana a Teremtő céljainak gátokat emelni. Vagy nem Isten célját iparkodik az öngyilkos meghíúsítani, midőn magát életétől megfosztja, melyet Isten dicsőségére, saját boldogságára, mások javára kellene értékesítenie? *Montesquieu* tétele szerint nem az ember tartoznék engedelmeskedni Istennek, hanem ennek kellene meghajolnia az ember előtt, belenyugodnia az ember önkényes eljárásába. Ily tan felforgatja az erkölcsi rendet,

mert arra tanítja az embert, hogy nem köteles akarátát, Isten akarátának alávetni. Helyesen jegyzi meg *Blumröder*,¹⁾ hogy itt alig lehet szó az ember akarátáról, mert az öngyilkosság nem az észszerű akarátának, hanem a végtelenig felcsigázott szeszélynek nyilvánulása. A halált, melyet ma komor lelkületében keres, holnap a legnagyobb rosznak tekintené. Sőt *Montesquieu* is bevallja másutt, hogy az öngyilkos a szenvedély-, és nem az észre hallgat. „A lélek, teljesen elfoglalva a véglegesen megállapított cselekedettel, ama rugókkal, melyek erre ösztönzik, ama veszélylyel, melyet kikerülni óhajt, -veszi észre a halált, mert a szenvedély nem érez és soha sem képes látni.²⁾ De kérjük megszűnik-e az élet kegy lenni, mert terhünkre van a szenvedélyek leküzdése? Megszűnik-e az élet célja, ha a szenvedély fölébred, és elhamarkodik? Vagy nem épen az az élet célja, hogy a szenvedély felett diadalmaskodjunk? Az élet, mely örök boldogságunk alapfeltételét képezi, mindig kegy marad, akár a jólét áldásaival legyünk megajándékozva, akár a nyomor és ínség leggyászosabb viszonyai között' tengődünk is. Csak elpuhult, kislelkű, hitében megfogyatkozott ápolhat ezzel ellenkező véleményt. Itt idézhetjük végre *Rousseau* szavait, ki egyik regényében hősét így beszélteti: „Szerented tehát szabad véget vetni életünknek? Miért, mert te óhajtod a halált. Valóban különös indokolás. Ez igen kényelmes érvül szolgálhat a gonoszok számára, kik nagy hálával tartoznak neked a fegyverért, melyet kezökbe adsz. Ilykép nem lehet többé büntény, melyet ők az azt megelőző kísértetre való hivatkozással nem igazolhatnának, és mihelyt a szenvedély hatalma a büntől való iszonyodást fölülmúlja, a gonoszság elkövetésének vágyában az arra való jogot is fellelendik.”³⁾

Azért nem állhat jogomban azt sem mondani, hogy *megvetem az életet, mit Isten nekem kegyelemből adott*. A többi jótévő, ha kegyével megajándékoz minket, hálánkra tart igényt. E hálát úgy nyilváníthatjuk, ha a tőlük vett jótéteményeket megbecsüljük. E hálának megtagadása egyenértékű a gonoszsággal. De vajjon csak akkor szűnjék meg hálátlan-ságunk bűn lenni, ha azzal Istent illetjük?

De miért csigázzuk fel sötét képzeletünket, midőn a lét legfontosabb kérdései felett kellene határoznunk? Mily rettentő terhesnek kellene lennie az életnek, hogy a nem-

¹⁾ *Der Selbstmord*. I. k. 155. Jap. – ²⁾ *Decadence des Romains*. oh. XII. – ³⁾ *La nouv. Heloise* etc. P. III. Lettr. 21.

lét valóban kedvesebb legyen előttünk a gyászos életnél? De ily élet a valóságban soha sincs. Hiszen ha lehetséges volna oly állapot, melyben a nem-lét gondolata boldogítóbb volna az életnél, akkor *Rousseau* szerint az emberiség nagyobb részének már kétségbe kellett volna esnie, s az emberiségnek rövid idő alatt ki kellene halnia.¹⁾ Nem bizonyítja-e a történelem, hogy az emberek inkább óhajtják a nyomorultabb életet is, mint a halált? Az embernek előbb kell elvesztenie hitét, előbb kell elfajulnia, erkölcsileg tönkremennie, csak akkor emelkedhetik oly fokra benne a közöny az élet, az önfentartás természeti ösztöne iránt. Ha az élet terhünkre van, bizonyára nem okozhatjuk sem az ajándékozót, sem az ajándékot, hanem a hiba csakis a vett ajándék helytelen használatában keresendő. A ki észszerűen és helyesen él, az nem fogja az életet nyomasztó kegynek tekinteni, melyet lerázni óhajtana, hanem áldásos kegynek fogja tartani, melyet hévvel felkarolva saját boldogságára értékesíthet.

II. *„A sz Írásban előforduló öngyilkosokról, egyetlen roszaló szó sem olvasgató, ha különben erényesek voltak. Ha pedig bűnös életet folytattak, legcsekélyebb utalás sem észlelhető, hogy végső tettükkel gonoszságukat emelték. Ebből tehát az következik, hogy nekünk sem szabad gáncsolnunk ily tetteket.” (Donne.)*

Mit válaszoljunk ily zavart eszmemenetre? Hol van az érveléseknek legalább némi alapja, az igazság leggyengébb színezete is? Midőn a sz. írás az egyes öngyilkosságokat bemutatja, tisztán történeti álláspontra emelkedik. Jogos-e eljárásunk, ha a történetíróktól az események hű leírásán kívül, még egyéni nézeteiket, a tettek egyéni helyeslését vagy kárhoztatását is követeljük? És ha ők a történeteknek lelkiismeretes elbeszélésével túlzó kívánságunknak eleget nem tesznek, észszerű-e a következtetés, hogy ők az erényt megvetették és a bűnt megengedték? Vagy mi még kevésbé menthető tévedés, hogy a kérdéses öngyilkosság ép ez oknál fogva nem bűn? Fussunk végig Jézus keresztre feszítettésének történelmén, és nem egy szörnyű bűn leírásánál, alig akadunk az evangélisták egyetlen kárhoztatására is. Pedig ki vetemednék azon örült állításra, hogy az Isten-ember gyilkosai bűnt nem követtek el? vagy az evangélisták a keresztre

¹⁾ V. ö. *Rousseau Lettre à Voltaire, en réponse à son poëme sur le désastre de Lisbonne.*

feszítőket büntetleneknek nyilvánították? vagy épen azért nekünk sem szabad a zsidók tettét kárhoznunk? *Lót* leányai lerészegített atyjukkal paráznaságot követtek el. E szörnyű bűn a sz. írásban csak egyszerűen el van beszélve minden egyéb megjegyzés nélkül.¹⁾ És mégis ki állíthatná józan észszel, hogy tettük ment a bűn jellegétől? Ugyanezt kell mondanunk az öngyilkosságról is, melynek példáit a történetírók csak egyszerűen megörökítették. Vessünk futó pillantást a sz. írás egyéb helyeire, és ott számos utalást fogunk találni, melyekből okvetlenül az öngyilkosság kárhoztatása következik. (V. ö. 177-185. lap.) Vajjon nem ugyanazon joggal mondhatnók mi is, íme cáfoljatok meg?

III. „*Megölhetem magamat, hogy kikerülhessem a bűnöket.*”

Tagadjuk. Az emberi élet telve van kísértésekkel, de ezek mindig legyőzhetők, mert egyrészt Isten erőnket felülmúló kísértésekkel soha sem enged minket körülvenni, s másrészt szabad akarattal vagyunk felruházva, melylyel a bűn minden veszélyének ellenállhatunk. Isten azért bocsátja reánk a kísértéseket, hogy azok felett diadalmaskodva erényt gyakoroljunk, nem pedig hogy azokban elesve a bűn részeseivé legyünk. Az öngyilkosságra való gondolás, és elhatározás is csak kísértet, nekünk tehát ennek is ellent kell államink; mert különben Isten akarata ellen cselekszünk, ki állhatatosságunkat próbára teszi.

Ha a bűnök kerülése elégséges ok volna, mondja sz. *Ágoston*, az öngyilkosság elkövetésére, akkor az embereket buzdítani kellene, hogy még ártatlanságuk állapotában, a keresztség felvétele után öljék meg magukat, mert akkor minden bűn ellen volnának megvédve. Ha valaki ezt tenni s tanácsolni jónak látja, az nem esztelen, hanem örült: mert hogy is lehetne mondani az embernek: „*Öld meg magad, nehogy csekély vétkeidhez még nagyobbakat csatolj, míg a kísérletek zsarnok hatalma alatt sínlődöl?*” Holott halálos bűn nélkül még azt sem mondhatni: „*Végezd ki magad, miután lemostad mindm Minődet, nehogy még többet vagy még nagyobbat elkövess, míg e tilos gyönyörökkel telt világban élsz?*”²⁾ Azért tévedt a szépségéről híres ifjú, ki *Demetrius* király kéjvágyát kikerülendő, magát a fürdőben forró vízbe ölte, s tévedtek ama rajongók is, kik e jelzett ellenvetésben a helyes gondolkodás és igazság

¹⁾ I. Mózes. XIX. SO-38. – ²⁾ *De Civ. Dei.* lib. I. c. 27. -*De Aguirre* 1. c. V. q. II. sect. III. n. 3á.

nyomait látták. Kiben meg van a tisztaság erényének érzéke, s őszinte akarat azt megőrizni, birtokában van egyszersmind ama bátorságnak, mely inkább ösztönöz bármely csapások és bajok elviselésére, mintsem azon megbecsülhetlen kincsről való lemondásra. Szóval az képes lesz bármily kísértetek között is akaraterélyét érvényesíteni.

Ennél még esztelenebb eljárás volna az, ha valaki azért vetne véget életének, hogy ártatlanságának ily okatlan feláldozása által másnak bűnét megakadályozza. Idegen gyalázatos tett nem szennyezheti be lelkünket és nem homályosíthatja el ártatlanságunk öntudatát. Nem fog az, így sz. *Ágoston*, szenyfoltot okozni, ha másé, ha pedig csakugyan beszennyezi őt, már nem másé.¹⁾ A bünt bűnök elkövetése által kikerülni nem lehet; minthogy pedig az öngyilkosság bűn, ez nem fogja lemosni bűneinket, vagy ezek ellen megvédeni, hanem azokat tetézi, sőt új bűn részesévé tesz.

IV. „*Megölhetem magamat, hogy elkövetett bűneimet megtoroljam és ezekért önmagamat büntessem.*”

Ez örült tan az általunk több helyütt bemutatott rajongó hitfelekezetek körében fogamzott meg (v. ö. 198-200. lap); de ez önmagában bírja cáfolatát.

a. Az erény első követelménye, hogy Isten törvényeinek engedelmeskedjünk. Isten törvénye pedig tiltja az öngyilkosságot. Aki tehát a jelzett elvhez ragaszkodik, Isten törvényének ellenszegül.

b. Mi saját ügyünkben bírák nem lehetünk, tehát önmagunk büntetése is saját jogkörünkön kívül esik, sőt Isten jogával ellenkezik, ki magának tartotta fen a bűnök büntetését vagy erre más, személyunktől különböző törvényes hatalmat ruházott fel. Mert ha senkinek sem szabad, mondja sz. *Ágoston*,²⁾ magán-hatalomból mást, még a bűnöst sem kivégezni, ha erre őt a törvény fel nem jogosítja: bizonyára gyilkos az is, ki önmagát fosztja meg életétől, és bűne annál súlyosabb, mennél ártatlanabb volt tekintve az okot, mely-nél fogva öngyilkosságát indokoltnak hitte.

c. Az erény alapfeltétele, hogy a bűnös egyed a bűn ismétlésétől visszariadva, vétkes múltját erkölcsös jelene s jövője által jóvá tegye. Erre pedig okvetlen szükség az élet fentartása s meghosszabbítása nem pedig annak kárhuzatos kioltása.

d. Az erőszakos halál nem szolgálhat elégtételül az el-

¹⁾ *De Civ. Dei. Lib. I. c. 18.* – ²⁾ *De Civ. Dei. Lib. I. c. 17.*

követett bűnökért, hanem tetézi ezeket, a 'büntetésnek nagyobb voltát eredményezi.

Tehát az öngyilkosság semmi esetben sem szolgálhat elégtételül az elkövetett bűnért.

V. „*Megölhetem magamat, hogy előbb jussak az örök boldogságba.*”

Valamint hajdan *Kleombrot* elolvassván *Platónak* a „*halhatatlanságról*” írt könyvét, magát egy falról levetette, hogy a földi létet egy jobb étellel felcserélje, úgy találtak már azóta számosabban, kik hasonló célból lettek öngyilkosokká! *Kérdés tehát, vajjon az ily szándékkal elkövetett öngyilkosság megengedhető-e? Legkevésbé sem, ki örök boldogság jutalom és az ideiglenes élet észszerű, helyes, erkölcsös felhasználásától van feltételezve. De az öngyilkosság nem erkölcsös cselekedet, hanem bűn, mely a jutalom kizárását, a büntetést vonja maga után.*¹⁾ A halhatatlanság utáni vágy mindenkinek természetébe van oltva, de másrészt természetünknel fogva érezzük annak szükségét is, hogy a földi étellel egybekötött kötelmeket teljesítsük. Ama vágnak ennélfogva csak úgy szabad tápot adnunk, hogy egyszersmind e kötelmek szentségét megőrizzük, melyek kötelező ereje a természetes, vagyis az Isten által engedélyezett és nem általunk előidézett halál bekövetkezéséig fenmarad. Azért hangsúlyozta helyesen *Krug* erkölcsstanában, hogy a halhatatlanság reménye nem egyéb, mint az erkölcsiségben gyökerező hit. Ellenmondásba bonyolódnánk, ha e hitet ápolnók, és mégis ennek alapján az erkölcsi törvények megvetésére, vagy valamely erkölcsi kötelem mellőzésére vetemednénk. Sőt ellenkezőleg mindenek előtt a kötelmek lelkiismeretes teljesítésére kell törekednünk, hogy ilykép igényt tarthassunk egy jobb életre. Az ilyenmű öngyilkosok az igazság, a kötelem bűnös félreismerésében szenvednek. *Kleombrot* is félreértette *Plato* nevezett művét; azért joggal gúnyolta őt *Gallimach*. Roppant tévedés, esztelenség volna tehát azt hinni, hogy a bűnt természeténél fogva utáló Isten az öngyilkost ölébe fogja zárni, mint a fáradtságos útról haza térő fiát; mert Isten csak szökevénynek tekintheti őt, ki gyáván elhagyta őrállomásai melyre helyeztetett, és kaján cselszövénnyel kivonta magát ama kötelmek alól, melyek teljesítésétől volt feltételezve még lelki üdve is. A halál után való vágy, mondja *Fichte* (v. ö. 227. lap.) ily indokból, nem egyéb az erkölcsi törvényt sértő rajongásnál.

¹⁾ *De Aguirre. Disp. V. quaest. II. sect. III. n. 36.*

VI. „Az öngyilkosság ép úgy nem vétség az állam ellen, mint a kivándorlás. Valamint jogomban áll örökre kilépni egy államból, úgy örökre kiléphetek minden államból.”

Mindenek előtt határozzuk meg e kérdésnek modern értelmét: *mi a kivándorlás?* Valamely tartománynak önkényes elhagyása azon szándékkal, hogy abba többre vissza nem térve másutt letelepedjünk.¹⁾ Van-e erre jogunk? A modern jog felhatalmazza erre az egyedet. Azonban vannak tekintélyek, kik a kivándorlási jogot némileg megszorítván úgy vélekednek, hogy az államnak hatalmában áll (rendkívüli esetekben, rövidebb vagy huzamosb ideig, ha érdekei ezt kívánják) a kivándorlásnak gátakat emelni, azt megakadályozni. És ezt elvben el is kell fogadnunk; mert ellenkezőleg képzelhető volna azon ideális eset, hogy a polgárok mind kivándorolván az állam létét aláásnák, azaz megsemmisítnék. Az aethiopiai törvény hajdan nem tűrte a számkivetést sem, és a büntettesnek a haza elhagyásával való büntetését soha sem engedte meg.²⁾ Ki mondhatná ezt jogtalan eljárásnak? Ha az állam kényszerítheti alattvalóit bizonyos esetekben a haza elhagyására, kényszerítheti őket az ellenkezőre is. Vannak nemzetek, melyek különösen a nőknek, mások a családoknak kivándorlását tiltják. Ki vádolhatná őket jogtalanságról? Ilykép a kivándorlás csak addig nem tekinthető jogi szempontból vétségnek az állam ellen, míg ez természeti hatalmával arra a vétség bélyegét rá nem süti. Az államok e kivándorlást általában csak azért tűrik, mert egyrészt a kivándorlók vagy különben is terhükre vannak, vagy ellenkező esetben államuknak felette csekély hasznára vannak, melynek mellözése államokra nézve életkérdés, sőt nagyobb veszteségnek sem tekinthető, és másrészt a kivándorlók ismét egy más állam tagjaivá levén az emberiségnek hasznára vannak.

De mit tesz az öngyilkos? Ha valaki az állam engedelmeivel kivándorolhat anélkül, hogy ez ellen vétene, még nem következik, hogy ily joggal önmagát meggyilkolhatja. Az állam célja egy bizonyos és térileg elzárt nép felett örködni, ezeknek a szükséges eszközöket rendelkezésükre bocsátani, azaz a társadalmi jogviszonyok fentartása által tagjainak földi jólétet biztosítani, hogy ezek már itt e földön rendeltetésüket annál könnyebben valósíthassák. Vagy mint *Mohl* meghatározza: „hogy a bizonyos és térileg elzárt nép valamennyi

¹⁾ V. ö. *Kapp, Frigv. Aus u. üb. Amerika. Berlin. 1876. I. k. 161. lap.* – ²⁾ *Diod. Sic. Lib. III. c. 5. tom. I. p. 278.*

megengedett életcélját, és pedig az egyéntől a társadalomig előmozdítsa,”¹⁾ Ha valaki kivándorol, ismét más állam védnöksége alá helyezi magát, hol honpolgári kötelezettségeinek eleget kell tennie, hogy az állam, mint életcéljainak előmozdítására szükséges földi tényező ne veszélyeztessék. De az öngyilkos kilépvén minden államból, egyszersmind minden állam védnöksége alól vonja ki magát, illetőleg akadályokat gördít az államnak mint ilyenek céljai elé! Mondjátok ki az öngyilkosság jogosultságát, mely nem áll ellentétben az állammal, és elvben elfogadtátok az utóbbinak önmegsemmisítési jogát is. Szabad-e az államnak közönyösen tekintenie oly tényeket, melyek céljaival ellenkeznek? Az öngyilkos csak akkor nem véthetne az állam ellen, ha tulajdonképen egy államhoz sem tartoznék. Mihelyt azonban valaki az állam tagja, megvannak egyszersmind az ez iránt tartozó kötelmei is, melyeket az öngyilkos határozottan megvet. Az államnak tehát, nehogy önmagával ellenmondásba jöjjön, saját céljainak akadályait el kell távolítania, vagyis az öngyilkosságot nemcsak nem tűrheti, hanem fékezni, ellensúlyozni köteles. És ebben rejlik egyszersmind az öngyilkosságnak az állam ellen elkövetett vétsége, bűne. Végre az öngyilkosságnak a kivándorláshoz való hasonlítása még más szempontból sem indokolható. A kivándorló idővel ismét visszatérhet hazájába; de az öngyilkos örökre elzárja maga után az utat, mert a halál öléből többé nincs szabadulás.

VII. *„Ha fájdalom, inség és megvetés alatt görnyedek, miért akarnak meggátolni, hogy szenvedéseimnek véget vessek? miért akarják tőlem könyörtelenül elragadni az irt, mely kerserveim közt van.” (Montesquieu.)*

Nem azért élünk a földön, hogy a kényelem, a jólét ölébe elmerülve fussuk meg pályánkat. A földi viszontagságok az erkölcsiség leghatályosabb tényezői, mert tért biztosítanak az akaraterélynek és érdemszerzésnek. Valamint az arany a kohó tüzeiben, úgy tisztulunk meg erkölcsileg a szenvedésekben, melyek minket közelebb juttatnak éltünk céljához. Nem elég, mondja *Stael -Holstein* asszony többször idézett művében, a stoikusokkal azt hinni, hogy a fájdalom nem valami rász, hanem meg kell győződve lennünk arról, hogy az valóban javunkra van. A legkisebb baj is elviselhetetlen volna, ha azt esetlegesnek tartanok. A legcsekélyebb szenvedés is lázadásra s meghasonlásra ösztönözné a lelket, ha

¹⁾ Államtud. encyklopaed. Pest, 1871. 48. lap.

annak nem az volna a célja, hogy a lelket megjavítsa; mert nagyobb jogtalanság rejlik valamely bajban, ha ez haszonnal nincs összekötve, mint a legnagyobb szenvedésben, ha ennek nemes célja van. Felesleges kutatnunk a rosznak eredetét. Az ember szabadsága nem képzelhető a bajok lehetősége nélkül. Nem képzelhető az erény sem, az ember szabadsága nélkül, mint nem képzelhető a túlvilági élet sem erény nélkül. A szenvedés boldogságunk szükségképes föltételét képezi. A vágyak hevessége viszonyban áll az azokat hátráltató akadályokkal, élveink múlandósága a félelemmel, hogy ezeket elveszítjük. Szóval egyetlen halandó sem volna képes a szenvedések és az örömek gordiusi csomóját megoldani, hacsak nem a karddal, mely egyszersmind az élet fonalát is ketté vágja. Ha pedig a megpróbáltatás az erkölcsi világban elmaradhatatlan, az élet kizárólagosan kellemes nem lehet. A lélek legnemesebb tulajdonságait fedezik fel a szenvedések, melyek csillapodása után meghozza nekünk azon örömeket is, melyeket nélkülözvén a kétségbeesés hátráig jutánk; sőt idővel meggyőződünk iszonyú tévelyekről, melyek kedélyünket felizgaták. A szenvedések miatt elkövetett öngyilkosság tehát nem egyéb, mint ama élvezetek és örömeiktől való erőszakos megfosztás, melyeket az erény számunkra biztosított volna, ha vele szövetkezvén fájdalomaink felett diadalmaskodtunk volna. Az ily öngyilkos hasonlít a balga háztulajdonoshoz, ki a helyett, hogy megrongált épületét javítaná s rendezné, azt felperzseli; vagy a balga hajóshoz, ki tengerre szállván a viharra nem is gondol, és ha ez mégis bekövetkezik, kétségbeesik.

Továbbá az emberi méltóságnak megfelelőbb és a társadalomra nézve is üdvösebb eljárás az élet terheivel szembeállni, mint gyávaságból ezeket kikerülni. Ha a földi szenvedések feljogosítanak az egyént öngyilkosságra, a társadalom alapjai aláásatnának, mert azoktól senki sem lehet ment. Vagy ki hallotta azt, hogy az egyéni meggyőződés elégséges ok a jogbitorlásra?

Az ember sohasem képtelen a földi szenvedések elviselésére. De erre kettő szükséges, önmehtagadás és elhatározott, komoly akarat. Vagy azzal ámitod magad, hogy a sors egyedül veled bánik oly mostohán? Ugyan nézz körül az életben, vess futó pillantást az emberiség történelmére, s ne foszd meg magad tapasztalataid, és a józan tanulságok vigaszától. Mire hivatkozam erkölcsi bágyadtságoddal és szegényítő kislelkűségeddel szemben? Egy megdönthetlen

tényre figyelmeztetek. Vonj párhuzamot ama szerencsétlenek, kik éltük erőszakos lerontását túrhetlen szenvedéseikkel vélték igazolni, és a világtörténelem ama dicső alakjai között, kik a végletekig terjedő testi s lelki gyötrelmek között jellemük tisztaságát megőrizték és állhatatosak maradtak, vajjon nem az utóbbiak méltók tiszteletünkre? És te nem volnál képes ily magasztos példák után kétséges helyzettel kibékülni?

De te kétségbeesésed fájalmában csak vesztedet jósolod, kétkedő bizonytalansággal csak a jelen és jövő komor képein merengve nem bírsz szabadulni boldogtalanságod iszonyú gondolatától? Ily kétkedés csak hitetlen és önbizalmatlan szívbe lopódzhatik. Vagy talán neked sikerült a jövőről a fátyolt lerántani, a jövő méhében rejtőz titkokat felderíteni? Én bevallom gyarlóságomat, hogy azt sem tudom, mi fog történni a következő percben. Te veled elhitei kevélységed, hogy évtizedek eseményeit tisztán előre látod. De őszintén mondd meg, mit ítél el a józan ész, együgyűségemet-e, vagy balga hiedelmedet-e? Te nem ismered a szerencse forgandóságát. Tekints vissza lefolyt életedre, nem oszlatá el a jövő sohasem aggályaidat? A természetben borúra derű következik. Nem látod múltadban e meglepő játékot? nem váltá fel keservedet sohasem öröm, szenvedésedet enyhülés, félelmedet megnyugvás? Íme múltadban hitedet nem vesztéd, mert ez megtörténhetett, és most ingadozol, kétke-del, mintha jövőd ennek lehetőségével, sőt valószínűségével nem kecsegtetne? Mikép igazolhatnád e veszélyes következetlenséget? Valld be, hogy férfi létünkre is csak gyermekek vagyunk, kiket alkonyatkor a mezőn álló fa rémülettel tölt el, mert azt kísértetnek hiszik, de csakhamar megnyugodva mosolyognak, ha ahhoz közel jutván csak a lombos fára ismernek. Tedd félre a gyilkos tört, várd bejövődöt, és hidd -mosolyogni fogsz a rémképek felett, melyektől iszonyodtál.

A gondviselés képtelenségekre nem rendelte az embert, és erőt felülmúló kísértéseknek ki nem teszi. Ki a gondviselés irányát meg akarja változtatni, bűnre vetemedik, mely önmagát boszulja meg. Azért a szenvedések elviselésére, a terhes élet legyőzésére leghathatósabb eszköz a gondviselésben való megnyugvás.

Bármí baj vagy röz miatt elkövetett öngyilkosság észellenes; mert a) vagy van túlvilági lét, b) vagy nincs.

a) Ha van, akkor az öngyilkosság csak örök boldogta-

lanságunknak kezdete, nyitánya lehet. Ez esetben pedig balgaság volna hinni, hogy az öngyilkos megszabadul szenvedéseitől, mert a földi szenvedésektől jogtalanul megváltván átlép a végtelenül nagyobb szenvedések hónába. Az öngyilkos ilykép erőszakosságát nem tekintheti írának, mely égető kínjait enyhíti, hanem méregnek, mely sajgó sebeit még jobban megrontja, sőt új, örökké gyógyíthatlan sebekkel gyarapítja.

Te szívtelen! még mire van szükséged, hogy e tett balgaságáról meggyőzzünk? Azt véled, hogy szívedben oly fájdalom ütött tanyát, mely azt megrepesztí? hogy az élet oly iszonyú teher, melynek súlya alatt összeroskadsz? Szállj le képzeleted szárnyán az alvilág zordon birodalmába. Evezd át a tompa morajjal tova hömpölygő Styxen, tekints a kopár mezőre, hol a száműzött lelkek epednek, kik közé *Virgil* (v. ö. 149. lap) lángszelleme az öngyilkosokat is helyezé. Hallgasd ezek fájdalmas nyögéseit; tekints rájuk, mint küszködnek gyötrő lelkiismeretükkel? Mérlegeld emésztő bánatukat elkövetett tetteik felett, erőszakos vágyukat, mely őket az alvilág fékeinek elhagyására zaklatja. Csodáld határtalan készségüket, melylyel a földi szenvedések és nyomor elviselésére vállalkoznának. És most jól vigyázz. Ha egy pogány ily büntetést szabott az öngyilkosokra, bár a végtelen Istenről, az igazságos Bíróról csak homályos ismerete volt; mily büntetéssel sújtja őket a mi vallásunk, kik keresztényeknek valljuk magunkat? Add meg tehát a választ, érdemes-e ily szenvedésekért lemondani a földi szenvedésekről? észszerűen cselekszik-e az öngyilkos, midőn azért öli meg magát, hogy a szenvedésektől szabaduljon?

b) De mit szóljunk annak, ki hitét elvesztette? E szerencsétlennek eszébe juttatjuk e szörnyű igazságot: *ha nincs túlvilági lét. a halállal mindennek vége szakad.*

Akár van tehát a síron túl élet, akár nincs, az öngyilkos mindkét esetben aránylag végtelenül csekély rász kikerülése végett karolja fel a kimondhatatlanul nagyobb rosszat.

A földi szenvedések tehát nem indíthatják a hitelment sem, de annál kevésbé az egyszerűen gondolkodót, a hívőt öngyilkosságra. Az ember addig köteles a földön Istenét szolgálni, míg ez őt itt hagyja, mert ha élete fonalát erőszakosan ketté vágja, megtagadja kötelező szolgálatát. Neki nem áll jogában a szolgálat módját önkényüleg változtatni, és jelen életét az örök étellel bármikor felcserélni.

VIII. „*Haszontalan butor vagyok, miért éljek tovább* „ Nincs tárgy, jelenség, törvény a természetben, melyek nem függnének össze a teremtés remekének az embernek előnyeivel. Az ipar a látszólagosan leghaszontalanabb tárgyakat is értékesíti, a közönyt eldobott, vagy megvetett tárgyakból becses árucikkeket készít, jelentékeny hasznot csal ki; *csak az éld, a természet legmagasabb jelensége nem volna értékesíthető?* Nem képzelhető állás, rang, melyben az emberi élet haszontalan volna. A testileg szellemileg ép ember saját körében állandóan használhat önmagának s embertársainak. A testi erőiben megfogyatkozott szellemi, a szellemileg szegény anyagi erővel végezhet hasznos munkákat, élhet hasznosan. Ellenkező esetben csak az egyén rossz akaratjában keresendő az ok. A hüle, bamba, bárgyú, együgyű, törpe, nyomorék s idéltlen alkatú, a tönkre jutott élete sem haszontalan, mert szerencsétlen helyzete tanulság szolgálhat azoknak, kik ezen hátrányokkal ellentétes előnyökkel dicsekszenek s alkalmat nyújthat nekik a jótékonyság, a könnyörület erényeinek gyakorlására, az erkölcsi tökélyesedésre. Vajjon honnan tudhatja bárki is, hogy a társadalomnak már semmit sem használhat? Kitől nyert arra jogot, hogy ily vakmerően mondjon ítéletet saját hasznavehetősége felett? E szempontból vétkezett *Gablenc* tábornok, ki a bécsi krach folytán tönkre jutván azért ölte meg magát, mert többé jót nem tehetett.(?) Mily egyoldalú felfogás, tehát csak az tesz jót, ki pénzzel segíti a szegényeket? Az élet végtelen tere áll előttünk, szellemünk, testi erőinkkel, jóakaratumkkal is tehetünk jót. Vagy nem használhatott volna *Gablenc* mint tábornok hazájának? Vagy nem gyakorolt volna jót, ha ő pusztán emberi kötelességét teljesítette volna? Vagy nem használt volna a társadalomnak, ha példát adott volna szerencsétlen embertársainak a béketűrésre s megnyugvásra?

A tehetetlenségre kárhoztatottnak élete sem haszontalan. A halálra elítélt, ki még csak néhány napig élhet elzárt, sötét, földalatti üregében; a hajótörést szenvedő, ki a kopár sziklán várja kikerülhetlen halálát; a pusztában eltévedt utas, ki a ragadozó állatok martalékává lesz, életének rövid hátralevő részét hasznosan töltheti. Habár nem használhat hazájának, a társadalomnak, az emberiségnek vagy reménye sem lehet többé embert látni, mégis célszerűen használhatja föl megszámlált perceit azon boldogság elnyerésére, melynek kiérdemlésére a földi élet neki meg van engedve. Az önfentartás törvénye mindenkit kötelez, és senkinek sem áll joga-

ban ezt szeszélyből vagy az élet gyászos perceiben lábbal tiporni. (V. ö. 43-47. lap.) Itt ismét *Rousseaut* idézhetjük, kinek fentebb említett hőse így vesz búcsút az öngyilkosságra vágyó barátjától: „Figyelj rám te kegyetlen ifjú, én szeretlek, és szánakozom tévelyeid felett. Valahányszor kísértetbe jössz az életlerontására, mondd magadban: *Hadd tegyek még valami jót, mielőtt meghalok*. Azután menj, keress fel egy ügyefogyottat, ki segélyedre szorul, egy szerencsétlent, kit vigasztalhatsz, egy elnyomottat, kit védelmezned kell. Ha ily eljárás mellett ment maradsz az öngyilkosság bűnétől ma, bizonyára holnap is, holnap után is, és egész életedben ment leszesz attól. Ha nem, istentelen, gonosz vagy – halj meg.”¹⁾)

¹⁾ *La nouv. Heloise* etc. P. III. Lettr. 22.

IV. RÉSZ.

A. Az öngyilkosság okai.

Munkánk legszomorúbb részletéhez jutottunk. Az elmélet teréről átlépünk a gyakorlati élet színpadára, melynek borzalmi fogják alkotni e résznek tárgyát. A következő lapokat csak elkomorult lélek, fájó szív, és helyenként vérfagyasztó megdöbbenéssel fogjuk olvasni. Itt rémtörténetek vannak felhalmozva, melyek az emberiség legundokabb bűneinek tükrét fogják nyújtani. Tekintsünk bele tehát, de nem azért, hogy elcsüggedjünk; hanem hogy undorral forduljunk el attól, mit az önmagával meghasonlott korszellem a dicsőség mezébe öltöztetett. Mintha a légkör rögtönható méreggel volna megmételvezve; mintha az évezredek óta bilincsre vert gonosz szellemek most szabadultak volna ki, a pusztítás oly szilaj dühe, örültsége szállotta meg az embereket. Utálattal fordulnak el attól, ki szívükhöz legközelebb áll, vagyis önmaguktól. Ez a meghasonlás legriasztóbb jelensége, mely az „én” megsemmisítését eszményi magaslatára emelve öngyilkossággal nyer befejezést. Ez a pokol legiszonyúbb győzelme, mert a legnagyobb bűnök eredménye. Vonuljunk végig tehát a bűnök birodalmán, melyek nem annyira szánakozásra, mint iszonyodásra indítják a kedélyt, ha még belőle az emberi érzelm végső szikrája ki nem halt. Lebbentünk fel a rettenetes titkok fátyolát, hogy látván a zord sírgödröket, melyeket az emberek kétségbeesésükben önmaguknak megástak, az elvérzett szíveket, melyeken a hitetlenség rést nyitott, a kiaszott koponyákat, melyeket az örültek, önmaguk ellen fordított füstölgő fegyvereikkel átluggattak, fölismerjük az elrejtett tényezőket, melyek ily kétségbeesítő eredményeket létesítenek. Lépünk be az önélet lerontására szánt eszközök műhelyébe, a bünbarlangba, melynek nyirkos falain csak az önokozta halálhörgések verőd-

nek vissza. *Szülék!* kiknek boldogsága gyermekiek sorsához van kötve, tekintsetek ide, lássátok, mire juthat könnyelműségtek folytán szemetek fénye! *Férfiak!* kik az öngyilkosok bátor lelkületét oly érthetlen odaadással csodáltátok, lépjetez ide, s meg fogtok győződni, mily indoktalan volt lelkesedésetek! *Ifjak!* kik a céltalan képzelgés szárnyain kiléptetek az élet valóságának köréből, és az életet megvetni tanultátok, fordítsátok ide szemeteket, győződjetez meg, van-e itt lélekemelő e kárhozatos vérmezőn, hol az emberek önmagokkal harcolva esnek el? *Mindnyájan!* kik lelketekben elismerést szavaztatok annak, ki vakmerő volt a homlokára szegzett fegyvert elsűtni, a magas erkélyről merészen leugrani, vagy a méreggel telt poharat hidegen ajkaihoz emelve szobáját sIRRÁ átváltoztatni, kövessetez gondolataimban s tanuljátok meg, *mily gonoszul kell élnie, mily képtelenségeznek hódolnia,* míg elég erőt szereZ arra, hogy az öngyilkosság rettenetes tetteire vetemedjék! Talán soha sem bizonyította az élet oly kirívó alakban e régi példabeszéd igazságát: „*voluntaria mors vitiorum asylum.*”

I. Fej. Az öngyilkosság terjedése tekintve különböző szempontokból.

Felette érdekes volna tudni, mily arányban állnak a korunkban egyre szaporodó öngyilkosságok a lefolyt idők e nemű eseteivel? E kérdés pontos megoldására legilletékeSebb volna a moralstatistika. E tudományágnak azonban mindenek előtt azon adatokra volna szüksége, melyeket az ókor irodalma fel nem jegyzett, másrészt pedig még csak úgyszólván kezdetleges fejlődési folyamatban levén, kénytelen a jelen és legfőlebb a közel múlt események ezen nemeinek feljegyzésével és osztályozásával beérni. Az öngyilkosság, mint láttuk, föllép már habár határozatlan vonásokkal, az emberiség legrégebb múltjában. Sőt a történelem számos adatot örökített meg, melyekből a múlt. időkben a kereszténység meghonosulása előtt előforduló öngyilkosságoknak feltűnő gyakoriságára következtethetünk, mint ezt a *hinduk, chinaiak, aethiopiaiak, troglodyták,* általában a *hyperhoreusok, cappadociaiaknál,* utóbb pedig a *görögöknél* és a *rómiaiaknál* láttuk. Ezenkívül bizonyítják a történeti kútfők, hogy az őskorban nem ritkán seregesen rohantak a halál torkába. A *tatórok* között hajdan több ezren úgy tettek tanúságot elhalt

fejedelmök iránt táplált hűségükről és ragaszkodásukról, hogy őt túlélni nem akarván kivégezték magukat.,¹⁾ *Chinában Chi-Koang-Ti* parancsára *Confucius* 500 követője temetkezett a folyó hullámai közé.²⁾ *Persepolis* ostroma alkalmával számosan legszebb ruháikkal és ékszereikkel felruházottan nejeik és gyermekeikkel együtt ugráltak le a falakról, mások pedig lángba borított házaikban várták be az iszonyú halált, hogy *Nagy Sándor* elől megmeneküljenek.³⁾ A *milesiai* szüzek³⁾ között aggasztó mérvben harapódzott el az öngyilkosság. A harcok *numantiaiak*⁵⁾ oly számosan végezték ki magukat, hogy az ellenség egyetlen foglyot sem ejthetett hatalmába. A *cimber* nők, hosszadalmas, de sikertelen küzdelem után megfojtván gyermekeiket vagy egymást ölték meg, vagy saját hajfürtjeikből font kötéllel sorban akasztották magokat a fákra, nehogy a rómaiak kezébe essenek.⁶⁾ *Carthago, Isaurea, Jeruzsálem, Joppe* ostromai az öngyilkosságok nagy számára emlékeztnek. Ez adagok bár nem mindig mentek a túlzás jellegétől, mégis bizonyos alappal bírván arról tanúskodnak, hogy a pogánykor az öngyilkosságoknak nagyon is bővében volt. Sőt az ó kornak irodalma, s bölcsészete fennen hirdeti, hogy e bűn a társadalom minden rétegében el volt terjedve.

Komor képek ezek. Vajjon ezeknél vigasztalóbbakat tár-e elénk rohamosan haladó korunk? Igaz ugyan, hogy most már ismeretlenek egyes seregeknek, vagy egész népességeknek önkivégzése, amint ezeket az ó korban szemléljük. Azonban másrészt az egyesek öngyilkosságai egyetemben véve már oly számot alkotnak, hogy az ókor e gyászos példáinak sokaságát megközelítették. A kereszténység meghonosulása a nemzeteknek e természetellenes bűnre való hajlamát teljesen ellensúlyozá, sőt idővel háttérbe szorítá. A múlt századtól fogva azonban ismét és pedig az idő haladásával hatványozott mértékben jelentkeznek.

A tárgyunkra vonatkozó statisztikai adatok nagy számban állnak rendelkezésünkre, mert alig van kérdés, mely legalább újabb időben oly állandó megfigyelésre, kutatásra indította volna a tudósokat, mint épen az öngyilkosság. Régebben: *Casper, Prévost, Balbi, Heyfelder, Fairét, Esquirol*, újabban pedig: *Quetelet, Querry, Boudin, Dafau, Donay*,

¹⁾ *Kircher*. 1. c. III. p. 151. – ²⁾ *Baumhauer*, 1. c. Vol. I. p. 172. – ³⁾ *Curtius*. Lib. V. c. 6. p. 288. n. 7. – ⁴⁾ *Gellius* 1. c. Lib. XV. c. 10. p. 410. – ⁵⁾ *Florus*. Lib. II. c. 18. p. 66. – ⁶⁾ *Florus* Lib. III. c. 3. p. 75. Cfr. adbu. ibid. c. 7. p. 84. -c. 9. p. 85. – c. 20. p. 101. – Lib. IV. c. 12. p. 142.

Brierre, de Boismont, Kay ser, Oesterlen, Dávid, Oettingen, Löwenliardt, Engel, Wappäus és leginkább *Wagner* stb. nagy szorgalommal művelték e tért. Ezek nyomán képesek leszünk az öngyilkosságok gyors szaporodását pontosan feltüntetni. *Parisban* 1817-1826. ily arányt tüntetnek fel az öngyilkosság esetek:

	1817.	1818.	1819.	1820.	1821.	1822.	1823.	1824.	1825.	1826. ¹⁾
Véghezvitt:	285.	241.	271.	244.	244.	215.	274.	—	—	357.
Megakadályozott:	66.	88.	105.	81.	104.	102.	116.	—	—	154.
Összesen:	351.	330.	376.	325.	348.	317.	390.	371.	396.	511.

Hamburgban pedig hol *Grohmann* szerint 1816-ban csak két öngyilkosság volt, már 1817: 18, 1818: 17, 1819: 12, 1820: 10, 1821: 20 és 1822: 59, sőt 1827: 60 öngyilkosság lőn feljegyezve.²⁾

Az emelkedés még feltűnőbb az egyes nemzetek öngyilkosainak évi kimutatásában:

Évszám	Franciaország	Dánia	Poroszország	Szászthon
1836.	2340	241	1436	214
1840.	2752	261	1480	336
1846.	3102	376	1707	373
1850.	3596	340	1743	390
1856.	4189	426	2377	550
1861.	4454	—	2185	—

A mi birodalmunkban pedig a következő számarányokat mutatja fel az öngyilkosok statistikája. Volt öngyilkos:

	a magyar tart.	nem magyar tart.	az egész birod.
az 1854-59. átlag szerint	539	1120	1659
1864-ben	748	1306	2054
1865-ben	718	1464	2182

Míg Franciaországban 1836-1861. időközben az öngyilkossági esetek 2340-ről 4454-re, sőt 1874-ben *M. de Foville* szerint 5617-e, Dániában 1836-1856 alatt 241-ről 426-ra, Poroszországban 1836 -1861 alatt 1436-ről 2185-re, Szászthonban 1836-1856 alatt 214-ről 550-re szaporodtak; addig Erdélyben 1837-1854 alatt 40-ről 90-re szökött az öngyilkosságok száma.

E minden kételyt kizáró adatok dacára főleg *Salomon*,

¹⁾ *Heyfelder* i. h. 4. lap. — ²⁾ I. h. 5. lap.

Dr. Schwartzé, és Löwenhardt¹⁾ mégis azt állították, hogy az öngyilkosságok gyarapodása *csak látszólagos*. Szeréntök nem szabad e kettős körülményt szem elöl téveszteni, hogy egyrészt a statisztikai feljegyzések jelenleg sokkal tüzetesebben és pontosabban eszközöltetnek, mint az előző időkben; másrészt pedig a nagyobb városok az idő haladásával arányosan *népesednek*. Azonban ez állításnak nincs alapja. Hiszen az öngyilkosságok nemcsak a nagyon népesedő városokban, hanem a vidékeken is sűrűbben jelentkeznek, mint azelőtt. Ezenkívül akár városok-, falvak-, tartományok-, vagy országokként vegyük vizsgálat alá e jelenséget; az öngyilkosságok gyakorisága feltűnően elüt a népesedés arányától. Franciaországban 1826-1860 az öngyilkosok 130% szaporodtak, a népesség csak 13% emelkedett.²⁾ Oettingen kimutatása szerént az egyes tartományokban átlag véve az öngyilkosságok 3% és 5. 3% között váltakoznak, holott a népesedés sehol sem múlja felül az 1. 64%-et.³⁾ Ez igazságot még határozottabban világítja meg fővárosunk. *Budapesten* 1853-ban *Tormay* ⁴⁾ följegyzése szerént összesen csak 8, 1864-ben *Kőnek* szerént 51, 1874-ben már 127 öngyilkos volt. 1853-ban Budapestnek 109,000 lakosa levén 13,500-ra esett egy öngyilkos. 1864-ben a népesség nagyobbodása miatt 3715- lakosra, 1874-ben pedig már csak 2047- lakosra esett egy öngyilkos.

Bécsben 1655-ben csak 4 gyilkos és egy öngyilkos-⁵⁾ Ez időben pedig a történészek Bécs lakosságát helyesen legalább 300,000-re teszik.⁶⁾ Ha tehát roszabbul nem állnának a dolgok, akkor most Bécsben nem volna több évenként 15 gyilkos és öngyilkosnál. ⁷⁾ Bécsben 1867-ben már a rendőri kimutatás szerént 267 öngyilkos volt, — tehát maide nem 6 esik egy hétre. Pedig e kimutatás is okvetlen hiányos.⁸⁾

De nemcsak városokban, hanem a vidékeken is folytonosan emelkedik az öngyilkosok száma, anélkül, hogy a népesedés ezzel arányt tartana. Az öngyilkossági esetek mint *Wagner* mondja, ⁹⁾ Poroszországban 1823-34 és 1856-58 átlag szerént a városokban 314-ről 429-re vagyis 196%, és a falvakon 336-ról 1251-re vagyis 273% emelkedtek. Hasonló eredményeket észlelünk minden egyéb államban. A falvakon

¹⁾ V. ö. *Oettingen* i. h. 692. lap. — ²⁾ Tr. *Werneke*. 8. lap — ³⁾ I. hi. — ⁴⁾ *Mediz. Topogr. Pest*. 1854. — V. ö. *Nemzeti Hírl.* 1875. 213. sz. — ⁵⁾ V. ö. *Mathias Fuhrmann*, „*Alt u. Neu Wien*” — *Wien* 1739. 933. 1. és *Anton Gensan*: „*Geschichte der Haupt und Residenzstadt Wien*” *Wien* 1793. 4. k. 40.1. — ⁶⁾ V. ö. *Weclstimmen* III. Jahrg. 7. Heft. 6. lap. — ⁷⁾ V. ö. u. o. 7.1. — ⁸⁾ U. o. 12. 1. — ⁹⁾ I. h. 117 lap.

látható gyarapodás inkább a statisztikai adatok gondosabb gyűjtésének tulajdonítandó. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a statisztikusok magok is kételkednek adataik *teljes pontosságában*. Főleg ami az öngyilkosságokat illeti, a feljegyzések iszonyú, akadályokkal vannak egybekötve. *Szell Lajos*¹⁾ is hangsúlyozza, hogy az 1874-ben Budapesten 81 volt vízbe fulladási eset közül csak 37 szerepel mint öngyilkosság vagy egyéb ok következménye. Épen ezért az öngyilkosságra vonatkozó adatokat a legkisebbeknek (Minimalzahlen)²⁾ kell tekintenünk.

Az előre bocsátottak után tehát teljes érvényre emelhetjük *Wagner* meggyőződését, hogy „*az öngyilkosságok egyetemes emelkedése a népesedést felülmúló arányban, Európában mint a 19-ik század egyik kétségbevonhatlan tényének tekintendő.*”

Tudván tehát az öngyilkosságnak korunkban való roppant terjedését, nem lesz felesleges vizsgálni e körülményt egyéb nyilvánulásaiban.

Nemzetek és népcsaládok szerint egy millió lakosra esik öngyilkos: Skandinávok: 126, németek: 112, franciák: 105, germánok: 100, románok: 80, angol: 65, ausztriai szlávok: 47, szlávok általában: 34, oroszok: 25. Itt főleg a vérmérsék, jellem, vallás, társadalmi viszonyok stb. veendő tekintetbe, amint azt az egyes nemzeteknél a II. részben és az okoknál alább látjuk.

Mily életkorban eszközöltetnek az öngyilkosságok? A csecsemőket kivéve minden korban. Őszbe borult aggastyánok, kik az évek romboló hatalmával megküzdöttek, és már a halál közeledő lépéseit hallván óhajtott nyugalomuk, a sír szélére jutottak; erőteljes férfiak, kik még életük feladatának legnagyobb részét nem teljesítették; serdülő ifjak, kik az életet még alig tanulták ismerni, s céljaik valósítását még alig kezdeményezték; sőt gyermekek, kik alig ébredtek az élet öntudatára: egyaránt az öngyilkosság fagyos karjaiba sietnek. Hol leljük ennek magyarázatát? Az emelkedő életkor új szenvedélyek ébredésével és elhatalmasodásával van összekapcsolva; azért itt könnyen fogadhatjuk el e gyászos tünemény váltakozásainak lehetőségét. De hogy lehetnek öngyilkosokká *gyermekek*, kik csak mosolyogva tekintenek az előttük derengő életre? Az élet megadja reá a választ. Már a csecsemőben szunyadoznak a titkos szenvedélyek csirái, melyeket a külbefolyások kifejlésnek indítanak. Ki nem vett volna észre a bábokkal játszó gyermekeknél irigység- és féltékenységet?

¹⁾ *Nemzeti Hírl.* 1875. 231. sz. – ²⁾ *Wagner* i. h. 120. lap.

Sz. *Ágoston* csodálkozna írja: „láttam egy csecsemőt, ki még nem tudott beszélni s már sápadt arccal, és komor szemekkel tekintett a vele szopó társra.” ¹⁾ *Diez*²⁾ szerint pedig e szenvedély idővel annyira megerősül, hogy találkoznak gyermekek, kik életüket megvetve éhhalállal múlnak ki.

Árvaházakban bár ritkábban előfordulnak esetek, midőn a 7-8 éves gyermekek játékaikat abban hagyva, az ételeket visszautasítva szárazbetegségbe esnek. Ez kétségtelenül nem mondható öngyilkosságnak; mert itt fel nem tehető a halált előidéző öntudatos vágy és törekvés. Mindazáltal méltán öngyilkosságról beszélhetünk már a valamivel előhaladottabb korúaknál. 1783-84. Hollandia egyik jelentékenyebb városában élt egy végső nyomorra jutott özvegy három gyermekével. Naponkint hangoztatatta gyermekei előtt keserves sorsát, kétségbeesett helyzetét. Egy alkalommal ismét nyomora felett töprenkedve ült két gyermekével, midőn a szomszéd szobában szokatlan zaj vonta magára figyelmét. Rögtön felugrott és bámulatára legidősebb 10 éves fiát látta, amint ez kötéllel nyakán küzködött a halállal. Az eliszonyodott anya nem vesztvén lélekjelenlétét a köteleket ketté vágta. A gyermek ismét magához jött: „Miért tetted ezt gyermekem?” „Azért, hogy anyámnak kevesebb terhe legyen. Két testvéremnek talán képes lesz kenyeret adni.” Ez volt a válasz.³⁾

Casper az 1788-97. feljegyzett berlini öngyilkosok között 1 gyermeket említ; míg ugyanott a reá következő 10 évben már 8 gyermek és 1812-21. három gyermek és 21 inas lettek öngyilkosokká. *Lyonban* egy 9 éves fiú tanítójának büntetésétől való félelmében a folyóba ugrott. *Hamburgban* (1827-ben) több 15-16 éves öngyilkos volt.⁴⁾ *Londonban* (1833.) még alig 10 éves leányka ugrott a Themsebe, mert a reá bízott pénzt a színház látogatására fordítván nővére szidalmazásától tartott.⁵⁾

Az 1874-ik évben hazánkban előfordult esetek között legifjabb öngyilkos 9 éves volt. *Kis Ferenc* 13 éves fiú 1876. júl. 27. künn a földeken késsel vágta meg magát. A szülők-től kemény bánásmódban részesült gyermek három napig barangolt, míg végre kétségbeesve megölte magát. *Francel Károly* 15 éves fiú *Budapesten* 1876. máj. vilánynyal megmérgezte magát, és az orvos által előírt ellenszert sehogyssem akarta bevenni, minek folytán meg is halt.

¹⁾ *Confess. Lib.* II. c. 7.1.1, p. 665. — ³⁾ I. h. 34. lap. — ³⁾ *Schlegel* i. h. II. k. 211. lap. — ⁴⁾ *Beyfelder* i. h. 6. lap. — ⁶⁾ *Schlegel* i. h. II. k. 24. lap.

A gyermekek öngyilkosságai kétségkívül nem gyökeresnek az elfajultság ama fokában, mely inkább az érettebb kornak sajátja, mert itt inkább a tudatlanság, és egyéb tényezők szerepelnek. Mindazáltal ezek bármely kort felette szomorúan jellemeznek, mert arról tanúskodnak, hogy az öngyilkosság már általánossá vált, és ettől az utánzásra hajlandó gyermekek sem iszonyodnak. Korunkban pedig a gyermekek öngyilkosságai mindig sűrűbben jelentkeznek.

A vérmes *ifjú kor* ismét feltűnőbb arányt mutat fel. A szenvedélyek hevesebben jelentkeznek, vérmesebb vágyak ösztönzik a tetterőt, az önérzet makacs tulajdonsággá lesz, az eszmékért való lelkesedés folyton megújul, majd lelehad. Az értelmi higgadságot háttérbe szorítja a csapongó képzelem játéka, a csalódások hosszú sorozata. Az ábrándozó lélek még a sírt is virágokkal díszíté, és dicsőség után sóvárogván a haláltól sem retteg.

A *férfiú* szelleme előtt eloszolnak az ifjú kor ábránd, képei. A maga valóságában tekinti a világot, és szigorúbban körülvonalozott célok után tor. Más élvek, gyönyörök és szenvedélyek foglalkoztatják kedélyét; a tevékenység köre kiszélesbedik, ő a tettek, az alkotások mezejére lép. A férfiúnak magasztos feladata van, és ennek teljesítésébe a kellene észszerűen mérsékelnie vágyait, szembeszállnia az élet viszontagságaival, szenvedélyei felett győzedelmeskednie. Ez volna a férfiú méltóságának megfelelő, ez a természet követelménye. De a tapasztalás mily csekély megnyugtatót nyújt e tekintetben. A szenvedélyek kedvezése annál szabadabban eszközöltetik, mert a férfiú függetleníti magát a családi kötelekektől. Az önokozta gyászos helyzet idővel gondot, bút eredményez, az önbizalom szülte tervek egyenként hajótörést szenvednek, és a céltalanul küzdő férfiú csügged, a szenvedő családapa szabadulni óhajt nyomorgó gyermekeinek kiáltásaitól. Az élet sokoldalú viszonyai a bajok és meghasonlásokat szaporítják. Mily veszélyes szenvedélyek ébredhetnek fel? Ne csodálkozzunk tehát, ha e korszakban már sokkal több öngyilkost találunk.

Végre az *agghorhoz* jutottunk, midőn a testi, lelki erőiben megfogyatkozott a múltak emlékein csügg. Bágyadt pillantása, izmainak gyengülése, vérének lassú lüktetése, komoly magába szállásra indítja őt. Míg benne az érzékiség, hatalmas csökken, addig lelkében gyakran emlékezik meg a közeledő végső percre. Az olvasó azt hihetné, hogy az őszbe borult aggastyán nagyobb hévvel ragaszkodik életéhez, mint lefolyt

múltjában; hogy a halálnak feltűnedező rémképe folytonosan ösztönzi őt legfőbb kincsének, életének megőrzésére; hogy titkos félelem szállja meg őt még a gondolatra is, mely a halál riasztó alakjával van összefüggésben; hogy végre épen ezért az aggkor az öngyilkosságok csekélyebb arányát tünteti fel. Mi hajlandók vagyunk ugyan azt hinni, hogy ily korban megtanulták már elviselni az élet terheit és viszontagságait; de a statistika épen az ellenkezőt bizonyítja, és ez felette meglepő. A 16 éven alóli gyermekek közül egy millióra esik 3 öngyilkosság. 16 és 21 közt 63, 21 és 40 közt 144, 40 és 60 közt 267 és 60 éven felül 386. A járatlant kétségtelenül zavarba ejthetné az alábbi táblázat, mely szerint legtöbb öngyilkos 41-50 években fordul elő. De helyes és biztos áttekintést akkor szerzünk, ha az egyes életkorra eső öngyilkosságokat viszonyba állítjuk az egyes életkorok népesedési állásával. Nem szabad ugyanis szem elől tévesztenünk, hogy minél magasabb életkorról van szó, annál kevesebb egyén jó számításba, kik azt elérték. Ha tehát 1000 lakos közt tíz 40 éves és tíz hetvenéves öngyilkos van, aránylag véve sokkal több aggkorú mint középkorú öngyilkos van, mert 70 évesek sokkal kevesebben vannak, mint 40 évesek.

Dupin Károly ¹⁾ kimutatása szerint a harmincas évek elején Parisban volt:

50,199	egyén között 10-15	évig 12 öngyilkos,	
71,412	16-20	38	55
73,586	21-25	63	57
70,022	26-30	67	75
116,960	31-40	107	57
90,929	41-50	115	55
73,818	51-60	85	75
50,702	61-70	41	57
20,331	71-80	14	77
4,065	81-90	2	57

Világosabb *Wagner* ²⁾

kimutatása 1000-ként:

Franciaország	Magyarország			Berlin	London
	1851-60.	1851-54.	1852.		1846-50.
16 éven alól	6,3	23	—		6
16-21 évig	33	64	86		44
21-30 „	131	250	261		153

¹⁾ V. ö. *Diez*. 42. lap. — ²⁾ I. h. II. r. 143. lap.

		Franciaország 1851—60.	Magyarország 1851—54.	Berlin 1852.	London 1846—50.
Férfinem szerént	31—40 évig	172	206	140	216
	41—50 „	209	181	198	224
	51—60 „	220	165	198	193
	61—70 „	144	84	83	115
	71—70 „	71	22	18	38
	80 éven felül	12.7	5	6	11
	16 éven alól	9.2	12	—	10.4
	16—21 évig	68	82	195	113
Nőnem szerént	21—30 „	155	299	250	246
	31—40 „	158	190	139	200
	41—50 „	182	177	222	187
	51—60 „	182	146	139	141
	61—70 „	152	67	55	64
	71—80 „	77	18	—	31
	80 éven felül	16.8	6	—	7.6

Konek ¹⁾ szerint a magyar tartományokban az életkor-
nak az öngyilkosok között való képviseltetése következő
arányokat mutat fel:

15 éven alul	1.8	40—50 éves	18.0%
15—20 éves	6.4	50—60 „	13.1%
20—30 „	25.0	60 éven felül	9.3%
30—40 „	22.4	ismeretlen korú	4.0%

Konek ¹⁾ szerint a magyar tartományokban az életkor-
nak az öngyilkosok között való képviseltetése következő
arányokat mutat fel:

15 éven alul	1.8	40-50 éves	18.0%
15-20 éves	6.4	50-60 „	13.1%
20-30 „	25.0	60 éven felül	9.3%
30-40 „	22.4	ismeretlen korú	4.0%

Kivált Wagner táblázataiból már sejtethjük, hogy az
öngyilkosság nemcsak a férfiak szomorú kiváltsága; hanem
ennek hódol a szép nem is. A nő természeténél fogva fogé-
konyabb keblű s így könnyebben enged a külső befolyások-
nak, melyek kedélyvilágát hullámozásba ejtik; és ezenkívül
testi szervezete számos oly betegségnek (milyenek a havi tisztu-
lás fenakadása; a nemi ösztön tilos kielégítésének, a parázna-
ságnak részint a természet, részint a közvélemény által
sújtott következményei; a szüléssel egybekötött veszélyek;
a szerelem túlcsigázott ápolása stb.) van alávetve, melyek a
lelki erőt megtörve életuntségöt eredményezhetnek, és így
öngyilkosságra vezethetnek. Másrészt azonban a férfiú ismét
erkölcsi tekintetben számosabb a nőket ritkán érő veszélynek
van kitéve (milyenek a játék- és bujakór, mértéklenség a sze-
szes italok élvezete stb.) melyek nagyon elősegíthetik az öngyil-
kosságra való hajlamot. Ezenkívül minden nagyobb és gonoszabb

¹⁾ I. h 121. lap.

tettre, és így az öngyilkosságra is féktelen elszántság szükséges; mely a nőknek ritka tulajdonát szokta képezni.

Azért a férfinemű öngyilkosok számra nézve mindig jóval fölülmúlják a nőnemet.

Berlinben 1798-1808, 101 férfi- s 29 nőöngyilkos volt; és 1812-1821 ugyanazon városban 450 férfi s 85 nő végezte ki magát.¹⁾

100 nőöngyilkosra esik férfi öngyilkos:

	1851-1855
Franciaországban:	296
Belgiumban:	498
Dánia:	296
Svéd:	403
Magyarország:	393
Erdély:	261
Német Austria:	462

A férfi öngyilkosok tehát *Odtingen* szerént a nőöngyilkosokhoz úgy viszonylanak:

Franciaországban:	1851-60 mint	1	3,23
Dánia:	1835-64	„	1 3,28
Bajorország:	1867-68	„	1 4,42
Poroszország:	1869	„	1 4,19

A mi a *hivatási* illeti, a statistikai adatokból leszámzatott következtetések még nagyon ingadozók. Annyi azonban bizonyos, hogy az u. n. „*hommes de pain*” vagyis a terhes és fáradságos munkával foglalkozók és kiknek egyéni szabadsága legnagyobb korlátok közé van szorítva, vagy kik nagyon szigorú fegyelem alatt élnek, leginkább emelik az öngyilkosok számát. Az öngyilkosság aránylag véve leggyakoribb a cselédeknél, majd valamivel gyéribben jelentkezik a katonáknál. Általában véve pedig az öngyilkosság nem a valódi műveltséggel dicsekvők (*professions libérales*) között, hanem azok közt gyakoribb, kik mint *Fayet* megjegyzi a *műveltség halmazával* bírnak. A katonák és cselédek is többnyire csak a félműveltség határai között mozognak. Végre feltűnően sok öngyilkos található, *Legoyt* szerént a *hivatás-nélküliek*, vagyis a *csőcselék* körében.

Magyarországon 1874-ben volt összesen 539 öngyilkos és pedig: alsó nép-osztályban 192, közép osztályban 187, művelt osztályban 160.

¹⁾ *Heyfelder*, i. h. 7. lap.

A statistika érdekes észleleteket tett az öngyilkosság körül, tekintve *az időt*. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a számarány *januártól* folyton emelkedik *júniusig*, innen ismét alá száll. *Oettingen* 1000 öngyilkossági esetet így oszt be:

január	64	július	109
február	68	augusztus	92
március	79	September	79
ápril	88	október	76
május	106	november	16
június	113	december	60

Átlag az ön gyilkossági esetek közül:

Januárra esik 6'4°/ó	júliusra esik 10.9%
februárra „ 68 „	augusztusra „ 9,2 „
márciusra „ 79 „	septemb. „ 7,9 „
áprilisra „ 88 „	octoberre „ 7,6 „
májusra „ 106 „	november. „ 6,6 „
júniusra „ 113 „	decemberre „ 6,6 „

Ez adatok Franciaország, Belgium, Dánia, Szászország, Austria, Magyarország, Bajorország, és azon kívül több város, nevezetesen Frankfurt, London, Berlin, Paris, Bécs stb. helyeken évek hosszú során előfordult több mint 100.000 öngyilkossági esetből vannak levonva.

Évszakok szerént pedig így oszlnak fel az öngyilkossági esetek:

Franciaországban:

Belgiumban:

	Wagner szerént		v r u e r i j szerént		Wagner. Legoyt.	
	1835/43	1857/60	1827/57	1857/67		
Télien	201	203	200	205	195	196
őszkor	210	217	214	218	229	230
tavaszkor	283	280	282	279	275	275
nyáron	306	300	304	298	301	299
összes.: 1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

Ezekből láthatjuk, hogy az öngyilkosságok esetleg a nap forróságával arányosan emelkednek és süllyednek. *Buckle* és *Wagner* úgy magyarázták e jelenséget, hogy a *nap*, a *hold*, vagy egyéb égitestek befolyása ép úgy eredményezi az öngyilkosságokat, mint p. o. a járványos betegségeket. *Oettingen* (i. h. 700. lap.) e mosolyt gerjesztő hiedelemre megjegyzi, hogy „e következtetés akkor volna helyén, ha minden

egyéb közreható tényezőt és különösen az erkölcsi tényezőket számításán kívül hagyóknak. A forró június és július ép úgy nem oka az öngyilkosságnak, mint a november és december annak nem ellenszere. Csak azt engedjük meg, hogy a forró évszak azokra, kiknek az öngyilkosságra hajlamuk van, serkentő, a hideg évszak pedig lohasztó befolyást gyakorol." Vannak, kik az *időjárás* legkisebb változásainak is oly fontosságot tulajdonítanak, mintha a *légmérsék* gyors változása is már öngyilkosságokat idézne elő. Megengedjük ugyan, hogy az időjárás befolyást gyakorol az ember s állat testi szervezetére, mi különösen a *hystericus* és *hypochondrius* betegeknél észlelhető. Borult időben változásnak van alávetve a kedélyállapot, a köszvényesek nagyobb fájdalmakat szenvednek, sőt sokaknál a búskomorság magasabb foka, teljes lehangoltság, szorongatottság áll be. Magunkon is tapasztalhatjuk a változást, amennyiben borult időjárásban kedvetlenek vagyunk. Főleg az állatvilág ad számos tanúságot arról, hogy az *időjárás* változása befolyást gyakorol reá. A macska szorgosabban nyalja s tisztogatja testét, a szarvas állatok a legelőn nyugtalanokká lesznek, a madarak mélyen alant repülnek, a lovak bágyadtak stb. De mindezek még nem bizonyíthatják azt, hogy az időjárás mint az öngyilkosságok egyik legjelentékenyebb, sőt mások szerint kizárólagos oka gyanánt szerepel. A *hőmérséklet* hatalma gyengítheti ugyan egy kissé az akarat erélyt, lankaszthatja a kedvet, de magában véve soha sem eredményezhet életuntságot, soha sem ösztönözhet öngyilkosságra. Itt mindig erkölcsi s társadalmi tényezők lappanganak a háttérben, melyek néha bár észrevétlenül és titokban, de bizton ápolják az öngyilkosságra való *hajlamot* az eltörpült egyéneknél. A nap heve okozhat fejszurást, és örültséget, melyben egyesek életüknek öntudatlanul véget vehetnek, de ezen esetek egyrészt nem tartoznak a szorosán vett öngyilkosságok közé, másrészt mint kivételek nem lehetnek mérvadók a fentebb jelzett téves vélemény elfogadásában. Főleg Angolországra szeretnek hivatkozni, hol az öngyilkosságok gyakoriságát a ködös éghajlat idézi elő. Megengedjük ugyan azt, hogy az éghajlat, emésztés és más hasonló tényezők az emberből testileg nyomorékot csinálhatnak, de soha sem fognak belőle *hőst, gonosztevőt* formálni.

A statistika most már e kérdéssel is foglalkozik, mely órában ölik meg magukat leginkább. *Guerry* kutatásai szerint legtöbb öngyilkossági eset fordul elő reggel 8-9 óra

között, legkevesebb délben 12-2, ismét több este felé 4-6 óra között. A Poroszországban 1869-ben előforduló öngyilkossági esetek közül csak harmadrésze eszközöltetett nappal. Eszerént volt öngyilkosság:

éjjel	219 férfi,	55 nő,	274 összesen;
reggel	169 „	56 „	225 „
délelőtt	166 „	34 „	200
délben	70 „	15 „	85 „
délután	164 „	28 „	192 „
este	142 „	38 „	180

Vajjon ebből is a nap romboló befolyására lehetne következtetni? vagy inkább nem arról tanúskodik-e *Guerry* bizonyítása, hogy az öngyilkosok, mint általában a bűnösök jobban kedvelik a homályt a fénynél, a titkot a nyilvánoságnál?

Sajátságos *Guerry* kimutatása a hét egyes napjaira vonatkozólag. Legtöbb öngyilkos van hétfőn és kedden, legkevesebb szombaton és vasárnap, hihetőleg mert ekkor osztják ki a heti pénzt, melyet az önmagával meghasonlott szenvedélyeinek kielégítésére szokott fordítani, még mielőtt a világnak búcsút mondana. *Guerry* táblázata szerént tehát öngyilkos esik:

Hétfőre	15-20%	69%	férfi	31%	nő
Keddre	15-71	68		32	„
Szerdára	14-91	68		32	„
Csütörtökre	15-68	67		33	„
Péntekre	13-74	67		33	„
Szombatra	11-19	69		31	„
Vasárnapra	13-57	64		36	„

Különös, hogy legtöbb nő *vasárnap* szánja el magát e végteljes tetre midőn a könnyelmű férj a családi körön kívül aljas szenvedélyeinek hódol, és őt nyomorában és aggasztó helyzetében magára hagyja.

Végre mielőtt e fejezetet bezárnók, még e kérdésre akarunk válaszolni: *mily módon eszközöltenek korunkban az öngyilkosságok?* Az ókor népeinél, mint már tudjuk, leggyakoribb volt az *önelégetés*, mint a hinduknál; a *magasról való leugrás* mint a japánoknál és általában a hyperboreusoknál; az *éhség, érfelmetszés, mérgezés* és a *karddal való önkivégzés* mint főleg a görögöknél, rómaiaknál, és minden nemzet előkelőbbjeinél. Voltak egyes rendkívüli öngyilkossági módok is,

min p. o. *Empedoklesé*, ki a tűzhányó hegy torkába temetkezett, a *Senecánál* említett bestiariusé, ki egy piszkos eszköznek torkába való szúrása által vetett véget életének, vagy *Cleopatráé*, ki viperamarás folytán halt meg stb. Korunk e tekintetben eltéréseket tüntet fel. Az öngyilkosok az eszközök kiszemelésében felette találékonyak, minélfogva az öngyilkossági módok végtelenül sokfélék. Egy külföldi tudós p. o. nemrég kiszámította, hogy hova kell esni könyvvállványa felső szélének, ha feldöntetik. Ezután ezt könnyen kimozdítható állásba helyezve, fejét ama kitűzött helyre fektetve a zsineggel megerősített állványt megrántván fejét szétzúzta. *Általában el lehet fogadni szabályul, hogy korunk műveltsége háttérbe szorította az öngyilkosság oly nemeit, melyek rendkívüli fájdalommal vannak egybekötve, így p. o. az önelégetések és éhhaltól való önkivégzések Európában felette ritkák. A lélekzés visszatartásával, és a nyelvnek a torokba szúrása által (ha igaz!) csak a rabszolgák lesznek öngyilkosokká. A műveletlenebbek többnyire kötélhez, a műveltebbek pedig mérég vagy lőfegyverhez nyúlnak. Ha az indokokat általában vizsgáljuk, melyek az eszközök kiszemelésére befolyhatnak, leginkább a következő körülmények veendőek tekintetbe:*

1. Amihez legkönnyebben juthatni, innen van, hogy legtöbben végzik ki magukat kötéllel. A halálra ítélték pedig bármily eszközhez folyamodnak.

2. Amit a mindennapi foglalkozás és állapot (*vitae conditio*) az öngyilkos rendelkezésére bocsát. így végzik ki magukat: a) orvosok és gyógyszerészek méreggel; b) hajósok, tengerészek, halászok stb. inkább a hullámokba sietnek; c) katonák, vadászok stb. kard, pisztoly, puskával vagy egyéb fegyverrel; d) mészárosok és sebészek vágó eszközökkel ölik meg magukat.

3. Elmeháborodottak pedig a magasról szeretnek leugrani.

Az öngyilkosságok nemeit leginkább a következő táblázatok világítják meg.

Huzamosb időköz alatt 1000 öngyilkos közül:

	Akaszt.	víz.	lőpor.	mérég	más eszköz
Francia	364	317	131	18	170
Belga	474	254	154	18	100
Bajor	494	244	181	-	81
Dánia	689	208	49	15	39
Svéd	393	235	69	217	86

	1873-ban Bécsben.		1874. Budapesten.	
Megmérgezte magát	16 fi	30 nő	5 fi	12 nő
Felakasztotta „	30	5	32	2
Vízbe ölte „	6 a	6	31	6
Meglötte „	31	1	34	
Magasról leugrott	7	3	2	–
Önsebzés folytán	11	3	2	1
Más módon	3	–	–	–
Összesen	104 fi	48 nő	106 fi	nő

Az akasztás tehát leggyakoribb. Ez öngyilkossági mód pedig általában ily arányokat mutat föl %-ban: felakasztotta magát az öngyilkosok közül:

Oroszországban	79,1%	Frankfurtban	42,8%
Franciaországban	38,8 „	Londonban	34,9 „
Magyarországban	61,0 „	Genfben	15,5 „
Német-szláv tart.	63,6 „	Bécsben	23,0 „
Parisban	10,0 „	Budapesten	26,7 „
Berlinben	43,6 „		

Ha pedig tekintetbe vesszük ama körülményt, hogy az akasztást rendszeren az iszákos, életunt, erkölcstelen emberek választják, úgy ez felette kétes homályt vet művelt korunkra, melyben ép az öngyilkosság e neme folyton terjed.

Az emberiség már érzi az öngyilkosság terjedésének nyomasztó hatását, és néha feljajdul e szörnyű csapás terhe alatt. A művelődéstörténelmi szakmunkák ¹⁾ a hazai sajtó és a közvélemény nevében rejtett aggálylyal hallatják panaszhangjaikat; sőt az öngyilkosságok gyakorisága már az előlapoknak is szolgáltat anyagot. A helyzet komoly aggodalmakat keltő voltát többé palástolni nem lehet. „Társadalmi életünk, így kiált fel a „*Vasárn. Újság*,” káros állapotának egyik igen figyelemre méltó tünete a gyakori öngyilkosság. *Nincs nap talán, hogy e ragályos betegség egy-egy újabb áldozatáról ne értesülnénk mostanában.*” ²⁾ Majd ismét egy napilap: „*Ha-*

¹⁾ Die auffallende Vermehrung der Selbstmorde in der Gegenwart, wie in den Tagen des alten *Born* mit dem wachsen des *Atheismus* und den Sinken der Volksreligion Schritt haltend, ist ein zu verlässiges Zeichen der Zeit, des herrschenden sozialen Elendes. *Hellwald. Ciüturge-schichte in ihrer natur. Entwickelung Ms sur Gegenw, Augsburg. 1874. 784. lap. –* ²⁾ 1875. 21. sz. 330. lap.

zánkban és főleg a fővárosban nem lehet tétlenül néznünk az öngyilkosságok ekkora számát, nem annál kevésbé, mert a halálózási arány anélkül is oly jelentékeny, hogy a költő szavai szerént valóban napról napra jobban „pusztulunk veszünk!” Nem szabad tétlenül néznünk annál kevésbé, mert dicső emlékü Széchenyink szavaként még az apagyilkos halálát is sirathatjuk, mert oly kevesen vagyunk magyarok.”¹⁾

„Csodálatos! (e fohászra fakadt nem régen Borostyán Nándor.) A párhaj e másik kórjelenség már évtizedek óta foglalkoztatja a humanimus barátjait az öngyilkosság dülőbb ragályának okait elemezni, s azok közül egyiknek másikkal megszüntetése felett elmélkedni ellenben alig jutott még eszébe valakinek.²⁾ Majd ismét ugyanott ezt olvassuk: „Tizénkét nap alatt hét öngyilkosság, és két öngyilkossági kísérlet! Nem az egész országban, hanem egyedül a fővárosban! Ez megdöbbentő, elszomorító, lesújtó!”

De takarékoskodjunk a szavakkal. Az öngyilkosság körünkben való terjedésének okait kívánja ismerni a közvélemény, a társadalom érdeke. Vizsgáljuk tehát, és állapítsuk meg az okokat, melyek e rettenetes ragály terjedésére kétségtelen befolyásukat gyakorolják. Egyelőre csak annyit jegyzünk meg, hogy mi főleg a társadalmi viszonyok tüzetesebb tárgyalásába, s néha csekélységeknek látszó tényezők méltatásába fogunk bocsátkozni. Valamint *Aristodem* fejedelem azért rohant a halál ölébe, mert ebeinek szokatlan vonítása türetlen nyugtalanságot és rász sejtelmeket okozott neki; valamint ugyanezt tévé *Midas* király, mert rémes álmából borzasztó eseményekre következtetett; valamint *XIV. Lajos* korában egy *Vatel* azért lett öngyilkossá, mert a királyt megvendégelendő tengeri halakra nem tehetett szert; úgy számosan jutnak hasonló gyászos sorsra végtelenül csekély indokok befolyása alatt. Midőn ily rohamosan terjed az öngyilkosság mételye; akkor mindent kell mérlegelni, mi e rettenetes kórtünettel összefüggésben áll.

II. Fej. Vallástalanság és vallási felekezetek.

A teremtő lelkünkbe szellemünk túlságos változékony-sága ellen óvszert, és pedig oly óvszert ültetett, mondja *Balmes*,

¹⁾ *Nemz. Hírl.* 1875. aug. 6. 216. sz. – ²⁾ *Vasárnapi Újság.* 1876. évf. 13. sz. 202-203. lap. „*Lenni vagy nem lenni*” című cikk.

mely nélkül minden társadalmi intézmény elpusztulna, vagy inkább soha napvilágot nem látott volna, mely nélkül a tudományok egyetlen lépéssel sem haladtak volna tovább, és mely ha valaha az emberek szívéből eltűnhetnék, az egyén úgy, mint a társadalom általános zűrzavarba bonyolódna.¹⁾ A nagy tudós ezen nagyjelentőségű óvszer alatt a *hitöszönt* értette, mely egyedül képes az emberi társadalom kebelében rejlő ellenséges elemeket ellensúlyozni. Amily mértékben vesztí hatályát e hitöszönt, oly mértékben emelkednek az emberiség üdvét veszélyeztető befolyások. Erről tesz tanúságot a világtörténelem minden lapja, erről győződhattunk meg az öngyilkosságról szóló tanok bemutatásakor. Amily hatalmas óvszert találunk egyrészt az öngyilkosság ellen a hitöszönt következetes kielégítésében, másrészt annál inkább esünk az ingadozás, erkölcsi erőtlenség, az öngyilkosság veszélyeibe, mennél inkább veszítjük fogékonyságunkat a vallás iránt, mennél több salakkal vegyül össze vallásunk.

A zsidóknál hallatlan volt az öngyilkosság, míg rendületlen hűségük volt vallásukhoz, és csak akkor találjuk körükben e bűn nyomait, midőn vallásukat a szomszédos pogány népek elemeivel kezdték beszennyezni. A pogány nemzeteknél már az emberiség legrégebb múltjában is azért lép előtérbe e bűn, mert vallásuk csak halvány vonásokkal dicsekedett, melyek az örök igazság forrására emlékeztettek. Vagy mit szóljunk *Homer* isteneiről, kik az erkölcsi törvény szabályaira sehol sincsenek tekintettel? Mily lelki megnyugvást szülhetnek a gyarlóságokkal telt emberben *Jupiter*, *Bachus*, *Mars*, *Venus* stb. alakjai? Milyen gyakorolhatott volna áldásos befolyást a rómaiak vallása, midőn *Terenc* nem vonakodik egy ifjúról azt mondani, hogy *Jupiter* példája által érzi magát ösztönözten a gabság elkövetésére.²⁾ Mire vezethetett egyébre ily vallás, mint vallástalanságra? s ez utóbbi mi egyébre, mint *öngyilkosságba*? A pogány vallás nem lehetett már óvszer e bűn ellen. Vagy talán visszariaszthatta volna a pogányokat az iszonyú *Sphinx* példája,³⁾ ki a talánynak *Oedipus* által való megfejtése után boszúságában a phikéi hegyről a mélységbe ugrott? vagy *Jokaste*, ki magát fölakasztotta? vagy a testvéreért rajongó *Selene*, ki a háztetőről vetette le magát?

¹⁾ *Protestantismus és catholicismus vonatkozással az európai polgárisodásra.* Németből ford. Pest. 1865. I. k. 44. 1. -²⁾ V. ö. *August. Epist.* XCI. t. II. p. 815. n. 4. - ³⁾ V. ö. *Dr. Wollmer, Mythologie aller Nationen.* Stuttgart. 1836 954 és 1255. lap.

A kevélység tüzeit ápoló ős Kómában is akkor volt legtöbb öngyilkos, midőn a vallástalanság legjobban el volt terjedve. A korunkban megdőbentő arányban gyarapodó öngyilkosságok is a hitösztön elnyomásában, a vallástalanság terjedésében lelik főokukat. Ne tévelyegjünk szemeinkkel ismeretlen vidékeken. A vallástalanság gyászos terjedésére tekintünk, és felismerjük e bűn leghatalmasabb rugóját. Azt mondják, hogy „*rohamos művelődésünkben* rejlik az elharapódzott epidémia (az öngyilkosság) indító oka.”¹⁾ Nem tiltakozunk e felfogás ellen. Elfogadhatjuk azt, hogy a művelődés *modem értelemben* véve nem emel gátakat az öngyilkosságnak; mert a statistika kimutatásai szerint a legműveltebb városokban legtöbb öngyilkos van. *Wagner* kénytelen bevallani: „Szóval e tények arról tanúskodnak, hogy az öngyilkosság gyakoribb ama népek és osztályokban, melyekről *magasabb műveltséget* kell feltételeznünk.”²⁾ *Horn* és mások azt állítják, hogy az öngyilkossági szenvedély gyökere az erkölcsben rejlik, nem pedig a műveltségi fokozatban. „Tudás csak okosabbakká, tehet minket, de jobbakká nem.”³⁾ Azonban ne legyünk egyoldalúak. Az öngyilkosság nem azért gyakoribb a műveltebb népeknél, mert a művelődés tényezőit gondosabban felkarolják, mert haladnak; hanem, mert a művelődés, a haladás, a vallástalanság és erkölcstelenség ösvényét követi. A szellemi műveltség az ember egyik legszebb birtoka, mely azonban csak akkor válik az egyénre nézve áldásossá, ha azt ennek romlatlan akarata szentesíti; csak ez esetben lehet a műveltségnek erkölcsnemesítő hatása. „Oly nép, mondja *Balmes*,⁴⁾ mely gyermekkorához közel van, nem vesztette még el a vele született őszinteséget és egyszerűséget, s így az ép fogékonyságot sem a szent könyvek tanai iránt; azt keresi, mit könnyen felfoghat, és meghajol azon fenséges helyek homálya előtt, melyeket Isten a titok fátyolával elrejteni akart.” Másképp áll a dolog a tudomány pályáján előhaladt népeknél, melyek a tudás után való vágyat ritkán ápolják a kevélység növekvő szenvedélye nélkül. Korunk tudománya csak a matematikai igazságok előtt hódol meg, melyeket a számoló táblán lehet bebizonyítani, a hit igazságait pedig csak azért tagadja, mert az érzéki világon kívül esnek. Korunk tudománya, mint egykor a stoicismus, oltárt emelt az esznek, és a vallás túrhetlen fékeit lerázta. Ha a kevélység szelleme elhatalmasodik, az ér-

¹⁾ *Vasárnapi Újság* 1876. 21. sz. 330. lap. — ²⁾ I. h. 11. 192. lap. — ³⁾ *A magyar ember könyvtára. Budapest.* 1876. I, k. 200. lap. — ⁴⁾ I. h. I. k. 54. lap.

zékiség és a korlátlan függetlenség, vagyis szabadosság után vágyó kedélyeknek megfelelő törvényeket szab, melyek megtartása a vallási tekintély csökkenését eredményezi. A hírhedt *Diderot* gyakran emlegette öreg atyja e mondását: „*fiam, jó vánkos az ész, de sokkal jódiban nyugszik a fej a vallás és a törvények vánkosán.*” De a korszellem ellökte magától e vánkost. Nem csoda tehát, hogy hol a vallási tekintély háttérbe szorult, ott semmi földi hatalom, a modern haladás legmagasabb hatványa sem fogja azt helyettesíthetni. *Paris* a szellemi műveltség jelentékeny fokára emelkedett, de másrészt a vallástalanság legsőbb fokáig sülyedett. Ne csodálkozzunk tehát, ha *Paris* legéberebb rendőrsége, tudományos műveltsége a folyton terjedő öngyilkossági eseteket meg nem akaszthatja!

És így van ez általában korunkban! Az eszmék, vágyak és erkölcsök iszonyú romlottság jellegét öltötték, társadalmunk az ókor kárhozatos hagyományait karolja fel, annak megmételvezett levegőjét szívja magába. Megjött az idő, midőn a kinyilatkoztatás már csak halvány fényt vet a lázongó sokaság elhomályosított szellemére, midőn a kevélység fagyos kéreggel vonja körül a szíveket, melyet a természetfeletti hit áldásos melege el nem olvaszthat. „A hitelenség annyira divatos, hogy ezt *Tocqueville* szerént még az ostobák is színlelik.” Ha az öngyilkosság, jegyzi meg *Ravignan*, napjainkban ellenállhatlanul, a lefolyt időkkel arányt nem tartva tovaterjed, akkor ez csak annak tulajdonítandó, hogy a szenvedő lélek megszűnt vigaszt és segílyt keresni, a vallásban.¹⁾ Ez a dolgok természetes következménye. Miért szenvedjünk, midőn az egész világ által elhagyatva Istenről semmit sem akarunk tudni? Ekkor egyedüli vágyunk lesz a szenvedésktől való szabadulás; ez lesz legfőbb célunk, melyért életünket, mint a kifacsart citromot szívesen elvetjük magunktól. Ha a lélek halhatatlanságát tagadjuk, az élvezet és gyönyöröket az egyedüli javaknak tekintjük; akkor nincs fék, mely a legnagyobb jogtalansáért hevülő vágyunkat korlátozza. Akkor az öngyilkosságot, a vallástalanság e gyászos gyümölcsét többé nem tekintjük bűnnek; akkor vigaszért esdő szemünké” amaz iszonyú csalódások mestereire vetjük, kik tanítják, hogy a boldogtalanság, a fájdalom, ínség és megvetés alatt görnyedő szabadon véget vethet életének; hogy a késedelmező halálnak felkeresése a legnagyobb enyhét

¹⁾ *Conférenzen. Bécs, 1857. 8. lap.*

biztosító gyógyír¹⁾). Igaza van *Eötösnek*, hogy, ha a *halhatatlanság* csak hiú gondolatnak bizonyodnék be ma, az emberi nem fele öngyilkosságra vetemednék.²⁾ Vegyék el az ember vallását, és mindentől fosztották meg őt. Oh az istentelennek reménye csak a semmiség, a jelen elégedetlenség. A világ reá nézve holt dolgok halmaza kilátás nélkül, cél nélkül. És mit ér az élet, ha pusztá a szív, üres a lélek, sötét a gondolat, céltalan a lét? ha a végtelenig terjedő nyomort nem édesíti a túlvilági boldogság reménye? A vallástalanról elmondhatjuk *Rousseauval*: „*mily érzemény vigasztalhatja őt szenvedéseiben?*” Semmi! Az istentelennek szerencsétlensége oly nagy, mondja *Schüler*³⁾, hogy még szerencsésében is búcsút mond életének, mert ő valóban szerencsétlen. Képzeljük az embert oly állapotban, hogy minden élvezetbe elmerülhet, adjatok neki egészséget, hogy mindent élvezhessen; rangot, vagyont, méltóságot, hogy szenvedélyeinek kedvezhessen. Mindezt adjatok neki, csak hitét *Istenbe* és a *halhatatlanságba* vegyék el tőle, és néhány percre elkábítja ugyan őt a mámor, de a kiábrándulás után nyugtalan, boldogtalan lesz. „A hitetlen, így szól *Kist*”⁴⁾ önmagával meghasonlott, önmagát emészti fel, élete mindinkább undort kelt benne, s ezt megunva gyakran *öngyilkossá* lesz.” Egy láthatlan hatalom gyötri őt éjjel nappal, szórakozást keres, mámort óhajt, hogy lelkiismeretét lecsillapítsa, de mind hasztalan. Belső világában érzi az űrt, szellemének és szívének ziláltságát, szolgálai akarátát, és ha vége felé közeledik, háborgatja az iszonyú öntudat, hogy hiába élt. Kétségbeesve rohan a mélységbe, átkozva születését, Istenét és az örökkévalóságot. A vallás oltalma a hányatott kebelnek, ha attól meg van fosztva, elmerül az élet dühöngő tengerén, a felvert szenvedélyek perzselő lávájába vész. A vallástalanság indítja az embert önmeghasonlásra *öngyilkosságra*; azért voltak kénytelenek az orvosok is a vallástalanságot⁵⁾ az öngyilkosság legfőbb okának elfogadni. *Nézzétek az öngyilkost, és dült arcvonásairól leolvashatjátok a hitetlenséget.*

A vallástalanságnak megmérhetlen gonosz befolyása az öngyilkosságra kétségtelen. E tételtől pedig okvetlenül következik azon igazság is, hogy viszont a vallás a leghatalmasabb tényező e bűn korlátozásában. Itt önkénytelenül merül

¹⁾ Y, ö. *Montesquieu, Persa leveleli*. LXXVI. lev. 140. lap. –

²⁾ *Karthausi*, i. h. 575. lap. – ³⁾ *Die Leugnung der Gottheit* u. s. w. III. lev. 42. lap. – ⁴⁾ *Dienstbüchlein für's Christenthum*. 30. lap. –

⁵⁾ *Oslander*, i. h. 239. – *Hoffbauer*, i. h. 39.

fel a kérdés, vajjon az Európában leginkább elterjedt vallások melyike vet nagyobb gátakat e bűn terjedésének? vagyis mely vallás hívei között fordul elő az öngyilkosságok csekélyebb száma? Az elfogultság itt sem késedelmezett előítéleteivel, melyekkel a római egyház intézményét sújtotta, s a Protestantismus érdekeinek védelmére kelt; pedig most már a napnál is fényesebben ragyog az igazság, hogy a protestánsok között mindenütt több az öngyilkos, mint a katolikusok között. Győződjünk meg erről! *Wagner* ¹⁾ az egyes felekezeteknél előforduló öngyilkossági eseteket így állította össze: Országok szerint

	protest.	kath.	más kereszt. felekezetek.	zsid.	a kath. viszony a prot. va- lamint 100:
Poroszország (1849—55.)	159. ₉	49. ₆	130. ₈	46. ₄	322
Bajorország (1844—56.)	135. ₄	49. ₁	—	105. ₉	376
Württemberg (1846—60.)	113. ₅	77. ₉	—	65. ₆	131
Austria (1852—54, 1858—59.)	79. ₅	51. ₃	54. ₀	20. ₇	155
Magyarország (1851—54, 1858—59.)	54. ₄	32. ₈	12. ₃	17. ₆	166

Egyes tartományok szerint: Poroszország 1849:

	protest.	kathol.		protest.	kathol.
Rajnavidék	108. ₀	27. ₇	Trier	228. ₆	7. ₁
Szászország	140. ₁	26. ₃	Coblenc	85. ₈	35. ₉
Szilézia	153. ₀	58. ₅	Arnsberg	90. ₃	19. ₉
Posen	124. ₁	41. ₅	Münster	100. ₀	21. ₂
Aachen	146. ₀	20. ₄	Erfurt	146. ₀	10. ₁

Bajorország 1844—56.:

	prot.	kath.		prot.	kath.
Alsó-Franken	164	49	Schwaben	150	58
Közép-Franken	134	59	Felső-Pfalz	90	30
Felső-Franken	146	75	Felső-Bajor	237	56

Austriában (1858—59). Egy millio lakosra esik:

	kathol.	ágostai.	helvét.
Magyarország	41	60	74
Erdélyország	130	90	84
Csehország	69	162	114
Morvaország	67	58	72
Gallicia	45	18	—

¹⁾ I. h. II. k. 182. lap.

Az eddigi kimutatásokból főleg a zsidókra nagyon kedvező számarány tűnik ki. Az ős hagyományaihoz féltékenyen ragaszkodó nép a műveltség rohamos haladásában is megtudja őrizni ősi sajátságait. Az öngyilkosság ritkábban fordul elő nála, mert a számító nép hajlandóbb mindenéről, mintsem életéről lemondani. Több szempontból lehetne ugyan e különös jelenséget megvilágítani, mindazáltal térjünk vissza tulajdonképi tárgyunkra. Hol számok beszélnek, ott jogosulatlan minden ellenvetés. Épen ezért a hitetlen *Wagner* is kénytelen kutatásainak végeredményét így megállapítani: „*legkevésbé sem idegenkedem Németország és Közép-Európára nézve elvül felállítani, hogy az öngyilkosság a protestáns felekezetek között sokkal gyakoribb, mint a katolikusok között.*”¹⁾

A szaktudósok felette érdekes kérdésnek tartották azt, vajjon mily okok befolyásának tulajdonítható e feltűnő jelenség? De valljuk meg őszintén, alig merültek fel nevetesegebb vélemények, mint épen e kérdés megoldása körül. Így p. o. *Arnold*²⁾ a protestáns felekezeteknél sűrűbben s a katolikusoknál ritkábban előforduló öngyilkosságok feltűnő számkülönbségét úgy magyarázza, hogy a katolikus egyház felette könnyen bocsátja meg a bűnököt, minek folytán az elkövetett bűntényt követő lelkiismereti furdalás és az örök büntetéstől való félelem, mint az öngyilkosságok kiváló okai hátterbe szorulnak. Pedig épen az ellenkezőben kell az okot kutatni.

Midőn *Luther* a vallástörténet legnagyobb férfiai ellen nyilvánította gyűlöletét, és *Mózes* tíz parancsolatát nem az egyházi szószékre, hanem a tanácsházba valónak hirdette, egyszersmind megsemmisítette az erkölcsiség és a vallás alapjait. E botlásával megdönté az isteni tekintélyt. Így nyert a protestantismus keblében látszólagos jogosultságot az erkölcsi szabadosság, melynek következménye az emberi féktelenség veszélyes iránya is,- mit protestáns részről az öngyilkosságok szaporább jelensége is eléggé megerősít. *Ez az első ok.*

Egy nagy férfiú mondta, hogy a protestantismus akkor ásta alá saját létének alapjait, midőn a gyónást eltörölte. Mi ezt nem akarjuk tüzetesebben fejtegetni, azonban *Arnolddal* szemben hangsúlyozzuk, hogy a protestantismus azért is gyakorol kedvezőbb befolyást az öngyilkosságokra, mert híveit a gyónás áldásaiban nem részesíti. Nem mintha a katho-

¹⁾ I. h. II. k. .185. lap. – ²⁾ *Beobachtungen über die Natur, Arten, Ursachen und Verhütungen des Wahnsinnes oder der Tollheit a. d. Englischen. Lipcse. 1784. I. h. 23. lap.*

likusoknál a bűnöktől csak oly könnyen lehetne szabadulni, mint bármi egyéb közönyös dologtól, hanem mert azokat a gyónás Istenükkel kiengeszteli, a lelki megnyugvást eredményező töredelemre tanítja, mely ép úgy megóv a vakmerő elbizakodás, mint a végső kétségbeesés veszélyei ellen. A protestáns *Osiander* is bevallja, hogy a fentebb jelzett különbség oka abban keresendő, mert a katolikusok a *gyónást*, az *utolsó kenetet* szentségeknek tekintik, melyek a jövő boldogság reményét élesztik. A hívő katolikusnak ennél fogva legfőbb vágya e szentségekkel ellátva búcsút venni a világtól. Minthogy pedig az öngyilkos a sírontuli boldogság e feltételét nélkülözni kénytelen, csak a hitetlen vagy esztelen katolikus foszthatja meg magát azoktól. A hitetlen katolikus, a hívő lutheránus vagy református ellenben másképp vélekedik és cselekszik. A protestáns a kereszten függő lator hitével összhangzóan, hogy a végtelenül irgalmas Isten Krisztus érdemei folytán a gyónás, úrvacsora s az utolsó kenet mellőzésével is megbocsátja bűneit és az Üdvözítő ígérete szerént még ma a paradicsomba jöhet, gyakran könnyezve s imát rebegve vágja el élete fonalát; mert bizton reméli, hogy ezen végső bűnét is meg fogja bocsátani¹⁾ így szól egy protestáns tudós, ki kételkedhetnék szavainak igazságában? A gyóntatószék kimondhatatlan hatalommal rendelkezik az ember felett. A tilos terveket forraló féltékenyen titkolózik a világ előtt, mert a törvény szigora, az emberek előítéletei elnézést nem ismernek, kegyelmet nem osztanak. A gyóntató székben kitarja szíve legmélyebb titkait, mert tudja, hogy ezek titkok maradnak még ezentúl is. Ott bevallja iszonyú kísérteteit és megszerzi lelkének ama benső megnyugvását és vigaszt, melyet a látható világ határai között, a könyörtelen emberek körében fel nem találhatott. Az undok bűnökbe merült a kegyelem titkos hatalma által vezéreltetve szakit néhány percre kétségbeejtő sötét gondolataival és oda lép a gyóntatószékhez. Neki gyakran nincs is meg ama komoly szándéka, melyet az egyház követel, mégis lelki ösztönét követi. De alig térdelt le s alig kezdi a szokásos imát, enged egy titkon támadó érzelemnek, mely őszinteséget csepegtet szívébe, ajkaira csalja bűneit, melyek lelki nyugalomát feldúlták, és a töredelem azon állapotában távozik el, melyben az ember kibékülve Istenével ki nem fejezhető önmegnyugvás és lelki önbizalom birtokába jutott.

¹⁾ Selbstmord, seine Ursachen, Arten, medicinisch-gerichtliche Untersuchung etc. Hanover. 1812. 282. lap.

Ki nem ismerné a bűnös állapotát, kinek keble hasonló a pusztasághoz, melyen állandó vihar a zaklatott lelkiismeret vonul végig? Oh vannak bűnösök, kik nem találják nyugtokat a föld sarkai között, kik mint a pályájából kihullott csillag céltalanul bolyongnak a rettenetes kísértések tömekegében; kiknek nincs nappaluk, mert ez a bűnök sötéttségétől elhomályosul, és nincs éjjelük, mert ezen a háborgó lelkiismeret boszuló tüze cikáz át. Hányan lettek ily kétségbeejtő helyzetben öngyilkosokká! De a hívő, ki mindentől elhagyatva a szenvedések nyomasztó terhe alatt a gyóntatószék áldásaihoz folyamodik, nem fog csalódní, megtalálja azt, mit örökre elveszettek hitt, lelki nyugalját. A protestáns hívő meg van fosztva e jótéteménytől, melynek hiánya az öngyilkosságnak hasonlóan jelentékeny oka. Csak Isten tudja, hány öngyilkosságot akadályozott meg a gyóntatószék! A gyónás áldásos hatása épen abban észlelhető, hogy a szenvedő lelket a leghatalmasabb gyógyszer felkarolására indítja, a töredelemre. Aki mindentől meg van fosztva, mi élvezetet, örömet nyújt, még egyben fogja vigaszát keresni, lelki megnyugvásában. A gyónás pedig, mely szenvedélyeinek, tilos vágyainak határt szab, mely élesztő tűzével a lelkiismeretet felébreszti, hogy a kétségbeesés veszélyei ellen megvédjen, a gyónás e benső megnyugvásra tanít. Az ember élete úgyszólván számtalan cselekedet hosszú láncolata, melyek csak akkor vannak összhangzásban az észszel és az erkölcsi törvénnyel, ha a lelkiismeret örökös, hallatja intó szózatát. A gyónás ama gyengéd eszköz, mely nem erőszakolva, hanem édesgetve kelti fel a szunyadozó lelkiismeretet, vagy ha téves, kibékíti az Isten akaratával, mely biztos irányokat jelöl ki az élet kétségess viszonyaiban. De mellőzük e tétel tüzetesebb tárgyalását. A gyónás kétségtelenül hatalmas tényező az öngyilkosság bűnének gátlására, (ezt nem szégyenlé bevallani Wagner i. h. 189. lap sem) és e hatalmas tényezőt száműzte kebeléből a protestantismus.

A *praedestinatio* kath. ellenes tana hasonlóan mozdítja elő az öngyilkosságra való hajlamot. A gondolat, hogy az ember végezete el van döntve, még mielőtt a nap világát megpillantotta volna, nemcsak nem emelő, sőt ellenkezőleg a legkárhóatosabb lelki s erkölcsi csüggedésre tanít. A szív sem vonzódik oly esetben az erények után, midőn az ész ezeknek szükségét be nem látja, hogy minek kövessük az önmegtagadás dicső példáit, az erkölcsi rend törvényeit, midőn meggyőződésünk, hogy ezeknek céljuk nincs a *síron túl*? Midőn hiszszük, hogy

a könyörtelen Isten legszentebb törekvéseinkre, erényes buzgalmunkra csak hidegen tekint, mert már elhatározta Örök kárhozatunkat? Vagy ellenkezőleg, miért tartjuk vissza magunkat a tilos élvezetektől, midőn hiszszük, hogy semmivel sem fogjuk megváltoztatni Isten határozatait, ki számunkra az örök boldogságot rendelte? A *Calvinismus* praedestinációjával híveiben kínos ingadozást szül, melyben az egyedek vérmérsékük és egyéb tényezők befolyása alatt majd azokhoz számítják magukat, kik örökké boldogok, majd azokhoz, kik örökké boldogtalanok lesznek. És ez ingadozás gyakran erkölcsi tértelenség és eltörpülésre, önmeghasonlásra, sőt kétségbeesésre indítja őket. *Goethe* hírhedt regényében a praedestinatio eszméjéből kiindulva pártolta s indokolta (?) az öngyilkosságot. E regénynek hőse így kiált fel vallását képteleneiben: „nem mondta-e Isten fia, hogy azok jöhetnek hozzá, kiket az Atya adott neki? De ha engem nem adott neki?”¹⁾ Csodálhatjuk-e, ha a történelem számos példával szolgál, hogy a praedestinatio tana sokakat öngyilkosságra vezetett? Emlékezzünk vissza p. o. hazánk múltjára, midőn a Calvinismus nálunk meghonosult. „A Calvin János elvein épült magyar hit, írja Dr. *Lányi Károly*, mindjárt kezdet táján gyakorlati használatban rosszul ajánlkozott *Ilosvay Péter* debreceni prédikátor fia az *előrendeltetés* (praedestinatio) okozta aggodalomból kétségbeesvén, magát *Csáholyon, Ecsed* mellett felakasztotta 1562-ben, mit szörnyű tette előtt kelt irományban tanúsíta, megvallván, miként ő az előrendelték számába nem tartozik.”²⁾ A szerencsétlen esetről szóló hírt *Veranchich, Forgách Ferenc* váradi püspöknek küldötte e megjegyzéssel: „mióta Egerben ülök, ez negyedik példája oly kétségbeesésnek e vidéken. Mi anyánk tanítmánya mellett az Úr hív szolgálai gyanánt maradunk, és az isteniéknél mélyebb feszegetésétől, mik nem valók a hús- és vérvadunk.”³⁾

Végül még csak egyre utalunk. Érdekes volna tudni, vajjon a protestánsok között hány lesz öngyilkossá, kik életükben a protestantismus elvei szerint becsületesen éltek? Meggyőződésünk, hogy ha erre vonatkozólag statisztikai adatokat lehetne gyűjteni, hasonló eredményre jutnánk. Tény az is p. o. hogy Rómában, a keresztény világ fővárosában 25

¹⁾ *Leiden des jungen Werthers*. 73. lap. – ²⁾ A levélben így szövegezték a tanítványaihoz: *Conamendo vos gratiae divinae, quae mihi deneqata est.* – ³⁾ *Magyarföld egyháztörténete*. Nagyszombat. 1844 I. h. 347-348. lap.;

évi időtartam alatt (midőn az egyház elvei s tanai nagyobb tiszteletben tartattak) – csak 11 azaz tizenegy öngyilkos volt.

*

Az előzményekből már eléggé meggyőződhattünk arról, hogy a *vallástalanság* az öngyilkosságok leghathatósabb emeltyűje. Még a *babonának* hódoló nép sem hódol annyira e bűnös hajlamnak, mint az, hol a vallástalanság nagyon el van terjedve. Azért némileg helyesen mondta a „*Traité de la Tolérance*” írója (eh. 20) „oly nagy az emberi nem gyarlósága, hogy reá nézve jobb volna, ha a *babonaság* minden nemében sínlődnék, minthogy minden vallás nélkül éljen. Ha nevetségesnek tartjuk, hogy egykor a *Satyr*, és *Nayadoknak* áldozott, mégis be kell vallanunk: sokkal hasznosabb volt az, hogy az istenségek e képzeleti képeit imádta, mint hogy istentagadó legyen.” *Tiltakozunk a félreértéseik ellen ugyan, mert e babonaságot is feltétlenül kárhoztatjuk, és az öngyilkosság egyik jelentékeny okának jelentjük ki;* de mégis némi igazság rejlik e szavakban. *Legyen a vallás bármennyire eltorzítva, mégis a felsőbb hatalom sejtelmével bíró egyedre s pedig mind gondolkodás-, mint értelem-világára legnagyobb befolyást gyakorol.* És erre súlyt fektetünk, midőn az öngyilkosság kérdését fejtegetjük. *Az öngyilkosság lépést tart a materializmussal az istelenség e legkirívóbb rendszerével.* A statistika csak azon idő óta jegyzi az öngyilkossági esetek megdöbbenő számarányait, mióta a materialismus üli diadalát. Ennélfogva *Bertrand* a párisi akadémia által koszorúzott pályaművében joggal mondhatá, „*hogy a materialismus az öngyilkosság szülőatyja.*” Mióta *Holbach* a *materialismus bibliáját* megírta, (*Syst. de la nature*) s az öngyilkosság tanát pogány alapra fektetve dicsőítette, azóta e bűn társadalmunkban mintegy jogosultságot nyert. Továbbá vessünk munkánk II. részére futó pillantást, és meggyőződünk, hogy az öngyilkosság védői s dicsőítői vagy teljesen, vagy legalább részben hitetlenek voltak. Ahol a hitelenség meghonosult, ott csakhamar feltűnedeznek az öngyilkosság gyászos esetei, *mert e bűn többnyire csak esztelen befejezése az élet oly drámájának, mélyben a főszerep a, hitelenségnek jutott.* A vallásos, erényes ember nem lehet öngyilkossá. A bűnök hosszú sora előzi meg e tettet. Minél inkább mélyedünk el a bűnök tengerébe, s minél inkább vész a hit csillagának fénye, annál közelebb jutunk ama határhoz, hol az életunság, az önmeghasonlás

veszik kezdetöket. A vallástalanság eltakarítja az akadályokat utunkból, mely a végromláshoz vezet, hogy annál könnyebben szakíthassuk ketté a kötelekeket, melyek földi életünkhez csatolnak. A vallástalanságnak és az egyes hitfelekezeteknek az öngyilkosságra való befolyását tárgyalván, valóban elmondhatjuk a szentírással: „*az ő gyümölcseikről ismeritek meg őket.*”

III. Fejezet. A rajongás.

A képzelet féktelenségéből nemcsak csalódások, hanem lelki zavarok is erednek. Ha ezen lelki állapotban az érzékek feletti hatalom is háttérbe szorul, rajongás következik be, mely sokféle lehet. Legveszedelmesebbek:

I. *a vallási rajongás.* A végletek egyaránt kárhozatosak. *A vallástalanság, és a vallási rajongás* pedig nem egyebek végieteknél. A mily pusztító befolyást gyakorol a társadalomra az előbbi, ugyan ilyet eredményez az utóbbi is. Ilykép a vallási rajongás, melynek felette termékeny csiréjára akadunk az emberi szívben, csak elősegíti az öngyilkossági eseteket. *A hinduk, dunaiak és japánoknál* eléggé győződhattünk meg ez igazságról.

A vallási rajongásról már számtalan kötetet írtak a bölcsészek és orvosok, míg végre oly érdeményt is adtak e szónak, hogy az mindennemű vallást foglal magában; sőt azzal tisztelik meg a vallási kötelmeiket lelkiismeretesen és észszerűen betöltő híveket is. Mi azonban csak a *valódi rajongásra* akarunk szorítkozni, mely a szenvedélyek leghevesebb kitöréseivel, a szellem iszonyú tévedéseivel lelkesül vallási ügyekben. A vallási rajongás a vallási érzet teljes felforgatására irányul. A balgaság, az eszelősség ezen álmadozása a legféktelenebb kicsapongásokra ragadhatja az embereket. Erről győződhattünk meg a rajongó *circumcellioniek, prisellianusok, patricianusok*, (v. ö. 199. lap.) és más rajongók jellemzésekor, és újabban pedig a *raskolnikok* iszonyú tettei folytán, kik Oroszországban még e század elején nagyon el voltak terjedve. Az öngyilkosságot a vértanúsággal egyenértékesítették, és nemcsak magukat ölték meg, hanem másokat is törekedtek e bűnre csábítani, mert dicsőségnek tartották inkább saját kezük, mint a hóhér által kivégeztetni. Mindezen felekezetek letérvén az ős alapról, melyen az igazság van letéve, s inkább a képzelet csapongó játékainak engedve, az öngyilkosságot erényes cselekedetnek s hirdették

Montaigne (Liv. I. ch. 40.) 50 albigiairól emlékezik meg, kiket a vallási rajongás önéletük lerontására sarkalt. Ide sorolandók korunk *pietistái*, kik önhietségükben a többieknél erényesebbeknek és jobbaknak képzelik magukat. Önszemélyük túlbecsülése, kevélységök magasabb hatványai, a vallási elvek önkényes felállításai, hajlamukat neveli nemcsak az erkölcsi visszaélések bármely nemeire, hanem az öngyilkosságra is. „Az értelmes világ, mondja *Hoffbauer* kerüli s megveti a pietistákat, kik e feletti keservükben a helyett hogy magukba térnének, még nagyobb képtelenségekre vetemedve lemondanak életükről.” Gyakran találjuk ezen öngyilkosokat térdre borultan vérben fürödni, vagy egy szent kép előtt ülve, vagy imakönyvvel kezükben rohanni a halál fagyos ölébe.

A vallási rajongás néha hajmeresztő tettekre sarkalja szerencsétlen áldozatait. Ki nem emlékeznék *Lovat Mátyásra*, ki teljes életében kedvelvén a henyeséget, és jámborságot tetteve pappá akart lenni. Ez nem sikerülvén neki csizmadia mesterségre adta magát. A benne megfogamzott rajongás folyton hevesebb mérvben nyilatkozott, 1802-ben már nemző részét vágta le s az utcára dobta; halálos sebét pedig önmaga gyógyította. 1803-ban egy önkészítette keresztre akarta magát feszíteni, de terve meghiúsult. Pokoli szándokát mégis 1805. valósította. Hálót illesztett az utcára eső ablakhoz. Azután a deszkából készített keresztre feküdt, lábait és egyik kezét nagy szeggel átütötte, másik kezét pedig a kereszttel egyik karjára illesztett hurokba tette. Midőn e szörnyű kínzások az ablak előtt befejezte, egy rántással a hálóba esett, és a keresztre feszített rajongó az arra menők csodálványául szolgált. *Lovat* előbb a kórházba, hosszadalmas felgyógyulása után pedig az örültek házába szállítottott, hol egykor 6, máskor 11 napig mellőzvé az ételeket sorvadásban elhalt. A szerencsétlen még keresztre feszítése előtt levelet hagyott hátra, melyben tudata, hogy Isten parancsolta neki e tett végrehajtását.

Egy stíriai földműves afeletti bosszúságában, hogy II. József az ünnepeket eltörölte, kiment az erdőre, s az ott rakott máglyán elégeté magát. A máglya pedig szent képekkel volt körül övezve.¹⁾ (Ha igaz!)

Diez véleménye szerint a vallási rajongást és ezzel

¹⁾ *Diez*, Der Selbstmord, seine Ursachen u. Arten vom Standpunkte der Psychologie u. Erfahrung. Tübingen. 1838. 67-68.

együtt az öngyilkosság terjedését főleg a *separatisták* iratai segítették elő.

Azt kellene hinnünk és méltán, hogy művelt korunkban ily példákkal nem találkozunk; azonban a szomorú tények másról tanúskodnak. A lapokban gyakran olvashatunk eseteket, melyek szerént sokan a vallást csak szenvedélyeik kielégítésére, és az öngyilkosság bűnének végrehajtására ürügyül használják. Dr. *Bergmann*¹⁾ borzasztó esetről emlékezik meg. Egy nő a sz. írás 3 szavait tartván szem előtt: „*Ha szemed megbotránkoztat téved, vájld ki azt, és vesd el magadtól;*” sajátkezüleg kiütötte két szemét. Későbbben pedig egy lábát is levágta, míg végre a második emelet ablakából leugrott.

2. Felette veszélyes jelleget ölthet & *politikai rajongás* is, mely napjainkban már gyakrabban jelentkezik az előbbinél. Valamint hajdanán *Cato*, *Brutus* és *Cassius*, mint némelyek mondják, a hazáért való rajongó lelkesedésből ölték meg magukat, úgy találkoznak most is egyes szereplők, sőt alsóbb rendű egyének is, kik annyira csüggnék az általuk dicsőített politikai eszméken, hogy az állelkedés túlcsepangása folytán a csalódásból kiábrándulván *öngyilkosokká* lesznek.

A hatvanas évek elején Budapesten egy 21 éves öngyilkos következő levelet hagyott hátra: „Nevem Kocsi György, és 3-ad éves orvosnövendék vagyok. Hitem nem volt mert sohasem hittem Istenben. Bár református szülék neveltek és református pap keresztelt, mégis dühös kálvinista voltam. 21 éves vagyok, mostoha atyám Zampory Pál ügyvéd. Hogy főbe löttem magamat, annak egyedüli oka az, hogy meguntam életemet, és gyűlölöm az emberiséget. Politikai hitvallásom ez: adjanak a magyarnak mindent vagy semmit sem. De mióta hazámat elárulták, épenséggel nem akarok többé élni. Csak azt sajnálom, hogy hazám jövőjében nem bízhatom, és érte véretem sem onthatom. Végrendeletem, hogy engem ne boncoljanak, mert nem vagyok örült. Ha el akarnak temetni, koporsó nélkül temessenek el. Papot, harangszót nem tűrök, mert ezt a hívők sem érdemlik meg. *Végső szavam, éljen a balpárt, különösen Tisza, Ghycy, Patay és Madarász. E végső óhajom után megragadom a pisztolyt.*”

A jelen században a *köztársaságok bukása* nem csekély mértékben nevelte az ily rajongók számát. Nincs nagyobb oktalanság, mint midőn valaki a hazaszeretet tüzétől felhevülve

¹⁾ V. ö. Alig. Zeitschrift für Psychiatrie. 1846. III. k. 365-330.1.

a hústömeget áldozza föl, hogy a haza iránt való ragaszkodását bebizonyítsa. Ez örült tett már nem illik felvilágosodott korunk keretébe. Ha ezt erénynek lehetne nevezni, akkor vádat kell emelnünk ellenetek, ti a történelem példány képei, kik a hazaszeretet magasztos eszméjétől áthatva vissza nem riadtatok a száműzetés vagy fogság keserves napjaitól sem.

IV. Fejezet. A kormány-formák és a politikai mozgalmak.

Ha a nemzetek történelmére futó pillantást vetünk, könnyen meggyőződhetünk arról, hogy azok életében a kormányformák változtatása mindig jelentékeny fordulatot idézett elő mind az állam-élet körében, mind az erkölcsi s társadalmi viszonyokban. Az erkölcsi elfajulás többé kevésbé összefüggésben van a létező kormányformával is.

I. Á pogány kor tárgyalásakor láthattuk, hogy a *despotismus* nyomasztó uralma mily békókat ver mint a lélekre, mint a testre. Ez kétségtelenül gátokat emel a lappangó szenvedélyek kitörésének, sőt ezeket ki is öli, s e szempontból aránylag véve kevés öngyilkos, fordulna elő. Azonban másrészt roppant befolyást gyakorol az önélet lerontására a despotismus alapelve. A despotikus uralkodó korlátlan hatalommal rendelkezik az alattvalók élete s halála felett, kik vak engedelmségükben, csak mint eszközök szerepelnek a kényúr kezében. A chinai és japánoknál oly szaporán jelentkező öngyilkossági esetek, a fenálló népszokások és vallási felfogáson kívül, mint fentebb láttuk, leghatalmasabb rugóját képezi a kormányrendszer. A keleti népek vak együgyűségükben az esztelenségig határos alázatossággal hódolnak a kényurnak, kinek szeszélyét az alattvalók milliói szent törvénynek tartják, és ki a jog és igazság vezéreszméit háttérbe szorítva, a halálbüntetéseket indok nélkül is a legvégsőbb fokig szaporíthatja. Az élet és halál között való folytonos ingadozás, a tudat, hogy az egyed semmivel sem bír, sőt hogy élete is az állami hatalom képviselőjének tetszésétől van feltételezve, jelentékenyen ápolja az élet iránt való közönyt. Az ily népeknél szánandó, mosolyt gerjesztő csekélységek is ösztönözhetik az egyedet öngyilkosságra. A példák, melyeket a chinaiak, japánok, aethiopoknál vagy a törököknél felsoroltunk, elégséges bizonyítékot nyújthatnak erre nézve. Sőt ezt következtethetjük a rómaiak történelméből is, kiknél a despoták uralma hasonlóan az öngyilkosságok gyakoriságát

idézte elő. (v. ö. 160, stb. lap.) Mi nagyon természetes, mert a folytonos, önkényes elítéltetések, kivégeztetések az aggodalom és félelem emésztő tűzét ápolják, és a halált megszokottá teszik.

II. Valamivel csekélyebb fokban az előbbi kormányformánál, de mégis jelentékenyen kedvez az öngyilkosságnak általában a *szabadelvű egyeduralom* és a *köztársaság* mert ezek törvényei ép ellenkezőleg nagyon kiszélesítik az egyed szabadságának és ilykép a szenvedélyek függetlenítésének határait. A hol az egyed gondolkodása s tettvágya csekélyebb akadályokkal találkozik, ott könnyebben lép előtérbe a nagyraevágás és egyéb szenvedély, mint más szolgálai lelkületükben megrögzött népeknél. *A szabadelvűség modern értelemben véve ritkán marad kijelölt álláspontján, sőt könnyen eredményezhet elfajulást akár az egyesek kedélyvilágában, akár a nemzetek életében.* E körülményt bár kétségtelenül mérvadóbbak a társadalmi élet egyéb tényezői, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, midőn p. o. Schweizban aránylag számos öngyilkossággal találkozunk.

Azonkívül a köztársasági eszmékért való lelkesedés könnyen megközelítheti a *rajongás* vagy *csökönység* határait, mi ismét felébresztheti az öngyilkosság gondolatát. *Cato* is oly hevesen ragaszkodott politikai elveihez, hogy még a viszonyok határozott fordulataiban sem akart azokról lemondani a haza javára, s hajlandóbb volt életének véget vetni, mintsem új helyzetébe magát, beléélve tehetségei s tekintélyével a haza jólétét előmozdítani.

III. Aránylag véve legcsekélyebb tért enged az öngyilkosság terjedésének a *józan conservatív egyeduralom*, a menyiben ez tisztelve ugyan az egyedeknek jogait, de másrészt szigorúabban körüvonalozván ezeknek kötelmeit és fékezvén a szabadosságot, kevésbé nyújt alkalmat a szenvedélyek olyanmú nyilatkozásainak, melyek végletekre ragadhatnak. Mindazáltal nem akarjuk elvüi felállítani, hogy az öngyilkosságok valóban e kormányforma alatt leggyérbek, mert az öngyilkosságra számtalan ok foly be, melyek oktalan elvek érvényesítésénél fogva bármely kormányforma alatt jelentkezhetnek, és pedig a társadalmi viszonyokhoz képest kisebb vagy nagyobb mértékben. Itt csak eltekintve minden egyéb tényezőtől szóltunk az egyes kormányformákról. Általában pedig bármely kormány kedvez az öngyilkosság terjedésének, ha az egyének e szilaj dühöngését akár közönyösen nézi, vagy célszerű törvények életbe léptetése által, annak határt szabni

nem akar. *Bármely kormány, ha az öngyilkossági kísérletet csak egyszerű rendőri kihágásnak tekinti, melyet csak futólagos oktatás és nem büntetés érhet, vagy a véghezvitt öngyilkosságot semmi jogokat sértő tettnek tartja, bizonyára nagyban elősegíti e természetellenes bűn terjedését.* És e szempontból vétenek a kormányok most majd kivétel nélkül.

IV. *A politikai átalakulások, főleg a forradalmi izgalmak felette kedveznek az öngyilkosság bűnének. A forradalom nem rendes állapota a nemzetnek, mert ilyenkor felpezseg a vér, fellobban az indulat, a szenvedély tüze, merényletekre vállalkozik a boszútól lihegő nép. Ilyenkor az erkölcstelenségnek tág tér biztosított, a szenvedélyek minden korlátot lerontva szabadon dúlnak, a lélek erői meg vannak feszítve. Ilyenkor változás áll be a családi, a házi körben is. A csatazaj, a vérontás és öldöklés félelmet, aggályt, kétszínűséget, a boldogság feldúlását, a kétségbeesést szülheti. A forradalom mindig több öngyilkossággal VOM összekötte, mint a békés időszak.* A rómaiaknál mint láttuk, legnagyobb hajlam volt az öngyilkosságra a forrongó időkben, midőn a vagyonelekbzás és elítéltetés számos polgárt sújtott, midőn a folytonos árulások közepette senki sem volt biztonságban: vajjon nincs-e áldozatnak kiszemelve a győzedelmeskedők bírvágya által? *Marins* és *Sulla* proscriptioi több öngyilkosságot idéztek elő, mint bármely polgárháború. Ezen időszakba esik *Catulus* önmérgezése, s *Dierula*, *Jupiter* papjának öngyilkossága, ki ereit nyitá meg, hogy saját vérével is mutasson be áldozatot a főistennek, így volt ez *Peruban*, midőn ezt az európaiak meghódították, Angolországban egy századdal előbb, és Amerikában a szabadság-harc tartama alatt. Vagy tekintsünk vissza a múlt század vége felé dühöngő francia forradalom rém napjaira, midőn a szenvedélyek rontó játékában fő célul volt kitűzve az erkölcsi rend, a társadalom felforgatása; midőn a *guillotine* folytonos recsegése halálos félelemmel töltötte el az ártatlanokat, kétségbeesésre sarkalta a szereplő férfiakat. Hány öngyilkosságot jegyzett fel a történelem azon időközből? XVI. *Lajos* királynak kivégeztetése iszonyú sok alattvalót indított önéletének lerontására. „*Férfiakat, így ír Lamartine, megölt a fájdalom, mások elméjükben megzavarodtak, mihelyt a király meggyilkoltatásának hírért vették. Nők a háztetőkről ugrottak le az utcákra, vagy a hidakról a Seine folyóba.*”¹⁾

¹⁾ *Gesch. d. Girondisten übers, v. Schöttlen. Stuttgart. 1851. V. k. 101. lap.*

Majd ismét *Toulon* ostrománál számosan rohantak a tengerbe.¹⁾ A felfogatás ezen időszakában lettek öngyilkosokká *Reyssié*, ki tábornokát lelővén félt a köztársaságiak dühétől; *Roland*, ki neje kivégeztetését hírül vévén tört döfött szívébe; *Condorcet*, ki a forradalmárok hatalmába esvén, a magával hordott mérget megitta. *Clavière* börtönében megtudván *Roland* halálát, mint egykor *Cato* a lélek halhatatlanságáról értekezék fogoly társaival, és azután tört mártott szívébe, neje erről értesülvén megmérgezte magát. *Robespierre* a forradalom e dühöngő szörnyetege bukása után pisztolyt szegzett állkapcájának, de a golyó nem vetett véget rögtön életének. E példákat is iszonyú számra lehetne emelni. *1793-ban csak Versaillesban 1300 öngyilkosság fordult elő.*

De nem csak a forradalom alatt hanem az ezt közvetlenül követő időszakban is felette gyakoriak az öngyilkosságok, mert ekkor ébredt fel leginkább a szenvedett veszteségek fölötti keserv, az elkövetett gonoszságok miatti lelkiismereti furdalás, a végrehajtó hatalom és büntetéstől való félelem. Az emberölés könnyen kelthet közönyt saját életünk iránt is; azért van legtöbb öngyilkos a katonák között, kik folyton gyilkos fegyverekkel edzik erőiket. S talán nem igen tévedünk abban, hogy korunk öngyilkosságait szaporítja a harcias szellem túlságos élesztése, a *militarismus* roppant terjedése.

Amit a forradalomról és háborúkról mondtunk, azt korlátolt értelemben alkalmazhatjuk a politikai viszonyok, bonyodalmak és mozgalmakra is, melyek hasonlóan lehetnek összefüggésben az öngyilkossággal.

Mauvais a hírneves csillagász (Paris 1854. marc. 23.) köztársasági érzelmei miatt hivatalától és minden méltóságtól megfosztatván életuntségának áldozata lőn.

Kászonyi,²⁾ ki öngyilkossági példáit a legújabb korból és saját tapasztalataiból merítvén a neveket elhallgatja, említi, hogy B. miniser és E. tábornok mint a szerencsétlen politikai combinatiók áldozatai, öngyilkosokká lettek. Az első borotvával szelte ketté nyakát, a második fölakasztá magát.

Némelyek szerint *Széchenyi István* is a politikai viszonyok sajátságos alakulása folytán lett öngyilkossá a döblingi tébolydában (1860. ápril 6.); mert öngyilkossága épen azon időpontba esik, midőn hazánkban a nagy politikai mozgalom kezdetét vette. A bécsi rendőrség gyanakodott, hogy a gróf a külföldi száműzöttekkel levelezésben áll, azért intéztetett el

¹⁾ I. h. VII. k. 17á. lap. — ²⁾ I. h, 109. lap.

nála a házmotózás is. *Széchenyi* erre állítólag félelemmel telt el, és nehogy *Batthyány* sorsára ¹⁾ jusson, golyót röpített agyába. Indokoltabb vélemény azonban, hogy a gróf örült állapotban vetett véget életének, ezt bizonyítják a halála előtt több ízben tapasztalt örütségi rohamok. Épen ezért *Széchenyi* beszámítása alá nem eső tette nem is tartozhatik e fejezet keretébe.

Teleky László gróf, a felirati párt vezére (1861. máj. 6.) meglőve találtatott szobájában. Némelyek hajlandók elfogadni, hogy a gróf meggyilkoltatott. Azonban a dolgok helyes megítélése más meggyőződést nyújt. A gróf amnestiáját csak azon feltét alatt kapta ő felségétől, ha a jövőben óvakodni fog oly politikai actióktól, melyek a király akaratával összeütközésbe jöhetnek. A gróf szavát adta, s épen előtte való napon, melyen pártja szellemében készült beszédet mondani, megemlékezett adott szaváról, melyet vagy meg kellett volna szegnie, vagy pártjával szakítania. Valószínűleg nem tudott e politikai dilemmából más utón szabadulni. Fájdalom e végső tett nem volt méltó *Teleky* szép jelleméhez.

Bismarck herceg, az európai politika vasembere a kö-nigrázi csata alatt pisztolylyal kezében leste a fondorkodásai folytán előidézett események végfejleményét. Ha a szerencse csillaga fel nem tűnik, és nem a porosz fegyvereknek biztosítja vala a győzelmet, ő szerencsétlen kombinációjának áldozatul dobva magát, golyót röpített volna át agyán.

A politikai körök homályát nem mindig bírja áttörni a gyakorlati tapasztalat. Ki tudja, hány öngyilkosság van összefüggésben a politikai szerepléssel, melyekről a közvélemény csak azt tudja, hogy az illetők ismeretlen okból tépték szét életük fonalát.

V. Fejezet. A nevelés ferde irányai.

A vallás után a nevelésnek van legjelentékenyebb befolyása a társadalmi életre. Hol a vallás és nevelés gyöngye alapokra van fektetve, ott a társadalmi élet meg van mételezve. Fájdalom! az idő gyors folyásával arányosan szaporodtak a panaszok, hogy korunk nevelészetű rendszere nem vezet célhoz. Az értők intelmei, az illetékes körök felszólalásai már teljes irodalmat létesítettek. Mi sem mellőzhetjük

¹⁾ *Batthyány* kétélhalálra volt ítélve, de mintán e rút halált kikerülődő a börtönben nyakát megsebesítette, a végrehajtó tiszt őt a parancsnok akaratára ellenére föbe lövette.

megtenni reflexióinkat korunk nevelésének fattyú kinövéseire, mert ez a fejtegetett tárgy lényegét képezi. Nem szándékunk itt paedagógiát írni, sem a modern felfogás által szentesített (?) állami intézkedésekbe avatkozni, hanem csak utalásokat tenni azon összefüggésre, *mely az öngyilkosság és a nevelés között fenáll.*

A nevelés árnyoldalai főleg két tekintetben észlelhetők.

I. Mindenekelőtt a testi kiképeztetés és fentartás jő itt szóba. Nem ritkán tapasztalhatjuk egyes családoknál, hogy a kapzsi gyermek minden kívánságát teljesítik. Ha az élelmek utáni vágy a végtelenig terjed is, a gondatlan szülők kielégítik azt. A gyermekben ápolt mértékletlenség az ételek befogadása által folyton emelkedik, és a gyermek szellemét el-tompítja, sőt serdülő korában az érzékiséget felébreszti. Ezzel kapcsolatban felszínre merül a bűnös hajlam, mely évek múlva kéjre s kicsapongásra, sőt végelemzésben *öngyilkosságra* vezetheti az ifjút vagy férfit.

A könnyelmű anyák türelmetlenül hallgatják a csecsemők siránkozását, és hogy e kellemetlenségtől szabaduljanak, mákonyt, szeszes italokat vagy más altató szereket nyújtanak nekik. A gyenge gyermek idegessé, s idővel elbágyadván izgékonyvá lesz. Az ily bánásmódnak van kihatása a későbbi korra is, sőt az izgatott kedélyű ifjú búskomorságba eshetik, ez helyt enged a szenvedélyek különböző nemeinek, míg a lassanként elhatalmasodó életuntság az *öngyilkosság* kísérteibe sodorja őt.

Vannak szülők, kiknek gyöngédségük gyermekeik iránt a balgaság határait is megközelíti. Féltékeny gonddal védik őket a legkisebb külső behatás ellen. Az enyhén lengedező szellőt, a mérsékelt napsugárt ellenségnek vélik, mely szívük elkényeztetett kegyencét veszélylyel fenyegeti. Másrészt a kényelem minden nemével halmozzák el, hogy még a gondolat se essék neki nehezére. A gyermek ily nevelés folytán *elpuhul*, és amily előszeretettel van eltelve a kényelem iránt, ép oly aggodalmat kelt benne s hullámvásba hozza elfajult kedélyét a nagyobb mérvű szenvedés és önmehtagadás, melyre oly sokszor utalva vagyunk az életben. A tehetetlen és gyengéd test ezenkívül a körülmények jelentéktelen változása folytán is a betegségek oly nemeinek van kitéve, melyek ellen csak az erőteljes testalkatúak biztosítvák. De ki győzné a testi gondozás ama számtalan ferdességét elsorolni, melyek a gyermek elpuhultságára élesztő befolyást gyakorolva belé a jövő élet testi bajainak mintegy csiráit rakják le, melyekből a korrall folyton emelkedő fájdalmak és szenvedések fejlődnek. Az el-

puhult semmitől sem irtózik annyira, mint épen az érzéki fájdalomtól. Ha pedig az elkényeztetett nevelés keserves gyümölcsei az egymást érő betegségekben feltünedeznek; akkor a türethlen szenvedések idővel lankaszthatják életkedvét, életuntságra s így *öngyilkosságra* is vezethetik őt.

Úgyszólván divattá vált a gyermekeket bizonyos ideig teljesen a *könnyelmű dajkák* és szolgálok gondjaira bizni, kik részint kéjvágyból, részint hogy elaltassák őket, a gyermekek nemző részeit érintik és ingerlik. E piszkos eljárás felébreszti a még öntudatlan gyermekben az ártatlanság legnagyobb ellenét, az érzékiséget, sőt önfertőzésre, a nemi ösztön túlságosan korai izgatására vezet, melynek iszonyú következményeivel alább fogunk megismerkedni. Ennél még veszélyesebb következményekkel van egybekötve a száraz dajkák és szolgálok más cselekedete. Főleg városokban kijárnak a szívtelen anyáknak gyermekeivel sétákra, erdőbe stb. Alig hagyják el a házat, már lesik őket bűnös társaik, szeretőik, kikkel a bokrok árnyékában kéjelegve a legundorítóbb tettekre vetemednek, melyeknek néma, de néha kíváncsi szemtanúi szoktak lenni a már eszmélő korban lévő gyermekek. Az ily korán szerzett bűnös tapasztalat gyakran van kihatással a gyermek egész életére. A hallott és látott dolgok mélyen vésődnek a gyermek emlékezetébe, s így nem csoda, ha az iszonyú példák követésére vállalkozik. Az ily korán megfogamzott kéjvágy végre annyira elhatalmasodhatik, hogy a serdülő ifjak erejét felemészttve kárhozatos életuntságot szül, melynek oly gyakori következménye az *öngyilkosság!*

II. *A nevelés tekintve erkölcsi irányait hasonlóan számos árnyoldalt tüntet fel.* Az elpuhult nevelés erkölcsi tekintetben még veszélyesebb. A balga szülők kiváló megalégedéssel fogadják gyermekeik bármily tetteit, sőt a fokozódó pajzanság nyilvánulásait az életrevalóság jeleinek szokták tekinteni. Gyakran láthatunk gyermekeket, kik feljogosítva érzik magukat bármire anélkül, hogy az apai szigor kicsapongó hajlamukat mérsékelné. Minden vágyuk, habár az örültséggel volna is határos, teljesülésnek örvend; sota szülék maguk is új és új vágyakat ébresztenek bennök, melyeknek balga készséggel tesznek eleget. Így történik, hogy a kiskorú gyermekekben már feltűnően fejlődik ki a makacs jellem, a türethlenség szelleme, mely a folyton megújuló szeszélyek kitörésében nyilvánul. Ily körülmények között a gyermek akarata elfajul, és ha önkényét nem gyakorolhatja, indulatossága szeretetlenségre és hálátlanságra ragadja őt. Az ilykép felnevelt ifjú kilép az

élet iskolájába, számos akadálylyal találkozik, melyeket izgatott kedélyével legyőzni iparkodik, anélkül hogy tekintettel volna a szeretet és jog követelményeire. Szenvedélyei, melyek még a szülők körében elhatalmasodtak, mindig több és több anyagot követelnek, és őt rabbá teszik. Az idő haladásával nagyobb igényekkel is lép fel, de az élet valósága útjában áll. A viszontagságok elharapódzott szilajságának gátakat vetnek, de ő a lemondás és önmegtágadás erényét nem ismerve ellenszenvvel telik el saját helyzete iránt. Titkos keserv fészkel be magát szívébe, s míg meggyőződése erősül, hogy a kemény sorssal szemben tehetetlenségre van kárhozthatva: addig gyorsan vész a csapongó kedv, melyet komor érzület, elégedetlenség, búskomorság és életuntság követ, melyben az *öngyilkosság* rémes gondolata kerül felszínre.

A végletek itt is ölelkeznek eredményeikben. Az elpuhult és túlságosan rideg nevelés egyaránt kárhozatosak. Vannak oly keményszívű szülők, kik határt nem ismerő szigorral sújtják gyermekeiket, kikből a szeretet gyöngédsége, a szülői érdekeltség védképen kihalt. A komor tekintet, a hideg rendreutasítások, melyekkel az ártatlanok szülőik részéről találkoznak, lehangoltság- elzárkozottságra tanítja őket. A gyermek felnő, s még nem tud örülni, még nem ismeri a szeretetet. A gyermek elkomorul, és méla kedélyhangulatában enged ugyan a változhatlan kényszernek, de szelleme lassanként eltompul, szívét jégkéreg veszi körül, melyen a háladatosság éltető melege át nem hathat, sőt lelki betegségbe esik, mely életének végső bájait is megsemmisíti. A folytonos szorongattatás és a kemény büntetéstől való félelem elkésérik, embergyűlöletre indítják őt, sőt nem ritkán (mint p. o. fentebb láttuk Kiss Ferencnél) nyomasztó helyzetükből szabadulni óhajtván, megölik magukat.

Mindezen ferde irányok mintegy karöltve járnak a *valástalansággal*. A gyermek serdülő korában az ima fogalmával sem ismerkedik meg. Felébredését, ébrenlétét és elszunnyadását hiú gondolatok, az élet csalfa, tűnékeny jelenei kísérik. A szülők modoruk és eljárásukkal azt látszanak elárulni, mintha szándékuk volna magzatjaikat egy felsőbb lény sejtelme nélkül és rendeltetésük félrelökésével nevelni fel. *Rousseau* eme rendszerének vak követése iszonyúan megboszulja magát, mert előli a fogékony szívben rejlő csirát, melyből a szülők iránt való hála, az Isten iránt való tisztelet és az önbecsülés indulatának kellene kifejlődnie. E veszteséget pedig, mely a gyermek egész kedélyvilágára ki-

terjed, nem képesek ellensúlyozni a, szellemiségének kiképzésére irányzott törekvések sem. Őh a modern házi nevelés inkább ébreszti fel a gyermekben az önösség-, érzéki-, engedetlenséget és hiúságot, legkevésbé pedig az önmegtágadás erényét, a vallásos meghatottság magasztos eredményét.

A gyermek serdül, a szülők pedig örvendenek, hogy megszabadulnak a nyomasztó nyűgtől és *őt iskolába küldhetik*. És mit nyer ott? Nem ritkán csak egyoldalú, csak szellemi művelődésben részesül, melyben számításon kívül vannak hagyva a kedélyvilág, a szív hajlamai s az ezeket szabályozó hatalom, a *vallásosság*. Az iskolában fájdalom arról győződik meg, hogy vallás nélkül is lehet boldogulni a világban. Tanuló korában tanárainak szabadelvű elnézése lehetővé teszi neki a nyilvános mulató helyek, frivol 'szindarabok, sőt kéjházak látogatását, minek folytán kötelességérzetében megfogyatkozván, a pazarlás és tivornyázás szenvedélyeibe merül el. A vallás igazságait a hetenkénti órában ki nem merítheti, és a klasszikusok által bemutatott istenek szenvedélyeiért rajongván kalandos érzületek hatalmasodnak el benne, melyeket a gyakorlati életben példánykepekül fogad el és melyeknek könnyen áldozatául esik. „Ha vizsgáját le nem teheti, mint Dr. *Hagelücken* ¹⁾ megjegyzi, s becsületben sértve érzi magát, valószínűleg föbe lövi vagy vízbe fulasztja magát, vagy mint nem régen Berlinben történt, valamely gyanús ház ablakából kidobatik.”

Mi távolról sem kárhoztatjuk a klasszikus irodalomnak felkarolását, sőt elismerjük, hogy az ifjúság nevelésében a leg-hathatósabb tényezők egyike, és pedig mind tartalmára mind alakjára nézve. A tartalom belevezeti a tanulót a művelt népek világnézleteibe. A tökélyetes alak pedig, melybe a gondolatok a nyelv segélyével öntetnek, képezi az alaki művelődés főrugóját. Egy tantárgy sem képezi annyira az ész, az ítélő, emlékező s képzelő tehetséget, egy sem ápolja oly mértékben az igazságért való lelkesedést, a szép és nemesért feléledő érzéket, mint épen a művelt népek nyelvével és irodalmával való foglalkozás. Joggal karolták fel tehát a görögök és rómaiak klasszikus műveit az ifjúság nevelésében. Mindazáltal bármily előnyöket észlelünk is abban, bármennyire sürgessék is azt mint a tantárgyak elsejét, *mi tekintve*

¹⁾ *Die moderne Erziehung u. ihre Folgen. Brosch. Verein. Frankfurt 1868. 10. sz. 20. lap.*

az ifjúság neveltetését minden szép tulajdona s hasznának dacára is hangsúlyozzuk, hogy azzal nagy veszélyek vannak összekötve. Ezek pedig Wedewer ¹⁾ szerint a pogány vagyis a kereszténytől egészen elütő világnézetben lelhetők fel, mely most már az élet, a tudomány és művészet minden ágában felszínre emelkedik. Az öntudatos férfikor, vagy a magasabb szellemi képzettség könnyen kerüli ki e veszélyeket, de a röpke gondolkodású ifjú gyönyört lel bennük. A klasszikusok tanulmányozásában a tanulók beérik az igazság külszínével és nem hatnak a dolog lényegébe. *Homernek* istenei a legaljasabb szenvedélyekben süllyednek, de a tanulót elragadja a költő ábrándos csapongása, s ő e bűnök csodálásába merül el, *Ovid*, *Virgil* stb. kulcsinját az igazság eszméjével egyenértékesíti. *Titus Livius* szép előadása rokonszenvet ébreszt az iszonyú mézszárlások iránt. *Julius Caesar* képes gyűlöletet önteni egy egész népfaj iránt, mely különben hősiességeért tiszteletet érdemelne. A klasszikai irodalomban helyenként szentesítve látjuk a *rabszolgaságot*, ¹⁾ ha azt az állam érdekei követelik. Az árulás, gyilkosság varázst gyakorol, ha azt egy *Caesar*, *Themistokles*, *Pompejus* stb. űzi. *Az öngyilkossá g az erény mezébe öltözik, ha azt egy Cato*, egy *Brutus*, *Cassius* stb. követi el. Így szólhatnak újabb remekíróinkról is, kiknek termékei oly kimondhatlan befolyást gyakorolnak a tanulók hevülő kedélyére, bár azokban az erkölcsi elvek fel vannak áldozva. Hangsúlyozzuk ismét, hogy a klasszikus termékek tanulmányozása általában áldásos eredményeket létesít az ifjak nevelésében, de csak akkor *ha annak salaria mellőztetik*. Vannak tanárok, kik e nemben a legpikánsabb helyeket szemelik ki fordítás, elemzés végett, és hosszadalmas magyarázatokkal iparkodnak fogékonyságot ébreszteni a tanulóknak oly tettek iránt, melyeket az erkölcsi érzület bűnöknek nyilvánít, a helyett, hogy a szellemi képzésen kívül a bűnök és erények ellentéteit egymás mellé állítva, az ifjak számára helyes erkölcsi irányokat és tanul-ságot vonnának le.

Ez ama irodalom, melyet nevelésügyi rendszerünk a közép tanodákban oly veszélyessé tesz; melyből a tanulók a *lelkiismeretlen tanárok* vezetése alatt a jóság, szépség fogalmára nézve ismereteiket gyűjtik. És ezen ismereteken ala-

¹⁾ V. ö, *Wedewer: Die Literatur u. die christ. Jugend. Brosch Verein.* 1868. 1. sz. 4-6. lap. – ²⁾ *Caesar* p. o. hálákat adott az isteneknek, hogy a gallusokat kipusztította és 53000 namuri lakost elárverezett; *Paidus Aemilius* 150.000 polgárt adott el *Epirushan*.

púinak ama törvények is, melyek a modern felfogás szerint az erkölcsi világot igazgatják. Megmérhetlen befolyást gyakorol a klasszikus irodalommal való ezen visszaélés, az abban foglalt bűnök ily bálványozása. *Az ész csak nyer valami tápot, de a szív semmit.* Vagy talán a görögök fajtalansága, a rómaiak erkölcstelensége nemesíti az ifjú szívét? Vagy talán erkölcsi emelkedettségre tesz szert az ifjú, midőn gyönyörét leli *Hekubában*, ki *Achilles* felfalásának vágyával van eltelve? ¹⁾ vagy az utóbbiban, ki ismét *Hektort* kívánja elnyelni? ²⁾ vagy *Jupiterben*, ki *Júnót* figyelmezteti, hogy boszúja ki volna elégitve, ha *Priamost* családostul megehetné? ³⁾ A keresztény ifjú mohón szívja magába a *mythologia* szellemét, míg a kereszténységből csak néhány morzsát szolgáltatnak neki éhségének csillapítására. Hová vezetnék az emberiséget a pogány kor felfogásában gyökerező elvek, melyek azt erkölcsi tökélyétől eltávolítják? A klasszikus irodalom, úgy amint azt ifjaink tanulják, jellemeket nyújt nekik, melyekben a különböző korok erényei is, de sokkal túl nyomóbb mértékben bűnei tükröződnek vissza. Csak éles ítélő tehetség, a jó, szép és igazért önzetlenül lelkesülő kebel képes ezekből adatokat gyűjteni az ember erkölcsi értékének lelkiismeretes és helyes emelésére. A pezsgő ifjúkor nagyobb fogékonysággal vonzódik a bűnökhez, és ne csodáljuk, hogy a kéjelgő tanuló egy *Cleopatrát*, a dölyfös egy *Catot* fogad el eszményképül, ki az élet viszontagságaiban ösztönző például szolgálván neki, idővel hasonló módon szabaddítja meg magát a lét nyomasztó terhetől.

Még szomorúabb képet tárnak elénk a felső tanodák. A középtanodákban némileg szabadossághoz és henyességhez szokott ifjak életmódjukat folytatják az *egyetemen* és *akadémián* is. A közoktatási törvények most már teljesen szabad lábra helyezik a hallgatókat. Az iszonyú tivornyáknak, melyeket csapatonként szerveznek, elválhatlan társai a féktelen szenvedélyek, a legundokabb bűnök u. m. az erkölcstelenségre hajló kalandos élet, hazárdjáték, közöny a tudomány iránt, a kötelmek megvetése, adósságok szaporítása, gyakori párba-jok, nyomor, elszegényedés, vallástalanság, kétségbeesés és végre – *öngyilkosság*. Vagy a fővárosi egyetemi hallgatók között is oly gyakori *öngyilkosságok* nincsenek ezekkel összefüggésben?

A tanszékekről gyakran hangzik el az istentelenség, majd

¹⁾ *Homer. Bias.* XXIV. 212. – ²⁾ *I. h.* XXII. 345. – ³⁾ *I. h.* IV. 35.

nyíltan, majd elburkolt alakban. Voltak esetek, midőn az orvosi tanár boncolás közben a *lélek halhatatlanságát*, a jogi tanár az egyház isteniségét, más tanár az erényt tévé gúny tárgyává, s a hallgatók élesztett szilajságukban tanáraikat megélejezték! Mi sors vár a tanulókra, midőn már a bűnökbe elmerültek, s még tekintélyek igazolják bűnös hajlamaikat! De mennyivel veszélyesebb a példa, melyet a tanárok tetteik, életmódjuk által nyújtanak tanítványaiknak! E szempontból kell vádat emelnünk a közerkölcsiség nevében *Dömötör János* tanfelügyelő ellen, ki állítólag többször mondogatván: „Nincs miért élnem!” végre e kárhozatos elvének áldozata lett és magát felakasztotta.

De mellőzzük mindezeket. Elég ama kétségtelen tényre hivatkoznunk, hogy nevelészetünknek felette gyászos kiágazásai vannak. A tanulók körében az idővel arányosan meglepőbb bűnök sarjadoznak. Erről elégséges tanúságot tesznek az általuk felállított különböző társulatok. Felette jellemző e tekintetben, mit a múlt évben az újságok közöltek: „Linzben a tanuló ifjúság között nyolcféle titkos társulat létezik. Gyűléseiket földalatti csapszékekben tartják. Céljuk a hit, a hazaszeretet, erkölcsiség és az egészség gyökeres kiirtása. Vannak lapjaik is, melyekben a legdurvább szemtelenséggel gúnyolják ki a revelatio tanait.”¹⁾

„Valamint a házi s családi kör, mondja Dr. *Hagelücken*,¹⁾ az élvezet és kéjváagnak, a könnyelműségnek és vallástalanságnak csiráját leteszi a gyermekbe, az iskola pedig e plántának növekedését és kifejlését különböző alakban elősegíti; épügy sietteti az élet iskolája a már felnőtt növény végkifejlését és gyümölcseinek érlelését, melyek feltűnő bőségben lehullanak.” *Az istentelen és erkölcstelen nevelés a közéletben hozza meg iszonyú gyümölcseit, és a roppant arányban gyarapodó öngyilkosságok végleges elemzésben első okukat gyakran az eddig fejtegetett nevelésben találják.*

VI. Fejezet. A példa.

Az öngyilkosságoknak időközönként való szaporább jelentkezése több tudóst azon vélyeményre indított, hogy az önkivégzésnek oly időszerű járványa van, mint más betegségeknek. De a pusztá állítás nem elégíti ki a tudományos követelményeket, ennélfogva indokolásokra is volt szükség.

¹⁾ *Népiskola. Eger. 1875. 29. sz. 232. lap. – 2)* I. h. 26. lap.

A klasszikus kornak egyik tekintélye a milesiai szüzek között elterjedt öngyilkosság okát a levegőben kereste, melyben megmérgezett atomokat képzelt. Bár mosolygunk e naiv hiedelmen, nem fogjuk csodálkozás nélkül fogadni azon tudósok meggyőződését sem, kik e jelenséget a természet szükségképes törvényeivel hozzák összefüggésbe; mintha a természet előre kiszabná a maga háztartását, és az öngyilkosoknak előre megalapított számát kiegészíteni iparkodnék.

Véleményünk szerint azonban jogosultabb e rendkívüli tüneménynek magyarázatát az emberben honoló utánzási ösztönből leszármaztatni, mely szervezetünkkel össze van forrasztva, s mely a legfontosabb célok valósítását elősegítheti. Az embernek különös hajlama van utánozni mindazt, amit másoknál lát, és tapasztal. Erről tanúskodik már a gyermek, ki gyakran az egész napot tölti el az utánzások játékában. A figyermek majd nádparipán nyargalja körül a tágas udvart, majd pálcájával, mint a fegyveres katona előre rohan. A leányok a szoba zugába vonulnak és csészéket, villákat stb. összehalmozva konyhát rendeznek be, babát hordanak karjaikon, melyet majd letesznek a bölcsőbe s ringatnak, amint azt másoknál észlelték. Mindezek az ember természeti hajlamának bizonyosságai, melynél fogva mások példáit utánozza. Azért némileg igaza van *Aristotelesneli*; az ember az állatoktól főleg abban is különbözik, hogy már gyermekkorában hajlandó utánozni embertársait.

Ugyanezt tapasztaljuk érettebb életkorúaknál is. A festész elmélyed a természet szépségeibe, hogy ezeket ecsetével híven utánozhassa, a színész ellesi az élet jeleneit, és ezeket élénkíti a színpadon, hogy művészetével elismerést arasson. A divat nem terjedhetne, ha az utánzási hajlam nem volna az emberekben, az önképzés a tudomány terén, az öntökélyesedés az erkölcsi világban egyaránt az utánzási ösztönből indul.

Ezeket előrebocsátván visszatérhetünk tárgyunkra. A példának megmérhetlen befolyása lehet a társadalmi életre. A példa jelentékenyen éleszti az utánzás hajlamát, mert kedvez a lelkünkben lappangó bűnös vágyaknak. Gyakran egyetlen ember is képes százakat megrontani, tévútra vezetni, és kétséget sem szenvedhet, hogy az utánzás hajlama öngyilkosságra is vezethet. E szempontból fejthetjük meg a bűnnek időközönkénti feltűnő szaporaságát is. *Diez* *) orvos be-

*) Der Selbstmord, etc. Tübingen. 1838. 243. lap.

vallja, hogy tartózkodási helyén egy tekintélynek örvendő úr búskomorságában nyakát ketté szelte, s csakhamar reá hasonló tette akart vetemedni egy más hasonló rangban álló egyén, kit csak nehezen lehetett visszatartani iszonyú szándokától. Majd ismét egy szolgáló a vízbe ugrott, és egy nő nyakát megvágta.

„Az egyes vidékeken írja *Blumenbach*¹⁾ időközönként feltűnő mérvben jelentkező öngyilkosságok oka kétségtelenül a *példa* elragadó hatalmában keresendő.” Hasonló nézetben van Dr. *Plagge* is.²⁾ Azért méltán kiálthatott fel az öngyilkosság gondolatával küszködő *Grey Janka*: „Ki tudja, mily jótékony befolyása gyakorolhat példám arra, ki valaha hasonló sorsban leend?”³⁾ Midőn pedig ama igazságra hivatkozunk, hogy p. o. *Goethe* „*Werther*”-je, vagy más hasonló irodalmi termék sokakat indított öngyilkosságra, mindig szem előtt kell tartanunk az olvasók utánzási hajlamát és a példát, melyet a nevezett író regényhősében felállított.

De nemcsak a könyvek, hanem a művészet alkotásai is gyakorolhatnak ily gonosz varázst a kedélyre. Midőn a dilettáns valamely műremek szemlélésébe elmerül, és a művész teremtő szelleme megragadó kivitelét csodálja, nem fojthatja el titokban ébredő érzelmeit. *Frinsep* festménye, mely *Cleopatra* halálát oly vonzó modorban jelképezi, hasonlóan példányképül szolgálhat a képzelgő egyéneknek, és felébresztheti bennök a tilos vágyat. *Terenc* mondja, hogy egy ifjú egy képet csodálván, mely *Jupiter* bűnét ábrázolta, e példa utánzására buzdult.⁴⁾ Szóval az emberi gyarlóság sokszor csekélységekben is követésre méltó példát fedez fel.

Az utcán egy főbe lőtt embert találtak. Egy 50 éves, ép egészségnek örvendő és kedvező anyagi viszonyok között levő özvegy gyakran emlékezett meg ezen eseményről gyermekei előtt folyton hangoztatván, hogy erre nagy bátorság szükséges és ő inkább felakasztaná magát. Négy hétre rá idősebb leánya valóban felakasztva találta őt, a kötél gyors levágása folytán a szerencsétlen anya megmenekült a halál torkából. A leány azonban ijedtségében annyira rosszul lett, hogy ágyába kellett feküdnie. Négy óra múlva ő is fölakasztotta magát, de a zsineg elszakadt és hasonlóan életben maradt. A leány anyja 4½ évvel utóbb mégis késsel ütötte át szívét.⁵⁾

¹⁾ I. h. 70. lap. — ²⁾ i. h. 85. lap. — ³⁾ *Staël* i. h. 93. lap. — ⁴⁾ Y. o. *August Epist.* XCI. t. II. p. 315. n. 4. — ⁵⁾ *Diez* i. h. 246. 1.

Castel beszéli, hogy egy rokkant katona Parisban egy oszlopra akasztá fel magát, és e példát rövid idő alatt már 12 rokkant vitéz követte. Egy 12 éves fiú ismeretlen okból felakasztá magát. Koporsóját kísérő társainak egyike (14½ éves) emlegette, hogy ő is felakasztja magát, és négy nappal reá be is váltá szavát.¹⁾

A példa gonosz hatásában keresendő végre ama körülmény oka is, hogy a gyermekek sem irtóznak e bűn végrehajtásától. A gyermek mohón lesi a külső jelenségeket és beszédeket, melyeknek tárgyát az öngyilkosság is képezi, anélkül hogy e bűn kárhoztatását hallaná, vagy önmagától annak helytelenségét megítélhetné. Minél több alkalma van tehát hallani az öngyilkosságról, annál inkább foglal helyet lelkében a gondolat, hogy az élet lerontása nem valami tilos cselekedet. Ha pedig a bajok és kedvtelenség perceiben könyekre kellene fakadnia, inkább felakasztja magát, mit már számtalanok tettek, és mely példák már megilletődést sem keltettek benne. A gyermek tehát nem a gonoszság azon fokán öli meg magát, melyre az öntudatosan cselekvő férfiak emelkedhetnek, hanem tudatlanságból, egvügyűségből hajtja végre azt, amit a számos példa neki is megengedhetőnek és szabadnak hirdetett. A gyermek magától öngyilkosságra nem vetemedik, neki példára, oly környezetre van szüksége, mely ártatlanságát megrontják.

Igaz ugyan, hogy az utánzás egyedül sohasem ösztönöz öngyilkosságra, mert mindig van szükség más okok összehatására is, milyenek p. o. az életkedv tűnése, betegség, elégedetlenség, búskomorság stb. Azonban a példa megadhatja a végső lökést, mely az ingadozót a vétkes elhatározásra indíthatja s az örvénybe döntheti. A példa lehet a hegyről leguruló kövecske, mely a *Nabukodonozor* álmában feltűnt óriási szobrot szétrontotta.

VII. Fejezet. A becsület helytelen fogalma s a párbaj.

Minden kornak megvannak képtelenségei. A jelenkor felette bővelkedik ezekben, de talán egy sincs annyira kirívó mint a becsületérvzés megőrzése modern értelemben véve. A becsület fogalma talán soha sem volt annyira elferdítve, s

¹⁾ *Hoffbauer*, Üb. die Ursach. der in neuester Zeit so sehr überhandnehmenden Selbstmorde u. deren Yerhüt. Neuwied 1859. 28. lap.

elhomályosítva mint épen korunkban. A legmagasabb köröktől, az elaljasodásba elmerült csöcselékig gyakran csak a szenvedélyek változása határozza meg azt. E fogalom-zavarban méltó megilletődéssel észleli a higgadtan gondolkodó, hogy a becsületesség erényét negélyzők ettől oly távol esnek, mint a nap a földtől, mert érdemnek, a jó, igaz s szép eszmével összhangzó tettek vélik azt, mit az erkölcsi érzület bűnnek ítél.

Othryades hiú felfogása szégyenét felébreszté s ő szégyelvén magát Spartába visszatérni *Ihyreas* mellett véget vetett életének.¹⁾ *Dioxipp* a becsületvesztés szégyenében, hogy az eltűnt serleg elorzásának gyanúja terhelé, megölte magát.²⁾ Mi most már mosolygunk ily balgaságok felett, pedig a korunkban feltűnedező, hasonlóan nevetséges tüneményeken már mégsem ütközünk. A fizetéképtelenné lett kereskedő főbe lövi magát, mert ezt a becsület kívánja. A megszégyenített katona kardjába dől, mert már becsülettel meg nem élhet.

Erről főleg a szenvedélyek tárgyalásánál fogunk meggyőződhetni, egyelőre csak azon jelenségre vetjük szemeinket, mely e tekintetben legtöbb adatot szolgáltathat, vagyis a bárbajra.

A p á r b a j .

A párbaj az emberi gyarlóság egyik leggyászosabb nyilvánulása. A sértett kevélység kacag az ész jogosultsága felett, elfojtja az erkölcsiség sugallatát és féktelen szilajsággal csügg féltett kincsén, képzeletében veszélyeztetett becsületén. A sértett kevélység háborog a gondolattól, hogy erkölcsileg eltörpüljön, és e roppant, elviselhetetlen csapást ellenének megsemmisítésével jóvá tenni, vagy a gyilkos fegyverek segítségével elhárítani akarja. De mi nyújt kárpótlást, ha karod elzsibbad, fegyvered ketté török, a sors nem kedvez, ellened anyagi ereje felettéd diadalmaskodik? Vajjon ellenednek sziveden áttörő vasa, vagy az önkezeddél agyadon átröpített golyó megmentheti becsületedet? Ily lelki állapotban fogamzik a párbaj nevetséges gondolata. Minek nevezzük őt, ki ezzel megbarátkozik? Mosolyogjunk a féktelen ábrádon? Iszonyodjunk a halál fagyos csókjaért küzdőnek vakmerőségétől? Szánakozunk az étellel játszóknak oktalanságán?³⁾

¹⁾ *Herodot.* I. c. 82. p. 41. — ²⁾ *Curtius.* IX. c. 8. p. 759. —

³⁾ Glaube mir, es gehört eine stumpfe Niedrigkeit, oder eine Übermensch-

Igaz, az önszeretet nem mellőzheti a viszonyt, melyben az egyed a társadalomban a többi egyedekhez áll, sőt az erkölcsi törvény tiltja, hogy közönyösek legyünk becsületünk iránt. Kötelmünk önmagunk iránt másokban jó véleményt ébreszteni, azt fentartani s ápolni. Azonban a becsület alapja mindig erkölcsi jellegű; azért a rang, osztály, állás stb. maga nem alkothatja a becsületet, mely az erkölcsi becs vagy becsstelenség elismerésétől van feltételezve. A külső becsület, melynél fogva embertársaim erkölcsi becsemet elismerik, csak annyiban bírhat fontossággal, amennyiben az ennek következménye. A valódi benső becsület az, midőn azon elismerés erkölcsi becsem öntudatának kifolyása. Ki az utóbbinak birtokában van, és a becsület iránt általában fogékonysággal bíró emberek között él, a külső, vagyis esetékes becsületre is tarthat igényt; ellenkező esetben pedig, ha az állam törvényei sem elégségesek a bántalmak megakadályozására, kell annyi lelki erővel bírnia, hogy a külső becsületről le tudjon mondani. A valódi becsület emeli az egyed erkölcsi becsét, s ki ezzel dicsekszik, nem vágyhatik a rabló, a mérleghamisító kereskedő, a kéjenc, a jogtípró bíró, a hazugságokhoz folya-modó író, az ártatlannak vérét szomjazó gonosztevő külső becsülete után, kik az erkölcsi erőt, alapot nélkülözik. Mi mindezeket észszerűen becsületvesztetteknek, vagy olyanoknak fogjuk tekinteni, kiknek a valódi becsületről fogalmuk sincsen, (v. ö. amit a becsületről mondtunk 27-28. lap.) Nem fogunk-e tehát csodálkozni, midőn ezek becsstelenségük felderítőit párbajra szólítják fel, hogy külső becsületüket megvédjék vagy visszaszerezzék?

A párbaj sohasem varázsolhatja a bűnt erénynyé, a gyalázatot becsületté. Ki a párbajt szemeli ki ügyének eldöntésére, képtelenségre törekedik; mert az igazság megerősítésére csak érvekkel lehet élni, ő pedig arra a fegyvert, a nyers erőt, az anyagot tekinti jogosítottnak.

Sokan a párbajban a bátorság bizonyos nemét helyezik. De abban észszerűen csak gyávaság van. Ez kizárja az erkölcsi erőt, mivel az egyed életét kötelmek szerint szabályozza, mi őt az előítéletek megvetésére, a szenvedély legyőzésére képestitte. Abban elfajult vakmerőség van, melylyel bármely gonosztevő bír. A párbaj oktalansága még feltűnőbb alakban észlelhető, ha annak indokait kutatjuk, melyek ko-

liche Philosophie dazu, sich einem Feinde preis zu geben, der ein unverschämtes Gesicht, eine schwarze Seele, und eine zitternde Hand hat. *Foscolo*, i. h. 31. lap.

moly embert legtöbbszörre boszankodásra sem ingerelnének, annál kevésbé vérontásra. A párbaj közönségesen csak ürügy egyéb botrányok palástolására. Sokan sürgetik azt, hogy személyes boszújokat tölthessék; mások a hitelezők kezeiből menekülni óhajtván titkos szökésük által akarják a közönséggel elhitetni, hogy párbajt vívtak stb.

Párbajt csak az vívhat, kiből a becsületérvzés végső szikrája is kihalt, csak olyan elvetemültek, kik különben nem riadnának vissza a fegyver élet (melylyel ellenségükön óhajtottak volna boszút állni,) önmaguk ellen is fordítani. Sérelmeink megtorlása nem áll jogunkban. A párbajban új jogtalanság bűnrészesévé leszünk, mert azt a hit, lelkiismeret, polgári törvény egyaránt tiltja; sőt a párbajban elkövetett gyilkosság, a szenvedély hevében elkövetetthez nem is hasonlítható. Az első teljes öntudat, hidegvérűség, meggondoltságnak kifolyása, az utóbbinak bűnét enyhíti a megzavart kedélyállapot. Az elsőnél a gyilkos látva rohanja meg áldozatát, az utóbbinak szeme el van homályosítva.

Mindezek dacára a párbajok nagyobb városokban és kivált az egyetemeken oly gyakoriak, hogy a sajtó újabban is nem csekély mértékben fejti ki erejét e gonosz járvány ellen-súlyozására. A „*Pesti Napló*” (1876. ápr. 19.) két egyetemi hallgató közt (Budapesten) lefolyt párbajról megemlékezvén kénytelen volt bevallani, hogy a párbajvívás „*az ifjúság körében valóságos divatos betegséggé fejlődött.*” Sőt *Mátyus Arisztid* múlt évben a „*Pozsonyvidéki Lapok*”-ban (1876. ápr.) a párbajt kárhóztató cikket közölt, melynek megjelenését a nevezett lap szerkesztősége ily szavakkal indokolta: „A napokban történt gyakori párbajozás után alkalmoszerűnek tartjuk ezen magánkörben tartott felolvasás közlését.”

Az ifjúkor, az ábrándok és tévelyek kora, midőn a képzelet felette élénk, a vér folyton pezseg, a lelkesedés folyton emelkedőben van, nagyon alkalmas a rendkívüli benyomások elfogadására. Az ifjú szíve hevesen dobog a bátorság, hősiesség, magasztosság eszményei után, enged a nagyravágyás ingereinek, és heves természeténél fogva hajlandóbb a kihágásokra, a bűnök elkövetésére. Midőn pedig látja, hogy a párbaj, mint a múltakból fönmaradt örökség varázst gyakorol másokra is, hogy a párbajvívókat a hősiesség dicsfényével övedzik körül; hogy az államban tekintélyes állást elfoglaló egyének, vagy mások azt úgyszólván szabadon¹⁾ gyakorolják,

¹⁾ Ismeretes dolog, hogy a közös hadseregnél létező u. n. „*becsület-bírótság*” (*Ehrengericht*) a katonákat bizonyos esetekben párbajra feljo-

titkos előszeretettel ébred fel benne az iránt, mely gyorsan fajul szilaj szenvedélylyé! ¹⁾ Főleg Pitt minister párbaja óta, melyet a lapok ama időben nem átalítottak eléggé magasztalni, ²⁾ a német egyetemeken a párbaj már mint gyógyít hatlan betegség szerepel.

A fegyelmet csak kényszerűségből tűrő ifjú, az álszabadság vágyával eltelve lépi át az egyetem küszöbét, hol a szabadosság, hősei társulatokat alkotnak, melyek függetlenségüket a dőzsölésben, a kártyázásban, pazarlásban, a botrányok különböző nemeiben, az egészség tönkretetésében, a kötelmek elhanyagolásában, és a párbajban keresik. A hamis felvilágosodottság a párbajban mindig valami magasztosát látott. E társulatok alapszabályai, a tagok köteletségévé rójják fel bizonyos esetekben a kihívásokat, ezek elfogadását pedig kivétel nélkül.

Egenter az egyetemi ifjúság eme párbajait, iszonyú öldökléseit számos példával világosítja meg; gyászos színekkel ecseteli ezek iszonyú következményeit, melyek között nem ritkán fordul elő az öngyilkosság. Valóban nem csodálkozhatunk, ha a korán megvénült ifjú, miután vagyonát elpazarolta, szüleit nyomorba döntötte, egészségét tönkre tette, tárgyait teljesen elhanyagolta, kétségbeesésében megragadja a vasat, melylyel már nem egyszer ontá embertársa véré, hogy azt önszívébe mártsa!

H. nevű tehetséges egyetemi hallgató, ki társai előtt mint ügyes párbajvívó, s többszörös gyilkos nagy tekintélyben állt, miután az állami vizsgán háromszor megbukott, utolsó fillérét elpazarolta, föbe lötte magát. ³⁾

1864-ben *Leist* nevű heidelbergi deák az oly társulat egyik kiváló tagja amerikai párbajt vívott egy lengyel nemessele. *Leist*nek jutott a töltött pisztoly, ki magát lekötelezte, hogy fél év múlva magát meggyilkolja, s okul fogja mondani az életuntságot. Öreg atyja iránt való kíméletből ellenétől a határidő elhalasztását kérte; de ez kérlelhetlen maradt. *Leist* végre iszonyú lelki küzdelmében, hogy „becsület-szavát” megtartsa, június 13-án szívébe lött. ⁴⁾

gosíthatja, sőt kényszerítheti. Ily esetben pedig a párbajvívók nem tartoznak a világi hatóság jogköréhez, vagyis tágabb értelemben büntetlenek maradnak. ¹⁾ Ily szenvedélyről tett tanúságot *Kolovrat* gróf, kimúlt évi máj. a 22 éves *Auersperg* herceget párbajban földhez terítette. A gyilkos hat ízben szólította párbajra az ifjú herceget, míg ez végre kihívásának engedett. – ²⁾ *Osiand.* i. h. 262. lap. – ³⁾ *Egenter. Ub. Duell u. Ehre. Lipcse.* II. kiad. 1875. 41. – ⁴⁾ U. o. 42. lap.

A párbajnak ezen utóbbi neme nagyon divatos korunkban, így lőn az amerikai párbaj áldozata *Bogdánffy Gyula* (Budapest 1875. jul. 18.). 21 éves korában agyán keresztül golyót röpített.

Kiss Sándor fiatal tanár 1877. dec. 23-án megmérgezte magát. Két levelet hagyott hátra. Egyikben megnevez egy embert, e szavakat intézve hozzá: „Emlékezzél, dec. 23-ára, ez legyen fixa ideád!” A másikban pedig ezt írta: „Úgy jártam, mint Sokrates, rám erőszakolták a méregpoharat rongy emberek rágalmi és gúnyja. Csak egy fáj, itt hagyni a természettudományt, melynek más viszonyok közt hasznos munkása lettem volna. Könyveimet hagyom a természettudományi társulatnak.” E levélből azt gyanítják, hogy a tudományosan képzett férfi amerikai párbajnak esett áldozatul.¹⁾

Csak örültnek lehet ily fogalma a becsületről.

Az eddig mondottak általánosságban is alkalmazhatók. Minden öntudatos öngyilkosnak múltjában található az okok, melyek végső, szörnyű tetteivel vagyis öngyilkosságával összefüggésben vannak. A párbajban gyilkosságot elkövető nincs biztosítva az ellen, hogy utóbb is felébred gonoszságban elszenderült lelkiismerete. Ha pedig bűnös öntudata nyugalma felzavarja, s ő a hit mentő karjaiba nem siet, hasztalanul fog enyhülést keresni a komor magányban. Akkor a gyilkos Kain sorsára lesz utalva, kit Ábel halálhörgése, a lelkében viszhangzó ítélet zaklatott; akkor búskomorúságában a szabadulásnak csak egy ösvénye lesz a kislelkű előtt, melyen szakíthat múltjának kínos emlékétől, és ez ösvény a kétségbeesés, az öngyilkosság. *Alig csalódunk állításunkban, hogy sokan ily előzmények után lettek öngyilkosokká. Blumröder* ²⁾ beszéli, hogy egy lovag 17 párbajban győzedelmeskedett. Azonban az alvó lelkiismeret felébredt. Éjjelét és nappalát megzavarta a 17 gyászoló család jajkiáltása, melyek tőle a férjet, a gyermeket, a testvért, a rokont stb. követelték. Az üldözött végre rémképeitől szabadulandó föbe lőtte magát.

Watt ³⁾ már a múlt században élénken hangsúlyozta, mily iszonyú mérvben segítik elő az öngyilkosságokat a párbaj, és ehhez hasonló gonosz szokások. *Egenter* hasonlóan nagy hajlandóságot észlel a párbajvívókban az öngyilkosságra; ⁴⁾ sőt *Zyro* ⁵⁾ oly közel hozza a párbajt ez utóbbi bűnhez, hogy szerinte ettől alig különböztethető meg.

A párbajok befolyását az öngyilkosságokra még más szem-

¹⁾ *Budp. Napilap* 1877. jan. 1. – ²⁾ I. h. I. k. 42. lap. – ³⁾ I. h. II, k. 354-388. lap. – ⁴⁾ I. h. 44. lap. – ⁵⁾ I. h. 50. lap.

pontból is méltathatjuk. Ki elég vakmerő volt élet-halálra párbajt vívni, s embertársát megölte, e tett ismétlésétől kevésbé fog iszonyodni, sőt idővel közönyös leend mások élete iránt. Romlott lelkülete könnyen barátkozik meg a gyilkolás bűnös gondolatával. De valamint a természetben úgy az erkölcsi világban sincs megállapodás: A gonosztevő vagy javul, vagy még jobban elfajul; s ki csekély okok miatt nem iszonyodott idegen vérontástól, nem fogja kímélni saját vérét sem, ha az élet neki terhes lesz. Az Angolországban¹⁾ oly gyakori öngyilkosságok így függnek össze az ott elterjedt párviadalokkal. Vannak, kik a párbajban való részvételök miatt, szüleik, rokonaik szemrehányása, a megöletettnek megboszultatása, a törvényes hatalom üldözései elől menekülnek, s földönfutókká lesznek. *Hányan jutnak így végső nyomorba, mely őket öngyilkosságra ösztönzi.*

Vannak, kik a párbajtól való félelmökben lesznek öngyilkosokká. Parisban p. o. *Boucher* nevű ifjú önbizalmatlanságában, a küszöbön levő párbaj kétes kimenetétől visszariadva a harmadik emeletről leugrott és életének ilykép vetett végét. ²⁾ *A párbaj, társadalmunk ezen ostora ily szoros^ összefüggésben van századunknak még gyászosabb körtünetével - az öngyilkossággal!*

VIII. Fejezet. Az irodalom ferde iránya.

A nemzetek szellemi s erkölcsi hanyatlásának vagy emelkedésének tényezőit kimondhatatlan mértékben rejti magában az irodalom. A népek legdrágább kincsei, boldog-águk nagyrészt ebben lelik biztosítékukat. Ebből magyarázható a lázas tevékenység, melyet az elnyomott népek irodalmuk fejlesztése körül kifejtének. Főleg korunkban van az irodalomnak megmérhetlen befolyása. Vessünk futó pillantást a történelemre, s meggyőződhetünk, hogy a népek életében a figyelemre méltóbb jelenségek mindig összefüggnek az irodalom irányaival. Ez alkotja a tért, hol az eltérő eszmék egymással küzdenek, az emeltyüket, melyek akár az erkölcsiség, akár az erkölcstelenséget magasabb hatványokra emelik; ez képezi a hű tükröt, melyben valamely nemzetnek szellemi s erkölcsi képzettsége kétségtelenül visszasugárzik,

Néha egy-egy irodalmi jelenség csodálatra méltó változásokat, nem remélt eredményeket létesíthet. Emlékezzünk vissza *Széchenyi „Hitel”* és „*Világ*” című műveire, mily ha-

¹⁾ Vö *Osiander*. I h. 258. lap. - ²⁾ *Blumröder*. i. h. II. k. 174. lap.

talmas tápot nyújtottak ezek a nemzeti érületnek? mily rendkívüli mozgalmakat idéztek elé a társadalom minden körében? Az irodalom nagy jelentősége kétségtelen. Az irodalom egész összegében, és egyes termékeiben ront vagy épít. Minden egyes könyv, hacsak valamivel felülemelkedik a közepszerűségeen, bizonyos terjedelmű olvasókört nyer, és csak tartalmától, szellemétől függ, hogy az érzelem és gondolkodásmódot nemesítse, vagy megmételje. „A jó könyv felérhet egy győzelemmel, a rossz könyv végeredményében egyenértékesíthető egy vereséggel.” Azért méltán kérdezhető *Szász Károly*:

*Ti kis betűk! csodás kavics-darabkák;
Minő varázs lakik váj! bennetek?*

E fejezetben mi is vizsgálni fogjuk, mily varázs lakik ama könyvekben, melyek az öngyilkosságra oly felette kétes befolyást gyakorolnak? A jelenkor nemzedéke, a könyvek légkörében él; tehát elégséges indokunk van feltenni e kérdést: mily szempontból méltányolhatnák az irodalomnak befolyását az öngyilkosság bűnére?

1. A s z í n m ű v e k .

A színpad valódi hivatása volna az erkölcsiséget nevelni, a tudatlanságot legyőzni. Azonban valamint mindenben, úgy itt is visszaélésekre találunk. A színpadok és nyilvános játékok az ó korban *Flóra* ünnepétől kezdve a *Lupercaliákig* azon vétkes jelenségek hosszú sorozatát képezik, melyek az istenségek kétes jellemeit és szenvedélyeit visszatükrözve az elfajulásra hajló néptömeg rajongását élesztették. A túlzó vélemények, az elhatalmasodott szenvedélyek, a társadalmi és politikai zavarok kora most is hevesen sürgeti a színi előadásokat. A sokaság szereti a közéletnek figyelmet ébresztő jeleneteit a színi látványosságokkal felcserélni. A közönségnek ezen határokat nem ismerő érdeklődése a színi előadások iránt sejteti velünk az utóbbiak jelentőségét és befolyását. Már a pogányok erkölcsiségére, s szilajságára felette befolytak ezek. *Xiphilinus*, *Suetonius*, *Herodianus* bámulatos dolgokat beszélnek azon erőlködésekről, melyeket a fejedelmek és császárok a színi előadások és látványosságok előidézésére kifejtettek, hogy a folyton pezsgő népek figyelmét lekössék és szenvedélyeinek tápot adjanak. Most látjuk a feledett, de ismét visszatért, gögös magatartással járó kelő pogányságot, amint érzéki csábjaival hízeleg a sokaság gyarlóságának. A művészetben, irodalomban, de főleg a színpadon erősen felszínre emelkedik ez. A színművészetnek most már alig van magasza-

tosabb célja, mint a tilos vágyak és megvesztegetett akarat kielégítése. A színi előadások elhanyagolják a magasztos eszméket és gondolatokat, vakítják az értelmet, megmetyelvezik az erkölcsöket, gúnyolják és kiirtják a vallási meggyőződést; de a tömeg mégis gyönyörködik bennök, csak szórakoztassák a túlszorongó képzeletet, ingereljük az érzékiséget. Színművészetünkben a botrányok és gonoszságok költészete domborodik ki. Az angol „*Theatrical Magazine*” kiszámítja, hogy 10 legünnepeltebb színműben: 8. házasságtörő, 5 becsutelen személy, 6 elcsábított nő, 2 fattyú szülés csaknem a néző közönség szemei előtt, 5 éjjeli látogatás, 3 anyai vérfertőzés, 11 *gyilkolás* szerelemből stb. jön elő.¹⁾

A szemérem, az igazság, az erőlszi elégtétel egyaránt aljas célok áldozataivá lesznek annyira, hogy a színmű jeleneteiből szítt erkölcstelenséggel való dicsekvés már a mindennapi életben a dicsőség színezetével bír. A színpadon oly gyakori gyilkosságok és mérgezések az erkölcstelenségeiben kifárasztott kéjencet, az elégedetlenségben élő embert azon határokig sodorhatják, hol az életuntság kezdődik. A színpad bűnei a deszkákról gyorsan vándorolnak a közéletbe, s ki írhatná le a rettenetes elharapódzást? A társadalmi bajok nagy része az izgató látványosságok, a színmű meszterkélte jelenetei s az elhatalmasodott, de egyszersmind felzaklatott rokonszenvek befolyása alatt követetik el. A képzelet szépségeivel felruházott jelenetek és párbeszédék iránt való elfogult érdeklődés lerántja a szerencsétleneket az élet tömkelegébe, hol elszakadt a fonál, mely egyedül képes biztos kalauzul szolgálni. A színművészet ily irányai nem hagyahyják érintetlenül a társadalom szeplőtelen rétegeit sem.

Ha ezenkívül nem hagyjuk számításon kívül a színdarabok gyakori *öngyilkosságait*, melyek mint a *hősiesség* és *bátor elszántság* példányképei a legvonzóbb helyeket szokták alkotni, akkor meg fogjuk érteni ama összefüggést is, mely korunk öngyilkosai s az általuk oly gyakran élvezett színművek között fenáll.

Oslander ¹⁾ az angolok öngyilkossági szenvedélyének egyik jelentékeny okát *Shakespeare* megmérhetlen hatásában találja. Mi óvakodtunk ezt saját tekintélyünknel fogva állítani, azért arra hivatkoztunk, ki e tekintetben bizonyára hitelen nyilatkozhatik. Mi bámuljuk ugyan a nagy angol

¹⁾ V. ö. *Hovángi: Újabb levélek* stb. i. h. I. k. függ. 308.1. 2. jegyz.

²⁾ I. h. 267. lap,

sziniró szellemét, teremtő erejét, de kénytelenek vagyunk bevallani, hogy egyes hősei (mint *Othelo*, *Cleopatra*, *Antonius*, *Brutus*, *Cassius*, *Hamlet*, *Romeo*, *Julia* stb.) nem épen megveendő módon élesztik főleg korunkban a szenvedélyt, melynek undok győzelme az *öngyikosságban* észlelhető. P. o. Cleopatra így szól a ruha s koronával közeledő Iras-hoz, mielőtt megölné:

Öltsd rám ruhámat, tedd fel koronám!
Halhatlanokra vágy szívem. Ez ajkat
 Nem áztatandja szőlő nedve többé.
 Siess Iras! – Ha! mintha hallanám
 Antonius¹⁾ szavát. *Dicsérni kél*
Hős tettemet. Csúfolja, hallom, a
 Caesar diadalmát, mit az ég ürügyül
 Adott, hogy annál jobban sújtsa le.
 Férjem jövök! *e címre bátorságom*
Ad most jogot. Csak tűz és lég vagyok,
 Lerázom többi alkatrészemet!
 Így. Készen vagyok? Ajkam vég lehet
 Vegyétek! Charmian! Isten veled:

[Iras lerogy és meghal]

A kígyó mérge ajkamon? hogy elhalsz!
Ha ilyen édes, könnyű a halál:
A kedves forró ölelése az,
Mely fáj, de mégis édes. -Halva vagy?
 Ha így válsz el, azt mondod: *a világnak*
*Nem érdemes búcsút se' mondani!*²⁾

Shakespeare öngyilkos hőseinek magasztos párbeszédei, és magánbeszédei ösztönül szolgálhatnak amaz eltévedteknek, kiknek komor lelkülete e szörnyű bűnnel megbarátkozott. Mindig találkoznak, kik megunva életüket örült vágygyal vannak eltelve, mint ama színpad-hősök meghalni. Azt mondják: *Shakespeare* mindig megadja az erkölcsi elégtételt. Megengedjük; de még ez esetben sem értjük, miért szerepelteti ily sűrűn az öngyilkosokat, és miért festi lelkesedéssel öngyilkosságukat? -De mit szóljunk még csak korunk színíróiról?

Oh felette dicső jelenet az, midőn a hős zengzetes szavakkal lelkesedetten festi kétségbeejtő helyzetét, melyben azon vigasztalása marad, hogy magát megölje! midőn önmagánál tusakodva, de erkölcsileg igazolva szívébe mártja törét, hogy kiérdemlje a közönség tetszését és kiengesztelje Istenét! Előtünk csak az érdemel tiszteletet, ki a sorssal küzd, és ha legyőzetik is, de bukása dicsőséges. Most a színpad hősei önmagukkal küzdenek és hogy annál nagyobb hatást idézzenek elő – *öngyilkossággal* fejezik be szerepüket.

¹⁾ Ki már előbb megölte magát. – ²⁾ Antonius és Cleopatra. Fordít. Szász Károly. V. fől. 2. szin. Pest 1866. 144-145 lap.

„Kétségtelen, jegyzi meg *Blamröder*, hogy a költők és különösen a színírók nagyon emeltek a csalfa fényt és nymbust, melylyel feldíszítve az öngyilkosság a bárgyúk szemei előtt feltűnik; de ok adjanak számot az emberiség könnyező géniusának, hogy e szerencsétlenek száma oly magasra rüg.”¹⁾

2. A r e g é n y e k .

„Mily iszonyú tűztenger lángolna fel, mondja egy hazai író, ha mind ama rosz könyvek egy közönséges máglyára tétetnének, melyek annyi romlást okoznak napjainkban!”²⁾ Ezt mondhatjuk főleg korunk regényirodalmáról. Az érzéki izgatottságban élő nemzedék folytonos ingert óhajt, és ha azt a társadalmi életben fel nem leli, az irodalomnak egyes veszélyes ágait karolja fel. A regény szövevényeit gyönyörrel szemléli, s az elvadult érzelmek elemzése, a visszariasztó bűnös cselekmények részletezése élvezet nyújt neki, mert titkon ébredező szenvedélyei abban tápot lelnek. Vannak képtelenségekkel telt regényeink, de melyek épen ezen okoknál fogva hódítanak. Oly korban, midőn az ábránd meg van fosztva nemes bájaitól; midőn a szív ösztönét követni gyöngegségnek tűnik fel; midőn a regények súlypontját az érzéki kicsapongások, a hitetlenség gúnyolódásai képezik: iszonyú pusztításokat okoznak ily könyvek. Az erkölcsi rend ellen intézett forradalmi eszmék gyarapodásának tényleges eredményei vannak az erkölcsi világban. A regények áldástalan irányai, melyek végcélja nem volt egyéb az erkölcsiség lerontásánál, nagyrészt létesítették korunk romlottságát. Vagy ápolja az erkölcsi önérzetet, neveli a nemes érzelmeket, csilapítja a szívünk mélyében lappangó szenvedélyeket a *serait* érzékies leírása, hol a szerelem meg van rabolva gyöngegségétől, és állati kéjelgéssé aljasodik? Vagy emeli a hit-ösztönt a kereszténység pelengérré tétele, a visszaesés a pogányságba, oly eszmék terjesztése, melyek korunk vallásának helyébe a hitregét csempészik? Alig van nagyobb képtelenség annál, midőn a haladás és műveltség szereplői folyton magasztos célokról beszélnek, az emberi méltóság tiszteletben tartását hirdetik, az ifjúságot nemes tetterőre ösztönzik, és mégis oly könyveket terjesztenek, melyek e szent törekvéseket a hiú erőlködések hónába utasítják. Az érzékiségnek kedvező és a bűn iránt fogékonyaságot ébresztő irodalom nem teremhet áldásos gyümölcsöket. *Egy egészen más,*

¹⁾ I. h. I. k. VIII. lap. – ²⁾ *Relig.* 1850. II. félév. 37. sz. 292.1.

*mint keresztény forrásokból merített irodalom csak hitközön-
bösségre, vallástalanságra, sőt bármily bűnökre vezethet.*

A gonosz szépirodalmi termékek csatornák, melyeken az erkölcstelenség és hitetlenség romboló elemei szivárognak át az olvasók szíveibe. *Faul de Cock, Lebrun, Dumas, Rigault, Sue, Wachenhusen* és mások a sülyedés mélyebb fokára juttatták a társadalmi erkölcsöket, mint a gyakorlati életben fetregő gonoszok ezrei. A gonosztevő botrányaival csak kis kört tölthet be s valószínű, hogy sokakban inkább undort kelt. De foglaljátok ennek garázdálkodásait a regény keretébe, ruházzátok fel bűneit a külalak szépségeivel és az általok okozott erkölcsi kár végtelenül felül fogja múlni ama rosztat, melyet a regény hőse az élet valóságában előidézhetett volna. Sokkal könnyebben csábít a bűn, ha nemcsak az érzékiséget, hanem a képzelmet is felcsigázza. Vagy mit szólunk ama erkölcsmételező művekről, melyek a tilos kéjt csak félig leleplezve tárják a hevülő ifjúság szemei elé, hogy a felizgatott érzékiséget, a testi s lelki erők ellenségeit, a szemtelen vágyakat annál hízelgőbb alakban előtérbe léptessék? Vagy közönyösek maradhatnánk egy *Hugo Viktor* képtelenségeivel szemben, midőn a valóságot megszegyenítő túlzásaival az ártatlan kedélyvilágban forradalmat éleszt, melyben a túlcsapongó, örült vágyak diadalmaskodnak? Az ifjú kebelébe oltott bármily fogékonyaság a kor haladásával lelkesedéssé, a benne ápolt bűnös hajlam romboló szenvedélylyé fajul. Ha az ifjak az általa mohón felkarolt fércevekben eszményképeket találnak, melyeket a kereszténység bűnöknek bélyegez; akkor ki fogja őket visszatartani, hogy a vágyat, mely őket azok valósítására ösztönzi, ki ne elégítse? Akkor ki fogja őket felhevülésökben mérsékelni, hogy az erkölcsi rendet fel ne forgassák, mire oly határtalan lelkesedést merítettek a könyvekből? Akkor ki fogja őket ama kalandok és szerepek megvetésére tanítani, melyeket a regények és beszélek hasábjain oly lebilincselő odaadással csodáltak? Az erkölcstelenség, az álbecsület, és álhősiességért való rajongás, a vallástalanság végelemzésben gyakran ilyen könyvekben lelik okukat. Amit a lelkiismeretes szülők éveken át féltékenyen gondoztak, azt *Dumas* egy regénye egy óra alatt örökre megsemmisítheti. Amit a tanító önfeláldozó buzgalommal épített tanítványaiban, azt egy hitvány, erkölcstelen irányú beszély könnyen leronthatja.

A gyakorlati élet bizonyítja, hogy gyakran a legjobb erkölcsű családnyák, nagy tetterőre hivatott ifjak és leányok

az ilynemű szépirodalmi művek olvasása által teljesen megrottantak. A családi viszályok, a kötelességérzet és akarakterély csökkenése, az erkölcsi elfajulás, a ferde vallási fogalmak ápolása néha e körülményben lelik magyarázatukat. *EssEr* lélektanában ¹⁾ kivált három szempontból kárhoztatja az erkölcstelen regények olvasását; u. m. 1) Ezek közönyös-séget ébresztenek az élet valósága ellen, minthogy a regény hőse többnyire az élet valóságának meg nem felelő, eszményi körben, az ábrándok birodalmában mozog. 2) A képzeletet csalfa kéjekkel tévútra vezetik, és a szellemet látszólagosan kellemes tévelygésre tanítják, mintegy éber álomba szenderítik, Helyben az értelem működni megszűnik, az ész a hozzá méltó kérdések megoldására képtelenné lesz; melyben a munkálkodás, az önmegtagadás elviselhetlen tehernek tűnik fel. 3) Oly erkölcsiség csiráit ültetik az ingadozó kedélyekbe, mely az erény fogalmára homályt vet. az erkölcsi törvénnyel ellentétbe áll. Legveszedelmesebb pedig akkor az ily irodalmi termék, midőn szerzője látszólagosan a vallás és az erkölcsért lelkesül. Így készítik elő a regények a talajt, melyben a bűnök iszonyú mértékben burjánoznak. Az ily művek olvasása hajlamot Szül bármely bűnre.

Kümd fodrász 1801. jun. 10-én gyilkosságot követett el egy kereskedőn. Fogságában őszintén bevallá, hogy sohasem vetemedett volna e gyilkosságra, ha a „*Rinaldini*” című rabló-regényt nem olvasta volna.²⁾

Mintegy 8 év előtt Berlinben egy ember a legnagyobb templomban az isteni szolgálatban elfoglalva levő prot. papra suté fegyverét s midőn tette okát illetőleg kérdőre vonatott, azt vallotta, hogy a gonosztevő a rász regények által ingereltetett a gyilkosságra. *Francesconi* hallatlan rémtetteiről is beszélük, hogy a rablógyilkos *Gerstecker* regényéből merítette az öt akasztófára vitt gyilkosság eszméjét.

Oslander orvos léteire hangsúlyozza, hogy a regények olvasása gyakran szolgálhat az *öngyilkosság* okául, sőt ennek tulajdonítja a hét éves háború után, a múlt század nyolcvanas éveiben és a korában némely osztályban oly feltűnő mérvben gyakori öngyilkossági eseteket. E nemben legveszedélyesebb könyvnek nyilvánította *Goethének* „*Leidendes jungen Werthers*” című regényét. „Ha az ifjú, ezek saját szavai, ki az ama korban nagyon elterjedt önfertőzés folytán testét tönkre tevén, nagy hajlammal bírt a túlcsigázott eszmék elfogadására vagy

¹⁾ *Psychologie* stb. i. h. 206. lap. — ²⁾ *Oslander* i. h. 361. 1.

a búskomorságra; ha az ábrándos ifjú regényes szerelmet nem köthetett, miről álmodozott: *akkor Goethe ezen regénye könnyen nyújthatott neki meggyőződést, hogy az öngyilkosságban valami rendkívüli nagy hősiesség van, és csakhamar ösztönözhetette őt bűnös határozatának végrehajtására)*¹ Több öngyilkosról emlékezik meg, kik mellett „*Herfort und Klärchen,*” „*Elisa, oder das Weib wie es sein sotl*“ vagy más ily nemű regényeket találtak.¹⁾

Hoványi említi, hogy a schweizi havasok közt egy férfi felakasztá magát s a boldogtalannak zsebében *Rousseau* műveinek egyik kötetét találták.²⁾

Ezer tény tanúskodik arról, hogy főképp újkori regényeink és egyéb szépirodalmi műveink az eszméket megzavarják, a szívet megmérgezik. A *romanticismus* által nyert *bombastikus* irány az ifjúságnál oly gyakori öngyilkosságok egyik jelentékeny oka. Az érzelő leány a regényekben eszményeket keres, melyek bár felhevült lelkületének megfelelnek, de az élet valóságában fel nem lelhetők. Nyugtalanul keresi azon ideálokat megtestesülve, melyeket ábrándjai közepette alkotott, és midőn vérmes vágyait el nem érheti, öngyilkosság által vél a nyomasztó léttől megszabadulni. A szerencsétlen ifjú, kinek szellemét a francia regények elhomályosították, és vágyait végtelenig kiszélesbítették, miután a képzelet szárnyain bekalandozta a paradicsom virányait és az élet kopár sivatagján öntudatra ébred, nem bír megbarátkozni azon szűk körrel, hol talán a szegénység is, vagy ha ez nem, bizonyára a kötelességek önmehtagadását sürgetik. Másnak tapasztalja az életet mint azt képzelte. Ki fogja azt megmenteni az életunság veszélyeitől? Nem fogja-e óhajtani, hogy a szomorúságok és bajok köréből mielőbb távozhassék? És ha a csapások terhe alatt lelki erejét elvesztve gyáván elcsügged, ha a hit vigasztaló befolyásával már régóta szakított, váljon nem lesz-e hajlandóbb a gyilkoló méreghez folyamodni, mintsem az élet késő jövőjéből feléje sugárzó reményben megnyugodni? Oh az ifjú szívét könnyen lehet megmérgezni, de azt meggyógyítani felette nehéz! könnyen lehet azt elcsábítani, de nehezen ismét a jó útra vezetni. A vallásában ingadozó, erkölcstelen ifjúnak csak regényt adjatok kezébe, melyben az *öngyilkos* hőknek tette a bátorság mezébe van öltöztetve, vagy a gondolatok szépségével feldi-

¹⁾ V. ö. *Oslander i. h.* 306-312. 1. – ²⁾ *Újabb levelek a fensőbb katholicismusról.* Bécs 1855. II. k. függ. 13. 1. 2. jegyz.

szítve s meglátjátok a rettenetes hatást. Ő lelkesülni fog, bár nem tudja miért? A szép szavak, a vonzó alak ösvényt nyitnak szívébe, melyen a legiszonyúbb bűnök belopódnak. *Jókai*, szépirodalmunk e kimagasló veteránja, nagy érdemeket szerzett magának a nemzeti érzület, közművelődésünk emelése körül. A haza elismeréssel koronázta fáradságát. Távol attól, hogy dicsőségét elhomályosítani akarnók, de a regényirodalom általa is elfogadott e ferde iránya miatt őt sem lehet, sem szabad mentenünk. *Mi vádat emelünk ellene. hogy ő az érzelgősség azon fokára emelkedett, hol az író méltóvá teszi magát az igazságos kritika megrovására, mert árt a köz erkölcsiségnek. Vádunk itt csak egy szempontból sújtja őt, de ezen egy szempontból is annyit árthatott, hogy talán alig ogja már azt jóvá tehetni életében.* De kérhető valaki mikép lehetne e vádat igazolni? Beszéljenek a tények. *Jókai* regényeiben számtalan hely van, melyek az öngyilkosságra való hajlamot nem csekély mértékben kelthetik fel és ápolhatják. *Legyen szabad egy kiváló helyet mutatványul eredeti szépségében előterjesztenünk.*

Mi „*Török világ Magyarországon*” című történeti regényének negyedik kötetére:) utalunk, melyben *Azraele* az eszményi szépséggel dicsekedő odaliszk *Feriz* bégtől ilykép búcsúzik el:

„Ha kioszkodba érsz, ne feküdjél még le aludni... ülj ki ablakodba s nézz a sziget felé, merről a nap feljöttét szoktad várni. Az éjjel korábban fog az ég onnan pirulni, mint máskor. Ha meglátod e tüneményt, gondoldj akkor reám, mondj értem egy *imát*, mely kísérfjen a hideg, „holnap” elé s mondjad azt szívedben: „e nő vétkeiért bűnhődött.”

Az oldaliszk két könnyecseptet érze arcára hullani. Az ifjú szemeiből jöttek azok. Ő nem lehetett boldogabb a világon. Néhány pillanat múlva ringatá a hullám a futó csolnakot.”

Utóbb pedig ezeket beszélteti el *Jókay* az öngyilkosságra elszánt *Azraele*vel: „Tehát ez a boldogság... Tehát feltaláltam mégis. Gondola magában s néha suttagó hangokban monda el magának titkos gondolatát. Jól tenni, szeretni, *imádkozni: tehát itt nyugoszik meg a lélek* „ A nőnek is van lelke, s a lélek szerelme tovább tart, mint az élet. Hol volt e lélek eddig? hol szunyadt, hol késett oly sokáig? ha látta volna önmagát, hogy borzadt volna vissza, *hogy iszonyodott volna az élettől, tulajdon testétől,* mint a hogy iszo-

¹⁾ Pest, III. kiad. 1858 14-21. L

nyodik most s borzongással tölti el halálos gyűlölete e megfertőzött alakot, mely játékszere volt azok undok szenvedélyeinek, a kik azt állítják, hogy a nőnek nincs lelke. De van! E kimondhat!an meg hasonlítás az érzések között bizonyítja, hogy valami él ott belül; mert a míg a test remeg irtózat és halálfélelemtől, egy más lény ismeretlen gyönyörök előélvezetét izleli. Emez boldog, új életnek, amaz porrá létének közalgését érzi... *Hisz a lélek nem vélelt soha, a lélek nem érzett, nem adott vissza utált csókokat, a lélek nem hevert undok ölelésben, nem szívta a kábító gyönyörök illatát, nem mutató, meg lepletlen alakját kéjelgő szemeknek; a lélek aludt fehér, hófehér leplek alatt, nem tudva arról, a mi kívül történik; a mi szenny, a mi utálat, a mi bűn, az kívül maradt, az egy irtózatoss álom volt, mely a fölébredéssel megszűnt, . . . Az arany is, kénköves, mérgező kövek között terem, de ha tűzbe vetik megég a salak, s az arany, tisztán jó ki belőle, és nem fáj neki az. A hölgy e gondolattal ért a szigetbéli kioszk elé. Öntudatlanul bolyongva, a szövevényes út ide vezette.”*

Ezután lakásába menve felgyűjtja a felhalmozott szövegeket. Az öngyilkosság nagy eseményének leírása pedig ez:

„Ekkor kezeit hevülő szívére nyomva, felsóhajtja: *Isten! velem légy!*

S azzal körül négy oldalon meggyújtó, az összerakott máglyát, s mintha menyasszonyi ágyába lépne, gyönyörteljes mosolygó arccal lépett fel annak párnáira, ott lefeküdt, annak közepén, szeméit lehunyva, csendesen és boldogan mosolyogva. Néhány pillanat múlva mind a négy oldalon fellobogott a láng éleszve a könnyű kelméktől, s négy felől összecsapva mint egy égő hullám, láng-mennyezetet képezett fölötte... És ő még akkor is mosolygott, boldogan, édesen. A repülő olajtól eltöltött levegő maga is meggyulladt, kéken világló tengerré válva, a máglya felett fehér füstfelhők kezdtek gomolygani, s ha olykor elhajtó a láng a füstöt, ott feküdt a leány mosolyogva boldogan. A tűzbe vetett hárfa húrjai egyenkint pattantak le az égő rámáról, fájdalmas, reszkető hangokat adva, mintha ők simának a helyett, a ki meghal... Midőn az utolsó hárfa húr lepattant, – az odalisk halva volt.”

Eddig Jókai regénye. Úgy véljük ez magyarázatra nem szorul. Ki írhatná le az író hatását az olvasó kedélyére, midőn amaz ragyogó képzeletével ily szépségeket pazarol ily erkölcsileg rút tette. Az *a különös, hogy majd minden regényíró Istent, az eget hangoztatja öngyilkos hősével.* Ez annál

veszedelmesebb, mert mintegy elhitei az ábrándoknak hódoló olvasóval, *hogy Isten az öngyilkosságot ez esetben nem fogada nehezteléssel.* E sorok írója még élénken emlékezik tanulókorára, mily lázongásba hozta társait Jókai e regényének ez egyetlen helye is. Többen beemlézték e sorokat és lelkesedéssel beszélgettek *Azrael* hőssiességéről, magasztos haláláról!

Jókai azonban, úgy látszik, megkedvelte az öngyilkosságok szereplését. „*Az élet komédiásai*” című regényének vége felé ismét erről tett tanúságot *bár még rútabb alakban.*¹⁾ A regény hőse kedvesével együtt eltűnik. Az olvasó kíváncsisága tetőpontját érte el. Hová lett a hős? *Jókai* két mese előadásával válaszol erre. Az egyik ez: *Beaulieu Gaston* felkapaszkodik a schweici havasok legmagasabb csúcsára, hol két hulla vonja magára figyelmét. „Egy férfi és egy leány. A leány halt meg előbb, mert feje oda volt téve az ifjú keblére, ki egyik karjával magához ölelte őt, míg másik karján saját feje nyugodott. A leány arca az ifjú mellét érinté, *míg ennek az arca ég felé volt fordítva, azon ég felé, mely önökké derült.* E pontját a földnek felhő nem éri soha. Mellettük feküdt a két kiürített üveg, melyeknek tartalma halálukat okozta. A leány úgy feküdt ott, mintha alunnék, lecsukott szemekkel, az ifjú mintha virrasztana fölötte, felnyitott szemeivel az *égbe* nézve. Mióta alhatnak itten? Kővé fagyva az örök hidegtől; szobrok, *miket az idő el nem pusztít. Megörökítve a halálban.* Eltemetve a szabad *égbe!*”

A másik mese egy 1874. év végével megjelent útleírásból van kivéve. Tartalma ez: A német tudós Japánban fűvészeti tanulmányokat tett. Egy regényes vidéken valamely japáni háziúr és neje részéről szívesen fogadtatott. Az utóbbinak kék szemei japáni eredetét meghazudtolni látszottak. Ebéd után a kis gyermek letérdelvén anyja mellé imádkozott európai nyelven: magyarul.” Az olvasó most már nem tudja, vajjon a hős Japánban telepedett-e le, vagy pedig a havasok között méreggel vetett-e véget életének? *Jókai* a tudni vágyó olvasónak, váljon hová lett a regényhőse, így válaszol: „*A tisztelt olvasó és olvasónőre bízunk, hogy válassza a két változat közül, a melyik kedélyéhez jobban illik.*”

Jókai a rendkívüliség embere. Neki fölönye az, hogy mindig újjal lepi meg a világot. E regény befejezése is új, és rendkívüli. Az élclapok tőkét csináltak belőle, de mi meg-

¹⁾: V. ö. *A. Hon.* 1876. jan. 30. *tárca.*

döbbenésünknek adunk kifejezést a közöny felett, melyet az író egyik legrútább bűn, az öngyilkosság iránt ébreszt.

E tekintetben esik vád alá Eötvös „Karthausi”-ja¹⁾ is. Míg a regény egyik hőse Arthur hidegen beszél öngyilkossági szándokáról, s nagy szavak segélyével erősen érvel, addig Gusztáv tehetetlenségében csak gyenge ellenérvre képes.

Ha az írónak őszinte szándoka van irányregényével használni a közerkölcsiségnek, akkor joggal követelhetjük tőle, hogy az öngyilkosságot rútnak, esztelennek, bűnnek tüntesse fel; hogy az ellenvetések cáfolására dialektikájának teljes hatalmával adja magát; hogy az olvasó fogékonyságát e bűn tilalma iránt felébresztve, minden kételyét eltávolítsa. Eötvös ezt nem tette, s azért e hely rendkívüli szépségekkel dicsekvő művének árnyoldalát képezi.

Mit szólunk még a regények és beszélyek özönéről, melyekben az öngyilkos szereplők oly alakban tűnnek fel, hogy az ábrándos olvasóban csak rokonszenvet kelthetnek? Vagy ne tiltakozunk a közerkölcsiség nevében az író ellen, midőn lelkesedéssel festi hőseit, ki legundokabb bűnök ösvényén haladva a folyó hullámaiba temetkezik? midőn keresett irányával mentegeti a balga ifjút, ki kedvesétől megcsalva tört márt szívébe? midőn üres szóvirágok-, vagy álokoskodásokkal iparkodik meggyőzni az olvasót, hogy az önmagával meghasonlott, a sors által üldözött nem követ el bűnt, ha vigasztalhatlan keserveiben, a csalódások mámorából kijózanodva magát megöli?

Oh a mi szépirodalmunk meg van mételyezve! vegyünk kezünkbe bármily regényt, vagy beszélyt, és méltán csodálkozhatunk, ha öngyilkossággal nem találkozunk benne. Alig van benne valódi költészet, szellem, nemes emelkedettség, de annál inkább a sikamló kifejezések. Az az édesen hízelgő modor, mely a vallás iránt való tisztelet ürügye alatt a legszentebb érzelemből is gúnyt űz, gonoszabb a legszemtelenebb botránynál is. A kis lángot a hirtelenül támadt szél kioltja, de a titkon kelő szellő ápolja s romboló tűzvészszé növeszti. Így vagyunk az erkölcsi világban is. A bűn alapjaira fektetett szépirodalmi termék a külalak varázsával vonz, csábit, rokonszenvet ébreszt a legundokabb bűnök, az öngyilkosság iránt is.

3. T u d o m á n y o s művek.

Ha valamely bölcsészeti s általában bármely tudományos(?) mű a helyes életnézlet alapjairól letér és a képtelenségek hónába vezeti az olvasót, kiragadja őt egyszersmind az élet valósa-

gából, és főleg ha gyenge benne az akaraterély, a túlfeszített eszmélődés, könnyen vezetheti őt az önmeghasonlás örvényébe.

E tekintetben felette sokat rontottak az *öngyilkosságot tudományos irányban dicsőítő és látszólagosan igazoló művek*. *Robeck, Donne, Goethe, Foscolo* stb. ezért iszonyú vád alá esnek. E szerencsétlenek elősorolták az öngyilkosság elleni érveket, a könnyebbeket kiforgatták, elferdítették, a nehezebbeket mellőzték, és így csak növelték az önmeghasonlást, az életunt-ságot, ezzel együtt pedig az *öngyilkosok* számát.

Hajdan sokakat ösztönzött öngyilkosságra különösen *Schelling* bölcsészete. Így p. o. egy tanuló megölvén magát, hátrahagyott levelében azt írta, hogy *Schelling* művei bírták e tette.¹⁾ *Fairét*²⁾ értesítése szerint pedig egy 15 éves fiú szengőzbe fojtotta magát, hogy az „örök semmisége üldöző gondolatától szabaduljon.

Kivált a német bölcsészet újabb iránya készíti elő a talajt, melyen az *öngyilkosság* iszonyú szelleme folytatja pusztításait. A német bölcsészek dicsőségüket helyezik az elvont tárgyakkal való foglalkozásba, a vigasztalhatatlanság éjébe való elszenderítésbe, bár céltalan erőlködéseikkel csak vallástalanságot, rajongást, eszmezavart, örültséget, életuntságot, és önmeghasonlást eredményeznek. -Sokat lehetne e tárgyról szólni, azonban mi csak a legújabb idők egyik legfeltűnőbb irányára akarunk szorítkozni, melyet megalkottak:

A modern pessimismus képviselői.

A *pessimismus* bölcsője India. A világ, a brahmanok és budhista elveken nyugvó vallási felfogás szerint (v. ö. 75. stb. lap.) csak csalódások, hamis látszat és nyomorral van telve, anélkül, hogy a jó eszméjének valósulását, a tökélyesedésnek vagy a cél felé haladásnak nyomait feltűntetné. A fásult kedély ily borongó érzelmeivel csak a pusztta megsemmisülés vágyát ápolja. Azért leli az élő ember boldogságát, ha ennek nevezhető, ama mystikus lemondásban, mely őt mintegy öntudatul is elrabolja. Ő mozog, lélekzetet vesz ugyan, de tulajdonképen nem is él. A boldogság netovábbja pedig a fájdalom, az érzést megszüntető nem lét, a halál. Ez ama lélekölő pessimismus tana, mely a hindukat természetellenes tettekre ragadja, s újabban keletről a mi világrészünkbe is átszármozott.

Amily arányban csökkent a túlvilágba helyezett hit,

¹⁾ *Osiander*, i. h, 61. 1. - ²⁾ V. ö. *Diez*. i. h. 75. lap.

olyanban emelkedett ama szerencsétlenek száma, kik akár a túlcsapongó képzelet határtalan játékaiban, akár az érzéki élvezetben keresték elveszett mennyországukat, hová zaklatott kedélyük természeténél fogva vágyódik. Megütközhetünk-e abban, hogy e szerencsétlenek képzelt boldogságukat fel nem lelhetvén, lassanként elégedetlenné lesznek, sőt meghasonlanak önmagukkal? E körülményben keresendő főleg annak oka, hogy korunkban nagyon elterjedtek, kik az indokolatlan fájdalom terhe alatt nyögnek, kik sehol sem találnak oly üdítő nyugopontot, melyen hányatott kedélyük megpihenhetne; kik folyton növekedő bánatukban csak a nem létezés képzelt állapotában vélik fellelhetni megeledésüket, és kiknek keserves jelenét a meg nem értett jövőtől való remegés teszi még kínosabbá. Idővel találkozunk olyanok, kik ily komor érület birtokában, a teremtő művészethez fordultak s abban önfájdalmuknak oltárt emelve, a bámulok és tisztelők nagy seregét biztosították maguknak. Elég itt főleg *Byron*, *Lenau*, *Leopardi* és másokra utalnunk, kik épen azért nem fogták fel helyesen a költészet célját, mert lantjuk csodaszép hangjai vigasztalhatatlan fájdalmakat ébresztettek a szívekben, mert nem lelkesítettek *az élet szeretetére, hanem annale megvetésére*. A költő keble kitörő erős szenvedélyeiben, nagy rázkódásaiban, pessimistikus zürzavarában vajmi gyakran egy minta-világ - a világ számára. Hivatott, nagy költő ép oly erővel ragad hitre, reményre, szeretetre, lelkesülésre, mint *a kéttségbeesésre*. Megérthető tehát, hogy a költők fájdalmukat világfájdalomá emelték. A kedély világában sem illetékes hullámzások azonban átsaptak a tudomány terére is, hol a világfájdalom idővel tudományos és nevezetesen bölcsészeti színezetet nyert. Főleg két alak tűnt ki e tekintetben, u. m. *Schopenhauer Arthur* és *Hartmann Eduárd*. E férfiak hasonlóan a hindu bölcsekhez, belemerültek az élet feletti elmélkedésekbe és mohón kutatták annak árnyoldalait, anélkül hogy az öröm, a boldogság legigénytelenebb nyilvánulásait is észrevenni akarták volna. A nagy mindenséget csak céltalan chaosnak ismerték fel, hol az élet nyomtalan elenyészik anélkül, hogy a boldogság után hasztalanul vágyódókat kielégíthetné. Komor szellemük a sötét ábrándok hónába tévedt, hol nem talált ösvényt a szabadulásra. Állandóan csüggyve az élet gyászos képein, kárhuzatos törekvésekben fájdalmaikat hatványozva oly bölcséletet teremtettek, mely képtelenségeivel azért gyakorolt nagy befolyást az eltörpülő közönségre, mert inkább vonzza a kedélyt, mint a szellemet. E sivár bölcsészek lohasztó ábrándok felett

bölcsekedtek és főleg azért hódítottak, mert a költői nyelv szépségeivel vesztegették meg az érzelmeiket.

E bölcsezet alapeszméjét képezi a felfogás, hogy az egyesek, valamint az egész emberiség életében a túlnyomóbb rész örömtelen. Ezen örömtelenség a pozitív boldogtalanság, mely kizárja a célszerűség lehetőségét, mert a mindenség valamely észszerűtlen akaratnak eredménye, mely mindent öntudatlanul létesített. Az ember ennél fogva fenségesebb célra nem törekedhetik, mint épen a *nem lét*, a *nirvana* (v. ö. 76. lap.) *elérésére*; mert ez képezi jogosult vágyainak végcélját, boldogságának valóságát. E bölcsezet tehát a rideg halált az emberiség megváltója gyanánt üdvözli, mert ez eltemeti az egyedet az örökkévalóság, az érzéketlenség, a fájdalomtalanság állapotába. Ez a tengely, mely körül *Schopenhauer* és *Hartmann* bölcsezeti ábrándozásai forognak; ezen alapeszmén nyugszik mindkettőjük képtelenség-halmaza. Bölcsezetük lényege egy és ugyanaz, csak a megoldás és az előterjesztés módja különböző. Az első teljes pessimismusnak hódol, mert a világot minden ízében rosznak találja úgy, hogy az roszabb már nem is lehetne, sőt jobb volna, ha az nem is léteznék. A második hasonlóan rosznak hirdeti a világot, de ezt mégis jobbnak véli, mint bármely más képzelhető világot. Mindkettő lényegét tekintve ugyanazt tanítja. A bölcsezet ily irányai pedig alig fognak mást eredményezni, mint mit hajdanán egy *Epiktet* vagy *Seneca* előidézett. Azért csak az emberiség boldogsága elleni merényletnek kell itélnünk *Schopenhauer* erőlködését, melylyel az öngyilkosságot kárhóztatja. Ha egyszer a követ a szikla tetejéről leeresztettem, és ez az esés törvénye szerint hatványozott sebességgel rohan alá, akkor azt többé vissza nem tarthatom. A modern pessimismus képviselői kárhózatossá tanaikkal, a világfájdalomnak eszményi ecsetelése által előltek az élet nemes szeretetét, feldúlták a szív nyugalalmát, és midőn az önmagával meghasonlott áldozat megragadja a tört, hogy utált létét megsemmisítse, akkor megdöbbenve kiált fel *Schopenhauer*, hogy azt tenni nem szabad! *Vajjon a gyorsan elröppenő tiltakozó szó vissza fogja-e tartani a szerencsétlent tervének véghezvitelétől, melyre hosszas megfontolás után megértelt undorral vállalkozik? Midőn őt a bölcsezet pessimismusa már a kétségbeesés örvényébe döntötte, képes lesz-e őt onnan visszarántani a pusztán elhangzó szó? Egy szikra is nagy tüzvészt okozhat, melynek százak buzgalma sem vethet gátakat. Vegyük *Eötvös* „*karthausi*”-jét; hol van több nemes gondolat és eszme letéve? De a világfájdalom gyászos vonásai,*

melyek itt-ott a költészet varázsába burkolvák és annyira kedvesek, tudtunkkal már nem egy olvasóban lohasztották az életkedvet, sőt ezek egyike állandó gyönyörét lelvén bennök, *idővel öngyilkossá lett*. A bűnök hatását odavetett frázisokkal sem jóvá tenni, sem ellensúlyozni nem lehet.

Ilyen az erkölcsi világ. Ha valaki elvesztette hitét, és kétségbeesésében a legiszonyúbb tettekre vetemedik, azt a józan ész sem fogja visszatartani, annál kevésbé az üres beszédek. Innen van, hogy gyakran olvashatjuk az öngyilkosságok ilyenemű indokolását: „tették oka ismeretlen; *mint mondják Schopenhauer és Hartmann műveinek buzgó olvasója volt.*” (M. Á. 1876. márc. 9.)

Minmagunkon tapasztalhatjuk, mily jelentékeny befolyást gyakorol kedélyünkre egy-egy búskomor költemény, dal vagy beszély. Csak vérmérsékünk és akarati erélyünkötől függ mennyiben engedjünk a benyomásnak? De bármennyire küzdünk is felébresztett érzelmeinkkel, a lehangoltság vagy legalább meghatottság kisebb nagyobb foka el nem marad. Vagy talán érzéketlen lesz a nagy közönség *Arany*nak „*Csákó sírján*” című költeménye iránt, melyben a költő az öngyilkosság eleneit gúnyolván így szól a többi közt:

„És te szellemfukar, ki rideg falak közt,
Gyűjtesz a penésznek halott tudományt,
Kit nem érdekel a hitvány földi ember,
Míg a hold lakói állapotja bánt:
Nagy lélek, eredj, dobd a sírra kövedet,
Vagy kőnél keményebb szívtelen könyvedet.”

A költészet feladata, hogy megaranyozza az életet, nem pedig, hogy az élet megvetésére tanítson.

Képzeljük most a kislelkűek és érzelgők kezeiben a modern pessimismust visszatükröző műveket, melyekben csak a kétségbeesés kifakadásai, a halállal rokonszenvező búskomorság, az életuntság sötét képei, a költészet szépségeivel vannak feldíszítve! Mily hatást gyakorolhatnak ezek a gyáva szívűekre, kik úgy sem barátkozhatnak meg gyászos helyzetükkel? Ha ezek ily szellemekkel való állandó társalgásukban meggyőződnek a képzeletszülte állításokról, hogy a vallási érzelem csak a vágyakkal telt szívben leli okát? hogy az emberi törekvéseknek nincs céljuk? hogy a nyomorban tengődő emberiség vigaszra, enyhülésre igényt nem tarthat? Vajjon mily gondolatot ébreszthetnek ilyenekben p. o. *Leopardin*ak barátaihoz intézett szavai: „Mindent elvesztettem, száraztövös vagyok, mely azonban még érez és szenved. Csak titeket nyertelek meg, és a ti társaságotok mely előttem helyettesíti a tanulmá-

nyokat és örömeket, még elcsöndesítené fájdalmimat, ha nem tudnám, hogy végzetem ettől is megfoszt, és arra kényszerít, hogy a művelődés minden vigaszától elhagyatva, ott töltsék hátralevő éveimet, *hol az élőknél még a halottak is boldogabbak.*"¹⁾ Vagy mire fogja ösztönözni a szellemi s erkölcsi erejében megfogyatkozott olvasót *Lenau* „Faust”-ja, „ki eldobja a hit édes megszokását, de az eredmény mindig újabb kétség, s midőn végre látja, hogy minden törekvése hajótörést szenved – *öngyilkossá* lesz!?” De mennyivel rombolóbb lesz a pessimismus hatása, ha a bölcsészet tekintélye által szentesítetik? Azért joggal mondhatjuk, ha az ó-korban *Epikur* iskolájából legtöbb öngyilkos került ki, úgy korunkban bizonyára a modern pessimismus ápolói aránylag a műveltebb osztálynál leginkább emelik az öngyilkosok számát. Úgy is elég nyomor van a földön, mely az emberek könnyelműsége s gonoszsága folytán az idő haladásával arányosan fokozódik, és iszonyú mérvben szedi áldozatait. Minek tehát a képzelet e féktelen játéka, mely még sötétebb színekben tárja az elénk, még jobban szítja a szenvedély hamvasztó tűzét, a meghasonlást és elégedetlenséget? Semmisítsék meg Schopenhauer és Hartmann stb. műveinek ezernyi példányait, vonjátok el ezeket a mohón olvasóktól és meg lehetek győződve, hogy nem egynek megmentettétek üdvét, *ki különben erőszakos vágy által zaklatva a „nirvana” képzelt boldogsága után öngyilkossá lesz.*

4. A hírlapok és egyebek.

Méltó boszankodással tehetjük le a napi, vagy heti lapokat, midőn az egyre szaporodó öngyilkossági eseteket vagy *minden megjegyzés nélkül* foglalják az újdonságok közé, vagy némelykor az *elismerés* és *mentegetés* kifejezéseivel kísérik. Főleg a bécsi „*Neue freie Presse*,” de nálunk is több napi lap időközönként a sűrűbben jelentkező öngyilkossági eseteket *hideg lakonissal* szokta elősorolni. A közönyös olvasó pedig vagy minden megilletődés nélkül mellőzi az öngyilkosságok rovatát, vagy esetleg közönyösen, fásult kedéllyel végig fut a néhány sorba foglalt gyászos híreken. Hiszen mindennap hallja, olvassa e híreket, melyek már semmi érdekléssel sem bírnak! Volt egy barátom, ki szenvedéllyel olvasta az öngyilkossági eseteket. Egy alkalommal egyik ismerőse ily megjegyzéssel gúnyolta őt: „Ha azt írnák már egyszer, hogy a császári mén, vagy ehhez hasonló veszett el, azt

¹⁾ V. ö. *Szana. Nagy szellemek, Pest. 1870. 13-14. 1.*

lehetne érdeklél olvasni; de az ember öngyilkossága, mi érdekes lehetne e haszontalanságban? Ember van elég.”

Évek előtt egyetlen öngyilkossági eset nálunk egész városokat hozott forrongásba, most már egyszerre hatról is értesítenek a hírlapok, -senki sem ütközik meg azon! - Ha a lefuttatásban valamely ló kifecamítja lábát, a hírlapok újdondászai nem győznek eléggé fájdalomnak kifejezést adni, hogy a nemes állat hasznavehetetlenné vált. Ha az öngyilkosokat számlálja elő - elnémul az ajk. *Miért neveljük az élet iránt, az öngyilkosság bűne iránt a közönyt, midőn folyton panaszkodunk, hogy nemzeti fajunk fogy?*

Sőt mindennél boszantóbb jelenség az, hogy múlt évben a fővárosban egy *öngyilkosnak* halotti jelentésében ez volt olvasható: „*az úrban elszenderült.*”

Dalmady Győző múlt évben *Nyáry Pál* öngyilkosságáról így szólt egyik füzetében (Ny. P. emlékezete. Budapest. 1876. 36-37. lap.): „Amily magasztos volt élete, oly magasztos halála is. Még ebben is a férfias büszke jellem küzdelmei állnak élénk. Inkább meghal, semhogy megélje, hogy nevére a legkisebb árny is boruljon. Még barátai segélyét sem veszi igénybe, nehogy meghajoljon. Nem volt egyebe, mint hírneve és becsülete, és azért odaadja életét. Az maradt mindvégig, ami volt a monumentális alak az élő kolosz.”

Vajjon ki lesz felelős ezen eljárásért! A közérkölcsliség, a nemzeti jólét nevében tiltakoznunk kell ily visszaélések, az erényesség ily gúnyolása ellen. Ezek csekélységeknek látszanak, de titkos következményeik iszonyúak szoktak lenni a társadalomban. *Kis erő is kimozdítja helyéből a követ a szikla tetején, de midőn az önsúlyánál fogva lezuhan a mélységbe, nagy rombolásokat okoz.*

IX. Fej. Az indulatok és szenvedélyek.

Az öngyilkosság szorosban függ össze az erkölcsök lazultságával és elfajulásával. Róma is azon időben bővelkedett leginkább az öngyilkossági esetekben, midőn a sokaság örült kedvteléssel csüggött az érzékiség bájain, és belevegyült az élvezetek mámoros légkörébe; midőn *Seneca* szerint a polgárok elpuhultsága annyira fokozódott, hogy termeik padlózatait drága kövekkel rakták ki; midőn a nagyok keleti pelyhelyel töltött vankosokon, más világrészek nyaláncságai és a kék tüzet élesztő billikomok mellett végezték a közügyeket is; midőn a becsületszegés, hűtlenség legkirívóbb nemeire a köztisztletben állók is vetemedtek. Korunk erkölcsi sok

tekintetben még szomorúbb képet tárnak elénk. Valamint a XVII. században egy *Madeville Bernára* nem vonatkozott az erkölcstelenséget a nemzetek felvirágzásának emeltyűjeként feltüntetni, ép úgy találkozik most is szerző, ki a legiszonyúbb bűnöket és erkölcstelenségeket mintegy az emberi méltósággal összeegyeztethetőknek tekinti. ¹⁾ Mily romlott lehet korunk, midőn ily irodalmi fércművek is pártfogolásnak örvendenek. A *fegyintézetek* ²⁾ már képtelenek a bűnösök befogadására, a statistika a botrányok rohamos gyarapodásáról tanúskodik. A *törvénytelen gyermekek óriási száma,* ³⁾ az évről évre feltűnőbb *halandóság*, a nemzedékek testi-lelki *eltörpülése*, a gyakorlati élet gyászos tényei mind kétségtelen tanúságot tesznek arról, hogy korunk erkölcsi romlottsága már aggályt keltő mérvben el van terjedve. Az anyagi élvek iránt való szeretet iszonyú mérvben vett erőt elfajult korunk erkölcssein. Elsatnyult nemzedékünkben az érzékiség mesterkelt fokozása megsemmisíté az erény varázsát, amazt célnak, ezt csak életrendi szabálynak tekinti, mely a mérsékletet sürgetve az élvezhetést hosszabbíthatja. Az egyre szaporodó öngyilkosságok is összefüggésben állanak ezen általános romlás jelenségeivel. Vajjon mikép volna képes nemes önelhatározásra, üdvös önmegtagadásra az, ki mint az elfajult szokások rabja csak a bűnök folytonos gyakorlásában leli gyönyörét; kiben a humanismus végső szikrája is elhamvadt, és még csak vad szenvedélyének nyújt tápot, mely őt már azon határig sodorta, hol az önmeghasonlás kezdődik? Vajjon mi sors vár rá, midőn erkölcsi elfajultságának tetőpontjára ér, hol a végromlás tátongó örvényét megpillantva, a szabadulás reménye elenyészik? Akkor erő ebben emelkedik felszínre az önmegvetés, mint valaha, s háttérbe szorítva az önszeretetet magasztos követelményeit, zaklatott lelkének nyugalmat keresvén, szabadulni óhajtván az utálatos lét gondolatától, erőszakosan oltja ki életének mécsét. Így valósul a gyászos igazság: „*az ember már meg nem hal, hanem kivégzi magát.*” Már *Aristoteles* mondta: „*kik sok undok bűnt követtek el, gonoszságukban megutalják az életet, melytől sza-*

¹⁾ Ily piszkos tartalmú könyv ez is: *Die Grundzüge der Gesellschaftsivissenschaft, oder physische geschichtliche und natürliche Religion. Von einem Doctor der Medicin aus dem Englischen. Berlin 1871.* – ²⁾ Az *austriai fegyintézetek* lakossága 1874-ben 15,649-re illetőleg 545-el többre emelkedett, mint az előző évben. – ³⁾ *Schimmer* kimutatása szerint Austriában az 5 évi átlagi szám szerint 730.230 törvényes és 105,445 törvénytelen gyermek volt, vagyis e szerint: 87.38 törvényes és 12.82 törvénytelen.

badulni óhajtván, önmagukat megölik”¹⁾ Mi itt csak azon gyászos társadalmi tünetenyekre akarunk utalni, melyek szorosán összefüggvén tárgyunkkal korunk erkölcsstelenségét leginkább visszatükrözik, vagyis a korunkban elharapódzott szenvedélyekre, melyeket *Patiss György*²⁾ pusztító tűzvészhez hasonlít, mely előbb nem szűnik meg dühöngni, míg mindent el nem hamvasztott maga körül, vagy maga magát hamu alá nem temette.

1. A szerelem.

E szenvedély már a kora ifjúságban jelentkezik, és oly egyetemes, oly mély, hogy a szenvedélyek leghatalmasbikának mondható. Az ifjú, ki még alig ismeri a világot, a leányka, ki még felette csekély tapasztalati körrel dicsekszik, egyiránt szerelemre hevülnek. A szenvedélynek alig van ismeretes oka, biztos célja, majd önmagától származik. A szerelem érzeményei nemcsak a szépség előnyeivel felruháztak, hanem a törpék, a nyomorékok szíveibe is lopóznak. A természet maga is hozzájárul a nemi ösztön élesztésére, s iparkodik annak célja iránt fogékonyságot ébreszteni s ápolni, s mintha éreztetni akarná az egyeddel annak fontosságát, vágyakat kelt, melyek a szerelem eszményében lelik központjukat. *A szerelem valódi célja a fajfentartás.* Vannak tudósok, kik az állatvilágban a legmegragadóbb tünetenyeket a nemi ösztönnel hozzák kapcsolatba. De a nemi ösztönnel ilyenmő nyilvánulása a természet törvényei szerint csak időközönkénti. Csak az embernek áll hatalmában magát ezen szabály alól kivonni. Csak ő van megáldva az előnnyel, hogy a nemi ösztön ezen irányát az erkölcsi renddel és az ész követelményeivel öszhangzatba hozva, az eszmény magaslatára emelje. Ha a szerelem lángját a vallás és erény mérsékli, ha nem ragad meg tilos tárgyakat, az emberi szív egyik legszebb tulajdonsága, a törekvések egyik legnemesebb rugója. Mihelyt azonban az emberi gyarlóság az érzéki ösztön hatalmának enged, a szerelem lángja is hevesebben lobban fel és pusztító tűzvészszé fajulhat, mely az egyed boldogságát aláassa, a jelent megkeseríti, a jövőt sötét rémképekkel festi.

Az egyéni sajátságok, főleg a jellem és vérmérsék nagy befolyást gyakorolnak a szerelem minőségére, minélfogva ez majd mint platói vagy ábrándos, majd mint komor vagy csapodár szerelem mutatkozik.

¹⁾ *Be mor.* Lib. IX. c. 4. p. 70. B. — ²⁾ *Das Martyrium in der lath. Kirche.* Mainz. 1874. 29. lap.

A természet vad állapotában élő emberek is alá vannak vetve a nemi ösztönnek, de az ember ezt mégis általában mellőzheti fizikai jólétének hátránya nélkül. Már a természet is gondoskodik arról, hogy hol az alkalom annak kielégítésére hiányzik, az soha se fejlődjék beteges szenvedélylyé.¹⁾ De a művelődéssel arányosan emelkedtek a csábok, melyek a nemi ösztönt éleszték, és szenvedélylyé fejleszték. Csak a magasabb rendű eszményi indokok bírják a hevülő egyedet függetleníteni azon veszélyes külbefolyásoktól, melyek a szenvedély lángját nevelve az egész testi szervezetre kihatnak. Polgári s társadalmi viszonyaink nem egy akadályt sodornak a fölhevült szerelem útjába, melyek azonban a szenvedélyt annál inkább felcsigázhatják, gyászos következményeit a lélekre és testre annál inkább fokozhatják. Az ember átszellemül, felhevül és a külvilággal folytatott küzdelemben egyre gyarapodó erélylyel tör vágyainak tárgya után. Míg a szerelem nem lép át az indulatok birodalmába, főleg a szellemi tehetségekre foly be. Innen van, hogy a szerelem nem egyszer szolgált indokul a legnagyobb művészi alkotásokra, melyekkel a szerető szeretettjének rokonszenvét és elismerését kivívni iparkodott. Az ifjú, szerelme tárgyát gyakran csak bizonyos feltételek alatt érheti el, melyek teljesítése őt óhajtott boldogságának birtokába juttatja. A tanulónak előbb hivatásával egybekötött tanulmányait sikerrel kell elvégeznie; az élet iskolájában működő férfiú kénytelen biztos állást szerezni, vagy a rang magasabb fokára emelkedni, hogy jogos igényekkel felléphessen, és szerelme célját elérhesse. A szerelem ilyenmü indokok befolyása alatt javára szolgál az egyednek, a társadalomnak, és összhangzásban van az ember méltóságával, az erkölcsi renddel. Azonban mihelyt a szerelem a mérséklet korlátait lerontja, heves szenvedélylyé fejlődik. Ily körülmények között a nemes szenvedély elfajul, kilép a józanság köréből, egyengeti a csapongó képzelet útját, és veszélyes irányokat nyerhet, sőt gyakran az örültség határait is megközelítheti.

Míg a szenvedélyes szerelem hőse, tárgyát el nem éri, a heves vágyódás vérmes reményeket kelt. A zaklatott egyén időközönként aggály és remény között ingadozik, és a bizonytalanság emésztő pillanataiban csakhamar elzibbadhat a test ereje, az élénkség. Öröm és bánat, gyönyör és szenvedések folytonosan váltakoznak benne. A reménytelen szerel-

¹⁾ *Lenhossek Mihály. Untersuch, üb. Leidenschaften u. Gemüthsaffekten als Ursachen u. Heilmethode d. Krankheiten. Pest. 1804. 158. 1.*

met jóval felülmúlja gonosz hatásra nézve a szerencsétlen szerelem, midőn a szerelmes óhajtott tárgyát az át nem hidalható örvény miatt el nem érheti, melyet a vagyon, rangkülömbőség okoz, vagy midőn a leány szívével mást ajándékoz meg. A keserves csalódás bilincsekre verheti a szellemet, forrása lehet kimondhatlan szenvedéseknek. Kártékonyán folyhat be az akarati elhatározásra, megtámadhatja az egészséges eszmenetet. A szerelem a körülmények váltakozása szerint angyalt vagy ördögöt varázsolhat az emberből. Harag, irigység, az életkedv tűnése, kétségbeesés, sőt örülség mint következményei szerepelnek, *melyeket gyakran az öngyilkosság iszonyú tette szokott betetőzni.*

A történelem, a gyakorlati élet számos példával szolgál arra nézve, mily gyakran vezet a szenvedélyes szerelem öngyilkosságra. Főleg a féktelen képzelet játékaival enyelgő leánykák esnek e romboló szenvedély áldozatául. A szerencsétlenek elvesztik fogékonyságukat a társaságok iránt, mert ott a regényekben fölismert eszményképüket meg nem találják és magányba vonulnak. Az ábrándozásra való hajlam élesíti az érzékiség tüztét, és míg andalogva csüggnék a természet tüneményein, a szellő fohászában fájdalomtól üldözött lelkük nyögését, a sötét felhőkben komor belviláguk visszatükröződését, a virágok hervadásában legszebb reményeik elhalványulását látjuk: addig a képzelet kiragadva őket a valóság köréből érdeket kelt a rózsás színekben feltűnedező halál iránt, és érthetetlen vágyódással sietnek ennek fagyos ölébe.

Cernovicban 1859-ben a következő gyászos eset fordult elő. Egy kőműves fia s egy szabó leánya között már kora ifjúságban fejlődött a szerelem gyengéd viszonya, mely az idővel arányosan emelkedett hevességében. Minthogy azonban a szülők ellenséges viszonyban éltek, és a fiú atyja pénzvagyó ember volt, a házasság megkötéséről szó sem lehetett. A szabó idővel más vőlegényt jelölt ki leányának, és erővel siettetette a lakodalmat. A leány azonban vonakodott, és minden bántalmat békével elviselt. A kőműves pedig azon volt, hogy e közben besorozott fiát mielőbb az ezredhez hívják, mi valóban sikerült is. Az ifjú kedvesével együtt a kőműves atyához ment, térdre borulván előtte kérték beleegyezését arra nézve, hogy katonai szolgálata után a leányt elvehesse. Az atya visszautasította kérelmüket. A szerelmesek sápadtan és kétségbeesve távoztak, és késő éjjelig együtt bolyongtak az utcákon. A kőműves másnap reggel, midőn fiának már ezredéhez kellett volna mennie, az udvaron a kút

előtt fia sapkáját találta. Rögtön félelem szálta meg keblét és tekintve a kútba, ott látta a két hullát egymásba fonódva. (Hoffbauer. i. h. 91. lap.)

Degenfeld Gusztáv gróf tábornok ugyanazon évben Bécsben föbe lötte magát. A jeles tehetségű katona, bár már ötven éves volt *szerelmi* viszonyok miatt vetemedett e lépésre.¹⁾

Évek előtt felette botrányos eset fordult elő *Kolozsvárott*. Egy ifjú színésznő, ki szépsége s kedves modora miatt közkedveltségben részesült, mint első szerelemhősnő lépett fel. Mint mindig, ekkor is a közönség várakozását felülmultha, főleg a színdarab vége felé, midőn a színművészeti halált valószínűsítő halállá változtatta át. E szavakkal: „*Nándor követlek!*” szívébe mártá a tört. A vér hevesen folyt ki a sebből, és az okatlan hősnő néhány perc alatt hulla volt.²⁾

Blount Károly, oxfordi tanár szerelmes lett testvérének nejébe, s művet írván a házasság akadályairól öngyilkossá lett, mert egyházának beleegyezését a házasságra kinyerni nem bírta.³⁾

Egy ifjú deák hasonló leányt választott magának eszményképül. A titkon táplált érzelmek csakhamar a szerelem szenvedélyévé hatalmasodott el. Miután az ifjúnak atyja a korán fejlődött szerelmi viszonyt békén tűrni nem akarta s fiának levelére gúnyosan válaszolt, a hiúságukban megsértett szerelmesek méltó (?) neheztelésükben elhatározták, hogy a tengerbe ugranak. El is mentek a tengerpartra, s ott elmerengtek a pajkos hullámokon, a lenyugvó nap bájos tüntetésén. Végre a leány félbe szakítá a rémes csendet, és ajánlá, hogy a nap terjes lenyugtat bevárják. Ennél fogva egy fa alá vonulták, hogy ott a kitűzött időt bevárják. Az elszánt lelkek azonban elaludtak. Éjjel nagy zivatar támadt, és ők teljesen átáztak. Ekkor ismét közösen elhatározták, hogy mielőtt a vízbe ugomának, megszáritják ruháikat, és megmelegszenek. E szándék valóztatására azonban a nap jelentékeny részére volt szükség. Ezalatt a vérmes ifjúnak atyja ismervén annak szenvedélyes természetét kereste őt, és miután a tengerparti kirándulásról tudomást szerzett, nyomába indult. Még ott találta őket a fa alatt teljes bánatukban ugyan, de az apai szigor gyakorlati érvényesítése csakhamar józanabb gondolkodásra bírta a szerelmeseket.⁴⁾

Egy angolnő egy lazaroniba szeretett, és kétségbeesésben, hogy őt nem bírhatja a Vezúv torkába vetette magát.⁵⁾

¹⁾ Hoffbauer i. h. 92 1. – ²⁾ Elumröder i. h. 81. 1. – ³⁾ Diez i. h. 131. lap. – ⁴⁾ U. o. 131 és 133 lap. – ⁵⁾ Esser i. h. 421. 1.

Fabrici kőműves mester bele szeretett *Harsányi Alexandrába* (1875. jul.), de szerelme nem talált viszonzásra. A megszegyenült szerelmes bosszúból választó vizet akart imádjójának arcába önteni; de a leány elfutott. Előrántotta pisztolyát, utána lőtt. Az üldözött sebéből kigyógyult, Fabrici pedig öngyilkossá lett.

Eperjessy Ida (1876. Budapesten) mivel kedvese az adott házassági ígéretét be nem váltotta, agyonlőtte magát.

Nagy Tamás tordosi ref. lelkész 60 éves kora dacára oly forró szerelmet érzett gazdasszonya iránt, hogy midőn gyermekei s rokonai őt a nőtől el akarták távolítani, öngyilkosságra vetemedett. (M. A. 1976. aug. 1.)

Vernéi Orsola, (Olaszországban 1876) ki egy *Maggia* nevű özvegy mérnöknél mint gyermeknevelő élt, a mérnökkel bensőbb viszonyba lépett. Azonban arról értesülvén, hogy *Maggia* más nőt szándékozik élettársul venni, a nagyobb gyermeket megfojtotta, és azután a 2-ik emeletből leugrott.

A szeretett tárgytól való elszakadás a következők halál által nem ritkán öngyilkosságra ösztönöz. Az életben maradt özvegy nem találván nyugalalmát és megelégedését az élet mostoha körülményei között, egyedüli vigaszát leli az eltávozott férjéről való megemlékezésében. A folyton növekvő keserv a kislelkűséggel frigyesülve csakhamar érdeket kelt az öngyilkosság eszméje iránt. E tekintetben főleg az érzelő nőnem tárja elénk a legszamosabb példát. Valamint az ókorban egy *Panthea*, elhalt férjét sajátkezüleg átszúrt melléhez szorítva adta ki lelkét; valamint egy *Porcia*, *Cato* halálának hírére égő parázst nyelt le; valamint egy *Pomponius Labeo* neje *Praxaea* férjével együtt ereit felvágta: úgy találkozunk napjainkban is oly balga nők, kik férjeik iránt való oktalan szerelemből azokat követni óhajtván magukat megölik.

Így lőtte magát szívéen múlt év máj. *Szathmári Zsuzsanna Peres Eduard* neje, férje halála feletti keservében.

Itt meg kell említeni a *szerelmi féltékenységet* is, mely mint a kígyó marása mérgezi meg a kedély világát. A féltékenység, mely néha önmagától származik, soha sem jár magányosan; számos szenvedély (bosszúvágy, irigység) kíséri azt, melyek inkább szítják a meghasonlások és viszályok üszkeit. E szörnyeteg, vak dühében iszonyú pusztításokat okoz, feldúlja a családi boldogságot, ösztönöz gyilkosságra és öngyilkosságra.

Renault költeményeiben magasztalta *Fayel* nejét. Ama troubaduros csatába indult, és mielőtt kedvesétől eltávozott

volna, ez emlékül saját hajából font és gyöngyökkel hímzett hálót adott neki, melylyel sisakát feldíszíté. A hős az ellenség mérges nyila által sújtva lerogyott; mielőtt lelkét kiadta volna, szolgájának megparancsolá, hogy szívét e hálóba takarva adja át Fayel asszonyságnak. A szolga visszatérván hazájába ura végső parancsát akarja teljesíteni; azonban a várhoz vezető úton észrevevén őt a féltékeny férj rögtön megállítja, sa titkot tőle kicsikarja. Erre a felháborodott férj boszút esküszik. Az átvett szívet szakácsával étkül készítette el neje számára. Miután a szerencsétlen belőle evett, elhalt kedvesének levelét adta át neki, melyből kitudta, mit eyett? Fayel asszonyság éhhaláltól fejezte be gyászos életét.¹⁾

Egy zsidó özvegy (Prága) viszonyba lépett egy huszárral. Ez egy alkalommal ismét meglátogatván őt féltékenységből heves szóváltásba bocsátkozott. A szobaleányt sörért küldték. Midőn ez visszatért, már a konyha ajtaját zárva találta, és a szobából fájdalmas nyögést vélt hallani. A rendőség feltörte a zárt és íme az első szobában az özvegy feküdt iszonyú mérvben szétmarcangolva, mellette pedig a gyilkos kard. A másik szobában a gonosztevő haldoklott, ki evökéssel vágta el nyakát. (*Hoffbemer*, i. h. 91. lap.)

Így lehetne a végtelenig szaporítani a példákat, melyekkel naponkint találkozván, arról győződhetünk meg, hogy a túlcsgázott oktalan vagy bűnös szerelem napjainkban az öngyilkosságok számát jelentékenyen emeli. Könnyelmű ifjak, kik még a felsőbb tanodákba sem léptek, már bűnös szerelmi viszonyt kötnek, és midőn a „*Gábor diák*” csókja elröppenvén a szerelem aggasztó gyümölcseit megtermé, a füstölgő fegyverhez fordul, hogy kétségbeesésében megölje magát. A leánynak megtetszik a csapodár ifjú göndör haja, szívesen fogadja annak közeledését, hálóba kerül, szülői megtudják a bűnös titkot, és az üldözött leány a Duna hajjai közé siet. A napi hírek sűrűen hozzák az ilyenmű öngyilkossági eseteket, és a haza jólétéért buzgók felsóhajthatnak: „*a szerelem gonoszabb a gyűlöletnél.*”

A házasfelek szerelmi viszonya lazul, vagy más könnyelmű házi barátok feldúlják azt, minek folytán alig kezdtek a mézes heteket, már el is válnak; az *elválás* végeredménye pedig az öngyilkosság. *Kecsedí Pál* ácslegény szobájából távozott, konyha-ajtaja elé állt és magát ott hosszú egy-

¹⁾ V. ö. *Frank Pál. Grundzüge d. franz. Literatur-Geschichte. Lipcse. 1869. 5. lap.*

csövű fegyverével mellbe lőtte. Az összerokadás okozta tompa neszre és rémes hörgésre a szomszédok elősiettek és a vérben fürdő szerencsétlent ápolásban részesíték mindaddig, míg orvosi segély nem érkezett. Borzasztó lépésének indoka után megkérdezettvén, fuldokló hangon előadta, hogy nejével összezörrent és egyedül ez okból határozta el, hogy életének végét vet. (*Kel. Nép.* 1976. jan. 12.)

Oettingen (i. h. 724. lap.) kimutatása szerint volt:

Ö n g y i l k o s :

Polgári állás	Szászországban 1847—1868		Württembergben 1846—60					
	férfi		nő					
	abs.szám	%	abs.szám	%				
házas	481	10,0	120	17,8	226	11,0	52	12,1
özvegy	1242	25,7	240	35,7	530	25,8	97	22,2
elvált	3102	64,3	312	46,5	1298	63,2	281	65,7
Összesen	4825	100,0	672	100,0	2054	100,0	430	100,0

2. A b u j a s á g .

Az élet telve van végletekkel. Sokan túlcsigázzák az erényt és bünt alkotnak belőle; sokan határtalan szenedélylyel karolják fel a bünt, mintha annak gyakorlása az élet egyik feltétele volna. Pedig mindkét esetben csak merényletről lehet szó, melyet az elfogultság, vagy roszakarat az erkölcsi törvény ellen intéz. Valamint hajdan egy *Origenes* természetellenes módon törekedett magát biztosítani az erényesség veszélyei ellen, és bünt követett el, ép úgy teszük erkölcsileg tönkre magukat korunk kéjencei az élvezet, a kéj mértékletlen hajhászata által. Hajdan egész hitfelekezetek találkoztak, melyek a kéjtelenséget, az erkölcstelenségeket legundokabb nemeit emberi gyarlóságainak megfelelő vallásuk tekintélyével szentesítették. (V. ö. 198-200. lap.) Most mindenki idomítja vallását tetszése szerint, mely megengedi balga hívőjének, hogy a kéjtelenség biztos veszélyeibe rohanjon. Valamint pedig hajdan ama hitfelekezetek között iszonyú mérvben dühöngött az öngyilkosság, ép úgy korunkban is (a jelzett oknál fogva) okvetlenül gyakoribb jelenséggé lőn e természetellenes bűn. Ez képezi a bujaság megdöbbentő eredményét, keserű gyümölcsét.

Alig van bűn, mely iszonyúbban boszulná meg magát, mint a nemi ösztön mérsékletlen kielégítése — *a bujaság*. Ha valaki csak az érzékiség élvein csügg, elpazarolván testi

erejét, idővel kimerül, és képtelen lesz folyton emelkedő vágyát kielégíteni; mert mint *Vörösmarty* zengi:

A telhetetlen elmerülhet benne
S nem fogja tudni, hogy van szívöröm.
Kinek virág kell, nem hord rózsaberket;
A látni vágyó napba nem tekint.
Kéjt vesz, ki sok kéjt szórakozva kerget
Csak a szerénynek nem hoz vágya kint.

Sőt jöhet idő, midőn undorral fordul el önmagától, mert élvezni, örülni képtelen. A *kéjenc* folyton levén elfoglalva a megromlott képzelet szennyes képeivel, állandóan lihegve a kéj élvezet után, nem hallgat a szív és ész követelményeire. Érzékiségét a végtelenig csigázza, s szívét, szellemét nem műveli, sőt ellenkezőleg a gonoszságot bálványozza, valahányszor ennek gyakorlása által kéjvágyát kielégítheti. Könnyelműség, jellemtelenség, becstelenség, hűtlenség, szívteletlenség a kéjencnek társai, melyek segélyével bűnös céljait valósítani iparkodik. *Lemond a barátság kötelméről*, midőn egy aljas személylyel viszonyba léphet, ki hanyatló testét lázas izgatottságba hozza; *gúnyolja a hazaszeretet erényét*, midőn a kéjházak bünbarlangjaiban kéjeleg; *megfelekedzik mindenről, mi szép, jó s igaz*, mert elfajult szíve csak a fajtalan ölelések után sóvárog. Míg a kéj boldogságát erezi, szelleme eltölpül, teste megtörik. Gyógyíthatlan betegségek rohanják meg őt, mint az érzékek elzsibbadása, a tagok reszketése, tüdő s gerincsorvadás, bányúság, búskomorság stb. Midőn pedig már a végelgyengülés jelei mutatkoznak, és az egészség gyászos romjai felett keseregve a lefolyt élet iszonyú bűnei merülnek fel lelke előtt, felébred egyszersmind az erőszakosan elszenderített lelkiismeret; de még mindig csak a bűnt gondolja, érzi s tenni óhajtaná. A belső nyugtalanság sarkalja őt, de hite nincs. *Hiszen a kéjenc inkább áldozza fel hitét, mintsem élvezetét megkeserítse.*

De mily varázst gyakorolhatna az élet, midőn a hit életető eleme megsemmisült, midőn a szeretet többé nem honol a szívben, midőn az érzékek az élvezet túlságos felkarolásában, az élet örömeivel való bűnös visszaélésben elfásultak, midőn a kéjenc a rontó csáboktól nem bír szabadulni, és már élvezni, kéjelegni nem képes? *Oh akkor az örülség jó a kétségbeesettnek segélyére, s a tönkre jutott kéjenc kéjtől reszkető kezét maga ellen fordítja, hogy a szenvedély hatalmát életével együtt megsemmisítse.*

XV. Lajos korát, Ninive végromlását, Róma enyészését a kéjelgés szenvedélye okozta, ez gyarapítja korunk öngyil-

kosságait is. Fájdalom a gyakorlati élet számtalan példával igazolja ezt. *Della Maria* nem csekély hírnévnek örvendő zene-művész a kéjelgés mámorában lelte fő gyönyörét. E szenvedélynek oly túlságosan kedvezett, hogy végre is áldozatául esett. A szerencsétlen művész egy alkalommal titkos helyen merült el a kéjelgés élveibe, miközben a kéjhölgy karjai között eszméletét veszítvén többé életének jeléi sem adta. *Damar*, *Lord Milton* legidősebb fia, a gazdagság és jólét állapotában feltűnően ápolta a bujaság szenvedélyét. Az élvezetek vagyonát, testi erejét tönkre tették. A 35 éves ifjú kimondhatatlan tehernek tekinté az életet, míg végre az öngyilkosság gondolatával megbarátkozott. Kétségbeesve jövője felett egy ismeretes kéjházba vonult, hol a buja hölgyek társaságában több órát felette jó kedvvel töltött. Éjfél körül kére társnőit, hogy néhány percre távozzanak. Alig volt magára hagyatva, elfogta pisztolyát, és azt homlokának szegezve elsüté.¹⁾ Egy kedves modorról ismeretes ifjú elcsábított egyetemi társai által; kicsapongásaiban annyira ment, hogy végre minden idege elzsibbadt. Haza utazott, hogy valami hivatalt vállaljon, azonban semmihez sem volt kedve. Szellemi gyengesége mély szomorúságba ejté őt, és miután az orvosok segélye őt meg nem vigasztalhatta, miután koporsóját megrendelte, föbe lőtte magát. (*Diez*, i. h. 194. lap.) *Pouqueville* beszéli, hogy a szultán háremében élő nők, mert amaz inkább kedvelte a görög szerelmet v természetes szerelemnél, búskomorságba estek. Minthogy pedig a kéjtől hevülők érzéki Ösztönüket kielégíteni nem bírták, öngyilkosokká lettek. (*Zyro*. i. h. 128. lap.) *Schlegel* pedig megjegyzi, hogy a párisi *Salpetrière*-ben levő örültek 20-részét kéjhölgyek képezték. (I. h. II. k. 136. lap.)

A buja életmód tekintve az azzal járó rút betegségeket, *sypilis* bajokat, hasonlóan foly be az öngyilkosságra, Ha a buja kéjenc titkos baját, mely a kéjházak mindennapi látogatása, a folytonos piszkos közösülés folytán megújult, esetleg elhanyagolja, vagy azt orvosi segély már különben sem bírja gyógyítani, s az oly veszélyes mérvben harapódzik el testén, hogy vérét megmérgezi: akkor már azon ösvényen halad, mely az elpuhult lelket felette könnyen vezetheti a kétségbeesés örvényébe. Mily iszonyú állapot az a kéjencre nézve, midőn az undok fekélyek rohamosan törnek ki teste minden tagján, hogy bűnös múltját hirdessék? midőn az undok métely nemi

¹⁾ *Blumröder*, *Der Selbstmord psycholog. erMcirt etc. Weimar*. 1837. II. k. 92-93. lap.

részeit emészti, s öntudata bántja őt, hogy e kétségbeejtő bajának oka önmaga? midőn kicsapongó életének utálatos bélyegét gyermekei is hordják magukon, kik ártatlanságukban szülik büneiért bűnhődni kénytelenek? mily kétségbeejtő állapot a buja kéjence nézve az, hogy az általa bálványozott érzékiség végső szikrája is elenyészvén, csak a fájdalmat és a test bűzhődő rothadását hagyta maga után?

1867-ben S-n városban volt alkalmam ismerni egy ifjút, ki ily szerencsétlen sorsra jutott. E rút betegség már anynyira elpusztítá testét, hogy a beteg fájdalmában, és felgyógyulásának reménytelenségében föbe lőtte magát. Néhány évvel ezelőtt a p-nyi gymnasium St-k nevű tanára is ily betegségbe esett. A szép tehetségű tanár a birodalom legtekintélyesebb orvosainak segélyeért folyamodott, és miután ezek az elhanyagolt bajt gyógyíthatlannak nyilvánították, kétségbeesve föbe lőtte magát.

A cél és mérték nélküli élvezek okvetlenül azoknak megutalását eredményezik, és annál könnyeben ébresztik fel az öngyilkosság gondolatát, minél gyengébb a hit, minél kevésbé van kiművelve a szív és ész. A nemi ösztön észszerű kielégítése az emberiség legnagyobb jótéteményét, azaz fenmaradását képezi; de másrészt az azzal való túlságos mértékletlen visszaélés az emberiség legnagyobb átkának tekintendő, mert kegyetlenül szedvén áldozatait, veszélyezteti annak létét. És valóban, ha a bujaság a jelzett mértékben az egész emberiséget hatalmába ejthetné, -annak ki kellene halnia.

3. Az ö n f e r t ő z é s .

E bűn már a gyermekévekben lép előtérbe, és oly szenvedélylő fajulhat, hogy a kit egyszer hatalmába ejtett, az tőle alig szabadulhat. A számos mű, melyek e bűnnel foglalatostkodnak, eléggé jelzik annak elterjedtségét. Főleg korunkban már oly fokra rúg az elfajult gyermekek szemtelensége, hogy az iskolában a padokban ülve gyakorolják ezt. Minél természetellenesebb a nemi ösztön kielégítése, mennél vakmerőbb a merénylet a természet ellen, annál iszonyúbb a megsértett természet boszúja. Felesleges volna itt e rút szokásnak iszonyú következményeit tüzetesen festeni, melyek eléggé ismeretesek, mert lépten nyomon találkozhatunk ezekkel a gyakorlati életben. Azonban csak egyre terjesztjük ki figyelmünket, amennyiben az önfertőzés gyakran az öngyilkosság oka is lehet. E bűn rabja testileg és lelkileg eltörpül. E természetellenes ondófecserlés pusztító méreg az idegdús gyomorra,

a tüdőre, a szívre, az agyra. A vérkeringésben zavar áll be, a szellem elveszti rugékonyságát. Az önfertőző kora ifjúságában megvénülve élő-halott gyanánt mozog és halványsárga arcszínezete elárulja, hogy az élet örömei már meg nem hatják fásult kedélyét. A következmények soha sem maradnak el, és minél későbbben jelentkeznek, annál visszariasztóbbak. Míg természetellenes módon elégíti ki felizgatott érzékiségét, addig *Tissot*, *Boemer* stb. véleménye szerint a búskomorság, tehetetlen gyávaság, sőt a kétségbeesés veszélyeibe esik. A bágyadt szemek, a kiaszotttság, az elevenség tünete, az aggályos kedélyállapot, a sápadt arcszín, mely jelenségek az önfertőzött félelemmel töltik el, arányosan emelkednek e bűn gyakorlásával. A boldogtalan könyezik ereje s tehetségeinek gyors hanyatlása felett; de nem bír szakítani szenvedélyével, mely őt tönkre teszi. Magába vonulva enged a fájdalomnak, melyet a jövő gyászos képei felkeltenek, és midőn a gyógyulás és szababulás végső reményét is elveszíté, kétségbe esik, életét megunja, – öngyilkossá lesz. A minden gyönyör iránt táplált közöny mondja *Lewis*, a tehetlenség, melynél fogva a mulatságokban részt nem vehet, nyomorúságának érzete, s az öntudat, hogy maga mindennek oka, a kiváló okok, melyek a szerencsétlen önfertőzött arra kényszerítik, hogy a társaságot kerülje, és szenvedésének élete lerontása által véget vessen.

Ily szerencsétlen *Salzmann*-hoz írt levelében ez őszinte vallomást tette: „Tehetlenségem érzete, hogy többé meg nem javulhatok, oly megvetést ébresztett bennem, hogy az *öngyilkosság* gondolata már másfél éven át majd gyengébben, majd hevesebben nyugtalanított.” (V. ö. *Diez*. i. h. 196. lap.) Dieznél olvashatjuk e szomorú esetet: Egy leányka elcsábítván társai által az önfertőzést iszonyú mérvben gyakorolta. A leányka elveszte egészséges színét, szépségét, testi, lelki erejét. A szülők mélyen szomorkodtak gyermekük felett, kit egy reggel megfojtva találtak az ágyban. Az öngyilkos leány egyik barátnéjára címzett levelében ez volt: „*Tagjaim észrevehetőleg gyengülnek, az élet nedve elpusztult, -igy tovább élni! erre képtelen vagyok. Gyakran érzek magamban erőt, mely arra ösztönöz, hogy végtelen szenvedéseimnek véget vessek. Megragadom az alkalmat, és kilépek börtönömből*”

Hasonló meggyőződést meríthetünk *Deslandes*, ¹⁾ *Zyro*, ²⁾

¹⁾ *De l'Onanisme et des autres abus vénériens, considérées dan leur rapports avec la santé. Paris. 1835.* – ²⁾ I. h. 127.

Beich ³⁾ *Hoffbauer*⁴⁾ stb. művéből is. *Oslander* ⁵⁾ pedig úgy vélekedik, bogy gyakran a megvetett szerelem, a becsvágy stb. nem bírná az ifjút, vagy leányt öngyilkosságra, ha testét, lelkét már eleve tönkre nem tette volna az önfertőzés. „Az önfertőző, mondja *Dr. Ernst*,⁶⁾ élete nem egyéb mint az önközta gyengeség feletti titkos szemrehányások és kínos érzelmek hosszú sora, és nem csoda, ha az ily szerencsétlenül végre, hajlam támad az öngyilkosságra, melyre senki sem készebb, mint az önfertőző; mert az eleven halál rettenetes érzete kívánatossá teszi végül a teljes halált, és annak elfecsérlése, mi életet ad, undort és a kétségbeesés különös nemét gerjeszti fel, mi korunkat jellemzi.”

4. Az i s z á k o s s á g .

Általánosan ismeretes, hogy az iszákosság folyton terjed. Őszintén megvallva főleg hazánkban e rút bűn már nemzeti jelleget öltött. A pálinka, bor, sör és más szeszes italok oly pusztításokat okoznak, hogy e kórtüneti állapot aggályokkal tölti el a haza ügyeért hevülő szíveket. A legnagyobb bajok gyakran a szeszes italok mértékletlen élvezetében gyökereznek. Ez undok bűn szomorú következményeit szellemdúsan jellemzi a nápolyi közmondás: „*az első poharak, mikéi ittál báránnyév, szeliddé hangolnak; a következők tigrisvév, dühössé tesznek; az utolsók sertésvév, ezektől sárban fetrengsz.*” Tekintsük csak az iszákosság két első stádiumát. *Az elsőben* az idegrendszer izgatottsága folytán az ember szellemi és testi tevékenysége élénkebb lesz; a gondolat könnyebb, a képzelet csapongóbb. A felcsigázott elme már nem tiszteli az illedelmes szokásokat, a magaviselet sérti az igazság és erkölcsiség törvényeit. Az érzékiség fölébred, a tilos vágyak lépnek előtérbe. Az egyén könnyelműséget, ledérséget árul el ugyan, de még ura érzékeinek. *A második stádiumban* már cserben hagyják őt az érzékek, elenyézik a külvilághoz való viszonyának tudata, a szenvedélyek korlátlanul uralkodnak, erőszak képezi a lelki állapot jellegét, sőt ha még indulatok is merülnek felszínre, a részeg valódi őrjöngésbe esik.²⁾ Ily szörnyű állapot, ha már szokássá vált a részegeskedés, csakhamar megtermi iszonyú következményeit. Lassanként bekövetkeznek a testi zavarok u. m. vértolulások, a szív szerkezeti betegségei, test erőtlenségei.

¹⁾ I. h. 8p — ⁴⁾ I. b. 69. — ⁵⁾ I. h. 81. lap — ⁶⁾ *Önsegély*. Budapest. 1874. 17. lap. — ⁷⁾ *Dr. Kecskeméti Lajos: Kétes elmeállapotok a tödrvényesség előtt*. Kecskemét, 1875. 124-125.

lég, az emésztés megakadályozása stb. Ezekhez járulnak a rász hajlamok és szenvedélyek u. m. a hirtelen harag, kedvetlenség, megalégedetlenség, játékkór, a kötelmek elhanyagolása, szellemi eltompultság, erkölcsi fásultság és tehetetlenség. A részegeskedő lelke félelemmel telik meg, melyet a felébredező lelkiismeret nevel, és mégis gyönyört lel az aljas életmódban. Azért az iszákosság nem ritkán tébolyodottsággal végződik. *Calmeil* 1857-ben (*Charetonban*) 176 tébolyodott férfi között 60 at, 1858-ban pedig 174 között 42-öt talált, kiknél e betegség a szesz italok mértékietlen élvezetének következménye volt. ²⁾ Képzeljük még ezekhez a részegeskedőnek önokozta családi boldogtalanságát, vagyonának ziláltságát vagy elpusztulását, s némi fogalommal birunk szerencsétlen állapotáról. Mindezek már magukban véve is indokul szolgálhatnak *Aristoteles* véleményének igazolására, hogy „sok részegeskedő megöli magát.” ³⁾

A részegeskedőre lerázhatlan teher gyanánt nehezedik a szenvedély hatalma. Míg csak pénzét és hitelét teljesen el nem vesztí, folyton iszik, és ha végső ínségre jutott, és tehetetlenségében nélkülözni, önmagán segíteni nem tud, s ha a szesz italok elszenderítő mámorát elő nem idézheti, bányúságában a halál mámorá után sóvárg és túrhetlen szomjúságát az erőszakos halál segélyével akarja örökre eloltani.

*Heyfelder*¹⁾ egy 12 éves fiúról mondja, hogy a szolgálta által elcsábítatván lerészegedett, és tanítója szidalmazásától visszarettenvén a folyóba ölte magát. Bécsben egy kicsapongó ifjú fokról fokra sülyedt az erkölcstelenségben, míg végre kabátját eladta, elitta s a Dunába ugrott. ²⁾ *Esquirol* egy nőnél azt tapasztalta, hogy valahányszor férjével összeveszett, leitta magát és *százféleképen tett öngyilkossági kísérleteket*. Egy csizmadiáról pedig azt mondja, hogy valahányszor szesz italokkal élt, *mindig hajlamot mutatott az öngyilkosságra.* ³⁾ *Basch* végrehajtó 1856-ban Berlinben nejt és két gyermekét megölvén öngyilkossá lön. *Basch hírneves ivó volt.* ⁴⁾

Heyfelder az iszákosságot az öngyilkosságok egyik főokának mondja, és ezek szerinte oly nemzeteknél leggyakoribbak, melyeknél az iszákosság szenvedélye nagyon elhatalmasodott. És valóban a statisztikai adatok e tekintetben

²⁾ *Dr. Plagge: Die Quellen d. Irsinns u. d. Selbstmorde. Neurwied* 1861. 23. lap. ³⁾ *Probl. Sect. XXX. p. 471. G. -* ¹⁾ I. h. 11 lap. - ²⁾ *Osiander* i. h. 314. - ³⁾ *Diez* i. h. 202. lap. - ⁴⁾ *Hoffbauer* i. h. 87. 1.

minden kétséget kizárnak. így p. o. Franciaország azon departement-jában, hol főleg a pálinka és répanedv fogyasztása kiváló, az iszákosság folytán előidézett és megfontolt öngyilkosságú esetek ily számarányt tüntetnek fel:

évi átlag - öngyilkosságok	évi átlag - öngyilkosságok
18 ⁵⁰ / ₅₄ - 227	18 ⁶⁰ / ₆₄ - 390
18 ⁵⁵ / ₅₉ - 283	18 ⁶⁵ / ₆₉ - 643

Tehát 20 év alatt majd háromszorozvák az ilykép indokolt öngyilkosságok. *Le Boy* kimutatása szerint pedig Franciaországban az *alkoholismus* folytán előidézett és constatait öngyilkosságok ily számarányt mutatnak: ¹⁾

évi átlag	Öngyilkosságok	évi átlag	öngyilkosságok
18 ⁴⁸ / ₄₉ -	164	- 18 ⁶² / ₆₃ -	321
18 ⁵² / ₅₃ -	188	- 1864 -	389
18 ⁵⁶ / ₅₇ -	230	- 1865 -	441
18 ⁶⁰ / ₆₁ -	236	- 1866 -	471

A számarány feltűnő emelkedése kétségtelen. Hazánkban a közel múlt 10 év alatt 700 öngyilkos szerepel, mint az iszákosság áldozata. Austriában 1000 öngyilkosság között 82 mint az iszákosság következménye szerepel. ²⁾

5. A h a r a g .

A harag hirtelen támad, mint a vihar: és valamint ez sohasem csillapodik le a nélkül, hogy károkat nem okozna, ép úgy a harag is maga után hagyja gyászos nyomait. *Varius Maximus*³⁾ beszél, hogy *Mausimenes* neje, midőn leányát és fiát vérfertőztetésen rajta érte, fellobbant haragjában és örökre elnémult. *Seneca* egy terjedelmes művet irt a haragról, melyben annak iszonyú befolyását festi a test és lélekre. Valamint a kéjelgés a nemző részeket, úgy támadja meg a harag a májat, sőt nem ritkán annyira megrázkódhatja az agyat, hogy elmezavarok is bekövetkeznek.

A haragnak különös sajátsága, hogy ama tárgy ellen irányul, mely fájdalmat okoz. A gyermek kezeivel veri az asztalt, ha rajta megütötte magát. A vad ember kirántja sebéből a nyilat, és összeharapja. *Xerxes*, *Herodot* tudósítása szerint megostoroztatta a tengert, mert a hirtelen támadt vihar hajóhidját megsemmisítette, melyen hadseregét átvezetni akarta. *Caligula* bosszúságában lerontotta a palotát,

¹⁾ *Oettingen* 649-650. 1. - ²⁾ *Wagner* i. h. 231. lap. - ³⁾ *Lib.* I. c. 8. p. 56.

melyben anyja kéjelgett. Ha a haragra lobbant dühét ki nem töltheti, bármi ellen dühöng, a nélkül hogy tettének céltalansága, vagy balgaságára eszmélne. Elég itt a dühöngő *Ajaxra* gondolni, kinek szörnyű állapotát élénk színekkel élénk tárta a költő. Némelyeknél a harag az örütség határait is megközelíti, s boszúval, gyűlölettel, gonorsággal szövetkezik. Vajjon csoda-e, ha ily állapotban elenyészik az életkedv; ha a haragra hevült élete örömét megsemmisíti? Ily állapotban ¹⁾ nem lehet szó akaraterejéről, nemes érzelemről. Ilyenkor bünt forral a szív, gonoszsággal foglalkozik az ész, a rombolás képeiben gyönyörködik a felvert képzelet, és a lázongásba hozott kedélyvilág nyugalma vissza nem tér, míg csak a kaján cél nincsen elérve. Kétségtelen, hogy a józan gondolkodású, az erős jellemű, a szenvedélyes harag ily fokára nem engedi magát elragadtatni. De nem így áll a dolog a szenvedélyes és főleg heves vérmérsékűvel. Ha e szerencsétlen, dühét ki nem töltheti a gyűlölt tárgyon vagy személyen; ha a körülmények sajátságos alakulása, vagy saját tehetetlensége dühének útjában áll: akkor az nem ritkán saját teste, sőt élete ellen is fordul, és e szenvedély zaklató hatalmától ösztönöztetve élete fonalát is elvágja.

Knüppeln beszéli, hogy két nemes ifjú ugyanazon ezrednél szolgálván, heves vetélytársak voltak. Az egyik magas származása s gazdagsága, a másik kiváló tehetségei által tűnt ki. Mindketten ugyanazon rangért és leányért küzdöttek. Az első mindkét szempontból diadalmaskodott. Ez párbajt idézett elő, melyben ismét az első maradt a győző, mert ellenfelét veszélyesen megsebesítette. A beteg dühében többször lerántotta sebeiről a kötéseket azon szándékkal, hogy életének véget vessen. Idővel mégis felgyógyult. Rögton másodszor hívta ki ellenfelét. Midőn pedig ez a kihívást elfogadni vonakodott, megleste őt este s több sebet ejtvén rajta a közeledő örök elöl megszökött, és otthon föbe lött magát²⁾

Hamburgban 1859-ben nagy feltűnést okozott egy nap-

¹⁾ *Ovid* így jellemzi az ily haragos állapotát:

Pallor in ore sedet, macies in corpore toto.

Nusquam recta acies, livent rubigine dentés,

Pectora fellé virent, lingua est suffusa veneno.

Risus abest, nisi quem visi movere dolores,

Nee fruitur somiio, vigilacibus excita curis,

Sed videt ingrates, intabescitque videndo,

Successus hominum, carpitque et carpitur una.

Suppliciumque suum est. — *Metapbmorph.* II. 775. etc.

¹⁾ *Diez*, i. b. 161. 1.

számos hasonló tette. Haragjában meglátogatta régi kedvesét, ki bizonyos oknál fogva megtagadta szerelmét. A leány épen szobában volt elfoglalva gazdájának gyermekei vei. A napszámos pisztolylyal rohant be, de a megijedt nőnek sikerült kezéből a fegyvert kiütni. Erre elrejtett törét rántotta ki, melylyel a leány arcán, vállain s mellén veszélyes sebeket ejtett. A gyermekek jajkiáltása meghozta a segílyt, de a dühöngőt csak akkor sikerült lebilincselni, midőn már önmagát meggyilkolandó saját testét is veszélyesen megsebesítette.¹⁾

Vondra János [Bécsben 1876. apr. 11.] szolgálatnélküli pincér *Blaschek Anna* kedvesével együtt vacsorált, ki akaratja ellenére az *elysiumot* is meglátogatta. *Vondra* emiatt hevesebb szóváltásra szolgáltatott alkalmat. Végre a leány makacs modora oly ingerültségbe hozta őt, hogy ez éles borotváját kirántva ezzelfsaját nyakát a nyakcsigolyáig ketté szelte.

Zyro állítja, hogy még gyermekek is megölik magukat, ha makacsságukat megtörik, és rász akaradjuknak eleget nem tesznek.²⁾

A statisztikusok és orvosok véleménye szerint a harag, annak dacára is, hogy felette károsan foly be a testi szervezetre s gyakran jelentkezik a gyakorlati életben, a többi szenvedélyekhez képest aránylag véve az öngyilkosságok csekélyebb számarányát tünteti fel.

E körülmény is azt látszik megerősíteni, hogy a folytonosan működő szenvedélyek inkább készítenek e természetellenes bűnre, mint a gyorsan tűnő indulatok és szenvedélyek.

6. Nagy ravágyás, dölyf és hiúság.

Míg a becsület után való törekvés a természetesség határain belül mozog, és annak indokát az erény iránt való szeretet képezi, az ember nemes tulajdonsága. *A mérsékelt vágy*, hogy mások fölé emelkedjünk, vagy legalább másokhoz hasonlókká legyünk, kik a társadalomban erényes szempontokból kitűnnek, mindig a legszebb tettek rugója. Ha azonban e vágy átlépi a mérséklet korlátait és *szenvedélylyé* azaz *nagyravágyássá* fejlődik, csakhamar elhagyja az erényesség útját. A nagyravágyó nem irtózik az aljas eszközök felkarolásától sem, csakhogy szenvedélyét kielégíthesse.

A nagyravágyás inkább az érettebb kora szövetkezvén

¹⁾ *Hoffbauer* i. h. 98. lap. — ²⁾ *Wissenschaftlich-prakt. Beurth.*

könnyen elhatalmasodhatik, mígnem az embert teljesen uralma alá hajtja. Kivált azon korban lép előtérbe, midőn az *önösség* komolyabb mérvet öltött. Ezen szenvedély is minden ranggal együtt jár, de főleg azokkal, kik születésük vagy egyéb kedvező körülményeknél fogva a mindennapiság fölött állnak.

Nagy Sándor, atyja minden győzelmére felsóhajtott: „*atyám mindent meghódít, és nekem semmit sem hagy hátra, meghódítás végett.*” Majd ismét *Julius Caesar*, *Sándor* életrajzát olvasván felkiáltott: „*Óh! Sándor az én koromban már számos királyságot meghódított, és én még semmi emlékezetre méltót sem tettem.*” Amint a pogánykor e két hadvezére a nagyravágyás szenvedélyének hódolt, ép úgy találkoznak ezekhez hasonló jelenségekre korunkban is.

A nagyravágyó más szenvedélyeket is rejt magában, időközönként majd féltékenységének majd boszúvágyának stb. ad kifejezést. Mindig és mindenütt feltűnést akar okozni, hogy jeles tehetségeit és tulajdonságait elismerések és dicséretekkel halmazzák. Fellépésének kiváló fontosságot tulajdonít, és kívánja hogy mások az ő érdemeit méltányolják és tiszteljék. Aki e vágyát teljesíti, azt rokonszenvével ajándékozta meg. Aki pedig elég vakmerő közönnyel, sőt mi több, gúnnyal illetni őt, ezt szíve mélyéből gyűlölve megsemmisíteni óhajtana. De mily befolyást gyakorolhat kedélyvilágára valamely nem remélt változás? ha p. o. e szerencsétlen esetlegesen rangját, méltóságát veszti, ha az általa kevésre becsült vagy talán megvetett egyének időközönként magas polcokra emelkednek, míg ő a nyomor mélyebb fokára süllyed; ha mások közönye, megvetése nagyravágyó lelkébe a boszu üszkeket ültetik át: telhetetlen marad, mert ha egyik vágya teljesült, nyomában támad ismét száz.

Neki nincs valódi élvezete, mert beteg lelkét emészti a heves vágyódás tüze, a folytonos aggodalom, hogy ezt nem teljesítheti. A nagyravágyó ily állapotban szilaj féktelenséggel keresi a tárgyakat, melyekkel szenvedélyét kielégíthetné, ha pedig a hasztalan keresésben kifárad, szelleme aláhanyatlik, lelke elborul, kedélye elfogul, és ő szabadulni óhajt az élet nyomasztó terhétől. Zaklató szenvedélyének meghozza a végső áldozatot, és megöli magát; de nem közönséges módon, mert megnyugtatja őt a balga gondolat, hogy haláláról sokan fognak beszélni. Innen van, hogy a nagyravágyók, vagy a hirtelvágyók öngyilkosságai mindig valami rendkívüliséggel vannak egybekötve.

A nagyravágyó, ha a kevélység szelleme szállja meg,

vagyis ama határtalan önbecsülés és elfogultság, hogy öt mások sokkal többre becsülik, vagy öt többre becsülniök kellene mint önmagukat; még nagyobb veszélynek teszi ki magát, mely az értelmi megfontolás hiányával, vagyis a *göggel* folyton emelkedik. Innen van, hogy számos bölcsész a gögget bárgyúság és szellemi eltompultságnak is nevezi, mert a bölcs soha sem homályosítja el önhiittségével saját erkölcsi s szellemi becsét másokkal szemben, és előnyeit mindig érvényesíti a közjó előmozdítására. A *dölyf* a lelki s erkölcsi előnyöket tökélytelenségekké alacsonyítja le. Nem csekély szerep jutott itt a *hiúságnak* is, mely inkább igénytelen tulajdonságok és előnyök túlbecsüléséből származik. E rokon szenvedélyek csak kisebb vagy nagyobb mértékben való önhiittség kielégítését sürgetik, s kettős irányban ingerelhetnek öngyilkosságra. Vagy azon örült felfogással kecsgetetik az egyéneket, hogy a végső áldozatnak felajánlása által, mi életüket kívánja, becsültre, hírnévre tesznek szert, melyet életükben hasztalanul hajhásztak; vagy a keserűen tapasztalt megszegyenítést, melyet nagyravagyó, kevély és hiu lelkületük el nem viselhet, az öngyilkosság rémes tetteivel megboszulhatják. Innen van, hogy e szenvedélyek rabjai önéletük erőszakos kioltását mindig valami megdöböntő körülménnyel szeretik egybekötni.

Empedokles a *Vesuv* torkába ugrott, hogy mint a hagyomány megőrizte, az utóvilág öt isten gyanánt tisztelje. *Mily örült gondolati* A *Keos* szigetén élő tekintélyes matróna egyedüli vágya volt, hogy *Sextus Pompe jus* jelenlétében megmérgezhesse magát. (V. ö. 99. lap.) Mintegy 44 év előtt a berlini kaszárnyák egyikében számos bajtárs együtt mulatván kölcsönösen dicsőítették hősiességüket. Egyikük valamennyi társait felülmúlni akarván, kijelenté, hogy hősiességeről tanúságot teendő akár rögtön föbe lövi magát. Társai hahotázva vonták kétségbe elszántságát. De íme a balga megragadja a pisztolyt és föbe lövi magát.¹⁾

Egy angol *Ostendeben* zenészeket rendelt magához, és valami hírneves olasz művész halotti miséjét adatta elő. Az utolsó requiemnél kihúzta pisztolyát, és föbe lötte magát. Egy színész fölakasztá magát, mert a közönség a színpadon kifütyülte öt. (*Diez*, 165-166. lap.) Egy könyvnyomdász 13 éves fia nem tűrhethén a szégyent, hogy ócska ruhában kell járnia, elhatározta magát a végső tette. A birtokában levő

*) *Becker*, Sünde d. Selbstmordes. Hermansb. 1872. 32. lap.

néhány garason megvendégelte 8 éves játszótársát, miközben megjegyzé, hogy ez utolsó mulatsága e világon. Ezután hazament, szeggel és ólommal megtöltötte kis ágyúját, melylyel játszani szokott, és halántékát a nyilashoz illesztve el-süté a veszedelmes fegyvert. Rögtön meghalt. (*Blumröder*, II. k. 58. lap.)

Egy szellemdús olasz élclap-szerkesztő 1859. nyakát vágta meg, miután már ugyanazon késsel ugyanazon állásban magát lerajzolta azon szándékkal, hogy e rajz lapjának legközelebbi számában napvilágot lásson. E kép alá e szavak voltak írva: „*A galantuomok így halnak meg!*” A hírlapok e tett indokául sértett *nagyravágyását* emlegették. (*Hoffbauer*, 95. lap.)

Az öngyilkosságok okait nem lehet ugyan mindig meghatározni, mert a kedélyvilág titkai ritkán jönnek napfényre, azonban bizton állíthatjuk, hogy a *kevélység szelleme* főleg korunkban kegyetlenül szedi áldozatait. És *Euripides* méltán kérhető: „miért óhajtod a leggonoszabb istennőt, a *nagyravágyást*? Mérsékelj magadat. Ez istennő igazságtalan. Sok boldog házba és városba beköszönt, és eltávozik azok vesztével, kik vele éltek.”

7. A játékkor, tözsde sszédelgés.

Vannak pillanatok az emberi életben, midőn a komoly foglalkozásba belefáradva mintegy szabadulni óhajtunk mindentől, mi különben szellemünknek tápot ad. A körülmények sajátságos alakulása folytán ilyenkor sokan, ha az elgyengült erők helyreállítása vagy más haszon szem elől tévesztetik, az unalom nyomasztó befolyása alatt nyögnek. Hiszen az ember természeténél fogva munkára született, neki mindig foglalkozásra van szüksége. De ki e természetes hajlammal ellenére minden magasztos gondolat és emelkedettség nélkül tétlenül él, és csak az unalmat kergeti, időtöltésre gondol. Az unalom ép úgy, mint az időtöltés, Esser ¹⁾ szerint azon közös árny-oldallal bírnak, hogy az időt nem becsülik. Az időtöltésnek kettős iránya van, melyeket az élvezetek felkarolása, vagy a játék alkotnak. Itt csak az utóbbira utalunk, mely könnyelmű, s hivatásuk iránt közönyös emberekben hatalmas szenvedélylyé fejlődhetik. Korunkban a játéknemnek célja általában nem a *szórakozás*, hanem a *nyerészkedés*. A szellem nem nyer bennök elégséges tápot, azért nagy

¹⁾ *Psychologie* i. h. 462. lap.

összegekre kell játszani, hogy így az eszmélődés és nemes érzelem nélküli időöltés némi varázst gyakoroljon.

A játék érdekét főleg ama körülmény emeli, mondja *Kant*, hogy félelem és remény egymást felváltják.¹⁾ Ha valakit a szerencse üldöz, ismét feléled a csalfa remény és a játékos folytonosan hányattatik. Gyakran azonban lázas állapotot is teremthet, melyben a szerencse-hajhászónak vére pezsgésbe jő, szíve hevesen dobog, és nyugtalanul lesve szerencséjét a jövő csalfa képeivel ámitja magát. Az ily értelemben vett játékra való hajlam csakhamar hatalmas szenvedélylyé válhatik, mely a föld kerekiségén mindenütt előfordul. A római katonák kockát vettek Krisztus Urunk palástjára, a kanadai vadak is játszanak, a chinaiaknál pedig oly iszonyú mérvben hódolnak e szenvedélynek, hogy nemcsak vagyonukat, hanem ahol még a rabság bizonyos neme dívik, még családjukat és szabadságukat is kockáztatják. Sőt kik huzamosb időn át mértéken felül üzik a játékot, valóságos játékkórba esnek, melyre akár a szükség, akár a gazdagság után való vágy élesztő befolyását gyakorolja.

A folytonos veszteségek csak nevelik a szenvedélyt, és ki ennek rabjává lett, ha még oly világosan látja is a gyászos következményeket, ha még oly-erősen is fölteszi magában, hogy attól óvakodni fog, még sem bír azzal szakítani. Azonban a szenvedély soha sem jár magánosan, csakhamar más társakra tesz szert, hogy ezek segítségével a szerencsétlen áldozatot mielőbb tönkre tegye. A roulette s kártya, melyek a nyereség kilátásával a könnyelműeket folyton csábítják, fölébresztik a legaljasabb szenvedélyeket is, p. o. irigységet, fősvénységet, gondot, bűt, bánatot, roszakaratot, sőt aláássák az egyed egész erkölcsiségét. A folytonos éjelizés, a természeti szükség erőszakos megtagadása, s heves indulatok szakadatlan befolyása alatt lelki s testi ereje csökken. A szív, agy, lép, máj-bántalmak stb. elhatalmasodnak, és a játékkóros pénzén kívül életét is veszélyezteti. Ha a játékos éjjeleket töltve a zöld asztalnál egészségét megrontotta, és jelentékeny összegeket elveszítve kedvetlenül visszatér, aggálylyal telik meg a jövő iránt, családjának jólléte iránt. E kétséges állapotban a végtelen távolban ismét felmerül a szerencse mosolygó arca, s szenvedélye képzeletét felcsigázva a végső tette ingerli őt. Vagyonának maradványaival ismét belép a játék-barlangba, hogy a vak sorshoz utolsó kérelmét intézve

¹⁾ *Antropologie* i. h. 257. lap.

mindenét kockáztassa. De a szerencse most sem kedvez, és ő tönkre van téve. A veszteségek feletti keserv, a családi viszályok, a nyomor, az oktanul okozott adósságok terhe elhatalmasodnak, és a lelkiismeret zaklató szava felébred. Ily rettenetes helyzetben előtérbe lép a búskomorság, a tehetlenség, sőt nem ritkán elsötétül az elme, bekövetkezik a kétségbeesés. Előtérbe lépnek az isteni gondviselés és igazság feletti kételyek, az öngyilkossági gondolatok, és ki oly érthetetlen odaadással csüggött a kártyajátékon, játéknak tekintve az életet is, a hegyes törrel vagy az elrobbanó fegyverrel tör magának ösvényt az örök romlás birodalmába, A gyakorlati élet, főleg pedig a fürdő-helyek, hol a kormányok erős tilalma dacára még most is léteznek titkos játékbárlangok, megerősítik e szomorú igazságot.

Londonban egy fiatal férfiú megölte magát. Zsebében kártyát találtak, melyen e szavak voltak felírva: „*ez okozta vesztemet.*” (Diez. 205. lap.)

Egy ifjú angolnő évek előtt *Baden-Badenben* megkísérelte szerencséjét, de minden pénzét elvesztette. Zavart helyzetében lopásra vetemedvén, egyik fürdő társától 2000 louisd'ort orzott el. Tette felfedeztetett, és ő szegényében méreggel vetett véget életének. (Schlegel i. h. II. k. 214. 1.)

1859. máj. 9-én a *Homburg* és *Oberursel* között elterülő erdőben egy hullát találtak, melyben idegen utasra ismertek, ki *Hofheimből* gazdag családból származott. A tárcájában levő értékpapírok feltűnő differenciáról tanúskodtak, melyet a homburgi bankon elvesztett. (Hoffbauer 67. lap.)

Tóthfalasy Miklóst, ki utóbbi időkben mint díjnok tartotta magát, felakasztva találták (1876. dec.) Zaklatott életet fejezett be. Gazdag örökséget kapott, egy időben Miskolc keresett orvosa volt, és boldogan nősült. De csakhamar játékra adta magát, és lassanként elvesztette mindenét. Meg kellett szöknie s kezdődött a zaklatott élet. Sokoldalú műveltsége által azonban gyakran javult helyzete. Írt „Kertészeti kézikönyvet,” melyért 3000 frtot kapott, lett hírlapíró stb. De mindig játszott. A házban, ahol utoljára lakott, alig ismerték, mert reggel járt haza, s egész nap aludt. Végre önmaga bírója lett. (Vasáru Újs. 1876. 53. sz. 830. lap.)

A hazárdjátékokkal rokon a *lotto*, mely hasonlóan számos családot tönkre tesz, és az öngyilkosság indokául szolgálhat. Ide sorolhatók még a *vakmerő fogadások* a lóversenyek alkalmával, melyek főleg Angolországban mesés összegeket emésztnek fel. Még a múlt században élt a dús-

gazdag Lord *Derby*, ki roppant vagyonából alapítványt tett, melynek évi kamatai a lófuttatás első nyereségének vannak szentelve. A *Derby-féle* lóverseny évenként tartatik meg, és az egész világ sport kedvelőinek csábul szolgál, hogy ott szerencsésüket megkíséreljék. A szemlélő sokaság ilyenkor iszonyú pénzfogadásokat tesz az egyes futókra. A lordok milliókba, mások kevesebb összegekbe, legtöbben tehetségükön felül fogadnak. Néhány perc alatt vagy gazdaggá lehet a fogadó, vagy tönkre mehet. Ki fogja tagadni, hogy a játékkór e neme is elősegíti Angolországban az öngyilkosságot?

A Derby-verseny múlt évben is megkívánta áldozatait. *Stein Frigyes* a *Pester Lyd.*-ban jun. 1-jéről keltezett londoni levelében ezeket írja erre vonatkozólag: Ma reggel egy férfiú hullája került ki a *Themséből*, ki tegnap a hídról leugrott. Kis kereskedése lévén erején felül fogadott a lóversenyen. Már nem egy családi kör fent és alant jutott végromlásra a Derby-ünnepély napján.

A statisztikai kimutatások szerint általában gyakoribbak az öngyilkosságok oly vidékeken vagy városokban, hol a házárdjátékok el vannak harapódzva. 1830-ban *Parisban* 14 nap alatt csak 3 öngyilkossági eset volt, mit ama körülménynek tulajdonítanak, hogy a kormány a nyilvános kártyahelyeket betiltotta.

A legújabb időben elterjedt játékkórt leginkább nevelte ama körülmény, hogy a rohamosan haladó kor a pénznek végtelen fontosságot és becset tulajdonított. A pénz ad sokban irányt a politikai viszonyok alakulásának, attól van feltételezve a nemzetek anyagi jóléte, sőt tekintélye. Anglia a legnagyobb tőkével rendelkezik, azért emelkedett világszereplésre. Törökország pénzhiánya miatt nem bír a szövevényes bonyodalmakból kibontakozni. Franciaország pénzével gyógyította a legutóbbi hadjárat okozta sebeit, magyar parlamentünk sok tekintetben tehetetlenségre van kárhozthatva a zilált pénzviszonyok miatt. De a pénz hatalma nemcsak fönt magasabb körökben, hanem a társadalom minden rétegében, a családi élet szebb köreiben is lép érvényre. A pénz nagyrészt képezi a nemzetek jólétének feltételét, a pénztől van feltételezve sokszor az egyesek kényelme, irigylendő állapota. Azért oly nagy a vágy a pénz után. A háztulajdonos bármily aljas célokra engedi át termeit – *csak pénzt kapjon*; az üzletember nem riad vissza a legvakmerőbb vállalatoktól, – *csak némi kilátása legyen a rendkívüli nyereségre*; az ügyvéd a legundokabb bűnököt védi, – *csak méltó tiszteletdíjat reméljen*;

az utcán kóválygó hordár a legnemtelenebb parancsok teljesítésére ajánlja fel készségét – *csak tisztességes összeget biztosítsunk neki*. Az emberek most már mindenre hajlandók, *csak pénzt szerezhessenek*. Mindenkinék figyelme csak azon források felé fordul, honnan az istenített mammon áldásai eredhetnek. Pénz után sóvárog az ínségben sínlődő, több kincs után a tőzsér. És e vágy oly egyetemes, hogy korunk alig mutathat föl kivételeket, melyek a mérsékelt megelégedés példányképeül feltűnhetnének. A kapzsiság, a telhetetlenség szenvedélye, a gazdagságot eszményi magaslatra emelte, mely most már a törekvések, a vágyak központját, végcélját képezi, mert sz. *Fal* szerint „*minden gonoszság gyökere a pénzvágy.*”¹⁾ Ez képezi korunk műveltségének legsötétebb foltját. Mindenki rövid idő alatt és fáradság nélkül akar meggazdagodni, de hogyan? Hiszen az igazság útja felette göröngyös, tövises; tehát a bűnök tágas útjára kell lépni. A hirtelen gazdagodás tehát csak a bűnök segélyével eszközölhető, és ez képezi a társadalmunkon nyugvó átkot. „*Ne törd magad az igazságtalan gazdagság után; mert nem fog az neked használni a büntetés és boszúállás napján.*”²⁾

Fentebb láttuk, hogy a játékkór, melynek szintén csak a hirtelen meggazdagodás a célja, mikép boszulja meg magát. De a kártya s roulette, nem az egyedüli eszköz, mely korunk e bűnös vágyát éleszti. Sőt újabban a rendőrség éber figyelme jelentékenyen megakadályozza a játék e nemeit, minélfogva soknak alkalma sincsen ez irányban szenvedélyét kielégíteni. Tehát hová forduljon mégis, hogy szerencsését megkísérlje? Korunk nagyon találékony a módok és eszközök kitalálásában, melyek a bűnös szenvedélyeknek tápot nyújtanak. Van még a *hazard játéknak* egy más tere is, melyet korunk szabadelvűsége, a megromlott közvélemény pártfogásával szentesített; melyen a forgandó szerencse még sokkal bajosabb, de egyszerűs mind csalfább vésteljesebb; melyen a hirtelen meggazdagodás lehetősége még hatalmasabb mosolyával csábít, és ez – *a szédelgés*.

Itt mindjárt szembe ötlük a *tőzsde*, hol a szédelgések a művészet és mesterkélttség mezébe öltözködnek. Korunk a teljesülhetlen aspiratiók, nyereszkedések színhelyévé varázsolta a tőzsdét, mely lakhelyet biztosított a felebaráti szeretetet előlő combinatioknak, védelme alá fogadta a jogtalanság és igazságtalanságok gyakorlását. A tőzsde hatalmas bálvány,

¹⁾ I. *Tim.* V. 10. – ²⁾ *Jég. Sir.* V, 10.

mely hódolóitól a becsület és nemesebb érzület áldozatát követeli. A tőzsde eredetileg üdvös intézmény volt, de most már a humanismust lealacsonyító világcsarnokká lett, hol a hit és hazaszeretet kárpótlásául az önösségnek a nyeremény kilátása nyújtatik. A tőzsde erkölcsi mocsár, hol a bűnök feltünező lidércei kísérteties csáberővel fojtó légkörbe vonják a vigyázatlanokat, a vakmerő játékok után sóvárgókat; vagy -mint az író mondja -sötét barlang, melybe az ember mindenféle készülődéssel lép, *de szegényen vagy kétségbeesetten jó ki.*

Kevés játszik ott szerencsével, de ezek sem mondhatók szerencséseseknek, mert gonosz vágyuk a nyeremény megkészszerzésére ösztönzi őket. De a kocka fordul, és a nyeremény az alaptőkével együtt fel van áldozva. Ma még elegáns fogaton jött e barlangba, holnap talán már gazdag lesz hozzá képest kocsisa, ki kegyelméből hajtotta lovait. Tegnap hangadó volt a tőzsde zsibongó tömegében, ma már a legnyomorultabb tőzsdejátékosokkal sem érintkezhetik, mert hitelét elvesztette, tönkre jutott. Oh e hirtelen változás elfogulttá teszi a szerencsétlennek, a végső inségre jutottnak kedélyét, megzavarja elméjét. Csoda-e, ha a börzematadorok ily iszonyú pillanatban, vagy utólagos búskomorságukban *kétségbeesnek, és az élet terheitől szabadulni óhajtanak?* Emlékezzünk vissza *hány öngyilkosság követte a bécsi krachot?* Méltán sóhajthatott fel a *Pesti Napló* tárca-írója (1877. jan. 16.) is, midőn az „el-tűnt milliokról” elmélkedett: „a belga bankok egymásután buktak meg; a legkitűnőbb pénzemberek vagy megszöktek, vagy börtönbe kerültek, ha ugyan nem lettek – *öngyilkosokká!*”

De a szédelés nem maradt csak a börze falai között, kihatott az a világba is, és most már a társadalom minden rétegében akadunk a *részvény-szédelés* nyomaira. Akinek egy kis tőkéje van, sóvár szemekkel keresi a köszén, vasúti biztosító társulatok stb. részvényeit. A részvények háromszoros, tízszeres kamatokat ígérnek, mik a közéletben remélhetők. A bankok ügyes, bőbeszédű, ravasz ügynökei betolakodnak a magánházakba, lelkesedéssel festik a vérmes kilátásokat, fenakadás nélkül magyarázzák a hihetetlen előnyöket, melyeket csekély részletfizetésekkel megszerezhetni. Ki nem karolná föl a kedvező alkalmat? Becsületesek is kerülnek lépre. Valóban megdöbbenve kel! észlelnünk az e tekintetben felkarolt speculatioikat. A fekvő birtokokat pénzzé varázsolják, mások tőkéket vesznek kölcsön Kisebb kamatokra, s megmagyarázhatatlan kapzsisággal kapkodnak a *részvények* után. Alig van-

nak pedig ezek birtokában, meghozzák a hírlapok az újdonságot, hogy e cég vagy e társulat megbukott, melyeknek részvényei, ezentúl csak épen a papír, nem pedig a feljegyzett képzelt mennyiség értékét képviselik. *Nemsokára reá ismét az öngyilkosságok szaporább jelenségeit jelzik a napilapok.*

Parisban 1856-ban egy ifjú a börzejáték folytán 600,000 frankot veszítvén föbe lőtte magát. Egy francia lap pedig azon naiv megjegyzést tette, hogy ha még 6 hétig várt volna, három millió frankot nyerendett. *Báró Reitzenstein* (Bécs 1859. máj.) mint a testőrség tagja, Pestre volt rendelve, hol ő felségének bevonulásakor kellett volna működnie. Előtte való nap nyomtalanul eltűnt. *Wratislaw* gróf és táborszernagyhoz intézett levelében, melyhez végrendeletét is csatolta, tudatta, hogy őt a „*szerecsétlen börze-speculatio*” ösztönözte önéletének lerontására. (*Hoffbauer* i. h. 75. lap.) *Art K.* (1876. Pozsonyban) a *börzén* összes vagyonát elvesztvén, a Duna hullámaiba sietett.

A szédelgés a csalással és hamisításokkal szövetkezve oly általános, hogy az egyre szaporodó botrányokon már fen sem akadunk. Mindenki játszani akar. De hogyan játszszék, ha pénze nincs? Tehát pénzt kell szerezni, s e pénzszerzés módja képezi a szédelgés legmesterkéltőbb nemét. A titkos orzások és váltó-hamisítások szoros összefüggésben szoktak lenni a szédelgéssel. Ne ütközzünk meg tehát, ha a fentebb festett viszonyok e tekintetben is bekövetkezhetnek, az öngyilkosságok pedig szaporodhatnak.

Kászonyi (i. h. 205. lap.) beszéli, hogy egy könnyelmű anglikán pap ráadta magát a szédelgés e nemének gyakorlására. 4000 font sterlinget vett fel H. bankártól F. nevében, kinek álörököse gyanánt szerepelt, 6800 fontot csikart ki Miss W.-től és F.-től elorzá a családi papírokat. Az anglikán pap lépre került. A rendőrség rögtön bár papi méltóságának megfelelőleg nem lebilincselten tova akarta toloncoztatni. Vasútra indultak, és míg a rendőr jegyet váltott, a tolvaj felhasználva a kedvező alkalmat a pályaudvarra szökött. Épen ekkor robogott be a vonat, és a szédelgő a sínekre feküdvén megtalálta a guillotinet.

L. bankalkusz miután 3 millió értékű vagyonát eljászotta, 1876-ban Bécsben megölte magát. *Gablenz* tábornok nem rég, mint tudjuk azért lőn öngyilkossá, mert a bécsi krach folytán *börze-játéka* oly szerencsétlenül végződött, hogy teljesen tönkre ment.

Mily iszonyú *igazság* rejlik a szentírás szavaiban: „*Aki*

szíve szerint igaztalant gyűjt, másoknak gyűjt, és javaiban más fog kéjelegni;” (Jéz. Sir. XIV. 4.) „*mert akik gazdagok akarnak lenni, kísértetbe esnek, s az ördög törébe, és sok haszontalan és ártalmas kívánságokba, melyek az embert halálos veszedelembé meritik.*” (I. Tim. V. 9.)

8. Félelem, aggály, ijedtség és lelkiismereti furdalás.

A kellemetlen érzet, melyet a jövő gyászos esélyei bennünk keltenek, félelmet szül. A félelem, hogy elkövetett bűntettünk napfényre kerül, vagy e miatt a büntetés bekövetkezik, a napjainkban oly gyakori öngyilkosságoknak jelentékeny oka. Az elviselhetlen tehertől, a reánk nehezedő nyomortól és ínségtől való félelem válságos és szédelőgő korunkban már felette gyakori, és mint a titkon emésztő méreg, elhomályosítja a szellemet, borongó érzelmekkel tölti meg a kedélyt, úgy hogy nem ritkán lerontja az élet varázsát, és vágyat ébreszt az erőszakos halál iránt. A félelem sem jár egyedül, hanem nagyravágyással, a munkától való idegenkedéssel és elpuhultsággal barátkozik.

Főleg a kikerülhetetlen *megszégyenülés* játssza itt kétes szerepét. így lettek egykor öngyilkosokká *Saul* és *Abimelek*, mert félték a pogányok által előidézendő gyalázatos haláltól. Főleg ez indokból tette ki kezét a vipera marásának *Cleopatra*, nehogy Rómába vitetvén, mint kéjhölgy meggyaláztassék. *Hannibal* és *Mithridates* is azért ölték meg magukat, mert félték a szégyentől, mely őket a jövőben érhetné.

Lord Klive megölte magát a megszégyenítő vizsgálatról való félelmében, hogy miképen tett szert gazdagságra? Parisban feltűnő lopások történtek, végre elfogatott az egyik bűnrészes, de rögtön nyakát vágta meg. Diez. i. h. 177. lap.) *Vanicsek* Budapesten akkor lőtte meg magát, midőn a rendőrség ajtajára tört.

Korunkban leginkább a *büntetésről való félelem* szolgáltat okot e bűn elkövetésére. E. városban 1876-ban N. N. 14 éves leány a vízbe ugrott, mert attól félt, hogy mostohája valami tetteért meg fogja büntetni.

Néha csekélységek, vagy csak a *gyanakodás* is kelthet félelmet, mely végre öngyilkosságra késztet. N. molnárszegéd múlt évben Esztergomba küldetett az i . . . bíró részéről, hogy egy levelet a város kapitányságának átadjon. A követ már a vároznál volt, midőn a nagy pecsétetes levél félelemmel tölte el őt. A szerencsétlen épen azon időben jelentékeny

lopást követett el, és balgaságában azt gondolta, hogy azért vitették el vele a levelet, hogy ebben bűne felfedeztetvén, fogságra kerüljön. Félelmében a folyó partján felakasztá magát.

Ha valaki félelmében tehetetlenségre van kárhozthatva, *aggodalommal* telik el. Ilyenkor az eszközök előleges mérlegelése s megfontolása nélkül hamar fogamzik meg az öngyilkosság gondolata. *Raimund* színész vadászaton volt, hol különben szelíd kutyája megharapta őt. Azt képzelte, hogy a kutya megveszett. Haza ment, egyik ismerősével találkozván, elmondja neki szerencsétlenségét. Az észreveszi ugyan ziláltságát, de nem törődik vele. *Raimund* pedig szobájába érve föbe lőtte magát a feletti aggodalmában, hogy meg kell vesznie. (*Kászonyi* i. h. 167. lap.)

A büntettekben nem ritkán nagyobb aggodalmat keltethet a *hosszú fogság*, vagy a *gyalázatos büntetés* gondolata, mint a halál. *Smutny* szabónak fia (Budapesten) garázdálkodásai, s atyja ellen intézett gyilkossági kísérlete miatt fogságba került. Börtönében aggódni kezdett afölött, hogy súlyos büntetés fogja őt érni, s e kínos állapotában felakasztá magát.

Némelyek az *ijedtséget* is elfogadják az öngyilkosság okának. Ez is csak félelem, melyet az előre nem látott veszélynek hirtelen bekövetkezése előidéz. Lelki állapotunk gyors változása mindig az ijedtség kisebb nagyobb fokával van összekötve. Az agyrendszer ép oly kevéssé tűri el a gyönyörtől való hirtelen megfosztást, mint a felizgatott külső érzékek az ingereknek hirtelen elvesztését. A ijedtség következménye lehet nem egy ízben az eszmélet elvesztése, sőt a halálon kívül számtalan baj. *Croesus* néma fia *Herodot* tanúsága szerint, midőn egy perzsa katona atyjára rohant, ijedtségében felkiáltott: „ember, meg ne öld atyámat!” és ismét visszanyerte beszélő tehetségét.(?) *Fechlin Livorno* közelében hajótörést szenvedvén megfigyelt egy 20 éves ifjút, kit oly ijedtség szállott meg, hogy 3 nap alatt teljesen megöszült. (*Lenhossék* i. h. 270. lap.) Emlékezzünk vissza, mily sok öngyilkosságot idézett elő *Carthago* ostroma alkalmával az ijedtség. Az ötvenes évek végén Tolnamegyében egy rabló csapat vétetett üldözőbe. Az életben maradt rablókapitány a fenyegető veszélytől megijedvén föbe lőtte magát.

A *pénzbukások* változó játéka, melyek villámként sújtva egy pillanat alatt romba döntik a speculációk és uzsorásokodások reményvárát, hasonlóan rendkívüli ijedtséget, és ezzel kapcsolatban öngyilkosságot eredményeznek. Valamint XIV. Lajos halála után az állampapírok értéke rögtön sülyedvén a kór-

házak és tébolydák örültekkel megteltek, úgy szaporítják a pénzbukások napjainkban is a szerencsétlenek számát, kik kétségbeesésükben a gyilkos fegyverhez folyamodnak segélyért. *Koch Henrik* bécsi kereskedő tetemes anyagi károkat szenvedvén megmérgezte magát. *Vidacs* volt ország, képviselő, s egy takarékpénztár igazgatója Budapesten, nemrég szerencsétlen pénzviszonyok közé bonyolódván, a harmadik emeletről leugrott. Nürnbergben a Weidner-udvarban levő szövőgyár igazgatója múlt év ápr. 19. föbe lőtte magát. A gyárnál 500.000 márka deficit volt. *Pisko* bécsi kereskedő 1876. márc. 29-én hasonló körülmények közt mérgezte meg magát, és mellébe még két golyót is röpített.

Az érintett lelki állapotban főleg azért oly gyakoriak az öngyilkosságok, mert itt is főszerep jutott a *lelkiismereti furdalásnak*. Nemcsak a pusztá félelem a bűn felfedezése, s büntetésétől, hanem a lelkiismeret zaklatása is ösztönözhet ez iszonyú lépésre. Innen van, hogy gyakran oly büntetéseket is vetnek véget életüknek, kiknek gonoszsága sohasem került volna napfényre.

Aki pazarlása vagy könnyelműsége folytán a kaján hitelző kezébe esett, és ezért folytonos zaklatásnak van kitéve, csakhamar nyugtalanító sőt öngyilkossági gondolatokkal lesz elfoglalva. Nem mer kilépni lakhelyéből attól tartván, hogy üldözői mindenütt lesik. A gonosztevő börtönében nem bír menekülni a lelkiismeret szózatától, mely a meggyilkoltak végső fohászatát, a tönkrejutottak nyomorkiáltásait visszahangozzák lelkében. Valahányszor a vasajtó zára nyílik, halálfélelem szállja meg őt, hogy már elnyeri méltó büntetését. De ezek csak földi tekintetek. A leghatalmasabbak is, kiknek halandó nem állhat útjokban, a kéjtelenség és jólét pillanatában a lelkükben alakuló sötét képtől nem tudnak szabadulni, melyek bűnös tetteiket visszatükrözik. A lelkiismeret hallatja intő szavát, mely egy láthatlan hatalom, az Istennek adandó számadás kikerülhetetlenségére figyelmeztet. Isten ugyan megengedi, hogy az emberi gonoszság kaján munkáját titokban is gyakorolhassa, de lelkünkbe ültette a titkos szellemet is, mely folyton int, visszatart, szemrehányásokat tesz, és melynek szavát a föld semmi hatalma sem bírja elnyomni. A lelkiismeret, mondja *Magge* (I. h. 367. lap.) cselekedeteink megvesztegethetlen öre, melyek könyvében kitörülhetlenül fel vannak jegyezve. Az őrt elaltathatjuk; de nem mindenki bírja azt élete végső percéig úgy csillapítani, hogy őt le ne győzze. Némelyeknél még csak évek múlva éb-

red fel a gonosz lelkiismeret, de oly erővel, hogy ennek terhe alatt a szellem és test végromlásához közeleghet. Tekintsük a gazdagot, kinek boldogságát irigyeljük. A homlokán borongó fellegek elárulják, hogy lelkében forradalom van, melyet a lelkiismerettel küzdő szenvedélyek lázadása, a bűnös öntudat éleszt. Vegyék el mindenét, de adjátok vissza lelki nyugalmát, szabadítsátok meg a lelkiismeret furdalásaitól, és Ő áldani fog benneteket. Szerencsés az, ki a bánat és töredelem erényeivel eleget tesz a lelkiismeret parancsának, és Istenével kibékül; de jaj annak, ki Istenét elveszítve töredelemre képtelen, mert ez a lelkiismeret iszonyú zaklatásaitól nem szabadulhat. Az Önemésztései közepett elkomorult lélekkel, elsötétült szellemmel, elfajult akarattal rohan végromlása felé. A félelem, a sorvasztó aggály, a felfel villanó ijedség a kétségbeesésig fogja izgatni. Ki festhetné e feldüli, állapotot? A pogánykor mythosa, midőn a dühöngő *Krynni*, *Eumenides* fúriák rakoncátlanságát jellemzi, kik szilaj vadságukban az örülés és kétségbeesésig üzik; áldozataikat, némileg visszatükrözteti ama szerencsétlenek kedélyvilágát. Ő kerüli a társaságot, de magányában is előtérbe lépnek a rémképek, és folyton növekszik szorongatottsága. Majd emberek közé megy, de remeg mások tekintetétől. A gonosz szívében nem honol a nyugalom és habár aranybékókkal is bilincselitek le azt, csakhamar elröppen kebléből. Mi volna boldogítóbb ilyenre a terhes élettől való szabadulásnál? Mi tarthatja vissza őt az öngyilkosságtól? *Júdás* felakasztá magát, mert meg nem térve, önmagával meghasonlottan lelkiismereti furdalásaitól szabadulni akart. *Nagy Sándor* haragjában megölte *Klitus* barátját, és oly lelkiismereti furdalásai voltak, hogy majd öngyilkossá lett.

Egy leány *Knüppeln* tanúsága szerint búskomorságba esett. Végre bevallá orvosának, hogy két év előtt gyermekét megölte, és azóta lelkiismerete annyira zaklatja őt, hogy többé élni sem akar. Egy óra múlva e vallomás után a tóban találták hulláját. (*Diez* i. h. 185. lap.)

A tárgyalt okok felette nagy számarányokat tüntetnek fel a statistikában:

	öngyilkos között	tulajdonítandó a nevezett okoknak
Franciaországban 1856-61 évig	22,323	1851 eset
Szászországban 1847-58 „	4,876	710 „
Badenben 1853-56 „	327	41 „

Mindazáltal itt is megjegyzendő, hogy az erkölcsös em-

ber ritkán lesz annyira a félelem, az aggály, az ijedtség és lelkiismereti furdalás martalékává, hogy önmagával meghasonolva kétségbeessék. A leányok rendszeren akkor esnek a félelem áldozatául, midőn a paráznaság bűnét üzven a természet látható eredményekkel sújtja tévedésüket. Az ifjút, a férfiút is csak akkor bántja lelkiismerete, ha előzőleg bünt követte el. Az emberi lélek csendes tó, melynek sima tükrét csak a szenvedélyek és bűnök viharja hozhatja vészteljes háborgásba.

9. A h o n v á g y .

A hazaszeretet, mint láttuk, 23-26. lap. az emberi szív egyik legszebb tulajdonsága, melynélfogva hálás érzélemmel viseltetünk ama föld iránt, hol születtünk, felneveltünk, és legszebb emlékeinket szereztük. A hazaszeretet majd oly erős bennünk, mint az élet iránt való szeretet. A képzelet kellemes bájjal veszi körül a haza képét, mely szívünkbe mélyedett, és e báj varázst gyakorol a megtört aggastyánra, a pezsgő ifjúra, a föld minden népeire egyaránt. A haza emléke még inkább vonzza lelkünket, midőn idegen földön, idegen népek és szokások között élünk. A hazájoktól elszakadtak képzeletük szárnyain áthatítják a gátló távolságokat, és benső megnyugvással csüggnék a hazán. De a szellemi élvezet nem elégíti ki a valóság után dobogó szívet. Heves vágyódás vesz erőt a száműzöttön, mely őt ösztönzi ama határok felé, melyek között drága szülőföldje elterül. Epedő tekintetével kíséri az elsiető felhőket, melyek áldásos esővel fogják emelni e hazájának termékenységet, gazdagítani a szülőföldjét övedző erdők lombzatát, dagasztani az ezek szegélyein kanyargó csermelyeket. Ábrándos lelkével elmerül a végtelenbe nyúló kék égbe, mely hazájával ölelkezik. E vágyódás annyira eljiätalmasodhatik, hogy megnehezíti a lélekzetet, hatványozza a szív dobogását sa bú komor felhőit vonja az ember homlokára. Sőt idővel e vágyódás fenyegető betegséggé fejlődhetik, melyet az orvosi tudomány *honvágnak* nevezett el. A honvágy elsorvasztja az ember testi erejét, komor érzületeket ébreszt benne, búskomorságba ejti őt, ki mint az idegen földbe ültetett fa kivesz, vagy megöli magát.

A honvágy nem új tünetény, már *Homer* költeményeiben találunk annak nyomaira, midőn *Odysseusnak* egyedüli vágya támad megpillantani az *Ithalca* hegyei körül felszálló füstfelleget és azután meghalni. ¹⁾ *Nagy Sándor* katonáit is

¹⁾ *Odys.* I. 57-59. v.

honvagy szállta meg, midőn a hódításokban elfáradva hazájukba kívánczotak.

A honvagy minden rangúakra ugyan, de leginkább a katonákra gyakorolja befolyását, mert ezek hivatásuknál fogva gyakran kénytelenek búcsút mondani hazájuknak. E betegség egy alsó bretagnei században, mely *Phillipeville* mellett állomásozott, annyira elharapódzott, hogy számos katona, mint valamely ragályos betegség áldozatai elhaltak. E bajt csak úgy akadályozhatták meg, hogy az életben maradtaknak lehetővé tették Bretagneba való visszatérésüket. Az orosz katonaujjoncok (e század elején) felét juttatá a halál ölébe a honvagy, mielőtt a kitűzött helyre elértek.¹⁾ Legélénkebb a honvagy a svájciaknál, kik hazájuktól elszakítva a jólét bármily fokán is boldogtalanok, és búskomorságukban az élelmi szerekről is megfeledkezve, elhalnak. Valamint az afrikai szerecseneknél láttuk, (93. lap.) hogy ha sokáig keseregnek, sőt öngyilkosokká is lesznek, úgy van egyeseknél korunkban is. Egy svájci katona honvagy folytán megbetegedvén a *Larrey* igazgatása alatt levő katonai kórházba került. Betegségét félreismervén a lázbetegek közé helyezték. A gyógyszerek semmit sem használtak, míg végre a beteg az orvos látogatása után pamlagja alatt mellébe kést döfött, Sebét bekötözték, de ő erőszakosan tépte le a kötést és hatodik napra meghalt. Egy más katona már több ízben árulta el honvagyát, míg végre éjjel a harmadik emeletről leugrott. Saját vallomása szerint nem volt egyéb célja, mint egyik lábát kitörni, hogy mint szolgálatra képtelen, hazájába visszaküldessék.²⁾

Korunk kosmopolitikus szellemének tulajdonítandó hogy az öngyilkosságok e tekintetben gyérültek.

10. Fejezet. A szellemi erők túlfeszítése.

A végletek, mint már másutt hangsúlyoztuk, egyaránt veszélyesek. Veszélyes a tétlenség, és veszélyes a mértéken felüli szorgoskodás, az izgatottsáig emelkedő tevékenység, mely mint emésztő láz sorvasztja a lelki és testi erőket. Itt vissza kell emlékeznünk a fentebb mondottakra. („38-41. lap.) Mint az acélrugó a túlságos feszítés folytán mozgékonytát veszti, ép úgy a szellem és test elzsibbadhat a munka mértéktelen felkarolása következtében. A gondolko-

¹⁾ *Schlegel* i. h. I. k. 18. lap. — ²⁾ *Diez*. i. h. 222. lap.

kodás nehézkessége, a test bágyadtsága, az értelem eltompultsága, az idegek izgékonyága, agybántalmak és zavarok a testi szervezetben, szédelés, a vérkeringés és emésztés megakadályozása sokszor a túlfeszített munka szomorú következményei. Nem ritkán teljes érzéketlenséget, lépkört is eredményez. Azért mondja a sz. írás: „Ne foglald el sok dolgokban magadat; mert ha utána jársz, nem éred el, és nem menekszel meg, ha előrehaladsz is.” (Jéz. Sir. XI. 10.)

Kemény Zsigmond, a túlságos munka folytán tette tönkre szellemét. Alkotó erejét, szelleme emelkedettségét felválta a szánandó tehetetlenség, a mindennapiságon felül nem emelkedhető egyszerűség. Ama hírneves német ifjú, kiről az európai lapok mintegy három évvel ezelőtt annyit beszéltek, a túlságos szellemi munka folytán alig 23 éves korában teljesen megöszült, és teste lelke annyira meg volt törve, hogy midőn egyszerre több pályaművet nyert, örömeinek súlya alatt meghalt. A lázas munkálkodás, mely pezsgésbe hozza a vért, izgatja az agy idegeit, a jelzett kedélyállapotban hajlamot szülhet a mélakórságra és így *öngyilkosságra* is. Ha a szellemi erők kimerülésével a képzelet csalfa képei szövetkeznek, könnyen beállhatnak elmebajok, melyek annál inkább egyengetik az utat az önélet erőszakos lerontására, Innen van, hogy a költők, kik néha túlcsigázott képzeletök szárnyain az élet realitásából az eszmények birodalmába szállanak, *nem ritkán merülnek el az örültség sötét éjébe*. *Lenau* 6, *lasso* 7 évig nyögött e nyomasztó állapotban.

Nagyon veszélyes e tekintetben a *bölcsészek* azon iránya, mely az elmét csak mystikus érthetlenségekkel foglalkoztatja. *Schelling* és *Hegel* homályos eszmemenete belemélyeszi a gondolkodót a képtelenségek szövevényeibe, melyekből a kifáradt lélek csak súlyos veszteségekkel bír kibontakozni, sőt néha ott vesztét leli. *Oslander* (i. h. 62. lap.) említi, hogy egy tehetséges ifjú golyóval vetett életének véget, mert - mint hátrahagyott levelében tudata -önmagát nem tudta becsülni. „Főbe lőtte magát, mondja nevezett orvos, miután ez erőszakosan élesztett tűz, és *Fichte* rendszere, az „én” és „nem én” feletti aggályos elmélkedés agyát elhamvasztotta, mint ezt a hátrahagyott költemények bizonyítják. Ő fel akart szállani bánat és töredelem nélkül az örök örömeik hónába, és mégis úgy vélekedett, hogy önmegsemmisülése után érényei és bűnei is elenyésznek. A semmivel akart tehát égbe jutni. Ily lángész a semmivel siet ki a világból, semmit sem tesz, csak a lángész kicsapongó balgaságait űzi, és semmi

mással, csak a kétségbeesett lángész elhatározottságával siet ki ismét a világból.”

A természetnek vannak határai; ki ezeket átlépi, nem szabadulhat az erőszak gyászos következményeitől. Szerencsétlennek nevezhető az, ki különben jó akarata mellett céltalan munkálkodás izgatottságában, a megelégedés és boldogság helyett saját vesztét éri.

XI. Fejezet. Az elszegényedés és nyomor.

Korunk számos tévtanai közül leginkább az örvend pártolásnak, mely az anyagi jólétet tűzte ki az ember végcéljául. Most már mindenki csak a birtok, a vagyon után sóvárog. Lázasan nyugtalansággal vizsgálja a legmerészebb utakat, melyeken a meggazdagodás eszközeit fellelhetné. De tapasztalat szentesítette igazság az, hogy minél vérmesebb reményeket ápolunk, annál több csalódásnak vagyunk kitéve. Ahelyett, hogy vagyonunk mennyiségét és értékét emelnök, az idő haladásával arányosan csökkentjük azt, míg végre az elszegényedés kétséges viszonyaiba jutunk. Számos tényező folyt be arra, hogy az anyagi előnyök többé kevésbé az egyesek kizárólagos birtokát képezzék, minek folytán a nagy tömeg mindinkább elmerül az elszegényedésbe és a nyomorba, mi a nép erkölcstelenségének és pusztulásának legnagyobb emelttyűje. A nyomor megdöbentő befolyása a társadalomra kétségtelen. Az Észak-Amerikában letelepedett *mormonok* felekezetének megalapítását az Európa túlnépes államaiban létező nyomor tette lehetségessé. A szegény és tudatlan népfajok (különösen Angolországban, északi Skandináviában és némileg Németországban) könnyen engednek a mormonok prófétája által kiküldött követek boldogabb jövőt, vagyont és gazdagságot ígérő csábításainak, kivált hol a keresztény tan elvei gyenge alapokra vannak fektetve.¹⁾ Nálunk sok panasz hangzott el a *székelyek kivándorlása, a leányvásárlás* stb. miatt, különösen hazánk déli részeiben. Mindennek pedig oka a folyton súlyosbodó nyomor, melyben a szebb jövőnek lehetősége iszonyú varázst gyakorol az elcsüggedt kedélyekre.

A *pauperismus* iszonyú mérvben terjedő hatalmas kegyetlenül pusztít a társadalomban egyre szedvén megszámlál-

¹⁾ V. ö. *Budapesti Szemle*. 1874. XII. sz. 227-229. lap.

hatlan áldozatait. Az öngyilkosok nagy részben a pauperismus sorvasztó befolyása alatt lelik végromlásukat.

Az elszegényedést kívülünk eső más okok is idézhetik elő. Az utolsó évtizedekben oly sűrűn jelentkező *elemi csapások* p. o. az árvíz, a felhőszakadások, a fagy, a tűzvészek, a pusztító rovarok, melyek a föld termékenysége és az emberi munkálkodások gyümölcseit elpusztították, számos birtokost és családot tettek tönkre. Hány kedélyre nehezíték a búskomorság sötét felhőit ez előre nem látott szomorú események? Hány vagyonosnak lelkét rendítették meg ezek! Hány elcsüggedt és gyenge lelkületűnek *öngyilkossága* leli végelemzésben okát ezen körülményben! Igaz, ritkán hallunk arról, hogy az ilykép tönkre jutott rögtön keresett menedéket az erőszakosan előidézett halál karjaiban; azonban a jelzett körülmények *készítő okoknak* tekinthetők, melyek az évek hosszú során át az élet fentartásáért küzködőket lassanként előkészítik a végső elszántságra. Az ilynemű öngyilkosságot már éveken át tartó aggály és öntépelődés szokta megelőzni; míg végre az elkomorult lélek a természetellenes de már megérlelt gondolattal megbarátkozik. Az ily elszegényedtek szánalmat ugyan, de legkevésbé sem érdemelnek elnézést, főleg azért, mert még mindig marad „rendelkezésükre annyi, hogy bár nagy önmegtágadások között életüket bizton fentarthassák.

Az elszegényedés és nyomor sokkal ijesztőbb alakban nyilatkozik ott, hol az emberek *gonoszága* vagy *könnyelműsége* szerepel. A szegények, a nyomorultak száma folyton emelkedik. A szűkölködés, a gond, a bű ezek egyedüli osztályrésze, mit elfajult szülőiktől örökölve az idő haladásával csak sokszorosítottak. Egy futó pillantás a nép legalsóbb rétegeire, hol az inség rémes szelleme ütötte fel tanyáját, meggyőződést fog nyújtani arról, hogy egy *Sue* vagy *Hugo Viktor* képzelete távolról sem csapongott az ábrándok világában, midőn e szerencsétlenek életéből egyes jelenetek-, és képeket kiragadtak. *Képzeljük magunkat esek helyzetébe, midőn nyomorukban elaljasodva kislelkűségük áldozataivá lesznek. Hogy lássuk, mikép siettetik saját vesztüket épen akkor, midőn nehéz sorsukkal küzdeniök kellene. Mi szánakozunk felettük, de nem lehet, nem szabad őket mentenünk; mert a Gondviselés őket sem sújtotta elviselhetetlen bajokkal.* A nyirkos pincelakok, melyek felett díszes erkélyek magaslanak ki, több nyomort rejtenek, mintsem a főváros ezrei gondolnák, kik kedvezőbb anyagi viszonyokkal vannak megáldva. Ott lenn a földalatti üregekben

van a nyomor, hol a föld mélyéből kiható bűzhödtt gőzök lan-
 kasztják a fáradt munkások lehelletét, hová a napsugár nem
 hathat, és a halványan pislogó mécs állandóan küszködik a fél-
 homálylyal. A nagy város piszkos utcáin, félreeső zugaiban,
 hová a félig művelt ember is néha eltévedve csak undorral
 lépeget tova – *ott van a nyomor*. Vagy a büszke paloták
 padlás-kamaráiban, hol a szerencsétlen lakók nyáron a tik-
 kasztó hőséggel, télen a kemény hideggel küszködnek *-ott
 van a nyomor*. A pincében és a magas háztetőkön lakók közt
 pusztítanak a kolera, hagymáz, bőrkütegek rémei folyton szed-
 vén tehetetlen áldozataikat. A munka terhei alatt megtört csa-
 ládapát felferik álmából az éhségtől síró gyermekek, és fel-
 nyitva bágyadt szemeit nem az imára gondol, hanem kétes
 lelkülettel tekint a beköszöntő napra, s a sanyarú megélhetés
 aggálylyal tölti meg hevesen dobogó szívét. A pusztta földön
 heverő rongyok éjjel takaró, nappal ruha gyanánt szolgálnak.
 A családtagok sápadt arccal, mint élő csontvázak összeülnek,
 és az inségtől kiaszott kezek mohón nyúlnak a száraz kenyér
 után, melyet részint fásztó munka, részint keserves koldu-
 lás folytán szereztek. Ily borzasztó nyomorba helyezte őket
 a sors, a származás, melytől lelkiismeretlen neveletésüknél
 fogva ki nem bontakozhatnak; vagy pedig önbűnök folytán
 jutottak e gyászos állapotba, melyben a remény végtelen
 csekély sugara nem nyújt nekik többé vigasztalást. Vagy
 tekintsük meg a roppant terjedelmű gyárat, hol az égnek
 meredező kormos tornyok, a füstölgő kémények tövében ez-
 ren vannak bilincselve az egyhangúan recsegő gépek mellé,
 kiknek emberi méltóságát a dölyfös és lelketlen gyártulajdo-
 nosok lábbal tiporják, és hitvány bérért mint a nyers anyagi
 erőt kíméletlenül kiaknázzák. A gőzgépek alkalmazása vég-
 tetlenül leszállította a munkás erejének becset, azért annak bére
 is oly csekély, hogy vele legfőlebb éhségtől csikorgó gyomrá-
 nak fájdalmaít enyhíti. Ha azonban a munkás, a szánandó
 élő gép, a folytonos éjjeli munka, a por, gőz, a lámpák és a
 feldolgozandó nyers anyagok kipárolgása, az állandó bűz által
 megromlott levegő beszívása folytán elkopik, feltartóztatlanul
 köszönt be a nyomor iszonyú réme. Nézzétek a gyárak körül
 elterülő ólokat, hol por, szenny és nedvesség állandóan ta-
 nyáznak, ott laknak a XIX. századnak kis térre szorult rab-
 szolgái, kiket a bálványozott nagy ipar a legkeményebb mun-
 kára kárhoztatott, anélkül, hogy iszonyú szenvedéseikért leg-
 alább annyi időt engedne pihenésre, amennyit az együgyű
 földműves igavonó barmának enged a nap fáradalmai után.

Nézzétek bútól beesett, ólomszínű, kiaszott arcukat, összehömpörödött testüket – *ezek között van a valódi nyomor!*

És csodáljuk a Gondviselés irányait! Hányat fogunk mindezek között találni, kik *hős lelküket megőrizve*, a nyomor okozta fájdalommal megküzdve s a munkában fáradozva megelégedettségben töltik kínos életüket! De mégis vannak olyanok is, kik a nyomor súlya alatt leroskadva *gyáván* elcsüggednek, és a kárhozatos henyeség lélekölő védnöksége alatt tengődnek, sőt *aljas szenvedélyeiknek* is hódolva, az oktalan állatok életmódját fogadják el zsinórmértékül. E rettenetes állapotban szellemileg eltompulva, erkölcsileg eltörpülve oly érzéketlenségnek nyitnak rést szívéjükbe, mely emberi fogékonyságukat kiirtja undort kelt az élet iránt. Midőn pedig e nyomorultak már eddig jutottak, már megszűntek irtózni az élet veszteségétől, sőt csak alkalom kell, hogy a lét terhétől erőszakkal is megszabadítsák önmagukat.

De még ezek sem szánandók annyira, mint a középosztály tagjai, kik nyomorukat elrejtve, a csendes falak között elzárva könnyeznek iszonyú sorsuk felett. Hiszen, az elsőnek a végső ínségben, midőn az éhhalál már végletekre ragadja őket, még nyitva áll egy út – *a koldulás*. De az utóbbiakat visszariasztja ettől a szégyenérzet, és így magukra hagyatva a könyörtelen emberek zsivaja közé rejtik keserveiket, melyek felemésztve lelki s testi erejüket, könnyen a kétségbeesés ölébe terelheti őket. Istenen kívül csak jóakaratukban, munkásságukban és tehetségükben bíznak, de a mindennapi szükségletek beszerzésére nem nyílik alkalom. Oh, a csinos ruha nem egyszer rejt egy búskomorságba esett szívet, melynek egyedüli vágya van csak szabadulni a nyomasztó kínoktól. A *lelkészkedő pap* leginkább ismeri e kétségbeesett családokat, és felkeresi őket, hogy a jótékonyság erényével, vagy más emberszeretők segélyével vigaszt öntsön már-már csüggedő keblükbe. De ha a lelkész néha nem jó nyomára e titkon lappangó nyomornak, és az önös emberek bár felismerik a bajt, hideg közönyt nyel elfordulnak! Ha e szerencsétlenek hitüket veszítették! Mi sors vár reájuk akkor! Oh, a korunkban szaporodó *öngyilkosság* réme, itt az elrejtett nyomorban élő családokban nagyon pusztít. *Majláth János* gróf az 1848-iki bonyodalmak folytán hivatalát és méltóságát veszítván *Münchenbe* vonult, hogy itt szellemi tehetségeit érvényesítve életét fentarthassa. Azonban a nyomor ijesztő lépéssel közelgett feléje, míg végre megélhetésének tehetetlensége feletti kétségbeesésében magát és leányát a starnbergi tóba ölte. A szegény

leány kendővel övezte körül derekát, melybe atyja belekapaszkodva ugrott a hullámok közé, magával rántva gyermekét is. *Nyári Pált* is nem régen zilált pénzvisszonyai, illetőleg az elszegényedés indította arra, hogy a negyedik emeletről leugorván összezúzza magát.

Talán élénkebben is festettük a nyomorban sínlődők állapotát, mintsem ezt a tárgy természete kívánta volna. De ezt főleg helytakarítás miatt tettük, mert az öngyilkosság óvszereinél az itt mondottakra hivatkozni fogunk, és másrészt ama szomorú tényt is akartuk feltüntetni, hogy korunkban leginkább a nyomor lankasztja az emberek lelkierejét, mert bennük feltűnően csökken a fogékonyág a hit, remény és szeretet, az önmegtágadás és tünetem iránt.

Az elszegényedés és nyomornak e kétes állapotát számtalan körülmény és szenvedély idézheti elő.

Leginkább a könnyelmű s pazar életmód sodorhat minket oly viszonyok közé, midőn vagyunk töredékei felett önbűneinket siratjuk. Ha pedig a nyomor iszonyú súlya alatt nyögünk, jöhet idő, midőn gyáva lelkünk nem fog visszariadni az öngyilkosság gondolatától. *Belin* nevű egyén (1776. Paris) 200.000 frank vagyonát eltékozolván, ópiummal végzé ki magát.

Az egyes *üzletágak* pangása és *munkahiány* hasonlóan oka az elszegényedésnek és így az öngyilkosságnak. *Oslander* (i. h. 53. lap.) említi, hogy midőn a púder és copf viselete hirtelen megszűnt, három férfi és egy nő öngyilkosokká lettek, mert a divat megváltozása folytán keresetüktől elestek. (Breslau.) Ugyanott olvassuk, hogy midőn az angolok a jóremény fokát bevették, az ott dívó kínzásokat és keréktörést beszüntetvén csak az akasztást hagyták meg. Az ott lakó bírák, kik ezen barbár üzletből fentartották magokat, csakhamar aggálylyal teltek meg. Az egyik az angol kormányhoz fordult a szenvedett veszteségek kárpótlásaért, a másik azonban az éhhaláltól való félelmében felakasztá magát.

Schuschkovitz (Odessa, 1875. jul.) az élelemhiány és aggasztó nyomor miatt anyját, feleségét és öt gyermekét meggyilkolva önéletének is véget vetett. *Hoffmann Emil* galliciai származású (Budapest, 1876. márc.) golyóval rontotta le életét – mint írta – *munkahiány* miatt. *Tänzer Ágost* képfaragó 25 éves korában (Bécs, 1876. jun. 11.) *munkahiány* miatt mérgezési kísérletet tett.

A mindennapi *banquerotte* és *pénzspeculatio* hasonlóan idéznek elő nyomort és ezzel együtt *öngyilkosságot*, mint ezt a *szédeltetés* tárgyalásánál láttuk. A *fényűzés* szelleme, mely

iszonyú differentiákat okoz a bevételek és kiadások között, hasonlóképen rősz fordulatot adhat a pénzviszonyoknak, és bizton egyengeti a bekövetkezendő tönkrejutás az elnyomorodás útját. A szakadatlan *perlekedés*, melyet az ügyvédek ügyes taktikával soká elhúznak, lassanként felemésztí a kérdéses összegeket, sőt még felülfizetésekre is kényszerítik a perlekedő feleket, kik így vagy hiúságuk vagy gonoszságuk folytán egymást tönkre juttatják. Mindezek hatalmas tényezők az elnyomorodás, a közínség terjesztésére, s így *öngyilkosságra*.

Mindezekon kívül iszonyúan foly be a nyomor elhatalmasodására a folyton növekvő *drágaság*. Az élelmi szereknek roppant áruk van, a városokban a háztulajdonosok a lakbért a végletekig felcsigázzák. A mostoha idők lankasztják az életkedvet és a különben is szenvedésekkel sújtott nyomorultakat, -kik félelemmel tekintenek a következő nap elé, jelentékenyen késztezi az élet fonalának erőszakos elvágására.

Az anyagi viszonyok rendezetlensége, pénzzavarok, és efélék folytán eszközlött öngyilkosságok roppant gyakoriak, így p. o. Franciaországban 1850-61. időköz alatt 22323 öngyilkos között 2764 eset tulajdonítható a nevezett indokoknak.

A pogány császárok az ország nyomorultjait és szegényeit összegyűjtve hajóra kergették és a tengerbe süllyesztették, hogy az államot e nyomasztó tehertől megszabadítsák. *A modem korszellem a nyomorultakat arra tanította, hogy ők merő hmanismusból (?) megölvén magukat, ne legyenek a társadalom terhére.*

XII. Fejezet. A tétlenség és életuntság.

Sokat írtak már a tudósok az önszeretetről, ennek túlságos ápolásáról vagy megsértéséről, és az ilykép származó erkölcsi ferdeségekről. Gyakran merült fel a kérdés, vajjon lehetséges-e az, hogy az önszeretet végső szikrája is elenyészszék az emberből, ki már természeténél fogva szereti önmagát? vajjon képes-e az önfertartás ösztönét, melyben az önszeretet legélelnebben visszatükröződik, annyira megsemmisíteni, hogy mintegy önmagát megvetve, életét megunja? Kétségtelen az, hogy a bűnök állandó gyakorlása, az élvezetek folytonos hajhászata végre undort ébreszthet az iránt, mit azelőtt mohó vágyódással kerestünk. A vagyonos úrhölgy, midőn a zongora andalító zenéjében, az érzékcsiklandó regények olvasásában, az estélyek folytonos változásában, a színház látogatásában már nem talál szórakozást, felette érzi az

unalom terhét. És e veszélynek van kitéve bárki, a gazdag épűgy, mint a szegény, mihelyt céltalanul és oktalanul él. Sőt mi több, nem ritkán fogékonyágunk is csökkenhet az élet becse iránt. Az erkölcsi elfajúltság, elpuhultság, tétlenség, lelki üresség készítő okok gyanánt szerepelnek, melyek életkedvűnkűtől is megrabolnak. Az ember természeténél fogva óhajtja a foglalkozást, a munkát., Mi sem ellenkezik annyira az ember természetével, mondja *Pascal*, mint hogy teljes nyugalomban legyen, minden szenvedély, foglalkozás, szórakozás és törekvűs nélkül. Mert azonnal érzi semmiségűt, elhagyatottságűt, elégtelenségűt önmagával, tehetetlenségűt és ürességűt, és csakhamar az *unalom*, komorság, bú, harag és kétségbeesűs nehezűlnek lelkűre.” Valóban igaza volt az írónak, ki az emberi boldogság egyik feltételűnek hirdette ama körnek birto- kát, melyben munkálkodásunkat kifejthetűk. Másrészt pedig a szerencsétlenség iszonyű súlya nehezűl arra, kit tevékeny- ségi terétől megfosztanak. Ha valaki élete céljával csakis testi életűnek fentartását tekinti, ha testi, szellemi előnyeit nem fordítja rendeltetésűnek betöltésűre, elpuhul, és elpuhultsá- gában társul szegűdik hozzá az *unalom*. Nyugalomra csak a megtört aggastyán tarthat igényt, ki múltjának emlékein nyu- godt megelégedűssel csűggve földi hivatásának megfelelt. A fullasztò lég, melyben az unalom szelleme honol, megsze- gi a szellem szárnyát, lankasztòlag hat a tehetetlensűgre kárho- zatott testre, lassűvá teszi a vérkeringűst, elfogulttá a ke- dűlyt, és e kedvetlenség állapotában az élet terhétől való sza- badulás képezi a lassan élénkűlű vágyódás tárgyát. Azért mondja *Salomon*, hogy „*az öngyilkosságok legáltalánosabb al- kalmi oka, az unalom*”. És ez állítás bír alappal, mert aki reggeltől estvelig folytonos munkával van elfoglaltva, alig gon- dol öngyilkosságra, holott aki kárhozatos tétlenségűben ön- magának terhűre van, könnyebben fog eszműlni e bűnre.

A lelki gyengesűg, a jellemtelensűg és vallástalansűg lerakják az alapokat, melyeken az élet legnagyobb ellensűgei, a szenvedélyek játűkukat űzik, és korunk nemzedűkeiben haj- lamot ébresztenek az önmeghasonlásra, az élet varázsát meg- semmisítik, és idűvel azon örűlt meggyűzűdűst emelik érvűnyre, *hogy az élet már haszontól m*. A gyakorlati tapasztalat pedig arról tanűskodik, hogy ily állapotban valóban lehetsűges az *életuntság*, sűt ez öngyilkosságra is vezethet. Ezért felette csodáljuk, hogy az öngyilkosságra vonatkozò szakmunkák ezen kérdűst többnyire teljesen mellűzik.

Ily kárhozatos elfűsultságban kiáltott fel az öngyilkos

Adrastos: „nem érdemes nekem többé élni.” ¹⁾ Ily életuntságnak szemtanúja volt mint fentebb láttuk *Pompejus*, *Keos* szigetén, midőn előtte a gazdag matróna magát megmérgezte) Ily életuntságról tanúskodott a görögöknél az *attikai törvény*, mely csak az öngyilkosság okait, bejelentését sürgette, (v. ö. 100. lap.) Az életuntság mint az öngyilkosság oka most már megszokott jelenség. Elősegítője a vágy, minél többet élvezni, élni. Nem ritkán lép előtérbe a férfikorban is, midőn az egyén leginkább érvényesítheti erőit s tehetségeit. Sőt még az ifjúkorban is előfordul. A legszebb reményekre jogosító ifjak, mint a korán érett gyümölcs, leszakadnak az élet fájáról és összezúzzák magukat. Csak néhány esetet sorolunk fel a legújabb időből. *Breicha Carolina* 17 éves szobaleány (Bécs, 1875. aug.) a II. emelet ablakáról leugrott *életuntságból*. *Löwenthal* asztalos (Zalaegerszeg 1876.) *életuntságból* phosphoroldattal mérgezte meg magát. *Hars Gusztáv* 28 éves korában életuntságból (Budapest, 1876. márc. 31.) pisztolylyal vetett véget életének. *Zsihova György* öngyilkossá lón védnökéhez címzett levelét hagyván hátra: „Mélt. Uram! *Meghasonlottam önmmagammal. Lemondok az életről. Kérem méltóságodat, bocsásson meg a halottnak!*”

A statistika az öngyilkosság okainak előterjesztésében már külön rovatot biztosított az életuntságnak. így p. o. abszolút szám szerint volt *életunt* öngyilkos:

1000 öngyilkos közt
életuntságból:

Franciaországban 1856-61. év	951.	percentekben:	4,3.
Szászországban 1847-55. „	351.	„	7,2.
Würtembergben 1846-50. „	326.	„	18,2.
Svédországban 1852-55. „	1.	„	0,1.
Általában	1629.	Általában	5,4

XIII. Fejezet. A családi viszályok.

A nyomornak meghonosulása valamely család körében legkönnyebben hintheti szét a meghasonlás üszkét. Míg az anyagi viszonyok roszabbra nem fordulnak; míg az anyagi szükségletek kielégítése nem okoz bút és aggodalmat; míg a házaselek kiadásaikat rendkívüliekkel is szaporíthatják, anélkül hogy ezáltal háztartásukban zavar támadna: addig a nyu-

¹⁾ *Herodot.* I. c. 45. p. 21. – ²⁾ *Valerius Max.* II. c. 1. p. 88-89.

galom napjait élvezve a béke és megelégedés áldásai teszik kedvessé az életet. De ha az anyagi szükségletek folyton nagyobb mérvet nyernek, a kész vagyon feltűnően csökken és pusztul, ha a rang és méltóságnak megfelelő életmódot csak külsőleg és önmegtagadással lehet feltüntetni; akkor idővel belopódzik a szívbe a kedvetlenség, mely folytonos hullámvásba hozza a kedélyvilágot. A vérmes, de teljesülhetlen vágyak a kínos érzetnek tápot nyújtva az egyedet az öntépelődések veszélyeinek teszik ki. Még veszélyesebb az, midőn a nő nem tudja magát föltalálni saját szerű helyzetében, s a férjet megmegújuló igényeivel ostromolja. A családapa fájdalommal fogadja hitvesének fohászait, lázas tevékenységgel iparkodik minden előnyét kizsákmányolni, csak hogy a házi békét biztosítsa. De a társadalmi körnek meg vannak saját határai, aki ezeket átlépi, alig fogja elháríthatni a fenyegető veszélyeket. A fényűző nő folyton zaklat, és a gyenge férfiú enged a bűnös csáboknak, sőt nem ritkán sikkasztásokat követ el, vagy ellenkezőleg erélyesen lép fel, hogy önbukását ne siettesse. Mindkét esetben előtérbe léphet a családi viszály, mely a szabadon működő szenvedélyeknél fogva arányosan emelkedhetik, míg végre a boldogító egyetértés alá van ásva. A családi viszálynak ezer oka lehet. Minmagunkban és környezetünkben rejlenek a tényezők, melyek azt szítják. A férj önhibája, a nő pazarlása, nagyravágyása, a gyermekek szilajsága, a családban feltűnedező betegségek stb. szülhetik azt. De mindezeknél legkárhózatosabb egy harmadik körülmény, midőn a hitvesi szeretetet vész, vagy tettetésen alapszik; midőn mások tilos vágyakkal eltelve belevegyülnek a családi ügyekbe, hogy aljas terveiket valósítva a kiszemelt áldozatot elcsábíthassák. A *hűtlenség* szörnyeteg, mely kezdetben féltékenséget kelt, utóbb pedig a házi boldogságot emészti fel. Ki jellemezhetné eléggé a családi viszályok keletkezési módjának és pusztító határainak ezer nemét! Annyi kétségtelen, hogy az erkölcstelenség elfajulása nagyrészt szoros összefüggésben van a családi viszályokkal. Miben lelje örömét a megcsalatott férj, midőn boldogsága fel van dülva, s őszinte szeretete a legsötétebb gyűlöletté fajult; midőn hűtlen neje másokkal viszonyt szöve gúnyolja a házasság kötelmét. A harag, a szilaj düh, a kemény és durva bánásmód váltja fel az előbbi gyengédséget. Oh, az elszomorodott férj, ki otthon csak a hálátlanság és a színlelés jelenségeivel találkozik, kerülni óhajtja a családi kört, hol legszebb reményei hajótörést szenvedtek, és felkeresi a társaságot, hol a könnyelmű tivornyázás, vagy a tilos multságok

elfeledtetik vele a szíve bensejében dülő keserveket. Belemerül a szenvedélyek mámorába s minden nemesebb iránt fogékonyságát veszítvén megelégszik a balga élvezettel, melyet a játékkór, az iszákosság stb. neki nyújtanak. így sodorják a családi viszályok is a kislelkűeket azon határig, hol az életenség kezdődik, hol legtöbben öngyilkosokká lesznek.

Egy péknek nagyon ingerlékeny neje volt, ki mélyen keserítette életét. Huzamos időn át éltek ily egyenetlenségben. Egy napon ismeretlen okból eltűnt a nő, vagy azért mert folytonos zaklatásaiba belefáradt, vagy azért talán, hogy gyanút keltsen, mintha a férj láb alól eltette volna őt. És valóban csakhamar elterjedt a hír, hogy a pékmester megölte nejét. A törvényszék elé idéztetvén meggondolás nélkül bevallotta, hogy megölte nejét. Midőn pedig kérdeztetett, hol, s mikép ölte meg, s hol van a hulla? azt válaszolta, hogy nejét égő kemencébe dobta s hamuvá égette. A férfiú halálra ítéltetett, de mielőtt kivégeztetett volna, megjelent a halottnak vélt feleség. A férj legkevésbé sem adott kifejezést örömeinek, sőt ellenkezőleg ily szavakkal fogadta őt: „Gonosz asszony! nem elégszel meg azzal, hogy terhessé teted életemet, még a gyors halál vigasztától is meg akarsz fosztani.” (*Blumröder* i. h. 112. lap.)

B. Albert, párisi kereskedő fia, jó nevelésen részesült, de roppant jellem-gyengeségben sínlődött. Ismervén e tekintetben önmagát, még férfi korában sem akarta magát kivonni szülőinek tekintélyes befolyása alól. Az üzlethez semmi kedve sem volt, de ezt nem merte szülőinek elárulni; tehetetlenségében nőül fogadta ama leányt is, kit a szülők számára kijelöltek. Albert mégis szerette nejét, s a házasság boldogsággal ajándékozta meg őt. Azonban a szülők egy fedél alatt lakván vele, még most is akartak irányadók lenni a házban. Az ifjú asszony szembe szállt velők és ezen időtől fogva folytonos civódások váltották fel egymást. A szülők fiuk gyengeségét kizsákmányolva vérig kínozták az ifjú nőt, ki már boldogtalannak érzé magát. A tehetetlen férj még nagyobb fájdalommal telt el; de gyáva lelkületénél fogva nem tudta magát elszánni a bonyodalmak eltávolítására. 1859. sept. 11. belép a rendőri hivatalnok, hogy Albert öngyilkosságát konstatálja, ki pincéjében felakasztá magát, (*Hoffbaner* i. h. 63. lap.) *Denk Anna* (Bécs, 1870. jun. 10. éjjel 11 órakor a második emeletről leugrott. *Családi viszályok* keserítették meg napjait.

A családi viszályoknak jelentékeny szerep jutott a sta-

tistikában. *Wagner* kimutatása szerint ezen oknak tulajdonítandó 1,000 öngyilkos között: Franciaországban 116, Belgiumban 106, Szászországban 26, Würtembergben 90.

XIV. Fejezet. Az elégedetlenség és betegség.

A kellemetlen érzelmeknek, melyek a bajnak túlcsigázásából erednek, többnyire az *elégedetlenség* szolgál alapul. Midőn a képzelet a helyzet sajátyszerűségét sötétebb színekkel festi, mintsem a valóság ezt megengedné, midőn a hányatott kedély a jelenben nem találja megnyugvását, előtérbe lép az – *elégedetlenség*. Ez mindig többé kevésbé lelki gyengeségről tanúskodik és árnyat vet a férfiúi jellemre; sőt ha az elégedetlenség mintegy állandó tulajdonságunkká lesz, az Isten iránt való hálátlanság és bizalmatlanság jellegét öltheti; mert az elégedetlen mintegy kétségbe vonja a Gondviselés bölcs irányait, az elégedetlenség homályba borítja előnyeinket, és varázsszal veszi körül mások birtokait, melyekre irigylve tekintünk, mintha csak nekünk volna jogunk azok élvezésére. Az elégedetlennek szelleme mindig idegen tartományokban bolyong és képzelete ott jelöli ki boldogsága tényezőit, melyek nélkülözése fájdalmat, idővel bút, levertséget, kedvetlenséget sőt búskomorságot kelthetnek benne.

Vannak emberek, kik életük magasztos hivatására nem is eszmélve, csak heves vágyódással vannak eltelve, hogy a gyászos jelennek új fordulatot adjanak. De a törekvés mindig karöltve jár az igények túlhajtásával, minek folytán a benső nyugalom teljesühetetlen aspirációknak áldoztatik fel. Vannak emberek, kiket nyughatatlan szellemek az életpálya felcsereiésere késztet, anélkül hogy valaha üdvös megállapodásra juthatnának, kik folyton foglalkoznak az eszközök és módok kitalálásában, melyek segélyével rangjukat emelhetnék, a tekintély magasabb fokát biztosíthatnák. E szerencsétlenek folytonosan ingadoznak egy eszményi világ, hová indokolatlan vágyuk ragadja őket, és a valóság között, melyhez végzetük köti. A bizonytalan jövő, a kedvezőtlen jelen elégedetlenséget szünetnek bennök. Az élet előre nem látott eshetőségei, változó körülményei rezgésbe hozzák a szív fájdalomhúrjait, és a sors üldözte ember ellentétbe helyezvén magát környezetével, és irányadó köreivel nem bír megnyugodni abban, mit a Gondviselés neki osztályrészl adott.

Sokan irigy szemeket vetnek a hízelgő csoportra, mely

egyedüli érdemét a szolgálai hódolás ügyességébe, védnökeik bálványozásába helyezve, s csak az érdemeseket illető jutalmakat magukhoz ragadva kitüntetést, hírt és dicsőséget szereznek. Sokan szemrehányásokat tesznek önmaguknak, hogy jellemöket megtagadni, a közjóért folytatott munkásságukat beszüntetni, s inkább a hatalmas egyesek kegyeit hajhászni nem tudják. Gyötri őket a keserű tapasztalat, hogy szellemi tehetségeiket holt tőke gyanánt magukba rejtve, nem nyílik alkalom azok teljes kifejtésére. A sors, mások ellenszenvé leszorítja őket a térről, hol hatványozott munkakedv és tetterővel fényes eredményeket tudnának létesíteni. Váratlan csapások, a házi és házassági viszályok, a tönkrement, a zaklató vágy hírnév és rang után”, a politikai viszonyok kétes fejleménye a jobblét után való erőszakos sóvárgás, hajótörést szenvedett remények, az elaltatott lelkiismeret felébredő szózata, a csalódások hosszú láncolata mind együttvéve és egyenkint élesztik az elégedetlenség emésztő lángját, mely elharapódzván elhamvasztja az életkedvet, a szellem mozgékonyágát, a kedély nemes érzelmeit. Az eszmék világában okozott zavar visszatükröződik a társadalom minden rétegében. A hivatalnok nyög a munka terhe alatt, és átkozza sorsát, hogy nem áldja meg őt szerencsével. A szereplő férfiak elkomorulnak, mert ki vannak téve kortársaik gúnyjainak. Egész osztályokon nyugszik a búskomorság sötét borúja, mely alatt az elégedetlenség titkos szelleme üzi veszélyes játékait.

Korunkban egyetemes elégedetlenség uralkodik. Az emberek elégedetlenek a polgári törvények és intézményekkel, a kormányformákkal, a fenálló viszonyokkal, gyermekeikkel stb. Isten senkinek sem bír eleget tenni. így tehát nem csoda, ha az emberek sehol sem találva megelégedésüket végre önmagukkal és életükkel sincsenek megelégedve. Aki eléggé szerencsétlen volt szívében helyt engedni az elégedetlenségnek, anélkül, hogy nyughatatlan lelke a jövő képein felüldülhetne; aki gyötrő gondolataitól szabadulni nem tud, az az életet csak árnyoldalairól ismeri, az előtt ennek valódi becse rejtve marad. Ő kislelkűségéből tehernek fogja tartani az életet, egyedüli vágya csak az lesz, hogy azt lerázhassa. Nem arról fog elmélkedni, mikép éljen, hanem mikép haljon meg? Az élet örömeibe elmerült ifjú, a viszontagságokkal küszködő férfiú, a megtört aggastyán, ilyenkor iszonyú kísérteteknek van kitéve, melyek bűnös vágyainak és gondolatainak valóstítására ösztönzik őt. Az erkölcsileg eltörpült ilyenkor legkönnyebben eszmél az *öngyilkosságra*, s csak vérmérsékétől és akaraterélyének

hiányától és egyéb körülményektől függ, hogy a közbeeső akadályokat lerontva az erőszakos halál ölébe siessen.

Dr. *Frank Hermann* az „Allg. Zeitung” volt szerkesztője egyetlen fiával Angolországba utazott. Mindketten 1856. dec. 2-án Brightonba vonultak, hol Dr. *Rüge* társaságában kedvesen töltötték az időt. Dr. Frank másnap reggel kétségbeesve gyászos sorsa felett a szálloda negyedik emeletéről leugrott. Fia hasonló módon végezte életét. (*Hoffbauer* i. h. 52. lap.) Egy jó családból származó leány (Breslau. 1856) 30 éves korában elveszté szüleit. Ennek folytán egyik ismerős családhoz szegődött, hol lankadhatlan szorgalma folytán előzékeny bánásmódban részesült. Idővel mély szomorúságba esett, míg öngyilkossági kísérlethez folyamodott, melyet azonban megakadályoztak. A leány orvosi gyógykezelés alá került, és az orvos szigorúan meghagyta, hogy örködjenek felette. A leány mindennek dacára nyomtalanul eltűnt. A cseléd körülbelül 14 nap múlva a kamrába ment, hogy a szekrényből a házi asszony kívánatára a szükséges tárgyat elhozza. E szekrény felett volt egy nagy láda. A cseléd ezt eltakarította, felemelte a szekrény fedelét és nagy megdöbbenésére ott látta a két héttel előbb eltűnt leánynak összetöpörödött hulláját. A szerencsétlen hihetőleg felemelvén a szekrény fedelét és az azon nyugvó ládát, azt két karjával addig tartotta a magasban míg testével a szekrény belsejében elhelyezkedett, azután pedig a fedelet eleresztve a megfúlás iszonyú kínjainak tette ki magát. (U. o. 53. lap.) – *Marchai Károly* párisi festő minap golyóval vetett véget életének, mert festményei nem aratván a várt sikert és elismerést, sorsával nem volt megelégedve.

Az elégedetlenség mint az öngyilkosság oka nem ritka jelenség korunkban. Így p. o. Franciaországban 5 évi időközben 22,323 öngyilkos volt, kik között 253 eset mint a nevezett ok eredménye szerepel.

Az elégedetlenség még sokkal veszélyesebb alakot ölthet, midőn ahhoz még testi bajok és szenvedések csatlakoznak. Minél nagyobb fájdalmat okoz a betegség, annál könnyebben döntheti a kislelkű beteget kétségbeesésbe, ki csak szenvedéseitől akar szabadulni, habár életét is kell ezért feláldoznia. E vágy pedig arányosan emelkedik ama meggyőződéssel, hogy a *betegség gyógyíthatatlan*. Ebben keresendő annak oka, hogy korunkban a türelmetlenek nem ritkán lesznek *öngyilkosokká*. Az orvosok véleménye szerint főleg az agyhártya, az agy, a szív és szívburok lobja, az ütér és viszér daganata, górvélykór, vízkór a bordaporcok csontosodása, s általában az

altest bántalmi ápolják az *öngyilkosságra* való hajlamot. A nők pedig főleg a havi tisztulás megzavarása, a viselősség, a szoptatás stb. idején árulják el erre hajlandóságukat. Már a klasszikus korban találkozunk példákkal, hogy tisztán betegség szolgált az *öngyilkosság* okául; sőt a stoicismus jogot is adott híveinek az élet erőszakos lerontására, főleg midőn gyógyíthatlan betegségbe estek.

Seneca ifjú korában sorvasztó betegségében nagyon óhajtott volna véget vetni életének. Csak atyja iránt való tekintete tartotta vissza szándokától. *Corellius Rufus*, *Servius Grammaticus* köszvény okozta fájdalmaikban lettek öngyilkosokká, *Kleanthes*, *Silius Italicus*, *Pompejus Atticus* gyógyíthatlan betegségük miatt vetemedtek a végzeteljes lépésre, s megölték magukat. *I. Frigyes Vilmos* porosz király is, mint a történelemből tudjuk, köszvényokozta fájdalmaiban akarta magát megfojtani, de neje s a szolgák akadályozták meg őt iszonyú szándokában.

Sz. I. m. k. honvédelmi ministeri segédhivatali aligazgatót (Budapest, 1876. apr. 17.) 14 éves fiával együtt az ágyban halva találták. Mindketten a *gyógyíthatlan betegség* fájdalmában szánták el magukat e rút halálra és széngőzzel vetettek véget életüknek. — *Kellner* zsidó tanító (Bécs, 1876. máj.) a kaszinóban két golyót röpített mellébe. Legközelebb házasságra kellett volna lépnie, de *testi baja* miatt irtózáván a házasság gondolatától is, ily örült módon vélt magán segíthetni.

Nem ritkán a bekövetkezendő betegségtől való félelemből is fordulnak elő öngyilkosságok. *Winksal Karolina* (1876. Bécs) szülési fájdalmaktól és az ezzel egybekötött betegségtől rettegven borotvával nyakát vágta el.

A statisztikai kimutatások e tekintetben gyászos számarányokat tüntetnek fel. Így p. o. Szászországban 1847-58 évig volt összesen 4876 öngyilkos, kik között 376 betegség miatt követte el ezen természetellenes bűnt.

Mindezek csak arról tanúskodnak, hogy a keresztény megnyugvás erénye már az eszmények hónába van száműzve. A mai kor gyermeke mindent megtanul, csak a türelem gyakorlásától riad vissza; csak sorsával nem tud kibékülni. A türelmetlenség és elégedetlenség pedig arányosan emelkedik rohamos művelődésünk haladásával. Társadalmi intézményeink általában csak az ismeretek terjesztését célozzák, míg a szenvedőknek a türelemhez és megnyugváshoz való szoktatását számításon kívül hagyják. Az öngyilkos-

ság a civilizáció legszomorítóbb árnyoldalait képezvén, egyszerűsre arról tanúskodik, hogy a vallás éltető elemének eltűnésével kárhozatos fásultság vesz erőt a szíveken, mely elzsibbasztja a nemes érzelmeket és kétségbe ejt. Iszonyú érzéketlenség uralkodik most az anyagiak után sóvárgó népek felett, mely bilincsekre verve a szellemet nem engedi azt a természetfeletti hónába emelkedni. Az emberek csak azt tartják valósnak, mi érzékeikre hit. Innen van, hogy az érzéki fájdalomtól jobban iszonyodnak, mint a gondolattól, hogy a siron túl a megmérhetlen fájdalmak korszaka veszi kezdetét. Innen van, hogy a szenvedők istentelenségükben inkább a balga fájdalomnak áldozatul vetve magukat elvágják az élet fonalát, mintsem hogy a keresztény megnyugvás édes ölében keressenek biztos menedéket. A *mexikóiak* hajdan, mint *Cortes* leveleiből tudjuk, így szóltak az újszülötthez: „*szenvedni jöttél a világra, szenvedj tehát és tűrj.*” Korunk gyermeke pedig még mielőtt élt volna, már így szól dölyfében: „*nem szenvedek, nem tűrök; hanem megölöm magamat.*”

B. Az öngyilkosság következményei.

A kitűzött tételhez híven ragaszkodván, még az öngyilkosság következményeit is be kell mutatnunk. Minthogy azonban az általunk követett rendszer folytán már e következményekkel helyenként megismerkedtünk, itt inkább csak a mondottak rövid foglatját tartjuk szükségesnek előterjeszteni. A mily nagy az öngyilkosság bűne, ép oly iszonyú következményei is vannak, melyek két osztályba sorozhatók.

I. *Tekintve az öngyilkosság bűnrészeséi, annak következményei:* a) Az öngyilkos megfosztja magát a földön a legnagyobb jótéteménytől, – *az élettől*, melyet Isten végtelen kegyessége neki magasztos céljának valószínűsítése végett átengedett. Az öngyilkos a kétségbeesés legborzasztóbb nemét nyilvánítván szilaj dühében romba dönti az alapot, melyre saját boldogsága épületét kellett volna építenie.

b) az öngyilkos élete fonalát erőszakosan ketté szelvéen megfosztja magát a jólét és boldogság minden percétől, mely még a jövő titkos méhében itt a földön számára fen volt tartva. Valamint az örült oktalan rögeszméjének hódol, úgy alacsonyodott le ő egy vad szenvedélynek rabszolgájává, hogy Isten, embertársai s önmaga elleni merényletét véghezvigye.

c) Az öngyilkos lerontja lelki üdvét, a pokol gonosz

szellemeinek örjögő csapatjához szegődve elfordul Istennek áldást osztogató jobbjától, mely őt az örök boldogság ölébe emelné. Elvetemültségében átkot mond a Teremtőre, ki őt örök boldogságra teremtette, hogy önbűnei folytán az örök romlás sötét birodalmába süllyedvén soha nem szűnő öntépelődései között keseregjen gonoszságának emlékei felett, melyek zaklatott lelkiismeretét a halhatatlanság végtelen korszakain keresztül örökre éleszsék és az önemésztésnek a föld látható határai között fel nem ismert kínjait hatványozzák.

II. *Tekintve másokat az öngyilkosság következményei következők:*

a) A szoba, melyet sírboltjává átváltoztatott, visszhangzik a hűtlenül elhagyott hitves, gyermekek, szülők, ismerősöktől és barátoktól. A magukra hagyott árvák öngyilkos szülőjük bűne miatt kénytelenek mások megvetését, önmorukat, az életnek előre nem látott és meg nem érdemlett viszontagságait átszenvedni. Az ifjú nő legszebb reményeinek oly rendületlen hűséggel őrzött romjai felett könnyezve átengedi magát a dúló keserveknek, hogy öngyilkos férjének emléke által gyötörtetve várja be a közeledő halál fagyos csókját, miután életét annak könnyelműsége megmérgezte, kit szive legszentebb érzelmeivel megajándékozott. Az idő terhe alatt meggörnyedt szülők letörlik bágyadt szemekből a lepergő könnyeket, és fáj nekik a gondolat, hogy talán egyetlen gyermeküket, ki öngyilkossága által minden reményüket romba dönté, a temetőbe kísérni kénytelenek. Ha bánatra indítja a szülőket gyermeküknek természetes halála, mennyivel inkább fogja fájdalukat nevelni az, hogy gyermekük elvetemültségében vagy oktalanságában önmaga ásta meg sírját. A barátok, kik a megvesztegethetlen szeretet érzelmeivel ajándékozták meg őt, titkos ingerültséggel ábrándulnak ki keserves csalódásukból, mert meggyőződést szereztek maguknak, hogy barátjuk az önösség rabjává alacsonyodván önzetlenségükkel visszaélt. A társadalomban megürült hely az öngyilkos kötelesség-megvetésének élő intőjeléül szolgálván beszennyezi emlékét. Mindnyájan pedig együttvéve vádat emelnek ellene, mert lábbal tiporta az emberi, szülői, rokoni, s baráti jogokat, és féktelen szilajságában önromlását siettetve s előidézve gúnykacajjal fogadta mások erényeit, melyek indokát a rendületlen szeretet képezi.

b) Az öngyilkos példát ad a kislelkűeknek, mely hasonló örült lépésre ösztönzi őket. Az önmagával küzködő

beteg talán békével tűrte volna fájdalmait, ha nem tanulta volna az öngyilkostól többre becsülni a halált, mint az életet. A sors-üldözötte talán megnyugodott volna a gondviselés áldásos irányában, ha az öngyilkosság példája nem gyakorolt volna kárhuzatos ingert lelkületére. A gonosztevő talán inkább óhajtotta volna a néma börtön nyirkos lakát, mint a sir üregét, ha már eleve nem tanulta volna meg az öngyilkostól a gonoszságok legnagyobbikát. Mindezek talán nem vágták volna el életök fonalát, ha bűnös szenvedélyüket, balga hiedelmüket mások iszonyú példái nem ápták volna.

Az öngyilkosság megmérhetlen károkat okoz a társadalomnak. Veszélyezteti az erkölcsi érzületet, a gondviselésben való megnyugvást, a szenvedők egyedüli támaszát és vigaszát a vallásosságot stb. E rettenetes bűn következményeit egész terjedelmük-, jelentőségükben nem észlelhetjük szemeinkkel, mert az öngyilkosság feltűnése hullámvázba hozza az emberek kedélyvilágát, és a kislelkűekben gyakran az emberi méltóságot kétségtelen világba helyező eszméket homályba borítván, titkos hajlamot ébreszt a végrendeltetés iránt való közönyre, vagy annak megvetésére.

V. RÉSZ.

Az öngyilkosság óvszerei.

„Hazánkban, és főleg a fővárosban – így sóhajtott fel két év előtt egyik napilapunk¹⁾ tárca-írója – nem lehet tétlenül néznünk az öngyilkosságok akkora számát, nem annál kevésbé, mert a halálozási arány anélkül is oly jelentékeny, hogy a költő szavai szer ént valóban napról napra jobban pusztulunk, veszünk! Nem szabad tétlenül néznünk annál kevésbé, mert dicső emlékü *Széchenyink* szavaként még az apagyilkos halálát is sirathatjuk, mert oly kevesen vagyunk magyarok, és azért azon *eszközökre* kell gondolnunk, melyek az öngyilkosságok számát apasztani hivatvák és képesítvék.” Nemcsak nekünk magyaroknak, a nemzeteknek általában van okuk ily panaszos kifakadásokra, mert az öngyilkosság most már a nemzetekre átok gyanánt nehezedik. Azért befejező részünkben azon eszközökre fogunk utalni, melyek segélyével az öngyilkosság mételyének általában gátakat lehetne emelni.

Ha a bajt el akarjuk távolítani, mindenekelőtt annak okát kell megsemmisítenünk. Míg az ok meg nem szűnik, az okozat sem fog elenyészni. Az ok és okozat közötti viszony fellette szembeötlő az öngyilkoságnál is. E természetellenes bűn okait már kifürkészvén, csak azon eszközökre és módoszatokra kell utalnunk, melyek felkarolása által ama okok hatályát mindinkább gyengíteni, vagyis a visszariasztó okozatot, az öngyilkosságok folyton emelkedő számát apasztani lehetne. A következőkben tehát állandó tekintettel leszünk az előző részben mondottakra. Az öngyilkosság ellenszerei közé számíthatók:

¹⁾ V. ö. *Nemz. Hírl* 1875. aug. 6. 216. sz.

I. Fejezet. Az okszerű nevelés.

Társadalmunk kétes viszonyai már egyetemes aggodalmakat keltettek. Az államférfiak és parlamentek már régóta tanakodnak célszerű intézkedések felett, melyek a romlás terjedésének határokat szabhatnának. Mi a letűnt kornak nem sikerült, azt korunk annál kevésbé érheti el. A parlamenti viták, a meddő tanok, bölcselkedések, törvénygyártás, a kormányrendeletek, rendőri közegek, börtönök, és a katonai erők nevelése együttvéve sem bírják a vallástalanság és erkölcstelenség iszonyú következményeit enyhíteni, ellensúlyozni. Bármely bűn, vagy az erre való hajlam, ha már megdőbentő mérvben el van terjedve, csak úgy irtható ki gyökeresen, ha a szükséges intézkedések a kora ifjúságba nyúlnak. Az öngyilkosságot is csak úgy lehet sikerrel ellensúlyozni, ha már az ifjak, a gyermekek nevelésének oly irányt adunk, mely őket későbbben az élet ama veszélyei ellen megvédheti, melyek könnyen az életuntság, a kétségbeesés és öngyilkosságra vezethetnek. A társadalmi bajok orvoslása, s főleg az öngyilkosság kórtünetének eltávolítása leginkább a serdülő nemzedék nevelésétől van feltételezve.

Az ember tartozzék bár a föld legműveltebb államaihoz, nem jön világra mint erkölcsileg és szellemileg kiképezett lény, és önmagára hagyatva sem emelkedhetik az erkölcsiség magaslatára. Az erkölcsi érzék csak a természetünkbe oltott csira, melyet a kívülről ható befolyások fejlesztenek ki nemes növénynyé, vagy pedig satnyulásnak indítanak. Az erkölcsi nemesbülés vagy eltörpülés ebben leli magyarázatát az élet változatos körülményeiben. Ebben rejlik a nevelés eszméje. Ez képezi a bűntényekre való hajlam ápolásának vagy kiirtásának, a társadalom erkölcsi jóllétének alapját, az államoknak, az embereknek közös érdekét. Azonban a nevelésnek sikere főleg a családi körtől és az iskolától van feltételezve. Mindkettőnek egyaránt megvan a maga hatásköre, melynek lelkiismeretes betöltése által a serdülő nemzedék jólléte előmozdítatik és biztosítatik.

Midőn tehát az öngyilkosság első s legfontosabb ellen-szeréről értekezünk, *a családi körre* kell pillantanunk, hol a gyermek a nevelés alapelemeit nyeri. A házi nevelés azonban áldásos sikert csak úgy eredményezhet, ha vallásos és erényes alapokra van fektetve. A családi nevelésnek tehát irányeszméi legyenek: *a mindenre könnyen hajló gyermekben a vallásosság kincsét megörökíteni, fogékonytágot ébreszteni a jó, igaz és szép*

iránt, ennél gyakorlásában való kitartásra ösztönözni, ellenszenvet csepegtetni belé a henyéség és bűn iránt. Csak ily nevelés biztosíthatja az erény terjedését, az erkölcsiség felébredését, és szolgáltathatja a tényezőket, melyek őt az élet feladatának helyes felismerésére, a kötelmek tiszteletben tartására, emberi méltósága megővésére képesítik.

Az ősök e példabeszédet hagyományozták nekünk: „*anya emlőin szívta magába.*” A tapasztalás pedig arra tanít minket, hogy őseink nem mindig tévedtek, midőn ebben vélték feltehetően az egyed aljasságának vagy nemes jellemének indokát. Alig csalódunk, hogy őseink mintegy a természet követelményének tekintették azt, hogy a gyermek szülőjének ölében ébredjen öntudatra, ki a kívülről ható befolyásoknak könnyen engedő gyermek szívére az első s legmaradandóbb befolyást gyakorolja. Az ember szerencsétlensége vagy szerencséjének egyik főoka ama viszonyokban rejlik, melyek őt csecsemő korában környezik. Fájdalom, korunkban nem ritkán eltérnek az ősök áldásos szokásától, és nem ritkán találkozik anya, ki ama szabadalommal ruházta fel magát, hogy szülöttjét a pénzen fogadott dajkának kevésbé lelkiismeretes ápolására bízván az élvezetek és kényelem hátráltató okait eltávolíthassa.

Az anyai szeretetlenség szükségképes következménye a könnyelmű sőt vallástalan nevelés, melyre az élet gondjaival foglalkozó családapának figyelme ki nem terjed. A gyermek eltávolítva a szülő örökös szemétől, féltékeny gondoskodásától, többnyire mások társaságában forgolódván lelke s kedélyére károsan ható külbefolyások alatt áll. A gyermek felserdül anélkül, hogy szívében a hála s szeretet érzelmei honolnának. A szülői gondatlanság nem ápolta benne a *kötelesség-érzetet*, és ő erős hajlammal elterelve a *szabadosságra*, a függetlenségre, kilép az életbe, hol az idővel arányos sebességgel halad ama kárhozatos ösvényen, melyre őt a szülői gondatlanság leterelte.

Még szomorúbb jelenséget eredményeznek e tekintetben a *lelenházak* (melyekről alább bővebben szólunk) hová a fajtalan szülők gyermekeiket becsempészik. Igaz ugyan, hogy a lenházak intézménye szükséges társadalmi rász, mely kellő berendezés mellett nagyobb társadalmi bajokat ellensúlyoz, de másrészt kétségtelen az is, hogy azzal bizonyos tekintetben más hátrányok vannak összekötte. A lenházakban felneveltek a szülők iránt való szeretettől megfosztva, s gyakran a csak hivatalos egyének rideg fegyelme alól kiszabadulva lép-

nek a közéletbe, hol a proletárok, henye, tétlen polgárok és gonosztevők számát is emelik. A *fegyintézetek* lakosságának legnagyobb részét ily szerencsétlenek képezik, kik sohasem látták szülőiket.

A családi körben nyert nevelésnek kihatása van egész életünkre. A gonosztevők elfajultságának száalai felette sokszor ebben gyökereznek. *Így nem csoda, ha a rossz szülői nevelésben részesült egyén jóiban és jobban bele mélyedvén a gonoszságok gyakorlásába idővel kétségbeesik, vagy életunttá lesz, és a gyilkos fegyverhez folyamodik, hogy megutált lététől szabaduljon.*

A családi nevelésnek célja legyen a gyermek *testi s szellemi tehetségei* között öszhangzatot fentartani. A szellem és test egyaránt nyerje el szükséges táplálékát. Bármelyiknek túlságos felkarolása egyoldalúságot szül, mely idővel megbozszolja magát. A test fejlődése, edzése is tartassék szem előtt, azért a mérsékelt tornászat, a szerény játékok különböző nemei jótékony befolyást gyakorolnak a mellkas kiszélesbitésére, az izmok erősbitére, az egészség ápolására. Ha a testgyakorlásnak egyéb üdvös eredménye sem volna, mint hogy a testet a szellem uralma alá hajtja, már ez is elég arra, hogy azt a nevelészet lelkiismeretesen felkarolja. A testgyakorlás fontosságát kétségtelenül bizonyítják a görögök, kik a perzsa háborúkból gazdag zsákmányokkal haza térvén a gymnastikát lassanként elhanyagolván élvekre merültek és elpuhultak. A testi erőtlenségben tengődő gyermeket könnyen hatalmába ejtheti a kedvetlenség, a tehetetlenség, melynél fogva a szórakoztatás egyes nemeit is mellőzni kénytelen, idővel megsemmisítheti az élet varázsát, és a korával folyton elharapódzó betegség nemcsak szeme fényének élénkségétől, vidor arkifejlesztésétől, örömeitől fosztja meg, hanem hajlamot ébreszt benne elégedetlenségre, mely az élet viszontagságaiban életuntságra vezethet. A gyakorlati élet nem egy példát nyújt, hogy egyesek gyermekkoruktól fogva nyomorékok levén, végre elcsüggedtek, és a testi bajokat elviselhetleneknek híven *ön-gyilkosokká* lettek. *Tehát a nevelés a testi erők fejlesztésére is kiterjedjen.*

De nemcsak testileg, hanem *szellemileg* nyomorultnak is ez lehet végsorsa. Felette óvakodnunk kell, nehogy a gyermek szellemi ereje túlságosan igénybe vétetvén elzibbadjon. A szellemi kiképeztetés is fokról fokra emelkedjék, a haladás észszerűen intéztessék. Elítélendő ennél fogva minden oly törekvés, mely csak az ismeretek egyoldalú s túlhajtott ki-

művelését célozza. E mohó kapkodás pedig többnyire önteltségre tanítja a gyermekeket, kik utóbb elbizakodottságukban inkább felületességre mint alaposagra vágnak, hogy így könnyebben kielégíthessék feltűnési viszketegüket. A korunkban szereplő férfiak nem egyikének kevélysége s mégis felületes tudománya a nevelés ezen irányában gyökerezik, és kik csakhamar túlcsigázott vágyakkal eltelve a csalódások keserveitől nem szabadulhatván, az önmeghasonlás gyászos állapotába jutnak. Ennél még veszélyesebb ama körülmény, hogy már a gyermekkel *téves elveket* ismertetnek meg, melyek a túlcsapongó képzeletet foglalkoztatva, gondolkodásmódjának bűnös irányt adnak. A közéletben az eszmék terén észlelhető óriási ballépések, melyeket a rajongók folyton ismételnék, a nevelés e fattyú kinövésének eredményei. A szellem ily jogosulatlan művelése sokakat sodor a tévedések birodalmába, hol a tévútra vezetett elme elsötétül, és sokat indít öngyilkosságra.

A nevelés ne legyen mértéken fölül szigorú. A kemény bánásmód, a túlcsigázott szigor, mely zsarnoki hatalommal kényszeríti a gyermeket a vak engedelmségre anélkül, hogy cselekedetei a gyermeki őszinteség és meggyőződés kifolyásai volnának, komor kedélyhangulatot, folytonos szorongatást és félelmet szül. A visszariasztó *kemény szívűlség*, mely a zaklatott gyermeknek néhány percet sem enged a felüdülésre, a szeretetlenség, melynek számos nyilvánulása ártatlan kedélyét izgatja, szellemét eltompítja, szíve nemesebb érzelmeit kiöli. Akik ily nevelésben részesülnek, azokból kihál az emberi érzet. Hiszen természeti törvény, hogy az ember annál inkább lesz emberré, mennél inkább győződik meg arról, hogy emberi bánásmódban részesül. E szerencsétlen gyermekek az érzéketlen szülők iszonyú bűne folytán búskomorságba esnek, mely elválaszthatlan társul szegődik egész életükhez, míg nem ritkán nyomasztó helyzetükből szabadulandók, *a halál fagyos ölébe sietnél.*

A nevelés továbbá ne legyen lágy, mértéken felül engedékeny, mely a csak korosabbakat illető elveket a kiskorúaknak is megengedi. Ily nevelés idővel lankasztja a tetterőt, a munkálkodásra való kedvet és *elpuhultságot* szül. Az elpuhult egyén könnyen aljasodik a bűnös hajlamok és szenvedélyek rabjává. „Az önállóság, mondja *Lubrich*, a nagykorúság ugyan megvan, de csak testileg, a szellem mindig kiskorúságban marad és önműködése a keresztény tökélyesedés művében helytelen, tudákosság, kora öregség, a magasabb érdekek iránti

fásultság szoktak e hibának szomorú eredményei lenni.”¹⁾ Az érzékiség elhatalmasodása, a kéjelgésre való hajlam, az önfertőzés, az elpuhult nevelésnek okozatai, s az *öngyilkosság* okai szoktak lenni. Az elpuhult nevelésben részesültek erőszakos vágyódást táplálnak a kényelem, a henyeség után, és idővel tehetetlenekké s türelmetlenekké lesznek. Az élet terheitől iszonyodnak, gyáva lelkiületükben a sors csapásai alatt csakhamar elcsüggedvén kétségbeesnek, különböző szenvedélyek martalékává lesznek, melyek (mint a IV. részben meggyőződünk) az öngyilkosság okai gyanánt szerepelnek. Főntebb láttuk, hogy az elpuhult nemzedék legnagyobb hajlamot tüntet fel e természetellenes bűnre. Ha a gyermek legoktalanabb vágyait is teljesítjük, sőt újakat ébresztünk benne, képtelenné teszszük őt a *nélkülözésre*, a *lemondásra*. Mikép fog tehát az sajátyszerű helyzetével megbarátkozni, ha az élet szenvedései őt megrohanják? . . .

Azonkívül főcélja legyen a nevelésnek az erkölcsi s valósi érzéket ápolni. Azért nagyon kárhoztatandó oly nevelés, mely az ifjút a *szabadság téves fogalmával* felruházza. Az ifjúkor heves szenvedélye, s természete magától is hajlandó lerontani az akadályokat, mennyivel inkább ragadtatik el tehát az, midőn még a nevelők is a szabadság iránt való lelkesedésre tanítják azt? A nevelés oly fogalmat nyújtson a *szabadságról*, hogy az egyén szabadságát leginkább az engedelmesség és a törvény iránt való tiszteletben nyilvánítsa, vagyis oly tettek gyakorlása által, melyek az erkölcsi renddel, az észszel öszhangzásban állnak. Az engedelmességnek rendkívüli kihatása van a gyakorlati életre, „mert a gyermek megszokja azt, mit nagykorúsága bekövetkeztével önkényt kell cselekednie.”²⁾ A józan *fegyelem* áldásai el nem maradnak, mert ez az érzékiség helyébe az erkölcsiséget, erényt, szeretetet, jámborságot ülteti. Ezzel kapcsolatban kell a gyermekekben a kötelességérzetet fölébreszteni, vagyis kellő világba helyezve az élet valódi célját, megértetni velők *Isten, embertársaik s önmaguk iránt való kötelességeiket*, úgy amint ezt fentebb (v. ö. 11-47. lap.) tettük. De a kötelesség állhatatos betöltésére az érzelmek feletti uralom szükséges. Ha az ember indulatainak és szenvedélyeinek rabjává lesz, elveszti a léleknagyság ama vonását, mely kiváló sajátysága annak, ki kötelmeit lelkiismeretesen teljesíti. A nevelésnek

¹⁾ Neveléstudomány. II. kiad. Budap. 1871. I. k. 260. lap. -
²⁾ u. o. II. k. 389. lap.

feladata tehát a növendékeket erősíteni a szenvedélyekkel való megküzdésre, illetőleg nemes *akaraterélyüket* lehetőleg emelni. De itt tűnik ki korunk egyik jellemző hibája. Sokan csak az értelem, sokan csak az elme kiművelését célozzák; de az akarat nevelésére, a jellem fejlesztésére általában keveset gondolnak. Pedig ez egyoldalú nevelés keserű gyümölcssei főleg a későbbi években, az élet nagy küzdterén mutatkoznak. Érdeket kell kelteni bennük *hivatásuk iránt*, melynek megfelelésére a természeti, s isteni törvényeknél fogva kötelesek. Továbbá oktatni kell őket az *erények tiszteletére*, s ezeknek társadalmi fontosságára, sőt ezek követésére, hogy becsületüket emeljék és lelkiismeretüket megnyugtassák. Főleg pedig ama erények megszokására kell őket indítani, melyek egész életükre kihatással vannak.

Itt első helyen áll az *illem*, melynek őszinte ember-szeretettel kell frigyessülnie, úgy hogy az erkölcsi világnak hű visszatükrözése legyen. Itt nem azon illem szabályainak megőrzését sürgetjük, melyeket p. o. az *egyezményes* (conventionell) szokások állapítanak meg, hanem melyek a nyers ösztön kitöréseit elfojtják. Az illem ne legyen pusztá udvariasság, külsőség, hanem lényegében erkölcsi, azaz őszinte készség a *szemérem* és a *tisztaság* erényének dicsőítésére. Ki ifjú korában szeretni tanulta az erkölcsiséget, az későbbben is tartózkodni fog oly kihágások és kicsapongásoktól, melyek az embert saját szenvedélyeinek áldozatául dobják oda, és testi épségét tönkretéve, lelkében végtelen űrt okozva oly kétséges viszonyokba sodorják, *hogy életét megunva az erőszakosan előidézett halálban keressen menedéket*.

Az ifjúkor lerakja az alapokat, melyekre később boldogságunk vagy boldogtalanságunk töredékeit építjük. Korán kell becsülnünk a *takarékosság* és *munkaszeretet* erényeit. Az *első* anyagi jólétünket biztosítja, az *utóbbi* megvéd az erkölcsi botlásoktól, melyek az elégedetlenség űszkeit szórják lelkünkbe, *mindkettő* pedig oly tényezők birtokába juttat, melyek az élet terhes pillanataiban kimondhatlan vigasztalásunk és megnyugtatónkra szolgálnak. A szülők és nevelők feladata ennél fogva példákat nyújtani, melyekből a növendékek meggyőződést meríthetnek, hogy azok követése erkölcsi s anyagi hasznot biztosít, és nemes lelkekhez méltó.

A helyes ön- és a felebaráti szeretet egyik életélvünk. Ha az emberiség életéből a szeretet nyomait kitörölnők, az kölcsönös önmészárlásban irtaná ki önmagát. Az *öngyilkos* is csak akkor érzi magát eléggé vakmerőnek végzetteljes

szándékának valószínűsítésére, midőn már szívéből az ön- és felebaráti szeretet végső szikrája is kihalt. Azért kell az ifjú szívekben a szeretet tüzeit ápolni a szülők, embertársak, a szenvedők és szerencsétlenek iránt. A *helyes önszeretet* (v. ö. 26-27. lap.) főleg képezze a nevelés egyik jelentékeny tárgyát, mert ha az önszeretet a kellő határokat átlépi, önmeghasonlást szül, vagy a dölyf és kevélységnek biztosít helyet, melyek mind együttvéve s egyenként az *öngyilkosság* okai gyanánt szerepelnek. *A jog és igazság szeretete képezi a társadalmi viszonyok rendezésének alapját.* Aki ezek ellen vét, a társadalmi rend felforgatását célozza, s ezenkívül árt önmagának is. A csalások s szédelgések, a bírvágy, a jogtalanság és igazságtalanságon alapulnak. Azért bűn volna a gyermek tetteit közönnnyel fogadni, melyek a jog és igazság iránti szeretettel ellentétben állanak. A gyermekkel meg kell értetni az erkölcsi törvény ilyenmő áthágásának súlyos voltát. A legnagyobb gonosztevő is csak kisebb vétségekkel kezdte botrányos életét, melyeket idővel a legsúlyosabbak követtek. A hűtlenségek felfedezése pedig a tekintély, becsület és hivatal elvesztését vonja maga után, *míg végre u megvetett tolvaj kétségbeesve nyomasztó sorsa fölött öngyilkossággal fejezi be rút életét.*

A szív nemesítése képezze a nevelés fő célját, mert a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a jó, erényes egyén értelmiségének csekélyebb fokán is többet használ az emberiségnek, a társadalomnak, és a rozszelkületűek értelmiségük dacára is nagy gonoszságokat gyakorolnak. Minthogy pedig a szív csak a *vallásban* leli fel nyugalmát, *a nevelés, szigorúan vallásos jellegű legyen.* Ha a gyermek vallásos nevelésben nem részesül, elveszti a kapcsolatot, mely őt örök boldogságának forrásához Istenéhez fűzi, s ettől elszakadva céltalanul és elégedetlenül fog bolyongani az élet nyomoraiban. A vallást háttérbe szorító nevelés csak a bűnök végtelen láncolatát eredményezi. *Vallás nélkül erkölcsiség nem képzelhető.* Vallás és erkölcsiség ikrek, ha az egyiket megöljük, a másik is haldoklik. Korunk neveléseti rendszere azért nem folyhat be áldásosán a közerkölcsiségre, mert a vallást száműzte a családi körből. *Az öngyilkosságok pedig korunkban főleg azért oly gyakoriak, meri a gyermekek vallási érzék nélkül lépnek ki a szülői házból.*

Minthogy pedig a családi s házi nevelés elhanyagolása napról napra feltűnőbb alakban nyilvánul és a gyermekek fogékonyágát az érzékiség iránt, közönyt a vallás iránt ápolja, az iskola feladata volna mindezen veszteségeket pótolni.

Sokszor halljuk e szöveget: „*azé a jövő, akié az iskola.*” Ahol a vallást csak kegyelemből tűrik az iskola falai között, ott vallás nélküli nemzedék serdül fel, mely az államnak is csak vallástalan, azaz engedetlen polgárokat adhat, kik végcéljukat ép oly kevéssé tudják becsülni, amily szilajon rontják le saját földi boldogságuk alapjait. *Oh ama feszület nélküli iskolából több öngyilkos kerül ki, mint a legelhagyatottabb körökből, hol még az iskola fogalma is ismeretlen.*

Ki tagadná, hogy társadalmunk romlottságának főoka a tévesztett irányban haladó, a vallástalan nevelés, melynek bálványja a keresztény vallást lerontó „*humanismus. (?)*”

Az iskolai nevelésnek tehát vallásosnak kell lenni, vagyis meggyőződést kell csepegtetni a gyermek lelkébe, hogy amit otthon jámbor anyjának ajkairól ellesett, az az igazság forrásából ered, mert azt a tanár tekintélye szentesíti. A gyermek az iskola falai közé lépve, bizonyos tiszteleti van eltelve mindazon tanok iránt melyeket ott hall. A tanítónak a legszébb alkalmja van a gyermek szellemét és szívét művelni. És valóban az iskola feladata a gyermeknek mindenről helyes fogalmat adni. A tanuló a reális tantárgyakon kívül ismerkedjék meg közelebről az élet feladatának magasztosságával, a kötelesség szentségével, a jog és igazságszeretet szükségével; vagyis megismervén mindazt, mi az emberiség javának, saját boldogságának előmozdítására szolgál, gyarapodván erkölcsi s szellemi értékben, tanuljon emberi méltóságának megfelelőleg élni. így kell a tanulónak az iskola jótékony befolyása alatt közelebb és közelebb jönnie ama korhoz, melyben már jellemzilárdságának öntudatában, az élet iskolájába léphet.

Ezenkívül a fentebb jelzett irányelvek itt is alkalmazandók. Különösen kerültessek a szellem oktalan túlfeszítése, mely a szellemi s testi erőket egyaránt megrontja. A természetben nincs ugrás. A természet alkotmányai csak fokokként feüődnek. A tanonc érése is csak fokokként történhetik. A tanrendszer ne mellözze a *fokozatosság elvét.* A tananyag pedig legyen alkalmazva a korhoz; mert ha a tanuló a kötelező tananyag felkarolására képtelennek érzi magát, könnyen ellankadhat, szellemét gyengítheti, búskomorságba eshetik, sőt mi több ama titkos bünökre vetemedhetik, melyek (mint a IV. részben láttuk,) *önéletének erőszakos lerontására is vezethetik őt.*

A tanrendszer ily vezérelveinek elfogadása mellett a tanulóknak a felüdülés eszközeit is kell juttatni. E célra nagyon alkalmasak az ifjúság rendelkezésére álló önképző

körök könyvtárai. Megjegyzendő azonban, hogy e könyvek oly tartalommal dicsekedjenek, melyek az olvasó szelleme s kedélyének egyaránt egészséges tápelemeket szolgáltatnak. Itt mellőztessenek oly irodalmi termékek, melyek titkos ingert keltenek a bűn iránt, és csak olyanoknak biztosítassék hely, melyek nemcsak az olvasó ismeretkörét bővítik, hanem szivét is nemesítik. Főleg pedig kiküszöbölendők oly regények és szindarabok, melyekben az öngyilkosság magasztos nyelvezettel mint hősi cselekedet van dicsőítve, nehogy a rendkívüliségekért hevülő ifjú az öngyilkos regényhősöket eszményképül állítsa fel magának, kiknek példáját követni is óhajtáná.

Az iskolai nevelésről lévén szó, futólagosan meg kell emlékeznünk a fensőbb tanodákról is, hol az ifjúság mint már említők, a laza közoktatási törvényeknél fogva féktelen szabadossággal van felruházva. Az egyetemi s akadémiai ifjúság függetleníti magát minden képzelhető tekintély alól, és e dőlyfős önteltségében az iskolai év nagyobb részét tölti a kávéházakban vagy másutt a zöld asztal és serlegek mellett, mint az iskolai épület falai között, az előadásokon. A kölcsönös példa s csábítgatás folytán csoportosan töltik az éjét az élvezetek mértékletlen és mesterkélt hajhászatában. Pénz, idő, egészség az áldozatok, melyeket szenvedélyeik oltárán bemutatnak, míg életük hivatásáról megfeledkezve, a tanulmányok mellőzése vagy teljes elhanyagolása által jelenüket megkeserítik, jövőjüket kétségessé teszik. Az anyagilag és szellemileg tönkrejutott ifjú legszebb reményeinek romjai felett keseregve az adósságok terheit, szülei szemrehányásait, lelkiismerete furdalásait nem tűrhetvén, a mellének szegzett fegyverrel tör magának ösvényt örök romlásá felé. Közoktatási törvényeinknek nincs kihatásuk a felsőbb tanodák tagjainak magán életére. A napi kenyerét kereső tanár elvégzi előre megszabott előadását; figyelme csak arra terjed ki, hogy felolvasásait meghallgassák. Sőt mi több, nem ritkán oly irányt nyer előadása, hogy a tanszékről hirdetett elvek felette alkalmasak ama nemes érzelmek kiirtására, melyeket az ifjú magával hozott szülői házából. Korunk legnagyobb tévtanainak hirdetői egyetemi tanszékeken ülnek, és amit még sajtó útján nem terjesztettek, azt a hallgatók tetszésnyilvánításai között lepöngik, hogy a szabadelvűség külmázaért lelkesedő ifjúság reklámot csináljon. A vallástalan és az egyház ellen boszút lihegő, sőt nem egy ízben az erkölcsiséget világos kitételekkel támadó iratok, már csak viszhangzásai szok-

tak lenni ama előadásoknak, melyeknek mérgét az ifjúság már magába szívta. E kárhózas visszaélésnek határt kellene szabni célszerű törvények alkotása által, melyek ama iszonyú tivornyákat ép úgy tiltanak, mint a tanároknak az életben magokat megbőszülő túlkapásait. Az államnak van joga, sőt kötelessége gondoskodni arról, hogy az ifjú nemzedék mindazon tényezők birtokába jusson, melyek azt polgári, emberi hivatásának betöltésére képesítik. A tanszabadságnak jelen gyakorlati érvényesítése távolról sem fog iszonyt kelteni az egyetemi polgároknak ama bűn ellen, mely a népesedés emelkedését nemsokára lehetetlenné fogja tenni, sőt ellenkezőleg alkalmat és ösztönt nyújt oly életmódra, mely nagyon könnyen vonhatja maga után az életuntságot, a kétségbeesést és az öngyilkosságot egyéb okait. Fentebb (v. ö. 342-344. lap.) jeleztük a klasszikus irodalom felkarolásában észlelhető ferdeségeket; tehát még erről akarunk röviden szólni. A *limogesi* püspök 1843-ban közvetlenül halála előtt kibocsátott iratában mondja: „A nevelés a legtöbb kollégiumon és egyetemen nagyon rősz. E nevelés az ifjabb nemzedékből ki nem irtja az emberi természet hibáit, melyek mindenkor előtérbe lépnek, de főleg korunk sajátságait képezik, sőt ellenkezőleg kifejleszti azokat. Ha ez állapot soká tart, akkor a vallás és társadalomra nézve megmérhetlen bajokat fog eredményezni.” Azóta három évtized borongott le, a nevelés nemcsak nem javult, sőt folyton sülyedt. Ne csodálkozzunk tehát, ha a szomorú jóslat alaposágát a korunkban feltűnedező öngyilkos egyetemi s akadémiai hallgatók oly meglepő alakban igazolják.

A jelenlegi nevelés nem világítja meg a földi élet valódi jelentőségét, nem vezet az ember, rendeltetésének helyes ismeretére. Míg ilykép a szellem egyoldalú kiképezetésben részesül, és a pogány kor szellemétől elválni nem képes; addig az akarat gyengül és az érzékiség elhatalmasodik.

Az államnak ennél fogva a tiszta szándékkal és erélylyel kellene az egyháznak, mint isteni intézménynek jogát tiszteletben tartani, melynél fogva ez a tanintézetek vallási s erkölcsi sértetlensége felett őrködni tartozik. Az állam tehát törekedjék az egyház óhajának eleget tenni, vagyis távolítsa el ama hátráltató körülményeket, melyek az ifjúság legszebb kincsét vallási s erkölcsi fogékonyságát veszélyeztetik és eloltják. Az államnak legyen kiváló gondja, hogy az ifjúságnevelésével meg ne bízassanak oly egyének, kik kétes erkölcsi életükkel, hajlamaikkal és törekvéseikkel ártanak, ellenben a jó erkölcsű s az ifjúságot is az erkölcsiség útjára

édesgető tanárok nemes fáradaik méltó jutalmát nyerjék el. Az ifjúság nevelése nemcsak az észnek, hanem a szívnek művelésére is terjedjen ki, hogy amit értelme által helyesnek és jónak felismert, azt akaratí készségével végre is hajthassa. Szóval az államnak gondja legyen arra, hogy a tanodái intézetekből kikerültek hasznos polgárok, erkölcsös emberek legyenek. A nevelés egyedül nyújthat reményt, nevelhet új, jobb nemzedéket, de csak úgy, ha az egyház áldásos hatása alatt áll.

Korunkban sokszor hangoztatták, hogy a pogánykor műveltsége, jelen műveltségünk alapja volt. Nem tudjuk, mennyire lehetne e tételt indokolni, melyet mi nem föltétlenül, hanem részben fogadunk el. A klasszicizmus viszonyát a kereszténységhez az első IV század egyház atyáinak irodalmi utalásaiból ismerhetjük meg. De ha mi keresztény szempontból méltányoljuk a klasszikusokat, nem szabad az oktatónak elmulasztania az ifjúság figyelmeztetését minden szép, igaz s nemesre, miket annak különböző irányában észlelünk. Eljárását azonban szabályozza oly irányeszmé, mely a tanítványt azon meggyőződés elfogadására bírja, hogy amit az ősök kuttattak, de föl nem ismertek, az a kereszténység isteni intézményében van letéve, mely az igazságra törekvő szellemet, a boldogság után törekvő szív vágyait az Istennel való kien-gesztelődés által kielégíté, az emberiség igényeinek, az élet változó viszonyaiban teljesen megfelel.

Az ősök példái nem szűntek meg varázshatásukat gyakorolni korunk gyermekeire még most sem, s midőn az ifjúság az ősök emlékeinek tanulmányozásába merül, nem fojt-hatja lelkesedését az önfeláldozásnak, a hazafiságnak, a baráti szeretetnek, a hősiességnek dicsőített alakjai iránt, ér-deklődését s vonzalmát a tudomány s művészet ezer meglepő alkotásai iránt. De ennyi szépségbe vannak burkolva nemcsak az erények, hanem egy *Cato*, egy *Brutus*, *Cassius* stb. öngyilkossági bűne is, melyért az ifjú szív ép oly könnyen hevül, mint az előbbiekről iránt. Itt ismét fölmerül az oktatónak kö-telessége nemes áldásos hatását gyakorolni azon kétségbevon-hatlan igazság hangsúlyozása által, hogy az antik kor költői, szónokai, bölcsészei s történetírói a tökélyesedés ama fokára nem vezettek, melyet a kereszténység az egyed feladatává kitűzött, s melynek teljesítésére az a szükséges eszközöket megadja; hogy továbbá annak dicsősége elhalványul a kereszténység magasztosságával szemben, mert ez tanaival s eré-nyeivel végtelen magasságban lebeg az antik vallás- és világ-

nézet felett. Míg az antik gondolkodásmód az érzékiség s a látható föld által volt korlátozva; addig a kereszténység terjedése a szellemiséget s a túlvilágot léptette előtérbe, mi az ember szellemi látkörét végtelenül kiszélesítette, ez pedig az ősök érzékisége s gyönyöreivel szemben az önmegtágadás, szegénység, a mennyei örömekre való törekvés erényeit juttatá érvényre.

A tanító tehát keresztény álláspontján p. o. a görög művészet s tudomány fontosságát el nem vitatja ugyan, de másrészt megadja nekik az őket megillető helyet. Ő nem fogja azokban a föltétlen tökélyt feltüntetni, mert a görögök műveltségük legmagasabb fokáról lehanyatlottak, anélkül hogy a tökélyt elérték volna. Ő képes lesz bebizonyítani azt is, hogy a kereszténység a kinyilatkoztatással megdicsőítette a művészetet is, mert ez által az örök fényt közli az emberi szellemmel, melynek képzeletét a legmagasabb körbe vonta, hol kimeríthetlen források léteznek a művészi alkotásokra; hol föl nem találhatók a gyarlóság, az aljas-ágnak vonásai, melyek az antik hitregetanban oly szövevényesen vegyülnek össze az igazság irányaival, és csalhatlanul tanúskodnak a természeti vallás elégtelensége s a kinyilatkoztatás szükségességéről.

Az újabb irodalom azonban még veszélyesebb az ifjúságra nézve. *Lessingnek* erőszakos s mégis sikertelen tusa-kodása önmagával az igazság felismerésében, *Schiller* s *Goethe* rationalistikus irányai mellett, az ifjú keblében nem verhet gyökeret a tényleges hit éltető virága. Irodalmunkban nem találunk egyebet egy vallásos protestáns író szerint, mint: „kegyelem helyett a szabad természeti kifejlést; Isten igéje helyett, az ősokeket s néhányat az újabbak közül; templom helyett a művészetet, a színházat; a mindeneket kormányzó, szerető sz. Isten helyett a világtól elkülönített, föl nem ismerhető lényt, vagy személyesített dolgot, vagy a világ szervezetében nyilatkozó életet; az örökkévalóságban s végső ítéletben helyezett hit helyett, bizonytalan, ingatag reménykedést, vagy búskomor, dőlyfős megnyugvást, vagy a jelen szépségére s kellemére szorítókozó megelégedést.” Az érintett eszmék képezik a jelen irodalom súlypontját, melyhez a jelen oktatók kiváló előszeretettel folyamodnak. Ily irodalomban kihalt az erkölcsi erő, elenyésztek az ifjúság nemesítésére szükséges tényezők. Ily irodalom ismertetése, ápolása csak az ifjú vallásosságának rovására képzelhető, mely a megméltelyezett világnézet elfogadására ösztönöz.

Az oktatónak tehát feladata a keresztény világnézet álláspontjára emelkedni s onnan megítélve a tudomány s művészet vívmányait, meggyőződést nyújtani, hogy léteznek a szép, igaz s jónak más alakjai az ókor eszményképein kívül is, melyek a kereszténység ölében lelhetők fel; de másrészt a keresztény korból merített adatokban is mindig fel kell tüntetni az erényességgel ellentétes irányokat, hogy a tanuló ifjában megerősödjék a jót sürgető, s rosztat kárhoztató érzék, hogy a nemeset, szépet elfogadja, a tévesét, a károsat visszautasítsa.

Itt ismét az állam feladata volna szigorúan őrködni az iskolák felett, nehogy ott az erkölcsi renddel ellenkező elvek pártfogoltassanak. Feladata volna azonkívül tüzetesen megvizsgálni nemcsak az iskolákban alkalmazott szeszélyes tanrendszereket, hanem leginkább azon könyveket és szemelvényeket, melyeket egyes tanárok saját tekintélyüknél fogva alkalmaznak. A kormány leghelyesebben járna el, ha a tanárok által használt minden, klasszikus helyet, költeményt vagy olvasmányt megvizsgálna, azokból az erkölcsiséget veszélyeztető helyeket kiküszöbölné.

A korszellem a nevelésnek érintett árnyoldalait a szabadelvűség követelményeivel összeegyeztethetőknek véli. Európa nemzeteinek közös hibája, hogy egymástól szívesen sajátítanak el oly elveket, melyek közös szenvedélyüket élesztik. Emlékezzünk a múlt században elhatalmasodott *gallomaniára*, mely *XIV. Lajos* korától fogva mindent utánzásra méltó alakban feltüntetvén, mi francia eredettel dicsekedett, a nevelés és tanügy terén a legborzasztóbb tévelyeknek és botrányoknak tanyát biztosított. *D' Alembert* párisi ügynöksége csak Németországba 400 nevelőt csempészett, kik az ifjúságot a *Rousseau* „*Emil*”-jében, és *Voltaire* irataiban megállapított elvek nyomán nevelték. Az istentelenség ezen missionariusai azóta lassanként megvetették ama szomorú vívmányok alapját, melyek a hatalom tetőpontjára jutott német birodalomnak a szereplés elsőségét a jelenben biztosították. A németek, mint mindenben, úgy a nevelés terén is oly elveket terjesztenek, melyek legalkalmasabbak a vallás és erkölcsiség háttérbe szorítására, a nevelés sikerének veszélyeztetésére.

Eltekintve mindezekről, e fejezetet röviden fejezhetjük be. A korunkban folyton terjedő öngyilkosságok főleg arról tanúskodnak, hogy az emberek részint nem bírnak helyes ismeretekkel az élet fogalmáról és becséről, részint a szenvedély és a földi viszontagságok által sodortatnak a kétségbeesés

Örvényébe. Midőn tehát az öngyilkosság óvszerei közé a nevelést is foglaljuk, csak azt hangsúlyozzuk, hogy ennek feladata a gyermeket, a tanulót a bölcsőtől kezdve azon korig, midőn már az élet iskolájába lép, lépten nyomon olyképp képezni, hogy az élet jelentőségével és céljával tisztába jöjjön, hogy a szenvedélyek felett győzedelmet aratni tanuljon, hogy mindazon tényezők birtokába jusson, melyek az életben az öngyilkosság kísértetei ellen őt megvédik.

II. Fejezet. A valódi műveltség terjesztése.

„*A műveltség hatalom!*” (Knowledge is power.) E jelzót tűzték zászlójukra a szereplésre hivatott angolok, melyet Európa összes nemzetei csakhamar feltétlen készséggel fogadtak el. A műveltség nevében indulnak meg korunkban a legjelentékenyebb mozgalmak. A korszellem a haladást nemzedékeink jóllétének elengedhetetlen feltétele gyanánt tünteti fel. És valóban a haladás merészebb és merészebb röptöt nyer. A haladás kevély folyóvá növekedett, mely medret tör az egykor uralgó eszméken át, és feltartóztatlanul rohan előre tengerébe, a tökélyesbülés hazájába. De e folyó feltűnően sok iszapot hord magával, melyet az emberi gyarlóság növekvő szenvedélylyel és vakmerőséggel felkavar. Csak az öngyilkossági esetek megdöbbentő számarányaira kell tekintenünk és csakhamar meggyőződünk, hogy társadalmi műveltségünk sok üdvös szempontot mellőz, melyek megőrzését hevesen sürgetik társadalmi bajaink. *Hoványi* joggal sóhajthatott fel: „A mai roppant terjedelmű, finom, ép és általános műveltség derült arcára borús visszfényt vet az emberi nem általános elégedetlensége, mi többi között a félelmesen szaporodó öngyilkosságokból iszonyúan kírí.”¹⁾ Az emberiség java nem oly műveltséget tesz szükségessé, mely az embert dőlyfössé, önössé teszi; mert ez bizton idézi elő a kétségbeesés veszélyeit, melyekkel munkánk tartalmában bőven megismerkedhettünk. Ha az öngyilkosságok számát apasztani akarjuk, oly műveltséget kell terjesztenünk, mely az egyeseket megtanítván emberi kötelmeik tiszteletben tartására, a földi hivatás következetes és jellemes teljesítésére képesítvén, egyszersmind a közerkölcsiségnek gazdag tápot nyújt. Ezen irányeszmének érvényre jutását óhajtjuk a tudományok és művészetek minden ágában, a társadalmi élet minden réte-

¹⁾ *Újabb lev.* II, k. függ. 55. lap. 1. jegyz.

gében, midőn a műveltség emelését az öngyilkosság óvszerei közé soroljuk. Vannak, kik a műveltségnek befolyását az öngyilkosság terjedésére gyászos színekkel festik; mintha a műveltebbek nagyobb hajlamot árulnának el e természetellenes bűnre. Sokan ismét főleg a statisztikai adatok megbízhatlansága miatt Ítéleteikben ingadoznak. De ne feledjük, hogy ezek többnyire egyoldalú szempontból fogják fel a műveltséget. Már fentebb (v. ö. 314. lap.) hangsúlyoztuk, hogy az Öngyilkosság általában véve nem a *valódi műveltséggel* dicsekvők, hanem azok között gyakoribb, kik csak a *műveltség külmázával*, egyoldalú, félműveltséggel bírnak. A műveltség egyoldalú, mihelyt csak a fél emberre kiterjed. Korunk fáradásai a műveltség terjesztésében nem vezethetnek áldásos eredményre, mert csak az ész kiművelésére irányulnak, míg a kedély és szív nemesítését, az erkölcsi érzet megerősítését és ápolását számításon kívül hagyják. Pedig, mint fentebb (v. ö. 322. lap) láttuk: „Tudás csak okosabbakká tehet minket, de jobbakká nem.” A műveltségnek ily egyoldalú méltatásából indulhatott ki 1848-ban *Philippe Louis* minister, midőn a népiskolák ellen hevülve e szavakra fakadt: „a *műveltség gonosztevőket képez.*” Ezen egyoldalú műveltségre utalt *Hoványi* is e szavakban: „A korszellem, mely *Artaria*-t, a londoni nagy képtár birtokosát, arra bírta, hogy magát széngőzbe fojtsa, úgy látszik a *tanultaknak* sem kedvez.” Korunk műveltségterjesztőinek úgyszólván egyedüli céljuk, hogy az egyedek a társadalom hasznos tagjaivá legyenek, keveset törődvén azzal, mikép lehetnének azok boldogokká. Az emberi tökélyesedés ezen félreismerése pedig lehetetlenné teszi azon egy célnak elérését is. A boldogtalanok, kik megvannak fosztva a benső megnyugvás, a hit, remény és szeretet erényeinek áldásaitól, nem fognak elégséges kárpótlást találni e lelki veszteségekért a pusztá modern műveltség előnyeiben, ők könnyen megunhatják az állapotot, mely őket az önös társadalom és állam eszközeivé alacsonyítja. A keresztény tökély eszményképe *Krisztus* a műveltségnek más irányát határozta meg. A keresztény műveltség az egyedre köteleességeket ró nemcsak az állam és társadalom, hanem önmaga, az egyház, Isten és Isten országa iránt is. Valamint hasztalan iskolákat alapítani, ha azok a valláson és erkölcsi-ségen nem alapulnak, ép úgy hiú fáradásnak fog bizonyulni oly törekvés, mely a vallásosságot és erkölcsiséget háttérbe szorító műveltség terjesztését célozza. Bármit beszéljenek is a modern álszabadelvűség hirdetői, annyi bizonyos,

hogy az egyed és társadalom boldogságát az erkölcsi és vallásos alapokat nélkülöző műveltség nem biztosíthatja. A társadalmi jóllét oly eszközök felkarolását teszi szükségessé, melyek az erkölcsi s vallásos intézetek kifejlését hathatósan elősegítik. Társadalmi bajaink gyógyíthatlan betegségek maradnak, hacsak a tömeg erkölcsösítése, vallásának szilárdítása nem vétetik fogatba. Ha a műveltség határainak kiszélesítésében e szempontokat mellőzzük, akkor csak fejlesztjük a társadalmi rendetlenséget, a kárhozatos mozgalmat, mely a helyzetének javulása, a kényelem és az élvezek után sóvárgó sokaság szenvedélyeit hatványozza.

Ezeket előre bocsátván hangsúlyozzuk, hogy társadalmi bajaink enyhítését általában, és nevezetesen az öngyilkosság méteyének megakasztását csak oly műveltségtől remélhetjük, mely tisztán keresztény alapokon nyugszik. A kereszténység emelte ki a nemzeteket a barbárság gyászos öléből, csak az határozhatja meg a műveltség, a haladás üdvös ösvényét. Az ismétlések kikerülése végett itt az alább tárgyalandó vallás és erkölcsiség fontosságát a műveltség nemesítésére mellőzván egyelőre azon szempontokra utalunk, melyek elfogadása nagy jelentőséggel bírván a közéletre, az öngyilkosságra való hajlam hatályát ellensúlyozhatják.

Az előző fejezetben röviden fejtegettük az elveket, melyeket a nevelésben szigorúan meg kell őrizni, hogy az egyed a hivatásának megfelelő erkölcsi s szellemi képzettséggel léphessen ki az élet iskolájába, a tettek mezejére. De még mielőtt társadalmi feladatunk teljesítésére vállalkoznánk, fellette nagy óvatossággal kell kijelölnünk a kört, melyben munkálkodni, a pályát, melyen haladni akarunk. A *pályaválasztás* a legfontosabb lépések egyike, mely jövőnk boldogságát vagy boldogtalanságát vonhatja maga után. A könnyelmű, céltalan vagy helytelen pályaválasztás iszonyúan boszulja meg magát a gyakorlati életben. Az elégedetlenség, nyomor, családi viszályok, életuntság és kétségbeesések az öngyilkosságok visszariasztó jelenségei nem ritkán a pályatévesztésben lelik okukat. A józan pályaválasztás okvetlenül feltételezi a testi s szellemi erők, a véralkat és hajlamok stb. lelkiismeretes vizsgálatát és méltatását; a kényelem, gazdagság utáni vágy és egyéb tekintetek itt irányadók nem lehetnek. Mit nyer az egyed, a társadalom, ha valaki gyenge testi alkatásának dacára a fáradságos anyagi munkával egybekötött, vagy a szellemileg szegény fényes szellemi tehetségeket feltételező életpályára adja magát? ha az elpuhult kéjenc oly pályára

lép, melyen csak az önmegtagadások hosszú láncolata van számára fentartva? „Ha valaki oly életpályát választott, mondja *Schmidt K.*, melyre egyedisége erőinél fogva képtelen, az csak élettelen gép szerepére lesz kárhóztatva s a kötelességeket, melyekkel az emberiségnek tartozik, nem teljesíti, önmagával is meghasonlik, és sorsa boldogtalanság. Aki pedig oly pályához van kötve, melyen erejét ki nem fejlesztheti, az egész életében *Prometheus* kínjait kénytelen szenvedni, az égbe szeretne repülni, s a föld silány rögéhez van láncolva; miértis élete pályáját elhanyagolja, kedvetlenül dolgozik, élete pályája tévesztve van.”¹⁾ É roppant veszélyek elhárítására leginkább képesít a fentebb jelzett műveltség, mely nemcsak a hidegen számító ész követelményeinek teljesítésére, hanem a nemesen vágyó szívre is hallgat, mely az egyedet mások kényszerbefolyásától lehetőleg függetleníti. De csak kevesen vannak azon szerencsés helyzetben, hogy ily műveltséggel legyenek megáldva már akkor, midőn azon határhoz jutottak, hol számot vetve önmagukkal egész jövőjükre kiható életpályát választanak. Itt főleg a nevelésnek kell közreműködnie, mely az egyed erejét és tehetségeit fejlesztve azt úgy művelje, hogy mintegy magától elárulja, mily pályára van hajlama, kedve, tehetsége s hivatása. Ha az egyed nem bír a műveltség ama fokozatával, hogy az előtte levő pályát minden gondolható körülményeivel együtt mérlegelhetné, felette szükséges a tapasztalt jóakarók és nevelők irányadása. Az állam e tekintetben alig tehet valamit. *Hoffbauernek* (i. h. 114. lap.) indítványát sem találjuk életrealónak, hogy a kormány szigorú törvénnyel tiltsa a gyenge tanulóknak a felsőbb tanulmányokra való átmenetelt, és hogy ebben *csak az illető tanárok* bírjanak döntő szavazati joggal. Hiszen a tanár nem ritkán az egyes tantárgyakból tett előmenetelt túlbecsülve, vagy kellően nem méltányolva elítélheti a növendéket, bár ebben szép reményekre jogosító jellem, vagy még csak későbbben fejlődő fényes tehetség honol. Ez intézkedésnél sokkal célszerűbb a nevelésnek ama iránya, mely a növendéket úgy műveli, hogy lassanként felismervén tehetségeit arról győződjék meg, hogy az életpálya az isteni Gondviselés folyományának tekintendő; hogy bármely pályán is válhatik a társadalom tiszteletre méltó tagjává. A pályaválasztásban mindig nagyobb szerepet játszik a józan önelhatározás és önbizalom, mint a kívülről ható befolyások. Ha a pályaválasztó tudja, hogy Isten jelöli

¹⁾ *Buch d. Erziehung.* 501. lap. – V. ö. Lubrich. i. h. 293. stb. lap.

ki mindenkinek saját hivatását, és erre mindenkinek kellő tehetségeket is ad; hogy az erkölcsi rend elleni merénylet oly pályára lépni, melyre hivatva nincs: akkor nagyon meg lesz könnyítve a pályaválasztás nagyhorderejű lépése, akkor nem csekély mértékben lesznek elhárítva a félszepségek, melyek az oktan pályaválasztásból a társadalomra s az illető egyedre háromlanak.

Mi a műveltséget itt a legtágabb értelemben vesszük, vagyis úgy amint az nemcsak a tudományosan kiképzettek, hanem általában mindenkinek sajátja lehet. A társadalom minden tagja tekintve állását, hivatását, foglalatosságát lehet műveltsége. De e műveltség ne legyen egyoldalú, hanem valódi, mely őt hivatásának célszerű betöltésére képesíti. Képezze magát mindenki oly irányban, amilyenben azt saját szerű helyzete, foglalatossága követeli, szerezzze meg ama szükséges ismereteket, melyekkel hivatásának teljesen megfelelhethet, érvényesítse tehetségeit, jóakarátát úgy, hogy nemcsak polgári, hanem emberi kötelmeinek eleget tegyen, és akkor fog a józan műveltség terjedni, mely a megalégedés, jóllét és haladás alapjait megveti.

A haladó kor szelleme kötelességévé teszi bármily polgári állásúaknak az ismeretek folytonos bővítését. De az egyesek gyakran nincsenek azon helyzetben, hogy a társadalmi viszonyok fejlődésével egyre táguló ismeretekkel felruházhatnák magukat. Itt kétségtelenül az állam van hivatva oly intézkedések felkarolására, melyek által a vívmányok közös kincsesé varázsolhatók. Az *egyletek*, melyek főleg a munkásosztályok szellemi s technikai felsegélyezését célozzák, e tekintetben előnyöseknek tűnnek fel, ha élükön a közjóért hevülő férfiak állanak, és ha a socialismus vészes irányaitól mentek maradnak. Ugyané szempontból említésre méltók a hasonló célból alakuló oktató intézetek, ipar-, és műiskolák, olvasó körök stb. De a *munkásképző egyletek* úgyszólván egyetemes hibában szenvednek, vagyis főcélnak tekintik a tagok élvezeteinek és szórakozásának előmozdítását, nem azok szellemi tökéjének emelését. „Valódi kézműves iskolák, mondja *Dr. Reischl*, hol a kézművesek saját foglalkozásuk folytatására szükségelt technikai ismeretekre tehetnek szert, képeznek lényeges hiányt. Csak annyiban jók a munkásképző-egyletek, amennyiben erre közreműködnek.”¹⁾ Itt helyén találjuk *Ipolyi*, a besztercebányai püspök által legújában alapított „*ipar-isko-*

¹⁾ *Munkáskérdés és socialismus. Budapest. 1876. 314. lap.*

lát,” melyben a semmi keresetét nem nyújtó téli időszakban alkalmas foglalkozást nyernek a munkanélküli szegények. Zólyom megye hálásan fogadta a nemes főpap ezen intézkedését, melylyel a szegény nép sorsának enyhítésén kívül egyszersmind annak önképzését, művelését óhajtja elősegíteni. Hasonló iskolát állított fel nemsokára reá *Szabó Imre* szombathelyi püspök is. Hazánk számos városában főleg az utóbbi években örvendetes virágzásnak indultak az u. n. *kath. legényegyletek*. Ar papok, kik azok igazgatásával megbízzák, nem csekély önfeláldozás- és ügybuzgalommal teljesítik terhes feladatukat. Ez egyletek a munkásosztály művelését hathatósan segítik elő, mert az iparcikkek kiállításában való verseny, az illem és szerénységet megőrző színi előadások, a gyakori felolvasások jelentékenyen szélesítik a munkás ifjak ismeretkör-, és munkakedvét, bő tápot nyújtanak az ész és kedélynek. Azonban fájdalommal kell tapasztalunk, hogy e legényegyletek száma különböző tényezők összehatása alatt csökken. A kereskedelmi ifjak *önképző körei* szintén jótékony hatással lehetnének a műveltség terjesztésére, csak hogy itt is nem ritkán inkább a szórakozás, mint az önképzés után való vágy lép előtérbe. A műveltség terjesztésére alkalmas segédeszköznek tekintendő még a *felnöttek oktatása*, a nagy közönségnek ízlését nemesítő, ismeretkörét kiszélesítő *felolvasások* stb. Mindezeknél leghatalmasabb tényező azonban a sajtó, az irodalom, melyről a következő fejezetben szólunk.

A műveltség terjesztését elősegítő eszközöket a végtelenig lehetne szaporítani; mert a művelendő tér is határtalan. A legalsóbb néprétegektől kezdve a legfelsőbb körökig mindig nyílik alkalom a viszonyok szüksége szerint oly intézkedésekre, melyek a valódi műveltséget emelik. De e fontos munkában első s elengedhetetlen feltétel az, hogy üdvös vezérelvek nyomán haladjunk. Oly műveltséget honosítsunk meg a nép minden részében, mely az embert emberré teszi, azaz az ész és szív nemesítésére, az akaraterevé, munkakedv és tetterő felébresztésére, az emberi kötelmek összegének tiszteletben tartására, a hivatás kellő méltatására, az élet becsülésére vezet. Csak ily műveltség fogja a sokaság gyarlóságait, erkölcsi s szellemi visszasságait kiigazítani, a társadalom tetén támadt sebeket, behegeszteni. A műveltséget ily értelemben véve ismerjük el *társadalmi hatalomnak!*

III. Fejezet. A közerkölcsiség emelése.

Az öngyilkosság okainak fejtegetésekor láthattuk, mily jelentékeny szerepet játszik e mótely terjedésében az erkölcsi elfajulás. A független morálért való rajongás, mely társadalmi életünkben már eddig is oly iszonyú pusztításokat okozott, mintegy lépést látszik tartani az öngyilkossági esetek szaporodásával. Ha tehát e természetellenes bűnök határokat akarunk szabni, lankadhatlanul arra kell törekednünk, hogy a közerkölcsiség a lehető legnagyobb hatványra emeltessék. Kétségtelenül e tekintetben is legbiztosabb sikert ígér az okszerű nevelés és a vallás, mindazáltal mi csak ama intézkedésekre terjesztjük ki figyelmünket, melyek felkarolása s életbeléptetése által a közerkölcsiséget legcélszerűbben előmozdítván közvetve az öngyilkosság körtünetét is háttérbe szoríthatnók.

I. *A sajtóellenőrzése.* Ha, csak rövideden is méltatjuk ama kiterjedt befolyást, melyet az eszmék a könyvnyomtatás mestersége által nyertek; hacsak futólagosan is vizsgáljuk az erkölcsi eltörpülés aggasztó jelenségeit, melyek a rász irányú sajtó lázas tevékenységével összefüggésben vannak: kétségkívül elégséges tárgyat nyerünk komoly elmélkedésre. „Nyomoraink nagy része azon szélfüvalom szárnyán jött el hozzánk, mit sajtónak hívnak.”¹⁾ A megmótelyezett sajtó ezer csatornában ömlesztli ööl mérgét a társadalmi rétegekbe, mely elhamvasztja a legtisztább érzelmeket, megsemmisíti a legszentebb eszméket, és végtelenül tágítja az erkölcsi eltörpülés, az egyetemes romlás határait. Emlékezzünk vissza a fentebb (v. ö. 354-371. lap) mondottakra, s be kell vallanunk, hogy a modern sajtónak rakoncátlanságát okvetlenül fékezni kell, „ha általában a közerkölcsiségnek kedvezőbb fordulatot, a folyton terjedő öngyilkosságnak komolyan határokat szabni akarunk.

Sokat vitatkoztak és írtak a *sajtószabadság* fogalmáról és jelentőségéről. Már régebben találkoztak, kik azt a legtágabb értelemben véve az ember természeti jogai közé sorolják, és erre főleg a modern álszabadelvűség képviselői nagy súlyt fektetnek. De mikép cáfolnák meg ezek *Bonald* ²⁾ szavait: „Az írás és beszéd szerzett tehetségek, és így társadalmi tehetségek, melyekről a társadalomnak számolni, melyeket embertársaink javára használni tartozunk. A velünk született tehetségek mieink, a társadalmiak másokéi, az első feltétlenül szükségesek, az utóbbiak megtanultak. Mi ugyan

¹⁾ *Zádori.* A társadalom alapelvei. Budapest. 1864. 90. lap. –

²⁾ U o. 95. lap.

a természettől kapunk disposition a beszédre s Írásra, de a beszédre s írásra csak a társadalom tanít. . . . Azt mondom, hogy ha a vadaknak elő lehetne adni, mily hatalmas eszköz a nyomda: együgyűségükben felháborodnának annak hallatára, hogy a kormány megengedi, miszerént minden szenvedély, minden elégedetlenség, minden gyűlölet ezen eszköz segítségével kiöntse mérgét.” Ha mindent megengedünk, nem a szabadság, hanem a szabadosság védői gyanánt szereplünk. A sajtószabadság józan képviselői állandóan fogják sürgetni bizonyos tekintetben oly rendszabályok foganatosítását, melyek a szabadosság veszélyeit, elhárítják. Amik a gátok a romboló folyóra, az a sajtóra nézve az ellenőrzés. Rontsátok le a gátakat, és a medréből kilépő folyó borzasztó pusztításokat fog okozni; bélyegezzük jogtalanságnak a sajtó ellenőrzését és tág kaput fogunk nyitni az erkölcsi elfajulásnak, a társadalmi zavaroknak. De takarékoskodjunk a szavakkal. Az államnak kétségtelenül van joga a sajtószabadság gyakorlásának irányt adni, midőn a sajtó a világi hatalom alá eső dolgokkal foglalkozik. Az egyház betölti hivatáskörét a vallási s erkölcsi dolgokban; érvényesítse jogát az állam is saját hatáskörében. Vagy nem állna jogában a ponyvairodalom, a frivol és vallástalan regények élvezetéből származó bajokat eltávolítani? Nem érezzük magunkat hivatva a modern sajtószabadság megszorítását célzó elvek kijelölésére. Ez a törvényhozás feladata, mely az erkölcsökre, a társadalmi viszonyokra, a nép nemzeti jellemére való állandó tekintettel tartoznék azokat megállapítani. A törvényhozás feladata gondoskodni oly módokról, melyek a sajtónak gonosz hatását a közerkölcsiségre ellensúlyoznák. Mindazáltal nem vonakodunk hangsúlyozni, hogy ha valamely kormány már tűri a modern *sajtószabadságot*, ne foglaljon le nem éppen menthető indokokból oly irodalmi termékeket, melyek megjelenése a közjó érdekeivel, a közerkölcsiség eszméjével, és a józan értelemben vett sajtószabadság fogalmával teljes összhangzásban áll; mint az nem régen nálunk történt.¹⁾ Ha a közerkölcsiséget veszélyeztető elemeket dühöngését hidegvérűen nézi, legalább ne akadályozza az erkölcsi bajokat orvosló mozgalmat sem.

II. Az erkölcstelen és vallástalan irányú színművel, elő-

¹⁾ Egy esztergommegyei növendék múlt évben sajtó alá rendezte Dr. Rohlingnak „A Talmudzsídó” című művének fordítását. Alig hagyta el a sajtót a művecske, bizonyos körök izgatásai folytán kibocsátattott a rendelet, melynek értelmében megjelent a szolgabíró a papnöveldeben, és a meglévő példányokat rögtön lefoglalta.

adásának megakadályozása. XIII. Lajos 1641-ben szigorú rendeletet adott ki, mely megtiltá a színpadon a kétértelmű szavak használatát, és kijelenté, hogy a ki magát a színpadon illedelmesen nem viseli, *becstelen*. 1583-ban volt már Franciaországban nemzeti censura, melynélfogva minden vígjáték 14 nappal előadása előtt a parlament elé volt terjesztendő.¹⁾ A színpadnak még akkor sem volt azon fontossága, melylyel az ma dicsekszik. De valamint a gonosz színművek előadása már ama korban is megdöbbentő nyilatkozatokra indított egy *La Bruyère*-t, és egy *Rocheffaucauld*-ot, mert azok oly fellejtését szültek, hogy *Bourdalou* a szószékről a megnevezésre is utálatos bűnök ellen kénytelen volt kikelni; úgy jajdulnak fel most is az értők ama rettenetes hatás miatt, melyet a minden nemes érzelmet veszélyeztető színdarabok gyakorolnak. Azonban hangsúlyozzuk, hogy a színpad a társadalom tükre. *Voltaire* Pucelle d'Orléansja nem okozta a Vallástalanságot és erkölcstelenséget, hanem nevelte. Midőn a lehető legaljasabb mű napfényre került, az erkölcsiségnek csak töredékei voltak észlelhetők, és a hitelvek már megvoltak ingatva. — A gonosz irányú színművek csak belevegyülnek az áramlatba, mindazáltal hatványozzák, nevelik a bűnököt, a vallástalanságot, az öngyilkosságra való hajlamot. (v. ö. 355-358. lap.) A közerkölcsiség javítása tehát részben fel van tételezve a színdarabok irányától is. A vallástalanságot és erkölcstelenséget meg kell fosztani minden tápelemétől. Az erkölcstelen irányú színművek előadását be kell tiltani, főleg pedig olyanokét, melyekben az öngyilkosság dicsőítetik.

III. *Az erkölcsnemesítő irodalom terjesztése.* *Macaulay* helyesen jegyzé meg, hogy „a rossz könyvek betiltása, ha jókkal nem tudunk előállani annyi, mint elválni a csörgő kígyónak csörgőjét és meghagyni fullánkját.” A negatív jellegű eszközök főleg az erkölcsi világban nem mindig eredményezik az óhajtott sikert. Ezenkívül pozitív eszközökkel kell hatnunk. A megromlott közvéleménnyel a sajtó terén kell megküzdenünk. E tekintetben nem szabad kímélnünk semmi fáradságot, nem szabad kicsinylenünk semmi mozgalmat sem, mely még oly csekély sikerrel is látszik kecsegtetni. Egyesek épügy, mint irodalmi egyesületek egyaránt befolyhatnak az irodalom ferde irányainak ellensúlyozására, felette üdvösek az időközönként kitűzendő pályadíjak, melyek az írókat tetterőre ösztönöztvén a helyes irányú irodalmi termékeket szaporítják. — E célra első helyen volna hivatva hazánkban

¹⁾ Cantu XVI. k. 270. lap.

az *akadémia*, s a *Kisfaludi-Társaság*, melyek fájdalom, a modern csáboknak hódolva gyakran eltérnek fenséges hivatásuktól. – E szempontból hálával kell fogadnunk p. o. főleg a *Sz.-István-Társulatnak*, melynek rendkívüli jótékony hatását társadalmi életünk erkölcsösítésére kétségbevonni nem lehet és ezenkívül a papnöveldék egyházirodalmi *iskoláinak* működését is, melyek hazai irodalmunkat nem egy erkölcsnemesítő művel gazdagítják. Úgyanitt kell megemlékeznünk a tanuló ifjúság könyvtáraitól, melyek a hitvány tartalmú olvasmányok salakjától megtisztítatva hasonlóan nemesítik az ifjak kedélyvilágát és erkölcsseit. Nem ártana végre oly módozatokról sem gondoskodni, melyek segélyével a majd minden városban lévő *kölcsön könyvtárak* piszkos irányú munkáit hasznavehetetlenekké lehetne tenni, melyeket a nagy közönség mohón olvas.

IV. *Az iszákosság szenvedélyének korlátozása.* Ez leginkább azáltal volna eszközölhető, hogy a dőzsölők a községekben rögtön és készpénzzel fizessék le tartozásaikat; hogy a csapszékek és lebujok száma leszállíttassék; hogy a dőzsölés éjjeli határideje meghatározottassék; végre, hogy az iszákos egyének főleg a vidékeken szigorúabban büntetessenek. Nem óhajtjuk, hogy *Boton* szigora emeltessék érvényre, ki az ittasokat halállal sújtotta; hanem igenis azt, hogy a büntetés az illető egyén erkölcsi javulását eredményezze. A szokásos büntetés nem eredményezi a kellő gyümölcsöket, ezt a gyakorlati élet bizonyítja. Azonkívül elmélkedjenek az illetékes körök hasznos intézkedésekről. A *spártaiak* találékonyosságukban rabszolgákat itattak le, hogy ezek látványán az ifjúság okulván, az iszákosságtól visszariadjon. Miért nem lehetne ilyentől különböző azaz korunk műveltségének megfelelő elrettentő eszközökhöz folyamodni? A kormány továbbá oly törvényeket léptethetne életbe, melyek a nép mértékletességi hajlamát ápolják. Minden gondolható eszközt kell felkarolni, hogy e felette elhatalmasodott szenvedély csökkenjen. Ha a rendőrség csak kivételesen gyűjti össze az iszákos embereket, hogy az elzárt helyeket velők rövid időre betöltse, nem öli el a szenvedélyt, hanem csak ideiglenesen elfojtja, hogy utóbb annál hevesebben kitörjön. Sokkal mélyebben ható intézkedéseket kell érvényre emelni, különben népünk folyton alább sülyed, és erkölcsi elfajultságában nemcsak anyagilag, hanem szellemileg is tönkremegy, és a részegeskedés mint fentebb láttuk (v. ö. 384. 1.) az öngyilkossági eseteket is szaporítja. *Hoffbauer* véleménye szerint (i. h. 134. lap.) e tekintetben legjótékonyabb befolyást

gyakorolnának az úgynevezett *mértékletességi egyletek*, melyek már több helyütt meglehetősen sikerrel működnek. Ezek tagjai hathatós szóval és példával iparkodnak fogékonyságot ébreszteni a mértékletesség erényei iránt. Mi azonban úgy vagyunk meggyőződve, hogy a nagy tömegre, mely inkább szenvedélyei, mint az ész által vezetetti magát, ezzel kizárólagosan nem igen lehet hatni. Sőt volt eset, hogy a kormány ily egyletet betiltott, mert a szeszes italok csekély fogyasztása a jövedelmet, csökkenté. A hétköznapiakon át fáradozó munkás a hét végén csekély bérét, mit lelkiismeretének sugalma szerint családjára kellene fordítani, csali részben hozza haza. És ez még szerencse, de fájdalom! számosan annyira aljasodnak szenvedélyeik rabjává, hogy a terhes munka után a felüdülés óráit nem a családi körben, hanem a csapszékekben folytonos tivornyázás között töltik. Igen szomorú s meggyökerezett baj az, hogy a munkások tömege a szünórákat nem az elvesztett erők pótlására szenteli, hanem nemtelen szenvedélyei és főleg a részegeskedési hajlam kielégítésére fecsérli. Ápoljuk a szerencsétlenekben a családi élethez való ragaszkodást, a kötelességérzetet; ébreszszünk bennük fogékonyságot a jó, igaz és szép eszméi iránt. Iparkodjunk nekik felfoghatóvá tenni, hogy az emberi méltósággal leginkább megegyező ama szórakozás, melyet a családi körben, saját tűzhelyök körül szerettek, hol otthonjukat feltalálva benső megnyugvás, valódi öröm a hitves és gyermekek szeretete kellemessé teszi a pihenésre szánt perceket. Adjuk vissza a tivornyázó apákat a családoknak! Gondoskodjunk a szegénysorsúak lakosztályainak javításáról, hogy szívesen tartózkodjanak otthon. Ez legyen, célunk, melyet köz- és magánúton, minden rendelkezésünkre álló eszköz segítségével elérni akarunk. Ne állapodjunk meg a puszta szónál, hanem tette is buzduljunk. Adjunk a szórakozás után vágyók kezébe épületes olvasmányokat, tegyük lehetővé oly multságok meghonosulását, melyek az erkölcsiség feláldozása nélkül a munkába fáradtak testi, lelki felüdülésére szolgálhatnak.

V. *A játékkórnak gátakat kell emelni.* Nyilvános játékbarnyok most már nincsenek, mert a rendőrség mihelyt nyomukra jön, üldözőbe veszi azokat. Mindazáltal léteznek most is oly titkos nyilvános játékhelyek, hol iszonyú mérvben veszélyeztetik pénzüket a játékosok. E sorok írójának van tudomása, hogy múlt évben egyik hazai városunk vendéglőjében felette nagyban játszottak. Egy borkereskedő egy este körülbelül 1000 frtot, egy joggyakornok ugyanakkor 400 forintot

vesztett. Az egész városnak tudomása volt e játéktéréről, mely illetőleg csak két ajtó által volt elkülönítve a nagy étteremtől. A vendégek időközönként beléptek ama finom tolvajlások barlangjába, majd ismét visszatértek; *de a rendőrség nem intézkedett.* A mi törvényeink csak papiroson léteznek, a gyakorlati élet nem igen ismeri azokat. Ha az öngyilkosságok számát csökkenteni akarjuk, akkor akadályozzuk meg az e nemben feltűnedező visszaéléseket is. A házárdjáték felüti fejét a nyilvános vásárokon, vigalmakon vagy egyéb nép-ünnepélyek alkalmával is. Habár a veszélyeztetett összegek nem épen jelentékenyek, mégis azok elvesztése a köznép egyesit gyakran nagy zavarba hozhatja. A külföldi vándorlók kizsákmányolják a nép tudatlanságát, és a különböző játéknemek által (p. o. kocka, késdobás stb.) élesztik a népben ama titkos szenvedélyt, mely gyorsan elharapózik. Pozsonymegye N. falujában néztem a tekéző parasztleányeket, összesen körülbelül 15-en játszottak egy vasárnap délután. A bankár, közönséges kocsis, majd 10 frtnyi bankot adott. A játékosok néha-néha egy dobásra több forintot is veszélyeztettek. 10 krajcárnyi összegnél csekélyebbet egyikük sem tett. Nemrégén városunk egyik utcája sarkán játszó (9-14 éves alacsony-sorsú) gyermekeket láttam, kik négy krajcárosokat dobáltak a fal tövéhez, hogy sajtóságos házárdjátékuk érdekét emeljék.

A kül és belföldi sorsjátékok hasonlóan ápolják a házárdjáték szellemét. A nyeremény valószínűsége gyakran oly csekély mint 100,000:1; holott a betett összeg elvesztése a játékosokra nézve összesen majd bizonyos. Vannak oly gyenge lelkűek, kik Hamburgból stb. küldött ajánlatokból lelkeseledést merítve, vagyonuk jelentékeny részét kockáztatják, anélkül, hogy csak reményük is lehetne a nyereményre. Ha pedig a szerencse kedvez, és valaki a kihúzott sorszám után járó összegre igényt tart, azon válaszszal szokták őt kielégíteni, hogy az Úrnak „nem volt joga játszani.” A kormány ily határtalan szédelgéseknek az által vethetne véget, hogy a külföldi erőszakoskodásokat egyszerűen betiltaná, mint ezt más indokok folytán nem régen a „*Gartenlaube*” című lappal tette. Belföldön pedig csak úgy kellene engedélyeznie az ily vállalatokat, ha ezek nem az egyes szédelgők gazdagodását, hanem a közjó előmozdítását eredményeznék.

Itt megemlítendő a lottó játék, midőn a játékos 90 szám közül ötöt vagy kevesebbet bizonyos szabályok szemelőtt tartásával megvásárol, hogy a közelebbi húzás alkalmával szerencséje-, vagy szerencsétlenségéről meggyőződjék. E

játékneem főleg az alsóbb osztályúakra nagy varázst gyakorol, és azáltal is ápolja az alsóbb néprétegek szenvedélyét, hogy a húzások gyorsan változnak. A lottó-játék következményei felette szomorúak. A tapasztalás rég megerősítette az igazságot, hogy oly vidékeken, hol e játékneem nagy pártolásnak örvend, felette gyakoriak a tolvajlások és egyéb büntények, sőt ezzel nem ritkán függnek össze az öngyilkossági esetek is. Ezek pedig elégséges okul szolgálhatnak arra, hogy az állam nemcsak az ily módon befolyó jövedelemről lemondjon, hanem egyeseknek vagy társaságoknak is eltiltsa e játékneem terjedelmesebb körben való felkarolását.

Még a börzejátékokról is meg kellene emlékeznünk. Azonban elégséges lesz csak figyelmeztetnünk az illetékes köröket, hogy az e tekintetben észlelhető bajokon (v. ö. 391-398. lap.) minél előbb segítsenek.

VI. *A rosx példákat lehetőleg meg kell akadályozni.* A példa hatalmáról már fentebb (v. ö. 345.) győződünk meg. A példa azonban mindig könnyebben csábit a roszra, mint jóra. Emlékezzünk vissza *XIV.*, és *XV. Lajos* uralmára, mily megmérhetlen erkölcsi romlottságot idézett elő a felsőbb körök példája, hol a kéjhölgyek a legtekintélyesebb befolyásokat gyakorolták. A rosx példa gyorsan ható mérég a társadalomra nézve, ha azt a magas rang, a legfelsőbb tekintély szentesíti. Ennélfogva a nevelés, a vallás, az egyházi szószék és az államon kívül első sorban a magasrangúak vannak a közerkölcsiség nemesítésére hivatva, vagyis hogy jó példát nyújtsanak az őket tisztelő s bámuló tömegnek.

Továbbá mindazon körülményeket kell eltávolítani, melyek az erkölcstelenségek élesztésére s terjedésére befolyanak. Itt mindenelőtt a *lelencházak* intézményének nem beszüntetése ugyan, de mindenestre módosítása volna óhajtandó. Nem vagyunk a humanismus ellenségei. Belátjuk a lenencházak szép és nemes célját. Felette gyakori eset az, hogy a bujálkodó anyák törvénytelen gyermekeiket akár szégyen, akár félelemből láb alól elteszik. A gyermekgyilkolás meggátlását akarták tehát elérni a főbb városokban felállított lenencházak által, és hogy a törvénytelen csecsemők az állam tekintélyével szentesített intézetekben hasznos polgárokká felneveltessenek. Másrészt azonban a lenencházak jelenlegi minőségükben épen ellenkezőleg iszonyú mérvben mozdítják elő a közerkölcstelenséget. A szülők gonosz indokból csempészik be fattyú gyermekeiket, kik a szülők iránt való szeretettől megfosztva lépnek a közéletbe, hol a koldusok, a henye s tehetetlen polgárok s go-

nosztevők számát növelik. A francia fegyintézetek lakosságának 9%-ját törvénytelen és lelençgyermekek alkották (1853.) vagyis 27,568 közül 2512 lelençgyermek volt.¹⁾ A nagy pénzösszezen fentartott lelençházak csak megkönnyíték a bujaság gyakorlását, sőt még ártatlanokat is. csábítanak e bűnre. Mainzban 1799-1811 csak 30 gyermeket tettek ki, s a lelençház felállítása után 3^{1^} év alatt 516, annak beszüntetése után 9 év alatt csak hetet. A fajtalan anyák megszabadulván gyermekeiktől, csakhamar visszatérnek előbbi életmódjuk ösvényére, vagy mint dajkák kényelmes foglalatosságra tesznek szert. Azért helyesen jegyzé meg egy szaktudós: „már magában az is merénylet az erkölcsi rend, a Gondviselés ellen, és az anyagelvűség útját még népesebbé teszi: hogy a bűnt pártfogolják. A lelençházak jelenlegi állapotukban a bilincsekre vert erkölcsiséget az elfajult társadalmi osztály kicsapongásának áldozatul vetik oda.” A lelençházak az alsóbb néposztályok fajtalanságának székhelyei, s a botrányokat üző gazdagok fattyú gyermekeinek menedék helyül szolgálnak. *De a lelençházak valódi célja nincs elérve. A gyermekgyilkosságot akarják megakadályozni, pedig Oettingen határozottan állítja, hogy ahol sok lelençház van, ott a statisztikai kimutatások szerint a gyermekgyilkosságok inkább emelkednek, mint süllyednek. Az állam célja a törvénytelen gyermekek életét megmenteni, pedig az is tény, hogy épen a lelençgyermekek közt legnagyobb a halandóság.²⁾*

Ghateauneuf kimutatása szerint Parisban bizonyos számú gyermekek közül elhaltak: kiket szülők neveltek fel 18%, kiket mások neveltek 29%, és kik a lelençházba kerültek 66%. Még világosabban tünteti fel a különbséget a következő táblázat.¹⁾

	Meghalt	meghalt
éves korban	1000 lelençgyermek közül:	1000 más gyermek közül:
0-1	517	232
1-2	122	96
2-5	69	88
5-10	21	30
Összesen	729	446.

Ezeket tekintetbe véve méltán feltehetjük a kérdést, vajjon a kereszténység szellemét nélkülöző lelençházak mit

¹⁾ V. ö. *Oettingen* i. h. 336. lap. – ²⁾ I. h. 667. lap. – ³⁾ L. h. 665. lap.

akadályoznak meg inkább, a gyermekgyilkosságot, vagy a köz-erkölcsiség romlását és elfajulását, mely közvetve az öngyilkossági esetek gyakoriságára is befolyást gyakorol? Ismételve hangsúlyozzuk, hogy a lelencházak intézményének nem eltörlését, hanem javítását sürgetjük, mert azt *szükséges* társadalmi rosznak ismerjük el. A valódi cél itt az, hogy a szerencsétlen kisdedek segélyére siessünk és azokat a társadalom számára megmentjük, anélkül hogy a gonosz bűneit ápolnák. De ebben van korunk főhibája! A szülők bűne s nem a szánandó fattyuk érdeke vétetik tekintetbe.

VII. *A prostitutio ellensúlyozása.* A nyilvános kéjhölgyek nemcsak a venerikus bajok forrásai, hanem létük a legnagyobb inger az erkölcstelenségre. A *kéjházak* a legmélyebb emberi alacsonyodás tanyája. A tapasztalás bizonyítja, hogy a hol ezek gyarapodnak, ott iszonyú mértékben terjed az erkölcsi romlottság, mely a társadalom minden rétegét megmételyezi. Nekik létjoguk nincs az államban, s mely azokat keblében tűri, önmagát boszulja meg. Az államnak nincs joga a gonoszszággal szerződésre lépni, s annak még helyiséget, birtokot biztosítani, hanem kötelessége ez ellen küzdeni mindenütt s mindenkor. S habár e küzdelem anyagi veszélyekkel is volna egybekapcsolva, ezek nem egyen értékesíthetők a küzdelemből folyó erkölcsi előnyökkel. Ha pedig ezek védelmére kelnek az orvosok is, nem lehetnek mentek az önérdektől, mert a nyereség, a haszon édesgeti őket. Az erkölcsileg elpuhult nemzedék is kényelmetlennek találná azok hiányát. De ezek mind együttvéve nem tekinthetők indokoknak. Azonfelül hangsúlyoznunk kell, hogy e kéjtelenség a természetellenesség egyik legkiválóbb neme. Általában mondhatjuk, hogy nem a bujákór, a könnyelmű életmódra való hajlam tartja fogva e szerencsétlen nőket ama bünbarlangban. A tapasztalás bizonyítja, hogy ezek csakhamar megúván az üzlet és kenyérkereset e gyászos nemét, erősen vágyódnak a közéletbe, melyből akár önbűnük, akár mások csábítása folytán ki lőnek ragadva. A természet hallatja tiltó szavát, és a bűnök tengerébe merült nő nem bírja azt végkép elfojtani. Ha pedig találkozik némelykor egy emberszerető, ki a szerencsétlen nőt az elfajulás örvényéből kiragadja, többnyire hü hitvesre tesz szert. Igaz ugyan, hogy a szerencsétleneket idővel ritkán lehet megmenteni, s ők előbbi gyászos viszonyaikba önkényt visszahelyezik magukat. De ez csak annak tulajdonítható, mert a szerencsétlenek magukat az emberi társadalomból mintegy kivetteknek hívén, nem bírják feltalálhatni az ösvényt,

mely őket a tiszteletben álló emberek közé vezethetné. Máimegyőződésük, hogy fajtalan múltjuk őket az önmeghasonlás örvényébe döntötte, az Istennek ellenségévé, az emberek megvetésének tárgyává tette, bizonyítja, hogy életmódjuk a természettel ellentétben áll. Vagy nem bélyegzi a kéjházakat a természetellenesség bünbarlangjává ama körülmény is, hogy korunkban az elmeháborodottság legtöbb áldozata épen e kéjházakból kerül ki?

A kéjházak eltörlését sürgetik továbbá az általuk okozott iszonyú következmények. Vajjon nem a *prostitutio* ezen elvetemedett képviselői képezik-e a közerkölcsiség megromlásának úgyszólván központját? Vajjon nem ott szerzi-e meg ifjú nemzedékünk ama bünös hajlamot, mely a testi s lelki eltörlést előmozdítja? Vajjon nem ott nyerik-e táplálékukat a szenvedélyek, melyek a családi boldogságot aláássák, a betegségek különböző nemeit meghonosítják, a házasságoctól való idegenkedést, vagy az elválást, az ágyasságot, az elszegényedést, elnyomorodást, az ifjú nemzedéknek testi és lelki elsatnyulását, elerőtlenedését eredményezik, a törvénytelen gyermekek számát emelik, a bün tényeket és botrányokat iszonyú mérvben szaporítják?

Vagy képzelhetünk e a serdülő ifjúságra, az erkölcsi érzületre veszélyesebb és kárhozatosabb körülményt, mint midőn ily kéj házak a város közepén (mint p. o. E. városban) „*Varroda*” s egyéb című firmákkal csábítgatják a közönséget, és ugyanazon firma alatt mint adófizető intézet a megye évkönyveibe vezetettvén létjogot (?) nyernek? Midőn az arra járó iskolás gyermekek maguk között e felirat jelentőségéről értekeznek, sőt ama gyanús ház körül lakók a legszemtelenebb látványokkal megismerkednek? Midőn a kéjhölgyek feltűnő magukviseletük és ruházatuk, sőt szemtelen tetteik által a nyilvános helyeken az ártatlan gyermekekkel is megértetik gyalázatos hivatásukat?

De igaz, a korszellem itt is segélyére jött az emberiség gyarlóságának és fennen hirdeti, hogy a kéj házak léte szükséges társadalmi rász, mely sokkal véstteljesebb következmények megakadályozására szolgál. Ezt tagadjuk. Ha a kéjházak a bujálkodás, és erkölcsi kicsapongások fékezését eredményeznék, akkor azokat még lehetne szükséges társadalmi rosznak nevezni. De a gyakorlati élet, a statistikai kimutatások épen az ellenkezőt bizonyítják. Hiszen a kéjvágy annál hevesebb lesz, minél nagyobb kielégítést nyer. Sőt az értők feltétlenül állítják, hogy a hatodik parancs elleni vétség

mintegy közönyt ébreszt a többi parancsolatok iránt is. De így állván a dolog, fel van-e jogositva az állam arra, hogy a kéjelgésnek, az egyetemes romlásnak terjedését ölbe tett kezekkel szemlélje, sőt elősegítse? Az államnak kötelessége oly eszközökkel élni, melyek az erkölcsök javítására vezetnek; mert *Oettingen* szerint (i. h. 232. lap.) „a kéjhölgyekkel való üzérkedés, az aljas emberület ép oly kevéssé tartozik az állam által türendő becsületes üzletágakhoz, mint a rabszol-gakereskedés.” De a bajt gyökeresen kell gyógyítani. A becs-telen egyének pusztja ellenőrzése, vagy eltoloncoztatása nem igen eredményezi az óhajtott sikert. Hatályosabb intézkedé-seket kellene életbe léptetni. Míg a közvélemény nem sürgeti és a törvényalkotás nem jelöli ki a módokat, melyek a becs-telenek számának folytonos apasztását lehetővé tennék; ad-dig a rendőrségnek mérsékelt eljárása csak külsőség cél-talan fáradozás marad. Nemcsak a becsstelenség áldozatait, hanem a becstelenítőket is kárhoztassuk.

A külföldön számos helyen, nálunk csak elvétve létez-nek intézetek, hol a hontalan nők menhelyet lelve a becs-telenség veszélyei ellen meg vannak védve. A szegény nők kiházasító egyletei, a dologházak célszerű s lelkiismeretes berendezés mellett általában nagyon előnyösek a prositutio háttérbeszorítására.

Azonban óvakodjunk a szószaporítástól. Csak a közér-kölcsiség, az emberi jog tiszteletben tartása, a humanismus, a társadalmi jóllét érdekében kiáltunk fel: semmisítsétek meg az erkölcsi elfajulás e tápelemeit, ne engedjétek a fölvilágo-sodottság századában az embereket oly rabszolgákká aljasodni, kik lehetetükkel a társadalom légkörét megmértelyezik, kik mint kevésre becsült eszközök csak nemtelen szenvedélyek kielégítésére vannak hivatva, mely szenvedélyek, mint fen-tebb (v. ö. 379-282. lap.) láttuk, a gonoszság minden ne-mére, sőt öngyilkosságra is vezetnek.

VIII. *A vasárnap megszentelése.* Kötetekre halmozhat-nék az adatokat, ha a vasárnapok megszentelésének célsze-rűségét sőt szükségességét akarnók bizonyítani. Mi azon-ban e kérdésre csak annyiban akarunk kitérni, amennyiben ezt fejtegetett tárgyunk követeli. A vasárnap megszentelése kimondhatatlan jótéteményt gyakorol az egyedre, a családra, a társadalomra. „A vasárnap, mondja *Reischl*, összegyűjti a kereszténységnek minden erőit, hogy az anyagi élet rabszol-gasága fölött babért szerezzen a szellemi élet szabadságának A vasárnap az, melyen minden munka közben történt le-

mondás meghozza édes gyümölcsét; melyen a léleknek Istenével való benső, szabad, nyugodt társalgásában minden fáradság örömmé változik. A vasárnap azon forrás, melyből az ember szíve s lelke felüdül, a test is új erőt nyer.”¹⁾ A vasárnap a családi élet napja. A magasabb körökben ezt kevésbé érzik; de a napról napra kora reggeltől késő estvélig fáradozó munkás, ki megtört erővel vánszorog haza felé, ki csak futólagosan vagy a sovány vacsora mellett láthatja övét, a vasárnapot épen nem nélkülözheti. A család pedig a társadalmi rend alapja, ezt minden áron meg kell őrizni. *Bousseau*, *Mirabeau*, *Proudhon* stb. is elismerte a vasárnap megszentelésének előnyeit, és megszenteltetésének iszonyú következményeit. „A vasárnapot megülő ember, mondja *Zádori*, vallással bír, ez féken tartja a szenvedélyeket; amint a vallás hiányával a súlygyen felbomlik, szétiramlanak a szenvedélyek, melyek a tékozlást, részegeskedést, és más bűnök láncolatát hurcolják maguk után.”²⁾ Már fentebb (v. ö. 317. lap.) volt alkalmunk kimutatni, hogy aránylag legkevesebb öngyilkos van szombaton és vasárnap, mert ekkor osztják ki a heti pénzt, melyet számosan elpazarolva a tivornyázás mámorában szórakoznak. Ellenben legtöbb öngyilkos esik hétfőre s keddre, mert a kijózanodás pillanatában legkönnyebben lép előtérbe az önmegvetés, a kétségbeesés, mely a nemtelen szenvedélyek mértékletlen kielégítésének következménye szokott lenni. A nők pedig leginkább vasárnap vetemednek önéletük lerontására, vagyis a keservek ama óráiban, midőn a gondatlan férj a családi körön kívül hajhászva tilos örömeit, őt inségében magára hagyja.

De honnan magyarázható e szomorú jelenség, hogy épen vasárnapokon dúlnak leginkább a szenvedélyek, midőn az ajaknak imát kellene rebegni; hogy épen vasárnapokon leginkább váltakoznak az erkölcstelenség botrányai, midőn leginkább volna hivatva az emberi lélek Istenéhez emelkedni? Az ipar rohamos emelkedése, a munka lázas felkarolása, a folyton erősülő bírvágy, az üzérkedés elhatalmasodott szelleme lerontá a vasárnap megszentelését sürgető isteni törvény tekintélyét, illetőleg a vasárnap megszenteltetését vonta maga után. Minthogy azonban a vasárnap megülése s a vallás között szoros viszony áll fen, annak megvetése csak az utóbbinak rovására képzelhető. Ahol pedig a vallás gyen-

¹⁾ *Munkáskérdés* stb. i. h. 326. lap. – ²⁾ *A társadalom alapelvei* stb. i. b. 127. lap.

gül, ott az erkölcsök is okvetlenül lazulnak. A vasárnap megszenteltelenítése kimondhatatlan mértékben árt a közerkölcsiségnek. Épen ezért van az államnak negatív joga a vasárnap megülése körül, azaz eltávolíthat mindoly tényezőt, mely annak megszenteltelenítését eredményezi, sőt ezt tenni kötelessége. Bárki magánéletében megvetheti a vallás parancsait, de az állam nem tűrhet oly késztető okokat, melyek a védnöksége alatt álló polgárok vallási cultusának sértésére vezetnek.

IX. *A büntények nyilvános tárgyalását* hasonlóan veszélyesnek tartjuk a közerkölcsiségre. Igaz ugyan, hogy a törvényszékek mint a boszuló igazság őrei működven csak a bűnösök felett mondják ki kárhoztató Ítéletüket, míg az ártatlanságot felderítik. De eltekintve ettől kérdjük, az ármányok, bűnös cselszövények, vérlázító botrányok mily nemeivel ismerkedik meg a nagy tömeg épen ezen tárgyalásokból, melyeken személyesen megjelenhetik, vagy melyekről hírlapok után alapos tudomást szerezhet magának? Őszintén megvallva ezek folytán sokszor oly társadalmi bűnökkel ismerkedik meg a mindenre vetemedő sokaság, melyekről talán fogalma sem volt, és melyek elkövetésére most már titkos ingere is van. Véleményünk szerint kár a gonosztevőket oly ismeretekkel gazdagítani, melyekkel gazságuk aljas mesterségét tökélyesítven a társadalmi bűnök számát gyarapítják. Ha már a rász példa káros befolyását elfogadtuk (v. ö. 345 stb. lap- és 448. lapon. VI.) akkor szorítsuk azt háttérbe mindenütt. A jogtudomány vívmánya az, hogy a nyilvános kivégeztetések is beszüntettek s most már zárt helyeken hajtatnak végre. Azt mondják, hogy a nyilvános kivégeztetéssel a valódi célt ritkán lehet elérni, mert míg egyrészt csak azok rettentetnek vissza, kiknek arra épenséggel nincs szükségök, másrészt pedig sokaknak képzelmét felcsigázza. De nem lehetne ez utóbbit inkább mondani a büntények nyilvános tárgyalásáról?

De fejezzük be sorainkat. Mindent ragadjunk meg, amivel a közerkölcsiséget előmozdítani lehet. Oly intézményeket létesítsünk, melyek az erkölcsöket a nép minden rétegében megerősítik, a szenvedélyeket fékezik; mert ha a közerkölcsiség javul, kétségtelenül az öngyilkosságok száma is apadni fog.

IV. Fejezet.

A folyton terjedő köznyomor enyhítése.

Az öngyilkosság okainak bemutatásában meggyőződhetünk arról, hogy azok leghatalmasabbika az iszonyú mérvben elharapódzó szegénység és nyomor. Az államnak tehát minden rendelkezésére álló eszközökkel fel kell karolnia, hogy a magán-személyek és a törne; elnyomorodásának gátakat emeljen. Ez felette nehéz feladat, azonban helyes irányeszmék, üdvös elvek felkarolása által mégis sikerre vergődhetünk.

Ápolni kell a szellemet, mely az anyagot hatalmába ejti, s céljaira fordítja, nevelni kell az ismereteket, hogy az alsóbb rendű osztályok sajátserű helyzetükben minden előnyt kizsákmányolhassanak. Erre pedig legelső kellék a *népiskolák pontos felügyelete s látogatása*. Ugyanezzel kapcsolatban a test célszerű művelése is járjon, mert a mesterembereknek általában, és a nehéz munkával foglalkozóknak testi egészség és erőre van szükségük, hogy hivatásukkal egybekötött teendőik elvégzése által szükséges élelmeiket megszerezhessék. Az államnak főleg arra kell ügyelni, hogy az iskolakötelesek valóban látogassák az iskolákat, és titkos odúikban szellemlileg és testileg el ne törpüljenek; mint ez főleg nálunk tapasztalható. Most már alig képzelhető polgári állás, vagy foglalkozás, mely az egyesek bizonyos ismeretkörét nem tenné szükségessé. Az alsóbb néposztályokban még az *akaraterély, jog és kötelességérzet* is ápoltságos. Az Ínségre jutott bírjon annyi elhatározottsággal, hogy jóllét után ébredező vágyát önerői, s tehetségeinek gyakorlati érvényesítése által valósíthassa. Azért szükséges a népben nevelni a *munkakedvet és takarékossgot* is. Ezek ama polgári erények, melyek hatalmas óvszerű szolgálhatnak a testi s lelki elnyomorodás és ezzel együtt az elszegényedés ellen. A szegények kérdésének végmegoldása nem attól van feltételezve, hogy mennyire segítjük őket, hanem attól, hogy mennyire szorítjuk a mérséklet határai köze vágyaikat, és alkalmazzuk ezeket sajátserű viszonyaikhoz. A műveletlen osztálynak igényei felette csekélyek és ha annak tagjai a *tétlenség* karjaiba nem dőlnek, vagy a *pazarlás* veszélyeitől tartózkodnak, könnyen tehetnek szert megalégedésre, családi békére, sőt rangjukhoz méltó anyagi jóllétre. Ellenben a hanyag napszámos, ki csak kényszerből feszíti meg izmait időközönként a munkában, és a szerzett összegeket nem mindennapi szükségletére, hanem

szenvedélyeinek kielégítésére fordítja, az a nyomor kétséges viszonyait eltávolítani nem bírja.

Méginkább észlelhető a nyomor a *foglalkozás nélküliek* között, kik semmi mesterségben sem levén kiképezve napról napra csak tengődnek. Ezek a sorvasztó henyeség megtestesült eszményképei. *Solon* büntette a henyeséget, és az anyagi jóllétet ezáltal nem csekély mértékben emelte. *Draco* pedig a henyelő polgárokat halállal sújtotta. Itt önkénytelenül felmerül a kérdés: *vajjon van-e az államnak joga a henyeséget büntetni?* Általában nincs, mert a polgár nem azért él az államban, hogy dolgozzék, hanem azért dolgozik az államban, hogy éljen. Ha a henyelő saját vagyonából, vagy más megengedhető eszközökkel tartja fen magát, kétségtelenül védve van az állam beavatkozása ellen. Azonban máskép áll a dolog, ha a henyelő egyedüli jövedelmi forrása a munka, de ő ettől idegenkedvén, törvényellenes cselekedetre vete-medik, vagy pedig az állam segélyezésére szorul. A *koldulást* és *lopást* nem tűrő állam ennél fogva joggal van felruházva a bűntényeket gyakorló, vagy ezekre hajlammal bíró tétlen és hanyag egyéneket munkára kényszeríteni. De hogyan? A büntetések itt célhoz nem vezetnek, tehát *dologházba* szoríthatja őket, hol a hasznos munkák megszokására taníttatnak. Ez eljárás nem bír a büntetés jellegével, hanem célja csak az erkölcsi javulást lehetővé tenni, az ily egyéneket az élet feladatának helyes megoldására, munkára szoktatni, hogy ezek szabad lábra helyeztetvén mindennapi kenyerüket megkereshessék.

Habár a polgár magára van utalva, hogy az önfentartásra szükséges eszközöket megszerezze, mégis képzelhetők esetek, midőn a segélyért esdők szeméiket az államra vetik.

Míg az állam segélyére igényt nem tarthat azon osztály, mely csak kevéssel is bír, addig az mindig védelme alá vegye azokat, kik az élet fentartására okvetlenül szükségesekeket nélkülöznek. De még az utóbbiaknál is előbb zsákmányolja ki és segítse elő a *magán jótéteményeket*. Az utóbbiakat kettős szempontból kell ápolnia s élesztenie, mert minden felmerülő szükséglet kielégítésére maga sem képes, és azok háttérbe szorítása veszélyeztetné a szegények és gazdagok közt fenálló erkölcsi kapcsot, sőt a szegényeknek a gazdagoktól való elidegenülésére szolgálna indokul.

A bölcs kormány tehát, mint a polgári jóllét, s társadalmi rend öre főleg a *magánjótéteményeket* fogja elősegíteni. Ezt különösen eszközli, ha a jótétemények gyakorlását aka-

dályozó okokat pontosan eltávolítja, azaz a jótékony intézményeket adóval nem terheli, az alapítványoknak céljukhoz hű, lelkiismeretes kezelése fölött örökdik, a közlekedésre ez ügyben póstailletéket nem ró, férfiakat, kik a magán jótéteményekben kimagaslottak nyilvános kitüntetésekben és elismerésekben részesít.

Itt tagadhatatlanul joga van az államnak gátat vetni oly magán jótéteményeknek, melyek érdekét sértik, saját jóllétének kárára vannak. Azonban az állam enemű intézkedése rendkívüli óvatosságot igényel, mert a polgárnak saját vagyona alkalmazását csak akkor akadályozhatja s tilthatja, midőn az az állam érdekét sérti, vagyis a közjónak árt; de soha akkor, midőn azt kevésbé célszerűen használja, vagy ellenkezőleg a köznyomor enyhítésére jelentékenyen befoly.

Ezen jogi tétel ellen tör a modern felfogás, midőn az egyház kebeléből kiható jótétemények méltánylása kerül felszínre. Az egyházi intézmények jótéteményei magán jelleggel bírnak, s igényt tartanak az állam részéről helyeslésre s szabadságuk elismerésére. De az államok e tekintetben bűnös következetlenségbe estek, kivált midőn az *egyházi birtokok* elvételére vállalkoztak, melyekből a közjóra, a társadalmi nyomor, az egytetemes szegénység csökkentésére czámtalan magán jótétemények sugároztak ki.

A pauperismus nyomorának enyhítésére legjobb eszköz a kath. egyház jótékony hatása; hol ez különböző akadályok miatt vész, amaz emelkedik. *VIII. Henrik* alatt Angliában, miután 500 klastrom elkoboztatott, a nyomor feltűnően nagy mérvben terjedt. Chinában mesés összegeket emészt föl a szegényeket segélyező intézmények fentartása; de ne feledjük, hogy ezek az egykor ott virágzó de a XVII. században elnyomott kereszténység hagyományai. Az állam, mely a polgárok földi létének biztosítékát célozza, a nyomorban sinlődők sorsán enyhíteni, a felebaráti szeretet sugallta kötelmet teljesíteni köteles. Nem elég a bölcsészet tanára hivatkozni, hogy a szegényeknek is érdekében áll a gazdagok vagyonát érintetlenül hagyni, tiszteletben tartani, hogy neki nincs joga a társadalmi s erkölcsi rend ellen cselekedni. A nyomor terhe alatt görnyedők éhség-okozta fájdalmaikban nem fognak hódolni a műveltség követelményeinek. Azért elengedhetlen feltétel a köznyomor enyhítésének nagy munkájában az, hogy minden rendelkezésünkre álló eszközt megragadva keresetet adjunk az éhezőknek, mert ők kenyeret vagy vért követelnek!

Midőn pedig a magán jótétemények a köznyomor enyhítésére képtelenek, az állam feladata célszerű intézkedések által a bajon segíteni.

I. *A gyári munkások felsegélyezése.* Owen angol nemzetgazdász még e század elején, tehát a gőzgép általános használata előtt bebizonyította, hogy Anglia gazdasága a nagyipar virágzása folytán bámulatos gyorsasággal emelkedik ugyan, de másrészt ép oly arányban nagyobbodik az alsó néposztály nyomora is. A gőzgép most már mindenütt érvényre jutott, és bár egyrészt bámulatos lendületet adott a nagyiparnak, másrészt elnyomta a kisipart. A gépek alkalmazása helyesebben szólva háttérbe szorítja a kézimunkát az ipar majd minden ágában. A gép végtelenül gyorsabban, olcsóbban dolgozik, mint az emberi kéz, és e két tényező jelentékenyen segíti elő a nagy tömeg munkahiányát és kenyérveszteségét. A polgári kézművesek folyton sülyednek a napszámos és proletárok osztályához. E körülményben keresendő annak oka, hogy a kisiparosok, a nagyiparosok pusztá szolgáivá aljasodnak, vagyis a kis erő beleolvad a nagyba. Ha pedig a gép-ipar előnyeit annak káros hatásaival párhuzamba állítjuk, csakhamar fogjuk látni, hogy ezek az előbbieket végtelenül felülmúlják. Elég *Proudhon* szavaira utalnunk, ki a gép-ipar iszonyú következményeit e szavakban foglalta össze: „A kézi munka megszűnése, a munkabér csökkenése, az árucikkek túltermelése, silányulása s hamisítása, a munkásnép elkorcsosodása, elsatnyulása végre betegség és korai halál.” Ki nem ismerné fel ezekben köznyomorunk néhány legfeltűnőbb vonását! Nem szándékunk itt a munkáskérdés iszonyú mozgalmait tárgyalni, hanem főleg csak a folyton szaporodó gyári munkások nyomorára utalnunk, mely társadalmi bajainkat hatványozza. Már több helyütt (v. ö. fentebb 40-41. és 405-408. lap.) volt alkalmunk szólni a munkásosztály szomorú helyzetéről és az ebből folyó *pauperismus* roppant terjedéséről. A mondottakra való tekintettel sürgetjük, hogy a kormányok már végre valahára tegyenek valamit a lelketlen gyártulajdonosok visszaéléseinek fékezésére s a szánandó munkások felsegélyezésére. A folyton növekvő baj elhárítására első s elengedhetlen feltétel a *munka-szünet*, vagyis a vásárnapoknak fentebb (v. ö. 452. lap.) érintett megszentelése. A vagonok és mozdonyokra nézve így szólt minap dr. *Hagenauer*, meg van állapítva a megteendő mértföldek számának maximuma, nehogy időelőtt elkopjanak és megromoljanak; a lovasságnak szünnapjai vannak, melyeken a lovakat fel nem

nyergelik. Ki nem hallott ama két fuvaros versenyzéséről, midőn a vasárnapokon megszenteltelenítő fuvaros az első vasárnapon néhány mértfölddel előbbre volt, de végre is a vasárnapokon pihenő fuvaros amazt feltűnően megelőzvéen legyőzte? És csak az embernek ne legyen joga a pihenésre? csak ő volna arra kárhozható, hogy szakadatlan munkájában és legszentebb érdekeire való tekintet nélkül magát elkoptassa? ¹⁾ Az e szempontból észlelhető testi s erkölcsi elkorcsosodás leginkább fokozza társadalmunk köznyomorát. Az államnak joga sőt kötelessége volna szigorú törvények által meghatározni a munkaidő maximumát. Azonkívül égető szükség más egyéb intézkedésekről is gondoskodni, melyekkel a gyári munkások kétségbeejtő helyzetét, a köztük meghonosodott nyomort enyhíteni, a munka tulajdonosok és a munkások közötti aggasztó viszonyt célszerűen szabályozni, a folyton ijesztő *munkáskérdés* sikeres megoldását elősegíteni lehetne.

2. *A nők keresetkétségének emelése.* Társadalmi viszonyaink sajátságos fejlődése felette nagy fontosságot tulajdonított a *nőkérdés* célszerű megoldásának is. Ama számtalan özvegy vagy hajadon gyászos helyzete, kik magukra hagyatva minden segínytől megfosztva pusztán két kezök munkája által szerezhetik a fentartásra szükséges ételmezt, nem mellőzhető akkor, midőn a köznyomor enyhítését célzó eszközök és módok kijelölésére vállalkozunk. A szolgálók, divatárus-, munkás-, napszámos- és varrónők ezrei kevés kivétellel a legjobb akarat és buzgalom mellett is csak annyira mehetnek, hogy fáradtságosán szerzett filléreikkel pillanatnyi szükségleteiket fedezhessék. Ezekben általában nem reményt, hanem bizalmatlanságot, és levertséget okoz a kétes jövő. Ők irtóznak a gondolattól, hogy testi erejük fogyatkozásával idővel beköszönt a keresetképtelenség állapota, midőn az évek terhei alatt meggörnyedve többé nem számíthatnak arra, hogy a fáradhatlan és sikerdús szolgálatkészséget sürgető munkaadók őket figyelemre méltassák; midőn a nyomor arra kényszeríti őket, hogy ajtótól ajtóhoz vánszorogva esdjék ki a könyöradományokat, melyekkel terhes életüket meghosszabbíthatják. E körülményben keresendő ama szerencsétlen házasságkötések oka, melyeknél minden egyéb nemesebb cél és tekintet szem elöl tévesztetik. A szegény sorsú, egyedül álló leányra nyomasztólag hat az elhagyatottság, a magány, melyben életét

¹⁾ V. ö. a nem rég lefolyt bécsi kath. nagy gyűlésen mondott beszédét a vasárnap megszentelésének fontosságáról.

folytatja, de méginkább retteg attól, mit számára fentart a jövő, mi ellen öreg korában aligha lesz megvédeve. Sokkal boldogítóbb reá nézve a tudat, hogy van férje, kire bár még oly szerény igényekkel is támaszkodhatik, ki a család gondját viseli, hogy van köre, melyben otthonosan érezheti magát. Számos árva hajadon nyughatatlanul vágyik a nászünnepe után, bár előre láthatná, hogy ez csak ínségtelt életének nyitánya lehet, hogy ezzel csak nagyobbodik a korunkban iszonyú mérvben szaporodó *proletárok* serege. De ezek még nyomorukban is szerencséseeknek nevezhetők azokhoz képest, kik akár könnyelműségük, akár mások bűne folytán az erényesség útjáról letérve Ínségüket megunván és az ebből származó kísértéseknek engedvén női becsületük árán szereznek jövedelmi forrásokat. A moralstatistika a megbecstelenítések iszonyú számarányairól tesz említést, melyek végelemzésükben a keresetnélküli nők nyomorában lelik okukat. Igaz ugyan, hogy itt sem lehet számításon kívül hagyni a fényűzésre s pazarlásra való hajlamot, a szenvedélyek számos nemét, melyek az erkölcstelenség ily szomorító terjedését okozzák, de gyarló nemzedékünket ezen tényezőkön kívül főleg a nyomor is sodorja a becstelenség hínárába. Fájdalom a gyakorlati élet nagyon is igazolja e latin közmondást: „paupertas summa meretrix.”

Mindazáltal a nők nyomorának sokkal feltűnőbb veszélyeire, sokkal aggasztóbb jelenségeire akadunk az u. n. középosztályban. Tekintsük a tisztviselők családi körét, kik akár az állam, akár magánintézetek szolgálatában csak mérsékelt fizetéssel dicsekszenek, és meg fogunk győződni arról, mily lelkiismeretes takarékoság, mily gondos beosztás, mily önmegtágadásra van szükség, hogy a ranghoz illő életmódban a rendes bár szerény háztartás körül előre nem látott eshetőségek folytán nagyobb zavarok be ne álljanak. Sőt legyünk őszinték, a tisztviselők zömének jövedelme nem oly jelentékeny, hogy főleg a nagyobb számú családtagok fentartásán és neveltetésén kívül még megtakarításokra nyújthatna kilátást. Az ily családtagok többnyire csak hónapról hónapra élnek és nem ritkán a csekélyebb költségeik, okozó betegség vagy bizonyos élelmi cikkek árának hirtelen felszökése is szükségessé teszi a fizetés határideje előtt az előleg felvételét. De mi fogja megvédeni e családokat a nyomor ellen, ha a családapa elhal? ha a vagyontalan özvegy árváival az ínség szélére jutott. Az esetleges nyug-, vagy kegyelemdíj többnyire nem elégséges arra sem, hogy az éhező gyermekcsoport éh-

ségét lecsillapítsa! Mivel fedezze az elhagyatott özvegy a ruházást, a lakbért stb.? Felnőtt leányai kéréket nem kapnak, tehát egyedüli mentőszertüket a kézi munkában fogják keresni. De a varrás, fonásra, hímzésre stb. hivatott nők legyőzhetlen versenytársa, a gép már végtelenül leszállította munkabérüket. A gép segélyével sokkal olcsóbban, gyorsabban és szabályosabban készíti az egyes munkákat, mint az emberi kéz. Lázias tevékenység, az egészség feláldozása úgyszólván elengedhetlen feltétel, hogy a kézi munkával foglalkozó nők csekély szerzeményeikkel létüket biztosíthassák.

Készletezésekre kellene bocsátkoznunk, ha e szempontokat tüzetesebben akarnók méltányolni. Elég azt tudnunk, hogy a nővilág keresetképesége főleg a gyáripár rohamos emelkedése folytán rendkívüli szűk határok közé szorult.

A nagy városok határain kóválygó rongyszedőnők, vagy a tönkrement és ínségben élő, keresetnélküli hajadonok ezrei, a grizettek és virágáruuló leányok vagy a becstelen keresetmódra vetemedett özvegyek és elhagyatott elaggott asszonyok fenn hirdetik oly intézkedések életbe léptetését, melyek a nővilág keresetképeségét emelvén, erényességét az iszonyú veszélyek ellen megvédve, a nyomort e tekintetben is enyhítenék. Mi itt távolról sem óhajtunk a nők emancipációjára utalni, melyet korunk álszabadelvűsége oly érthetetlen türelmetlenséggel sürget. A társadalom java nem azt követeli, hogy a nőt mintegy kiragadjuk a családi körből, a tűzhely mellől; hogy oly hivatást jelöljünk ki számára, mely természetével ellenkezik; hanem hogy a kereszténység irányeszméivel öszhangzólag jogot és alkalmat adjunk neki oly segédeszközök felkarolására, melyek segélyével szükség esetén célszerűen és észszerűen biztosíthatná magát a beköszöntő nyomor ellen. Itt nem lehet arról szó, mikép képesítsük általában a nőnemet a nyilvános ügyek vezetésére, hanem csak arról, mily tért határozzunk meg, melyen a nő, mint nő jelen társadalmi viszonyainkban illő kereseti forrásokat nyerhetne? mikép lehetne segíteni a nővilág ama szerencsétlen tagjain, kik magukra hagyatva, pusztá kezük szerezte csekély bérével alig bírják elűzni a nyomor rémalakját? mikép lehetne őket oly társadalmi állásba juttatni, mely méltóságuk, és hivatásuknak méltó alakban megfelel?

A középosztályban sőt magasabb rangúak körében is főleg hazánkban figyelemre méltó mozgalom jött létre. A leányaik jövőjéről higgadtan elmélkedő szülők tudván azt, hogy vagyont, örökséget nem biztosíthatnak számukra, leginkább

a nevelési és tanszakra óhajtják őket képezíteni. De e vágy másrészt most már oly egyetemes jelleget ölt, hogy már alig van leánytanonc, kinek örökségre kilátásai nem lévén egyszersmind ama pályára elő nem készítené magát. De hiszen nem lehet mindenki tanító vagy nevelő. Számos körülmény foly be részint a szükséges kiképzetésre, részint az illető állás megszerzése-, s betöltésére. Más módozatokról is kell gondoskodni, hogy a vagyontalan, árva nők sorsán segítsünk. A külföld már évek óta vél segíthetni e bajon a *nő-ipartanodák*, a *rajz- és mintatanodák* stb. felállítása által. A távírda, posta s vasúti hivatalokban már alkalmazzák a nőket is, sőt egyes helyeken a bankintézetekben az osztályozással, a kiadandó pénzek és értékpapírok kézbesítésével, valamint a már befolyt pénzüsszegekről szóló kötelezvények megsemmisítésével is nők foglalkoznak, stb. ¹⁾

Végre ismételve hangsúlyozzuk, hogy a köznyomor enyhítése nem a *nőnemnek* u. n. emancipációját, hanem keresetképességének olynemű emelését teszi szükségessé, mint természetével és hivatásával összegeyztethető lévén egyszersmind a társadalmi rend és közérkölciség javára lehet.

3. *A nemzetgazdász, ipar és kereskedelem felvirágoztatása.* A nemzetek anyagi jólléte napjainkban főleg az ipar, kereskedelem és gazdaságtól van feltételezve. Hazánkban az utóbbi alkotja a legnagyobb tényezőt, a jövedelmek legtekintélyesebb forrását. A föld adja meg az ételekre utalt embernek a szükséges tápelemeket. De a föld napról napra fukarabb lesz, és ha a gazdálkodás körül kifejtett vívmányokat gyakorlatilag fejleszteni nem iparkodunk, földünk, e töke arányosan csökkenő kamatokat fog nyújtani, melyek a megélhetésre is alig elégségesek. Hiába minden erőlködés, hiába minden iparkodás, ha körmünkkel kaparjuk is a földet, az bizony többet nem ad.” A földművelés még most sem nyerte el nálunk az óhajtott egyetemes irányt, mely a hasznosság elvét híven visszatükrözi. Számos vidéken egész földrészek parlagon hevernek, vagy csak félig meddig tűrhető művelésben részesülnek. A kormánynak gondja kiterjedjen erre is. Tanítsa, oktassa a népet a föld termékenységének emelésére, hogy az élelmi szerek gyarapítása által a folyton emelkedő drágaság sülyedjen, oszlassa el a nép elfogultságát, mely a múlt hibáihoz csökönyösen ragaszkodik, és a célszerű újításokat elfogadni vonakodik

¹⁾ Lásd e kérdés bővebb tárgyalását *Dr. Beischlnél* i. h. 338-349.1.

Ezenkívül az ipar és kereskedelem emelésére minden lehetőt el kell követni. Különben fölösleges volna erről szólni, úgyszólván meggyőződés, hogy korunkban alig vergődhetik jólétre valamely nemzet ezek nélkül. Itt csak egy fontos körülményre akarunk utalni, az *ipar szabadalom* üdvös korlátozására. Az állam a közjó érdekében p. o. olyképp intézkedhetnék, hogy főleg nagyobb üzletek felállítására csak oly tulajdonosok vállalkozzanak, kik iparágukat kielégítően tanulták, és jól kezelhetik.

4. *Az adók apasztása.* Miután azonban főleg nálunk erről szó sem lehet, oly törvényeket kellene hozni, melyek a végrehajtók fosztogató eljárásának a lehetőség mértéke szerint határt szabnának. A vagyontalan napszámból élő családok egyedüli birtokát képezi a néhány törött butor, és olcsó kelméből készült ruha. s takaró. De a folyton emelkedő adó kifizetetlen maradván, jön a könyörtelen végrehajtó s elragadja az ínségben élők kis becsű tárgyait, hogy a hátrahagyott rongyok és töredékek felett keseregjenek, és nem ritkán kétségbeessenek. A napi lapokban elszórtan megjelenő felkiáltások, az elkeseredett nép, mely nem egy ízben végtelenségig ragadtatva a végrehajtókat gyilkos szándékkal megtámadja; az ügyvédek, kik aggálylyal eltelve vállalkoznak a lefoglalásokra: egyaránt bizonyítják, hogy a nép már odaadta, mi je volt. Az elszegényedést elősegíti még a nagyobb földbirtokokat terhelő adók behajtása, illetőleg a fekvő vagyonnak elárverezése. Vannak példák, hogy egyes családok szép birtokukat elvesztvén, véginségre jutottak; a birtok pedig árverezők hiányában végtelen csekély áron oly egyének tulajdonává lett, kik csalások és szédelgések folytán már egész községeket koldusbotra juttattak. A törvényhozás van hivatva e hajjon segítem, ha másképp nem, létesítsen törvényt, melynek értelmében az adókkal terhelt birtok el ne árvereztesse, hanem csak haszonbérbe adassék, hogy az ilyképp befolyó jövedelmet az adóhátralék törlesztésére felhasználván, a birtok idővel ismét a tulajdonosra szálljon.

5. *A közmunka.* Kétséget sem szenved, hogy az ipar és kereskedelem időközönkénti pangása, országos elemi csapások stb. a köznyomor rögtöni bekövetkezését vonhatják magok után. Ilyenkor a közadakozások ritkán csillapítják le az ezrekre menők éhségét. A kormányok legkönnyebben segíthetnek a bajon, ha főleg a középítkezések által a nyomorultaknak egyidőre némi keresetet biztosítanak.

G. *A fényűzés az elszegényedés egyik jelentékenyebb oka*

levén, minden lehető eszközzel kellene ennek elharapodzsát megakadályozni. A fényűzés főleg a ruhában, most már valószínűs betegséggé fejlődött. A folyton változó divatmajmolás leginkább a középosztályoknál zavarja meg a kiadások és bevételek közötti egyensúlyt. Az alsóbb rangúak, a szegényebbek a felsőbb rangúakat a gazdagokat utánozzák. A családapa keservesen keresett filléreit, nem a házi szükségletek kielégítésére, hanem hiu neje s leányainak piperéire kénytelen fordítani. Míg hölgyeink susogó selyem s bársony ruhákban okoznak feltűnést, az utcákon, a páholyokban, addig az otthon levő gyermekek éhségtől siránkoznak. A szédelgés itt is előtérbe lép kárhozatos játékaival. A szülék nem ritkán a fényűzés sajtáságos nemei által akarják elhitetni a világgal, hogy a szobájukban álló Wertheim-szekrény telve van jövedelmező értékpapírokkal. A fényűzés a csalétek, melylyel a negélyző anyák vagyontalan leányaiknak gazdag férjeket iparkodnak szerezni. A gyakorlati élet tanúsítja, hogy a házasság megkötésének indokát, nem ritkán a külső látszat után való indulás képezi. Midőn pedig a vagyonra leső férj meggyőződik arról, hogy neje hűsége s szeretetével is be kell érnie, csalódásában elkomorodik, és kezdetöket veszik a családi viszályok, melyek a boldogságot feldűlják, az elszegényedést rohamosan siettetik. Ezt pedig az adósságok felhalmozása majd a hűtlenségek gyakorlása, sőt öngyilkosság is szokta követni.

A fényűzés a polgári osztályokban már oly szenvedélylyé fajult, hogy ezen rögtön segíteni alig lehetne. Sokan vannak, kik e tekintetben az intelmeket és oktatást egyedüli óvszereknek fogadják el. Mi úgy vélekedünk, hogy a világ ízlése s örömeivel megismerkedett kisasszonyokat és kacér hölgyeket szép szavakkal alig lehetne meggyőzni s önmegtagadásra bírni. A nő természeténél fogva hiu, s ha hiúsága felette sok tápot nyert, ezt ritkán lehet elfojtani. Más fontosabb körülményeknek kell közrehatniuk, hogy e betegségen segítsünk. A fényűzés eredetileg csak a felsőbb körökre szorítkozott, és onnan szivárgott át a társadalom alsóbb rétegeibe. Az alsóbb rangúak e tekintetben is a felsőbbek példáját követték. A felsőbb rangúaknak kellene tehát ismét az ellenkező példával szolgálni, vagyis az egyszerűséget eszményi magaslatra emelni, s követésre méltóvá tenni. –

Érzéket, fogékonyságot kellene nevelni ama eszme iránt, hogy az egyszerűségben kellene dicsőségünket helyezni. Ezen jelentékenyen lendíthetnének p. o. a bálbizottságok, melyek a részt-

vevőket e tekintetben bizonyos szabályok szem előtt tartására kérhetnék fel. Korunkban a rendkívüliségek hódítanak, és vajjon nem volna-e az rendkívüliség, ha a hautvolé a bálók pompáját és fényét egyszerűséggel felcserélné? Meggyőződésünk, hogy p. o. fővárosunk egyetemi hallgatósága az évenként megtartandó táncvigalmakon ez eszmét ép oly könnyen valósíthatná, mint amily könnyen ingerel a legnagyobb fényűzésre. Csak a kezdet nehéz, ha már meg van adva a példa, mindig számos követő található.

Nagyon hangsúlyozzák, hogy a fényűzési cikkek megadóztatása az ipar hátrányára volna. Azonban kérdehetnők, vajjon mi hátrányunkra lehetne ez, midőn mi majd minden fényűzési cikket külföldről hozatunk? Az észszerű megadóztatás tagadhatlanul a fényűzési cikkek kelendőségét megakadályozná, de e körülmény hihetőleg újabb és a közjóra fontosabb iparágak felkarolását eredményezné.

7. *A kenyér és hús árának leszállítása.* Az alsóbb osztályok főleg e kettőre szorulnak. Sokan napokon át csak kenyérral élnek; de ha a lelketlen sütők csekély mennyiségű és rősz kenyeret drága pénzen árulnak, a szegények a legszükségesebbeket sem szerezhetvén meg, vagy pedig minden szerzeményt erre fordítani kénytelenek lévén, az éhezés és inség kétes helyzetébe jutnak. Hasonlóan járnak el a mészárosok is. Az öngyilkosságok néha feltűnőbb szaporaságban jelentkeznek, ha a drágaság tűrhetlenné lett.

Egy külföldi lap, annak idején újdonságai között ama naiv megjegyzést tette, hogy a pékek és mészárosok szeszélye is emelheti az öngyilkosságok számát. Bármint mosolyogjunk is e mondat felett, mégis van benne némi igazság. A kormány, vagy magán pénztársulatok felette üdvös dologra vállalkoznának, ha a népesebb városokban kenyérsütő gyárakat emelnének, melyek lehetővé tennék a szegény sorsúaknak számára a kenyér olcsó pénzen való beszerzését. Európa fővárosaiban, és ha nem csalódunk Budapesten is vannak már ily *sütődék*. A húsnak árát több helyütt már azáltal iparkodnak csökkenteni, hogy a lóhús nyilvános eladását engedélyezik. Ha tekintetbe vesszük ama körülményt, hogy a lóhús is meglehetősen ízzel és táperővel bír, ezen eljárást csak helyesléssel fogadhatjuk. A lóhús ára feltűnően kisebb, mint a marhahúsé, s mint a tapasztalás bizonyítja, főleg Bajorországban nagy kelendőségnek örvend. Nem ártana az elfogultságot e tekintetben minálunk is eloszlatni. Ki tudja, hányszor volt alkalmunk nekünk is már ez utált hús-nemmel étvágyunkat

kielégítenünk, midőn pl. o. Bécsben vagy másutt megfordultunk! Itt hangsúlyozzuk, hogy a kormány törekedjék más élelmi szerek behozataláról, melyek könnyen rendelkezésünkre állhatnának, és az egészségnak legkevésbé sem árthatnának.

8. *Hitelintézeteket kell alapítani.* Gyakran következhetnek be oly kétséges viszonyok, midőn az esetleges pénzhány nagy zavarokat, sőt elszegényedést is okozhat. A jóakarúak üzleteket akarnak nyitni, de hiányzik a szükséges pénzösszeg; vagy mások súlyos és nagy költségeket szülő betegségben sinlődnék, de fekvő birtokuk nem lévén, pénzt kölcsönre nem kapnak, ha csak nem uzsorára. Ily körülményekben felette üdvösek oly intézetek, melyek a köztisztelőben álló polgárok baján segitendők, a szükséges csekély összegeket nekik nem ajándékozzák, hanem kedvező feltételek alatt rendelkezésre bocsájtják. Az állam az ily nemű intézetek előnyeit lehetőleg biztosítsa, mert ezek főleg az iparososztálybelieknek munkásságát és becsületességét előre feltételezván, jelentékenyen befolyanak a közerkölcsiség emelésére a nyomor enyhítésére. Ide számíthatók a nyilvános *zálogházak, takarékpénztárak, iparegyesületek, iparbankok* stb., melyek csekélyebb kamatokra adnak kölcsönöket.

9. *Nagyon előnyösek az úgynevezett életbiztosító és házassági egyletek.* A csekély havi vagy negyedévi betételek bizonyos összegeket biztosítanak, az elsők részéről a családapa és anyák, vagy házasfelek egyikének elhalálása után a legközelebbi rokonoknak, az utóbbiak részéről pedig a férjhez menendő hajadonoknak lehetővé tétetik a legszükségesebbek beszerzése. Mindkét tekintetben pedig a válságos helyzetet segítve van. Akár nyomorban hagyja hátra az elhaló családapa övéit, ha életét biztosította, ezeknek mégis jut némi pénzösszeg, mely első pillanatban a kétségbeesés veszélyei ellen megóv. Akár pedig a hajadon szegénysége miatt az esküvőt kénytelen volna halogatni, ama forrásból mindig számíthat oly segélyre, hogy célját elérhesse. A nevezett egyletek tehát szintén befolyanak a köznyomor enyhítésére.

10. *A különböző biztosító társulatok.* Ezek fontossága főleg újabb időben emelkedett, mióta az elemi csapások gyakran váltakoznak. A földbirtokosok biztosítják vagyonukat a tűz, víz, jég stb. ellen, és ha a szerencsétlenségek beköszönének, csekély összegekért ismét pótolhatják veszteségeiket, káraikat. Nálunk nem egy községben uralkodik azon balga elfogultság, hogy nem kell biztosítani a házakat, mert akkor minden évben felgyújtják azokat, A községi jegyzők és lelké-

szek volnának hivatva e ferde nézet eltávolítására. Nem egy földműves lett zsellérré, mert leégett pajtáját fölépíteni nem bírta, mert abban felhalmozott gabonája elpusztult.

11. *A népkonyhák és étcsarnokok.* A megélhetés nehézsége napjainkban folyton feltűnőbb alakban nyilvánul. Az uralgó drágaság számos családnak iszonyú gátakat emel az éhség lecsillapítására, a mindennapi élelmek beszerzésére. Mily kimondhatlan jótétemény az, midőn az embertelen munkások fáradalmaikban elveszített erejüket az itt olcsó pénzen vásárolható táplálékos ételeket megszerezheti? Bécs, Berlin Paris stb. városokban a statistical kimutatások szerint a köznyomor enyhítésére jelentékenyen folynak be a népkonyhák. E tekintetben nagyon célszerűek az étcsarnokok is főleg nagyobb városokban és kereskedési telepeken, melyeket részvényes társulatok állítanak fel. Ezekben egészséges és tápláló ételek kaphatók lehetőleg mérsékelt áron, mely kizárólagosan az étcsarnokokat fentartó társaságok költségeit fedezi.

12. *Nagy szerep jutott korunkban a szegény és betegsegélyező egyleteknek, ezeket kellene minden városban, sőt minden községben meghonosítani.* Tekintsünk p. o. Budapest sz. *Vince* egyletére, mely számos családot ment meg évenként az inség veszélyeitől! Az úgynevezett házi szegények rangjuk, vagy magasabb műveltségük miatt a hirtelen bekövetkezett balesetek és elszegényedésben nem kopogtathatnak a jótévők ajtaján; a szegényérzet visszatartja őket a könyörgése nemétől. Azonban titkon elfogadják a jótéteményt és hálával viszonzzzák ezt.

13. *A nyomor ellensúlyozására szolgálnak a községi takarékmagtárak is,* melyeket néhány év előtt, kivált a falusi lelkészek oly buzgalommal felkaroltak. Az ilykép előidézett eredmény nagyon kecsegtető volt, azonban fájdalom, hogy nálunk a titkon ébredő közöny csakhamar elhatalmasodik, és a legnemesebb törekvéseket is meddővé teszi. A kormány elrendelhetné, illetőleg a községi elöljárók kötelességévé tethetné azt, hogy mindenütt ily takarékmagtárak emeltessenek, hová a földművesek csekély mennyiségű gabonát elhelyezvén részint a községi szegények nyomorán, részint válságos időkben önmagukon is segíthessenek.

14. *A szegényházak és rokkant intézetekre is kiváló gondot kell fordítani.* Számosan vannak kik nemcsak testi betegségeik és aggkoruk miatt munkaképtelenek és mások jótéteményeire szorulnak, hanem még ezenkívül elhagyatva minden gondolható vagyon nélkül tengnek. Ezeken nincs

segítve az ideiglenes és időközönkénti segélynyújtás által. Hogy tehát e száralomra méltók nyomasztó helyzetükben és tehetetlenségükben tönkre ne menjenek, teljes ellátásra szorulnak. Ezek felkarolása nevezetesen lendít a köznyomoron.

15. *A jótékony célokra rendezeti hangversenyek, vigalmak és előadások mindig az értők helyeslésével fognak találkozni*, ha a fényűzésnek határokat szabva a befolyó jövedelmet föl nem emésztik. Nem egy alkalommal kell mosolyognunk a hiú erőlködésen, melynek minden képzelhető utógondolat, csak a jótékonyosság eszméje nem képezi indokát. Múlt évben az árvízkárosultak javára rendezett előadások stb. tüntettek fel ily visszásságokat. Egy vidéki városban hasonló célból rendeztek előadást, melyre külföldi énekesnőket stb. hívtak meg. A jelentékenyebb befolyt összegekből csak 10 firt jutott az ugyanazon városban ínségben tengődőknek. E dales-télyen pedig a hölgyek oly fényűzést fejtettek ki, hogy az egész város vagyonosabb osztálya -kivéven bizonyos köröket, -nem adott az árvízkárosultak felségélyezésére annyit sem, amennyit csak a legyezők és keztyűk felemésztettek. Azonkívül a külföldi énekesnők több száz forinttal birtokukban elutaztak.

16. *Az élelmi szerek épsége szigorúabban ellenőriztessék.* A szédelgés most már mindenütt felütötte fejét. Nemcsak a börze falai között, a kereskedésekben stb. *hanem még a kofák közt* is akadunk annak nyomaira. A vaj, tej, túró stb. mind megvan hamisítva illetőleg megemészthetlen anyaggal vegyítve, mi a testi egészséget aláassa, a tápelemek mennyiségét csökkenti. Még feltűnőbb a hamisítás a borkereskedésben, és ehhez hasonló dolgokban. A szegény kézművesek önmegtágadás által megtakarított garasaikkal a piacra indulnak, hogy éhségüket lecsillapítsák. Az egészségtelen anyaggal terhelt gyomor azonban csakhamar betegséget okoz, melynek gyógyítása annál nagyobb kiadásokkal van egybekötve. A kormánynak beavatkozása itt is kettős irányban kívánatos. Intézkedjék, hogy az ily csalásokat a rendőrség éberebb figyelme lehetlenné tegye. A hamisított élelmi szerek egyszerű elkobzása nem elég büntetés. Itt szigorúbb eljárás szükséges. Továbbá tegyen lehetővé oly vállalatokat, melyek az élelmi szerek e nemeinek lelkiismeretes kiszolgáltatása által is lendítenének ez ügyön.

17. *Minden család és orzának bármily nemét még szigorúbb büntetés érje;* mert az e nemben észlelhető botrányok az idő haladásával arányosan szaporodnak. Ez arról látszik

tanúskodni, hogy a fenálló törvények a csalók szabadságát nemcsak nem fékezik, sőt élesztik. Mióta az adósok börtönbe nem kerülnek nálunk az adósság-csinálás divattá lön; e kedvező körülményt pedig a lelkiismeretlenek serege mohón kiszokta zsákmányolni. Nem ritkán a legbecsületesebb üzletemberek is kénytelenek hirdetni csődöt, mert tekintve egyéb áthágásokat adósságaikat nem képesek behajtani. A váltóhamisításra elég súlyos büntetés van szabva, s hihetőleg ennek tulajdonítandó a váltóhamisításnak aránylag ritkább jelensége.

18. *Az uzsora* kérdése legújabbán nagymérvű mozgalmakat idézett elő. Az uzsora kiszámíthatlan pusztításokat okozott társadalmunkban, és talán alig van tényező, mely annyira befolyt volna a köznyomor terjedésére. Joggal mondhatta nem régen egy francia író: „A köznyomor még soha sem jelentkezett oly ijesztő alakban, mint azóta, hogy az uzsorások magokhoz ragadták a pénzüzetek vezetését; még soha sem volt a bér annyira csekély, sőt elégtelen a munkásosztály fenntartására, soha sem nyomta a munka oly zsarnokilag lelkiismeretét, családját, életét, mint azóta! És végre az uzsora elleni reactio egy más szörnyeteget alkotott, mely azt felfalással fenyegeti, mit már az uzsora felfalt: az uzsora előtérbe léptette a *materialistikus socialismust*.” Az uzsora szülte állapot valóban már tűrhetlenné vált. Az állam feladata a szegényeket a gazdagok, a pénzarisztokratia túlkapásai s zsarolásai ellen megvédeni. A népek nyomorkiáltásai hevesen sürgetik a segílyt. Hála a Gondviselésnek, hazánkban már üdvös mozgalom fejlődött ez ügyben. Adja Isten, hogy a siker el ne maradjon.

19. *A szédelgés korlátozása.* A szédelgés iszonyú következményeit már több helyütt festettük. Főleg a *zsidó emancipatio* óta népünk anyagi jólléte alá van ásva. A zsidó népfaj üzérkedő szelleme a fondorkodás és csalások segílyével már akkor is emelte a köznyomort, midőn hűtlenségeivel még csak kis tért ölelt fel. A közvetlenül lefolyt néhány év alatt azonban áldástalan munkálkodásának határait végtelenül kiszélesítve folytatja s gyakorolja a szédelgések ezer nemét és kicsalván a tudatlan nép filléreit gyarapítja a köznyomort. De a szédelgések elleni intézkedések hasonlóan befolyának a drágaság sülyesztésére is. A külföldről beérkező ügynökök, vagy a hazánkban élő szédelgők titkos manipulatioi korlátok közé szoríttassanak. Nem ritkán legkisebb kelendősége sincs a gabonának, bár nem a legjobb termés volt; majd ismét iszo-

nyú magasra szökik a gabona ára. bár rendkívüli jó termés volt. E körülmény csak annyiban bír káros befolyással, mert fondorkodó szédelgők a megszorult földtulajdonosoktól csekély áron csalják ki a gabonát, és midőn az már egyesek birtokában van, a nagy közönségnek ismét átadják, de kétszerezett áron, és a drágaság folyton emelkedik. Ily visszaéléseket meg kellene szüntetni. A kormány e tekintetben ragadjon meg, minden rendelkezésére álló eszközt.

20. *A koldulás tilalmának törvénye ne csak írva legyen, hanem gyakorlatilag is alkalmaztassák.* Ép, munkaképes egyének a koldulás könnyű mesterségére adják magukat, a községek pedig hideg közönnnyel fogadják a kolduló sereg közeledését. Jótékonytárgyat gyakorolni nemes cselekedet, de a munkakerülőnek adott fillérek nem a nyomor enyhítését, hanem a tétlenség után való vágy megerősítését, a proletarismust eredményezi.

21. *A lakkérdés szabályozása.* Már fentebb (v. ö. 406. stb. lap.) láttuk, mily szoros összefüggésben van az elszegényedés és nyomor a rossz lakásokkal. A nyirkos pincelakok-, és padláskamarákban legszönyörűbben dühöngnek a különböző betegségek rémei, melyek kiadásokat okozván a nyomorultak helyzetét még kétségesebbé teszik. A rozzant, vagy a múlt századokból fenmaradt kályhák a tüzelő fának túlságos fogyasztására kényszerítik a lakosokat, kik alig bírják napi kenyérüket megszerezni. A lelketlen háztulajdonosok pedig nem hallgatnak a nyomorultak panaszaira. Már közegészségi szempontból is kellene felügyelni a nagyobb városok félreeső piszkos utcáiban stb. elrejtett rossz lakosztályok felett.

Az eddigiekben még távolról sem jelöltük ki mindazon módokat, melyekkel a köznyomort enyhíteni lehetne. A fenforgó viszonyok különfélesége szerint változnak ama eszközök is, melyek a tömeges szegények sorsán javítanak. Mi itt főleg csak azon irányeszmékre voltunk tekintettel, melyek elfogadása s alkalmazása a köznyomort bárhol és bármikor bizton ellensúlyozzák.

V. Fejezet. Egyéb célszerű intézkedések életbeléptetése.

1. A londoni *életmentő társulat*, mely már Németországban itt-ott életbe lépett, erélyes működésével sok vízbefulást szokott megakadályozni. Budapesten 1874-ben 44 vízbefulás fordult elő. Ez oly feltűnő arány, milyet Europa egyetlen fő-

városában sem találunk. Hol volna sürgetőbb ilyenmű intézmény létesítése, mit már *Dudits Miklós* „Életmentés és egészség” című lapjában ajánlott. A kényelem emelésére van gondunk, az emberek életének megmentéséről meg szoktunk feledkezni. Mit ér nekünk a sugárút pompája palotáival, midőn nem messze attól a hullámokba kergeti a kétségbeeseteket a nyomor és inség.

2. jutalmakban, kitüntetésekben kellene részesíteni oly egyéneket, kik másokat a hullámokból kimentenek, vagy bármimű öngyilkosságot megakadályoznak.

3. Ha valamely helyen többszöri öngyilkosság fordul elő, minden eszközt kell alkalmazni az öngyilkosság ismétlésének megakadályozására. A példa ragad, ennek tulajdonítandó ama különös körülmény is, hogy néha egy és ugyanazon fára többen akasztják fel magukat. Ilyenkor a fát ki kell vágni, vagy környékét állandó őrizet alá helyezni.

4. Háttérbe kell szorítani mindoly tényezőt, mely öngyilkosságra ingerelhet, azaz e tekintetben az embernek utánzási hajlamát bármi módon kísértetbe hozhatná. E szempontból kárhoztatandó főleg a bűntények nyilvános tárgyalása (v. ö. fentebb 454. lap.) és a napi lapok eljárása, melynél fogva az öngyilkossági eseteket az újdonságok közé foglalják.

VI. Fejezet.

Szigorúbb és célszerűbb törvények alkotása.

A kormánynak a társadalmi jóllétet jobban biztosító törvényeket kell életbe léptetnie, hogy az öngyilkosságok gyérüljenek. Míg minálunk is az öngyilkosság csak pusztán rendőri kihágásnak fog tekintetni, addig a tömegben mindig sokan fognak e szörnyű tetre vetemedni. Igaz ugyan, hogy az öngyilkos hulláján megtörik az emberi büntető hatalom; de az állam mindig folyamodhatik ez esetben oly intézkedésekhez, melyek bár az elkövetett bűntényt nem büntetik, meg nem torolják ugyan, de mégis az öngyilkosság rút voltát, és jogtalanságát felderítvén e büntől való visszariadást eredményezhetik. Itt tulajdonképen a törvény szigoraink alkalmazása nem bírna a *büntetés* jellegével, hanem csak hasonló esetek megakadályozását célozná az által, hogy az öngyilkosság bűne iránt iszonyt ébresztene a nagy közönségben. De mily irányban kellene a törvény szigorát alkalmazni? Erre számtalan mód van, és honatyáink tagadhatlanul az emelkedettebb jognézlet álláspontjaira helyezkednének, ha a *büntető*

codex lapjain ezen észszerű módozatokat meghatároznák. Mi csak egyet óhajtanánk ajánlani.

I. Nem egy öngyilkosság a *becsület ferde fogalmában* leli indokát, (V. ö. 348-354. lap.) A megszégyenült katona főbe lövi magát, mert becsülete kívánja, a bukott bankár mérger-serleghez nyúl, mert becsületesen meg nem élhet stb. Az öngyilkosok hátrahagyott leveleiben felette gyakran a becsület iránt való röpke fogékonyság szerepel. E körülmény pedig egy nem épen megvetendő gyógyszer felismerésére vezet. Ha gyarló emberek valóban a becsület elvesztésétől való félelmükben, vagy az a feletti keservben vetnek véget életüknek, úgy első feladata volna a kormánynak, meggyőződést nyújtani arról, hogy a becsületfélétekenyek épen az öngyilkosság végrehajtása által válnak becstelenné, mert oly bűnre vetemedtek, mely nem egyéb az emberi, társadalmi s honfíui kötelemek megvetésénél és megszegésénél. *Alkosson parlamentünk törvényt, mely minden öntudatos öngyilkost becstelenné nyilvánítván, annak emlékét az utókor előtt joggal beszennyezi.* A fenyítő törvény alkotásának e szelleme jogtudományunkat magasra emelné a külföldnek ez irányban észlelhető céltalan kapkodása fölé. Nekünk meggyőződésünk, hogy valamint nem vonakodott évek előtt egy világhírű jogtudós egyik parlamenti vitában nemzetünkre hivatkozni, mely talán első ízben tett kísérleteket a halálbüntetés megszüntetésére; úgy bizonyára bekövetkeznék az idő, midőn a tudós külföld ismét lelkesedést meríthetne a magyarok azon magasztosabb jogtani gondolkodásmódjából, melylyel az öngyilkosokra a megvetés bélyegét sütötték. Ez csak egy ajánlat, mely figyelmeztetésül szolgáljon az illetékes köröknek arra, hogy ennél célszerűbb intézkedések felett elmélkedjenek.

II. Az állam a véghezvitt öngyilkosságokkal szemben még más irányban is érvényesítheti üdvös befolyását. Az egyház alapos megfontolással figyelvén meg a körülményeket, az öntudatos állapotban elkövetett öngyilkosságot a közmegvetésnek adja át. Az egyház az ily öngyilkost a legrútább bűn részesének nyilvánítván elvonja tőle lélekemelő áldozatait, megtagadja tőle ama szeretett homokot, mely alatt az egyház igaz hívei nyugalomra helyeztetnek, „kitörli őt a kegyeletteljes megemlékezés sorából és malasztjainak sugarát rá nem bocsátja többé.”

Ezen eljárás, e kiközösítés az öngyilkosságtól való iszonyodás legélénkebb kifejezése, mire az egyház képes. Ha az egyháznak Istentől nyert jogánál fogva még más büntető esz-

közök is állanak rendelkezésére, bizonyára feltékeny éberséggel ragadná meg azokat, hogy az emberiség üdvét veszélyeztető visszasságokat megakadályozza. Az egyház eljárása az emberiség iránt való szeretetnek legfényesebb bizonyítéka, a társadalmi jóllét, a közerkölcsiség legélénkebb megőrzése.

De vajjon mily álláspontot foglal el az állam e tekintetben az egyházzal szemben? Talán tekintélyével, hathatós befolyásával elősegíti az egyházat feladatának igazságos és jogos teljesítésében? Talán megőrzi a társadalmi rend iránt tanúsítandó hajlamát? Fájdalom a szabadelvűség csábító varázsa e szempontból is hatalmába ejtje a világi hatalom képviselői! Az állam képviselői közönnyel tűrik, sőt mi több élesztik ama kárhozatos tényezőket, melyek az egyház befolyásának korlátokat emelnek. Az *orvosok* hideg közönnyel jegyzik fel a halotti kémlapokra, hogy az öngyilkosság beszámítás alá nem eső állapotban eszközöltetett; a népérzület pedig ama meggyőződést ápolja, hogy az élet erőszakos lerontása csak a bűnös élet öntudatos és bűnös betetőzése volt. Vagy ha az öngyilkos örültsége, elmeháborodottsága be nem bizonyítható, s az egyház közegei kötelességükhöz híven vonakodnak annak hulláját a temetőbe kísérni, felriadnak az álműveltség és álszabadság hordozói s a sajtó gúnyos vádakat emel ellenök. Vajjon képzelhető-e ily gyászos viszonyok között az erkölcsi javulás? Mikép gátoltathatnék meg az öngyilkosságok métélye, midőn a közvéleményt alkotó sajtó azokat pártfogás alá veszi? Nem azt akarjuk, hogy a törvény keresztrefeszíttesse, a ragadozó madarak zsákmányául tegye ki az öngyilkosok hulláit, mint ezt *Tarquinius Priscus* ¹⁾ tévé. Nem ily iszonyú, vérlázító felvilágosodottságunkkal meg nem egyező eljárást akarunk, hanem olyant, melyben a *megszégyenítés*, a *becstelenség* bélyege legyen kinyomva; hogy a nagy tömeg ép úgy, mint egyesek azt valóban lealázónak tartásák.

Ha azt akarjuk, hogy az öngyilkosságok száma csökkenjen, úgy követeljük mindenelőtt azt, hogy az egyház szabadon és függetlenül gyakorolhassa jogait és áldásos befolyását.

III. Továbbá tekintve a kísérlett öngyilkosságot, főleg azt kívánja, hogy a fenyítő törvényszékek szigorúbbak legyenek. Az egyszerű megintés nem kelt félelmet, nem riaszt vissza. Ha szigorú büntető törvényeink volnának, akkor az életunt, ki kényelmét is megunta, iszonyodnék a gondolattól, hogy

¹⁾ *Plinius*. Hist. Nat. Lib. XXXVI. c. 15 p. 643.

öngyilkossági kísérletén rajta éretvén az évek hosszú során át földalatti üregben volna kénytelen tengődni. Ezen szomorú sorstól visszariadva a mindenét elpazarolt gazdag is inkább barátkoznék meg a szegénység békés elviselésének gondolatával. Nagyon szeretik hangsúlyozni, hogy az öngyilkosságok arányosan gyarapodnak a műveltség emelkedésével. De vajjon a büntető törvényeknek az öngyilkossági kísérletekkel szemben tanúsított elnézése nem eredménye-e korunk szabadelvű műveltségének? Volt-e általában annyi öngyilkos ama időkben, midőn a fenytés e neme még nem volt divatban? A szelíd és elnéző fenytésnek káros következményeiről eléggé tanúskodik a közélet. Hol lanyha rendőrség van, gyakoriabbak a gyilkosságok és rablások; hol könnyelmű bírák vannak, napirenden vannak a lopások és más bűntények. Az öngyilkossági kísérletet tehát szigorúabban kell büntetni. A kiben az erkölcsi érzék nem elégséges indok a bűntől való tartózkodásra, mely bűnre erős hajlamot érez; az találjon érthetőbb és világosabb indokot arra a büntetés érzékileg felfogható következményeiben és bajaiban, melyek öt rász hajlamának fékezésére bírják.

Hogy tehát az öngyilkosságok terjedésének erős gátakat emeljünk, szigorúbb és célszerűbb törvényalkotásra van szükségünk. – Legcélszerűbb volna *fegy* és *javitó intézetet* alapítani azok számára, kik életük erőszakosan tönkretévő munkájokban meg lőnek akadályozva, vagyis öngyilkossági kísérletükön rajta érettek. Franciaországban már régóta van ilyenmű intézet: a „*Hospice de la Salpêtrière.*” Ilyenre volna szükség hazánkban is, hol ama oktalanok, kik önéletük fonalának kettészakítására terveket és kísérleteket tesznek, józan gondolkodásmódra, és az élet becslésére szoktatassanak.

IV. A párbaj mint fentebb (v. ö. 349. lap. stb.) láttuk az öngyilkosság oka, ennél fogva ezt, a különben szigorú törvények gyakorlati érvényesítése által kellene megakadályozni. Nem ritkán történik, hogy a párbajvívók még törvényszék elé sem állíttatnak.

A katonák között még most is dívik ama oktalan szokás, hogy ha valamely tiszt a kihívást visszautasítja, társai részéről a megvetés tárgya lesz, és neki pályájáról le kell mondania. Ezen embertelen eljárást meg kellene szüntetni. Főleg nem kellene tűrni a katonaságnál fenálló *becsületbíróság* ama jogát, melynél fogva a párbajvívó katona tisztnek, ha erre őket felhatalmazta, a világi törvényszék elé nem

vonhatók. A katonai hatalom célja a hazát védeni az ellenség ellen, de nem a társadalmi rendet felforgatni. A párbajok napi renden vannak, tehát a fenálló törvények vagy nem célszerűek, vagy pedig csak írva vannak. Mindkét esetben pedig érelyesen kell intézkedni. Hazánkban a „*büntető codex-javaslat*,” mely e sorok Írásakor a képviselőház központi bizottságán már keresztül úszott, a párbajvívásra vonatkozólag nem minden tekintetben kifogás nélküli pontokat tartalmaz. A legújabban szereplő párbajvívók vakmerősége már határokat sem ismer. Gyilkosságuk bűneit nemcsak, hogy nem titkolják, sőt azzal nyilván kérkednek. Oly törvényekre van szükségünk, melyek a személy iránt semmi kíméllettel sincsenek, hanem mindenki megboszulják a gonosztságot; melyek senkinek sem biztosítanak kibúvó ajtót. I. Napoleon a hadseregében előforduló párbajvívókat erélyével nagyon ritkította, II. József halálbüntetést rótt reájok. Miért nem lehetne az ily merénylet ellen teljes elszántsággal eljárni? Ha az öngyilkosságok számát apasztani akarjuk, úgy ezt is kell tennünk.

VII. Fejezet. A vallás.

Az eddig tárgyalt óvszerek együttvéve nem fognak célra vezetni, ha az emberiség boldogságának alapfeltétele, a *vallás* számításon kívül hagyatik. Az emberi elmélkedések csak céltalan erőlködéseknek, a jövő esélyeit oktanul szabályozó terveknek, csak hiu ábránd-képeknek fognak bebizonyodni, ha a vallásnak, a társadalom e leghathatósabb tényezőjének jogosultsága elleni merényletek váltják fel egymást.

Felvilágosodott korunk feltétlenül dicsőítendő vívmányának tartja azt, hogy a magasra törő szellem a vallás áldásos befolyása alól függetleníti magát. Az ilykép létesült vallástalanság eredményezé az erkölcsöknek ily szomorú alakban való elfajulását, és ezzel kapcsolatban az öngyilkosság kór-tünetének elharapódzását. A törvény-alkotások vezérférfiai nem vonakodnak bevallani, hogy a vallás csak a szilaj szenvedélyeknek vakon hódoló néptömeg fékezésére szükséges eszköz, mely a jelenkor színvonalára emelkedettek szánakozási mosolyát ébreszti fel. A szellem feltétlen uralmaért rajongók serege felállította a vallásnélküli morált, vagyis a világ csábjaitól körülvelt embernek egyedüli mentő szerül hagyták a *becsület* eszméjét. Pedig a becsület gyenge erkölcs

alap, mert miután egyedül az emberek becsüléséből nyeri ingerét és tápszerét, öntudatlanul is két szint játszik cselekvéseiben. „Midőn a nap lenyugodott, midőn a közvélemény nem áll őrt a lelkiismeret felett, akkor a becsület igen is vágyik az emberi tekintetek által sakkban tartott feszességből kibontakozni.”

Oh a fel világosodottság korának egyik legszembetűnőbb képtelensége ama tételben nyilatkozik: hogy az ember minden fensőbb rendű segély nélkül, csak az önmagában rejlő tényezők birtokában, önmagára hagyatva is képes a minden-ségben méltóságának megfelelő céljait valósítani.

A higgadt elmélkedés észszerűen következtet az emberi szenvedélyekből az ezeket szabályozó s fékező hatalom szükségességére s a földi csapásokból az ezeket ellensúlyozó s vigasztaló igazságra; mindakettőt pedig a jutalmazó s büntető Isten eszméjében fogja keresni. *Laboulaye* mondata: „a vallás a legfőbb politikai tényező, minden állam egyetlen alapfeltétele,” iszonyú mérvben érvényesül napjainkban. Hol a vallás éltető melege elenyészett, ott az erkölcsi élet elsatnyul, kihal; ott csak a halál nyomasztó állapotára számíthat a szenvedő emberiség; ott a bűntényekre való hajlam erőszakos szenvedélylyé fagul; mely az erkölcsi rend alapjait megrendíti. Általánosan ismert mondás: „a törvény pallosa nem elég hosszú, hogy minden bűntényt elérjen, a vallás elől senki sem menekülhet.” Ebben is rejlik a vallás fontossága a társadalomra nézve. Engedjétek a gonosztevőt egy új világrészbe költözni, hol az államok kölcsönös kiszolgáltatási szerződések hiányánál fogva védve van a törvényes hatalom beavatkozása ellen, engedjétek őt az elorzott kincsek árán szerzett kényelem és *jóllét* ölében pihenni, s meglátjátok a vallás hatalma utói éri őt. A polgári törvények hatalma megtörik kedély világa felett, mert halandó az érzelmek és gondolatok titkaiba be nem hathat. De nyugalját megzavarja a felzaklatott lelkiismeret, melyet a bűnös múlt éleszt. És ilyenkor nem a becsület, mely agyrém vallás nélkül, nem a törvény tekintélye, mely ha vallási alapot nélkülöz, pusztá szójátéknál nagyobb jelentőséggel nem bír, nem ezek eredményezik az erkölcsi önjavulás gyümölcseit, hanem a vallási meggyőződés, mely a földi életünk és egy természetfeletti világkörben gyökerező végrendeltetésünk közötti érintkezési pontokra emlékeztet.

De vallás nélkül a társadalom nemcsak a gonosztevők, hanem a boldogtalanok börtönévé is aljasodnék, hol a békák

végtelen teher gyanánt nehezednének a céltalanul tengődő emberekre, kik egyedüli boldogságukat helyeznék a vágyba, minél előbb és bármily módon szabadulni a lét nyugtalanító perceitől.

Azért legnagyobb jótétemény Istentől nyert ama ajándék, melyet az örök boldogságra törekvő emberiség vallásnak elnevezett. A vallás ama titkos erő, mely az embert visszatartja a saját boldogságát feldúló tettek elkövetésétől; ama titkos kapocs, mely őt Teremtőjéhez fűzve megvigasztalja, s bizalmat önt belé a derengő jövő iránt; ama titkos szellem, mely őt élni tanítja, midőn az érzéki csábok által körülvéve inkább a halál fagyos ölébe óhajtana sietni.

De nem minden vallás eredményezhet ily áldásokat az emberiségre nézve.

Erre csak egy vallás képes, vagyis ama vallás, melynek alapítója az emberiség üdveért magát föláldozta, a szenvedések végtelen hatványait felölelve a keresztfán meghalt.

Az eddig folytatott elmékedésekből meggyőződhattünk, hogy a hinduk azért ismerik félre az étellel együttesen járó szenvedélyek célját, mert isteneik nem szenvedtek a keresztfán. A hinduk oktanul szenvednek. A kereszténység tana meggyőződést csepegtet híveibe, hogy a Golgothán kimagasló kereszt felnyúlván a végtelen magasságba a földieket az égiekkel egybeköti, hogy a kereszt a lépcsőzet, melyen az örök örömek, a zavartalan megnyugvás boldog ölébe, a jutalom hazájába juthatunk. Ki nyomortól könnyező szemeit e keresztre veti, kimondhatlan vigasztalásra tesz szert, mely őt az élet legválságosabb perceiben is az önmeghasonlás és kétségbeesés ellen megvédi. Aki Jézus isteni példája után indulva óhajtja megoldani élete feladatát, türelmesen fogja bevárni a közeledő halált, mert ez megszabadítja őt az anyag nyűgétől, hogy felszabadított lelke Istenéhez térjen, a honnan eredt. De másrészt pedig titkos borzadálylyal fog visszariadni a gondolattól, hogy önkezével ássa meg sírját; mert tudja, hogy e végső tettétől van feltételezve örök boldogsága vagy boldogtalanságának bekövetkezése. Az ember búcsút mondva a világnak csak úgy érheti el örök üdvét, ha a halállal folytatott küzdelemben egész lényével csügg élete célpontján, - *Istenén.* - De az öngyilkos végső gondolata, tette is bűn, mely az örök igazságot megboszulásra hívja fel.

Az államnak ennél fogva kötelme volna a vallást szünet nélkül és mindenütt felkarolni, előmozdítani. *XIV. Lajos* korában, midőn már az emberi combinatiók tehetetleneknek bi-

zonyultak be a társadalmi romlottság ellensúlyozásában, ismét csak a valláshoz folyamodtak, és ismét csak ezt ismerték el egyedüli óvszernek a gyarlóságoknak annyira hódoló emberek gonoszága ellen. De mennyivel inkább kell hangsúlyoznunk ezen igazságot elmélkedésünk befejező soraiban!

Ferenc császár korában hasonlóan csak a vallástól remélték a sikert, melyet a törvény álszabadelvű képviselői oly meddő szószaporítással sürgettek, de soha el nem értek. Az öngyilkosságok, így szölte *Wolf* a hírhedt „*Neue freie Presse*”-ben, ¹⁾ feltűnő mérvben szaporodván, a császár hathatóságát követelte, hogy a papok a vallást buzgóbban oktassák. Majd ismét másutt²⁾ kénytelenek voltak annak okát, hogy a pórnép között aránylag kevesebb öngyilkos van, mint a városiak között, a *vallásosságban* keresni. Tagadhatlan, aki nemcsak ajkaival és külsőségeiben tünteti fel vallásosságát, hanem szíve mélyében is gondolkodásmódja s külső életmódja között öszhangzatot iparkodik alkotni, óvakodni fog olynemű indokolatlan törekvésektől, melyek vallásának szellemével és tanával ellentétben állanak. Munkánk számos helyén volt alkalmunk utalni ama ész és tapasztalat szentesítette igazságra, hogy aki Jézus tanai, a kath. egyház áldásos követelményei szerint intézi életét, az nem halhat meg az emberiség Megváltójának tilalma folytán ily bűnös módon. De miképen is vetemedhetnék a hívő ama természetellenes merényletre, s miképen szabhatná meg önkényűleg önéletének határait, midőn rendületlenül ápolja hitét, hogy minden baj és szenvedés csak az érdemszerzés alkalmának, az örök boldogság forrásának tekintendő. A kath. egyház híve e szent meggyőződését nem fogja feláldozni az élet komor és terhes perceiben sem, sőt emelkedettebb gondolkodásmóddal eltelve, Isten gondviselésében s akaratjában való megnyugvásával küzdeni fog az élet zajgó tengerén, hogy az örök boldogság kikötőjébe evezhessen.

Akik pedig az egyháztól elszakadva, Istentől elfordulva a látható világ határai közé bilincselik szellemüket, és az anyagi jóllét ezernyi nemébe elmerülve szem előtt tévesztik ama magasztos szempontokat, melyek mellőzésével az ember céltalanul és csak saját kárhovatára élnek, – azok csak önmagukra vannak hagyatva, azoknak egyedüli társai csak a folyton erősülő szenvedélyek, melyek mindenüket elhamvasztják, míg

¹⁾ *Zur Sittenstatistik in Oestereich Abendblatt* 1876. jun. 7. -
²⁾ *Presse* 1868. dec. 18.

végre a kétségbeesetteket boldogságuk romjai alá temetik. Honnan nyerhetne a vallástalan fénysugárt, mely őt az élet borujában a szabadulás ösvényére terelhetné? hol lelhetne megnyugvást, midőn önmagával meghasonulva, a természetfeletti segélyről önkényt lemondva már a kétségbeesés örvényének szélére jutott? Adjátok vissza hitét, és megmentettétek őt; különben eszményképe leend a halál, kinek fagyos ölébe örült szilajságában erőszakosan fog sietni. Oh vallás nélkül az emberiség nem egyéb oly hajónál, mely iránytű, kormányos és evezők nélkül céltalanul lebeg a világ háborgó óceánján, és melynek hajósai kétségbeejtő elhagyatottságukban, szakadatlan harcban egymást felemészti, vagy a tenger sötét mélységébe temetkeznek.

Ha tehát segíteni akartok a szenvedő emberiségen, a sülyedő társadalom baján, ha szabadulni akartok korunk szörnyetegétől – az öngyilkosság iszonyú mérvben való gyarapodásától: úgy terjeszszétek a vallást, ápoljátok a vallást, mert egyedül ez képes a szenvedélyek rabigájába görnyedt embert a végveszély ellen megvédeni, az öngyilkosság megdöbbentő terjedésének gátokat emelni.

Ez korunk főkövetelménye.

Korunk, mely a fejlődés rendes folyamát abnormis állapotnak tekinti és a rohamos változásokat elősegíti, a szenvedélyek féktelenségének, e szörnyű bűn terjedésének felette kedvez. Az ész feltétlen tekintély feletti, rajongással határos vitatás, a kedély belső világának figyelmen kívül hagyása, a hideg számításnak jogosultsága,(?) mely mások nyomorán nem könyörül, a végtelenségig fokozott remények, melyek iszonyú csalódásokkal kísérvék, az érdem elutasítása, örült ábrándok ápolása, vakmerő vállalatok, az érzéki jóllétet hajhászó törekvések, és lázas nyugtalanságok: mind hatalmas tényezők a kétségbeesés állapotának és így az öngyilkosságnak előidézésére.

Mindezek ellensúlyozására pedig leghatalmasabb eszköz a vallás. „Ha a vallás, így kiáltott fel *Voltaire*, csak tíz gyilkosságot akadályoz meg, kívánom, hogy az egész világot átölelje.” És mi volna erre képes, ha nem a vallás? A vallásnak áldásos hatása alatt álljon tehát az iskola, a törvényhozás, a családi kör, a közélet, az egész társadalom.

Azt mondják, hogy az ember egyik életeleme a költészet, mert ez megaranyozza életét. De foszszátok meg az embert hitétől, és megsemmisítitek költészetét. Hit nélkül az élet szörnyű próza, mely nem kelt érdeket, hanem untat, és nem nyújt öreget, hanem kimondhatatlan teher gyanánt

nehezedik az emberre, melyet inkább óhajtana lerázni magáról, mintsem viselni.

Szóval, ha azt akarjátok, hogy az öngyilkosságok statisztikája csekélyebb számokat tüntessen fel, terjeszszétek, ápoljátok a vallásosságot.

Az eltévedt korszellem halni tanítja az embereket. Terjeszszétek és ápoljátok a vallásosságot, hogy a halni vágyók megtanulják, miképen kelljen célszerűen élniök!

Vége.

Figyelmeztetés: A hazánkra vonatkozó statisztikai adatokat már fentebb a szövegben (v. ö. 307-308., 312-314. és 319. lap.) közöltük. Az alábbi statisztikai táblázatokat pedig *Wagner* és *Oettingen* idézett műveiből vettük át.

Az öngyilkosság okai.

Öngyilkosokká lettek a követ- kező okokból:	Franciaország 1856—61		Szászország 1847—53		Württemberg 1846—50		Svédország 1852—55		Baden 1853—56		Összesen							
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő						
	összesen	összesen	összesen	összesen	összesen	összesen	összesen	összesen	összesen	összesen	összesen	összesen						
1. Elmebetegség (vallási és polit. rajongás)	4929	2528	7445	1158	601	1759	295	61	356	284	78	80	108	6674	3278	9952		
2. Testi baj	5031	620	2651	280	96	376	871	62	333	35	50	8	38	2637	796	3433		
3. Bűnös életmód (iszákoság, já- tékkór, bujaság, stb.)	2417	315	2732	608	29	637	—	—	—	—	10	—	10	3207	355	3562		
4. Usuládi viszá- lyok	1973	627	2600	88	41	129	133	29	162	12	107	12	119	2210	(712)	2922		
5. Zihált anyagi vi- szonyok	2447	317	2764	594	46	640	935	80	315	74	—	—	—	3443	(450)	3893		
6. Főtelem	1528	323	1851	566	144	710	179	89	268	24	83	8	41	2352	583	2935		
7. Életuntagság	772	179	951	302	49	351	(266)	(60)	(326)	—	—	—	—	1841	(288)	1629		
8. Szenvedélyek : (harag, féltékeny- ség, nagyravagyás szerélem)	494	321	745	190	74	264	21	9	30	18	5	6	11	652	416	1068		
9. Elkégedetlenség	200	53	253	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	202	53	255		
10. Gond	231	109	331	3	1	4	—	—	—	2	—	—	—	236	104	340		
Összesen	16945	5978	22323	3789	1081	4870	1400	390	1790	531	106	687	263	64	327	22954	7085	29989

Öngyilkosságok életkor szerint

Kor	Egy millió lakosra esik öngyilkos			Egy millió fér- fi lakosra esett férfi öngy.			Egy millió nő- lakosra esett női öngy.			% öngyilkosságok			
	férfi	nő	összesen	18 ⁸⁵ / ₄₄	18 ⁹⁵ / ₄₄	18 ⁹⁵ / ₅₇	18 ⁸⁵ / ₄₄	18 ⁹⁵ / ₄₄	18 ⁹⁵ / ₅₇	férfi	nő	férfi	nő
	1835-44	1848-57	1835-44	1848-57	1835-44	1848-57	1835-44	1848-57	1835-44	1848-57	1835-44	1848-57	1835-44
16 éven alul	1.3	0.4	1.7	2.7	2.2	3.5	1.2	1.8	1.8	76.7	23.3	66.9	33.1
16-21	26.6	15.5	44.1	45.9	56.5	53.0	31.7	38.5	31.7	64.8	35.2	58.6	41.4
21-30	64.5	22.5	87.0	97.9	130.5	142.6	44.5	54.1	44.5	74.1	25.9	72.1	27.9
31-40	78.1	21.9	100.0	114.5	155.6	175.5	44.0	52.9	44.0	78.1	21.9	77.0	23.0
41-50	102.8	32.2	135.0	164.4	204.7	254.9	64.7	73.0	64.7	76.1	23.9	77.9	22.1
51-60	106.7	38.1	144.8	206.1	217.9	329.4	74.8	87.4	74.8	73.7	26.3	73.3	21.7
61-70	126.0	45.3	171.3	222.9	274.2	360.8	83.7	106.2	83.7	73.6	26.4	74.3	25.7
71-80	148.6	43.7	192.3	238.0	317.3	377.7	91.8	115.6	91.8	75.3	24.7	74.2	25.8
80 éven felül	147.5	45.6	193.1	214.0	345.1	339.3	81.4	120.7	81.4	76.0	24.0	67.8	32.2
Összesen . . .	804.1	271.2	1075.3	1306.4	1704.0	2036.7	517.8	650.2	517.8	74.9	25.1	73.9	26.2
<i>%-ben</i>													
16 éven alul	0.2	0.1	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.3	0.2	0.12	0.04	0.13	0.07
16-21	3.6	5.7	4.1	3.5	3.3	2.6	6.1	6.1	6.1	2.7	1.4	2.1	1.4
21-30	8.0	8.3	8.1	7.5	7.7	7.0	8.6	8.6	8.6	6.0	2.1	5.4	2.1
31-40	9.7	8.1	9.3	8.8	9.1	8.6	8.5	8.5	8.5	7.3	2.1	6.7	2.0
41-50	12.8	11.9	12.6	12.6	12.0	12.3	12.5	12.2	12.5	9.6	3.0	9.8	2.8
51-60	13.3	14.0	13.5	15.8	12.8	16.2	14.4	14.4	14.4	9.9	3.5	12.4	3.4
61-70	15.7	16.7	15.9	17.1	16.1	17.7	16.3	16.3	16.3	11.7	4.2	13.5	4.4
71-80	18.4	18.0	18.3	18.2	18.6	18.5	17.7	17.8	17.7	13.8	4.5	18.7	4.7
80 éven felül	18.3	17.2	18.0	16.3	20.3	16.7	15.7	18.6	15.7	13.7	4.3	11.1	5.3
Összesen . . .	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	74.82	25.18	73.93	26.17

Tekintettel a ne- mi különbségre:	Franciaország			Bel- gium	Dánia		Svédország	Német- Austria	Bajorország	Württemberg	Szászország
	1856/54	1856/50	1851/50		1855/44	1856/50					
16 éven alul	76	6	68	68	121	79	141	196	46	24	8
16-21 évig	45	27	33	31	162	149	228	54	46	51	77
21-30 "	167	141	131,5	147	174	174	174	179	199	162	77
31-40 "	194	170	172	188	145	163	260,4	189	179	197	191
"	212	228	209	232	173	196	240	194	210	222	359
41-50 "	169	218	220	217	194	181	187	206	192	194	310
51-60 "	124	146	144	127	132	138	78	113	120	105	310
61-70 "	124	146	144	127	132	138	78	113	120	105	310
71-80 "	67	61	71	51,2	54	79	23,7	37	48	41	55
80 éven feletl	14,4	18	12,7	51,2	19	15	23,7	8,4	6	4	55
Összesen	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
A megfigyelt ab- solut számok	19276	7684	28430	1618	2068	2770	1149	2095	1341	2138	4211
Nők											
16 éven alul	6,9	8,8	9,2	41	121	88,2	15,4	6,4	58	14	7,8
16-21 évig	72	56	68	151	298	268	46	72	58	61	121
21-30 "	171	168	155	183	146	268	231	235	248	192	188
31-40 "	161	151	168	183	159	173	173	218	190	186	188
41-50 "	195	191	182	225	123	142	195	154	172	229	329
"	178	183	182	212	105	144	165	179	204	178	283
51-60 "	137	155	152	124	125	129	89	94	90	106	283
61-70 "	65,6	68	77	64	61	64	34,6	30,6	88	32	71
71-80 "	13,5	19,2	16,8	64	21	15,2	34,6	30,6	88	2	71
80 éven feletl	13,5	19,2	16,8	64	21	15,2	34,6	30,6	88	2	71
Összesen	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000
A megfigyelt ab- solut számok	6505	2870	9179	410	721	922	280	488	343	485	1151